

Р. МЛИНОВЕЦЬНИЙ

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ**

1917—1918 рр.

1973

Р. МЛИНОВЕЦЬКИЙ

НАРИСИ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ
ЗМАГАНЬ

1917 - 1918 рр.

(ПРО ЩО „ІСТОРІЯ МОВЧИТЬ”)

ТОМ 2.

ДРУГЕ ВИДАННЯ

переглянуте і значно доповнене

diasporiana.org.ua

Чужина

1973

Printed by Basilian Press — 286 Lisgar Street, Toronto 3, Ontario, Canada

Всім апостолам ідеї відновлення суверенної держави предків наших, починаючи від Тараса Шевченка й кінчаючи на членах "Братства Самостійників", всім "самостійникам", як організованим так і не організованим, що життя своє віддали за цю велику ідею, а рівно ж всім, хто бореться і буде боротися за повну державну суверенність і неподільність України та щасливе життя українського народу,

цю працю присвячує

автор.

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ

По виході першого тому цієї праці, автор мав змогу переко-
натися, що більшість читачів, читаючи, не приймала під увагу ані
для кого вона писана, ані яку мету поставив перед собою її автор.

Де-хто брав її в руки з надією знайти в ній книжку яка б
"загрівала молодь" і викликала у неї захоплення діями поперед-
нього покоління, знова ж інші — шукали в ній сенсаційних обви-
нувачень, але... лідерів ворожої, чи немилої їм партії (з рівночас-
ною гльорифікацією "їхніх" партійних діячів). Одні й другі ма-
ли при читанню... розчаровання!

Отже ставимо питання: чи хоче автор дати новому (одному
з наступних) поколінню "будуючу" книжку?

Так, хоче. Але автор орієнтується на тих молодих читачів, які
не задовольються шабльною хвалою й дитирамбами, яких мож-
на досхочу наслухатися на кожній "академії", тільки на тих, котрі
критично дивляться на світ, котрі хочуть знати правду і
котрі здатні зревідувати свої погляди, які формувалися під
впливом з одного боку "славословій", а з другого — лайок і на-
клепів на тих же людей і ті ж течії й погляди.

Автор цих рядків був одного разу свідком, як хлопець 14-15
років, прослухавши оповідання про героїчний вчинок одного з
борців за визволення з років 1917-1921, сказав з переконанням:
"Це — неправда! Коли б це була правда і коли б люди жили
і боролися так як я оце почує — ми б не були тут, тільки
на своїй землі!" І автор сказав тому хлопцеві: "Ти маєш рацію,
все має свої причини, але в цьому випадкові ти забув, що визво-
лення якогось народу залежить не лише від відваги вояків, а і від
розуму політиків, а також і ще від де-яких чинників. Німці мали
в 1939 році багато добре вишколених і хоробрих вояків, а проте
— Німеччина є розбита і поділена на частки".

Наведеним прикладом хочу сказати, що ціню того читача, який
вміє і хоче думати, і власне для такого призначена ця праця. Біль-

ше того! Лише такі читачі зможуть повторити те, що скінчилося так фатально в 1920-21 рр., але повторити не роблячи тих помилок, які тоді були зроблені й довели до катастрофи.

Один із визначних наших поетів О. Ольжич у 1935 році писав:

“Держава не твориться в будуччині
Держава будується нині:
Це люди на сталь перекуті в огні
Це люди, як брили камінні.”

Отже цими словами він хотів сказати, що виграти боротьбу, збудувати державу, може лише нарід, який має досить людей, що за всіх обставин не схилять чола, не зрадять ідеї, тільки до останнього віддиху будуть боротися за її здійснення не годячися на компроміси.

Цю ж думку висловив і чеський поет Слядек словами:

“Ми потребуємо людей щоб вміли
В смертельний час не втрачувать лиця
Щоб пронесли ненависть до могили
І щоб любить уміли до кінця.”

Коротко кажучи: здобути волю може не такий нарід у якого за великий відсоток є людців, про яких з обчуренням казав Шевченко:

“За шмат гнилої ковбаси
У вас хоч матір попроси, —
То оддасте...”

І очевидно справа не в тому чи та “ковбаса” буде справді “гнила”, а чи начинена новенькими долярами, тільки в тому, що коли нарід таких людців має завеликий відсоток то... бідний той нарід...

Але Ольжич слушно сказав, що “державу будується нині”, це б то, що не може бути місця для прикривання нікчемностей тим, що, мовляв, “як буде треба...” “як настане час...” і т. д. Характери вироблюються не відразу, а солом'яний вогонь — мало вартий.

Отже вже нині треба виховувати характери.

Нарід, якого сини і доньки на знак протесту проти господарювання в їх країні уряди, якого не годяться терпіти, обливають себе бензиною і спалюють себе живцем — виховує тим людей “на сталь перекутих в огні”, нарід же, якого сини і доньки, за-

місць дбати про свій нарід і про виховання для нього борці за волю, думають лише про особисті приємності, захоплення і т. п. й готові одружуватися з чужинцями й плодити для них дітей — стоїть на краю безодні.

Автор, отже, цілком свідомий великого значіння виховання характерів, але рівно ж свідомий і того, що люди з крицевою вдачею також не зроблять свого народу щасливим, коли не знатимуть за що і з ким треба боротися, коли не уявлятимуть ясно, як має виглядати їхня майбутня держава і яким шляхом до неї йти. Це є "другий бік тої ж медалі".

Без апостолів — віра Христова не поширилася б на землі, але й апостоли без науки Христової, без знання, як треба жити за Христовою наукою — не зробили б нічого.

Ця праця не має на меті "виховувати характери", але має показати наочно до яких трагічних наслідків може довести неправильна "наука", брак продуманого, правильного ідеалу, брак знання того, хто є ворогом.

Відважний, але сліпий велетень не може перемогти навіть багато слабшого, слабосилого — видючого.

Завданням цієї праці є допомогти людям, які не жили тоді в столиці України (а як і жили — то бачили світ лише крізь свої партійні окуляри) пізнати правду, побачити її і знайти справжні причини того, що ми опинилися не на своїй землі.

Прочитавши сказане не один з наших читачів подумає: Добре! Але протягом майже 50 років стільки було написано спогадів, історичних нарисів, видано матеріалів і навіть історичних праць, що кожний міг і без цієї праці скласти собі уяву про те, що діялося!

На це мусить автор відповісти питанням побудованим на аналогії: чи члени Надзірної Ради кооперативної (чи іншої) установи, які завинили в упадку тої кооперативи, можуть у своїх споминах чи історичних нарисах подати справжні причини її упадку?

Відповідь ясна — ні! Вони, навіть не змовляючися, намагатимуться перекласти вину на інших. Це, звичайно, і роблять всі автономісти незалежно від того, як вони себе тепер звуть! І т. зв. "гетьманці" і різні демократичні угруповання і соціалісти українські і комуністи-українці — всі, тому, що всі вони в істоті речі автономісти і федералісти, описують ті події зі становища соціально-політичного, дошукуючись винних в таборі людей інших політично-соціальних поглядів, але всі вони не торкаються головного — національного боку справи, бо, повторюємо, всі вони

в розв'язці національного питання сходяться. Більше того! Вони перейняті автономізмом не можуть і не хочуть бачити ані того, що інтереси московського і українського народу на Україні є цілком протилежні, ані не хочуть зробити висновки з того незаперечно факту, що протягом ряду століть український і московський нарід провадили криваві війни і що коли москалі пізніше (від XV століття) де-що "допомагали" українцям, то "допомагали" так, як "допомагають" усі метрополії світа в своїх кольоніях тубільцям, це б то допомагали елементам, які улегували їм пановання над кольонією і то так, щоб ще більше ослабити поневолений нарід. Бачити цього автономісти не хотіли, бо напр. здійснюючи галас з приводу т. зв. "валуєвського указу" не лише ані згуком не згадували, що Петро I заборонив друкування українською мовою як наукових так і релігійних книг (указ 1720 р.), а ті книжки які були раніше видруковані наказав зібрати ("гдс повятса — конфіскувати") й відіслати до Московщини (той же "указ" з 22. XII. 1720 р.). Мало того! "божок" автономістів — М. Драгоманов, писав у своїх справді "Чудацьких думках": "Після Петра I, котрий навіть офіційально підписувався по голяндському, ця мягкість великорусів перед чужими націями явно стала себе показувать... Сам Петро I говорив ц Білій Русі та в Галичині по українському" і "до самих часів Катерини II... великоруський уряд нічого не зробив для денаціоналізації України" ("Вибрані твори" ст. 300-301).

Отже наші автономісти все робили для того, щоб українська інтелігенція "за деревами — не бачила лісу", щоб кожний московський злочин проти українського народу прив'язувала тільки до окремого москаля (напр. — Меншікова, чи Валуєва) або в крайности — до окремого "режиму", але борони Боже не до московського народу. Ця концепція живе до нині і покутує не лише в тій формі, що ми називаємо москалів не належним іменем "росіян", або закликаємо боротися проти "кольоніялізму" (Драгоманов — закликав боротися проти "централізму"), але і в тому, що й далі любесенько наші автономісти (які тепер на словах усі "за самостійність") скеровують вістря своєї ненависти лише проти не суголосних їм московських угруповань. З незаперечного факту, що показали себе ворогами українського народу всі без винятку московські політичні течії (очевидячки, кожна в тому періоді, коли мала в своїх руках владу) — наші автономісти відмовлялися і відмовляються зробити єдино-можливий логічний висновок.

Наш читач живе в цій нездоровій атмосфері, ди-
хає нею (бо три чверти праць з українознавства, включаючи сю-
ди і большевицькі наукові та популярні видання) писані автоно-
містами.

Це ж у свою чергу спричинюється до того, що читач, читаю-
чи нашу працю і не можучи відразу "переключитися" на інший
спосіб думання, одержує цілком фальшиве вражіння, ніби автор
цієї праці "форсує" всюди "самостійників", про яких сам читач
майже нічого не чує!

Тимчасом слід би було читачеві подумати над тим, що хоча
наші автономісти навіть коли мусіли згадати про щось dokonane
самостійниками, цуніками того щоб назвати їх, або згадати про
їх діяльність, усе ж цілком замовчати ряд виняткової ваги фактів
— не могли.

А факти ті варті того, щоб їх пригадати!

Незаперечним фактом є, що самостійники (або по теперіш-
ньому — укр. націоналісти) вже в 1904 р. опублікували своє "ві-
рю" в формі "Десять заповідей українця".

Незаперечним фактом є, що самостійники створили першу
Українську Центральну Раду, яка стояла на ґрунті самостійно-
сти, а при ній першу кінну сотню української міліції.

Незаперечним фактом є, що самостійницьке видавництво "Вер-
нигора" пропагувало від початку 1917 року в своїх ви-
даннях ідею самостійности України і неминучости
боротьби з Московщиною.

Незаперечним фактом є, що вже 12 березня 1917 року при-
ступають самостійники до творення української армії, як шляхом
пропаганди, так і шляхом пропаганди творення "самочинних"
українських полків.

Незаперечним фактом є, що автономісти виступають проти
цієї акції, а коли не встані були її спинити, починають нищити
в полках "військовий дух", "мілітаризм" і т. п.

Незаперечним фактом є, що створений самостійниками Укра-
їнський Військовий Клуб ім. гетьмана П. Полуботка" дня 23 бе-
резня обговорював справу творення української армії
для боротьби з москалями, хоча сам, свій власний ста-
тут затвердив лише 12 квітня.

Незаперечним фактом є, що вже 12 квітня приступили само-
стійники до організації в Чернігові українського полку ім. геть-
мана П. Дорошенка, а в Києві йшла вже акція по творенню полку
ім. гетьмана Богдана Хмельницького.

Незаперечним фактом є, що самостійники вже в березні організували на Звенигородщині "Вільне Козацтво", яке вже тоді обхопило цесь повіт (Скоропадський тоді вже був до мозку й кісток московським яничаром, генералом московської армії, який щойно в липні на наказ московського командування згодився взятися до "українізації" корпусу і жодного відношення до творення "Вільного Козацтва" не мав і мати не міг).

Незаперечним фактом є, що автономісти на скликаному ними в Києві зїзді автономістів, який вони безпідставно оголосили "Національним Конгресом", не дали змоги дня 19 квітня представникам Українського Військового Клубу ім. П. Полуботка, відчитати рефератів на тему: "Боротьба українського народу за самостійність" (В. Отамановський) і "Українське військо, як головна підвалина волі й державности України" (М. Міхновський).

Незаперечним фактом є що самостійники видають у червні "Катех. українця", а 10 червня ширять самост. відозви на селянському зїзді, скликаному автономістами, та виступають на ньому з промовами в яких домагаються проголошення мамостійности.

Незаперечним фактом є, що дня 14 червня відбувається численний зїзд організованого самостійниками "Союза Української Державности", а дня 19 червня відбувається численне віче (понад 2500 учасників) скликане тим "С. У. Д."

Незаперечним фактом є, що щоб "вдержатися на поверхні" і оборонитися від закидів самостійників, щойно 28 червня видають автономісти Перший Універсал У. Ц. Ради з фразою, яка викликала такий ентузіязм (а якої самі автономісти не збиралися реалізувати), а саме: "від нині будемо самі творити своє життя".

Незаперечним фактом є, що два тижні пізніше самі ж автономісти відмовилися від цих слів "Другим Універсалом".

Нарешті незаперечним фактом є, що самостійники нічю з 17 на 18 липня зайняли Київ і обсадили його військовими відділами та підтягнули відділи звенигородського "Вільного Козацтва" і таким же незаперечним фактом є, що автономісти, вдаючи зі себе прихильників доконаного перевороту, підступно замінили варти вже розагітованими автономістами відділами і звільнили інтернованих москалів та віддали їм відібрану зброю, що дало їм змогу занову запанувати в Києві.

Цей вчинок автономістів змусив самостійників до зревідовання своєї тактики, до великих змін у плянах на майбутнє і до орга-

нізації "партії укр. самостійників - соціялістів". Про поважність цього угруповання свідчить те, що автономісти змушені були вже в склад 5 членів Директорії прийняти двох самостійників, а в 1919 році — погодитися на сформовання міністерства самостійниками. Про те все буде мова в дальших томах, але просимо читача уявити собі, як би розвивалися події, коли б не було самостійників і їхньої діяльності?

Кожна льогічно думуюча людина скаже, що тоді б не було взагалі ані першого, ані четвертого Універсалу, не було б взагалі українського війська, отже не було б і визвольної боротьби. Рівно ж ясно, що коли б автономісти не були в 1917 році заперклими ворогами самостійности — нині Україна була б вільною, а політична мапа світу виглядала б цілком інакше.

Сказане є незаперечною правдою, але правдою, яка може бути "похована", незважаючи на всю свою безсумнівність. Це виглядає на перший погляд парадоксально, але один з чоловік автономістів, проф. М. Грцишевський, говорячи про вигадки зборонців ідеї "єдінства рускаво народа", написав у своїй статті: "парадоксами... повторюваними так довго, що їм справді почали вірити ті, котрі їх повторювали — замазуювано, масковано, заслонювано правду..." і її перестали бачити "засліплені й оглушені тими фальшивими повторюваними безнастанно фразами" (М. Грушевський, "На порозі нової України", 1918, Київ).

А що навіть найнаївніші поставлять собі питання: чому ж такі навіть малі народи як литовці чи естонці все ж тоді створили свої держави, чому нині навіть мілітарно переможена Фінляндія має в сотню разів більшу незалежність як "визволена" Україна, — то наші демократи і соціялісти перекидають усю відповідальність за поразку на українські народні маси, на український нарід.

Ми вже подали в першому томі і подаємо в цьому томі ряд переконуючих доказів, що відповідальність за пасивність народніх мас, яка впливала із дезорієнтованости їх і яка була переривана спалахами окремих одчайдушних повстань — була наслідком власне дезорієнтуючої діяльності "проводу"! Адже ж не маси "ведуть" "провід", не маси організують масові акції, тільки провід.

А який був провід і чим він жив може ясно показати наступний приклад.

З вибухом війни на терені Центральних Держав повстав т. зв. "Союз Визволення України". Не знаючи нічого про нього крім самого факту поданого в попередньому реченню, кожна льогічно

думаюча людина вирішить: "т. зв. "Російська імперія" була ворогом Центральних Держав, які були заінтересовані не лише в тому щоб її перемогти, але і в тому щоб її остільки ослабити, щоб вона їм і в майбутньому не загрожувала, а тому доцільним є відірвати від неї бодай частину не московських, а поневолених москалями земель і допомогти поневоленим народам створити власні незалежні держави, а в першу чергу допомогти Україні стати суверенною державою.

Отже "Союз Визволення України" мав би пропагувати ідею української державности та союзу цієї держави з Центральними державами. Самозрозуміло, що москалі власне так розуміли мету створення Союзу Визволення України. Можна було припускати, що й політики Центральних Держав подбають щоб знайти українців, які б стояли на ґрунті цієї концепції.

Пресія з боку Центральних Держав у напрямі ширення ідеї перетворення московської імперії у федерацію — виключена. Так наче б то повинно було бути.

І ось, у той час, коли самостійники підготовляють у Києві збройне захоплення Києва і ряду інших міст, в Австрії, в органі "Союзу Визволення України" появлюється стаття "До національної справи в Росії" підписана літерами "Н. В." в якій пишеться: "Федерація — це форма будучности держав з ріжнонаціональним населенням. Це єдиний шлях і спосіб для заспокоєння з одного боку національно-автономічних прямувань недержавних народів, а з другого — великодержавних тенденцій господарського характеру... В ній найліпша запорука самостійницьких прямувань поневолених народів... Вона нарешті є найліпшим ліком проти дотеперішніх сепаратизмів і ірредент, цих тайних хвороб державного організму, котрі, як рак, розідали його механізм..."

Далі виступає стаття проти "дрібнодержавности", як "моди минулого століття" і хоча Україна в жодному випадку не може вважатися "молодою державою", автор жонґлюючи прикладом Балканських держав, які, як він переконує, "лише тратять на тому, що є самостійними", захоплено пропагує збереження "Росії" і... радить читати М. Драгоманова! ("Вістник Союзу Визв. України", ч. 163, тс. 523-524).

В такому способі думання наших автономістів лежить причина нашої поразки, а не в народніх масах.

Вільний від таких поглядів цважний читач, пізнавши правду про визвольну боротьбу, побачить, що підчас визвольної боротьби

український нарід, враховуючи майже 250 літню неволю, в якій його, як казав Шевченко, "приспали лукаві", виявив винятково велике бажання жити самостійним життям і з таким народом, коли б був інакший провід, можна було досягнути те чого не досягнув свого часу гетьман Богдан.

Уважний читач рівно ж побачить де ховаються "коріння лиха" і побачить, що те "коріння" і далі живе і готове дати знова шкідливі для нас паростки.

Поza тим в нашу історіографію і публіцистичну літературу перепачковано надзвичайно шкідливу московську вигадку про "громадянську війну". В цьому томі подано докази того, що не може бути й мови про "громадянську" війну, тільки про війну національну, а тим самим показано ясно, що ворогом, якого треба перемогти, не є "режим" (як було б коли б війна була громадянська) тільки московський нарід, який за всіх "режимів" хотів і буде хотіти тримати міцно в зубах нашу Україну.

Решту міркувань якими керувався автор знайдуть читачі в "Передмові" до першого тому, тут же повторюємо ще раз слова Емерсона, "кожна революція була спочатку ідеєю в голові одної людини".

"Ідея" автономістів була корисною тільки і лише москалям. Той же хто справді розуміє неможливість вільного розвитку українського народу без цілковитої суверенної держави — повинен з корінням виполювати хабаззя автономізму і для того може послужити добре правда, яку він знайде на сторінках цієї праці.

Люди, які бояться (чи лінуються) самі думати, хапаються за писання про які "кричать усі", які захвалює преса і т. д. і т. д. Цим людям може здаватися дивним, що про праці автора цієї книжки він "не чує". Мусимо нагадати, що в основному преса і зараз (за невеликими винятками) є в руках тайних автономістів або людей, що самі не орієнтуються і дослухаються до голосу більшості.

Більше десяти років тому вийшла праця цього ж автора "Історія українського народу" і тоді один з українських націоналістів запитав редактора "Християнського Голосу" чому в часописі немає рецензії на ту книжку і пропонував її надіслати. Редактор йому відповів у своїому листі з 7. VI. 1954 року:

"Що-до книжки Млиновецького — то ця справа складна. По перше — редакція її не має. Але це тільки одна заковика, бо є й друге — є загальне застереження що-до цієї праці і це з ріжних

боків. Я нічого не знаю про якесь особливе ставлення до неї Візитатора. Ось такі причини, чому не появилася рецензія на книжку Млиновецького.”

До цього слід додати, що той хто читав уважно ту “Історію Українського Народу” (не скорочене, перше видання на цикльованих, а друге, друковане нормальним друком на 644 сторінках) легко зорієнтується в причині таких “застережень” роблених усно в чотири очі. В тій праці надто багато виявлено тенденційних перекручувань нашого минулого в інтересі автономізму, а то й просто москалів, зроблених ріжними авторами, які тому є “проти” тої праці.

Заперечити тих изасаднених закидів — неможливо. А тому лишасться одне — замовчати не вигідну книжку.

Не значить це, що в названій праці не може бути помилок. У найбільшій розміром і то писаній в догідних і спокійних умовах, 10-ти томовій “Історії України-Руси” проф. М. Грцшевського також є невелика скількість як мимовільних так і свідомих помилок, чому ж би мала бути винятком праця Млиновецького? Але справа в тому, що помилки, які можуть в ній трапитися, не виправдують аж ніяк тих, чії твердження виправив автор, зясувавши їх помилковість. І тому, повторюємо, єдиний спосіб поборювання неприємної автономістам і москвофілам праці є промовчування її. Це ж стосується і першого тому цієї праці від появи якого вже минуло майже 5 років.

Отже читач, той особливо цінний, “думаючий” читач, не повинен оглядатися на ту мовчанку, лише, коли щось йому видасться дивним — повинен перевірити правдивість написаного, звернувшись до тих джерел, за якими подає автор свої твердження. Одним з головних джерел є тодішня преса. Не значить, що тодішня преса була більш правдомовна ніж теперішня, але ніколи часопис, що не симпатизує якомусь напрямкові, не подасть про нього вигаданих позитивних фактів чи подробиць, а коли такі подає — то значить, що вони були тоді загально-відомою правдою і промовчати їх було неможливо.

Писати цього тома доводилося авторові в ще більш несприятливих умовах, а ніж першого тома, а до того ще прийшло довге перебування в шпиталі й дві операції, що в свою чергу відбилося на формі цієї праці.

Все сказане змусило автора опублікувати цю працю бодай в такому вигляді, щоб не теперішня еміграція, яка вже встигла фізично і духовно постарітись, тільки щоб як майбутні покоління

на рідних землях, так і майбутній історик мав можливість пізнати правду і зробити з неї правильні висновки.

За недотягнення вислову, а також за певну фрагментаричність, яка зясується неможливістю дістати всі автентичні матеріали, автор просить вибачення, сподіваючись, що і в такому вигляді ця праця послужить на користь українському народові.

Уважаю також своїм приємним обов'язком скласти щиру подяку п. Іллі Чайківському, який допоміг написанню цієї праці, даючи змогу користуватися своєю цінною бібліотекою старих видань.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Перший том цієї праці був виданий на циклостилї в кількості 300 примірників у 1961 році, а другий — у 1966 році. Незважаючи на всі несприятливі умови, все ж до 1966 року перший том розійшовся і стало актуальним його перевидання, бо надходили нові замовлення. З огляду на ряд міркувань кінцевим було перевидати його нормальним друком, а що на це не було коштів — треба було шукати видавця.

Незабаром запропоновано було мені видати цю працю в Англії накладом одного тамтешнього видавництва. Я, самозрозуміло, охоче на це погодився, але в листі до особи, яка мені це запропонувала, я підкреслив, що дуже сумніваюся, щоб з того щось було.

Причиною мого скептицизму була свідомість, що поява моєї праці є надто небажаною для тих москвофілів "усіх колірїв" і навіть москалів, які, маскуючися порожніми фразами, пролізли майже до всіх еміграційних організацій і послуговуючися найрізнішими підступними способами "перевиховують" те покоління, яке було "молоддю" між двома війнами і тоді, під впливом, як Донцова, так і ОУН та ряду інших чинників у великій мірі визволилося з під впливу наших автономістів-провансальців. Це покоління, провадячи активну боротьбу з окупантами на наших Західніх Землях не мало часу (бо як не діяло — то сиділо по в'язницях, або — в Березі Каргузькій) для ґрунтовної, систематичної підготовки до політично-наукової діяльності в царині українознавства, яке дає міцну ідеологічну базу для політичної боротьби, або, коли є спотворене, скеровує ту боротьбу на манівці. Зрештою, коли б навіть знайшовся час у перервах між боротьбою, не могло б воно закласти наукові підвалини правильного, справді націоналістичного українського світогляду з огляду на майже цілковитий брак праць, які можна було б використати для глибших студій. Попереднє покоління лишило їм, за невеликими винятками, проїняту "драгоманівщиною" літературну, наукову і політичну спадщину, яку властиво, треба було всю ревідувати, а не засвоювати. Одержувалося свого роду "зачароване коло". Спробуємо з'ясувати краще сказане на конкретному прикладі.

Коли спраглий знання юнак хотів знати щось більше поза прийнятою загально "на віру" тезою, що гетьман Іван Мазепа був великим українським патріотом і борцем за незалежність України та що наша молодь, для підкреслення, що й вона бореться за ту ж ідею, носила шапки — "мазепинки", — то він не міг знайти наукової праці, яка б узаasadнвала згадану тезу. Старше покоління радило йому читати: "Історію Русов", "Історію Малої Росії" Бантиш-Каменського, монографію Костомарова, а тимчасом ці згадані праці ширили московські наклепи і вигадки про Великого Гетьмана! Такий допитливий юнак міг ще випадково почути про працю Уманця, але, на жаль, її було майже неможливо знайти. Що гірше — львівське Н.Т.Ш. у 1932 році запросило виступити з відчитом про гетьмана Мазепу на урочистій академії на його честь... Борщака, який у 1926 році почав співпрацювати з окупантами України і на кошт советського уряду видавав (і редагував) пробольшевицький часопис "Українські Вісті" в Парижі. Самозрозуміло "вшановано" було гетьмана серією московських вигадок і обкидано болотом. Власне цей відчит по академії було видано Н.Т.Ш.! Потім у 1933 році видало в-во "Червона Калина" спільний твір того ж Борщака і француза — Мартеля "Мазепа — життя і пориви великого гетьмана". Твір півпубліцистичний, писаний популярно, але... збігається рядом вигадок з антиукраїнською "Полтавою" Пушкіна. Це видання було рішучо й гостро засуджене на стор. Л.Н.В., але це не рятувало справи. Власне той допитливий юнак, який мав усі дані, щоб зміцнивши свої знання, стати до рішучої боротьби за нашу ідею на науковому фронті, який міг би унеможливити серед еміграції кертичну, підривну діяльність московських вихованців і агентів, викриваючи їхні вигадки і даючи наукові докази їхньої неузаasadнености — під впливом прочитаного сам починав хитатись.

Самозрозуміло, що ні популярна брошура Будзиновського, ні навіть статті Донцова ("Похід Карла XII на Україну" і "Мазепа та Мазепинці") не могли науково озброїти такого допитливого юнака і він пізніше ставав несвідомою жертвою большевицьких "істориків", які засипали його наче б то "науково" усталеними "фактами" й вирваними цитатами з "джерел" подібних до "Історії Русов", які оперували вигадками та твердо обстоювали "єднородство" "малоросов і великоросіян".

Але це ж саме покоління, що зростало між двома війнами, ціл-

ком майже невідготоване до боротьби на науковому полі і до критичного сприймання спадщини попереднього, довело свою любов до України й своє рішення віддати за її щастя все, включено із своїм життям, ведучи в лавах УПА протягом ряду літ героїчну боротьбу проти всіх окупантів.

Москва мусіла безнастанно переконуватися, що в міжвоєнних роках наступили великі зміни, що зросла національна свідомість і палке бажання відновити державу предків, а з того спостереження, після своєї перемоги, зробила належні висновки. І ось тепер вона вживає всіх можливих "запобігаючих засобів" щоб викреслити із свідомости українського народу не лише на окупованій Україні, а й на еміграції все, що може в майбутньому викликати спалах патріотизму і нову, з невідомим Москві кінцем, боротьбу.

Для осягнення тієї мети треба в першу чергу спотворити в свідомості народу його минуле, бо ж нарід завжди хоче в своєму минулому знайти світлі моменти і шляхом наслідування вчинків предків осягнути такі ж добрі наслідки, а коли траплялися поразки — знайти правильну причину їх. Нарід хоче, читаючи свою історію, — вчитися, але неможливо чомусь доброму навчитися з пофальшованої і спотвореної історії! Було б, отже, ненормальним, коли б ворог не дбав про отруєння джерел нашої свідомости, а в ділянці історії — зокрема.

Для того в першу чергу треба надати інший характер самій боротьбі, підмінити цілі, представити зроблені помилки "проявами мудрости", які треба ще поглибити, словом треба ворогам зробити все для того щоб з історії не можна було нічому навчитися. Потрібно їм "робити рекламу" власне тим українським діячам, які завели на манівці український нарід у 1917-1921 роках, які зафіксували свої москвофільські погляди в своїх споминах і публіцистичних писаннях, намагаючися виправдатися і скинути з себе відповідальність.

Для осягнення своєї мети окупанти не лише на рідній землі, але й серед еміграції мусять приховати небезпечну для них правду, поширити, як "науковий" матеріал ряд вигадок і тоді навіть наймурійші робитимуть неправильні, абсурдні висновки. Тоді вони блукатимуть, як ті стародавні мандрівники, які, не маючи певних даних, вірили найфантастичнішим оповіданням про таємничі землі і гинули шукаючи навмання їх серед морських просторів.

На жаль, наслідком названих причин, вдалося москалям багато

осягнути і не в їх інтересі допустити до з'ясування правди на будь-якому відтинку українознавства. І автор знаючи то все, не помилився. Послугуючися нечесними методами, вигадками, фальшіванням фактів і джерел, вдалося тим чинникам ударемнити видання першого тому цієї праці накладом лондонського видавництва і він міг появитися щойно чотири роки пізніше за допомогою людей, які розуміли конечність її опублікування. Тому, що подібні підступні методи стосуються не раз і не два для унеможливлення появи небажаних їм праць інших авторів, тому, що при тому пускається в обіг ряд надзвичайно шкідливих для України вигадок, як "наукові істини" та їх ширяться і тому, що слід боротися за оздоровлення життя еміграції, автор цієї праці висвітлить ту справу з належною повнотою в належний спосіб у спеціальному додатку, обмежуючися тут до з'ясування чому так важко було видати першого тома нормальним друкком, чому він відносно дорого коштує хоча автор зрікся гонорару і чому його появу промовчала, здебільшого контрольована замаскованими автономістами і москвофілами, більша частина преси. Подати правду до загального відому не так легко, тоді як корисна темним духам брехня шириться мов чума...

Цей другий том також появлюється завдяки зрозумінню ваги об'єктивного, опертого на численних доказах, висвітлення перебігу подій, особами, які своєю допомогою відтяжили частково автора від конечних видатків на друк. Окрема подяка разом з прізвищами жертводавців буде подана в кінці книжки. З певністю майбутні історики самостійної, суверенної і ні від кого незалежної України висловлять подяку всім, хто спричинився до появи цього тома.

Ця праця допоможе майбутнім дослідникам розшукати і використати подані тут джерела і перевіривши все ще раз — правильно відтворити драматичні змагання "приспаного" ворогами українського народу.

Це нове видання різниться від попереднього своїми численними доповненнями, які не міняють написаного в першому виданні, тільки скріплюють рядом нових доказів і матеріалів. Самозрозуміло, коли б праця була писана не на еміграції, а в нормальних умовах на рідній землі, — вона була би ще повнішою і ще краще уґрунтованою.

Передмову до першого видання залишаємо без змін, бо вона, на жаль, не втратила актуальности.

А В Т О Р

I.

БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ ПЕРЕВОРОТ В МОСКОВЩИНІ ТА ЙОГО ВІДГОМІН НА УКРАЇНІ

Спроба захопити владу шляхом перевороту зроблена московськими більшовиками в липні 1917 року, як ми знаємо, закінчилася невдачою. Московсько-соціалістичний уряд Керенського однак був ослаблений і не встановив був використати свої перемоги для ліквідації більшовицького руху і тому спробував організувати спільну акцію проти більшовиків з правішими колами, однак, т. зв. "демократична нарада", замість як плянував Керенський, довести до створення міцного блоку московських демократичних антибільшовицьких партій довела до... спроби правих військових кол, на чолі з генералом Корніловим, захопити владу в свої руки. Спроба ця була ударемнена, але... але дала можливість більшовикам взятися до підготовки нової, цим разом успішної спроби перевороту.

Не політики, а просто "широкі маси" чудово розуміли усю непевність становища, відчували наближення рішучих подій і на уряд Керенського дивилися, як на більш ніж "тимчасовий".

Події розгорталися з неймовірною швидкістю, довкола все кипіло, все виразніше зарисовувалися великі тріщини в самих основах великої імперії.

Московські більшовики виявляли все більшу активність і з одного боку намагалися, не перебираючи в засобах здобути вплив на робітничі й солдатські маси, а з другого боку — вели потайки підготовку до нового перевороту.

Тому, що москалі саме в цьому періоді як ніколи досі, були зайняті "своїми справами" — час цей могли б використати і українці для відновлення держави предків.

З липневих подій (спроба самостійників почати збройну боротьбу за самостійність України) вийшли самостійники ослабленими, але й автономісти не чули себе переможцями. Проте,

безперечно, в Києві саме автономісти мали змогу легально виступати в ролі репрезентантів "організованого" українського громадянства та в ролі речників його легальних стремлінь.

Коли б автономісти хоча б в ті рішаччі дні отямилися і почали готуватися до боротьби за нашу державність — ще й тоді було досить шансів направити шкоду ними зроблену.

Але наші автономісти були так засліплені "наукою" Драгоманова, що всю свою енергію скерували не на те, щоб підготувати свій нарід до активної участі в знищенні ворожої імперії і до здобуття суверенності, а на те, щоб реорганізувати й зберегти московську імперію!

Оскільки мова про, так би мовити, "високу політику" то вся увага автономістів була скерована на активізацію діяльності т. зв. "З'їзду народів", що про нього була мова в кінці першого тома.

Вже на самому початку (на другий день) зїзду автономістів тих народів, що входили в склад московської імперії і домагалися лише автономії, як подає московський часопис "Утро Росії" з дня 25-26 вересня нов. стил. виступив ще крім представника польських соціалістів (див. 379, т. I) представник "польської демократичної централі п. Кноль з заявою, що польський нарід буде боротись за досягнення повної державної самостійності і тому поляки не можуть брати жодної участі в зїзді, якого учасники стремлять до збереження імперії хоч би і в формі федеративної держави. М. Грушевський просив, після вислухання цієї заяви, поляків лишитися в характері гостей.

Ми вже згадували в томі I (382-383) як про виступ самостійника Луценка, що пропонував розглядати федерацію, як етап до цілковитої самостійності, так і про намагання М. Грушевського переконати присутніх неначе цілий український нарід бажає лише федерації, є федералістичних переконань і що не бажає самостійності. Між іншим він казав: "Не будемо лицемірити, бо не керує нами одна плятонічна симпатія до Росії. Ми не одержали доброї спадщини по старім уряді й **нічого спеціального не бачимо** й від нового... **але ми бажаємо** щоб російська держава-тюрма перемінилася в палату народів. Ми вібралися тут щоб нарисувати плян цієї палати, може в **дванадцяті години** російської республіки... Представник тимчасового уряду повинен усвідомити собі, що республіку треба реорганізувати у федеративну щоб **урятувати її від загибелі.**" ("Утро Росії" з 25 вересня 1917 р.).

Так наші, як казав Шевченко "дядьки й няньки отечества чужого" **рятували його** замість рятувати свій нарід!

Не випадково на цьому зїзді "репрезентував" московський тимчасовий уряд не хто інший, тільки одностудець М. Грушевського українець Славінський, якого завданням було словами, які аж ніяк не зобовязували москвинів, пригасити полум'я зневаги до Московщини, яке розгоралося все дужче на тлі посушень московської політики і на тлі завзятих суперечок з москалями підчас різних мітінгів протягом останніх місяців. Він, звичайно, виступив з "позачерговою заявою" в якій сказав від імени Керенського: "Передайте від мене зїздові, що вільна Росія може бути тільки **децентралізованою**". Далі цей представник московського уряду від себе додав: "З усім тим, що говорив проф. М. Грушевський, котрий багато літ працював на добро не тільки українського, але й усіх народів Росії, я годжуся і **уважав би початком кінця коли б народи Росії не думали в цей час про смертельну небезпеку держави. Рятувати треба... державу-святиню в якій усім буде добре...** Дух недовіря до уряду на чолі котрого стоїть соціяліст повинен розв'язатися" ("Утро Росії" з 26 вересня). Так говорили автономісти тоді.

Нині автономісти, щоб скинути з себе відповідальність за змарнування неповторної нагоди, з великим запалом обвинувачують в усьому українські народні маси, а в першу чергу селянство, кажучи, що йому "бракувало свідомости", що воно "не хотіло класти свої голови за Україну" і що тому українські полки "оголошували неутральність" тоді, коли почали виступати московські большевики і т. п.

Чи не слід однак перестати обвинувачувати наш нарід, який є не гірший тільки ліпший за народні маси ряду народів, які створили незалежні держави?

Чи міг пересічний українець або українка знати, що напр. Керенській, який належав до московської партії соціал-революц. кажучи, що "вільна Росія може бути тільки децентралізованою" не йшов нам на руку, тільки повторював один з пунктів партійного програму та що той програм не перешкоджав ані Керенському, ані Оберучеву (також соц. революціонер) поборювати український рух і що "децентралізація" мала виявлятися в передачі певних функцій не народам, тільки самоврядуванням малих **адміністративних** одиниць, викроених без огляду на їх національний склад? Автономісти ряд років вбивали

народові в голову, що ворогом є не московський нарід — тільки "централізм". У кінці ж вересня 1917 року нарід наш читає у своїх часописах, що "представник московського уряду" передає заяву Керенського про те, що централізм не матиме місця більше в "Росії". Мало того! він читає, що голова Укр. Цен. Ради проф. М. Грушевський заявляє, що московська імперія має перетворитися в казковий "палац народів" і що він вважає потрібним щоб українці "рятували" ту московську державу! Там же читає він про те, що й Славінський зве ту ворожу державу, з якою не хочуть мати нічого спільного ні фінляндці, ні поляки, ні навіть литовці — "святинею" та що щастям є до неї належати і що треба її (а не Україну!) "рятувати". Такого вчили наші автономісти народні маси за яких сорок п'ять днів до захоплення московськими большевиками влади!

Коли якихось півтора місяці пізніше закликають наші автономісти наш нарід до боротьби зі зброєю в руках то знова ж не в обороні України, не проти Московщини, тільки в обороні отої чужої есерівської федеративної держави московської, в обороні уряду зненавидженого українцями Керенського проти уряду московських большевиків, які до того ж з питомою москалям облудністю кинули на політичну шахівницю гасло самостійности України, якого звичайно не збиралися реалізувати.

Кожна здібна до тверезого думання людина мусить визнати, що відповідальність за деморалізацію, розклад і "неутралітет" формованих (найчастіше самостійниками) полків лежить у першу чергу на автономістах.

М. Грушевський міг бодай на стільки орієнтуватися в політиці щоб знати, що будь-яка "заява" Керенського сказана Славінському нікого й ні до чого не зобов'язує, що в тій заяві не було нічого нового й конкретного і, що ціла політика того ж Керенського була скерована в українській справі до того щоб удержати Україну в залежності від Московщини, щоб забезпечити москвинам пановання над Україною і ведення в ній кольоніяльної політики. Коли ж, знаючи те все, М. Грушевський та інші автономісти, вели таку політику, яку вели — то це можна пояснити єдино і лише власне "пляртонічною любов'ю" до москалів "самоотверженнаво малороса".

Щоб повніше й конкретніше з'ясувати чим був т. зв. "Зїзд народів" подаємо виїмок з його ухвал.

В першу чергу наводимо тези 6 і 7 його ухвал про федеративний устрій імперії: Теза 6: "Теперішній безлад як на фронті так і в тилу по всіх відділах державного життя має своїм джерелом централістичний лад. 7. Для рятунку держави (московської) від тої руїни яка на неї чекає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишали б жодної можливости для централізації."

Теза 13 така: "Великі краї, заселені **одною** національністю, можуть на бажання або **поділитися** на кілька федеративних одиниць, або, лишаючись одною федеративною цілістю, дати автономію окремим частинам краю."

У розділі про "загально-державну та краєві мови" були ухвалені між іншим такі тези: 1) в майбутній **російській** федеративній республіці має бути на завше забезпечена цілковита воля всіх мов **в приватних і приватно-правових зносинах**. 2. Головні революційні органи майбутніх окремих держав — частин федерації повинні признати **одну** або кілька мов даного краю за **краєві** мови для зносин адміністративних органів з громадянами, а також з центральними органами **федеративної одиниці** та між собою і такими правними мовами мають бути мови всіх народностей, яких число в данім краю досягає якоїсь скількості визначеної законом. 3) Вільні громадяни **російської** федеративної республіки **повинні признати російську мову**, яка найбільше зрозуміла більшості людности мовою **загальнодержавною** для зносин центральних органів федеративних одиниць з центральними органами федерації **та між собою**".

Наведені виїмки з тез ухвалених на зїзді не лишают сумніву, що вони були "плодом" творчости наших автономістів бо ж це в основному думки які були властиві т. зв. "кирило-методієвцям" (див. "Автобіографію" М. Костомарова) та М. Драгоманову. Згідно з цими поглядами Україна могла бути поділена на дві чи на чотири частини **повязані безпосередньо** з федеральним урядом, а в тих частинах органи, як тепер кажуть "всесоюзного" значіння, урядували б московською мовою (так нині урядує пошта, телеграф, військо і т. д.), а громадяни в тих частинах мали б право у своїх приватних справах звертатися або українською, або московською, або польською, або жидівською мовою до **місцевих** урядів.

Що це може дати на практиці — ми нині бачимо: більшість мійського населення і частина сільського розмовляє на Україні московською мовою, росте коштом інших московська культура і т. д.

Для переведення в життя цих самогубних ухвал обрано було "Раду народів" з осідком у Києві. Серед тих ухвал була й ухвала що-до литовців і що-до поляків. Одну й другу наводимо в цілости:

"Стоячи на ґрунті суверенного права кожного народу й уважаючи, що правительсто не має права розв'язувати долі народів і країв без їхньої згоди, а також вислухавши заяву литовських представників: 1) що Всеросійський Литовський Соїм в Петрограді висловився в червні 1917 року за утворення суверенної литовської держави в етнографічних межах, форму котрої повинні визначити Литовські Установчі Збори, скликані на демократичних підвалинах; 2) що тимчасове правительсто уже після проголошення права народів на самоозначення прилучило своїм декретом сувальську губернію до майбутньої незалежної Польщі й передало польському ліквідаційному комітетові справу порядкування установами сувальської губ., хоча під час виборів до всіх Державних Дум людність ясно висловила свою волю, вибираючи за представників лише Литовців і даючи їм накази домагатися прилучення до автономної Литви сувальської губ. з виїмкою тої її часті, людність якої забажає зостатися при Польщі; 3) що захопивши мало не всю Литву, Німеччина береться тепер до розв'язки справи політичного існування Литви, а через те настає час, коли й Росія повинна виявити своє відношення до прав литовського народу, — зїзд народів постановив звернути увагу Тимчасового Уряду на необхідну потребу видання осібного декрету, яким повинно бути признане право литовському народові на утворення суверенної литовської держави з частей російської та пруської Литви, а тако ж з литовської частини сувальської губернії при додержанню засад самоозначення."

Що ж до поляків то властиво була прийнята до відома така польська декларація:

"Член польського представництва на зїзді п. Лукашевич прочитав на останнім засіданні від імени групи польської соціалістичної партії (лівіці) таку заяву: "Київська секція польської соціалістичної партії (ППС), будучи виразницею інтере-

сів революційного польського пролетаріату та трудового селянства Польщі й в той час заступаючи інтереси місцевого польського пролетаріату, що здавна живе на Україні як національна меншість, стоячи на ґрунті своєї програми й тактики та зважаючи: а) що ґрунтовне та всебічне перебудовання державного організму та громадянства на широких демократичних підвалинах може бути досягнене тільки при умові цілковитої політичної незалежності; б) що всяке підлягання іншій державі затримує розвиток громадянства, всіх творчих сил народу та збільшуючи визискування підлеглих іншій державі трудящих народніх мас, ослаблює сили революційного пролетаріату та трудового селянства в їхній класовій боротьбі за визволення з економічного, політичного та національного гнету; що тільки при умові цілковитої політичної волі свого краю революційний пролетаріат може з успіхом провадити свою класову боротьбу за досягнення необхідних соціалістичних завдань — польська соціалістична партія що-до революційного пролетаріату Польщі є виразницею ідеї цілковитої самостійної Польщі. Будучи рівночасно заступницею інтересів місцевого польського пролетаріату та трудового селянства на Україні як національної меншости та зважаючи: а) що з погляду на інтереси робочого пролетаріату й трудового селянства пригноблених народів федеративний устрій російської держави дає найсприятливіші умови для боротьби пригноблених народів за своє національне визволення; б) що федерація є добровільною братерською спілкою вільних в середині й незалежних одна від другої держав, — польська соціалістична партія приєднується до революційного руху української демократії, **наскільки українська демократія майбутній федеративний звязок з Росією ґрунтує на державности України.**"

Останню декларацію можна розглядати як поучення, на яке лишилися сліпі й глухі наші "автономісти" на чолі з М. Грушевським.

До моменту ухвалення тез пройшло від початку революції майже сім місяців і лишалося дуже мало до захоплення большевиками влади на Московщині. Запитуємо себе: чи може здорова, реально думаюча людина припускати щоб кожний пересічний вояк, селянин, чи робітник перетворився в такого запеклого доктринера-федераліста і визнавав москвофільських поглядів, який би за переведення в життя тих доктрин руками

М. Грушевського, а не Леніна (бо ж таку **московську** федерацію створили й більшевики) — віддавав своє життя?

Кожна логічно думаюча людина мусить визнати, що може вояк гинути в обороні своєї Батьківщини від наїздників, але не може гинути за реалізацію наведених тез нашими автономістами, а не більшевиками. Коли пару місяців пізніше, нечисленні наші полки оголошували "неутралітет" то судити за це треба не їх, тільки наших автономістів-драгоманівців.

Несамохіть насувається порівняння з тим, як використовували час для підготовки перевороту московські більшевики. Вони не пропустили найменшої помилки тимчасового уряду, найменшої невдачі чи недогляду щоб не використати їх для гострої критики, для стимулювання безкомпромісової боротьби. Вони прискореним темпом готувалися до захоплення влади, розуміючи, що здійснити свою ідею можуть пробувати лише маючи в своїх руках владу.

Автономісти ж увесь час намагалися всіма можливими засобами пригасити запал народніх мас, їх стихійний майже потяг до відновлення державности. Винниченко ще приїхавши з сидіння у московських міністерських почекальних намагався (17 серпня) довести, що скандальна "інструкція" Генеральному Секретаріатові" є вершком того що в стані дати тимчасовий московський уряд, яку тому треба прийняти."

Дня 27 вересня опубліковує Генеральний Секретаріат У. Ц. Ради свою відозву, в якій знова мова про "тісну згоду з правительством революційного **всеросійського**" (??? Р. М.) **народу**. Далі мова про "голод який суне із півночі великої Російської Республіки", про "чорні мури **царської** неволі", про "народ **тихої** України", який наче б то "покликав" автономістів до керування справами. Після цього знов і знов про небезпеку з боку прихильників монархії та запевнення, що всі національні меншини не матимуть жодних утисків у цій частині "великої федерації республіканської Росії". Є там і мова про "братерське співжиття націй", про "права трудящих мас", про "бешкети", грабіж та насильства, які "вчиняють злочинні сили". Заповідається боротьба з тими "грабіжниками" і "темними силами" і є звернення до "всіх народів" що заселяють Україну" щоб допомогли Генеральному Секретаріатові "здержати наш край на кінчику безодні" і зберегти лад. Отже і дією відозвою лише відвертали наші автономісти увагу мас від справжніх ворогів з якими треба було готуватися до важкої

боротьби, ні словом не згадувалося про конечність відновлення нашої державности та про неминучість війни з Московщиною, натомість закликалося не до революційної боротьби тільки до збереження існуючого "ладу".

Тільки три тижні перед захопленням московськими большевиками влади відбувався в Києві зїзд губерніяльних і повітових комісарів Укр. Центр. Ради під проводом Винниченка. Комісарів призначали автономісти з числа своїх однодумців, отже вони розуміли свої завдання так, як це було питома автономістам і тому на зїзді говорили головно про справи, які в переддень подій, що насувалися, не мали жодного значення, або — обговорювали заходи, які в дійсности могли тільки улегшити москалям опановання України.

Сам Винниченко, природно, говорив лише про конечність "рятування краю від анархії й руїни" та конечність "збереження ладу" встановленого московським тимчасовим урядом.

В. Шульгин реферував стан справ на Київщині звертаючи головно увагу на незорганізованість харчових комітетів, які б мали забезпечувати міста й армії харчами, на стан засівів, на численні випадки "заорендовання" селянами більшої кількості дідичівської землі ніж дідичі хотіли дати. Про випадки, коли мало не доходило до сутичок за землю між селянами двох сіл. Про рубання без дозволу в лісах, що належали дідичам чи державі, про конфлікти на бурякових плянтаціях, конфлікти на цукроварнях, про московських дезертирів, які бандами сунуть з фронту і нарешті про випадки самосудів і просто вбивання підозрілих у злочинній діяльності. Чернігівський комісар Д. Дорошенко "говорив про брак харчів і голодування північних повітів (в де-яких запасів хліба є лише на півтора місяці). В звязку з тим від 28 вересня почали стосувати примусову реквізицію збіжжя. Говорив про аграрні розрухи, непорозуміння, крадіжки та грабування. Лятичівський повітовий комісар Карначев говорив про перебування одного з корпусів московської армії відведеного в запілля, спочатку на терені Літинського повіту, а потім Лятичівського порівнюючи його з татарським набігом. В цих повітах винищено все: знищені засіви, поруйновано оселі..., в селах позалишалися чорні обгорілі стовби. Москалі гвалтували жінок, розграбували скарбові склади алькоголю... Але все це трактовано не в національній площі.

Волинський губерніяльний комісар докладно розповідав про жидівський погром вчинений солдатами запасового полку московської армії, які о год. 5 вечора почали грабувати крамниці, а коло 12 ночі підпалили крамниці й згорів ряд найбільших крамниць. Спинити погром вдалося щойно на другий день. У м. Полонному рівнож салдати стаціонаваного там полку розграбували льохи з вином та ряд приватних домів. Рівно ж горив п. Вязлов про зріст таємного гуральництва.

Хорольський повітовий комісар (Полтавщина) також скаржився на доконувані салдатами труси й самочинні реквізиції та грабунки.

Ми навмисне докладніше спинилися над цими "повідомленнями" це б то над справами про які говорили в першу чергу, бо вони показують, що репрезентанти влади "автономістів" на місцях, як то кажуть, "за деревами не бачили лісу" і з одного боку не здогадувались навіть на передодні яких подій вони живуть, а з другого боку — здеморалізувавши і довівши до ліквідації ті полки, які повставали опинились в критичному становищі бо не мали військової сили навіть для вдержання хоч того ладу. Опертися ж на маси народні вони не зміли.

Коли б було правдою, що "автономісти" наші були провідниками і речниками стремлінь народніх мас — вони не тільки не боялися б їх, але й шукали б в них опертя. Московські большевики зуміли здобути довіря морців, частини солдатів і робітників і не боялися цих мас, тільки озброювали їх та скеровували їхню зброю у бажаному напрямі.

Чи зважувалися наші автономісти на щось подібне?

Як зараз побачимо — Ні!

В першому томі вже було сказано про "Вільне Козацтво" і були подані матеріяли, які свідчили про його патріотизм, активність, відвагу.

Коли б автономісти не боялися власного народу — вони б використали потяг народніх мас до боротьби за волю України в ряцях такої організації як "Вільне Козацтво" і в короткому часі могли б створити поважну військову силу.

Природно, що під впливом агітації в першу чергу московських большевиків, а другу — наших же соціялістів, маси допускалися ріжних ексцесів, виступів, які вносили непевність і ширили анархію, але за тих обставин смішно було сподіватися "допомоги" в тих справах від московського уряду Керенского або думати, що обезброювання "непевних" елементів може

щось дати. Дідич якому забрали землю, а де-коли то й рухоме майно, галасував що-сили і "бомбардував" ту українську владу, якої сам не хотів визнавати.

Наші комісари уважали, що їхнім основним завданням була "охорона ладу", яка в першу чергу зводилася до... охорони майна дідичів, власників цукроварень і т. д. Їм не приходило в голову, що з одного боку вони не мали засобів для тої охорони, а з другої — це не було їхнім завданням. Треба було ясно стати по боці народу і ним же керувати так щоб те майно не нищилося. І це було можна зробити.

Що ж було натомісць?

На зїзді комісарів про який тут мова — пирятинський комісар В. Михайлець — укр. соц.-рев. по переконанням, виступив з заявою, що дуже й дуже в багатьох випадках "небезпечно роздавати зброю вільному козацтву". А що всі стверджували одноголосно, що "міліція" (революційна назва поліції тоді вживана) мало-що варта і взагалі зле zorganizована, а Генеральний Секретаріят носився з думкою використати назву "Вільне Козацтво", але замісць територіяльної армії, яку хотіли створити самостійники і народні маси, під цією назвою мав намір організувати поліцію, яка б була підпорою для автономістів — то виникла на зїзді комісарів дискусія. З запалом цілий ряд комісарів (автономістів) доводив небезпечність озброювання вільного козацтва. Інші твердили, що поширення такої організації небезпечно для самого села, бо, мовляв, це може спричинитися до кривавих сутичок і т. д. Були й такі що все ж підтримували "урядовий" проект — це б то думку "реорганізації" вільного козацтва. Однак, по довгих суперечках 25 голосами проти 20 відкинуто пропозицію про творення "вільного козацтва"! Тому, що вільне козацтво у багатьох повітах вже існувало і мало зброю, в ухваленій з того приводу "резолуції" говориться: **"необхідно всякими способами старатися розброїти ці відділи і направити цю зброю туди де вона необхідна — в армію"** ("Кіевская Мисль" з 17. X. 1917 р. і "Русское Слово" з 19. X. того ж року.)

Щоб оцінити правильно наведену "резолуцію" треба де-що забігти вперед і нагадати, що, звичайно, комісари Укр. Ц. Ради були не встані відібрати зброї у "вільного козацтва" Звенигородщини і де-яких суміжних районів і тому, коли москалі під проводом Муравйова здобули в січні 1918 року Київ — вони зустрілися зі скаженим спротивом "вільного козацтва" і Му-

правив мусив рапортувати московському урядові про **неможливість** опанувати ті терени без допомоги з центра, а в "Ізвестіях" мусив ствердити: "особливо дався в знаки Звенигородський повіт, де український шовіністичний націоналізм збудував собі фортецю у формі т. зв. "Вільного козацтва". Ця організація не тільки не допустила нашої влади в повіт, а навпаки **сама перейшла до наступу, чим зробила чималу шкоду нашим військам**".

Отже, як бачимо, автономісти, які всюди підготовували успішний ґрунт для окупації України, в цьому випадковій силі не встані були перевести в життя своє рішення, а що й соціалістична пропаганда там не мала успіху, то москвини зустріли рішучий спротив озброєного селянства на Звенигородщині.

Такі незаперечні факти, а серед них постава вільного козацтва у відношенню до московських большевиків, показують нам усю помилковість, щоб не сказати — "злочинність", — наведеної нами постанови, яка зводилася до того, щоб відібрати зброю у власного народу й віддати її московському війську.

Учасники цього зїзду чудово знали, що московська армія в стані розкладу, що панують в ній большевицькі настрої, що власне більшу частину бешкетів і анархічних виступів організують відділи тої армії, але це на них не впливало: вони твердо пам'ятали, що є "російська армія", що "Росія" — воює і що їх "патрістичним" обов'язком є "дбати про зміцнення фронту" та про "забезпечення армії" (московської) усім потрібним. Думка творити підстави власної державности, організувати власну народню силу і на ній опирати власний лад -- була їм органічно чужа. Вони любили себе звати "богданівцями", але їм і не снилося творити національну силу так, як це робив гетьман Богдан, який не боявся народніх мас, лише втягав їх у боротьбу, не журячися тим, що їх участь була сполучена з "порушенням ладу"! Він знав, що є більші справи за "збереження ладу", що в свій час, на руїнах старого "ладу" він встановить новий, свій "лад".

Природно, "Зїзд комісарів України" не був жодним винятком що-до політичного анальфаетизму і нездатности передбачати події та їх використовувати для свого народу! Одна з керуючих автономістських партій — укр. соц.-демокр. партія відбула свій зїзд в жовтні (почався зїзд 13 жовтня 1917 року

нов. ст.) і займався той зїзд справами, які можна було б з успіхом дебатовати в інший час.

Винниченко відкрив зїзд рефератом в якому аналізував характер революції і доводив, що це лише революція політична і почасти соціяльна, але не соціялістична. З того він робив висновки, що до характеру влади такі: "Для Росії соціялістичне міністерство було б загибеллю, а для соціялізму дискредитацією. Єдиним завданням соціялістичних міністерств мусить бути завдання миру. Впорядкувати край, налагодити економічний апарат таке міністерство не змогло б. Сучасне коаліційне міністерство вестиме стару політику. Отже покладати на нього нам надії не слід. У Петрограді вічна анархія, повний розвал, голодування мас, відсутність дійсної влади, яка задовольнила б маси. Через те влада мусить бути перенесена на місце в **розумінні самоуправи** і самоозначення національностей" ("Роб. Газета" з дня 14 жовтня).

Наведений "діягноз" свідчить, що по перше Винниченкові передбачення були помилкові, по друге — зі ствердженого і ним безсумнівного факту — розпаду й розкладу московської влади і адміністративних органів — робив він неправильний висновок і по третє — започаткував дискусію в **тій же площині** в якій вона велася між московськими "меншевиками" і "большевиками".

Після промови Винниченка і запропоновання ним резолюції велася довга дуже дискусія з приводу того, яке має бути в московській державі міністерство: коаліційне чи соціялістичне і отже, яке в залежності від того має бути поступовання укр. соц. дем. в Укр. Центр. Раді. Рівно ж дискутувалося довго над питанням, чи треба домогатися від уряду Керенського негайного закінчення війни.

Делегатів на тім зїзді було лише 54, але й вони ніяк не могли прийти до згоди в усіх тих питаннях, ведучи дискусію на ту ж тему і оперуючи тими ж аргументами, що й московська преса. Навіть в обличчі явного й очевидного розкладу московської держави наші засліплені автономісти не встані були розглянути ситуацію з погляду лише і тільки українського народу, з погляду відновлення його суверенної держави, виходу за межі московської орбіти.

Коли в дальшому перебігу дискусій порушено було питання про Установчі Збори то знова виявилось нерозуміння стану річей, знова велися розмови про компетенцію імперських Уста-

новчих Зборів та українських. Антонович напр. висунув такий погляд: "компетенцію імперських зборів слід звести до установлення загального статуту ладу Росії, яко федерації і означення взаємовідносин між окремими одиницями російської держави. Всі ж закони внутрішнього життя повинні залишитися для Українських Установчих зборів" (там же).

Тут слід підкреслити не тільки нерозуміння, що розвиток подій на Московщині ставив під знак запитання самі установчі збори, але й те, що все давало підставу припускати, що коли б навіть ті імперські установчі збори відбулися то й тоді сумнівним було б чи взагалі погодилися б вони на перетворення імперії у федеративну державу, а коли б і погодилися б — то з певністю її конституція надто різнилася б навіть від бажань наших автономістів. Отже думаючи так, як вони думали, слід було б дати відповідь на питання, що мали б робити українські установчі збори в тому випадку? Мало того! Не існувало загальновизнаних критеріїв, що слід уважати "внутрішнім життям"; адже ж навіть будову звичайної дороги чи згодом автостради, можна (і то не без підстав!) розглядати як справу не "внутрішню" тільки загальнодержавну, стратегічну. Очевидячки лише питання такі як обрання місця під будову сільської школи або збільшення числа пожежних сторож лишилося б бездискусійно до компетенції "автономної влади". Повний анальфабетизм цих "політиків" у справах державних був такий великий, що вони навіть не здогадувалися, як багато може зробити федеральна влада не лише для денационалізації, але й для вдержання в стані кольоніальної залежності "автономної держави", не здогадувалися яке велетенське значіння має для нації цілковита суверенність. Їм здавалося, що коли життя у в'язниці замінити життям у позолоченій клітці — то більше нічого не треба. Волі вони не хотіли, може — навіть боялися її. Боялися вони й всяких революційних кроків хоча кричали день і ніч про "революцію". Тому большевики просто розігнали ті "установчі збори" які наші автономісти визнавали повним паном над собою і своїм народом, хоча знали, що в них більшість матимуть москалі. Таким чином вони визнавали право "старшого брата", як це тепер говорить, рішати про долю України. Вплив веденої кілька місяців самостійниками пропаганди, як рівнож діяльність тих братчиків, які з наказу братства повступали в різні партії що стояли на ґрунті автономії, привів лише до того, що в резолюції запроєктованій Центр.

Ком. У.С.Д.П. була теза якої не могло б бути висунуто перед тим. Отже в проекті резолюції було таке твердження: "зїзд уважає, що ніяким чином всеросійські установчі збори не повинні порушувати права на повне самоозначення, аж до відділення окремих націй Росії". Шкода тільки, що той зїзд (як і інші, подібні) не пробував навіть поміркувати над тим, які кроки слід зробити коли б "Установчі Збори" не поцікавилися тим, що наші автономісти "уважають", і не захотіли б визнавати будьякі "права" тих "народів Росії"? Отже наведені слова резолюції були тільки "даниною часу", фразою, бо автономісти уявляли собі українські установчі збори чимсь подібним до зборів основоположників якоїсь кооперативної установи. Серед резолюцій (дуже довгих і далеко не продуманих, які займають пару сторінок) на першому місці стояла ухвала "визнаючи необхідність" скликання тих імперських установчих зборів у призначений московським урядом час, закликати членів "до енергійної підготовки виборів". Далі ухвалено було, що є бажаним входити у "виборчі бльоки" з укр. соц. револ. і "Селянською Спілкою" (організація цілковито контрольована тими ж укр. соц.-рев.) і з неукраїнськими революційно-демократичними партіями".

Більшість постанов зїзду мала доктринерсько-"академічний" характер і свідчить про те, що керувалися учасники зїзду не інтересами українського народу тільки партійними брошурками і що тих інтересів українського народу не знали і не були свідомі в чому полягала кольоніяльна залежність України та в чийому інтересі було всякими засобами не тільки зберігати, але й поглиблювати ту залежність. Вони не знали де є справжній ворог України, не розуміли ролі націй в історії світу, лише згідно з своїми примітивними поглядами уважали, що джерелом усього лиха є капіталізм і "централізм". Подаємо як зразок ухвалених тим зїздом резолюцій хоч би пункти 3 і 4 тез про "політичний момент", проголошених на підставі тих резолюцій:

"3. Перед російською революцією стоять величезні соціально-економічні завдання, які вимагають свого розв'язання в процесі розвитку революційного руху, за якими стоять основні соціальні сили революції — пролетаріят, селянство й армія: революція земельних відносин, робітнича справа, національне питання, перетворення унітарної централізованої держави в федеративну державу, цілковита децентралізація і демократиза-

ція управи, державне порядкування господарського життя в усіх його галузях, в першу чергу продукції й поділу харчових продуктів і річей першої потреби, активна політика до демократичного миру і т. инш.

4. Сучасна російська революція з такими складними й величезними завданнями розвивається разом з тим в атмосфері виразних класових суперечностей буржуазії й пролетаріату, капіталістів і поміщиків з одного боку та пролетаріату й дрібного спавперизованого селянства з другого боку; при таких обставинах в процесі революційного руху буржуазія й пролетаріат стають на ворожій позиції класової боротьби, а це робить неможливим співробітництво антагоністичних клас в творчій процесі великої революції в Росії."

Вся ця балаканина могла бути заступлена короткою ухвалою такого змісту: уважаємо правильним і доцільним разом з лівим крилом московських соціалістичних партій обстоювати конечність зірвання з несоціалістичними партіями і створення соціалістичного уряду в московській імперії. Ця ухвала вказує на нездатність наших автономістів соціалістичного напрямку думати і діяти як частини українського народу як українська, хоч і соціалістична партія. Вона вказує на те що її автори лишаются все і завжди "російськими громадянами", а була вона висловлена керівниками зїзду в цілому ряді пунктів які по видрукуванню займали коло ста рядків! Така ж довга була й резолюція що-до відношення партії до У. Ц. Ради, при чому, немов щоб дати московським більшовикам матеріал для агітації проти У. Ц. Ради, в пункті 4 тої резолюції говориться: "беручи разом з тим на увагу, що більшість Укр. Центр. Ради складається з представників дрібної буржуазії і нездатна через своє класове становище додержуватися послідовної і рішучої революційно-демократичної тактики, ухилиючися раз-у-раз в бік дрібнобуржуазного націоналізму" і т. п. — зїзд ухвалив щоб партія вела свою власну незалежну лінію.

Багато місця уділено було постановам що-до земельного питання в яких знова було досить ріжних загальникових тверджень. Заповідалася "соціалізація" землі і що партія буде обстоювати таке: "З Українського Земельного Фонду в першу чергу повинні задовольнитися потреби в землі малоземельного та безземельного люду, при чім перевага дається хліборобам **зорованого в товариства гуртового господарювання**" (пункт 6). Отже в перекладі на звичайну мову це означає —

скасування приватної власності і поступову колективізацію, колхозництво.

У справі закінчення війни, по всяких утертих фразах про причини й мету війни припоручалося У. Ц. Раді і Ген. Секретаріят. "впливати на тимчасовий російський уряд в напрямі ліквідації війни (пункт а) і "б" — "вимагати від тимчасового уряду тепер же оголосити перемир'я".

Найбільш же фатальними були резолюції "в справі державного устрою України", особливо ж їх пункт "4", який наводимо в цілості: "Існуючі суперечності економічних інтересів між Україною та Росією при політичнім пануванні революційної демократії в обох країнах, **не викликають необхідности політичного відокремлення України від Росії, а навпаки тісні політично- економічні звязки цих країн, неповні зруйновані господарським розпадом російської держави, можливо зберегти у відповідних політичних формах в інтересі пролетаріату обох країн при умові коли будуть усунені централістичні й імперіалістичні змагання великоросійської буржуазії"**

У пункті 5: "четвертий зїзд укр. соц. дем. партії гадає, що за сучасної доби взаїмні інтереси України та Росії вимагають установлення федеративного звязку між ними".

Ці останні ухвали не лишають сумніву, що між укр. соц. демократами не було ні одного хто б розумів дійсну істоту економічних взаємин між Україною й Москвою, розумів чим є ці взаємини, розумів, що жоден московський уряд не зважиться б зректись України бо таке зречення було б однозначне не тільки зі зреченням тих можливостей розросту московського народу коштом українського народу які давало використання України, але й з добровільною згодою **на погіршення в кілька разів життєвого рівня московського народу.**

Бо ж визискувала український нарід і його землю не тільки "московська буржуазія", а взагалі московський нарід. Тому власне ні царат ні Керенській, ні большевики не хотіли зректись панування над Україною. Але наші автономісти лише засвоїли ті вигадки, яких вчили їх у московських школах та те, що писали московські ж публіцисти.

А тепер пробуймо поміркувати **за що** мав класти голову український вояк коли партія, яка в Генер. Секретаріяті У.Ц.Р. як що й не творила більшости то їй належало коло половини місць в кабінеті, за яких три тижні до захоплення московськими большевиками влади заявила прилюдно, що вона ува-

жає **тісний** політичний та економічний **зв'язок** з Московщиною **корисним** для України, Укр. Центр. Раду — уважає за "дрібно-буржуазну" (а це збаламучені маси уважали великою хибою), стоїть за соціалізацію землі, за скасування приватної власності на землю і за протегування колхозів. Справа ж миру — належить до московської влади, до центрального московського уряду. **Все це** обіцяли і московські більшовики, з тою лише різницею, що вони обіцяли самі підписати негайно мир і все обіцяне негайно вводити в життя не оглядаючися на Установчі Збори.

Чи мав отже українець-воєць певність, що він бється за Україну, а не просто за "тов. Винниченка", коли ті, хто захопив монополію на репрезентування народу (не лише у-с-д-р-п, але й укр. соц. рев. та інші партії створені автономістами) в основному **так само** формулювали свої стремління і висловлювали погляди подібні до більшовицьких.

Мало того. Автономісти, як ми вже казали, дуже вороже ставилися до кожного самостійника, уважали їх ворогами, але московські соціалісти (в тому й більшовики) були трактовані як приятелі.

Ми вже згадували в першому томі, як вороже поставилася У.Ц.Р. до внеску просити дозволу на візд на Україну Д. Донцова, який тому не міг дістатися до Києва аж до приходу німців, а як прихильно поставилася до такого ж внеску що-до Скоропис-Йолтуховського. Донцов на самому початку виступив з "Союзу визволення" не бажаючи ширити погляди, які не вважав корисними для України, а Скоропис-Йолтуховський лишався аж до кінця одним із чоловічих членів останнього. Щоб зрозуміти прихильне наставлення автономістів до останнього, а також появу в їх пресі ряду статей в яких захвалювано діяльність С.В.У. треба щоб пояснити цю позірну суперечність (адже наче б то С.В.У. стояв за відірвання України від Московщини!) нагадати собі "Ухвали" С.В.У. з дня 2 травня 1917 року в яких говорилося: "З огляду на змінені обставини політичного життя в Росії, які дають змогу свобідній організації українських національних сил в їх змаганню до здобуття Україні самостійного життя:

С.В.У. обмежує відтепер свою діяльність **до оборони** прав українського населення в зайнятих **центральною державою** українських областях", а пропаганду української справи має

провадити закордоном "в порозумінню з компетентними політичними чинниками на Україні".

Отже це було властиво зречення боротьби за визволення України і підпорядкування своєї діяльності вимогам автономістів.

Щоб ще яскравіше міг читач уявити собі які погляди мали автономісти безпосередньо **перед самим большевицьким переворотом у Москві** нагадуємо слова Винниченка з його "відкритого листа" опублікованого в "Кіевской Мислі" з 26 жовтня 1917 р. (переворот большевиків був 7 листопаду). Цього листа в цілості передруковано було на ст. 503-507 тому I цієї праці. Отже там він писав: "...ніяких орієнтацій крім федеративно-республіканської Росії" серед автономістів "нема і очевидно не може бути" **"для соціалізму ж, я найшов би в собі стільки мужности, щоб відмовитися від усяких національно-політичних форм, якби переконався, що вони шкодять соціалізму"**.

Це все писалося, пропагувалося й говорилося тоді, коли на саму ухвалу про скликання Українських Установчих Зборів як і на організацію "Вільного Козацтва" московські кадети зареагували виходом із У. Ц. Ради, а **соціалістичний** московський уряд — судовим слідством. Прокуратор Київської Судової Палати запитав московський уряд Керенського, в яким порядку має провадитися слідство проти У. Ц. Ради, на що міністр юстиції Малянтович відповів телеграфною інструкцією, згідно з якою мало бути переведене слідство якнайскорше і якнайгострійше. У. Ц. Рада мала бути притягнена до відповідальности за... сепаратизм!

Одночасно уряд Керенського ухвалив "викликати Генер. Секретарів до Петрограду "для пояснень" і закрити, щойно відкритий кредит у висоті 300.000 карбованців.

І ось, на тлі того всього, ще в рямцях підготовки до виборів до імперських установчих зборів, українські соціалістичні партії б'ють блок з московськими соціалістами! Так напр. у Харкові на першому місці в списку кандидатів соціалістичного блоку поставлено московського с-ра В. Чернова. На Київщині укр. соц. федер. увійшли в блок з московською народ.-соціал. партією, на Полтавщині укр. соц. револ. б'ють блок з москвичами, а укр. соц. демократи з московськими народними соціалістами, на Катеринославщині б'ють блок з москов. народ. соціалістами з укр. кооператорами, на Херсонщині укр. соц. рев.

блюкують з москов. соц. револ., а укр. соц. дем. блюкуються з московськими большевиками і т. д.

Завдяки цьому ми бачимо, що в основному хоча згідно з деклараціями наших автономістів наче б то імперські Установчі Збори мають вирішати тільки справу перебудови імперії на федеративну — блокування автономістів відбувається по лінії соціально-політичній, а не національній.

Тим цікавіше є відмітити становище, яке зайняв Союз Української Державности, що видав великий плякат на якому міститься мапа України в межах від Карпат аж по Кавказ. У цьому плякаті подані статистичні дані які доказують що найбільшу часть України загарбала й поневолила Московщина. Плякат закликав не піддаватися на московські хитрощі й не брати участи у виборах до Установчих Зборів, бо на Установчих Зборах москалів буде вдвоє більше ніж українців. Москалі загарбають собі чорну плодovиту землю — українську. Не дозволять нам злучити разом українських земель, щоб лекше було тримати нас у неволі. — "Памятай же, український народе, — стоїть у плякаті, — всеросійські Установчі Збори — це погибель України. Віроломна Московщина, як 250 літ тому, готує для України нові кайдани, тяжші і страшнійні. Ти не пішли туди своїх виборних." Плякат закликає народ посилати своїх виборних на Українські Установчі Збори у Київі, які повинні зробити Україну незалежною державою. Плякат кінчиться гаслом: "Хай живе одна, неподільна, незалежна Українська Держава!" ("Рус. Слово" з 23. X. 5).

Скорочений зміст плякату Союзу української державности про який вже була мова в першому томі цієї праці, ще й ще стверджує, що поруч з автономістами увесь час існували самостійницькі організації, які правильно визначали основну лінію нашої політики, але москвофілство і "драгоманівство" не давало змоги автономістам прозріти і перестати штовхати Україну у прірву. Народні маси більш здорово і правильно дивилися на московсько-українські взаємини, але вірячи "своїм людям" (українцям) здебільшого не вміли доміркуватися, що крилося за дзвінкими фразами підсунутих їм "резолуцій".

Про настрої простих людей свідчать такі факти, як подані далі для прикладу, але такі факти подавалися в пресі на останній сторінці і йшли в непамять. Ось напр., як подавала "Роб. Газета" з 10 вересня "З Калужської губ. хоче повернутися у

село Блажівку (Бердичевський повіт) 306 душ, що туди переселилися і важко їм жити серед москалів”.

Часоп. "Русскія Ведомості" з дня 21. IX. подають з Одеси: "Пізно вночі військова влада одержала повідомлення, що на двірці почалася перестрілка між українськими вояками "гайдамацького коша" і московськими солдатами. Заходами комендантури, яка вислала москалям підкріплення ударемнено виступ українців”.

"Русское Слово" з 25. IX. подає, що в прифронтовій смузі дійшло до збройної боротьби між частинами українізованої дивізії та московськими частинами того ж корпусу.

У Літині москалі, які заселявали компактною масою одне з передмість — напали на приміщення в якому відбувався український селянський зїзд, побили вікна, а після того дійшло до сутички ("Утро Росії" з 10 серпня).

У. Ц. Рада одержала повідомлення від селян-українців, що за часів царату жили над Волгою, що їх тепер взялися москалі звідти виганяти, а тому ці селяни просять прийняти їх на Україну.

"Робітнича Газета" з середини жовтня подає відомости про селянський український зїзд саратівської губернії, який відбувся 7 жовтня. На зїзді були представники укр. громад аткарського, балашовського, вольського, камишинського, саратівського й царицинського повіту в яких живе коло 200 тисяч українців. В рефераті про діяльність Союзу говорилося, що до України надходили заяви, що місцеві мешканці-москалі чинять насильство над українцями й тому одні прохали захистити від цих насильств, а інші просили допомогти переїхати на Україну, бо не можуть там лишатися далі.

Що ж робили в серпні-жовтні самостійники?

На жаль в пресі того часу зустрічаємо тільки дуже скупі й ляконічні відомости.

"Нова Рада" подала дуже коротко про те, що в Києві відбулися 11 жовтня установчі збори "Української Військової Спілки". Ініціаторами створення цієї Спілки були самостійники.

Самостійницькі ж кола зорганізували дня 5 жовтня в Полтаві вшановання пам'яті гетьмана Мазепи, підчас якого вперше була відслужена панахида по великому гетьмані.

Дня 6 листопада розпочався в Полтаві зїзд самостійників.

Поза тим братчики вирішили створити з існуючих само-

стійницьких угруповань велику легальну самостійницьку партію, яка провадила б діяльність серед населення, ширячи всіма засобами ідею самостійности України.

Хоча військо спільними зусиллями московських соціялістів, большевиків і наших автономістів було здеморалізоване і явно розкладалося, однак і в тих невідрадних обставинах пробували самостійники далі провадити пропаганду за творення власної армії, яка мала б на меті боротися за самостійність України. З окрема провадили самостійники також пропаганду в чорноморській фльоті.

В прекрасно виданій під оглядом технічним "Історії Українського війська",* яка своїм змістом не відповідає, на жаль, цій назві, а скорше нагадує прихапцем написану ріжними авторами збірку в якій новійші часи подані певно на основі власних їх спостережень і спогадів, є надто багато далекого від правди і ще більше — не поданого цілком. У ній є неправильні відомости про українізацію фльоти і між іншим там же говориться, що "в листопаді 1917 р. вже майже на половині кораблів Чорноморської фльоти й на всіх портах Чорного моря повівали українські корогви. Дня 24 грудня 1917 р. (наказ військово-морського відомства ч. 5) підніс українського прапора велетень-дреднавт лінійний корабель "Воля" (стор. 415).

В дійсности морці Чорноморської фльоти мали контакт і з самостійниками в Одесі і в Києві, брали участь у всіх військових з'їздах і братчики (Б. С.) як рівнож такі самостійницькі організації як "Український Військовий Клуб ім. гетьмана Полуботка" та "Союз Української Державности" серед своїх членів мали старшин і морців фльоти. Зокрема багато працював у ділянці українізації фльоти М. Білинський, що в кабінеті Чеховського (за Директорії) був Міністром Морських Справ, а в кабінеті Остапенка — Керуючим Міністерством Морських Справ, а потім був єдиним міністром, що пішов у другий зимовий похід і разом з героями-воєвками загинув під Базаром.

Що про нього в згаданій "Історії Українського Війська" навіть не згадується — не можемо дивуватися. Щоб показати усю недокладність цієї "Історії" та політичну несвідомість деяких авторів, наводимо хоч би таке речення зі стор. 367: "Вже

* видана тепер в Канаді І. Тиктором.

було видно, що проголошення Української Народньої Республіки є справою небагатьох днів. Голова У. Ц. Ради М. Грушевський, вітаючи третій військовий зїзд, висловив надію, що українське воєцтво приступить разом із Центральною Радою до будовання **самостійної української держави**". Самозрозуміло, Грушевський не збирався будувати **самостійної** української держави і ніколи такої "надії" не висловлював, а третій універсал звичайно не проголошував повстання такої держави. І таких недокладностей є надто багато. Згадати про це нам довелося тому, що далі подаємо повідомлення **тодішньої** преси про підняття українських прапорів Чорноморською фльотою **не тоді коли** подає згадана "Історія".

Отже часопис "Русское Слово" з дня 28. X. подає з датою 27. X. таке повідомлення з Київа: "Український Військовий Генеральний Комітет отримав телеграму від "Центрофльоти" в якій доноситься, що **вся** Чорноморська фльота проголосила себе українською. **На всіх панцирниках, кружляках (крейсерах), торпедових суднах і інших кораблях піднято українські прапори.** Дальше в телеграмі доноситься, що Чорноморська фльота пересилає своє привітання українській краєвій і військовій владі. Чорноморська Українська Рада ухвалила уважати цілу Чорноморську флоту українською і поповняти її на майбутнє лише мешканцями України."

Ця звістка появилася також в "Народній Волі" і ще в деяких українських часописах. Немає найменших підстав уважати її неправильною та подавати пізнійші дати.

За повідомленням московського часопису "Русское Слово" дня 20. X. Кубанська Військова Козача Рада оголосила дня 17. X. проект управи Кубанщиною, який передбачає створення Кубанської Козачої Республіки, яка має входити в склад московської федерації. Згідно з цим проектом з виборчих прав у ній мало б користати тільки повноправне населення, а саме: козаки, верховинці, селяни-власники та члени земельних товариств. Військовому отаманові мало б прислужувати право "вета".

Не козаки-кубанці, а мешканці Кубані поспішили скликати свій зїзд, який ухвалив щоб протестувати проти ухвали Військової Ради і звернутися до московського тимчасового уряду з закликом: "не визнавати цієї "суперечної з інтересами Росії ухвали" і прислати спеціальних комісарів, які б урядували на правах повітових комісарів.

Тимчасом, як подає те ж "Русское Слово" з 6 листопада, на Кавказі у Владикавказі закінчилася конференція козацьких військ і верховинців Кавказу, на якій ухвалено було стреміти до перетворення московської імперії у федерацію і підписано умову про створення "Південно-східнього союзу козацьких військ, верховинців Кавказу і вільних народів степів".

Наведені факти, хоча в обох випадках слід звернути увагу на те, що москвофільські елементи були там досить сильні, однак вказують на те, що повільний розклад імперії був безсумнівним, реальним явищем.

Одночасно з тим по цілій імперії йшла шалена большевицька агітація, яка мала на меті остільки заогнити класові протиречності щоб народи не могли сконсолідуватися і перетворитися в нації, лише щоб з найтемніших елементів, з найменш освічених, створити однородну масу, яка б стала слухняним знаряддям у руках московських большевиків.

"Тимчасовий Уряд" на чолі з Керенським, після невдалої спроби, скликавши т. зв. "Державну Наряду" у Москві опертися на правійші елементи, спроби, яка закінчилася невдалим походом ген. Корнілова на Петроград з метою усунути уряд Керенського, вирішив опертися на соціалістичні елементи і на день-27. IX. 1917 року скликав "Всеросійську Демократичну Наряду". На цій нараді, серед дуже нечисленних представників поневолених москалями народів, які ще тоді творили більше ніж половину населення імперії, були також і представники УЦРади та інш. установ у числі 18 делегатів (загальне число делегатів коло 1700 з яких понад 850 були членами московських соціалістичних партій). І вимоги і благання делегатів поневолених націй були зігноровані москалями, настроєними дуже вороже до немосковських делегацій. Наші автономісти тако ж вернулися з нічим. Цинічні вияви ворожості з боку москвинів не вплинули однак на наших автономістів і вони далі виявлювали свою "любов без взаємности" до московського народу, перекидаючи усю відповідальність на різні "ізми" і тим розгрішуючи той нарід. Їх становище було властиво становищем москвина, що говорив провінційною мовою. Тимчасом московські большевики використовували кожную помилку "Тимчасового Уряду" для пропаганди і заогнення соціальних противенств.

Але зі стихійною силою виникали й росли також і національні противенства.

Так напр. на Саратовщині над Волгою, де жило досить багато переселених туди ще за царату українців, відбувся 8-го жовтня 1917 року другий український селянський зїзд на який прибули представники українських селянських громад із шости повітів. Слід звернути увагу на те, що на цьому зїзді було подано до загального відому, що до Управи Союзу, обраної на першому зїзді вступило багато заяв від сільських громад про ворожі кроки й напади москалів на українців, які досягли такої сили, що деякі громадяни вже навіть не пробували просити захисту, тільки просили допомогти їм негайно вернутись на Україну, бо їх становище серед москвинів є нестерпним.

Слід тут нагадати, що селян українців на Саратовщині було тоді до 200 тисяч.

Не зважаючи на таку загальну ситуацію наші автономісти (в першу чергу соціалістичного напрямку) йшли далі тим же шляхом і не хотіли й чути про те, що конфлікт з москалями наближається та, що остаточне слово належатиме зброї.

Українізація армії, що її переводили автономісти, як вже ми підкреслювали, не мала на меті створення української збройної сили, тільки мала на меті згуртувати українські вояцькі маси, серед яких зараз же починали соціалісти і взагалі автономісти свою пропаганду, яка, самозрозуміло, була пацифістичною, москвофільською і "антибуржуазною". Вся ця агітація сприяла лише розкладові військових частин і підготовляла практично ґрунт для большевицької пропаганди. Національний момент в українізованих частинах лише змягчував гостроту соціалістичної пропаганди і трохи гальмував процес розкладу, але стримати його не міг. І це цілком нам стане зрозумілим, коли ми, замість слухати безконечні нарікання (яким переповнені спогади) наших автономістів на "несвідомість" солдатських мас, поміркуємо над характером агітацій наших автономістів.

Вояк повинен знати за що він бється, знати хто є ворогом і чому, а також бути певним в тому, що гасла ворога не до прийняття. Нічого цього не міг знати і почувати вояк українізованої частини бо... бо наші соціалісти прищеплювали воякові **той же світогляд і ту ж скалю вартостей що й московські соціалісти.** Тоді одні й другі вчили, що: 1) всяка війна — це вигадка буржуазії для ослаблення "працюючих мас". 2) це між "працюючими" (пролетарями) — не має і не може бути жодних протиривств і жодної протилежності інтересів, а до

того ж московський пролетаріят разом з нашим був під царським чоботом і що московські "працюючі" — то наші брати. 3) що то лише "панам" потрібна держава (маси часто ототожнювали наше слово "держава" з... "самодержавством"), а пролетаріятіві ті "панські витребеньки" непотрібні, навпаки, коли всі народи імперії будуть і далі жити вкупі — то їм житиметься багато краще бо... не треба буде кожному з них удержувати окремої армії чи державного апарата. 4) приналежність до "Росії" дає великі кольтонізаційні можливості і рятує від "визиску чужими капіталістами". 5) коли є такі москалі, що вороже до нас ставляться — то треба не битися з ними, тільки їх "усвідомлювати".

Вояк, що засвоїв собі такі "істини" не матиме жодного нахилу до боротьби з московськими большевиками. Ще проти московських "панів", "контрреволюціонерів" — він буде битися, але не проти "братів-робітників". З огляду на сказане не можемо винуватити тих вояків, які оголошували "неутралітет", не винуватячи в першу чергу тих, хто прищепив воякам такі погляди.

Власне в переддень большевицького перевороту в Петрограді, на Україні вже майже всі військові частини (в тому і сформовані самостійниками) були розагітовані нашими соціалістами та московськими большевиками, а самі автономісти думали не про творення власної держави тільки про... "рятована Револуція".

Московські ж військові частини, особливо ті, що стояли на фронті були вже цілком розкладені і збольшевичені. "Тимчасовий уряд", виконавши ролю "предтечі большевизму", баянкуючи намагався продовжити своє існування, але був, безперечно, не певний того, чи йому це вдасться.

Отже ситуація була така: теоретично на Україні влада належала московському "Тимчасовому Урядові", практично — властиво залишалася лише тінь влади. Установи "урядували" лише силою інерції, головню в мійських осередках, а поза межами міст населення остільки виконувало розпорядження влади, оскільки ті розпорядження не надто суперечили його намірам. Влада московська не розпоряджала вистарчаючою силою щоб могла реалізувати свої домагання. Українську Центральну Раду лише на зїздах називали учасники "нашою владою", але це були лише фрази, бо автономісти не бажали перебрати владу в свої руки, були проти навіть "самочинного здійснювання ав-

тономії”, а також не мали жодної реальної сили на яку б могли спертися, бо народні маси (хоч би й симпатизуючі) не є силою.

Московські більшовики мали до вибору: або розклад війська, що було початково по настроям не більшовицьке, демагогічною пропагандою, або — поразку спричинену тим військом. Московські більшовики вибрали перше.

Українські автономісти ж розклали частини сформовані самостійниками і ті що повставали стихійно, хоча вони в своїй масі готові були визнавати У.Ц.Раду своєю владою, отже розклали їх автономісти не з konieczности, а лише во ім'я засад пропагованих Драгомановим та теоретично-пропагандових соціалістичних ідей. Ті військові частини які ще не цілком підпали пропаганді, які ще трималися силою стихійного національного почуття — з кожним днем під впливом пропаганди все більше втрачали боєздатність.

За таких обставин московські більшовики навіть у Києві явно провадили не лише устно, але й друкованим словом пропаганду скеровану проти Укр. Ц. Ради і взагалі проти українців, готуючися до захоплення влади в свої руки. Їхня діяльність зосереджувалася довкола "Советов Салдатських і Рабочих Депутатов" керованих з Петрограду, які й обстоювали ту заляжність, тим більше, що стаціонавані на Україні солдатські маси і величезна частина робітництва — складалася з неукраїнців.

Самозрозуміло, що мали більшовики успіх головно серед московського та жидівського пролетаріату та молоді, однак їхні активні симпатики творили на Україні таку зникому меншість, що коли б Україна навіть в такому стані в якому була, не належала до московської імперії — їм би ніколи не вдалося захопити владу в свої руки.

В самій Московщині, а зокрема в московських столицях співвідношення сил було цілком інше. Отже, не була великою несподіванкою звістка, принесена телефоном, що в Петрограді, в якому напруження між урядом і більшовиками досягло надзвичайної гостроти, по трьохденних боях (6, 7 і 8 листопада) захопили московські більшовики владу в свої руки.

Звістка про переворот, яка наспіла до Києва, заактивізувала в першу чергу московські більшовицькі сили, а в другу чергу — прихильників московського Тимчасового Уряду.

Наші автономісти, одержавши звістку про бої в Петрограді коли ще вони щойно почалися і не було відомо хто переможе,

знаючи, що їм не симпатизують ані большевики московські, ані московські меншовики та військова влада Київа, вирішили початково зайняти нейтральне становище, яке дозволяло зберегти існуючі взаємини, а також де-що поширити впливи. З цією метою було дня 7 листопада пізно вночі на засіданню т. зв. "Малої Ради" ухвалено створити "Революційний Комітет для охорони Революції на Україні" відповідальний перед У. Ц. Радою.

Тому, що де-хто міг би припускати, що той Комітет, хоча й мав наче б то "боронити Революцію", а не Україну, однак у дійсности був українською установою, яка думала в першу чергу про Україну та її добро, подаємо тут повний склад того "Комітету". Ось він: Ткаченко (укр. с.-д.), А. Севрюк (укр. с.-р.), М. Ковалевський (укр. с.-д.), М. Порш (укр. с.-д.), А. Ніковський (укр. соц.-фед.), Матушевський (укр. с.-д.), Пятаков (рос. с.-д. большевик), М. Шаповал (укр. с. р.) і Гольдельман. Крім того від партій і організацій увійшли: від рос. с.-р. — С. Сараджев, укр. с.-д. Пісоцький, Генерального Військового Комітету С. Петлюра, голова залізн. комітету Шумицький, Всеукр. Ради військ. депутатів Тележинський і Касяненко, київської ради робітничих депутатів Крейсберг, від с.-д. большевиків Затонський, Бунду — Рафес, обєдн. євр. соц. партії Зільберфарб, представники київської ради солдатських депутатів і представники Харкова, Катеринослава й Одеси.

Отже, як бачимо в ньому були: 11 українських автономістів, з яких 4 симпатизувало большевикам, а взагалі соціялістами було 8, московських большевиків 2, моск. менш. 2 і жидів 3, а крім того ближче невідома кількість москалів і жидів у характері делегатів від советів солд. і роб. депутат. Київа, а також з Харкова, Катеринослава і Одеси.

Такий склад комітету не лишає сумніву, що утворюючи його наші автономісти мали на меті затримати існуювавший стан, як стан "Революції" (з великої літери).

Цей Комітет звернувся до населення з відозвою в якій закликається до "спокою", праці й дружньої оборони Революції".

У відповідь на це магістрат Київа скликав 8 листопада "надзвичайне засідання" на якому голова міста Дрелінг, відкриваючи засідання висловив певність, що більшість мійської ради стоїть по боці московського Тимчасового Уряду й буде його підтримувати. По цьому розпочалася дискусія, підчас якої московські соціялісти й кадети обстоювали конєчність підтриму-

вати Тимчасовий Уряд, а представники жидівської соціалістичної партії "Бунд" — Рафес, зненавиджений українцями за постійні протиукраїнські виступи, за поборювання не лише ідеї самостійності, але й автономії без дозволу московських Установчих Зборів, цим разом певно з огляду на "малоукраїнський" склад "Революційного Комітету" для охорони революції, виступив за підтримкою того Комітету і Центр. Ради, домагаючися однак, щоб вся влада на терені Київа належала магістратові або виділеному ним комітетові. При тому висловився Рафес проти підтримки Тимчасового Уряду. На засіданню ж У. Ц. Ради той же Рафес домагався ухвали резолюції в якій би засуджувалося виступ большевиків.

У. Ц. Рада хиталася і дня 8 листопада прийняла невиразну постанову, яка тому не задовольняла як большевиків так і прихильників московського Тимчасового Уряду й довела до того, що большевицькі представники покинули засідання У. Ц. Ради.

Штаб Київської військової округи, який підлягав московському Тимчасовому Уряду одержав відомість, що у Київі московські большевики готуються до збройного виступу, а сам тимчасом вирішив, спираючися на московські юнацькі школи зліквідувати Київський Совет Салдатських і Робочих Депутатів, який знаходився під впливом (і проводом) московських большевиків.

Краєвий Комітет Охорони Революції проголосив у відповідь на це штаб Київської військової округи розпущеним. Дня 10 листопада до У. Ц. Ради дійшли чутки, що штаб ухвалив вислати чотири кольони для облоги засідань Сов. Салд. і Раб. Депутатів, не звертаючи уваги на протести представників магістрату — Дрелінга та Фруміна. У. Ц. Рада вислала тоді до штабу делегатів з метою "мирного поладження конфлікту" в той спосіб щоб військові не доконували серед членів Сов. Солд. і Роб. Депутатів" арештів, не робили трусів і не відбирали "особистої" зброї.

Тут треба нагадати, що величезна більшість того "Сов. Салд. і Роб. Депутатів" ставилася не менше вороже до українського визвольного руху і тої ж Ц. Ради, як Штаб Київської Військової Округи, але звичайно, наші автономісти ставилися з виразною симпатією до членів цього Совета, бо ж то були "товариші-соціалісти".

Делегати (три), які були в штабі поїхали звідти до оточе-

ного військом "Совета" і там переконали його членів не пробувати перешкодити військові переглянути приміщення щоб упевнитися чи немає захованої зброї.

Природно, що до будинку ввійшло значно більше військових ніж мало ввійти і вони стали панами становища. Пізніше один з делегатів (М. Ткаченко, укр. соц. дем.) запевняв у "Роб. Газеті", що "виявилось, що ніяких замірів повстання не було" (хоча в дійсности до збройного виступу большевики готувалися, але керувати ним, звичайно, не мав "Сов. Солд. і Роб. Депутатів", хоча з певністю потім би його підтримав) і Ткаченко так писав тоді про те що відбувалося тоді в Советі: "Враз увійшло багато війська й козаків. Це було нарочите військо та спеціальні офіцери. Вони лаялись останніми словами. Вони вчинили погром. Все розірвано, пошматовано -- діловодство соціалістичних партій і їх підготовчу працю знищено. Кирієнко казав, що тут нема нічого дивного, військо розлютувалося, стоячи на дворі під дощем. Військо застукало в тісній хаті Пятакова й ми своїми тілами оборонили його від звірячої розправи. Тої сцени мені ніколи докладно не описати. Всіх хто там був грабували й арештували."

"Щоб оборонити Пятакова й інших, вони запропонували їм добровільно здатися в арешт поки мине небезпека. Найдалше до сьогодні вранці мусли вони випустити своїх добровільних бранців, але й досі того не зробили."

Отже увязнених дня 11 листопада мали випустити, але того не зробили керовники штабу. Того ж 11 листопада У. Ц. Рада винесла постанову в якій засуджувалося поступовання військової московської влади і домагалось негайно звільнити "всіх арештованих в палаті осіб, особливо з огляду на повну відсутність всякої з їх боку спроби повстання". Тут слід згадати бодай частину призвищ арештованих: Г. Пятаков, Л. Пятаков, М. Зарніцин, Я. Гамарнік, Н. Лебедев, І. Кулик, І. Крейсберг і інш. День пізніше — вони вже очолювали большевицькі повстанчі сили!

Тоді ж видав Генеральний Секретаріят У. Ц. Ради таку відозву до військ і населення:

"На Україні ллється кров! Одні часті військ ідуть на інші. Жертви серед військ і мирного населення великі. Роботи над прохарчуванням фронту й тилу не виконується тоді, коли краєві грозить голод.

У Києві на вулицях іде бій. Ген. Секретаріят України, най-

вища краєва влада, в ім'я рятунку Рідного Краю домагаються, щоб усі часті війська і всі горожани України негайно заперестали нападати одні на одних. На Україні нема зза чого вести криваву боротьбу. Українська Центральна Рада вибрана всіма народами України і висловлює волю всієї революційної демократії. Щодо своєї істоти це краєва рада селянських, робітничих і солдатських депутатів. Усі війська та всі партії повинні признавати владу Генерального Секретаріату Української Центральної Ради й цілком підчинятися його розпорядкам. Досить проливу крові! Хто далі вестиме криваву боротьбу, той ворог Рідного Краю та революції."

В цій відозві звертає на себе увагу відсутність будьякої згадки про український нарід та його інтереси і право бути єдиним господарем своєї землі та намагання шляхом мімікрії достосуватися до нових обставин, намагання переконати маси немов би У. Ц. Рада є тим же що й "Сов. Салд. і Роб. Депутатів", який лише має іншу назву!

Це було заховання равлика, що ховає свою голову до мушлі, заховання, яке в майбутньому загрожувало втратою всякого впливу на ті ж маси, бо воно практично замість мобілізувати ті маси і готувати до майбутньої боротьби, їх демобілізувало.

Тимчасом московські большевики добилися проголошення в Києві загального страйку й большевики покликали робітників до зброї. Це змусило й наших соціялістів до виявлення більшої активності, тим більше, що в Києві саме тоді відбувався третій військовий український зїзд з яким мусіли рахуватися наші автономісти.

Тому, що дальший розвиток подій був би неясним без зясування настроїв третього військового зїзду українського, мусимо вернутись де-що назад і познайомити коротко читача з його перебігом.

II.

ТРЕТІЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЗІЗД ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ПЕРЕБІГ ПОДІЙ У КИЇВІ. ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ. ПОЛІТИКА МОСКОВСЬКИХ БОЛЬШЕВИКІВ ЩО-ДО УКРАЇНИ І ЗАГО- СТРЕННЯ ВІДНОСИН.

Як ми вже знаємо провід на другому українському військовому зїзді, використовуючи політичну невиробленість вояцтва та найгіршу демагогію, вдалося захонити автономістам отже і скликання третього українського військового зїзду опинилося в їхніх руках. У звязку з цим у межичасі самостійники обмежились до агітації серед війська за самостійністю України та до засовування неухильности збройного конфлікту.

Наслідком того більшість делегатів що прибула на третій зїзд була лише настроена радикально в розумінню національному, але тому що ніхто не намагався викликати у неї упередження до діячів У. Ц. Ради, настроїти їх проти автономістів, вони не мали до них жодного застереження. Це все відразу позначилося на перебігу зїзду.

Це тим більше, що й автономісти вживали всіх можливих засобів для того щоб збаламутити вояків. У цій справі їм допомагало те, що вони мали до розпорядження кілька часописів, а самостійники своєї преси не мали. Розкладові думки вони почали ширити через пресу вже в жовтні. Щоб ознайомити з характером їхньої пропаганди наводимо для прикладу більший уривок із передовиці "Український Військовий Зїзд" ("Робітничка газета" з 13 жовтня 1917 року за старим стилем).

"Через цей зїзд мають партії поставити завдання української революційної демократії... в належнім освітленню без націоналістичних гасел, трухлявих традицій. Як організована у військових частях, а не як організоване українське військо, має українська людність у війську покласти свій вплив на розв'язання завдань революції... Іде бо питання про організування мас для боротьби за основні домагання українського народу, до яких не можна залучити утворення української постійної армії... Одним із важливих завдань зїзду буде намітити шляхи і способи переходу до міліційної системи відбуття військової служби. При цім відразу розвіялась би тривога, яку викликають у нас... справа організації у нас різних полків, військової

одежі і тому подібних націоналістичних дурниць, замість організування мас шляхом політичного освідомлення на основі клясових змагань... Необхідно розвіяти чад, яким оповито справу організації військових мас... **відкинути можливість якоїсь самостійності, кастової політики військових мас.**"

В такому дусі велася пропаганда проти творення української армії і боротьби за самостійність під ту пору коли вже "била 12 година", коли вже майже не лишалось часу на організацію боєздатного війська!

Зїзд зібрався в Києві дня 2 листопада 1917 року за новим стилем, а ми знаємо що московські большевики захопили в Петрограді владу за новим стилем дня 8 листопада.

Дня 2 листопада о год. 11 делегати рушили від будинку в якому містився Укр. Військовий Генер. Секретаріят на Гімназійній вулиці на Софійську площу куди прибули українські частини, що були в Києві, а саме козаки першого укр. запасного полку, юнаки київських військових шкіл прапорщиків, окрема група морців-українців Чорноморської Військової Фльоти, а також групи українців — працівників пошти й телеграфу, підготовча команда, українські робітничі організації і т. д. Прибулі крім жовто-блакитних прапорів несли плякати серед яких були "Слава Самостійній Україні" та "Хай живуть Українські Установчі Збори".

Коло 12 години на площі зібралось до 14 тисяч людей. Почалася Служба Божа, яку відправляв військовий священник першого українського запасного полку (хрестних ходів з манастирів і софійського собору не відбулося — московська церковна влада і московське священство їх унеможливило). Після дефіляди відспівано "Заповіт" і учасники зїзду рушили до цирку де мали відбуватися засідання зїзду.

Тут помстилася на самостійниках їхня концепція — ширити ідею цілковитої державної суверенності і самостійності України **не порушуючи питань соціально-політичних** з тих міркувань, що нація складається з різних соціальних верств та ідеологічних угруповань, тому на думку братчиків не слід їм накидати одного програму. — "Аджеж існують і у французів і у німців і у англійців взагалі у всіх розвинутих націй найріжнomanітніші партії, але всі вони стоять на ґрунті суверенності власних націй". Ця концепція в істоті речі була правильною, лише не враховувала одного хворобливого явища, яке існувало у нас: всі наші "клясові" та "ідеологічні" партійні об'єд-

нання були "виховані" анальогічними московськими партіями і де-які з них вже аж після революції виділилися зі складу московських партій, включивши у свої програми тільки постулат автономії, бо цілим своїм світоглядом, засвоєним від московських "ідеологів", вони були... московськими імперськими громадянами. Коли б самостійники ("братчики") мали аж стільки підготованих людей щоб не лише дати по одному двох діячів у число провідних діячів тої чи іншої партії, але захопити в кожній провід — згадана попереду концепція не зробила б шкоди. Зноваж коли б наш нарід нормально розвивався — і без того всі партії були б "самостійницькими". Але окремі самостійницько настроєні одиниці могли лише викликати в лавах партії певні ферменти, і тільки, а не зробити партію справді самостійницькою (українською).

В 1917 році сотні й тисячі агітаторів ріжних московських соціалістичних партій вели шалену пропаганду, яка заогнювала клясові й ідеологічні протиречности та актуалізувала соціально-політичні питання. Поскільки самостійники не висували жодної власної яскравої соціальної концепції, більше того — не скеровували вістря своєї пропаганди в цьому напрямку — величезна кількість делегатів ще до прибуття на зїзд уже приєдналась до тих чи інших партій на чолі котрих стояли... запеклі автономісти! Делегат сам, під впливом освідомлюючої діяльності самостійників міг рішуче прихилитися до ідеї самостійности, але, як член тої чи іншої партії, йшов разом з нею і голосував би за ті резолюції, які висувала партійна верхівка, резолюції уложені так, щоб той пересічний член не міг їх вповні зрозуміти та усвідомити до чого прямують провідники в питанню національному.

Такий стан справи відразу визначив тактику автономістів-провідників. Вони найбільш боялися, що на зїзді, навіть коли президія буде в руках автономістів, цілий ряд делегатів, ідучи за голосом здорового розуму і національного почуття, у важливих питаннях голосуватиме за резолюціями, які можуть висувати самостійники. Щоб запобігти тому, провідники автономістів вирішили відразу поділити зїзд на фракції і посадити членів кожної такої фракції разом. Наслідком того всі члени підпали під контроль при явному голосуванні, а крім того на них впливав "стадний інстинкт". Тому голова організаційної комісії — члени Укр. Ц. Ради Неронович, комуніст за своїми переконаннями, відразу запропонував перевести поділ на фрак-

ції і відповідно посідати. Здекляровані самостійники (переважно "братчики") відразу запротестували проти поділу, кажучи, що військо має одну мету — оборону нації й держави від зовнішнього ворога. По три промовці одержали право висловитись за і проти. Але під впливом соціалістичних партійних лідерів більшість висловилося за поділом при загальному голосуванню.

Підчас першого дня нарад присутніх було коло 950 делегатів які й поділилися так: "есери — 783, есдеки — 111, безпартійні — 90, есефи — 24, самостійники — 24, нац. револ. 13, большевиків — 11, безпарт. соціал. 3, анархісти — 1, незасованих — 80. З того за самостійницькими резолюціями могли голосувати лише нац.-революціонери, безпартійні та з числа незасованих, отже разом найбільше 207 осіб, практично ж ще менше бо ж не всі зі згаданих груп так голосували. Таким чином першого дня співвідношення було таке: автономісти мали коло 800 голосів, а самостійники коло 150.

Вправді в наступні дні це співвідношення змінилося бо багато делегатів не мали змоги прибути на час і тому згодом кількість делегатів досягла 2500 душ.

Вступна промова Нероновича була переривана часто бо навіть поділені на фракції делегати були настроєні не так, як їх лідери і серед тих делегатів, що належали до есерів і есдеків були запальні прихильники самостійности. Коли Неронович почав доводити, що обрані попереднім зїздом органи мали надто багато перешкод, а однак не дивлячись на це їм вдалося де-що зробити, — з місць лунали вигуки: "Брехня! Нічого вони не зробили! Де українське військо?!"

Такі вигуки підтримували присутні голосними оплесками і тому Неронович почав закликати до спокою відповідаючи: "добре, нехай і так! Ми піддаємося під ваш безпосередній суверенний, але спокійний суд!"

Щоб утруднити реагування індивідуальних делегатів, а також провести своїх кандидатів до президії, укр. соц. револ. які мали коло 780 членів серед делегатів, оголосили, що вони займають салю для свого фракційного засідання і жадають, щоб усі інші покинули салю до кінця їхнього засідання. Самостійники відмовилися покинути салю і дійшло до сутички під час примусового усунування делегатів-самостійників із салі. Як підюджували есери проти самостійників невироблені політично маси можемо бачити хоч би із слів промови есера, генераль-

ного секретаря М. Ковалевського, що тепер по сорока роках видав свої "спогади". Він казав: "Трудовому народові не потрібні гетьмани, яких добиваються самостійники, бо гетьмани землі і волі не дадуть, йому потрібні ті, хто дасть землю і свободу, хто веде до соціалізму. Україна під проводом самостійників не дасть землі, не дасть волі трудовому народові" (Л. Дорошенко: "Історія України"). Звичайно, це ще порівнюючо "скромна" брехня* і демагогія, на фракційній нараді оперувалося найбезсоромнішими вигадками.

Може де-хто поставити собі питання: чому ж самостійники не виступали з поясненнями? Відповідь знайдемо хоч би в такому факті: дня 3 листопада було обрано президію в якій було 4 есери, 2 еседеки, один самостійник, один безпартійний і один націонал-революціонер і тоді, підчас складання привітань їздові член тої президії — самостійник Макаренко, як подає "Нова Рада" ч. 302, спробував в кількох словах зясувати, що самостійників безпідставно очорнюють. Як подає згаданий часопис: "Коли Макаренко почав говорити про те, що багато людей хибно розуміють самостійників... то не встиг він закінчити речення, як голова зїзду перебив його, кажучи, що треба говорити тільки привітання". Тут же есери, щоб підтримати голову зорганізували на салі обструкцію з вигуками, реготом і свистом не даючи навіть скласти привітання. Так автономісти боялися щоб люди не довідалися правди.

Звичайно, той же М. Ковалевський у своїй промові (після оголошення, що в салі починається фракційне засідання) говорив:

"Мені сумно, що в такий важливий час, коли над нами знову збираються важкі хмари, люде, які уважають себе найбільшими прихильниками українського народу, цілої півгодини, а то й більше не дають представникам свого народу організуватися. (?) Ці самі люди кричать, що не треба партій, але я мушу зазначити, що зараз весь (?) трудящий народ об'єднується біля гасла соціалістів-революціонерів "земля і воля", бо

*) Зараз же після перевороту Скоропадського вийшло чергове число "Самостійника" (журнального формату на 32 стор.), на білих цілком сторінках якого залишила цензура тільки заголовки. Таке надзвичайне число було випродане протягом 2-3 годин. Воно є доказом безпідставности тверджень М. Ковалевського.

без землі й волі не може бути Вільної України; не буде землі й волі без вільної Української Демократичної Республіки (гучні оплески). В сучасний момент наша партія підносить нове гасло, гасло суверенних Українських Установчих Зборів. Але підносячи так далеко прапор національної боротьби, ми зазначаємо, що остання матиме успіх лише тоді, коли вона матиме широкий і глибокий соціальний зміст. **Ті, що кричать, ніби-то вони найбільше за всіх люблять Україну, кажуть, що слід боротися і стояти за Самостійну Україну. Але не їм насчити боротьби, бо самостійна Українська Республіка в федеративнім змислі старе наше гасло.**"

..."Кличучи вас до рішучої боротьби, разом з тим я закликаю вас до спокою. Не мусимо ми піддаватися провокації й ставати на хибний шлях. Під час другого всеукраїнського військового зїзду залунали пророчі слова першого універсалу: "Ми самі будемо творити свою волю", але вони не справили наших надій, бо наші провідники стали на компромісовий шлях. Ми були проти угодовської політики й тепер кличемо вас звернути на справжній шлях творення власними силами Української Демократичної Республіки. Широ закликаю вас до твердої рішучої роботи, але й витриманої та спокійної." ("Робітнича Газета" з 3 листопада 1917).

Спробуймо стати на місце пересічного делегата військового зїзду, селянина, чи в ліпшому випадку сільського вчителя, який на фронті чи в безпосередньому запіллі, не завжди міг навіть з дуже й дуже тенденційної преси автономістів стежити за політикою. Тепер він, не знаючи як було, приймає наведені вимоги М. Ковалевського за щирю правду. Адже ж він не знає і не здогадується, що "організуватися" хоч би й численній партії не місце на військовому зїзді, викинувши із салі делегатів інших переконань, що не весь нарід став есерами, що в дійсності програм есерів не давав ані "землі", ані "волі". Нарешті чи встані той пересічний член, який щиро хотів бачити свою Україну цілком самостійною, зорієнтуватися, що "Українська Вільна Демократична Республіка" есерів — це лише ворожні слова, бо ця "вільність" мала бути в межах ворожої імперії, трактованої як "наша держава", що "самостійною" не може бути "Українська республіка" в... "федеративному розумінню". У партії, яка повстала щойно в 1917 році не могло бути жодних таких "старих гасел", а московська соц. револ. партія, до котрої належали наші "есери", уявляла собі імперію

не федерацією національних держав, а "федерацією" економічно-адміністративних районів.

Такі пропагандові вигадки або тріскучі, але порожні фрази делегат виповняв бажаним йому змістом дуже далеким від справжнього, але власне тому й погоджувався з ними!

Автономісти соціалістичного напрямку намагались всяким способом приподобатися зїздові. Так напр. голова Генерального Секретаріату Винниченко, звертаючись до делегатів назвав їх "опорою і красою українського народу". Далі йдуть бомбастичні фрази підчас яких хтось передає Винниченкові записку з запитом: "чи поїдуть Генеральні Секретарі до Петрограду на виклик Тимчасового Уряду?"

Попереду вже була мова про те, що московський Тимчасовий Уряд наказав прокуратурі почати слідство над діячами Укр. Цент. Ради, а Генеральним Секретарям наказав з'явитися для пояснень до московської столиці. Запит мав на меті завернути від бомбастичних фраз до річевої мови фактів.

Відповідь Винниченка на запит була такаж крутійська, як і вся політика автономістів. Він відповів, що "Генеральні Секретарі жовуть поїхати до Петрограду тільки в справі державного характеру. Входить ж в зносини з Тимчасовим Урядом зприводу скликання Укр. Установчих Зборів Генеральний Секретаріат не буде".

Велика частина делегатів незорієнтувалася у відповіді і на остатні слова реагувала оплесками. Винниченко вислухав оплески, а потім перейшов до казуїстики, яка мала допомагати автономістам "зберегти добру міну при поганій грі", мала за фразами, що робили враження незалежної постави, приховати відвічний страх перед московською владою, навіть такою, якої години були почислені. Серед тих голосних фраз були й такі, котрі показували усю глибину неуцтва і національної несвідомости цих діячів, які самі себе називали "свідомими українцями". До таких фраз напр. належить така: "Ми молодий народ, наша енергія далеко не вичерпана. Не їм (моск. Тимч. Уряду — Р. М.) турбуватися за наш край, бо ми відповідати-мемо перед Україною, а не вони..."

Отже наш "свідомий" Винниченко уважав нарід, який жив активним політичним життям майже 19 років "молодим", бо він твердо пам'ятав московську "науку" про "єдиний рускій народ" і певно був переконаний, що "галузь" того народу стала окремим народом шойно за Хмельницького. Він не розумів

того, що "енергія" не є притаманна "молодим" народам, тільки народам великим. Нарешті коли б Винниченко дожив до часу коли б український нарід мав змогу судити своїх злочинців — з певністю Винниченко відповідав би і за безпосередньо dokonані злочини проти нації і за їх наслідки хоч би такі як голодова смерть мільйонів українців підчас голоду 1921 і 1933 років.

Далі в своїй промові він намагався обережно уzasаднити ту нову поїздку "на поклін" до Петрограду ріжними потребами. Коли ж роблячи підсумки сказаному ним, словами "Ось з чим Генеральні Секретарі мають поїхати до Петрограду. Повторюю, що в справі слідства Генеральний Секретаріят не поїде" — почувися з місць вигуки обурення і голоси: "зовсім не треба їхати"!

На це відповів Винниченко: "Не треба — велике слово, але воно має бути сказане У. Центр. Радою..."

На цьому зїзді опанованому автономістами, які перетворили делегатів у маріонеток керованих через фракції партійними лідерами автономістів, самостійники не мали що робити. Можна було наперед знати які "ухвали" будуть "прийняті, бо ці ухвали будуть вироблені лідерами автономістів у стислій залежності від програмових тез соціалістичних партій, а апробата їх буде чистою формальністю.

З огляду на сказане В. Отамановський, що забрав голос як представник "Союзу Української Державности" обмежився до привітання в яке включив заяву про те, що Союз Української Державности дивиться на Україну як на майбутню самостійну незалежну Українську Республіку.*)

А далі подав українську редакцію легенди про Фрідріха Барбаросу і 300 закамянілих вояків, кажучи "Народній переказ говорить, що незабаром настане час коли ці 300 козаків прокинуться й полинуть у бій щоб першими пролити свою кров за Самостійну Україну... Може цей час уже настав і багато з вас пролле кров за відбудовання української державности. Слава ж товаришам, які перші поляжуть у цій страшній святій боротьбі."

*) Перед самим зїздом "Союз Української Державности" видав брошурку (14 стор.) "Автономія чи самостійність?", яку роздавали на вулиці членам Укр. Військового Зїзду.

Ця промова мала лише нагадати присутнім про найважливішу справу, мала зайвий раз висунути ідею самостійності. Але самостійники тверезо оцінювали стан річей і тому власне не вязали жодних надій з третім всеукраїнським військовим зїздом, доказом чого був зїзд самостійників у Полтаві, визначений на 6 листопада, але це не перешкоджало їм провадити серед делегатів пропагандову акцію в напрямі самостійницькому. Настрій делегатів на цей зїзд, як і делегатів на попередні зїзди, був у справах національних рішучий і радикальний, отже коли б не поділ на фракції і вплив партійних лідерів зїзд міг би зайняти належне становище і відіграти велику роль в розвитку подій. Проте і при такому стані справи вплив на перебіг дальших подій у Києві він таки мав.

Саме тоді коли наші автономісти готувалися до чергової поїздки з ріжними "супліками" до Керенського, московські большевики закінчували останні приготування до збройної боротьби і в Московщині відбулися події, про котрі вже була мова.

Московські большевики зараз же проголосили московську імперію "Російською Соціалістичною Федеративною Советською Республікою" і тим самим ті національні рухи, які висували федерацію, як програм-максимум були вже словом "федеративна" — обезброєні.

Московські большевики чудово розуміли чим є всяка федерація, знали, що проголошення перетворення імперії у федерацію не тільки не означає поділу імперії, а навпаки, улегшує втримання її єдності.

Наші ж автономісти, як ми вже про це згадували, замість висунути власну концепцію і підняти прапор боротьби за здійснення суверенних прав українського народу у власній державі, пробували стосувати мімікрію. Нагадуємо відозву Генерального Секретаріату, яку ми наводили, що її видав він кілька днів пізніше. Ось вона:

"На Україні ллється кров! Одні частини військ ідуть на інші. Жертви серед військ і мирного населення великі.

Робота над прохарчованням фронту й тилу не виконується тоді, коли краєві грозить голод.

У Києві на вулицях іде бій. Ген. Секретаріат України найвища краєва влада в ім'я рятунку Рідного Краю домагається щоб усі частини військ і всі горожане України негайно заперестали нападати одні на других. На Україні нема зза чого вести

кріваву боротьбу. Українська Центральна Рада вибрана всіма народами України й висловлює волю всієї революційної демократії. Щодо своєї істоти се краєва рада селянських робітничих і солдатських депутатів. Усі війська та всі партії повинні признавати владу Генерального Секретаріату Української Центральної Ради й цілком підчинятися його розпорядкам. Досить проливу крові! Хто далі вестиме криваву боротьбу, той ворог Рідного Краю та революції."

Отже з наведеного видно наївну надію переконати загал в тому, що Укр. Центр. Рада — це той же "Совет солдатських селянських і робітничих депутатів"!

Ми назвали цю надію наївною бо за тих часів найтемніший мешканець міста і більшість селянства звикли бачити в "советах" — представників соціалістично-большевицької ідеології, настроєних вороже до всього українського.

Без заглиблювань у партійний склад та політичну лінію усім було ясно, що У. Ц. Рада і "Сов. солд. і роб. депутатів" — цілком різняться від себе. Отже таке становище автономістів **нічого** не давало позитивного, а негативним було, бо всім було ясно, що виразної лінії немає. Замість власного бойового гасла — невиразна заява і недоречний в тих обставинах заклик до спокою!

Ініціатором боїв у Києві був московський військовий штаб Київської Військової Округи і підлеглі йому старшинські (юнацькі) школи та чехо-словацькі відділи, відкликані з фронту. Вони атакували ті стаціоновані в Києві московські частини, що були настроєні по большевицьки та арсенал. В арсеналі більша частина робітників була настроєна большевицьки, але були й українці-робітники, настроєні інакше. Охоронну службу в арсеналі ніс український запасний полк. Таким чином боронили арсенал проти військ Штабу Київської Військової Округи спільно большевики й українські вояки.

Вуличні бої почалися дня 11 листопада і відбувалися головно в районі Печерська та арсенала.

Підчас перестрілок та обстрілу й атакування вживано не лише рушниць та кулеметів, але також і гармат. Війська Штабу в першому дню мали коло 100 ранених (з них — 50 важко) і 4 вбитих. ("Русское Слово" з 21 листопада).

Дня 12 листопада вночі переходять українці і большевики до активних операцій і з арсенала починають наступ на І київ-

ську старшинську школу. Наступ кінчається капітуляцією школи, якої залога в числі 121 душ здалася.

Тут слід підкреслити, що делегати третього українського військового з'їзду не лише щоб мати змогу брати активну участь в подіях сформувалися на той час у полк, але й перебуваючи в сталому особистому контакті з Укр. Генерал. Секретаріатом військових справ і з Генеральним Військовим Комітетом впливали на ці установи, активізуючи їх. У ці тривожні дні "поділ на фракції" не міг впливати на постанову делегатів, які почували себе військом, настроєні вони були всі рішуче й войовничо та без "ухвал" та "резолуцій", що їм підсовували на засіданнях фракційні "лідери" — просто стояли за те, що Київ столиця України не може мати чужої влади, що вояк має зброю і тому не язиком тільки зброєю мусить забезпечити українцям владу в Києві. Делегати не хотіли й слухати про те, щоб хтось інший мав рядити у Києві і на Україні. Власне цей настрій впливав і на "політиків" з числа автономістів, які мусіли з ним числитися.

Та й серед членів Військового З'їзду було досить людей розагітованих соціалістами, які, подібно до багатьох наших соціалістів — хиталися. Одні з них були тої думки, що коли вже має бути Україна частиною "Російської федерації", то ліпше щоб на Московщині панували большевики, які на словах "признавали" всім народам усі суверенні права, частина ж знова уважала, що за даних умов легше сторгуватися з Керенським. Отже були і серед членів З'їзду як прихильники активної підтримки московських большевиків, так і прихильники "неутральности" у боротьбі між Штабом Київської Військової Округи та большевиками.

Пізнійше, в своїх працях московські большевицькі автори обчисляли сили прихильників уряду Керенського в Києві на 10 тисяч добре озброєних вояків з досить великою кількістю кулеметів та двома батареями легких гармат, а большевицькі — на 6 тисяч вояків, 7 батарей і 8 броневиків. Але московсько-большевицькі сили мали не лише рішучу перевагу в легкій артилерії. За Дніпром у Нікольській Слобідці стояв дивізіон важкої артилерії що був по боці большевиків і міг з своїх гармат обстрілювати Київ. Не зважаючи на таке співвідношення сил московські большевики уважали за певніше діяти або спільно з українськими автономістами або — добитися їхньої прихильної неутральности.

Автономісти, які були всі прихильниками заміни сталого війська на "народню міліцію", які були "антимілітаристами" та ширили ці ідеї вкупі з соціалістичною пропагандою і москвофільством серед сформованого з ініціативи самостійників українських частин — не мали поважних сил, які могли забезпечити перемогу. Та важнішим було не це, а власне відсутність ясної лінії у самих автономістів.

З одного боку — вони творили "Революційний Комітет для охорони революції", з другого — з 10 на 11 листопада підписали вони умову між У.Ц.Р. і Штабом Київської Військової Округи, в якій признавали Штабові військове керівництво в Києві за участю "тимчасової комісії", яка створюється в цілях інформаційних.

Однак автономісти розуміли, що Штаб має намір зліквідувати не лише большевиків та московських соціалістів, але й при нагоді "порахується" також і з самими автономістами. Автономісти ж соціалістичного напрямку, як видно зі слів заступника голови У.Ц.Р. — П. Христюка: "Українська революційна демократія готувалася на Військовому Зїзді до останнього бою з **російською буржуазією** за національно-політичне визволення українського народу" ("Українська Революція" т. II, ст. 41), розглядали справу в соціально-політичній площині і тому в "Рев. Комітеті" — засідали поруч з москалями й жидами, яких там було подостатком і вже 12 листопада брали участь у акції проти Штабу Округи.

Та й цей Комітет діяв більше в теорії.

Оперативним відділом Укр. Генер. Комітету був сформований "Революційний Військовий Штаб", який зі свого боку мав керувати військовими операціями в Києві та околицях, але... підлягав тому ж "Революційному Комітетові для охорони Революції", тому початково рівно ж більше робив "шуму" як дійсного діла.

Московські антибольшевицькі кола мали досить шансів на перемогу в цій боротьбі тим більше, що їм ішли підкріплення — викликані з фронту "ударні батальйони" і "батальйони смерті".

Але то були часи революції й тому наприклад українцям вдалося вплинути спочатку на юнаків-гарматчиків школи стаціонованої в "кадетському гаю", і вони не тільки пообіцяли не стріляти в українців, але й повиймали замки з гармат.

Де чехословаків була випущена відозва, яка закликала не

втручатися до українсько-московських справ. У складанню відозви брали участь від українських соц. дем. Порш, від московських большевиків — Затонський і від соц.-демократичної чехословацької партії, яка й підписала відозву — Муна. Ця відозва, однак, не мала великого впливу.

Тому, що нині окупанти мають нахил представляти всі ті події як "громадянську війну", не зашкодить подати прізвища членів "військово-революційного комітету", який керував большевицькими військами. Ось вони: Ю. Пятаков і Л. Пятаков (москалі), сини дуже заможного власника цукроварні на Київщині), Банінський (москаль), В. Введенський (моск.), Д. Іткінд (обмоск. жидівка), Качурінер (рівнож), Л. Картвелашвілі (грузин), І. Кулик (укр.), Я. Гамарнік (обмоск. жид), Н. Лебедєв (моск.), І. Крейзберг (обмосковлений жид) і М. Зарніцин (моск.). Отже на 12 членів — лише один українець. Частину цих прізвищ було подано на ст. 52, де подавалося про "розгром" Сов. Солд. і Раб. Депутатів за українськими соціалістичними інформаціями.

Подібний же був і склад частин на які спирався цей комітет.

Не маючи докладних і певних фактичних даних не подаємо якими силами диспонували українські автономісти, тим більше, що нині важко усталити справжнє політичне "вірую" тих усіх частин.

Як вже не раз згадувалося більшість тих частин творилася під впливом самостійницької пропаганди, в процесі "легалізації" переходила під зверхність У. Ц. Ради й одержувала певну кількість старшин-автономістів і соціалістів, далі починалася ведена згори акція "усвідомлювання" це б то соціалістичної пропаганди серед вояків.

Тут слід нагадати, що серед членів У.Ц.Р. були й большевицькі симпатички (напр. Неронович). Наслідком того всього було, що хоча в певному моменті У.Ц.Р. ухвалила не підтримувати большевиків — однак знаходилися в тих укр. частинах групи вояків, які обіцяли большевикам свою підтримку. Були в тих же частинах і самостійники, які в разі будь-якої акції проти неукраїнських частин — виступали разом з автономістами. Нарешті були й частини, які поспішили до Києва, щоб в боротьбі здобути для України українську столицю. До таких напр. належав "курінь ім. Шевченка" сформований самочинно кілька місяців тому з ініціативи самостійників у Хмільнику на

Київщині. Цей курінь довідавшись з приватних джерел про те, що діється в Києві, вирушив з Хмільника на світанку 12 листопада, мусив марширувати під дощем заболоченими шляхами і тому прибув до Києва щойно коло 9-10 години вечера. По кількох годинах відпочинку він уже брав участь у військових операціях.

Рівно ж прибув з Коростеня на допомогу українським військам полк ім. Полуботка. Про цей полк уже була мова в першому томі бо то ж він відіграв головну ролу в опанованню в липні Києва. Далі, як ми знаємо, він наслідком зради автономістів мусів уступитися з Києва і згідно з директивами самостійницького центру, що керував виступом, відзначився на чужому нам фронті щоб довести брехливість провокаційної вигадки автономістів немов він боявся йти на фронт і тому "збунтувався". Потім згідно з тими ж директивами покинув фронт і відійшов у запліля, мотивуючи це небажанням бути в складі московських військових зеднань. Тоді командування московськими арміями скерувало полк до "українізованого" 34 корпусу де він став "3 українським чернігівським ім. гетьмана Полуботка піхотним "полком" у складі 104 дивізії. Чим була та "українізація" можемо бачити на прикладі цього полку. Ще в Києві полк мав дуже й дуже мало старшин бо в ньому стали старшинами лише українські патріоти-самостійники, що зреклися платні виплачуваної московським урядом, в очах якого вони ставали "дезертирами". Тому, коли полк відходив з Києва він мав такий склад: 2447 козаків-бойовиків і 15 молодших старшин, з яких більша частина навіть не мала повної старшинської ранги ("прапорщікі").

На фронті, підчас наступу полк мав поважні втрати і число старшин зменшилося до 9. По втіленню полку до 34 корпусу до нього зараз же призначено належну кількість кадрових старшин "з прізвищами на "енко" чи "ук", а з серцем на "ов".

Ціле "українізоване" зеднання одержало, звичайно, скерування на "західний" фронт.

Коли в Києві стали розгортатися події про які тут мова — згадали про "полуботківців" і член Укр. Військ. Генерального Комітету Письменний поїхав до Коростеня де під ту пору знаходився полк, з закликом іти негайно не на фронт, а до Києва для участі в боротьбі проти військ Штабу Київської Округи, це б то проти тих, проти кого вже раз виступали "полуботківці". До заклику весь призначений до полку командний склад

поставився неприхильно і рішучо відмовився йти на допомогу українцям!

Але "полуботківці" не забули хто є ворогом України, не забули своєї присяги і не забули подій з липня, а тому вони не звертаючи уваги на тих старшин, усі рушили з кількома своїми молодшими старшинами до Києва.

Прихід цього полку дав змогу українському революційному штабові відчутти ґрунт під ногами.

Вже 12 листопада Штаб Київської Військової Округи наслідком перервання телефонічних ліній був ізольований від підлеглих частин, а тому командування юнацької школи повірило твердженню одного з українських діячів, делегованого від У. Ц. Ради для переговорів, що Штабу Київської Військової Округи вже немає в Києві. Повіривши в це, школа не виконала одержаних раніше диспозицій командування і цим ще погіршила ситуацію Штабу Округи.

Викликані з фронту Штабом Округи частини (викликано було 85 ешелонів) — не прибували, бо залізничники навмисне стримували їхнє пересування, затримуючи подачу паротягів, забиваючи порожніми вагонами лінії, а то й скеровуючи у невластивому напрямку.

Дійшло, і то запізно, лише 4 ешелони ударного батальйону смерти, яких затримали вже в околицях Києва на Посту Волинському, виславши делегацію, яка пробувала намовити їх не втручатися й залишити околиці Києва, однак наслідків ця спроба не дала і тому 15 листопада важка артилерія почала обстріл Поста Волинського, який в парі з відомостями про капітуляцію військ підлягавших Штабу Округи змусив ударників повернутися.

Спроба Константинівської і Олексієвської юнацьких шкіл, спільно з трьома сотнями чехословаків здобути 3-тій Авіопарк — не вдалася, а по полудні важка артилерія з-за Дніпра піддала обстрілу Константинівську школу, якої будинок зруйнувала.

Дня 13 листопада о год. 10 ранку почали піддаватися відділи константинівської військової школи, до будинку якої ще попереднього дня важка артилерія з-за Дніпра (большевицька) випустила три набой.

Війська підлегли Штабу Округи спробували взяти штурмом Арсенал і касарні Понтонного батальйону. Однак атака була відбита, а поновна атака привела лише до ізольовання Арсе-

налу від згаданих касарень та здобуття ряду опірних пунктів.

Та тут показалися наслідки пропаганди автономістів з соціалістичного табору: дві сотні "богданівського" полку, не зважаючи на ухвалу (і наказ) У. Ц. Ради не втручатися до цієї боротьби, рушили на допомогу більшовикам, а ще перед тим обеззброїли були невелику чехословацьку частину. Гарматній обстріл першої школи прапорщиків на Печерську довів до її капітуляції. Здалося 120 учнів тої школи.

Всі ці невдачі спричинили заламання у військах Штабу. Юнацькі школи і школи прапорщиків, бажаючи порозумітися з ким-будь, лише не з більшовиками, одна за одною заявляли свою лояльність до української влади.

Дня 13 листопада більшовицькі частини здобули закови Маріїнського парку та змусили Штаб до переговорів, а українські відділи тимчасом обсадили ряд державних установ, у тому числі й телеграф та пошту.

Вправді полк сформований з учасників зїзду знова перетворився на делегатів зїзду, але прихід полуботківців, батальйону ім. Шевченка і вільних козаків з передмість Києва зміцнив українські сили. Крім того Укр. Революц. Штаб одержував що-дня повідомлення найрізноманітніших частин з армії про їх рішення "негайно йти на допомогу", але ті частини не надходили.

Штаб Київської Округи, враховуючи зміну ситуації, перенісся в район Кадетського гаю так швидко, що це нагадувало втечу. Це вражіння посилювалось тим, що підлеглі йому частини не були попереджені про те і тому також припускали, що їхнє командування втікло, а це — ослабило спротив.

Так заїстнували потрібні передумови для припинення боротьби і переговорів, що закінчилися підписанням миру, на підставі якого мали всі підлеглі Штабу частини і сам Штаб залишити негайно межі України. Але рівнобіжно з ходом тих переговорів наступило загострення між українськими і московсько-більшовицькими частинами.

Це загострення набрало виразних форм після того як більшовицькі представники покинули У. Ц. Раду на знак протесту проти резолюції, в якій осуджувалося захоплення більшовиками влади в Петрограді, а посилилося після наказу Українського Революційного Штабу арсеналові припинити видавання більшовикам зброї й бойових припасів. Ця зброя і бойові припаси були більшовикам дуже потрібні, бо вони з величезним по-

спіхом формували з робітників, переважно неукраїнців, відділи "червоної гвардії", які підлягали створеному ними в Києві большевицькому штабові.

Представники большевиків входили ще початково в склад "Революційного Комітету" створеного Укр. Центр. Радою, про який вже була мова, і вони підчас засідання цього "Революційного Комітету" внесли запит у справі припинення видачі зброї та домагалися щоб видача провадилася без обмеження.

Голова Революційного Комітету (укр. соц. дем.) схилився до того щоб погодитися на пропозицію большевиків. Проти цього запротестував Кедровський. По гострій суперечці представники большевиків покинули збори. Підчас перебування большевицьких представників на засіданню Рев. Комітету, перед будинком стояло два панцирних авта, які супроводили большевицьких представників. Кедровський наказав їх обсадити сторожі при буд. У. Ц. Ради. Тимчасом Порш, порозумівшись з московським большевиком Івановим, наказав ті авта звернути большевикам. Це були єдині панцирні авта в Києві.

Дня 16 листопада почалася висилка з Києва військ підлеглих Штабові Округи.

Московські большевики, бачучи, що співвідношення сил стало в Києві некорисне для них (чехо-словацькі відділи, які були недалеко Києва, з певністю не були настроєні прихильно до большевиків і могли завжди вступити в боротьбу), вирішили поки що не починати бойових операцій і тому уклали з Павленком, призначеним У. Ц. Радою на начальника Округи, умову, яка регулювала взаємини між українцями і московсько-большевицькими військами.

Московські большевики, звичайно, й не думали дотримуватися цієї умови, яка їм була потрібна лише щоб мати час для підготовки збройного виступу.

Дня 19 листопада відбулися зорганізовані большевиками "похорони жертв революції" (всього 10 робітників і солдатів, що загинули боронячи арсенал), в якому взяли участь і де-які укр. військові частини.

Формально наче б то влада перейшла в руки У. Ц. Ради, але навіть формально це була тільки "гра слів". Так напр. на засіданню Київського "Совета робічих і салдатських депутатів" що, як відомо, перебував тоді під цілковитим впливом большевиків, було ухвалено, що на Україні влада має перебувати в руках У. Ц. Ради, але... але У. Ц. Рада має бути "реоргані-

зована" на спеціально скликаному для того "всеукраїнському з'їзді рад солд., роб. і селянських депутатів".

Цю ухвалу прийняв "Совет раб. і салд. депутатів" на поширеному ("обеднаному") засіданню в якому взяли участь представники військових частин, фабричних професійних спілок та комітетів. Там же було ухвалено, що в Києві влада має належати "Сов. салд. і раб. депутатів".

Коли ми приймемо під увагу, що девять десятих усіх тих організацій, які брали участь в засіданню були за національним характером московсько-жидівськими, а за політичними настроями — пробольшевицькими, або й большевицькими і що таким же був сам той "Совет" — то ясно, що вже тоді було заплановано так "реорганізувати" У. Ц. Раду, як колись автономісти її "реорганізували" після обеднання з самостійницькою У. Ц. Радою на з'їзді скликаному тоді автономістами, а тепер з'їзд мали скликати большевики.

З того ясно випливало, що визнання влади УЦРади було більш ніж формальністю і мало на меті відсунути справу усунення влади українських автономістів до моменту, коли большевики шляхом агітації утворять потрібний для того ґрунт, а також будуть певні своєї військової переваги.

Провінція, здебільшого, не орієнтувалася в київських подіях, але діяла в залежності від місцевих обставин, місцевого співвідношення сил. Так напр. в Чернигові українська влада (губерн.комісар) спиралася на український батальйон і тому там справді уважали Укр. Центр. Раду — владою, а в Полтаві де були збольшевизовані не українські військові частини "совети" зразу ж висловилися проти У. Ц. Ради і повели відповідну пропаганду.

В Києві вже від перших днів по закінченню боротьби з військами Штабу Округи розпочали большевики в пресі пропаганду проти діячів У. Ц. Ради, яка була ведена в найбільш неперекірливій формі. На неї відповідала укр. преса (в першу чергу соціалістична) в досить гострому тоні, але... доводячи "пролетарськість" української влади, а тим самим, замість висунення ідеї суверенності українського народу і пропаганди яка б допомагала масам зорієнтуватися в підступних московських плянах — наші автономісти соціалістичного напрямку ставали в оборонну позицію, визнаючи чужу "скалю вартостей" і тим самим поширюючи ту базу соціалістичної пропаганди

на якій було дуже легко большевицьким демагогам бити наших автономістів.

Перед тим, як перейти до опису дальших подій, подаємо, як виглядали описані тут події за інформаціями прихильної автономістам преси, видаваної за межами України. Отже "Вістник Союзу Визволення України", що виходив у Відні, на стор. 799, ч. 180 так подавав про ці події:

"Останні вістки з Української Республіки. Для охорони **національної** революції на Україні, що відбувалася рівночасно з революцією большевиків у Петрограді, утворила Мала Рада окремий Комітет рятунку революції на Україні, котрий має бути найвищим органом і відповідальним перед Українською Центральною Радою. Російська військова команда київської округи **збройно виступила проти українських властей підчинених Раді** й почалося обстрілювання Києва з тяжких гармат. **Тимчасом з Поділля надійшли три українські полки та взяли в полон російський генеральний штаб.** Після того пустилися російські війська в утечу, а Центральна Українська Рада й Генеральний Секретаріят взяли всю владу в свої руки." ... "Міністр війни Петлюра **закликав 360.000 українців північного фронту до Рідного Краю.** Головний комендант південно-західного фронту ген. Володченко повідомив міністра війни С. Петлюру телеграфічно, що він, його генеральний штаб і підпорядкована йому армія підлягають від цього часу Петлюрі."

Ми підкреслили особливо фантастичні вигадки в наведеній інформації.

Тимчасом дійсність була надто далекою від тих усіх вигадок, тим більше, що наші автономісти були запеклими автономістами і москвофілами, які в першу чергу дбали про збереження держави гнобителів України.

Про настрої і про те, що пропагували наші автономісти може найкраще свідчити хоча б уривок із статті друкованої в "Робітничій газеті" з дня 23 листопада 1917 року. Наводимо його:

"Народ український не є однородною масою і серед нього існує невелика група людей інтереси якої протилежні інтересам української демократії, які присмокталися до українського руху для того щоб... обстояти свої клясові інтереси. Ця купка буржуазії української разом з перебуваючою у нас неукраїнською буржуазією... хоче бути повним хазяїном у народжуючійся Україні, яка приваблює її... своїми великими природними

багацтвами. **Ось чому... цій купці живучої у нас буржуазії такі милі й близькі гасла відокремлення України в незалежну самостійну державу...** А коли б Україна стала незалежною державою то їй само собою треба було б вести і свою окрему економічну та міжнародно політику... яка вимагає творення міцної організованої та озброєної сили... і для цього треба їй щоб у нас військо було зорганізоване, як постійна армія..." ("Робітнича газета" з 23 листопада).

Як бачимо у наших автономістів і в думці не було того, що оті "багацтва" впрост необхідні для москалів!

Така пропаганда велася під ту пору коли всім було ясным, що пора "війни резолюціями" — минула і "слово" належить гарматам!

Московський центральний уряд упав, на його місце прийшли московські большевики, але величезна більшість наших автономістів за своїми соціально-політичними переконаннями належала до так би мовити "меншовиків" (тут ми об'єднуємо під спільною назвою, яка формально належала лише московським соц.-демократам усіх московських соціалістів від т. зв. "трудової соціалістичної партії" і "партії народних соціалістів" до соціалістів-революціонерів включно).

Московські "меншевицькі" (в наведеному розумінні) партії, в спілці з де-що правішими угрупованнями, в цілій імперії застосували тактику так би мовити "умовного сепаратизму" це б то почали оповіщати окремі терени імперії (навіть з московським населенням, як хоч би — Донську Область) — "республіками", які "не визнавали" влади центрального уряду (це б то — большевиків), але підкреслювали своє тверде бажання бути частинами московської "федеративної" республіки.

Треба зазначити, що почали цю тактику стосувати ще правіші від соціалістичних кола до уряду Керенського. Так напр. як подавало "Русское Слово" з 6 листопада з Владікавказу, що там вже тоді закінчилося формування уряду "Південно-східнього союзу козацьких військ і верховинців Кавказу та вільних народів степів", а ще перед тим Каледін на Дону повів політику сепаровання від центральної московської соціалістичної влади.

Це отже був "сепаратизм" від большевиків, а не від "Росії" і тому всі вони старалися як найскорше створити "центральне", але не большевицьке "правітельство". Мова тут, звичайно, про такі терени на яких домінуючий вплив мали моска-

лі, а не такі як Фінляндія, Литва, Латвія чи Польща, які ще раніше проклямували суверенність і незалежність від Московщини та не збиралися творити якогось "федерального" уряду.

Коли ми ні на хвилину не будемо забувати, що така була лінія т. зв. "московської демократії", то нам стане цілком ясним дальше поступовання наших автономістів.

Вже від 14 листопада почали дебатовати на фракційних засіданнях членів У. Ц. Ради справу проголошення "Української Народної Республіки", а тому, що з одного боку самостійники намагалися використати і ці дебати і чутки про них для пропаганди за цілковиту суверенність України, для вкорінення в свідомості цієї ідеї, а з другого — яскравіше настроєні московські праві націоналістичні кола галасували про "німецьку інтригу" та "мазепінській сепаратизм" — укр. Генер. Секретаріят поспішив видати надзвичайно шкідливу для української справи відозву, в якій сам підрізав усякі підстави для майбутньої боротьби за українську державність.

Ось, що оповіщали, як висловився свого часу Шевченко, "недолітки-гетьмани":

"Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення від Росії — або контр-революційна провокація, або звичайна обивательська неосвідомленість. Центральна Рада і Генеральний Секретаріят твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської, як рівноправне, державне тіло. Сучасне політичне становище цієї постанови ні трошки не міняє.

Поки мир між воюючими державами не встановлено, робота на фронті не повинна спинятись. Армія мусить бути одягнена, нагородвана, озброєна. Генеральний Секретаріят в згоді з відповідною центральною військовою владою вживатиме всіх заходів, щоб задовольнити всі потреби армії.

Вибори до "Всеросійсько-Учредітельна-го Собранія" повинні одбуватись як призначено, 12-го Листопаду (Ноября), коли до цього часу не буде одмінено для всієї Росії. Громадянам і установам треба мати це на увазі і прикласти всієї енергії, щоб вибори було переведено точно, активно, численно.

Незабаром буде ухвалено Центральною Радою і оповіщено Генеральним Секретаріятом закон про Українські Установчі Збори. Виборчим інституціям радиться взяти це на увагу і після виборів до Всер. Учр. Собр. виборчих апаратів не ка-

сувати." (Д. Дорошенко. "Історія України. 1917-1923, т. I, ст. 177-178).

З наведеного було ясно всьому населенню України, що полеміка з большевиками і непорозуміння мають **не національний**, а соціально - політичний характер, а тим самим замість те населення ідеологічно "мобілізувати" (що робили большевики в розумінні соц.-політичному), в розумінні національному — його "демобілізували"!

Інакше зясовували собі такі заяви тільки ті нечисленні, більш наївні кола, яким "не містилося в голові", що "українці" могли би щиро, справді вести таку самогубну політику. А на жаль — власне так було!

Нарешті на засіданню 19 листопада зважилися автономісти наші проголосити створення Української Народньої Республіки. Перед проголошенням III Універсалу М. Грушевський у короткій промові мотивував необхідність цього акту, самозрозуміло, не природним правом українського народу на самостійність, не історичним правом відновлення суверенітету підступно відібраного північним загарбником і навіть не економічними міркуваннями про необхідність проголошення цілковитої незалежності для забезпечення вільного економічного розвитку і для добробуту українського народу.

Ось, що підкреслив М. Грушевський у своїй промові:

"Грізний (для кого? Р. М.) момент, який переживають Росія і Україна, коли не стало центрального правительства, коли вибухла і все більш поширюється громадянська війна... цей грізний момент вимагає рішучих кроків... Треба рятувати Україну від анархії і громадянської війни. Треба створити базу, яка допомогла би зберегти придбання революції не тільки для України, але й для усїєї Росії... В такий момент і для таких завдань треба заходів героїчних. Після довгих міркувань і вагань... "визнав Генер. Секретаріят, що конечним є "проголошення Української Народньої Республіки, яка буде повноправним членом в могутній спілці вільних народів Росії. Обставини примушують нас здійснити те що недавно ще ми мислили як далеке від нас."

А далі виправдується ще тим, що "резолуція з Українського Військового Зізду **"вимагає проголошення республіки"**.

Українські ж фракції протягом тижня обмірковували і вагалися поки прийшли до висновку, що треба цей акт проголосити.

Отже наведені нами твердження М. Грушевського вже самі позбавляли той крок суггеруючої сили, **усували цілковито національний момент, ставили справу не в національній площині, а в соціально-політичній**, даючи таким чином всі "козири" в руки большевикам. Адже ж кожному було ясно, що цей акт є спробою зберегти незначно зреформовану московську імперію, спробою підготувати ґрунт для збереження того ладу який хотів встановити скинутий уряд, а тим самим наші автономісти виступали тільки в ролі "фрондуєчих" прихильників того уряду, який не зумів втриматися і щойно був скинутий. У гірш незручне і безглузде становище поставити український нарід було справді важко!

Сам же III Універсал, текст якого тут подаємо, ще поглибив злочинну помилку автономістів. Ось цей текст в якому ми підкреслили особливо компромітуючі уступи:

"Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю **російської** республіки. На півночі в **столицях** іде межусобна і кривава боротьба. Центрального правительства нема і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без влади, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во ім'я творення ладу в нашій країні, **во ім'я рятуння всієї Росії**, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від російської республіки і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, **щоб силами нашими допомогти всій Росії**, щоб уся російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді і нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, **але і всієї Росії**.

Отож оповіщаємо:

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені в більшості Українцями: Київщина, Поділля, Чернігівщина, Волинь, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарчого значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві для земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України від цього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, **який перебуває вся Росія**, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від цього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб **через центральне правительство** примусити і спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в **Росії і поза Росією** в замиренню не нарушено. Але до миру кожен громадянин республіки України, разом з громадянами усіх народів російської республіки, по-

винен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповідіаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім увязненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений дається повна амнестія. Про це негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духови народу.

З тою метою пропонуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво і привести його до згоди з правовими поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях і до встановлення найтіснішого звязку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносінах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа боровшися за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповідаємо: що **народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію** для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам в найближчій часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати, як себе, так і фронт і ті

частини російської республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народної Української Республіки в **федеративній Росії** ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйнітвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, **які дадуть великій і знеможеній республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність**. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і **всеросійських** Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918 р.) року, а днем скликання їх — 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно виданий буде закон.

У Києві 7 (20) листопада 1917 року."

Тут ще слід нагадати, що на Укр. Військовому Зїзді самостійники домагалися проголошення, але **самостійности** України. Представник Вільного Козацтва (самостійник) казав, звертаючися до членів III Українського Військового Зїзду: "Пам'ятайте Ви, члени Зїзду, з якими очима Ви явитесь до війська, коли приїдете з порожніми руками. Пам'ятайте, що коли зїзд хоче розіхатися нічого не зробивши — хай раніше відправить пахаїду по Україні. Пам'ятайте ті, що хочете щоб Зїзд розіхався нічого не зробивши, що Ви оддаєте свій народ на поталу москалям, пам'ятайте, що сучасний момент найзручніший щоб здобути українському народові волю й землю. Настав час Україні сказати своє рішуче слово і це слово мусить сказати Військовий Зїзд."

Інший промовець казав: "Ми повинні сказати Ц. Раді, щоб вона йшла революційним шляхом, коли ж вона відмовиться то ми, як чорноморці* повинні стати на революційний шлях. Мала Рада в своїй резолюції тримається неясної тактики."

По довгій дискусії на засіданню при закритих дверях, при великій участі фракційних лідерів, резолюція у великій мірі перестала віддавати ту ідею, яку обстоював хоч би представник Вільного Козацтва, а прийняла такий вигляд:

"Виходячи з засади цілковитого, нічим не обмеженого са-

*) Вони, як вже згадувалося, арештували Краєвий Комітет Рятунку Революції, бажаючи бачити владу в українських руках.

моозначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий Зїзд домагається від вищого революційного органа Центральної Ради негайного проголошення в найближчій сесії Української Республіки. Принципи визнання федеративних зв'язків з другими народами мають бути вироблені українськими суверенними Установчими Зборами" ("Нова Рада", ч. 175, 1917 р.).

Отже хоча фракційним лідерам (автономістам) вдалося обминути ненависне їм слово "самостійної", хоча вдалося вставити слова, які вказували на можливість вступу тої "Української Республіки" у федеративний зв'язок з тим чи іншим народом, однак не тільки не передрішалось про такий зв'язок з москалями, але й обмежувалася компетенція тих українських Установчих Зборів до вироблення загальних засад таких федеративних зв'язків.

Про те домагання лише М. Грушевський згадав так, ніби його здійснено, але, як побачимо, воно підпало дальшій зміні і III Універсал, всупереч йому, виключив можливість існування України поза "Російською федерацією", а саму "Росію" згадано, як державу про яку дбається в першу чергу і якої лише частиною є Україна — 12 разів.

Коли враховувати ті обставини за яких було видано III Універсал то доведеться визнати, що він був дальшим етапом на шляху втрати впливу на маси, а з поглядів інтересів українського народу — був кольтосальною помилкою.

В такі переломові моменти як той, в який був оголошений III Універсал маси інстинктивно шукають провідників певних себе, а до того ж таких, які мають яскраво окреслений програм і то програм відмінний від програмів інших угруповань.

Актуальними тоді були такі питання:

1. Справа цілковитої суверенности українського народу,
2. Відношення до "пануючого народу" і його держави,
3. Справа миру,
4. Соціяльні питання, а в першу чергу — земельне.

Перше питання можна було або розв'язати в дусі проклявання справжньої і цілковитої суверенности України, або — за де-що змодифікованою рецептою М. Драгоманова.

Погадження його в дусі проклявання справжньої і цілковитої суверенности українського народу, це б то відновлення його державности — вимагало "пред'явлення рахунку" московському народові за все зло dokonane ним українському наро-

дові протягом останніх 300 років. Отже: за плянове нищення української політичної незалежності, за плянове нищення протягом усіх тих років української економіки (фабрик, промислу, торгівлі і ремесла) і насаджування на Україні на місці українського промислу і торгівлі — московських, словом за перетворення України в типову кольонію. Слід було в яскравих виразах зясовувати, що неухильним наслідком всякого звязку з москалями було і буде зубожіння і біольогічне вимирання нашого народу (правильність цієї думки ми тепер бачимо аналізуючи наслідки залежності від москалів протягом останніх п'ятдесяти років, які спричинили нам втрату в численности українського народу у висоті коло 60 мільйонів, а москалям — дали збільшення їхнього числа.).

Висвітлювання того всього провідниками привело б до перетворення існуючої антипатії до москалів у палку зненависть, яка й мобілізувала б маси до боротьби з ними.

Але... але в цій справі слід було усвідомлювати самих автономістів, які не уявляли собі України поза опікою "старшого брата".

Тому на перше питання не було дано в III Універсалі тої відповіді, яка була конечна і правильна, а проклямовано так би мовити "провансальського" типу "республіку".

Це не давало нічого, ані для уяви, ані для розуму, бо коли такі запеклі прихильники "єдності Росії" як донські козаки проголошують подібну "незалежність" і коли, з другого боку **на папері** проклямують московські большевики також українську республіку і то з правом виходу зі складу "союзу", що був лише іншою назвою тої ж московської імперії — то само проклямовання такої півнезалежної "республіки" — було тільки блідим жестом. А і він був ослаблений тим, що, як подавав "Універсал", був він зроблений для "врятовання всієї Росії".

Це значить, що автори III Універсалу вбивали й далі в голови нашого народу, що Україна є **частиною** "Росії" і що треба замість боротися з ворогом, який уже готувався до скоку — його "рятувати", щоб він міг тим певніше, маючи більшу силу, нищити наш нарід.

Місяць пізніше ж — уже греміли московські гармати і лилася українська кров!

Чи це була підготовка до боротьби, якої неухильність міг бачити навіть сліпий? Об'єктивна аналіза цього акту мусить

довести до визнання його шкідливості, оскільки мова йде про справу відновлення нашої державності.

На друге актуальне питання, яке логічно випливало з проклямовання державності, на питання про наше відношення до народу, який нищив нас і якого економічні обставини і його національні інтереси змушують гнобити і Україну і інші поневолені москалями народи — давав III Універсал впрост самогубну відповідь, гідну "самоотверженого малороса". Цю відповідь давали фатальні слова: "не відділяючися від російської республіки", "зберігаючи її єдність"... Самих же москалів названо далі в цьому акті "великорусами", хоча з цієї назви логічно випливає і назва "малорос".

На третє питання, питання миру, була рівнож абсурдна відповідь!

Наші "драгоманівці" були "більшими папістами ніж сам папа" і тому замість почати переговори з Центральними Державами про ліквідацію стану війни, якої ми не починали і не вели та встановлення нормальних відносин (це було б "атракцією", бо маси не хотіли й дня воювати), заповідалося зробити внесок до "центрального уряду".

Це речення не позбавлене гумору, бо поскільки наші автономісти не визнавали моск. большевицького уряду за "центральный" — постільки це означало, що наші автономісти "вживуть рішучих заходів" щойно аж тоді, коли їм вдасться такий уряд для московської імперії створити! Отже і ця відповідь не могла нікого задовольнити.

Нарешті в ділянці соціяльній не пропонувала У. Ц. Рада нічого оригінального, тільки те ж що протягом півроку московські соціялісти обіцяли зробити, а большевики пропонували зробити зараз же. І в цій справі був III Універсал лише "луною" того про що кричали москалі вже протягом кількох місяців!

Може у читача виникнути питання: а що ж атракційного могла запропонувати У. Ц. Рада в цій ділянці?

Коли думати по соціялістичному, це б то не звертаючи жодної уваги ані на земельні відносини що тоді існували на Україні, ані на потреби величезної більшості українського народу, лише виходити з соціялістичного твердження, немов все лихо випливає з існування приватної власності на землю і на знаряддя продукції — то очевидячки ніхто не міг запропону-

вати більше за московських большевиків, які вже зараз, негайно декретом скасували те право власности.

Що це твердження соціалістів було помилковим — це не лише ми можемо ствердити на прикладі керованої большевиками імперії, в якій це скасування приватної власности протягом майже пів віка не принесло народові ані обіцяного добробуту, ані навіть більш-менш можливого життя, але помилковість цього твердження можна було побачити вже тоді, на підставі уважної аналізи в першу чергу земельних відносин взагалі, а на Україні зокрема.

Для того, щоб побачити усю некористність такої "соціалізації" землі треба було замість партійних пропагандових брошурок для народу, в яких кількість сторінок не перевищала 32, а зміст був спрямований на розпалення жадоби землі до крайніх меж і на змальовання впрост у веселкових барвах життя після "встановлення соціалізму" — прочитати бодай кілька праць, які б об'єктивно аналізували існуючий стан і обговорювали б на підставі реальних чисел способи його поліпшити. Але, на жаль, навіть "лідери" наших соціалістів такою "сухою" літературою не цікавилися!

Тут треба зазначити, що на цю тему були писані не лише "грубі" праці, але навіть підчас революції появлялися невеликі брошури автори яких пробували обговорити справу виходячи з реальних даних. До таких брошур напр. належала книжечка Баера "Земельна реформа і основи земельної політики на Україні" (Київ, 1917 р. Видання "Інформаційного Бюро Губ. Земської Управи" з якої витяги подаємо в "Додатках".*

На цю ж тему написав брошуру М. Рилицький ("Земля і земельнія отношенія в Полтавщині"), а відомий український економіст проф. М. Туган-Барановський у своїй статті в "Рускім Слові" з 9 серпня ч. 170, вмістив у звязку з появою тої брошури статтю під заголовком "Скільки землі дасть селянинові земельна реформа?" Він в основі згоджувався з автором брошури і пише, що навіть на Полтавщині, коли лишити дотеперішнім власникам, які особисто займаються хліборобством не більше 50 десятин землі, то випадє після поділу землі по чотири десятини придатної землі на селянське господарство (двір), а це далеке від потрібного, бо є значно нижче потріб-

*) Див. "Додаток" ч. 1.

ної норми. Більша половина хліборобських родин Полтавщини збільшить завдяки земельній реформі своє користування землею, хоч далеко не доведе його до тих розмірів, при яких можна прохарчуватися з землі. Їм треба буде шукати побічних заробітків, з якими буде важко, бо не буде господарств дідичів, які потребували найманих робітників. "Чотири десятини на господарство — як це мало порівнюючи з тими веселковими мріями, якими живуть розагітовані селяни."

Що ж міг би запропонувати своєму народові український уряд, який дбав би про інтереси його, а не про здійснення тих чи інших доктрин?

На найбагатших теренах земельних України, таких, як Таврія, Херсонщина, Катеринославщина тоді кількість москалів доходила до 20-25 відсотків. Коли ми приймем під увагу, що в тому ж часі населення дійсних міст (а не місточок) не сягало і 10 відсотків загального числа населення, то прийдемо до висновку, що досить поважна кількість москалів займалася хліборобством, а серед землевласників, що мали маєтки — їх число було дуже великим.

В інтересі українського народу була конфіскація всіх земель у неукраїнців і передача їх до "земельного фонду". Далі відібрання надвишки землі понад усталену законом норму земельної власності і передача її до того ж земельного фонду і нарешті конфіскація землі у тих українців, дрібних господарів, як зі зброєю в руках виступали б проти відновленої української держави.

Кожному ясно, що таким чином повстав би "земельний фонд" значно більший за той, який міг повстати при соціалізації землі. Вся ця земля мала б бути формально поділена і передана в обмежену власність (обмежено було б право продажу й купна в той спосіб щоб унеможливити поновне накопичення землі у малої кількості землевласників) селянам українцям. Метою мала бути ліквідація малоземелля селян-українців.

Конфіскація землі у чужинців і поділ її лише між українцями давав би змогу кожному українцеві-хліборобові одержати значно більше землі ніж він її міг одержати при соціалізації.

Не підлягає сумніву, що коли б така земельна реформа була оголошена законом і спопуляризована — українське се-

лянство зі зброєю в руках боронило б українську державу, бо лише вона могла б їм то все дати.

Що "соціалізація" землі (навіть без її колективізації) дала дуже мало і лише соціалістична пропаганда створила ту "фата-моргану", яка так хвилювала селянську масу бачимо хоч би з таких чисел:

У 1910 році селянські родини, що мали від 1-ої до 5 десятин землі складали 57 відсотків усіх селянських родин. Власники, що мали від 5 до 10 десятин землі складали 34 відсотки і лише 9 відсотків селянських родин мали понад 10 десятин.

Після переведення більшовиками земельної реформи в 1923 році, родини, що користувалися земельною площею від 1 дес. до 5 десятин творили коло 60 відсотків, при чому

Від 0,5 до 1	десятини	—	8,8	відсотків
Від 1 до 1,5	"	—	11,3	"
Від 1,5 до 2	"	—	12,5	"
Від 2 до 3	"	—	19,6	"
Від 3 до 4	"	—	12,8	"
Від 4 до 6	"	—	13,7	"

Як бачимо "соціалізація" дала селянству України дуже мало, а коли прийшла колективізація, то селянство втратило властиво цілу землю і перетворилося в робітників, що працюють на державній землі.

З наведеного бачимо, що здійснюючи соціалістичні доктрини не можливо було "переліцитувати" московських більшовиків але стоячи на національному ґрунті українські політики без найменшого сумніву могли дати українському народові значно більше ніж будь-який чужий уряд, у тому числі й московсько-більшевицький.

Не треба дивуватися тому, що третій Універсал зробив на українські маси далеко менше вражіння аніж перший Універсал. Слова першого Універсала "від нині самі будемо... творити своє життя", слова, яких автономісти й не думали здійснювати, промовляли до уяви і під ту пору згучали справді рішуче й революційно. Маси їх розуміли майже як проклямання самоствійности України.

У Третньому Універсалі не було нічого атракційного, а саме проклявання республіки при одночасному переконуванні, що Україна лишається частиною "Росії", не могло імпонувати.

Проголошено було III Універсал з великою урочистістю дня

22 листопада на Софійській площі. Комендант міста видав наказ, щоб усі війська стаціонаровані в Києві взяли участь в урочистості. Коло 2 години дня Софійська площа була переповнена військом і народом. М. Грушевський прибув на площу одночасно з генеральн. секретарями і в своїй промові ще раз підкреслив, що "центрального правительства" нема і **тому** "Україна мусить себе проголосити Українською Республікою".

Після цього в супроводі згуків дзвонів св. Софії і всіх Київських церков та монастирів вийшли з соборної брами 30 пар священників на чолі з п'ятьма єпископами й відслужили молебен, після якого був відчитаний текст III Універсалу.* Його ж одночасно читали в різних дальших кутках площі. Читання було закінчене могутнім "Слава Українській Народній Республіці" підхопленим військом. Військові оркестри відіграли українського гімна, а після цього проф. М. Грушевський в супроводі генеральних секретарів, вищих старшин і гостей — членів антантських місій, що перебували в Києві, перейшли перед лавами вишикуваних військ. Потім дефілювали війська, які не вмістились на самій площі. Дефіляда трохи затягнулася, бо в ній брало участь, як подавала преса, коло 40 тисяч вояків.

Участь у дефіляді брали: полк українських юнаків, полк "георгієвських кавалерів", дві сотні кубанців, полк ім. Полуботка, полк ім. Хмельницького, запасовий полк ім. Хмельницького, полк ім. Шевченка, артилерійська дивізія, вільне козацтво Києва, міліція укр. соц.-революціонерів, та ін.

Треба тут звернути увагу на те, що дальша політика автономістів, ведена в дусі III Універсалу, довела до того, що коли довелося боронити Київ — то дуже й дуже мало було війська, яке б узяло активну участь у тій обороні.

По виході III Універсалу появилось до нього урядове пояснення Генерального Секретаріату, видане в звязку з численними запитами, як розуміти ті чи інші слова Універсалу.

В цьому коментарі найбільше уваги було приділено земельній справі. Там пояснювалося, що право власности залишається за тими землевласниками, які власними руками обробляють землю і мають її не більше 50 десятин та, що уся вивласнена

*) Єпископи і частина священників та більшість війська (не українського) трактували подію, як "протибольшевицький виступ прихильників Тимчасового Уряду".

земля переходить до рішення Установчих Зборів в розпорядження "Земельних Комітетів".

Третього Універсала було оголошено 22 листопада, а вже 23 листопада мав Винниченко реферат на засіданню У. Ц. Ради про участь України в організації "центрального" уряду московської імперії.

Щоб було ясно в чому справа, подаємо за тодішньою пресою ("Кієвской Мислю", "Русскім Словом" і т. д.), що 22 листопада головна команда імперської армії почала переговори з представниками військової влади "Області войска донсково", Кавказу, Укр. Ген. Секретаріату і "інших частин Росії" в справі негайної організації центральної влади. В нарадах брали участь представники всіх соціалістичних партій за винятком большевиків. Намічалось що тимчасом, до звільнення Петрограда і Москви, уряд перебуватиме в Києві і в звязку з тими плянами вже переїхали до Київа послі союзних і нейтральних держав акредитованих при московському імперському уряді.

Отже в звязку з цілою тією акцією, яка мала явно про-московський, але антибольшевицький характер, і виступав Винниченко на засіданню У. Ц. Ради.

Зміст промови подаємо за "Вістником Союзу Визволення України" з 1917 р. ч. 183. Ось що було там видрукуване:

"Правительства в Росії нема, говорив Винниченко, але воно тепер незвичайно необхідне. На півночі почався справжній голод. Залізничні шляхи незабаром стануть, фронт руйнується. Сьогоднішнє правительство не відповідає своєму призначенню, яко таке, що не спирається на більшість. Тому його ігнорують і союзні держави й ворожі. Але звернення ради комісарів з пропозицією заключити перемире викликало на фронті сильне вражіння. Г. Секретаріат України, який **находиться в найтіснішій звязку з російською федеративною республікою, не міг зостатися байдужим** і постановив віднестися активно до формування **російського** правительства. Секретаріат ухвалив запропонувати свою методу. Центральне правительство повинно спиратися **на реальну силу**. Давній спосіб формування правительства з Петрограду не задовольить тепер нікого. Реальних сил не було й давніше у центрального правительства, не мають їх і народні комісарі. Ці сили розбіглися по окраїнах, де організуються республіки: **на Україні, на Дону, на Кубані, на Кавказі, в Сибірі, на Поволжу**. Само життя висуває ідею федера-

тивного правительства. Здорове правительство може бути тепер не з центру, котрий розкладається, а з окраїн, **котрі здорові та зберегли свої сили**. Перемире конче потрібне. Але заклаяти його повинні ті, що мають авторитет, спираються на силу. Тому тепер **Секретаріят звернувся** до квартири та впливових діячів політичних організацій **з проектом утворення федеративної влади** — від большевиків до народніх соціалістів.”

”З приводу реферату Винниченка прийшло до дискусії, по якій одноголосно прийнято таку формулу переходу: Вислухавши вістку Генерального Секретаріату з приводу організації центральної влади в російській республіці, **одобрити всі пропозиції Г. Секретаріату** й поручити йому далі вести свою діяльність в тім самім напрямі.

В цій справі в звязку з миром вислав Г. Секретаріят такі свої ухвали до квартири: 1) Приступити до негайних переговорів у справі миру. 2) Успішний хід переговорів може вести тільки повноправне до того правительство, що опирається на більшість народу. 3) Правительство народніх комісарів не є правительством, признаним більшістю населення. 4) Таким правительством може бути однорodne соціалістичне міністерство. 5) Таке правительство можуть утворити зорганізовані республіки при участі авторитетних діячів і політичних організацій. 6) Г. Секретаріят негайно приступає в цій справі до переговорів з республіками Дону, Кубані й інших.” (Стор. 842).

Як бачимо, не можемо не згодитися зі словами співробітника того ж органу — М. Троцького, який тоді ж писав: “Коли Росія... все ж не розвалиться, а перетвориться в федеративну державу, то це буде заслугою лише неросійських націй, а в першій мірі найбільшої з них — України.”

Лише ці слова про “заслуги” яничарів з числа “самоотвержених малоросів” треба де-що змодифікувати, підкресливши, що це була не “заслуга” української нації, тільки вихованих на писаннях М. Драгоманова наших автономістів. Це “рятування” Росії довело до кольосальних жертв (в десятках мільйонів) понесених українським народом і до того, що ми можемо вільно писати про ці події лише на еміграції.

Звертаємо рівно ж увагу і на те, що тут серед “націй” які б могли творити той центральний уряд згадано крім України лише назви або московських по характеру населення земель московської імперії або таких в яких московські політичні угруповання захопили владу в свої руки. Ні Литви, ні

Латвії, ні Естонії, ні Польщі, ні Фінляндії, ні навіть Грузії тут не згадується. Отже це могла бути не федерація народів, тільки федерація областей московських і обмосковлених і то федерація "партійна" (умірковані соціалістичні партії).

Таке становище наших автономістів у справі творення імперського уряду надзвичайно улегшило московським большевикам підготовчу акцію, метою якої було захоплення України.

Не хто інший, лише автономісти зайняли становище не репрезентантів нації, яка бореться за відновлення своєї державности, тільки областного уряду з виразним партійним забарвленням, виходячи з якого вони, подібно таким же урядам "областей Росії", не хотіли визнавати партійного ж, лише большевицького уряду Московщини і то не тому, що не хотіли бути в московському ямі, тільки тому, що не погоджувалися з большевицьким програмом.

Так розуміли поступовання наших автономістів не лише большевики, але взагалі всі політично-думаючі люди.

Тому, як подавала "Кіевская Мисль" з 25 листопада, до Київа для розмов в справі утворення "центрального федерального уряду" прибув товариш (заступник) міністра внутрішніх справ уряду Керенського — В. Хіжняков, як пізнійший представник того ж уряду і московських антибольшевицьких кол. Він інформувався про становище на Україні і настрої розмовляючи з Саліковським та іншими діячами автономістів. Він же заявив по тих розмовах, що тимчасовий уряд (Керенського) й московські політичні кола певні, що "почуття самозбереження спонукає області Росії зєднатися в цілі збереження і своїх областей і цілої Росії від страшних наслідків руїни". І додав, що такий уряд мусить бути соціалістичним, без цензових (буржуазних) елементів, але й без большевиків.

Такі розмови і підготовча акція ще більше загострила стосунки між українськими колами і большевиками, наслідком чого й була між іншим поява большевицького заклику.

Як подає "Русское Слово" з 29. XI. в кореспонденції з Київа, датованій 27. XI, київські большевики випустили відозву, в якій говориться про те, що У. Ц. Рада спочатку підчас листопадових подій була в союзі з большевиками, але зараз зірвала приязні стосунки і почала боротьбу з ними.

Революційний Комітет з огляду на сказане, розпочинає боротьбу з У. Ц. Радою домагаючися перебрання її на "всеукраїнським зїзді рад".

Звичайно і представники антанти так розуміли пляни наших автономістів і тому, як подає "Кіевская Мисль" відвідали генерального Секретаря для міжнаціональних справ Шульгина де-які представники чужих держав, а між ними представник французької колонії в Києві — Мулен.

Шульгин — склав у свою чергу візити англійському і французькому консулам, з якими говорив про поліпшення становища в Росії й на Україні.

Але ці "візити" дипломатів не могли дати того, що було потрібне Україні — реальної допомоги у боротьбі з москалями і зміцнення марних решток здеморалізованих автономістами українських полків. Тим дипломатам залежало на тому щоб не допустити до сепаратного миру з Центральними Державами, який уможливив би останнім перекинення військ на західній фронт і вони були охочі використати всяку силу, яка б удержувала фронт. Але тому, що французи і англійці мали вложені за царату у вугільну і металеву промисловість великі суми, вони бажали відновлення московської імперії, звичайно, не з соціалістичним урядом. Тому їхні дипломати так зрадогували свої "визнання" щоб вони не звязували рук їхнім урядам. Це були визнання самої УЦРади владою, яка панувала на Україні, але це не були визнання України суверенною державою. Тимчасом УЦРада від початку літа 1917 року замість, переборюючи труднощі, які спричинював брак старшин, особливо вищих рангів, творити власну українську армію, працювала над її розкладом. А тому тої сили, на яку числили ті дипломати, властиво не існувало.

Коли б не такий фактичний стан — наші автономісти, які були антантофілами, не пішли б на сепаратний мир з німцями. Тому, як подав у своїй доповіді Кость Варварів, на підставі документів Державного Департаменту США з ініціативи української влади велися в Ясах 17-23 січня 1918 року переговори з представниками посольств у Ясах США, Італії, Франції та Англії. Українські представники — Т. Галіп і Є. Голіцинський досить щиро представили цілковиту неможливість відмовитися від участі в переговорах з німцями, започаткованих москалями. Представники Антанти ставили визнання самостійності України і фінансової допомоги їй в залежності від запоруки, що Україна не згодиться на сепаратний мир та допомагатиме Румунії харчами й буде співпрацювати з нею. По порозумінню з Київом наші представники ще раз ствердили неможливість

ухилення від підписання сепаратного миру, але запевняли в тому, що Україна буде намагатися вдержувати з Антантою добрі стосунки і обмежити допомогу німцям. Антанту цікавило лише вдержання будь-якою ціною протинімецького фронту і тому жодного порозуміння не було досягнуто. ("Наш Клич", 15 березня 1962 р. Аргентина).

Про таке ж відношення до України свідчить також те, що в тому ж часі французький часопис "Eclair" дня 26. I. 1918 року, писав: "Брутальний факт, що перед ним стоїть тепер наша дипломатія — це крах українського пляну".

Наведене не лише сумніву, що з одного боку не може бути й мови про прихильне ставлення до України Антанти, а з другого, що берестейський мир був неухильним наслідком москвофільської політики автономістів і нерозуміння того, що світ рахується лише з силою.

Коли врешті в 1920 році вже "було по всьому", наші політичні банкроти стали звалювати **всю** вину на українські народні маси, а тому мусимо ще раз спробувати об'єктивно з'ясувати цю справу.

Народні маси всіх народів, поза певними рїжницями, мають спільні риси, спільні властивості відмінні від властивостей одиниць з яких складається. Так напр. ми можемо не раз побачити "думаючу людину", але "думаючої маси" навіть не можемо собі уявити. Тому існує досить велика література присвячена з'ясуванню психіки мас. Як вчить психологія мас, маси не можуть думати, але за те їх можуть раптово охоплювати могутні почування, які інертну ще вчора або перед хвилиною масу перетворюють у велетенську силу здатну на все, в тому й на саможертву. Наполеон, Магомет і ряд інших вождів уміли захопити маси і кинути їх у бій, уміли використати розбурхану хвилю народнього шалу. Українські народні маси по революції прокинулися з летаргічного сну і почали творитися могутні хвилі, бракувало лише поштовху, який зворушив би їх до дна і кинув на ворога. Таке, властиво майже стихійне піднесення, його апогей наступив зараз же по опублікуванню першого Універсалу, під впливом слів: "Від нині будемо самі творити своє життя". Це не стало однак переломовим моментом тому, що УЦРада, замість переводити ці слова в життя і штовхнути маси у вир боротьби за їх здійснення, того ж дня почала капітулянтські потайні, а згодом і явні переговори з ворогом і сама, добровільно, без найменшої потреби зрек-

лася тих, кинутих для обдурення мас і збереження популярності крилатих слів. Замість "викликати бурю" наші автономісти вилили на розбурхані хвилі "олію" другого Універсалу. Однак розбурхана стихія ще могла не втратити розгонової сили, коли б УЦРада, використовуючи успішно розпочате самостійниками повстання, підтримала виступ "полуботківців" і звенигородського Вільного Козацтва та інших самостійницьки настроєвих частин, перекреслила б другий Універсал і пішла б не з москалями проти свого народу, тільки зі своїм народом проти москалів. То був кульмінаційний пункт національного піднесення українських народніх мас, після якого почався спад його, спад хаотичний, завдяки зусиллям як наших соціялістів так і московських большевиків, розбурхані маси скерувати на класову боротьбу.

Правильність цієї діагнози підтверджує свідчення ворога "самостійників", одного з діячів УЦРади, завзятого оборонця її політики, соціяліста-революціонера... В. Кедровського. Описуючи свою поїздку до Херсону, згадує він у своїх споминах про розмову з одним із активних членів Гарнізонової Української Ради, яка мала місце по її засіданню, вже у помешканню Кедровського. Там вони приватно обговорювали ситуацію і потім той член Г.У.Р. звернувся до Кедровського з такими словами:

"Бачите, що ви там у Києві, увійшовши в згоду з Тимчасовим Урядом, **майже вибили ґрунт із під ніг у нас...** до угоди УЦРади з Петроградом на Україні представники російської влади і "общерусскія" революційні організації почували себе зовсім непевними. **Вони боялись нас...** вони не знали дійсних сил УЦРади... **Вони думали, що йдучи вперед, вона нарешті порве остаточно з Петроградом і стане повним володарем на Україні.*** Угода — підбадьорила їх... Ми, українські організації, попершу теж гадали... а тому були сміливі, максимально активні й тим тримали наші маси в руках і вели за собою... Ставши на цей шлях "законности", ми згубили дуже й дуже багато в нашім впливі... Ви знаєте, що значить, коли при наступі перервати "наступательний порив" певної військової частини.

*) Москалям, як і всякому нормальному народові, здавалося не-ймовірним, щоб такий великий і багатий нарід не прямував до відновлення держави предків.

Щеж веде або до повного "проігришу боя", або до втрати здобутих вже позицій, але ніколи не веде до "виігришу боя"... Отже благаємо вас, кличемо вас усіх, виведіть нас із пасивності, пробудіть у нас новий "наступательний порив", бо без цього ми не витримаєм на здобутих позиціях. Наша перемога лише в наступі! (В. Кедровський "1917 рік", стор. 415-417).

А що зробили автономісти? Зайнялися клеєнням для імперії ворога, що вже розпадався, нового центрального уряду і видали отой жалюгідний третій Універсал, у якому турботливо згадували 12 разів "Росію" і замість кликати до революційного вриву і боротьби за визволення своєї держави — закликали до "спокою" і "збереження ладу"!

Треба признати, що хоч і запізно, але все ж спромігся той же В. Кедровський ствердити, що у його однодумців підчас приїзду Керенського (перед ухваленням другого Універсалу) "не вистачило тоді ні здібности оцінити ситуацію, ні сили волі до упертої боротьби, хоч їх пхали на такий шлях самі маси" (там же, стор. 245).

І він же мусів визнати, що "коли б УЦР проявила більшу рішучість і знайшла в своїх провідників силу волі до активної боротьби, то безумовно мала би можливість повести за собою всю Україну на шлях революційного будівництва держави. Одверта рішуча боротьба (в той час вона ще була можлива)... безперечно дала б можливість остаточної перемоги" (там же, стор. 246). До наведених слів мусимо додати, що їх автор пропустив дуже важливу, чи не головну причину — вплив "науки" М. Драгоманова, власне тому вони не хотіли "будувати держави", уважаючи її непотрібною.

Третій же Універсал, будучи яскраво москвофільським і пропагуючи боротьбу за відновлення держави-гнобительки, при одночасному запереченні правомочности большевицького уряду, переносив боротьбу з площини національної у соціально-політичну. Червоні москвини використали цю величезну помилку і безсумнівно національну війну почали в цілях пропагандових представляти як "війну громадянську".

III.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА МОСКОВСЬКИХ БОЛЬШЕВИКІВ У ТЕОРІЇ Й ПРАКТИЦІ

Щоб правильно зрозуміти причини першої по революції 1917 року українсько-московської війни, війни, що її неминучість передбачали самостійники від початку революції і якої аж ніяк не сподівалися автономісти, треба докладніше познайомитися зі способом думання московських большевицьких провідників, з їх відношенням до мас і з обома обличчями цього дволикого Януса: одним — призначеним для не московських мас і скалічених духово в московських школах ще за царату інтелігентів і півінтелігентів, що висунулися понад тими масами, і обличчям призначеним для "своїх" та для московського народу. Це тим більше конечно, що наші "бувші" автономісти і досі не позбулися своєї сліпоти і скріплені новою хвилею московських вихованців, що і щиро і з наказу Москви далі з запалом пояснюють і своє поступовання і свої поразки виходячи зі сліпої віри, що те перше обличчя і було єдиним та справжнім обличчям большевицьких політиків. Власне на цій вірі й базується трактовання тої війни в першу чергу як війни "громадянської".

Ми вже звертали увагу читача в попередньому розділі на те, що наші автономісти справді в листопаді і грудні 1917 року, вже тоді усвідомлюючи собі можливість збройної розв'язки політичних питань, розглядали цілу справу в площині соціально-політичній, а не національно-державній, та були стовідсотково певні, що й москалі взагалі, а московські большевики в першу чергу, також її трактують у тій же площині. Інакше кажучи вони вірили, що "перше", призначене "на експорт" обличчя московських большевиків є єдиним і справжнім їх обличчям.

Ми вже підкреслювали в попередньому розділі, що власне ставлення справи в цій площині давало Москві величезні шанси на перемогу, що власне тому в московському інтересі було ховати своє друге обличчя.

У багатьох читачів, коли вони зустрічаються з новим, або іншим поданням справи, з'являється думка, що вони мають до діла з "суб'єктивним поглядом" автора і то поглядом, який міг виникнути щойно нині.

Тимчасом в цьому випадкові справа стоїть не так, автор висловлює далі не свій "погляд", тільки подаватиме незаперечні докази і то з тих часів, що власне московські більшовики і в тому часі керувалися лише національними інтересами й діяли, як націоналісти московські, при чому, щоб побачити те "друге", справжнє обличчя московського Януса треба було лише розплющити очі, скинувши московські окуляри. Бож наші автономісти були, безперечно, як казав Шевченко, "московською блекотою... заглушені" і тому власне Шевченко ж казав "Плач Україно! Бездітна вдовице!"

Не читаючи далі, вже знайдуться такі, які подумують: коли й тоді можна було побачити те друге обличчя, то як з тим погодитися, щоб могло стільки освічених людей його не бачити? У відповідь нагадаємо тут значно свіжіший приклад "масової сліпоти", приклад з вересня 1939 року. Адже ж кожний ширий старший читач мусить визнати, що тоді певно чи не 90 відсотків нашої інтелігенції та півінтелігенції були переконані, що Гітлер несе Україні визволення. І то так було не зважаючи на те, що Гітлер не обіцяв нічого українцям і що в його книжечці "Моя боротьба" ясно й недвозначно говорилося про його пляни що-до східньої Європи.

Подаємо ще й другий приклад, свіжіший. Еміграція наша, а в першу чергу її інтелігенція, забувши про свою нехть до книжки, купувала, з захопленням читала і радила один одному книжки Чорновола, Дзюби і Коляски. Ті ж книжки розповідали про плянове обмосковлювання українців, утиски і взагалі утиски. Це не було жодним відкриттям, бо про це писалося і пишеться протягом кількох десятків років і ті із мешканців західніх земель хто побував на східніх землях підчас німецької окупації бачили наслідки того на власні очі. Спротив — рівно ж не є новиною, були навіть раніше і замаху (напр. на Леніна), а зрештою ми не можемо знати як той спротив фактично виглядає, бо сама хоч би книжка Дзюби не свідчить про жодне "прозріння" її автора. Це — становище колишніх "українофілів" і як таке — є кольосальним "кроком назад". Але в усіх трьох авторів подаються вирвані цитати з Леніна з метою довести, наче б то політика Леніна була в ділянці національній — правильна, що вона задовольняє українців та інші поневолені народи, які нічого іншого не хочуть, як лише здійснення вказівок і поучень Леніна та постанов партійних з'їздів, які відбувалися за його участю. Тут слід звернути ува-

гу на те, що автори **знали**, що ті книжки може читати **тільки** еміграція і **знали**, що в УССР виривання і "препаровання" цитат, де в кожній бібліотеці є твори Леніна, було б відразу розкриті.

Отже з того "зацікавлення" еміграції випливає, що й зараз, по всьому, що було, досить є людей серед еміграції, що не знаючи писань Леніна і забувши цілковито все dokonane москалями під його кривавим пануванням, які приймають те все за "добру монету" і... могли би ще раз зловитися, як і в 1917-1920 роках на той же "гачок"!

Нагадуємо те все і просимо читача уважно поставитися до поданих далі матеріалів, які зясовують поступовання московських большевицьких політиків, та причину війни і стосовану ними в ній тактику.

Загальновідомою істиною є, що ідеологом, теоретиком, провідником і керовником практичної політики московських большевиків був В. Ленін. Тому коротке висвітлення його поглядів на ті справи, які в кінці 1917 року почав він полагоджувати, послуговуючися одночасно і пропагандою, і словом, і зброєю, допоможе нам правильно розцінювати кожне московсько-большевицьке потягнення і розуміти розвиток подій.

До 1913 року Ленін властиво не цікавився українським національним питанням і взагалі мало уділяв місця національним проблемам. У 1913 році Ленін написав для члена Державної Думи, большевика Г. Петровського текст промови, з якою він і виступив дня 2 червня (нов. ст.) на тему "Про національне питання".

Згадана промова носила виразно **пропагандовий** характер і мала на меті знайти живий відгук у серці поневолених москалями народів і тим самим підготувати ґрунт до комуністичної пропаганди. Але пишучи цю промову, Ленін мусів обзнайомитися зі станом національної справи в імперії, мусів зайнятися питанням, яке виходить поза межі тої теми, якою досі займався Ленін, поза межі схеми "інтернаціональний пролетаріят" проти "інтернаціональної буржуазії". Вийшовши поза ці межі, познайомившись з матеріялами потрібними для написання цієї промови, він мусів написати дослівно: "В Росії великоросів усього 43 відсотка. Це значить менше половини населення." Це його певно стурбувало і тому він ще кілька разів про це згадував.

Звичайно, ціла промова атакувала ненависний большевикам

царський лад і уряд та праві партії за гноблення поневолених націй, це ж була мета промови, але Ленін не міг не задуматися над тим: який же вихід з тої ситуації? Могло бути лише дві розв'язки національного проблему в імперії: перша — перетворення імперії в конфедеративне об'єднання різних національних держав і друга — знайдення якогось способу асиміляції політичної, а з нею і культурної, всіх поневолених націй. Перший спосіб приводив до того, що відразу "Росія", держава в якій пануючою нацією були москалі, перетворювалася в немосковське державне об'єднання, в якому москалі, що творили меншість, не могли відігравати надто великої ролі. Мало того! Можна було передбачити, що така конфедерація йтиме шляхом розпаду на складові частини. На це Ленін, як московський патріот, аж ніяк не міг погодитися. Тут не один з читачів поставив питання: чи ж Ленін був справді московським патріотом? Питання слушне і ми на нього відповімо словами самого Леніна, взятими з його ж статті "Про національну гордість москалів" (в оригіналі, звичайно, "велікоросів"), друкованій в 1914 році, це б то кілька місяців пізніше. В цій статті Ленін ставить питання: "Чи чуже нам, московським пролетарям, почуття національної гордості?" і дає на нього таку відповідь: "Звичайно ні! Ми любимо свою мову і свою батьківщину, ми найбільше працюємо над тим, щоб її (підкреслення Леніна) трудящі маси піднести до свідомого життя демократів і соціалістів... І ми, московські робітники, сповнені почуття національної гордості, хочемо за всяку ціну вільної незалежної, самостійної, демократичної республіканської Московщини, яка буде свої відносини до сусідів на людському принципі рівності, а не на принижуючому велику націю кріпосницькому принципі привілеїв..."

Коли ми проаналізуємо ці слова Леніна то побачимо, що Ленін не просто любить свій нарід, але **пишається** ним, що йому питомий прихований месіанізм і ідея **вищости** свого народу. Ленін не тільки не плутає, як наші автономісти, термінів "незалежність", "самостійність" і не тільки не нехтує як вони, їх значінням, тільки навпаки, на першому місці підкреслює, як основну, конечну прикмету тої Московщини. Мало того! З наведених слів випливає, що Леніну і в думці не містилося щоб будь-яка з поневолених Московщиною націй також хотіла "за **всяку ціну** вільної, незалежної, самостійної..." своєї держави і тому він лише заповідає, що вони, москалі, побудують свої

відносини "на людському принципі рівності, а не принижуючому велику націю кріпосницькому принципі привілеїв". Самозрозуміло, Ленін би не згодився, щоб будь яка нація (як напр. німці чи англійці) взялася будувати свої відносини з Московщиною на нею визначеному і нею ж інтерпретованому "принципі рівності", бо... уважала б, що її (німців) як "велику націю" інший "принцип" був би "понижував".

Ленін лише був проти того ладу, який поліційними методами, поєднаними зі щиро проклямованою засадою московського панування в державі, утримував єдність імперії. Він був переконаний, що "Економічний добробут і швидкий розцвіт **Московщини** вимагає визволення країни від насильств москалів над іншими народами", але щоб ніхто не подумав, що він годиться на дійсне звільнення з ярма поневолених народів, Ленін в тій же статті пише: "Ми зовсім не є прихильниками неодмінно маленьких націй, ми безумовно при інших однакових умовах, **за централізацію** і проти міщанського ідеалу федеративних відносин". Отже, як бачимо, ні Ленін ні його однодумці, не могли погодитися на першу розв'язку національного проблему, але, безумовно, годилися на другу, лише уважали кінцевим застосування інших методів асиміляції і інших методів забезпечення "великій нації" панування під маскою "рівності".

Нині ми бачимо, як московські більшовики, під галасливе прокляття рівності всіх націй, ведуть асиміляційну політику, як забезпечують собі "ведуще місце" винищуючи фізично інші народи (нині москалі вже творять понад 60 відсотків населення імперії, а українці тепер творять лише 18 відсотків населення імперії і та кількість підпадає що-раз більшому обмосковленню).

Що це все було "в пляні" Леніна вже тоді, коли він писав промову для Петровського, видно з таких слів тої промови: "Дійсна розв'язка національного питання в Росії... можлива тільки при цілковитому демократизмі... Прискорити настання такого ладу може **тільки повне злиття пролетарів усіх національностей**". Наведені слова не можуть мати іншого значіння, як тільки те, що Ленін уважав найкращою, дійсною "розв'язкою національного питання в Росії" — цілковиту асиміляцію, цілковите обмосковлення всіх поневолених народів, їх "повне злиття" з москалями (але таке... як муринів з білими в С.Ш.

П.А.), яких він хотів бачити "за всяку ціну" — суверенною, "великою", державною нацією, зі "своєю мовою" і культурою.

Природно, до такого "злиття" стремлять усі пануючі нації, лише йдуть до того різними шляхами.

У тому ж 1913 році Ленін у листі до В. Степанюка пише, що стаття останнього йому подобалася, як "стаття **централіста**, який бореться з Донцовим і ко". І додає, що "дуже важливо з націоналістами **цього** гатунку... більш прецизійними — воювати!". Таке становище Леніна зясується тим, що Д. Донцов, тоді укр. соц.-демократ, запропонував на студентському зїзді (прийнятю зїздом) резолюцію про самостійність України.

Як бачимо: Леніну і московським робітникам можна "за всяку ціну бажати самостійної і незалежної Московщини", але українцеві — ні.

Ще яснійше висловлює свої погляди Ленін у статті "Націоналістичний жупел "асиміляторства", друк. в 1913 році ("Критичні замітки в національному питанні"). Там читаємо: "...той ніби марксист, який на всі заставки лає марксиста іншої нації за "асиміляторство" на ділі являє собою просто націоналістичного міщанина. До цього малопочесного гурту людей належать всі бундівці і... українські націонал-соціалісти, як от пп. Л. Юркевич, Донцов і Ко." З того випливає, що коли Ленін чи інший московський марксист лає марксиста іншої нації за... "націоналізм" — все в порядку, але коли хтось з марксистів з числа поневолених націй лятиме московського марксиста за асиміляторство — він вже є відданий анатемі!

В тій же статті знаходимо такі "пояснення" чому саме не можна лаяти "за асиміляторство":

"Хто не погруз в націоналістичних забобонах, той не може не бачити в процесі асиміляції націй капіталізмом величезного історичного прогресу руйнування національної зашкарублості різних ведмежих кутків — особливо у відсталих країнах, як от Росія".

"Було б прямою зрадою соціалізму і дурненською політикою ...ослабляти тепер у межах однієї держави, звязок і союз українського та московського пролетаріату".

Далі Ленін покликається на слова сказані в 1906 році Соколовським і Тучапським, "що український пролетаріат цілком обмосковлений і окрема організація йому не потрібна" та нападає на Юркевича за те, що останній посмів заперечити те

твердження, засудити його і написати, що треба **усвідомлювати й національно** ту частину українського пролетаріату, яка є обмосковлена. Ці міркування Юркевича оповіщає Ленін "цілком буржуазно-націоналістичними".

Ленін увесь час памятає, що Україна є московська колонія, що вона потрібна московському народові і що москалі тоді були меншістю в імперії (43 відсотки) — отже, що конечним є переконати бодай своїх однопартійців із числа немосквинів у користности залежності України від Московщини, але переконуючи, Ленін не вживає "неприємних виразів", отже він обминає і слово "залежність". Він запевняє, що "при єдиному діянні пролетарів московських і українських вільна Україна **можлива** (підкреслення Леніна), без такої єдності про неї не може бути й мови". Як бачимо з наведених слів Ленін стремить до того, щоб в процесі спільної акції (самозрозуміло під московським проводом) асимілювати українців і за це в нагороду висуває ідею лише "можливості" (не більше!) і то не "самостійної" і навіть не незалежної, тільки "вільної" України. Ленін добре розрізняв усі ці слова і тому, коли говорив про Московщину, то говорив, що вона не зважаючи ні на що, мусть бути і вільна, і незалежна і самостійна. Більше того! Коли мова йде про Україну, то Ленін хоче вмовити в українських соціалістів, що вони повинні радіти навіть тому, що Україну колонізують москалі! Ось, як в тій статті про це сказано: "Уже кілька десятиріч цілком визначився процес швидкого економічного розвитку півдня, то б то України, **яка притягує з Московщини десятки й сотні тисяч селян та робітників...** Факт "асиміляції" в цих межах московського й українського пролетаріату безсумнівний. І **цей факт безумовно прогресивний**". А щоб ще яснійше було про що він пише, Ленін далі покликається на приклад Америки, кажучи, що таким же "прогресивним" явищем є "**перемелювання націй в Америці**".

Тепер поставимо собі питання: як би почав реагувати Ленін, коли б на Московщину почали переселюватися "десятки й сотні тисяч німецьких селян і робітників", почали б "асимілювати" москалів, германізуючи їх. Відповідь дати не важко — проголосив би "священну війну" з тим явищем і твердив би, що того "вимагає" ідея марксизму!

Але коли ходить про спротив асиміляції з москалями, спротив московській колоніальній політиці — тоді Ленін кидає "громи" і пише: "Пан Лев Юркевич" чинить як справжній бур-

ржуа, то б то як міщанин, коли він інтереси єднання, злиття, асиміляції пролетаріату двох націй відкидає геть заради моментального успіху української національної справи”.

Звичайно, ця стаття, як попередю цитований лист, писалася для **партійців** "малоросійськово проіходження" і тому Ленін не надто дбав про узасаднення своїх тверджень, але за те виразно натякав на "відлучення від церкви", на "анатему", якій мають підпасти ті, хто поважитья порушувати визначену Леніном лінію. Тому й цитована стаття закінчується такими словами: **"Всяка проповідь відокремлення робітників однієї нації від другої, всякі нападки на марксистське "асиміляторство", всяке протиставлення в питаннях, які стосуються пролетаріату, однієї національної культури в цілому іншій ніби цілій національній культурі і т. п. є буржуазний націоналізм, з яким обовязкова є нещадна боротьба"**.

Отже московські большевики з одного боку уважали злочином творення будь-яких "окремих" національних організацій (це б то в практиці — не підпорядкованих цілком москалям), всяку усвідомлюючу національно діяльність, а з другого таким же злочином уважали навіть **привертання уваги** загалу до **асиміляторської діяльності** московських соціалістів. Тих же хто допустився такого "злочину" — оголошувалося "буржуазним націоналістом" і вивідалося йому "нещадну війну".

Однак Ленін розумів, що широким масам викладати такі погляди зайве чи навіть і небезпечно. Він і взагалі не від того, щоб ті маси (хоч би й пролетарські) піддурити, заграти на їхній амбіції і т. д.

Так напр. в листі до С. Гусева, писаному в березні 1905 року з Женеви, Ленін пише: "Дуже радив би повести агітацію серед усіх 300 зорганізованих робітників С-Петербурга за надіслання ними **своїм коштом** одного-двох делегатів на зїзд* з **дорадчим** голосом та на кошт самих робітників."

Того, щоб "полестити" масам ніколи Ленін не забував. Тому, полемізуючи з Розою Люксембург, він підкреслював **коначність визнання за всякою нацією права на самостійність в теорії** звичайно, як ми бачили з перегляду наведених думок Леніна, **при практичному поборювання всяких (навіть в культурній ділянці) національних сепаратизмів.**

*) Мова про III партійний зїзд.

Ленін добре знайомий був з писаннями М. Драгоманова і від нього перейняв тактику **теоретичного** визнання права навіть за кожним селом на самостійність (Драгоманов: "Листи на Наддніпрянську Україну" ст. 42) при одночасному поборюванню національних течій. Тому Ленін у тому ж 1914 році, в статті "Ліберальна буржуазія і соціал. опортуністи в національному питанні" писав: "Пан Кокошкін хоче запевнити нас, що визнання **права** на відокремлення збільшує небезпеку "розпаду держави". Це точка зору будочника Мимрецова з його девізом "тащить і не пуцать". З точки зору демократії взагалі — якраз навпаки: **визнання права** на відокремлення **зменшує** небезпеку "розпаду держави". І далі там же: "Обвинувачувати прихильників права на самоозначення, то б то права на відокремлення, в заохоченні до сепаратизму — таке ж безглуздя і таке ж лицемірство, як обвинувачувати прихильників права розводу в заохоченні руйнування родинних зв'язків".

Та Ленін розумів, що чинність його партії все ж може допомогти більш політично виробленим людям інших націй зрозуміти, що криється за голим "правом на відокремлення". Це тим більше було ясным, що він хотів затримати в межах московської держави не лише українців, але й інші нації, а серед них були такі, що вже тоді добре орієнтувалися в намірах московських большевиків.

З огляду на сказане Ленін на VII партійній конференції, яка відбулася в квітні 1917 року, дає такі вказівки своїм однопартійцям у Польщі: "треба в **Росії** наполягати на свободі відокремлення пригноблених націй, а в **Польщі** — підкреслювати свободу **об'єднання**," польські соц. демократи кажуть: саме тому, що ми вважаємо вигідним союз з московськими робітниками, ми **проти** відокремлення Польщі".

Значить Ленін хотів щоб партійці, в залежності від національності, як добре вивчені артисти грали свої ролі: щоб москалі — з запалом голосно **пропонували** відокремлення, але щоб партійці **немосковських** націй з ще більшим запалом відмовлялись від відокремлення й захвалювали приналежність до московської держави і... "злиття" з москалями.

*) Досить дивна "свобода"! Таку "свободу" мають усі понезволені народи, всім їм "вільно" (і навіть мусово) "об'єднуватися" зі своїми метрополіями!

Цю ж думку висловив Ленін також і в такій формі: "Пролетаріят (гноблячої нації) повинен домагатися права повного політичного відокремлення кольоній і націй, що їх гнобить його нація... з другого боку соціалісти гноблених націй повинні особливо завзято боронити і переводити в життя повну і безумовну, в тому числі й організаційну, єдність гноблених націй з гноблячою". (Ленін, Твори, Т. XIX, ст. 41), видання II).

З цього випливає, що пролетаріят гноблячої нації повинен лише для вигляду боротися за право на самостійність поневолених націй, для того, щоб, як казав Шевченко "приспати" поневолену націю, "розкрохмалити" її, зробити м'якшою і тим улегшити "соціалістам" гноблених націй (а в українських умовах, це означає, коли врахувати гасло "диктатури пролетаріату" — в першу чергу москалям і жидам, що їх стільки було в містах) — "переводити в життя" оту "повну і безумовну єдність" з пануючою нацією.

Для з'ясування справжніх, прихованих поглядів Леніна може служити дуже цікавий уривок з його листа до І. Арманда, писаного 30 січня 1917 року (отже кілька тижнів перед революцією), вперше опублікованого в 1949 році. В цьому листі пише він про двох втікачів з німецького полону: одного — жида з Бесарабії, а другого — селянина з Вороніжчини, старообрядця, отже москвина. Цей останній пробув рік у таборі, в якому було 27.000 українців. Далі наводимо слова Леніна, який переказує те що від нього почув такого, що привернуло його увагу.

"Німці влаштовують табори за націями і всіма силами відколюють їх від Росії; українцям підіслали спритних лекторів з Галичини. Результат? Тільки мовляв 2000 було за "самостійність" (самостійність більше в розумінню автономії ніж сепаратії) після місячних зусиль агітаторів! Всі інші, мовляв, впадали в лють при думці про відокремлення від Росії і перехід до німців чи австрійців". Вже самі підкреслені нами слова показують чим дише Ленін. Він, як і в своїх попередніх писаннях потерпає за долю і "цілість Росії". Він бачить в тому лише підступ ("підіслали") і хоча допитався у свого інформатора про найважливіше для нього, як московського націоналіста й імперіяліста, що мова властиво була не про справжню самостійність (це б то не про відокремлення від імперії-гнобителки), а лише про автономію, проте з захопленням, безперечно перебільшуючи, твердить, що вся решта просто "впадала в

лють" на саму думку про визволення чи хоч би полегшення московського ярма. Наведене вказує яких українців хотів би мати Ленін в дійсності і що криється за фальшивим гаслом "самоопределение вплоть до отделения". Так переказав Ленін почуте, а ось його власний висновок із переказаного ним: "факт знаменний! **Не вірити не можна.** 27.000 — число велике. Рік — не малий час. Умови для галицької пропаганди архи-сприятливі. І все ж близькість до великорусів брала гору! Звідси не впливає, звичайно, нітрохи невірність "свобода відокремлення". Навпаки. **Але звідси впливає, що може таки від "австрійського типу" розвитку доля Росію врятує."**

Ленін, написавши наведене, відчуває, що воно стоїть у надто разячій суперечності з взятим поважно гаслом "свобода відокремлення" і тому тут же про нього згадує, лише знова недоговорює головного, а саме, що він мріє про те, щоб у відповідь на заяву московського комуніста про "волю відокремлення" українські (і інші) комуністи поневолені москалями народів "впадали в лють при думці відокремлення від Росії."

Для цілковитого зрозуміння наведеного уривка з листа Леніна слід пригадати, що за тих часів, москалі, які всі були прихильниками ідеї "єдиної і неделимої Росії", звали з прихирством Австро-Угорщину "лоскутною імперією" ("лоскут" -- клопоть, отже зліпленою з "кляптів", а не суцільною). Як знаємо там нації, як такі, властиво не мали автономії, лише мали все ж права, яких не мали в межах московської імперії поневолені москалями народи і нації. І Ленін і інші москалі потерпає на саму думку, що в його батьківщині можуть поневолені народи дістати бодай подібні умовини національного розвитку.

Ленін, у цьому випадкові дуже нагадує під певним оглядом моск. письменника — І. Тургенева. Тургенев був дідичем (поміщиком). Московські літературознавці твердять, що його "Записки мисливця" — "пройняті антикріпосницьким патосом" ("УРЕ", т. 15, ст. 18). Тимчасом серед них є оповідання "Хорь і Калінич" в якому провідною думкою є, що розумному і господарному кріпакові так добре бути кріпаком, що він сам не хоче звільнитися з кріпацтва! В московській літературі було досить авторів, які змальовували "зворушливу" відданість тих чи інших кріпаків своїм панам. Леніна, як ми бачили, також привела в стан захоплення відомість, що поневолений народ "з люттю" відкидає думку про визволення.

Все тут подане повинні були знати добре **вже тоді** (бо це все цитати з писаного Леніном до листопада 1917 року) наші автономісти "соціалістичного толку" і власне їх обов'язком було висвітлити це масам. Але, на жаль, вони того не знали, вірили в щирість проголошеного "права на незалежність" і то вірили так твердо, що й на еміграції де-хто з них (Винниченко, Христюк) запевняли в своїх книжках, що коли б лише Україна завела у себе "владу рад", коли б лише стала "большевицькою" по поглядах — московські большевики чемно стояли б на своїй границі й ніхто з них не пробував би зі зброєю в руках сунути на Україну. Так ніби вони сунули на неї озброєні до зубів не по хліб, цукор, вугілля, залізо, а з плятонічного бажання "ощасливити" українців "радами".

Вже в літку 1917 року той же Ленін з упертістю повторював: **"саме беззастережне визнання права на відокремлення одно лише й дає змогу агітувати за вільний союз українців і москалів, за добровільне зєднання в одну державу двох народів"**. (Ленін, "Твори" т. XX, ст. 534-535, 1917 р.).

Ми ж знаємо, що ця "добровільність" була запевнена, бо того члена **краєвої** комуністичної партії, який би не агітував за таке зєднання — оголошував Ленін "буржуазним націоналістом" і він усувався з партії, а рішати політичні питання могла лише комуністична партія.

Властивих цілей московських большевиків наші автономісти не знали і не розуміли, хоча й читали наведене нами, а тому й були об'єктом дуже придатним для реалізації московських плянів.

Ось, що, напр. писав у 1921 році П. Христюк у своїх "Замітках і матеріалах до історії української революції" т. II, ст. 61-62:

"Закиди, що Ц. Рада в тодішнім своїм складі була не в стані перевести робітничо-селянської революції і домагання на цій підставі, негайних перевиборів її, а тим паче цілковитого знищення її, були дійсно не на часі. А вже про нетактовність їх, з точки погляду успішного розвитку революції на Україні, і говорити не доводиться. Ясно, що прихильникам соціалістичної революції на Україні і передачі влади советам по московському зразку — російській соц. дем. партії большевиків — треба було йти шляхом не ігнорування особливостей української революції механічного — в тій чи іншій формі — усунення Центральної Ради, а шляхом утворення на Україні силь-

ної української комуністичної партії, в залучення в її ряди відповідних елементів української революційної демократії. Така тактика **не розпалювала б національних пристрастей** і перенесла б центр ваги цілком природно в площину не національної, а соціально-економічної класової боротьби, що якраз і було в інтересах швидкого розвитку революції." (Христюк, "Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920 рр." Том II, ст. 61-62).

Як бачимо, автор тих слів навіть у 1921 році думав, що московські більшовики просто хотіли, щоб на Україні був усталений такий же соціально-політичний лад як і на Московщині, просто хотіли тільки прискорення соціально-політичної боротьби "в інтересах швидкого розвитку революції" і більш нічого.

Не розуміючи (і навіть не додумуючися) того, що московські більшовики керувалися не здійсненням соціалістичних доктрин, а **реальними національними інтересами московського народу**, думав бувш. заступник тої ж У. Ц. Ради, що то лише місцеві "московські більшовики на Україні" вважали за ліпше бути всього тільки областним відділом московської партії на Україні", а у Москві того не хотіли.

Тимчасом, як ми бачили, Ленін став виразно на ґрунті **цілковитої** організаційної **єдності** всього "робітництва" імперії, бо лише така єдність виключала будь-які тертя і місцеві "українські" більшовики не мали в цій справі нічого до говорення.

Мало того! Увесь перебіг революції до листопада показував ясно, що по цілій Україні, усі без винятку "Совети" (Ради) "робітничих і солдатських депутатів" ставилися до українського навіть культурного руху вороже, що поборювали всяку спробу "відмосковлення" чи школи чи державних установ.

Отже на Україні гасло "вся влада радам" — була одночасно не лише гаслом вся влада більшовикам, але й "вся влада не українським меншинам". При чому, як про це буде мова на своєму місці, вибори до "советів" переводилися за таким принципом, який виключав можливість зміни національного їх складу.

Але, повторюємо, наші ліві автономісти вірили (бо їм хотілося вірити й вони не аналізували досить ясних хоч і крутих тверджень і порад Леніна в національній справі), вірили в московсько-більшовицьку прихильність до України, яка їм здавалася безінтересовною і то вірили так міцно — що тої віри жодні факти не могли захитати. Наші ліві та найлівіші

автономісти виривали пропагандові фрази Леніна та надавали їм значіння не стежачи за основною думкою. А що Ленін свідомо пускався на крутїства про це найкраще свідчать його власні пояснення своєї політики що-до України. На IX зїзлі партії москаль-більшевик із України — Бубнов, якому нетерпілося скорше осідлати український наїд, який занадто примітивно уявляв собі справу поновного опановання України — закинув Ленінові, а формально Ц. К. партії, що вони винні у "поширенні боротьбістів" з якими без потреби "цяцькалися".

Ленін на це відповів дослівно так: "Я думаю, що в цьому надзвичайно великому питанні, де **потрібне було маневрування і дуже складне**, ми вийшли переможцями. Коли ми говорили в Ц. К. про максимальні поступки боротьбістам, з цього сміялися... Можна битися прямо, коли у **ворогів** є пряма лінія... як-що ворог рухається зигзагами то і ми повинні йти зигзагами. Ми обіцяли боротьбістам максимум поступок, але з тим, що вони будуть вести комуністичну політику... що ми зробили правильно, доводиться тим, що всі кращі елементи боротьбістів увійшли в нашу партію. **Ми цю партію перереєстрували і замість повстання боротьбістів, яке було неминуче, ми одержали завдяки правильній лінії політики... чудово проведений т. Раковським, те, що краще з боротьбістів увійшло в нашу партію, під нашим контролем, з нашого визнання, а решта — зникла з політичної сцени. Ця перемога варта пари добрих боїв!"**

Отже тут Ленін признався, що його політика була крутїська (зигзагами), що боротьбістів трактовано назверх — як союзників, а справді — як ворогів і ходило про те, щоб дурячи обіцянками — не допустити до повстання, але щоб довести до зліквідовання боротьбістів як партії, попереду використавши їх для ослаблення спротиву українського народу. Слід нагадати ще, що тих "відсіяних" і фізично здебільшого знищено, як рівно ж і прийнятих до партії, лише перших — у першу чергу. Але Ленінові й московським більшовикам удалося досягнути свою мету тільки тому, що боротьбісти вірили в щирість отих "максимальних поступок", не припускали, що їх тому, що вони були українцями, трактовано як ворогів, а вірячи — "виконували завдання", це б то розкладали український наїд.

Вони цілковито не розуміли причин, які лежали і лежать в основі московсько-українських взаємовідносин (див. про них на стор. 86-92 тому першого цієї праці), а правильне, обек-

тивне зясування їх народнім масам уважали шкідливим "розпалюванням національних пристрастей". Власне отих "пристрастей" і боявся найбільше знаючи яку вони відіграють роллю, Ленін. Він розумів, що **єдино вони** можуть не дати москвинам знову вдягнути ярма на шиї поневолених народів. З цією ж метою Ленін, говорячи про майбутні національні взаємини, уникав навіть натяку на економічні справи. Йому було потрібно, щоб про їх існування цілком забули і вірили в "безінтересовність" московського пролетаріату, в те, що навіть прояви ворожості москвинів не є викликані боязню втратити таку багатющу кольонію тільки є наслідком абстракцій чи "пережитків" минулого у частини москалів (централізму, імперіялізму чи кольоніялізму).

Ця віра, на жаль, у де-кого й досі тліє десь прихована на дні душі й викликає вигання та сумніви. З огляду на це, подавши попереду ряд цитат з писань Леніна, що були написані до листопада 1917 року, цитат, що вичерпуюче зясовували московсько-большевицькі наміри, далі подамо ще кілька цитат, що належать до пізнішого часу, щоб ні в кого не лишилося навіть тіні найменшого сумніву що-до правильності висвітлення цієї справи. Ці цитати вичерпуюче зясовують і тодішнє і теперішнє поступовання Москви й допомагають нам виразно побачити "друге", справжнє лице московського "дволикого Януса".

Нагадуємо на початку, що Ленін, пишучи про московську національну гордість, вжив, говорячи про московські прагнення, для зясування, якої Московщини вони хочуть, прикметників: "вільної, незалежної, самостійної" — отже він розрізняв ці терміни і хотів підкреслити, що хоче цілковитої, справжньої суверенности для московського народу.

Коли ж мова йде про Україну, то в "Резолюції Ц.К.Р.К.П.(б) про радянську владу на Україні" 29 листопада 1919 року, з одного боку в цілях пропагандових (частина України тоді була в руках української влади уряду У.Н.Р., а частина — окупована Денікіним), у пункті першому вважає необхідним "підтвердити ще раз, що Р.К.П. стоїть на точці зору визнання самостійности УСРР". Ця "резолуція" є винятково облудна і цікава і ми ще до неї вернемося, а зараз наведемо цитату, яка зясовує, що треба розуміти під "самостійністю", коли йде мова про Україну. Ця цитата взята з писаного лише місяць піз-

нійше відкритого листа Леніна "До робітників і селян України з приводу перемог над Денікіном".

Отже в цьому листі Ленін вже припускає лише дві такі можливості "чи бути Україні окремою й незалежною Українською Радянською Соціалістичною Республікою **зв'язаною в союз** (федерацію) з Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою, чи — **злитися** Україні з Росією в єдину Радянську республіку". Як бачимо, тут вже не має мови про відокремлення. Далі, в цьому ж листі згадує Ленін про постанову (яку ми щойно наводили) в цій справі У.К.Р.К.П.(б) і додає, що, мовляв ясно, що "тільки самі українські робітники й селяни на своїому Всеукраїнському З'їзді Рад можуть розв'язати питання **чи зливати Україну з Росією** чи лишити Україну самостійною і незалежною республікою, і **в останньому випадку**, який саме **федеративний** зв'язок установити між цією республікою і Росією". Тут вже і так сказано ясно, але Ленін пише далі: "Ми... **супротивники** національної відособленості... Ми прагнемо до **тісного об'єднання і повного злиття**... усіх націй світу..." *

В тому ж "Листі" підкреслюється, що ряд питань, яким прийнято надавати значіння, не грають для москалів-більшевиків великої ролі, до таких питань напр. зараховується справа державних кордонів і навіть питання державної незалежності України.

Висловлено це так, щоб наївні думали немов таке ставлення до тих справ впливає з якихось спеціальних "поглядів" большевиків, з тої "остаточної мети" до якої вони стремлять. В дійсності ж, як побачимо пізніше, це впливало з того, що в ту хвилину "панамі положення" на тих українських землях, на яких прислухатися мусіли до голосу Леніна, були **московські** большевицькі війська і створені московською большевицькою партією "органи влади".

За таких передумов справді згадані питання тратили всяке значіння, бо нині з наказу московського центра вони могли себе звати урядом "самостійної держави" і її кордони провести навіть під Москвою, а завтра — з наказу тої ж своєї

*) Тут просимо уявити собі, як би обурився Ленін, коли б німці або англійці хотіли зреалізувати таке "злиття" на ґрунті англійської чи німецької культури й зверхності.

влади могли їх довільно змінити. В тих "керуючих органах" українці (навіть з походження) творили зникомий відсоток і не відігравали жодної ролі. Свідомість такого стану річей де-жоли проривається в його словах, так напр. "питання про те, як визначити державні кордони тепер **на якийсь час** — бо ми прагнемо до повного знищення державних кордонів — є питання **не основне, не важливе, другорядне**. З цим питанням можна почекаати **і треба почекаати**, бо **національне недовіря у широкої маси селян і дрібних хазяйчиків** тримається часто дуже міцно і **поквапливість може його посилити**, то б то пошкодити справі **повної і остаточної єдності**."

Наведений уривок не лишає сумніву, що то лише для "замилення очей" подано як причину стремління "знищити всякі державні кордони", центром же уваги є стремління Леніна зясувати **своїм** партійцям і адміністраторам, **конечність** "на якийсь час" поступитися, для того щоб **приспати** чуйність пробудженого національного почуття й інстинкту, щоб, інакше кажучи улегшити москалям і московським агентам розклад національної української спільноти. Ленін знає, що український нарід підчас подій 1917 року прокинувся з летаргічного сну, що самостійники своїми брошурами, плякатами й пропагандовою діяльністю збудили у широких мас "недовіря" до москалів і щоб його "приспати" не можна собі дозволити на найменший необережний рух, бо "поквапливе" реалізування своїх цілей може "посилити" те недовіря, а це страшенно утруднить москалям здійснення їхнього пляну — цілковитої інкорпорації України, доведення до такої, як була перед революцією, "повної і остаточної єдності".

Далі Ленін розяснює не надто тямучим своїм помішникам, вороже настроєним до всього українського руху, що "Поки Україна не звільниться цілком від Денікіна — її "урядом" є... "Всеукраїнський Ревком", а у цьому Ревкомі "поруч з українськими комуністами-більшовиками* працюють, як члени уряду, українські комуністи-боротьбісти. Боротьбісти** найбільше

*) Це б то не українцями, лише членами української філії московської большевицької партії, членами, що є по походженню москалями, жидами, грузинами і т. д.

**) "Боротьбістами" звали ліве крило партії українських соц.-революціонерів, яке зірвало в травні 1918 року з партією і створило власну організацію, яка й почала видавати партійний орган, який

відрізняються від большевиків тим, що обстоюють безумовну незалежність України. Большевики, **заради цього** (підкреслення Леніна) не роблять предмету розходження і розеднання... була б єдність у боротьбі за диктатуру пролетаріату, а за ради питання про національні кордони, про федеративний чи інший зв'язок між державами, комуністи розходяться не повинні”.

Тут нагадуємо, що московські большевики весь час пильно дбають щоб владу мати в своїх руках і щоб військо було їхнє. А далі Ленін, не згадуючи про це **основне**, що ми щойно нагадали, вишукує аргументи, якими хоче укоськати занадто палких московських патріотів з числа партійців, які діють на Україні і тому висуває такий аргумент: "Як-що московський (в оригіналі — "великорусскій") комуніст наполягає на злитті України з Росією, його легко запідозрять українці в тому, що він боронить таку політику не з міркувань єдності пролетарів... а через пересуди* старого московського націоналізму, імперія-

зався "Боротьба". Вірячи Ленінові, що вся справа у формі влади на Україні, вони годилися на встановлення "радянської" влади, на військовий союз із РСФСР, але домагалися справжньої самостійності України. Боротьбісти цілковито не розуміли, що Ленінові і москалям залежить лише і тільки на узалежненню України для її використання, як колонії. Вони співробітничанням з окупантами дезорганізували боротьбу УНР (два повстання проти Директорії от. Воложа). На підставі наказу підписаного Леніним представників боротьбістів було в травні 1918 року включено до складу окупаційного уряду. Боротьбісти були проти **формального** об'єднання маріонеткової України з РСФСР в одну державу. А це було найважливішим для Леніна. Тому Ленін зажадав "визнати боротьбістів партією, яка **порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою поділу воєнних сил і підтримкою бандитизму...** Так само **суперечить інтересам пролетаріату їхня боротьба проти гасла тісного і найтіснішого союзу з РСФСР**" ("Повне зібр. творів", т. 40, ст. 122). Самозрозуміло, тут вигадка про "підтримку бандитизму" була включена з тою ж метою, як і інструкція в жодному разі не обвинувачувати боротьбістів у "націоналізмі", це б то щоб приховати істоту справи. Потім добився Ленін "самоліквідації" партії і "злиття" з моск. комуністичною партією. "Україністами" звалося подібне ліве крило укр. соц.-демократ. партії. Стало знаряддям у большевицьких руках. До 1933 року більшість членів обох партій була знищена або ізольована.

*) Слово "пересуди" вжите щоб усунути й тїнь думки про колоніальний визиск України.

лізму". Очевидячки, таке передчасне "відкривання карт" Ленін уважає шкідливим, бо воно **скріплює** національну спільноту. а він хоче її ослабити і розсадити з середини, а тому Ленін з одного боку підказує, які аргументи треба висувати проти "боротьбістів", кажучи: "Коли український комуніст наполягає на безумовній державній незалежності України, **його можна запідозрити в тому**, що він боронить таку політику... в силу дрібнобуржуазних, дрібнохазяйських національних пересудів" (забобонів).

Щоб легше ліквідувати подібні течії радить Ленін своїм поміщикам втягати "боротьбістів" у спільну працю по організації боротьби з Денікіном і "контрреволюцією", уважаючи, що "спільна боротьба" покаже... що "обовязково потрібен **тісний** військовий і господарський союз..."

Коли з другого ж боку і це не доведе "боротьбістів" та інших українців-комуністів до переходу в лави московських комуністів (пригадаймо домагання Леніна "всякої, в тому й організаційної єдності") — то кидає на них "громи", пишучи: "**Хто порушує єдність і найтісніший союз московських і українських робітників і селян, той допомагає Колчакам, Денікіним, капіталістам, хижакам усіх країн**".

Природно, що хоча Ленін в цьому "Листі" і не цілком "висовує пазурі", але всім було ясно, що такі комуністи переходили під "опіку" ...Че-Ка. Більше того, Ленін далі поспішно ховає "пазурі" і береться знова повчати своїх земляків, яку тактику вони повинні стосувати. Він пише: "ми, **московські** комуністи, повинні бути поступливі при розходженнях з українськими комуністами - большевиками і боротьбістами, коли розходження стосуються державної незалежності України, форм її союзу з Росією, взагалі національного питання."

Що все це тільки "тактика", що ця "поступливість" у дрібницях, які справді не мають значіння (бо ж яке може мати значіння хоч би паперова "державна незалежність", коли в такій "державі" чужа влада, чуже військо, чужа поліція і керує партія, якої центр у Москві і серед якої навіть етнографічні українці становлять величезну меншість?) — побачимо ясно, коли перейдемо до розгляду інших, важливіших потягнень того ж Леніна і московської большевицької влади. Цей же "Лист" доводить лише, що **основна маса українського народу, його селянство, не була по боці московських большевиків, не вірила їм і невідкличною конечністю було приспати чуйність**

цієї маси, а потім розкласти її. Улегшити цю акцію повинні були українські комуністи ("У.К.П." і "Боротьбісти") і щойно відігравши ту непочесну роллю вони мусіли бути усунені. До того часу треба було бути на словах "поступливими".

Цей же "Лист" доводить, що то не була "громадянська" війна, **тільки війна національна**, тільки поповне завойовання України. Що так було — доводять два документи, які далі наводимо.

Перший — це наказ Леніна з 15 січня 1918 року московському "Морському Революційному Комітетові". Ось він:

"Прошу вжити екстремних заходів щоб дати негайно в розпорядження Тер-Арутюнанца 2000 матросів для воєнних дій проти буржуазної У. Ц. Ради."

Ми знаємо, яку величезну роллю відіграли ці дві тисячі матросів московських в наступі на Україну і з цього ж наказу видно, що й керував тою справою аж ніяк не українець.

Другий наказ з початку лютого 1918 року показує, що основна частина большевицького війська не лише складалася з москалів і взагалі чужинців, але й що діяла вона зовсім не з якихось "ідейних" мотивів!

Ось цей наказ (другий) скерований до наркома Антонова: "Демобілізація з 1904 по 1906 р. після наради в Петрограді представників усіх фронтів, головнокомандувачів і Військового комісаріату, з огляду на цілковиту одностайність, прийнята. Вдержте контингенти у вашій армії збільшивши платню до 50 руб. на місяць і пообіцявши забезпечення їх сімей з боку держави." Підписали Ленін і Подвойскій.

Вже на підставі цих двох документів можна твердити категорично, що не може бути й мови про те, що в 1917-22 рр. була на Україні тільки "громадянська війна", а не московська навала. Це ж підтверджує і попередній "Лист" Леніна, бо і з нього видно, що треба було поборювати **національне** недовіря українських селянських мас, які, як з того випливає, ставилися вороже до "визволителів" і їх треба було піддурювати.

З далі поданих же цитат випливає, що й москалям ходило не про "встановлення комунізму для щастя українців" тільки про те про що завжди ходить усім завойовникам — про матеріальні користи для народу-завойовника, як моментальні так і в майбутньому.

В майбутньому, звичайно, як це ми вже згадували, числили москалі на дальшу кольонізацію України, бо ж Ленін не без

причин підкреслював, що така кольонізація **відбувається** і що є на його, московську думку, "явищем прогресивним".

Оскільки ж мова про негайну користь з України — то москалі йшли здобувати український хліб, цукор, вугілля, залізо і т. д. Не дурно ж вони в своїх публікаціях призначених для їхньої армії з усім цинізмом звали Україну "Всеросійскою сахарницею", "Всеросійскою житницею", "Всеросійскою кочегаркою"!

Самозрозуміло, що успішність московської навали у великій мірі залежала від того, щоб не дати населенню України побачити справжні наміри завойовників, бо усвідомлення їх могло багато тисяч мешканців перевести з категорії пасивних глядачів до категорії активних оборонців. Це все москалі чудово розуміли і розуміли, що коли населення зорієнтується в чому справа — то не допоможуть ані заяви про "визнання самостійності", ані запевнення в "братській любові".

Тому в році 1918 кричать москалі в жовтні про те, як важко дивитися пасивно "комуністам" на "обурення (українського народу) проти німецьких імперіялістів, проти **страшного грабунку України**" ("Доповідь Леніна на обідньому засіданні В.Ц.В.К. Московських Рад, Фабричних Заводських Комітетів і Профспілок" 22 жовтня 1918 року), про те, що Антанта і німці бояться, що ось-ось може прийти до "неминучої перемоги українських робітників та селян і створення ними українського робітничо-селянського уряду" (резолуція прийнята та тому ж засіданню).

Так кричали вони, коли Україна не була в їх руках.

Але як лише вдалося їм захопити в свої руки більшу частину України, той же Ленін виступає 13 березня 1919 року на мітингу в Петербурзі з промовою в якій говорить між іншим таке: "Ми маємо тепер Радянську Україну... Україна визволяється від німецьких імперіялістів, що **хотіли вивезти з України 60 мільйонів пудів хліба, а вивезли всього тільки 9 мільйонів...** Запаси хліба на Україні велетенські. **Взяти все відразу не можливо.** Ми (москалі) послали на Україну наших кращих харчових спеціалістів і вже в один голос дістали таке повідомлення: "Запаси хліба величезні, але все відразу вивезти не можна, нема апарату"... Криком кричать українські товариші (московські большевицькі партійці — Р. М.), що нема людей, що нікому будувати радянську владу... І тому ми кажемо... пітерським робітникам, знаючи, що вони дали більше, ніж будь-яке

місто: "Дайте ще, напружте ще ваші зусилля! ...Ми в Центральному Комітеті нашої партії, обговоривши це становище дали завдання — спочатку зробити все для побудови апарату на Україні і **ВЗЯТИСЯ ЗА РОБОТУ, КОЛИ БУДЕ ЗБРОЯ В РУКАХ** і буде апарат, тоді на 1 червня матимем за це **50 МІЛЬЙОНІВ пудів хліба**".

Отже з наведеного документу бачимо, що варті московські "крокодилячі сльози" з приводу "страшного грабунку німця-ми України"!

Німці за яких 8 місяців, беручи хліб в обмін* — вивезли лише 9 мільйонів пудів, а москалі і не думаючи будь-що дати взамін, збираються за два і пів місяці вивезти 50 мільйонів пудів хліба, захопивши в свої руки всю владу на Україні, обсадивши установи, які їм треба було створити щоб той хліб видерти у населення і вивезти москалям, яких для цього вербується з числа петербурських робітників.

Щоб цього доконати, вони не без причин зазначили, що для того **треба мати зброю в своїх руках**.

Наші наївні автономісти згодом, уже на еміграції, далі пишуть про те, що варто було б лише змінити форму влади і московські большевики не йшли б на Україну і що, зрештою, то не вони, а самі українці воліли Леніна і що то була наче б то "громадянська війна".

Тимчасом в цій же промові з 13 березня 1919 року Ленін казав: "Запаси хліба на Дону, так само, як і на Україні, величезні; там ми крім того, не можемо сказати, що нема апарату: в кожній військовій частині є комуністичний осередок, комісари з робітників, групи робітників — продовольчих працівників".

З наведених слів випливає, що на Україні було інакше: не було ані "комуністичних осередків", ані місцевих "комісарів з

*) Тут слід нагадати, що німці вивозили хліб і інші де-які сирівці на підставі торгозельної умови і на підставі тої ж умови взамін привозили різні товари. Німеччина зобов'язалася до 31 липня достарчити 315.000 Тон вугілля, 72 цистерни бензини, 12 вагонів парафінових свічок, сільсько-господарчі машини і т. д. До того ж часу мали Центральні Держави одержати ті 60 мільйонів хліба. Але вони не одержали, як це визнає і Ленін того хліба і не виконали рівнож всього свого зобов'язання, але все ж одних сільсько-господарських машин і знаряддя достарчили більше 320 вагонів.

робітників”, а тому це є ще одним доказом того, що на Україні не було й ”громадянської війни”. На Дону — інша справа. Там населення почувало себе москалями і ходило лише про устрій держави.

По цьому заклик москалі, як сарана кинулися на Україну грабувати український нарід.

Безперечно, що той факт, що москалі приходили в таких же військових плащах, як і ті які вдягало довколишнє населення, а не як німці — в чужих нам одностроях і багато ще де-чого вплинуло на те, що населення спочатку не орієнтувалося в тому, що робилося. Коли німці супроводили навантажений потяг — усі знали, що то щось німці вивозять у Німеччину. Тепер же наче б то ”свої” повітові, а потім — губерніяльні органи забирали хліб і хоч би напр. мешканець Білої Церкви — не знав чи той хліб везуть у Київ чи й далі.

Але потроху почало населення орієнтуватися і... почало реагувати.

Московська влада помітивши це, вживає негайно такі заходи, які вживаються в завойованій країні. **Ленін телеграфічно наказує** ”Українській Р.Н.К.”, голові окупаційної влади Раковському і наркому військових справ — Межлауку дня 26. V. 1919 р.: **”Декретуйте і проведіть в життя обезброєння населення, розстрілюйте на місці нещадно за всяку приховану гвинтівку”**.

Але тому, що для заграничної розкладової роботи, диверсійної і шпигунської акції ще були потрібні нечисленні українці-комуністи і боротьбісти, без яких москалі, при ворожому наставленню українських мас — не мали доступу до українського життя і не могли здобути відомостей про діяльність українських організацій — то 29 листопада 1919 року ухвалюється для задурювання мас уложена ”Резолюція Ц.К. Р.К.П.(б) про радянську владу на Україні”.

В цьому просякнутому облудою документі, ще раз запевняється, що Центр. Комітет московських большевиків стоїть твердо ”на точці зору визнання самостійности У.С.Р.Р.” Далі знова поучується московських комуністів, що ”Оскільки на ґрунті багатівікового гноблення серед відсталої частини українських мас **спостерігаються** націоналістичні тенденції, члени Р.К.П. повинні ставитися до них з великою терпимістю і обережністю, протиставляючи їм слово товариського розяснення **тотожності** інтересів трудящих мас України і Росії”.

Але щоб незважаючи на ці облудні запевнення ті ж широкі маси, дипломатично названі "відсталою частиною", не бачили наочно, що Україна є окупована москалями — наказується "Негайно ж ...вжити заходів, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, що володіють українською мовою і щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою". Але природно, москалям бажано було, щоб ті службовці не були українцями і тому пропонується "негайно вжити заходів до того, щоб **не допустити** наводнення радянських установ елементами українського міського міщанства"...

З тою ж метою (обдурення населення і послаблення національної спільноти) пускаються москалі й на таку цинічну вигадку: "Треба на ділі **викривати** перед українським селянством **контрреволюційну демагогію, яка переконує його, ніби завданням Радянської Росії є викачування хлібних та інших харчових продуктів з України в Росію**".

І це говорять ті ж люди, які захопивши частину України, в першу чергу кинулися з усією енергією її грабувати, вивозити 50 мільйонів пудів хліба!

Знали москалі рівнож, що український нарід аж ніяк не захоплювався комунами і колективами і тому, рівнож щоб обдурити маси, наказувалося "строго провадити політику партії, яка не допускає у відношенні об'єднання селян в комуни жодного примусу, полишаючи це виключно на вільне вирішення самих селян і суворо карає за всякі спроби внесення в цю справу принципу примусу".

Як бачимо, резолюція повчає як ховати пазурі й гладити мягкою лапкою, але й вона не забуває категорично нагадати про те, що "**найпершим завданням на Україні є вилучення всієї зброї і зосередження її в руках... червоної армії**".

Інакше кажучи, треба "заспокоювати" й "гладити", а одночасно обеззброювати населення, щоб потім можна було "взятися" за безборонну жертву.

Але одночасно не забували москалі й того, що вони прийняли в спадщину ряд українських громадських організацій, таких, як Академія Наук, "Дніпросоюз", "Укрбанк", "Книгоспілка" і т. п. і т. п.

Найголовнішу ж небезпеку вони вбачали в "Учительській Спілці". Ще до революції найбільше українського свідомого елементу було серед учителів народніх шкіл. Численні коменданти українських повстанчих відділів рекрутувалися з посеред

учительства, яке підчас світової війни пройшло старшинський і підстаршинський вишкіл. Учителство ж допомагало населенню зорієнтуватися в ситуації і воно ж виховувало молодь, організувало селянство і т. д. Щоб знова ж не викликати в народі підвищених національних настроїв не можливо було те все "декретом" скасувати. Це треба було обережно й підступно знищити українськими ж руками. Для цього й були потрібні т. зв. "українські комуністи" та "боротьбісти", бо цю юдину роботу треба було виконати "з поцілунком".

Ми знаємо, що Дніпросоюз* знищив і зліквідував український комуніст Володимир Гадзінський, Академію Наук — Скрипник, видавництва нищив Григурок і т. д. Що до "боротьбістів", то Ленін у "Кінцевому слові" на "Всеросійській конференції Р.К.П.(б)" 3 грудня 1919 року (яка, звичайно, обговорювала детально справи "самостійної" України) сказав ясно: **"Ми повинні вимагати щоб боротьбісти розігнали спілку учителів, хоча б на українській мові, хоча б з українською державною печаткою"**.**

Не зашкодить вдуматися в ці слова в яких є досить іронії й навіть сарказму. Ленін і москалі чудово розрізняли, що є істотне, а що другорядне й розуміли, що коли на Україні панують ситуації є московські війська і московське Че-Ка, коли

*) На 1 січня 1919 року в склад "Дніпровського союзу споживчих союзів України" ("Дніпросоюз") входило 80 районних споживчих союзів, які об'єднували 8.000 споживчих товариств. Протягом від червня 1917 року до червня 1918 року продано було краму на 70 мільйонів карбованців. Мав власну миловарню, фабрику взуття, яка виробляла 100 тисяч пар на місяць, трикотажну фабрику з річною продукцією 300 тисяч штук і бляшану фабрику, а також друкарню в якій працювало 80 робітників. Мав власну кооперативну школу. Вів культурну працю. За рік 1918 продав книжок на 1 мільйон карбованців.

***) Наведені слова взяті з "кінцевого слова" Леніна на імперській партійній конференції, сказаного дня 3 грудня 1919 року. В ньому Ленін висловився **проти** "бльоку з боротьбістами", стверджуючи, що **необхідним є** в дану хвилину лише "блок з дрібним селянством України", що ж до боротьбістів то "їх треба використати для зліквідування "українськими руками" організації найбільш небезпечної для московського панування — "Спілки Українських Учителів". Наведені слова розкривають облудну тактику Леніна що-до українців. Подано за II томом видання "В. Ленін про Україну", стор. 365. Київ, 1969 рік.

всі важливіші справи рішає Москва, питання мови, якою вивчається з корінням саму душу українського народу, і печатки, якою припечатється знищення сили того народу, є більш ніж треторядне! Цієї роботи навіть з українською "державною печаткою" і навіть українською мовою не могли виконати москалі.

Коли ж "боротьбісти" виконали основне і стали більше не потрібні, за них "взялися" москалі. Природно, що боротьбісти були остільки наївні, що... апелювали до "Комінтерну", не розуміючи, що він був лише знаряддям у московських руках. Тому Комінтерн подав свою постанову в справі "боротьбістів" з 20 лютого 1920 року на фактичне затвердження Леніну і Ленін написав таке "завваження": "Посилено наполягаю, **щоб боротьбістів обвинувачувати не в націоналізмі, а в контрреволюційності і дрібнобуржуазності**".

Але, як випливає з наведених цитат, Ленін вживав усіх заходів щоб ліквідація політична і фізична комуністів, які почували себе українцями, які власне тому були ліквідовані, була виконана так щоб українські маси не зорієнтувалися в чому справа, щоб думали ніби справді їх знищено не за українську національну свідомість тільки цілком за щось іншого. Щоб не отямився нарід і не зареагував повстанням.

Наведених фактів і цитат цілком вистарчає, щоб з'ясувати з цілою ясністю й переконливістю, що москалі і Ленін від початку і до кінця керувалися міркуваннями **національними**. Ленін добре пам'ятав (бо повторював кілька разів) кількісне відношення москалів до решти поневолених народів імперії. Він стало робив свої висновки з того, що **"в Росії навіть урядова, тобто явно перебільшена і підроблена відповідно до "намірів уряду" статистика налічує в усьому населенні країни тільки 43 відсотки великоросів. Великоросів в Росії менш як половина населення."**

Пам'ятаючи це, він хотів спочатку підступом, "ховаючи пазурі" опанувати Україну, дезорієнтовану і несвідому московських намірів. Потім українськими руками знищити ті організації й установи, які повстали за часів УЦРади, після того непомітно зліквідувати тих українців, які допомагали це робити. Після ж цього "голодовою політикою" (голод 1921 року) ослабити український нарід і, стосуючи опісля способи вживані іншими імперіями, довести до вимирання немосковських

народів. Щойно тоді мала прийти черга на усунування української мови з ужитку.

Коли ми усвідомимо і затаємо все, що тут було подано — ми далі зрозуміємо, яким дитяче-наївним було поступовання наших автономістів!

У 1920 році українська армія, яка після перемиря перейшла поза лінію займану польськими військами на схід — мала лише 23 тисячі вояків, а проти неї стояли московські советські частини, які нараховували 65 тис. багнетів. Крім того москалі ще мали великі резерви, бо їхня армія в 1920 році сягала 5,5 мільйонів. У складі московської армії були лише дві советські "українські дивізії", які не склалися з українців по національності, тільки з мешканців української території, та і це не обов'язково.

Москалі в тому періоді (1920-1921) знова відбирали хліб в українського селянства, заявляючи, що відбираються "надвишки хлібні" наче б то для українських злидарів і бідних. Уповноважений московського уряду — Шліхтер, що очолював ту акцію, писав: "Доводилося працювати в пороховому димі. **Кожен пуд заготовленого хліба був забарвлений краплями крові**". У зв'язку з тим поновно було переведено акцію відбирання зброї і згідно з урядовими даними "Збірника Справоздань Народних Комісаріятів" (Харків 1920 р.) відібрано було у селян і повстанців 205 кулеметів, 13 гармат, 23714 рушниць і 683 револьвери, у Махна відібрано 600 кулеметів, 20 гармат і багато іншої зброї.

Подані числа не лишайють сумніву в тому, що поскільки в складі московської армії фіктивних "українських" було лише дві дивізії (за тих часів така "дивізія" мала три-чотири тисячі вояків, отже разом вони не перевищували 7 тисяч), а проти неї билосся коло 24 тисячі українців та довелося окупантам, крім того відібрати зброю, якою послуговувалися не менше 45 тисяч українців (а це ж була не вся зброя, це лише стільки вдалося відібрати у 1920 році)* то не тільки смішно говорити про "громадянську" війну, але ще більше неузасадненими і наївними виглядають припущення де-яких "радофілів", що коли б вони та змогли встановити свою "радянську владу" — то,

*) І після того на ту 24 тисячну українську армію довелось кинути понад 70-тисячну армію московську.

мовляв, москалі сиділи б у себе і не порушували б суверенітету України.

Тимчасом тому, що ціла бутафорна "Радянська Україна" була лише бутафорією, потрібною доти — доки справді суверенний український уряд мав хоч і невелику, але армію і доки населення України мало більшу кількість прихованої зброї — то по ліквідації одного і другого не було пощо далі продовжувати гру.

Як тільки ж була припинена боротьба з Польщею, а українська армія була поляками інтернована — стало зайвим бавитися в "самостійність" і в грудні 1920 року була маріонетками, що грали ролю "українського советського уряду", підписана з большевицькою Москвою "Союзна умова", яка формально вже передавала "спільним (московським) комісаріятм" усі важливіші галузі адміністрації.

Ми мусіли, на перший погляд, без потреби відійти від основної теми і навіть забігти багато вперед. Однак, це було конечним тому, що величезна більшість читаючого загалу, як і знала навіть усе, про що була мова, то і в цьому випадкові, встигла основно призабути. Призабувши і перебуваючи в більшій чи меншій мірі під впливом сучасної преси, опанованої "лицарями епізменту", а також таких публікацій як Христюка, Шаповала, Винниченка, Мазепи та багатьох інших, читачі не мали змоги усвідомити собі усієї наївності, злочинного доктринерства, драгоманівського москвофільства і цілковитого нерозуміння намірів московських большевиків, що ними відзначалися наші "політики" з табору автономістів. За впрост смішні, а одночасно дуже шкідливі потягнення діячів У. Ц. Ради український нарід уже заплатив багатьма мільйонами жертв замучених окупантами в таких установах як Че-Ка, на засланнях, одним і другим голодом та цілою політикою, яка привела до числового зменшення українського народу, який нині замість належних 100 мільйонів — має лише 37,5!

Мало того! Без ясного і цілковитого зрозуміння того, як дійшло до національної катастрофи і до втрати можливо неповторної нагоди відновити державу предків — неможлива дальша успішна боротьба за визволення України.

Висвітлення справжніх поглядів Леніна та його поступовання було конечним ще з такої причини: "Люди спеціального призначення" серед еміграції, яка виникла по другій світовій війні, оповістили період інтенсивної поступової ліквідації всієї

духовної і матеріальної української спадщини 1917-1920 років — періодом українського... "ренесансу 20-их років", а пристосованців, запроданців і яничарів, що допомагали московській большевицькій владі — визначними українцями! Ті "люди спеціального призначення" опанували більшу частину еміграційних установ і пресу, наслідком чого пересічна еміграційна інтелігенція забула про терор тамтих років і кольосальні втрати, забула, яку справді відограв ролю в тому всьому Ленін, та готова цього шефа московських катів навіть уважати за "обсронця правди".

Тому слід нагадати, що сенатська комісія США для дослідів комунізму подала, що в роках 1918-1923 загинуло у в'язницях або було розстріляно в СРСР понад 500.000 осіб. Навіть коли ми (цілком безпідставно) зменшимо це число на половину, то і тоді на Україну в згаданому періоді припаде не менше 50.000. Але це ж припадає стільки тільки на **третину** того "ренесансу", а на цілий той час припаде значно більше понад 100.000, а до них слід ще додати коло 8.000.000 жертв штучного голоду 1921 року, який шалів на півдні України і на Кубані. Але пущені в обіг мов на глум "крилаті слова": "ренесанс 20-их років" ... закрили увесь той жах.

Після цього перед Москвою повстало нове чергове завдання. Як подають "Вісті з України" з 25 грудня 1969 року, у Києві на поширеному "засіданні товариства "Україна", яке з доручення окупантів веде пропаганду серед еміграції, його голова — Ю. Смолич, заявив: **"Найважливішою справою товариства є ознайомлювати зарубіжних українців з ленінськими ідеями."** Самозрозуміло тут мова не про те щоб знайомити зі справжніми поглядами Леніна, тільки щоб переконати забудькуватих емігрантів немов московський нарід в особі Леніна щиро стояв за "повне політичне відокремлення кольоній і націй", за вільний розвиток українського народу, щоб тим самим приготувати ґрунт для пропаганди за співпрацю з москалями на "основах справжнього ленінізму", це б то до створення групи, яка б **тепер** виконала ту розкладову роботу, яку **тоді** виконали "боротьбісти". І ось на перших 32 сторінках І. Дзюба твердить, що всі страшні наслідки перебування протягом останніх 50 років у московському ярмі, є наслідком **"порушення ленінської національної політики** і підміни її сталінським великодержавництвом та хрущовським прагматизмом несумісним з науковим комунізмом". Так відразу висувається дум-

ка, що наче б то "ленінська національна політика" добра для України і добрий є "науковий комунізм". Далі, на стор. 48 говориться загальниково про "активну ленінську боротьбу проти шовіністично-колонізаторської інерції" на XII зїзді партії.

Хто ж там так "боровся" за правильне "ленінське" розв'язання національного питання? Ленін у тому зїзді не брав участі. **Зреферовував це питання Сталін** і він же мав "кінцеве слово" по дискусії, формулював прийняті тези. Але той же І. Дзюба на стор. 47* писав про "україножерство Сталіна" і "розправу з цілими народностями". Як же це погодити з його ж такими словами: "XII зїзд партії у 1923 році пройшов уже під знаком величезної ленінської уваги до національно-державного і національно-культурного будівництва у республіках, під знаком активної ленінської боротьби проти шовіністично-колонізаторської імперії" (стор. 48). Отже так виглядає, що Дзюба, з тактичних міркувань засудив "сталінську політику" і промовчав, що на XII зїзді **були прийняті тези Сталіна**.

Що ж на тому зїзді обстоював Сталін і що було прийняте зїздом?

Сталін **двічі** (на початку промови і на кінці) підкреслив величезне значіння в боротьбі із "капіталістичними країнами Заходу" народів Сходу, які, мовляв, дивляться на "Союз Республік, як на дослідне поле" і казав він, в разі успішного полагодження цієї справи "весь Схід побачить, в особі нашої федерації... передовий загін, слідом за яким він повинен іти і це буде початком краху світового капіталізму". Але, продовжував Сталін, коли "допустити помилку... позбавимо Союз Республік притягаючої сили в очах Сходу — і тоді виграє імперіялізм, програли ми." Інакше кажучи, Сталін дав зрозуміти зїздові, що та "розв'язка" має відіграти роль принадної поживи на гачку, на який хочуть москалі зловити Схід. Тому має та розв'язка здаватися досконалою, взірцевою і справедливою, а разом не порушувати в дійсності московських плянів повільної асиміляції, поєднаної з винищенням тих народів, яких землі москалі вже мали в своїй владі. Щоб усе виглядало гаразд, Сталін, як і Ленін, цілком промовчує те, що є самою істотою взаємин між метрополією і колоніями, а саме

*) у творі "Інтернаціоналізм чи русифікація?".

— економічний момент, витягання з кольоній всіх користей і утворення в них умов для можливо найлегшої експлуатації, а це навіть коли не існує жодних формальних заборон, унеможливує нормальний розвиток культури поневоленого народу. Сталін усе зводив до самої "психології", до "пережитків великодержавного шовінізму" і "місцевого націоналізму", з якими й пропонує провадити боротьбу. Щоб його неправильно не зрозуміли москалі з числа керовників партії, він зясовує далі до чого зводиться на його думку національне питання, а саме "до визначення правильних взаємин між пролетаріатом колишньої державної нації і селянством колишніх пригноблених національностей". А ці відносини мусять бути такі щоб "селянство" ставилося "з повним розумінням і довірям" до московського пролетаріату і **йшло за ним**. А що в державі офіційно є "**диктатура** пролетаріату" (а фактично — партії) то значить це, що "колишні пригноблені нації" будуть **об'єктом диктаторських наказів** і заходів москалів. Сталін, звичайно, з огляду на отой Схід не наголошував надто цього. Він за те з притиском наголошував, що у тих "національних республіках" мають керувати "люди місцеві, що знають нориви, звичаї, побут" і тільки тоді "радянська влада, що **до останнього часу** була владою **московською**, стане владою **не тільки московською, але й міжнаціональною**". З наведених слів випливає, що московським комуністам навіть не снилася можливість керування національними республіками людьми тих націй, які їх замешкують. Вони лише уважали потрібним щоб при владі були не москалі надіслані з Московщини, а ті, які там жили довгий час, спільно з певною кількістю людей інших національностей. Отже для України мала б бути створена свого роду "малоросійська колегія" і тому Сталін, визнаючи, що в самостійних (на папері) до 1923 року "республіках" влада була **московська**, проєктує заміну її на "**міжнаціональну**". Далі Сталін признав, що об'єднання тих "республік" в одній державі повязане з утратою ряду суверенних прав, але, запевняв він, "це зрівноважується правом одностороннього виходу зі складу Союзу". Кажучи цю фразу був певний, не будуть думати над тим, що кожний "громадянин союзної республіки", згідно з конституцією, є одночасно "громадянином" ССРСР. Йому, як громадянину "республіки" прислуговує право агітації за вихід його "республіки" з ССРСР, але як громадянин ССРСР він за таку агітацію, яка скерована до "зменшення території ССРСР

і ослаблення його сили", підлягає "найвищій мірі кари"! Далі Сталін говорив про те, що перешкоджає "об'єднанню раніш пригноблених народів **довкола московського пролетаріату**" ("вовча думка" — ясна) і більш ніж докладно спинався на "місцевому націоналізмі" і конечності його поборювати всіма засобами, кажучи "ця тенденція до місцевого шовінізму **повинна бути в корні знищена**". На тій же конференції було підкреслено, що "право робітничої кляси на зміцнення своєї диктатури **є вищим правом** від права націй на самовизначення."

Що ж до "боротьби з великодержавним шовінізмом", казав Сталін на тій же XII конференції, то "**тільки** московські комуністи можуть взяти на себе ту боротьбу". А це вже нагадує безсмертну байку Гребінки "Ведмежий суд". Адже ж влада у їхніх руках і москалі ж рішатимуть, що є "великодержавним шовінізмом", а коли дійде напр. до "українського націоналізму" то його поборювати мають українські комуністи, але, самозрозуміло, під наглядом тих же москалів! Коли ж хтось висловив думку, що це відхилення від "ленінської лінії" — Сталін зачитував ті самі слова Леніна, які ми вже наводили. Постанови цієї конференції наче б то задовольнили цілком І. Дзюбу, а тимчасом на підставі її ухвал не покарано жодного москаля, але... фактично зліквідовано татарську комуністичну групу Султан-Галієва і узбецьких "ухильників" Файзула, Ходжаєва та інш.

Всі ці речі добре відомі загалові в УССР, отже Дзюба, пишучи те, що він написав, міг числити хіба на незнання еміграції, запевняючи наче б то Ленін виступив "зі своерідним ультиматумом великодержавникам і шовіністам", після якого вже на тому XII партійному зїзді була виявлена велика увага до національної справи і "зїзд пройшов під знаком величезної ленінської уваги до національно-державного й національно-культурного будівництва в республіках" (стор. 48). А далі дитирамби і запевнення про "глибоке ріжностороннє розуміння Леніном національних справ і його дивовижну інтуїцію в національному питанню" і про те, що він, мовляв "наполегливо і невтомно ставив питання про Україну".

Ми не будемо тут спинятися над веденою в тому ж дусі пропагандою з метою переконати читача, що наче б то "справжній", "ленінський" комунізм і такі московські приплетачі-яничари, як "старий чекіст" — Скрипник, тільки й дбали про національно культурне та політичне піднесення українсько-

го народу, не будемо спинятися над намаганням Дзюби, годуючи "жуйкою" з часів "боротьбістів", Хвильового, Винниченка — скинути всю відповідальність за винищення українського народу (десятки мільйонів жертв), за колонізування України москалями, а Азії — українцями, за виховання таких Оглоблених, "Багряних", "Шерехів", і Дзюб — на... "пережитки царизму"!

Рівно ж уважаємо зайвим, по наведенню цілого ряду автентичних слів Леніна, спростовувати **категоричне** твердження Дзюби, що то **власне комунізм і Ленін** були тими, що "проголошували бій не на життя, а на смерть російському великодержавництву" (ст. 91).

Варто лише відмітити, що повні списки "покараних" за **"місцевий націоналізм"**, не вмістилися б і в кількох томах, а ось тих хто мав би бути покараний за оте **"російське великодержавництво"** то навіть Дзюба **не міг назвати жодного!**

Коли ж ми візьмемо в руки книжку Коляски "Освіта в радянській Україні", то знова в першому ж розділі він починає годувати читача спрепарованими цитатами з Леніна, з метою переконати нас, що наче б то **комунізм очолюваний Леніном**, починаючи з 1913 року стояв за **ліквідацію** всіх проявів колоніальної залежності від Московщини всіх підбитих нею народів. На стор. 2 він дає вирвану цитату із статті "Україна", яка утворює вражіння ніби Ленін обстоював суверенність українського народу, тоді як стаття в цілому, хоча була написана в 1917 році і то в пропагандовому стилі з метою здобути симпатію українців, все ж говорить щось цілком інше. Це ж у цій коротенькій статті написаній з нагоди появи першого Універсалу, Ленін, підкресливши з величезною приємністю, що українці **не збираються** "відокремлюватися" і зваливши **всю** відповідальність за все лихо, якого зазнали ми від москалів, на царат, написав: "Саме **одне лише** беззастережне визнання **права** на відокремлення від Росії дає змогу агітувати за вільний союз українців і москвинів, за добровільне **зеднання в одну державу**" і далі підкреслює: "**Ми не є прихильниками дрібних держав**". Здається, для думаючої людини становище грабіжника потрапившого в положення коли він не встані боронити силою награване і він, у надії на недоумкуватість пошкодованого, облудно всміхаючися, "визнає", що пограбоване належить пошкодованому і він має право його забрати, але... але

надіється, що по такій "згоді", бачачи його добрість, пошкодований добровільно лишить усе награбоване у нього, щоб хтось другий не пограбував!

Ленін вдає, що не розуміє, що саме вже оте "визнання права" (і то **тільки** "права"!) з боку москалів є глибоко обурююче, бо вказує, що він уважає себе **власником** награбованого і не почувається до **обов'язку** не лише звернути все негайно, але й почати самому розмову про відшкодування і за зроблену шкоду, і за користування. Його ж становище — це становище хитруна, який хотів би без боротьби — затримати чуже, а як не вдасться... то буде зброєю намагатися "добровільно" затримати награбоване (що, як ми документально довели, він і зробив).

I. Коляска промовчав усі не обчислені на пропагандовий ефект серед широких мас погляди Леніна на національне питання. Далі він годує читачів уривками (рівно ж пропагандовими) ухвал різних з'їздів, підкреслюючи, що мовляв "право виходу" із Союзу "затверджено обома конституціями і з 1924 і з 1936 року" (стор. 5), але промовчав **цілковиту неможливість, згідно з тими ж конституціями**, навіть провадити агітацію за такий "вихід".

Не згадавши ні слова ані про справжні погляди Леніна на розв'язку національного питання, ані про ще важливіші його вчинки і накази, які мали на меті завойовання України і поневолення за допомогою заліза, голоду і терору, написав автор таке: "Суть справи в тому, що Ленін і завдяки йому радянський уряд та комуністична партія виразно поставилися до національного та мовного питання: СРСР створений був, **як союз рівноправних держав**, але з правом виходу кожної республіки згідно з її бажанням" (стор. 6). Тимчасом "суть справи в тому", що автор (свідомо чи несвідомо, це іще питання) дурить наївних, як їх дурив і Ленін, справжню ж "суть справи" можна, подумавши, зрозуміти навіть не читаючи всіх творів Леніна, а прочитавши хоч би один "проект резолюції про українську партію боротьбістів", який був написаний в лютому 1920 року, цеб то тоді, коли ще на папері Україна була "самостійною радянською республікою". Наводимо його в цілості:

"Визнати боротьбістів партією, яка порушує основні принципи комунізму своєю **пропагандою поділу військових сил** і підтримкою бандитизму, що просто на руку білим і міжнародному імперіялізмові.

Так само суперечить інтересам пролетаріату їх боротьба проти гасла тісного і найтіснішого союзу з РСФСР.

Всю політику треба вести систематично і неухильно до ліквідації боротьбістів, що передбачається в недалекому майбутньому. Для цього не пропускати жодної провини боротьбістів без негайного і суворого покарання. Особливо збирати дані про непролетарський і найбільш непевний характер більшості членів їх партії. Момент ліквідації визначити через короткий строк, момент буде встановлений Полібюро і повідомлений Укрревкомові." (Твори, 5 моск. видання. Т. 40, стор. 122). Підкреслення наші.

Тут усе ясно. І те як розцінюється пропаганда за збереження тієї формальної лише незалежності, і як наказує Ленін підступно збирати і накопичувати аргументи, від яких у дійсності не залежить "ліквідація" партії, і як на це підбирати матеріали про соціальне походження ("непевність"), і що момент ліквідації вже використаної москалями партії, цілком не залежить від того чи буде багато чи мало призбирано чекістами потрібних "фактів".

А чим була "рівноправність" вказує тон і характер цього наказу, якому редактори дали назву "проекта резолюції"! Що б "заспівав" Ленін, коли б лідер комуністичної партії будь-якої з республік наважився прислати подібні директиви урядові РСФСР! Але Коляска нічого того не бачить і ширить такі погляди:

"Марксисти в імперії вповні зрозуміли важливість національних прав, утискування рідних мов і присвятили цій проблемі багато уваги" (ст. I). Це, звичайно, є далеко від правди, бо включеного **пропагандового** пункту програму ("право населення дістати освіту рідною мовою") від 1918 року починаючи не переводилося в життя з ініціативи московських комуністів чи соціалістів.

Резолюція партійної конференції 1913 року, наведена Коляскою ("...рівноправність усіх націй і мов, при відсутності обов'язкової державної мови...") показує, що партія стояла на ґрунті **збереження** єдності імперії, а при ній — жодні закони не рятують від кольоніальної залежності. Спроба здобути для Леніна симпатії українців у наступному абзаці рівно ж незацільована. Коляска написав: "Надхненником цієї програми і цих резолюцій був В. Ленін... гостро відчуваючи несправедливість він уже в університеті включився до марксистських груп". Шко-

да, що автор промовчав те, що в тому ж періоді писав Ленін до Степанюка, а саме: "Мене дуже порадувала Ваша стаття, як стаття **централіста...**"

Далі читаємо: "Із запалом характеристичним для релігійного зелота Ленін багато разів обороняв права національних меншин" (ст. 2). Тимчасом: 1. український нарід не є жодною "меншиною" і 2. із запалом вишукував Ленін способи зберегти **цілість** московської імперії, обдуривши поневолені народи, які за тих часів ще складали 57% її населення.

Далі наводить Коляска такі слова Леніна: "Той не марксист, той навіть не демократ, хто не визнає і не обстоює рівноправности націй і мов, не бореться з усяким національним гнітом, або нерівністю." Слова гарні, але... але на жаль вони **вирвані** зі статті "Націоналістичний жупел асиміляторства", скерованої **проти** української соц. демократичної (марксистської!) партії, яка наважилася сказати, що треба напівбомсковлене українське робітництво усвідомлювати не лише "клясово", але й національно. Ця стаття Леніна закликає провадити нещадну боротьбу проти "розєднування" московського і українського пролетаріяту і Ленін пише в ній дослівно, що "Україна вже кілька десятиріч притягує з Московщини (в оригіналі — "Вєлікоросії") **десятки і сотні тисяч селян і робітників**". Таке "притягування" на звичайній мові зветься "кольонізацією" і треба нагадати, що з тої ж України, за браком місця сотні тисяч селян наших мусіло покидати рідну землю і переселятись на Далекий Схід, на Зелений Клин. Нормальний наслідок кольоніальної політики і це явище веде до обмосковлення України, або, кажучи мовою кольонізаторів — до асиміляції. Знає це і Ленін і пише далі таке: "**Факт асиміляції в цих межах московського і українського пролетаріяту безсумнівний. І цей факт безумовно прогресивний...** Так як прогресивним є перемішування націй в Америці". Ленін чудово знає, що в Америці те "перемішування" поєднане з поанглійщенням і він його хвалить щоб так перепачкувати свою мрію — **обмосковити всі поневолені москалями народи**. Але подібні погляди має всякий імперіяліст коли справа торкається "його" кольоній. Така основна думка статті, з якої Коляска вирвав те речення, яке в ній виконувало **ролю "фігового листочка"**.

По цьому наводить Коляска три пункти з "Деклярації прав народів Росії", яку видав Ленін зараз же по захопленню влади щоб обдурити поневолені народи і ослабити їхній спротив,

але не згадав Коляска, що Ленін уважав визнання голого "права на відокремлення **найкращим засобом проти** бажання відокремитися і він же писав ясно: "ми соціально-демократи вороги **всякого** націоналізму і прихильники демократичного **централізму**" ("До питання про національну політику", підкреслення слів належить Ленінові).

Ми тут, зясовуючи погляди Леніна і комуністичної московської партії, без зясування яких неможлива правильна оцінка і зрозуміння подій які мали місце починаючи від проголошення третього Універсалу, навмисне спинилися на двох виданих недавно на еміграції працях, не тільки тому, що їх, на жаль, із довірям вона прийняла, але в першу чергу щоб показати, як московські більшовики запаморочували голови не лише народніх мас, але й інтелігенції та півінтелігенції у 1917 році.

Коли еміграція 1945 року, маючи змогу довідатися про всі подробиці боротьби нашого народу з напасниками, знаючи про характер керованої Леніном навали московської, про стосований москвинами за згодою Леніна, а то й вказівками, жахливий терор, про сотні тисяч розстріляних і замучених українців, про пограбовання москвинами цілої України, з якої з наказу Леніна вивозили все, що лише мало вартість і можна було вивезти, знаючи вартість московських обіцянок і маючи змогу прочитати всі накази та інструкції Леніна, які тоді трималися в таємниці — могли все ж з довірям сприймати такі книжки, то тим більше спустошення робила та пропаганда в 1917 році!

До того ж слід не забувати, що погляди ширені автономістами, особливо їх соціалістично настроєною частиною, утворювали чудовий ґрунт для довірливого сприймання більшовицької пропаганди. Правда, зараз рівнож "підготовляли ґрунт" і серед еміграції Багрянні-Лозовягіни, Бойки-Блохіни, Шевельови-Шерехи, Оглобліни, Петрови і цілий ряд інших, але зараз еміграція мала змогу читати також праці авторів, які остерігали і розкривали правду, і мала змогу самостійно думати, перевіряти, і ту правду — знаходити.

Мало того! Прочитавши уважно Леніна, побачила б, що коли б він схотів бути щирим — він би сказав: "коли б при комунізмі москалям довелось б підлягати німцям (чи іншим чужинцям), як "ведущему народові", стати об'єктом їхньої політики, прийняти поступово їхню мову й культуру — то мені

не треба комунізму, я для нього не зречуся суверенності мого народу”.

Винниченко ж у листі з 26 жовтня 1917 року, опублікованому в "Кіевской Мислі", написав: "для соціалізму ж, я знайшов би в собі силу і стільки мужности, щоб відмовитися від усяких національно-політичних форм." А Мартос сказав: "коли Україна не буде соціалістичною — **не треба жодної України**" (останні слова подаємо не з оригіналу). І відповідні ідеологічним поглядам тих людей, маємо реальні наслідки: Ленін створив сучасну московську большевицьку імперію і умови в яких московський нарід зріс числово в два рази, а Винниченко і Мартос та їхні однодумці втратили Україну і несуть відповідальність за умови, в яких животіє український нарід, який за пів віка зменшився числово і є в стані "вимирання".

Наші автономісти, а також еміграція, не мають морального права з обуренням скидати вину не лише на нарід, але й на ті "полки", які в той трагічний час оголошували свою "неутральність". Коли б вони були в ту хвилину справді **військовими частинами** і тому їх зобов'язувала б дисципліна — вони б заслуговували на найвищу кару і вічну ганьбу. Але автономісти невтомно протягом кількох місяців "працювали" над перетворенням їх із військових частин на юрби "переодягнутих членів української демократії" (слова Петлюри сказані на другому українському військовому зїзді). Наслідки були цілком "задовольняючі" для... маскаради, або — аматорської вистави. але не для важкої боротьби за відновлення держави. І тут повинні ми поміркувати над тим безсумнівним фактом, що ті юрби творили в основному: 1. люди з далеко меншою освітою за сучасну еміграцію, а то й без жодної і 2. вони не мали змоги ані довідатися про накази, пляни і справжні погляди Леніна і його однодумців, ані чудом побачити майбутнє, те що принесе окупація. Чи ж мають право кинути на них каменем ті, хто в **непомірно кращих умовах** вичислених нами, дають себе не тільки вести недобиткам тих же автономістів, підслених вихованими окупантами і наївними людьми і "людьми спеціального призначення", але й **допомагають їм** будувати греблі, які мають скерувати вразі повені воду на московський млин? І чи ліпші є ті, хто маючи змогу бачити, що робиться, воліють "оголосити неутральтет", сказавши "я не фахівець і за робленням грошей, набуванням маєтків, авт, своєю родиною

і розвагами не маю часу і охоти розбиратися в тих справах”.

Ми аж ніяк не збираємося виправдувати тих "неутралітетників" 1917 року, але хочемо докладно і об'єктивно усталити їх вину та пригадати, що вони мали б кинути на терези історії своє життя, а їхні "судді" — лише зречтися частини комфорту і віддати частину свого часу.

IV.

РОЗУМОВІ ТА ЧУТТЄВІ ЧИННИКИ В ПОЛІТИЦІ. "НЕПОГРІШИМИЙ НАРОД - БОГОНОСЕЦЬ”.

У попередньому розділі ми зясували погляди на національне питання взагалі та українсько-московські взаємини зокрема, що лягли в основу московської політики що-до України вождя червоної Московщини — Леніна, на підставі його статей, листів, наказів і відозв.

Обовязком того хто захопив владу на Україні в 1917 році, це б то наших автономістів, було розшифрувати ті погляди і наміри та в найприступнійшій формі зясувати їх українським масам. Допомогти ж їм самим зрозуміти недоговорене, могло б розуміння московсько українських відносин, але на перешкоді тому був беззастережний вплив Драгоманова. Автономісти не розуміли того, що всі "права" на національну культуру, а в тому й вживання власної мови, у чужій державі завжди будуть "величиною змінною", дискутабельною, а розвиток власної культури буде такий як рослини в льоху.

Історія знає випадки коли народи, ідучи не за вказівками розуму тільки за поштовхом почувань, виходили на правильний шлях. У нас ні розумові ні чуттєві чинники нашим автономістам "недописали". Подаємо далі яскравий приклад, який дає багато до думання і свідчить про зник певних нормальних рефлексій, записаний наочним свідком і учасником події.

У першому томі цієї праці згадувалося про т. зв. "державну нараду", скликану урядом Керенського до Москви в серпні 1917 року. Після неї ген. Корнілов пробував захопити Петроград і скинути Керенського, що йому не вдалося. Де-що пізніше скликав той же московський уряд до Петрограду т. зв. "Всеросійську Демократичну Нараду" (27. IX. — 5. X. 1917), на

яку прибуло згідно з одними даними — 1582 делегати, а згідно з іншими — понад 1700. Серед них понад 850 було членами московських соціалістичних партій. Були там також представники "немосковських" народів імперії (невелика кількість), а серед них була й вислана нашими автономістами делегація в числі 18 осіб. Серед тих делегатів був і В. Кедровський. Президія складалася з 33 членів, а серед них був і один від українців (Порш). Опис події подаємо за споминами Кедровського.

На початку засідання подав Керенській до відома, що Фінляндія, без згоди московського уряду, відкриває засідання фінляндського сойму, а стаціонована у Гельсінфорсі частина імперської фльоти і війська, яке у великій мірі складалося з українців — заявили, що не допустять до того щоб московські війська силою опанували фінську столицю. На цю звістку зареагували представники гноблених москалями націй оплесками. Коли ж пізніше Керенській подав неправдиву звістку, наче б то до фінської затоки наближається німецька фльота щоб висадити десант то, як пише Кедровський, "Зчинився неймовірний гвалт, репет: "Слушайте, изменнікі, пачему не аплодіруете?" горлала демократія у наш бік... Де-які... скочили зі своїх місць і погрозово розмахували руками, з оскаженілими обличчями, викрикували різні лайки, що не до описання на адресу немосковських народностей" ("1917 рік", стор. 482).

"Чхеїдзе, голова зборів досить довго під час цієї ганебної сцени залишався спокійно сидіти, не призиваючи до спокою аудиторію. Коли вже де-хто з крикунів захрип, а з гори нас у літеральному значінні, вже **добре обплювали**, почувся дзвінок голови, який поволі заспокоїв "патріотів". До порядку ж ніхто не був покликаний..." — "це був цвіт, мозок російської демократії..." (там же, ст. 483). "Президія, без згоди всіх груп наради, склала схему виступів і до неї дісталася ряд делегатів від національних організацій..." (там же, стор. 493).

Від "Всеукраїнської Ради Військових Депутатів" сказав Величко промову, в якій атакував **"праві"** московські партії з... **імперського** становища, висловлював бажання мати в імперії соціалістично-демократичну владу, домагався негайного миру, нарікав на московську демократію за її відношення до поневолених народів та звертався з благанням до неї ж: "Перейміться довірям до нас, зрозумійте наші потреби... Дайте нам свою братню руку! Ми її братньо стиснемо й підемо разом на

барикади..." (це після "літерального обплывання! Р. М.). Дамі Величко просив затвердити статут для Генер. Секретаріату ухвалений 16 липня У. Ц. Радою та приєднати решту українських губерній до тих п'яти, які визнав "українськими" уряд Керенського. Рівно ж розповідав він про заслуги українських частин в обороні московської імперії та вимагав українізації армії й обіцяв зараз же по закінченню війни зліквідувати стале військо. Кінчив же поновним закликком: "простягніть до українців руку". Як видно з дальшого опису, москалі почули заклик, бо "простягли" не одну "руку" і не один кулак!

Москалі, пише Кедровський, "реагували майже на кожне речення декларації". "Кульмінаційного пункту досягло "негодование" тоді, як почули вимогу зеднання земель України". "Тут уся зала почала божевільно кричати, погрожувати, ляяти, ганьбити й проклинати українців-"шовіністів". Особливо чути було серед страшного галасу, гуркіту ніг і стільців... вигуки: "Кавказ, московскую губернію заберіте себе! Сібір тоже ваша! Давольно! Пашол вон!"

Над самими нашими головами в льожі партеру, де сиділи представники якихось революційних організацій, хтось, нахилившись через барер льожі до нас, реве на все горло: "А в Якутскую Область не хатіте?! Сlišіте, е-ей! Вон! В Якутскую Область пашлі-і вон!"

"Поруч зі мною сидів член Ген. Комітету — Полоз. Та червона морда, що це кричала, почала в якомусь оскаженінні плювати на нас... Дивлюся, Полоз раптом скаче з місця й дереться на стільця, увесі блідий, викрикуючи: Морду побю! Кацапська харя!"

"Коли було вже біля 12-ої години ночі, Чхеїдзе зробив знову насмішливу й образливу заяву: "Для таво, штоби висказалісь все національності, нужен ещю час времени. Я думаю што кворум будет." Між тим кворума вже не було. Майже всі стільці були порожні, а з 25 душ президії лишилось усього четверо та й то ті хто увійшов від національних організацій". ("1917 рік", стор. 500-502).

До цього опису реакції "Демократичної Наради" на українську, більш ніж скромну, навіть позбавлену гідности, декларацію, слід додати, що коли в наступних днях усталювався склад "передпарляменту", президія хотіла на **308 членів** дати всім "національностям"... **вісім** місць!

Кожній людині, що просто об'єктивно думає, з усього опи-

саного, враховуючи, що в тій "наradі" брало участь москвинів-делегатів понад 1000, легко зробити логічний висновок про наставлення московського народу до поневолених ним націй і народів та ясно визначити як мають ставитися оті поневолені нації до народу-гнобителя. Це тим більше легко було зробити, що не знайшлося ані одного москаля-делегата, який би запро-тестував проти заховання своїх одноплемеників.

І ось тут ми наштотвуємося на величезній ваги факт, факт задля якого ми докладнійше спинялися над тим, що трапилося на тій нараді.

На стор. 504 тих же споминів В. Кедровського, читаємо таке:

"Останнім (на описаному засіданні) виступав від грузинів Чхенкелі, який між іншим сказав: "От ми слішали желанія, надежди всех народностей Росіі, но не слішали ми здесь к со-жаленію, національнаво голоса великаво великарусскаво наро-да..."

Нормальній людині важко було б до чогось подібного "до-думатися" і рівно ж важко зрозуміти чим треба думати щоб сподіватися від пануючої нації, яка була цілковитим господа-рем імперії, яка використовувала висмоктані з поневолених на-родів соки на плекання власної національної культури, яка бу-ла репрезентована у десятикратно більшій пропорції за поне-волені нею нації на цій "наradі" — якихсь національних по-бажань! Ким треба бути щоб не розуміти, що власне ціла ота "нарада" й була присвячена справі реалізації усіх бажань мо-сковського народу.

Але Кедровський, навівши ці слова, вхопився за них щоб зробити такий фатальний висновок: "Дійсно, **національного** голосу **московського** народу тут не було чути, а виступала ли-ше штучна національність "російская" (стор. 504).

Твердження само по собі таке ж "мудре", як твердження "малоросов" з "Кієвлянина", які твердили, що "малоросійській народ говоріт по малоросійські", але, мовляв, "так називаємий "українській" язик іскуствений, ево видумалі галічане вместе с Грушевскім". Останні не уважали можливим вживати жодних слів поза дуже скупеньким запасом слів, що вони їх засвоїли на базарах, купуючи у селян харчеві продукти, а українську інтелігенцію уважали чужою українському народові. Але і Ке-дровський і малороси такими смішними міркуваннями тільки намагалися приховати те, до чого не хотіли признатися.

Спомини свої видав Кедровський у 1967 році, а перед тою

"Демократичною Нарадою" бачив, або чув, про впрост стихійні напади московських солдатів на українізовані частини, про напади над Волгою на українських кольоністів отого "московського народа", про сутички з тим "народом" на Кубані, Дону і навіть — на Поділлі. Був уже й напад на "богданівців" московських кирасирів. Перед тим уже виступали проти українців усі партії від найправійших до лівих включно, а по тій "наradі" показали московські большевики, що крилося за їхнім облудним кокетуванням. Перед надрукуванням тих споминів мав нагоду їх автор пізнати відношення того ж озброєного "народа" з якого склалися і большевицькі і денікінські війська до всього українського, а проте він не усунув того ганебного речення. Хоча для кожного ясно, що є абсурдом уважати оту величезну кількість делегатів з різних верств **московського** народу не за його репрезентантів, а за "штучний витвір"! Що ж криється за тим реченням? А те, що для колишнього члена московської партії соціалістів-революціонерів і пізніше — українського автономіста **московський нарід не був чужим**. У глибині серця він його далі ідеалізував і коли б йому москалі не лише заплювали очі, але і зробили б щось значно гірше — він би хапався за будь-що, аби тільки "розгрішити" його, щоб на когось або на щось скинути відповідальність і не вважати його ворогом.

Бувають такі матері, одну з них описав Шевченко в своїй повісті "Близнята", у яких привязаність до якоїсь їхньої дитини стає хворобливою і тоді, незважаючи на будь-які її вчинки — в її очах вона лишається майже бездоганною.

Окупанти понад дві сотні років виховували подібне збочення в української інтелігенції і воно, на жаль, не є прикметою лише Кедровського. Певні московські кола, всупереч фактам, окричали свій нарід "народом-богоносцем" і більша частина наших автономістів не важилася проти нього виступити та дбала щоб на тому їхньому "сонці" не було плям! І тому, коли йде мова про інші народи наші інтелігенти трактують їх як певну цілість, як народи. Татари, турки, ляхи, німці розцінюють як цілість, і коли з ними борються — не пробують звільняти цілість від відповідальности за те, що було dokonane частиною. Як лише доходить до народу московського — завжди відповідальність скидається на "царат" і т. п., але **ніколи не московський нарід!**

Такий стан справи був і є причиною того, що коли нашим

автономістам "не дописував" розум — не приходило їм з допомогою "серце". Вони не встані були скористати з мудрої поради нашого літопису — "врагу своєму віри не даждь" бо найнебезпечнішого ворога вони, як і справжні яничари, не уважали за ворога! Вони ще були встані побачити "руку", яка їх била ("царський уряд", "большевиків", "денікінців"), але ніколи того кому рука та належала.

Тільки стало памятаючи сказане в цьому і попередньому розділах, можемо зрозуміти роблені ними самогубні кроки, які без того здаються фантастично-неймовірними.

Висвітливши хоча й коротко, але з поданням переконуючих доказів справу, приступаємо до опису подій, які мали місце по розмовах в справі створення "центрального федеративного уряду" з представниками упавшого уряду Керенського.

V.

ПЕРША ПО РЕВОЦІЇ УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКА ВІЙНА

Поки наші автономісти намагалися створити "Центральний Уряд" для "федерації" таких "народів" як "донські козаки", "уральські козаки", "сібіряки", "забайкальські козаки" і т. п., це б то з самих москалів (у цій акції не брали жодної участі ні фінляндці, ні литовці, ні поляки, ні естонці, ні латиші, ні грузини, ні вірмени, ні навіть, узбеки, хоча всі вони належали до московської імперії) — московські большевики готувалися до захоплення України.

У Києві існував большевицький Революційний Комітет, який вже 7 грудня обговорював питання організації в Києві повстання з метою захоплення влади. Одночасно велася проти У. Ц. Ради шалена пропаганда.

Повстання було за тих обставин цілком можливим, бо, як це можна було здогадатися кожному, тих 40 тисяч вояків, що брали участь підчас проголошення 3 Універсалу у дефіляді, аж ніяк не слід уважати українським військом, на яке могла б спиратися У. Ц. Рада. Це були стаціонавані в Києві військові частини, які згідно з наказом коменданта міста взяли участь в дефіляді. Оскільки вважати за українські сформовані підчас революції частини, які на власне бажання потворили українські одиниці — то число українського війська в Києві не перевищу-

вало 12 тисяч, але й серед тих 12 тисяч, власне в наслідок "освідомлюючої" діяльності автономістів, а в першу чергу — соціалістів, треба було ствердити упадок бойового духа і хитання.

Були спроби реорганізувати й оздоровити ці частини так напр. начальник київської військової округи підпол. Павленко в порозумінню з самостійниками спробував створити з частин, які були в Києві дві сердюцькі (гвардійські) дивізії. До першої української сердюцької дивізії були включені полки: Богданівський, Полуботківський, Дорошенківський і Юревський. Приблизно на 10 листопада доходила кількість вояків у обох разом до 12 тисяч. Заведено в дивізії більш сувору дисципліну, скасовано комітети, а вояків вдягнуто в дуже гарну уніформу (колірові мундури, високі хутряні чорні шапки і т. д.). Але це відразу викликало контракцію з боку автономістів, а в першу чергу — соц. демократів. Вони в ряді статей оскаржували командування в намаганню приступити до творення постійної української армії, про яку вони й чути не хотіли.

Отже наслідком ворожого наставлення автономістів до творення української збройної сили, власне в грудні, підчас наростання конфлікту з московськими більшовиками, який при кінці грудня закінчився війною, було розформовано сердюцькі дивізії, а підполковникові Павленкові довелося ще перед першим грудня уступити зі свого становища, на яке й призначили штабс-капітана Шинкаря.*

Большевицький комітет у Києві в порозумінню з московським центром вирішив почати повстання вночі з 12 на 13 грудня. У повстанню мали взяти участь арсенальці, авіопарк, 2-ий резервний телеграфічний батальйон, рота саперів, понтонієри, червона гвардія, 1-ша кінно-гірська батарея, 524 рязанська дружина, важка артилерія стаціонована за Дніпром.

Важко сказати, за браком матеріялів, з чиеї ініціативи, цим разом українці випередили більшовиків. Де-які подробиці цієї акції дозволяють припускати, що в організації української контракції брали близьку участь самостійники. Частини бувшої першої сердюцької дивізії несподіваним наскоком розброїли

*) Шинкар — лівий укр. соц.-революціонер, який пізніше, в 1919 році пробував в порозумінню з більшовиками підняти повстання проти Директорії

московські большевицькі частини, зброю одібрано, а солдатів і старшин заладовано в приготовані заздалегідь потяги і вислано за межі України на Московщину.

Це був справді не аби-який успіх і коли б влада була не в руках автономістів — він мав би далекосяглі наслідки. При тому за Дніпром, у розброєній там московсько-большевицькій частині відібрано було коло 80 гармат, яких звичайно, влада, що все й далі не усвідомлювала справжніх намірів Московщини — ані не забрала до Київа, ані не подбала про те, щоб їх зробити не придатними, і згодом, власне з тих гармат москалі бомбардували Київ.

Але й цього мало! Ранком 13 грудня на ланцюговому мості через Дніпро затримано було голову і кількох членів Воєнно-Революційного Комітету большевиків, визначних їхніх провідників, що прямували з Київа до тих артилерійських частин, які були щойно розброєні (а вони того, звичайно, не знали), щоб звідти почати повстання і ним керувати. Так були арештовані Л. Пятаков (голова) і Ерліхерман, Горбачов та інші.

Крім гармат, було відібрано підчас розброєння 350 кулеметів, 5 мільйонів набоїв, протипанцирні кулі, бомби і т. д.

Нікому крім засліплених наших автономістів не прийшло б в голову зробити після того те, що вони зробили! Замість того, щоб заговорити так, як належить у подібній ситуації владі, вони того ж дня вранці звільнили з арешту (ще й перепросили!) керівників повстання і оповістили, що то було "непорозуміння" та що вони "на сторожі здобутих революцією свобод" — не збираються перешкоджати діяльності будь-якої політичної організації, як рівнож обмежувати волю слова.

Наслідки того були такі, що вже того ж дня на засідання Київського "Совета Рабочих і Салдатских Депутатов" прибуло до 700 учасників, які й зробили овацію звільненому Пятакову, що прийшов на засідання, а потім почалися пропагандові виступи проти У. Ц. Ради. Де-яким із солдатів розброєних частин вдалося втікти з потягів, що ними вислано їх на Московщину і вони виступали на цих зборах з висловами обурення на "варварський напад вночі", на відібрання зброї і висилку до Московщини.

Коли спробували де-які з українців, що входили в склад того "Совета" ("Ради") виступити в обороні У. Ц. Ради, то виступив представник щойно прибувшого з Петербургу "Шевченківського полку" з поученням, що тим українцям слід бу-

ло б боронити інтереси робітників і солдатів, а не У. Ц. Ради, яка не хотіла приймати до Києва їхній полк, бо він настроєний "революційно" (по большевицьки) і не збирається боронити У. Ц. Ради поки її склад не буде змінено. Цю заяву підтримав і представник Волинського полку, що рівно ж прибув з Петербургу. Збори Совета, більшістю 302 голосів проти 250 ухвалили запропоновану большевиками резолюцію з домаганням звороту зброї і покарання тих, хто дав наказ перевести розброєння.

Ми вже згадували про те, що серед активного робітництва Києва переважали не українські по національності елементи, а керуючі органи — були в руках большевиків. Отже зрозумілим є, що Совет робітничих депутатів, совет професійних спілок і совет фабричних комітетів випустили зараз же спільну відозву в якій вони заявляли, що "Центральна Рада виступила отверто проти революційних робітників та солдатів. Темною ніччю з її наказу зрадницьким способом були обезброєні ті військові частини, які своєю мужністю знищили контр-революційний штаб і завжди стояли на сторожі революції".

З огляду на сказане вони закликали до страйку і домагалися передачі всієї влади Советам Рабоч. і Солд. Депутатів". 14 грудня було оголошено в Києві загальний страйк, в якому взяло участь коло 20 тисяч робітників. Не взяли участі в страйку лише робітники трамваєві, електричної стації й водотягу, а робітники друкарень приєдналися до страйкуючих аж у вечері, отже це було більш "теоретичне" приєднання, бо страйк 15 грудня закінчився.

Таке наставлення робітників і такий склад керуючих органів київського робітництва може де-кому видатися цілком узаasadнюючим твердження московських большевиків ніби то далі відбувалася "громадянська війна".

Щоб стало кожному ясна справжня картина подаємо далі статистичні урядові дані про Київ. Отже в Києві кількість сталого населення в 1917 році досягала 467,594. З них було жінок 258,505 в наслідок війни, яка зменшила чоловіче населення Києва. З того населення 44,62 відсотки було неписьменних, а робітників зайнятих в промислі, транспорті, торгівлі і т. д. з тих 467,594 було 86.130. Самозрозуміло, що відсоток неписьменних серед робітництва був значно більший ніж 44,62 відсот.

Таким чином є цілком природним, що ті робітничі маси більш менш сліпо йшли за своїми провідниками. Коли ж до-

дамо, що ще в 1917 році відсоток українців серед мешканців Києва доходив тільки до 16.4 відсот. то стане ясным: а) що всі майже робітничі організації Києва перебували в руках московсько-жидівських, під оглядом національним були на яких чотири п'ятих — не українські. Власне тому й добивалися московські большевики передачі влади в руки "Сов. солд. і роб. депутатів", бо це була передача влади в московсько-жидівські руки. Враховуючи подані статистичні дані, треба визнати участь в тому страйку лише 20 тисяч робітників з загальної кількості 86,130 за дуже й дуже малу.

Того ж дня прибули до Києва лідери московських большевиків з Петербурга — Зіновєв і Рошаль, які виступити на мітингу в міському театрі гостро нападаючи на У. Ц. Раду, а 16 грудня розпочався в Києві "краєвий" зїзд большевицької московської партії в якому взяли участь 54 делегати з Київщини, Катеринославщини, Херсонщини, Полтавщини, Чернігівщини, Волині і Поділля, які наче б то мали репрезентувати разом коло 18 тисяч членів. Склад обраного на зїзді Центрального Комітету з осідком у Києві свідчить про національний склад цієї партії на Україні. Ось ці прізвища: Ауссем, Шахрай, Лапчинський,* Бош, Затонський, Александров, Кулик, Гриневиц, Горовіц, Люксембург, Гамарнік, Гальперин, і Л. Пятаков.

Як бачимо, українців з походження було лише 5, а неукраїнців (москалів і жидів) — було 8. Самозрозуміло і ті українці були відданими московському центру, членами партії, які виконували наказ Леніна і агітували за "конечність тісного об'єднання" і виступали проти відокремлення України. Зїзд же ухвалив боротися за зміну дотеперішнього складу У. Ц. Ради, а в конфлікті з московським большевицьким урядом, який на той час уже став доконаним фактом (про це далі буде мова) — заявив зїзд, що стоїть по боці московського большевицького уряду.

Ця відверта ворожа постава до української влади, відверта пропаганда в київській большевицькій пресі, ведена в найбільш брутальній і демагогічній формі організацією, яка організувала повстання, що було ударемнене лише в наслідок розброєння — виглядає на щось чудне і фантастичне! Тим більше, що на-

*) Шахрай, Лапчинський і Кулик відрізнялися від решти тільки тим, що володіли укр. мовою.

віть не надто досвідчені політики, знаючи те що було писане Леніном і іншими лідерами московських большевиків, знаючи їхню тактику і наростання напруження між Київом і Петербургом, міг здогадатися, що згідно з вказівками московського центру мали московські большевицькі частини до відкриття скликаного заздалегідь на 16 грудня большевицького партійного з'їзду, доконати в днях 14-15 в Києві захоплення влади, а з'їзд мав в імени "українського пролетаріату" санкціонувати цей переворот, скликати "Всеукраїнський З'їзд Рад" і на ньому обрати таку, яка їм потрібна "У. Ц. Раду", а вже вона мала висловитися за "найтіснішим союзом", або й просто об'єднанням з большевицькою Москвою.

Повторюємо, що знаючи те все і знаючи про розброєння московсько-большевицьких частин, стає незрозумілим захоплення української влади, що була в руках автономістів, але за те є цілком зрозумілим захоплення московсько-большевицьких діячів, яке впрост межувало з нахабністю.

Щоб зрозуміти це останнє слід не лише пригадати собі звільнення арештованих большевицьких керівників повстання, але й познайомитися з текстом виданої 13 грудня 1917 року (зараз же по розброєнні) відозви Генерального Секретаріату, в якій між іншим говорилося: "По Києву ширяться чутки про арешти робітничих та солдатських організацій. Ген. Секретаріат У.Н.Р. Універсалом Ц. Ради забезпечує всі свободи, в тому числі свободу громадських військово-революційних організацій. Тим більше повинні шануватись організації робітників, солдатів та селян; Ген. Секретаріат не допустить жадних насильств над ними.

Разом з тим Ген. Секретаріат повідомляє громадян, що для повернення зброї, самочинно захопленої деякими військовими частинами, а також гуртками людности, штаб округи відбирає та робить обрахунки зброї, що належить Республіці. Згадані заходи зовсім не є зазіханням на волю та самостійність організації."

"Безвідповідальні люде, які розуміють революцію, як зламання всякого зорганізованого життя, ведуть темну нечесну агітацію проти Центральної Ради і Генерального Секретаріату.

Головним аргументом цих людей серед широких неосвідомлених мас служить відношення Генерального Секретаріату до козачого правительства. Розпускаються чутки, ніби Центральна Рада веде таємні переговори з козаками проти Народніх

Комісарів. Як доказ приводиться те, що Генеральний Секретаріят дозволив вихід козачих військ на Дон і не пропустив большевицьких ешелонів для походу проти козаків.

Генеральний Секретаріят заявляє: ніяких таємних переговорів з козаками не ведеться. Ведуться з ними переговори про утворення центрального правительства всієї Російської Республіки. Але такі самі переговори ведуться з Народнім Союзом в Петрограді,* і з правительством Сибіру, і з правительством Кавказу і правительствами інших республік.

Генеральний Секретаріят всім цим правительствам пропонує зорганізувати центральне правительство на таких умовах, щоб воно було **однородно-соціалістичне (від большевиків до народніх соціалістів)** і федерального характеру, щоби складене з представників **краєвих** республік. Тільки таке правительство матиме силу й авторитет, бо спиратиметься на всі реальні сили демократії всіх соціалістичних напрямів і на всі народи* Російської Республіки.

Генеральний Секретаріят не визнає Народніх Комісарів правительством всієї Росії, бо сила їх (є) тільки серед певної частини великоруської демократії, народи ж Сибіру, Поволжа, Кавказу, Криму, Дону, України, Бесарабії, Білоруси не признають Народніх Комісарів правительством Росії. Так само навіть не вся **великоруська** демократія признає їх правительством. Через те в **інтересах** селянства, робітництва і солдатства **Росії**, від імени і коштом яких буде встановлятися мир і будуть рішатися питання великої соціальної ваги, Генеральний Секретаріят уважає невідкладним **яко мога швидше скласти центральне правительство** на вищезначених основах. Поки ж такого нема Генеральний Секретаріят не вважає можливим ставати на бік тої чи іншої області. І через те Генеральний Секретаріят, признаючи право, як за Народними Комісарями у **Великоруси**, так і за козаками на Донщині, на Кубані і по інших всіх землях, порядкувати своїм життям, не вважає справедливим задержувати козачі військові частини на Україні, коли вони хо-

*) Це не відповідає правді, бо большевицькому урядові було послано пропозицію взяти участь у тій акції, але "переговорів не велося, бо відповіді не було".

*) Смішно говорити про "всі народи", коли мова головню про москалів.

тіли йти до свого краю. Так само Генеральний Секретаріят **уважає недопустимим затримувати й руські частини, коли вони виявляють бажання йти в Росію, як недопустиме те, що Народні Комісари задержують українські частини, не пропускаючи їх на Україну.**

Виходячи з цієї основної позиції, Генеральний Секретаріят не вважав можливим порушити свою неутральність в боротьбі великоруських большевиків з донськими козаками і відмовився допомагати пропуском ешелонів на Дон. Разом з тим Генеральний Секретаріят вважає необхідним заявити, що він **перший вступився** за робітничі організації в донській області, над якими з боку козачого правительства вжито репресій. Голова Генерального Секретаріату виразно зазначив Військовому Правительству, що всякі утиски й обмеження повинні бути скасовані. І так само тепер Генеральний Секретаріят стоїть на тому, що й раніше. В даний момент до Київа прибула делегація **від південно-східного союзу козаків** і від Кубанського Правительства в справі переговорів про утворення центрального правительства. Генеральний Секретаріят офіційно заявив делегації, що Генеральний Секретаріят вважає можливим склад правительства **тільки соціалістичний** і, для успішності переговорів з козаками, ставить першу умову: скасування "воєнного положення" в південно-східному союзі і **усунення всяких репресій та обмежень** над робітничими й демократичними організаціями.

Оце ті "таємні" переговори, які ведуться Генеральним Секретаріатом з козаками

Тим паче, розуміється, Генеральний Секретаріят **не дозволить нікому** на території Української Народньої Республіки **ніяких** утисків над робітничими, **чи якими-небудь іншими** організаціями. Генеральний Секретаріят ставить собі метою зорганізованими і мирними способами затвердити та зміцнити владу демократії на Україні. Генеральний Секретаріят вживає всіх заходів, щоб всі соціальні реформи такої великої ваги, як напр. земельна реформа і військова, були переведені як найширше, як найповніше, але зорганізовано і без того потрясення, кровопролиття й анархії, якими відзначено ці самі реформи на території Народніх Комісарів. Генеральний Секретаріят твердо і непохитно стоїть на тому, що вся влада повинна належати всьому народові, а не частині його. І через те вважає, що влада на місцях повинна бути в руках вибраних всім народом все-

людним, рівним, безпосереднім і тайним голосуванням органів, а не груп людей, вибраних неправильно і випадково.

Генеральний Секретаріат вважає **недопустимими утиски над свободою слова і через те не закриває ніяких газет, навіть тих, які клеветують на нього.** Так само Генеральний Секретаріат не допускає ніяких ні утисків, ні обмежень свободи зібрань, союзів, страйків, віри. І через те не може погодитися з тими утисками і терором, які вживаються правительством Народніх Комісарів навіть над соціалістами, навіть над вибранцями селян і робітників.

І Генеральний Секретаріат заявляє: такої позиції він твердо буде держатися і далі. Але повинен додати: всякі спроби силою порушити той лад, який твориться зорганізованою демократією України, він рішуче і так само силою буде подавляти в коріні. Доказом того є розброєння деяких військових частин, зроблене вночі з 12 на 13 грудня (н. ст.). Ці частини з **анархістичних елементів**, підбурені нечесною агітацією большевиків, весь час погрожували розгромом Києва з тих тяжких орудій, які були у них. Приклад братовбивчої кривавої війни в Петрограді, Москві та й в самому Києві, погрози віддати на розгром безвинне населення Києва примусили Генеральний Секретаріат відібрати зброю у **найбільш анархістичних частин і де-які з них вислати за межі Української Народньої Республіки.** Підчас розброєння українськими військовими частинами **випадково, без наказу Генерального Секретаріату,** затримано де-яких членів "воєнно-революційного" комітету, але в цей же день випущено. Розброєння відбулося без пролиття каплі крові, але в той же час з боку розброєних вбито одного українського козака-богданівця і чотирьох ранено.

Не ховаючи ні одного свого кроку, як в політично-внутрішній, так і в зовнішній діяльності, стоячи на позиціях **соціалістичного** правительства зорганізованої демократії України, її селянства, робітництва, яку введено в блуд нашими несовісними політичними противниками, з застереженням: ворожнеча робітництва проти Української Центральної Ради є ворожнеча проти українського селянства, яке, по справедливості, має найбільшу силу, як в Центральній Раді, так і по всій Росії. Ворожнеча **робітництва з селянством**, города з селом, є тільки на користь реакції, бо розбиває сили всієї революційної демократії. Українське селянство найбільш представлене в Раді,

найбільше грабоване царизмом, найбільш покривджене до революції соціально, національно і політично, не допустить, щоб його відродження скасувала агітація зайшлих з півночі Росії анархістичних елементів.

Центральна Рада і Генеральний Секретаріят, яко найвищі органи влади українського селянства, робітництва і солдатства, заявляють: мир всьому світові, земля трудовому народові, робітництву — економічні соціальні реформи, всій людности — демократичні свободи, але в формах зорганізованих; не тільки руйнувати, але й будувати, творити нове.

І цю пропозицію Генеральний Секретаріят буде боронити всіма силами від всіх, хто б не захотів її зломити.

Підписали: Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко. За Генерального Писаря І. Мирний.

Київ, 30. Листопада (13 грудня) 1917 р.)” (Підкреслення автора — Р. М.).

Як бачимо зі змісту — відозва була "драгоманівсько-доктринерська".

Автори її, хоча чудово повинні були б знати, що і ті розброєні частини **московські** (тому і вислано їх на Московщину) не мали що робити на Україні, діяли як москалі і що не якісь "анархістичні" настрої були причиною їх ворожого ставлення до українців тільки та сама московська національна свідомість, те саме бажання зберегти цілість імперії московської, яке керувало також тими ж донськими козаками та кирасирами під час обстрілу "богданівців", яке змушувало того ж Чернова, одного з міністрів уряду Керенського, з яким тепер вели розмови наші автономісти в справі "утворення центрального уряду", коли він був при владі — апробувати наказ про слідче доходження "за зраду" проти тої ж У. Ц. Ради, однак, не зважаючи на це все — намагалися автономісти затерти й приховати національний характер конфлікту! Це був апель не до **українського** народу тільки до тих обмосковлених цілком або національно-несвідомих елементів, які боялися всякої боротьби, які мріяли про щастя миші, що заховалася під мітлюю!

Оте "**великоруська**" (отже льогічно і "малоруська") демократія", оте запевнення, що У. Ц. Рада дбає не про **інтереси української нації**, тільки про інтереси "селян, робітників і солдатів **Росії**", про те, що стремить до створення "правительства **всієї Російської Республіки**" (отже Україна це **частина** тої "всієї"), оті вигадки про "ворожнечу робітництва з селян-

ством", оте виразне оповіщення цілковитої волі навіть оббрихувати ту ж У. Ц. Раду і підготовлювати її повалення ("не допустити утисків над... якими небудь організаціями") і нарешті ота передумова щоб центральний уряд складався лише з соціалістів включаючи в те й большевиків (без їх згоди) -- все було подиктоване не тільки цілковитою сліпотою, але й бажанням поширити цю сліпоту і пригасити всякі рештки національного почування.

Ця відозва в цілому — була лише і тільки "водою на московський млин", з окрема ж: 1) загострювала конфлікт з московською **большевицькою** владою, 2) заохочувала підлеглі їй большевицькі організації на Україні до повної розперезаності і 3) ставила наших автономістів в один ряд з поваленими вже московськими "меншевицькими" соціалістичними організаціями, даючи тим зайву політичну зброю в руки московських большевиків. При тому всьому вона була цілковито нереальним виконанням Драгоманівського "корану", бо очевидно, хто не був цілком сліпим, мусів розуміти, що московські большевики в жодному разі на жодні "переговори" і творення цілком їм непотрібного "центрального уряду", яким вони уважали свою "Раду Народніх Комісарів", погодитися не можуть. Ті московські кола (рівно ж ворожі до українського руху), які керували на Дону — не погодяться на такий партійний склад уряду, який хочуть мати наші автономісти. Нарешті в Сибіру, на Поволжі, в Криму і Бесарабії тоді не мали жодного голосу жодні "народи", тільки москалі з підпорядкованими ним місцевими автономістами, які хотіли відновлення московської імперії, лише з не большевицьким урядом.

Ставимо собі питання: за що мав по прочитанню такої відозви битись український вояк або йти в армію наш український селянин? За "мир усьому світові" і мирне встановлення в Московщині демократичної влади та дальшу залежність від Керенських, Чернових і т. д., доповнених (проти їх волі) Ленініми і Красновими, Черячукініми і т. п.?

Так наші автономісти, після переведення на третьому українському зїзді ухвали, в якій говорилося "Відкидаючи потребу існування постійного війська і прямуючи до того, щоб воно було замінене народньою міліцією, яка б стояла на сторожі інтересів селянства і робітництва", — цією відозвою робили дальший крок на шляху цілковитого ідеологічного розброєння українського народу і запаморочення, яке утруднювало йому

побачити наміри московські і зрозуміти чим москалі керуються у своїй політиці що-до України.

А москалі цілком ясно розуміли справу і навіть будь-який союз між так зв. Донським козачим урядом і Україною розцінювали з погляду московських національних інтересів. В. Антонов-Овсеєнко писав, що цей союз "відріже нас від Кавказу і Бакинської нафти, позбавить советський центр також і вугілля Донецького басейна, марганцю Криворіжжя і хліба України".

У цілій дальшій політиці наших автономістів звертають увагу ще дві характеристичні прикмети: 1) фанатична віра в "число", в те, що кількість одержаних голосів показує "силу" того, хто одержав їх і що той, хто їх одержав, може числити на цілковиту підтримку голосуваних. Приклад захоплення влади в Московщині партією, яка безперечно репрезентувала тоді величезну меншість — не сказав їм нічого. Вони впрост не могли зрозуміти, що ті маси, які голосували, ріжнилися від партійних доктринерів у першу чергу тим, що вони легко міняли "свої" рішення, бо їхні погляди лише дуже й дуже приблизно покривалися з тим за що вони голосували. Ми подали тут досить доказів того, як ті ж наші автономісти використовували політичну невиробленість мас і "проводили" постанови, які лише на перший погляд виглядали такими, яких хотіли ті хто за них голосував. Ми знаємо напр., що хоч би слова першого універсалу "від нині будемо самі творити своє життя" були дзвінкою фразою, якою намагалися автономісти обдурити українські маси, щоб вони від них не відвернулися, але, що власне автори першого Універсалу не збиралися їх переводити в життя, тільки зараз же вжили заходів щоб дістати від московської влади право урядувати, як її орган і право за московським дозволом здійснювати де-які з постулятів програму автономістів.

Маси, які зловилися на гачок не могли далі не помітити, що ті слова сама У. Ц. Рада не трактувала поважно. Всі подібні випадки знеохочували маси, вбивали запал і ентузіазм. Щоб вийти переможцем з боротьби, коли ворог вхопився за зброю — треба не щоб виборці — голосували, а щоб було досить людей охочих віддати не лише свій голос, але своє життя в боротьбі з ворогом. Тимчасом, 1) автономісти не усвідомлювали собі величезної різниці між одним і другим, як рівнож не усвідомлювали й того, що життя могли віддавати мільйони

українців, перейнятих власне тими поглядами й почуваннями, які наші автономісти стало поборювали і 2) вражає готовість тих наших автономістів, які були настроєні соціалістично — ставити все на карту не в ім'я інтересів своєї нації, тільки во ім'я певної політичної доктрини. Наші автономісти, завзято поборюючи ідею створення української сталої армії і довівши так до розкладу навіть тих військових одиниць, які повстали не з їх ініціативи, остаточно лишившись без війська — не завагалися відмовити большевицькому урядові визнати його законною владою навіть для Московщини. Щойно згадані прикмети у великій мірі пояснюватимуть дальший перебіг подій.

Вже в другій половині листопаду починають наші автономісти, замість використати ситуацію для відновлення держави предків, намагатися довести до створення "законної" влади для цілої імперії. При цьому вони не зважають на всі численні факти, які протягом останніх десятиліть доводили, що "московська демократія" як і цілий московський нарід, як і всі його партії, ставилися вороже до українського руху і поборювали стремління хоча трохи визволитися від московських утисків і, не зважаючи на те все, наші автономісти далі вживають усіх засобів щоб зберегти з московською демократією тісний зв'язок коштом власного народу. Цю "орієнтацію" місяць перед тим висловив у своїй пропагандовій "привітальній" промові на третьому українському військовому зїзді соціал-демократ Порш і такими словами намагався прищепити цю "мудрість" зїздові: "Ви, як частина всієї української революційної демократії мусите йти в тіснім контакті з демократією як українською так і не українською. Хай не завдає вам жалю, що часом неукраїнська демократія йде проти вас. Час засліплення пройде... Ви повинні перетворитися в справді революційне військо."

Нашим автономістам певно не укладалося в голові, що то національні інтереси диктували протягом віків усім хто очолював московський нарід політику спрямовану проти України і що то не було жодним "засліпленням", тільки засліпленими були наші автономісти і в своєму засліпленню того не бачили і вживали всіх можливих засобів, щоб унеможливити творення української національної армії, а ті частини, які повстали вже — перетворити не в українське, тільки в "справді революційне" військо!

З огляду на все попередю сказане було цілком логічним

дальше самовбивче поступовання українських автономістів, які не могли визволитися з під впливу московських політиків (оскільки в **цьому** випадку йде мова головно про у. с-р. і у. с-д. — то з-під впливу "меншовицьких" діячів).

Як подавало "Русское Слово" з 24 листопада, а "Кіевская Мисль" з 23 листопада, дня 22 листопада штаб головнокомандуючого імперською армією увійшов у переговори з представниками українського Генерального Секретаріату, військового уряду області війська донського, південно-східнього союзу козацьких військ, уряду Башкірії, Кавказу і інших областей Росії в справі організації центрального уряду імперії. Як подає "Русское Слово" в переговорах узяли участь усі соціалістичні партії (московські) за винятком большевиків. На голову ради міністрів намічалось Чернова, а на військового міністра Петлюру і пропонувалося, як тимчасовий осідок того уряду — Київ. В звязку з тим пояснювали приїзд послів союзних і нейтральних держав до Києва. Тимчасом краєві уряди названих областей (крім українського) стояли на становищі, щоб нова центральна влада "всеросійської республіки" **не була партійною**, а була урядом зложеним з представників краєвих урядів, впливових громадських організацій "всеросійського" виконавчого комітету залізничників, "всеросійського" поштово-телеграфного союзу, кооперації і т. д.

Подана інформація згаданих часописів сучасному читачеві без певних пояснень була б не зрозуміла, а тому їх даємо. Справа в тому, що тоді ще був "верховним головнокомандуючим" генерал Духонін, москаль, монархіст і прихильник єдності імперії. На чолі уряду "області війська донського" стояв тоді генерал Каледін — московський патріот, монархіст, що мріяв про збройне усунення большевиків.

Щоб краще собі уявити, як дивився на національні руки А. Каледін слід тут нагадати, що він у серпні 1917 року на "Государственном Совещанії" в Москві заявив "від імени 12 козачих військ:* "Росія должна бить єдиной, всякім сепаратним

*) Такі "знавці" як проф. Шанковський та інші, не визнаючися цілком на тих справах, допомагають ширити серед еміграції і деяких наївних чужинців вигадку про істновання якоїсь "козачої нації", певно не підозрюючи, що ті козаки, яких вони безпідставно "виділили" в ту "націю", жили розкиданими острівцями на просто-

стремлінням должен битъ поставлен предел в самом зародке.”

Козаки творили вже в 1910 році на своїх землях меншість населення (від 41 відсотка до 1,8 відсотка), але не хотіли тому населенню дати будь-які права.

Організований 22-24 вересня 1917 року "Південно-Східній Союз" був властиво також московською організацією створеною Каледініним (головою його був донський козак Харламов, член москов. кон. дем. партії), а входили до нього, крім козаків (терських, астраханських, донських і кубанських) тоді південно-східні народи, з яких деякі навіть не мали свого буквара, а саме: калмики, дагестанці, степові народи Тереку і Ставропільщини.

Ще 30 липня 1917 р. ухвалило населення Чорноморської губернії приєднатися до України, а тим розривало Союз на дві частини. Влада з котрою отже вели переговори про організацію центрального федерального уряду наші автономісти була московська і стояла на становищі неподільности імперії.

Башкирія була рівнож під контролею московського монархіста Дутова, отамана оренбурзького козачого війська, самі ж башкири, здебільшого неписьменні, залежали від Дутова, який мав до диспозиції полки оренбурзьких козаків (москалів).

На Кавказі було створене об'єднання різних кавказьких народів, але провідну роль грали в ньому обмосковлені вищі старшини.

Отже всі згадані області могли послати представниками лише московських патріотів вороже наставлених не лише до большевиків і до соціалістів взагалі, але й до всіх національних рухів. Згадані ж — громадські організації — рівно ж ви-делегували б московських патріотів і аж ніяк не большевиків і імовірно й не соціалістів. Таким чином той уряд був би фактично московським, вороже настроєним до большевиків, со-

рах, що тяглися аж до Тихого океану. Всі вони не мали нічого спільного, крім наданого їм за царату адміністраційно-військового устрою, з **нашими українськими кубанськими козаками**. Ця вигадка — вода на московський млин, бо хто її приймає — зрікається загарбані москалями Кубані, яка має понад 70 відсотків українського населення, перевищує простором Галичину, Буковину і Закарпатську Україну разом узяті і з огляду на природні багатства зветься москалями "Перлиною Росії". Подробиці в цій справі у спец. Додатку.

діялістів, а також всяких рухів, що загрожували єдності імперії. Федеративним він звався б тому, що тимчасово був би урядом створеним Федерацією **московських** по складу своєму урядів "областей Росії", що "унезалежнилися" від большевиків. Українських автономістів вони б до пори, до часу терпіли — бо Київ найкраще надавався на центр і в боротьбі з большевиками вони рефлектували на українські сирівці, хліб і т. д.

Знова ж ті всі соціалістичні партії за винятком большевиків, які згідно з інформаціями преси нараджувалися в справі утворення уряду — були звичайно всі прихильники "єдності" імперії, бо коли московська партія соц.-революціонерів і мала в своєму програмі постулят перетворення імперії на федерацію, то не за національним принципом лише адміністративно-економічним, це б то на таку федерацію, як С.Ш.П.А. і тому члени тої партії (Керенській, Чернов, Оберучев та інші) поборювали навіть наших автономістів.

Оскільки ж була мова про послів держав "Антанти" — то вони знали, що у большевиків вони не мають що робити, що перешкодити заключенню ними сепаратного миру вони не встані і що лише при такому складі "центрального уряду", який міг бути створений є шанси відтягнути справу миру з центральними державами на деякий час.

У світлі поданих пояснень зрозумілим стає чому ми назвали заходи до створення такого уряду навіть для автономістів — "самогубчими".

Дня 23 листопада виступив Винниченко на засіданню Малої Ради з доповіддю про участь України в організації "центральної влади".

"Правительства в Росії нема", говорить він, "але воно тепер надзвичайно необхідне. На півночі почався спражній голод. Залізничні шляхи незабаром стануть, фронт руйнується. Сьогоднішнє правительство не відповідає своєму призначенню як таке, що не спирається на більшість. Тому його ігнорують і союзні держави й ворожі. Але звернення ради комісарів з пропозицією заключити перемир'я викликало на фронті сильне вражіння. Генеральний Секретаріят України, який знаходиться в найтіснішому звязку з російською федеративною республікою, не міг зостатися байдужим і постановив віднестися активно до формування російського правительства. Секретаріят ухвалив запропонувати свою методу. Центральне правительство повинно спиратися на реальну силу. Давній спосіб формування пра-

вительства з Петрограду не задовольнить тепер нікого. Реальних сил не було й давніше у центрального правительства, не мають їх і народні комісари. Сі сили розбіглися по окраїнах, де організуються республіки: на Україні, на Дону, на Кубані, на Кавказі, в Сибірі, на Поволжю. Само життя висуває ідею федеративного правительства.”

В наведених словах звертає увагу їх цілковита нереальність, бо їх автор не лише не розуміє в чому є “реальна сила”, не лише не розуміє, що ті “окраїни” організуються лише щоб не підлягати большевикам, але навіть не розуміє й того, що неможливо бути “в найтіснішій звязку” з неіснуючою “федеративною московською республікою”.

Та вся ця нісенітниця була дуже шкідлива, бо українською мовою, зі сторінок української преси ширила московський (імперський) патріотизм, втискала національну боротьбу з Московщиною в штучні рямці ідеологічної боротьби, а тим самим була водою на московський млин, бо ж в інтересі Москви було приховувати національний характер боротьби і заплести, що то йде “громадянська” боротьба.

Тимчасом поза Україною події розгорталися далі. Московський большевицький уряд дня 20 листопада видав наказ до армії припинити боеві операції й оголосити перемир'я. Головнокомандуючий московською імперською армією, як ми вже про це згадували, не лише не уважав московський большевицький уряд своєю владою, але й вживав заходів щоб як найскорше зорганізувати новий московський імперський уряд, по можливості — не соціалістичний і підготувати усунення большевиків від влади.

Природно, про це знав московський большевицький уряд і, скориставшись з того, що генерал Духонін відмовився виконати наказ про перемир'я, призначив новим головнокомандуючим Н. Криленка і доручив йому заарештувати Духоніна. 3 грудня підчас арешту і розгрому штабу московські большевики вбили ген. Духоніна.

Дня 4 грудня на засіданню Малої Ради голова У. Ц. Ради М. Грушевський, відкриваючи збори сказав, що головнокомандуючий румунським фронтом повідомив його телеграфічно про те, що він, у порозумінню з румунським урядом, змушений був розпочати переговори з німцями про перемир'я й пропонує прислати представника У. Ц. Ради для участі в них. Так почалося обговорення на засіданню Малої Ради справи миру й

ухвалено "приступити до перемиря", зазначивши, що "справу миру від імени всієї російської республіки може вести тільки центральний орган федеративної соціалістичної влади", а що досі такої організувати не вдалося і невідомо коли вдасться, то "приступити до активного здійснення миру" і виробити проект умови та розіслати його "народам Росії" та воюючим державам. Для заключення перемиря на румунському і південно-західньому фронті вислати негайно представників Генерального Секретаріату.

Два дні пізніше, це б то 6 грудня, по одержанні звістки про вбивство ген. Духоніна і призначення Криленка верховним головнокомандуючим, на засіданню Генерального Секретаріату обговорювано ситуацію і ухвалено: "Події, які відбулися у штабі верховного головнокомандуючого порушили оперативний зв'язок фронтів, що грозить небезпекою українській території", і тому "Генеральний Секретаріат проголошує південно-західній і румунський фронти за єдиний український фронт... і ставить цей єдиний фронт в усім обемі його робіт і завдань під свій провід". Одночасно С. Петлюра, як генеральний секретар військових справ, розіслав телеграму, якою забороняв українським частинам виконувати большевицькі накази.

Коли ми однак приймем під увагу, що головне командування тим "українським" фронтом фактично лишилося в руках московських генералів,* то стане ясным, що всі ці заходи мали на меті ізолюватися лише від большевиків, а не бути кроком на шляху творення власної державности.

Що це не є лише висновком, а тим більше неузасадненим належно здогадом, переконує нас промова голови Генерального Секретаріату — В. Винниченка, яку він сказав дня 15 грудня на засіданню Малої Ради. Цю промову подала "Робітнича Газета", а також подає її Христюк у своїх "Замітках і матеріялах до історії української революції" т. II, ст. 82.

У цій своїй промові, з якої подаємо лише важливіші уривки, сказав Винниченко мало нового, але виразно сформулював становище автономістів у тих важливих питаннях, які нас цікавлять, а саме: чиїми інтересами керуються в своєму поступованню наші автономісти, в якій площі розглядають конфлікт, який привів до конечности розброєння московсько-больше-

*) Головнокомандуючим призначено москаля Щербачова.

вицьких частин, які завдання ставлять перед собою наші автономісти та з якою метою посилають своїх представників на мирові переговори до Берестя до яких прийшло з ініціативи московських большевиків.

Становище автономістів у першому питанню, а саме чиї інтереси в першу чергу беруться під увагу ми не розглядаємо на початку, бо відповідь на нього впливає ясно з того становища, яке зайняв Винниченко у всіх інших питаннях, проте ж, як трактують свій конфлікт з московськими большевиками, заявив Винниченко на самому початку. Отже, як ствердив голова уряду автономістів, їм не приходило в голову, що московські військові частини, **незалежно** від їх політично-соціальних переконань, не мають що робити в столиці України і тому мають бути виведені, тільки обвинувачував большевиків, як партію, за їх намагання доконати на Україні того ж що й в Петрограді. Таким чином відразу справа трактувалася в площині соціально-політичній. Далі почав Винниченко збивати закиди большевиків у "контрреволюційности" У. Ц. Ради та веденню нею таємних переговорів, кажучи, що У. Ц. Рада стоїть на становищі конечности утворення "загально-російської соціалістично-федеративної влади" і в цій справі "веде переговори з правительствами всіх державних **областей**: Дону, Петрограду, Бесарабії, Білоруси, Криму, Сибіру й інших. Перепущення через Україну військ тих націй, які сьогодні самоозначуються, ми будемо допускати, як допускається в інших **областях** переїзд наших військ, які їдуть на Україну. Та стоячи на ґрунті строгої неутральности, ми не будемо перепускати большевицьких військ для братовбивчої війни на Дону.

Що торкається влади, ми прийняли дві делегації від Кубані й Дону з Полуднево-Східним Союзом. Умови наших переговорів: аби не було жадних репресій у відношенню до кого б то не було і охорона свобод. Влада повинна бути **однородно-соціалістична** і федеративна. Вислано ноти й іншим краєвим правительством, але відповіді поки-що нема."

Ми вже знаємо, що то були за "державні області", знаємо, що їм зовсім не до смаку був як "федералізм", так і взагалі будь-які уступки поневоленим націям — вони просто хотіли створити антибольшевицький московський уряд, усунути большевиків і соціалістів та привернути єдність імперії.

Під ту пору, коли виступив з цією промовою Винниченко, певно й він бачив уже, що поскільки він і У. Ц. Рада стреміли

до того щоб такий уряд складався лише з соціалістів — постільки вони не можуть дійти до згоди з тими "державними областями". Тому наші автономісти покладали всі надії на т. зв. "Всеросійські Установчі Збори". Вибори до них відбувалися на Україні вже після захоплення в Петербурзі влади більшовиками, а саме коло 10-12 грудня (а на Московщині 25 листопада).

До тих "Всеросійських Установчих Зборів" на Московщині обрано було москов. есерів і есдеків-меншовиків 62 відсот., більшовики здобули собі 25 відсотків голосів. На Україні більшовики мали лише 10 відсот. голосів, а більшість голосів вдалося здобути бльокові укр. соц.-рев. і укр. соц.-демокр. На Київщині цей бльоок здобув до 71 відсот. голосів, але так було не всюди. На Харківщині виступали спільно **московські** соц.-рев. і українські. Наслідком того обрано було там **українців лише 3**, більшовики здобули 2 місця, московські кадети — 1 місце. Самозрозуміло, що такі питання, які мають засадниче значіння, як напр. устрій імперії (чи федеративна і яка федерація — націй чи "областей"), земельна справа (чи земля, вразі ухвали про її "соціалізацію" відбиралася б до єдиного імперського фонду і з нього приділялася б мешканцям імперії, чи могли б існувати окремі національні чи областні фонди), питання про армію, про основні закони і багато інших — мали рішати ті "всеросійські" установчі збори і поскільки в них **більшість мали б москалі** (московські соціалістичні партії) — то вони рішали б згідно з своїми програмами, які всі стояли на становищі **єдності** імперії. Українські делегати склали б там величезну меншість і впливу б не мали жодного. Отже можна було бути певним, що ті ухвали будуть відповідати московським соціалістичним програмам, але українці не могли сподіватися навіть на признання їм ширшої автономії.

Тому заяву Винниченка, в цій справі, яку наводимо в цілості, доводиться трактувати рівно ж як **шкідливу** для українського народу. Вже сама участь в голосуванні, це б то в обранні кандидатів до ворожого нам імперського органу, яка вдержувала українців у "московській орбіті", не давала відчутти себе вільним справді народом, нічим не пов'язаним з ворожою нам московською імперією. **Українські самостійники випустили тоді ряд відозв у яких закликали український нарід бойкотувати ці вибори й не брати в них жодної участі.** Абсентизм був досить великий, хоч докладних відомостей ми не

маємо. Напр. в самому Києві взяло участь в голосованню лише 179.688 виборців. В світлі наведених даних можемо правильно оцінити наступну заяву Винниченка:

"Всеросійські Установчі Збори обов'язково повинні відбутися. Але в Петрограді та Москві Народні Комісари утворили умови, які роблять працю Установчих Зборів неможливою. Їх можуть розігнати. Криленко вже розсилає про це телеграми до армії. Краще б було для Установчих Зборів вибрати інше місце. Одначе не на Україні. Але коли б Центральна Рада одобрила проєкт перенесення Установчих Зборів на Україну, Генеральний Секретаріат обставив би роботу їх, як тільки був би в силах. Цією справою треба серйозно зайнятися."

Як бачимо з наведених слів, автономісти хотіли за всяку ціну, всіма можливими способами, зберегти московське ярмо на шиї українського народу, бо ж усім було ясно, що ті "установчі збори" поставляться до українського визвольного руху не краще ніж чолові репрезентанти московських соціалістів — Керенській, Чернов, Оберучев і т. д. і т. д., ніж делегати "Всеросійської Демократичної Народи".

Чим же керувалися наші автономісти агітуючи за московськими установчими зборами та за **обов'язковістю їх ухвал для України?** Чи лише "наукою" М. Драгоманова? Відповідь на поставлене питання дав у тій же промові, той же Винниченко, кажучи:

"Хай вони, большевики, знають, що вони руйнують не тільки Росію, але й себе. **Ми більше думаємо про інтереси всієї Росії ніж большевики.** Із-за своїх утопічних мрій вони руйнують Росію на всіх полях — економічному, фінансовому."

Наступні десятиліття показали, що большевики хоча й силоміць пробували накидати "свої утопічні мрії", проте дбали в першу чергу про Московщину, про інтереси московського народу, за те наші автономісти для "своїх утопічних мрій" жертвували інтересами українського народу! Власне в угоду тим "мріям" вони розклали навіть ті військові українські частини, які повстали не з їх волі, в угоду їм намагалися "відремонтувати в'язницю народів", яка сама розсипалася, в угоду їм поборювали найбезсоромнішими демагогічними штучками самостійників і в угоду їм отруювали свідомість українського народу пропагандою таких поглядів та ідей, як щойно наведені.

Та й на цьому не кінець. Голова уряду автономістів у цій

своїй урядовій промові заявив: "Ми послали до Берестя своїх делегатів, контролювати та перевіряти вчинки большевиків. Коли зайде потреба, ми протестуватимемо проти соромних і недопустимих для Росії вчинків."

Вправді, в промові була згадка і про те, що "Агітація большевиків схиляється до того, щоб признавати тільки те, що скажуть вони, москалі, а ми їм відповімо: Ні! На Україні має силу тільки українське слово! Ми не дозволили реакції й анархії дістатися в наш край. Ми ведем свою лінію і доведемо її до кінця."

Однак, як ми проаналізуємо це речення то побачимо, що те протиставлення було лише пропагандовою фразою, яка звелася остаточно не на ствердження противенств національних, лише — знова ідеологічних. Коли ж брати промову в цілому, особливо на тлі **цілої політики** автономістів, то вона не лишає сумніву що-до того, що автономісти керувалися в своєму поступованні добром "Росії", були патріотами московської імперії і хотіли її зберегти за всяку ціну, виправдуючи назву "самоотвержених малоросів".

Ця промова була сказана дня 15 грудня і опублікована в пресі 16 грудня, тимчасом дня 16 грудня вночі москалі зі стаціонарного в Харкові московського запасового полку захопили телеграф, однак при появі викликаних українських частин — втікли. Того ж дня відбувся бій між Харковом і Ворожбою на 117 версті українського війська з московськими відділами, що посувалися на Харків, які й були розбиті. В тому ж часі московсько-большевицькі військові частини, стаціонавані в Сумах, Вовчі і Кулянську виступили проти українців і рушили на Харків. До Харкова прибули українські частини і рівно ж рушили в бік Білгороду захопленого москалями. Ще 15 грудня одержав московсько-большевицький комісар в Жмеринці — Ликов від головнокомандуючого Криленка наказ рушити з частинами другого гвардійського корпусу, який уважався большевицьким, на Київ. Дня 17 грудня було перехоплено телеграму Ликова до Кириленка в якій він доносив таке:

"Другий гвардейський корпус є в моім розпорядженню. Розброюю українців, але солдати відмовляються, з огляду на те, що в кожному полку є до 1000 українців. Пробирав розброїти два ешелони гайдамаків, але це не вдалося з огляду на їх непохитність. Один ешелон Волинців (большевиків) розброїли і розформували козаки. Інші ешелони відмовилися визволяти

товаришів. Щоб рушити проти українців, необхідно виділити всіх українців і відіслати їх на фронт; з рештою, можна рушити на Київ. Другого виходу нема. Ликов.”

Як бачимо з цього документу, то ті українці-вояки, коло яких не встигли "попрацювати" наші автономісти, хоча й з огляду на діяльність тих же автономістів, про яку знали з преси і не розуміли гаразд у чому справа (і тому не билися з московськими большевиками) однак, керуючися національним інстинктом — не хотіли йти проти "своїх"!

Та "виділити" українців комісар Ликов не міг з багатьох причин, тим більше, що Криленко домагався негайного наступу на Київ. Наслідки були такі:

Дня 16 грудня на стації Жмеринка, коли потяг рушив у бік Києва — був заатакований українським військовим зєднанням, яке перегородило шлях. Першим мав іти Волинський полк. Він, замість пробувати просуватися вперед — почав "самоозначуватися", се б то, українці почали гуртуватися окремо. Так виділилося зі складу полку 1500 душ і вони приєдналися до українських частин і допомагали їм розброїти "Волинців"-москалів.

Отже, як бачимо, без виповідження війни московські большевики намагалися захопити в свої руки владу в Києві та більших центрах України, користаючися з того, що там всюди стояли московські війська. Майже стихійно почав творитися на півночі України по лінії Гомель, Бахмач, Брянськ українсько-московський фронт.

Самостійницькі елементи у війську, а також серед молоді, з огляду на ситуацію домагалися проголошення самостійности і оголошення війни з Московщиною, а також припинення вивозу харчів з України на північ.

Лише це одне домагання було виконане автономістами, бо лише його підтримували також де-які антибольшевицькі московські кола, які сподівалися так утруднити становище большевицького уряду. Отже було видано наказ, який забороняв вивозити хліб на північний і західний фронт, а також на Московщину.

На станції Орша московсько-большевицькі війська розброїли український полк, який прямував на Україну. Є всі підстави твердити, що перед 17 груднем було досить багато таких нападів з московського боку і сутичок, тільки вони, на жаль, не зафіксовані й тому про них не можемо говорити.

Всі описані тут і не описані сутички були аж ніяк не випадкові. Справа в тому, що згідно з наказами московсько-більшевицького уряду велася на Україні філіями большевицької московської партії агітація за "перевибори" У. Ц. Ради на "Всеукраїнському Зїзді Советів". Це ж домагання було також одним із пунктів ультиматуму.

Тут слід нагадати, що пропагандово-демагогічна "Деклярація прав народів Росії" була ухвалена 17 листопада 1917 року. Дня 17 грудня того ж року вислав московський большевицький уряд за підписом Леніна "Маніфест до українського народу" поєднаний з ультиматумом УЦРаді з 48 годинним терміном. А тимчасом ще до вислання того ультиматуму 15 грудня з наказу московського большевицького головнокомандуючого Криленка мав Ликов рушити з другим гвардійським корпусом на Київ, а знова ж 16 грудня пробували москалі захопити Харків!

Наведені безсумнівні факти зясовують чому ми попереду, говорячи про твердження Коляски, трактували обидва документи ("Деклярацію" і "Маніфест"), як пропагандові, які смішно розглядати поважно. Їх завданням було баламутити, викликати хаос у думках і максимально ослаблювати спротив війська, у своїй масі менш освіченою ніж Коляска, Дзюба та їхні читачі.

Власне таку "перевибрану" Ц. Раду і визнав задалегідь московський большевицький уряд. Агітатори твердили, що по своїому складі У. Ц. Рада є "буржуазна", а треба щоб вона була "пролетарською". Таким чином москалі використовуючи москвофільство і "клясове" наставлення У. Ц. Ради ставили справу наче б то в площині політичної, а не національної боротьби за соціальний та ідеологічний напрямок керуючого органу на Україні.

В дійсности ж москалі хотіли змінити основно **національний** склад керуючого органу, обрати **не українців** (і при тому — своїх людей) і за їх допомогою перетворити Україну в частину московсько-більшевицької держави.

Той, хто забуває чим були на Україні "Совети робочіх і Салдатскіх Депутатов", може власне думати, що ходило про форму владі, а тому мусимо нагадати, чим були оті "совети".

В усіх більших містах України в 1917 році серед міського робітництва переважали головно неукраїнці (москалі, жиди, поляки та інш.) і тому "депутати" того робітництва — це були діячі головно московських соціалістичних партій. Отже та час-

тина депутатів до такого "совета", що була повязана з українською **територією** властиво репрезентувала здебільшого дві національні меншини — московську і жидівську, які й жили переважно в містах. Тут треба собі нагадати, що населення міст у 1926 році творило 18 відсот. усього населення, а з тих 18 відсот. лише 47 відсот. були українцями по крові. Таким чином, коли б і українці обирали від українських робітничих організацій своїх представників у "совети" то і тоді вони репрезентували б **лише** коло 8 відсот. усього населення України. Але певно, частина обмосковлених робітників належала до московських соціалістичних організацій і віддавала свої голоси партійним лідерам — москалям і жидам.

Ми не маємо статистичних даних про відсоток українців у комуністичній партії в році 1917, але маємо урядові дані з 1927 року. По 7 роках московсько-більшевицького пановання на Україні, звичайно, дуже сильно зріс відсоток українців порівнюючо з 1917 роком, але й тоді було серед членів партії українців лише 11,7 відсотків, а москалів 65 відсот. і жидів 4,3 відсот. Наведені числа вказують, що партія була московська і москалі, а не хто інший, рішали про напрям її політики.

З огляду на сказане "совети" репрезентували не більше 5 відсот. українського населення України. Оскільки ж мова про депутатів від війська — то в **1917 році** стояло на Україні у звязку зі світовою війною **дуже багато війська нічим не повязаного з Україною, війська московського.**

Ми знаємо, що майже всі спроби московських більшовиків захопити владу — опиралися на **московсько-більшевицькі** військові одиниці розміщені на Україні і тому, у випадках, коли вдавалося такі частини розброїти — доводилося їх особовий склад вивозити на Московщину.

Отже "совети" репрезентували в основному московсько-жидівські національні меншини України, а також випадково розміщений на час війни на Україні московський елемент, московські військові зеднання та московську політичну думку. Делегати від українських частин і де-яких українських робітничих організацій творили в кожному такому "советі" зnikomу меншість. Московсько-більшевицьке домагання "переобрання" членів У. Ц. Ради на "Всеукраїнському зїзді советів" було в дійсності домаганням **передачі влади в руки неукраїнців, а москалів та жидів** у великій частині не повязаних взагалі з Україною, бо ж в тому "зїзді" мали б узяти участь не делегати на-

селення України, тільки делегати тих, не пов'язаних з українським народом "советів".

Вправді і члени У. Ц. Ради не були вибрані цілим українським народом, навпаки, на початку дбали наші автономісти щоб виборцями були лише автономісти, а не українські самостійники, а пізніше — доповнювали її представниками тих опанованих, або створених автономістами українських організацій, які відповідали політичним плянам і намірам автономістів. Тому напр. діячі У. Ц. Ради допустили до участі в керуванні Україною національні меншини в пропорції, яка відповідала їх кількості, але не допустили хоч би представників української партії хліборобів-демократів. Рівно ж вживали автономісти заходів і далі, щоб не дісталася в число членів У. Ц. Ради українських самостійників. Однак усе ж У. Ц. Рада не репрезентувала українського народу в цілому, але репрезентувала **безперечно українські** організації певної частини **нашого** народу. "Совети" ж репрезентували в своїй більшості **не українські**, тільки московсько-жидівські організації. Таким чином ультимативне домагання "перевиборів" членів У. Ц. Ради на "всеукраїнському зїзді советів" — **було домаганням заміни українського її складу — складом не українським** (московсько-жидівським), що **беззастережно визнавав зверхність московської большевицької влади**. З того випливає, що це домагання московських большевиків було рівнозначним з домаганням **передачі всієї влади на Україні в московсько-большевицькі руки**. Те, що московсько-большевицький адміністративний центральний орган на Україні мав і далі зватися "Укр. Центральною Радою" не мало би жодного значіння. Ця назва мала служити тільки для замаскування істотної зміни, яка була доконана.

Очевидячки наші автономісти це **тоді** собі усвідомлювали (бодай мудрійші з них), але, уважаючи своїм смертельним ворогом український націоналізм — ці "лукаві" хотіли його "приспати" за всяку ціну і тому не важилися зясувати сказане населенню і тим самим виявити **національну** суть конфлікту і... зміцнити націоналістичні настрої й течії.

Однак автономісти, розуміючи чим би закінчився такий зїзд "советів", ухилилися від його скликання, а урядова партія (укр. соц.-рев.) на своєму зїзді ухвалила: "доручити партійним організаціям У.П.С.Р. подбати щоб **перевибрати** "Совети" як найшвидше і зараз же по перевибранню **місцевих** рад скли-

кати всеукраїнський зїзд рад робітничих депутатів, який виділить зі себе всеукраїнську раду робітничих депутатів.”

Та не в інтересі москалів було чекати на такий зїзд і київська філія московської большевицької партії, виконуючи наказ з центру, скликала на 17 грудня "всеукраїнський зїзд советів”.

Ухвала зїзду У.П.С.Р., яку щойно наведено, була в істоті речі "капітулянтська", бо не давала нічого: коли лише той зїзд переобраних робітничих рад мав обирати "всеукраїнську робітничу раду" то і в тому випадку, з огляду на склад робітництва всіх більших міст у ній би мав завелику роль неукраїнський елемент, а по друге, коли та "всеукраїнська рада робітничих депутатів" не мала **замінити У. Ц.** Раду то це не задовольнило б москалів, бо їм власне ходило про усунення від влади українців. Не задовольняючи москалів, така "реформа" не задовольнила б і українців, але в процесі агітації за неї **поглиблювалось** би **клясове** трактовання справи і тим самим творилося б "димову заслону" для московського нападу на Україну, бо не розшифровувалось би причини московського нападу і народні маси бачили б усе у **фальшивому світлі** власне в тому, в якому його хотіли представити **самі московські большевики.**

Адже ж большевики, щоб демобілізувати до решти український нарід, щоб переконати його немов би їм залежить не на завойованню України, а лише на "уможливленню" українському робітництву і селянству встановлення "своєї" влади, голосно, при кожній нагоді запевняли, що вони визнають українську державність і годяться на цілковите відділення України.

Наші автономісти, спішно заповідаючи переобрання "советів" і агітуючи за клясовий характер влади та передачу тої влади в руки "трудового" населення — скріплювали віру в те, що московські большевики справді хочуть лише зміни устрою.

Тимчасом, як спроби в більших центрах захопити за допомогою московського війська владу, так і скеровання ще перед 17 грудня московсько-большевицьких частин і спроби пересування їх у бік Києва, а рівнож призначення на головнокомандуючого московсько-большевицьких військ, які почали наступальні операції, Антонова-Овсеєнка (перед тим — коменданта Петрограду), що дня 16 грудня вже прибув до "ставки" у Могилеві (на Дніпрі) — все вказувало, що москалі, лише для задурення мас "домагалися" від У. Ц. Ради перевиборів і "визнавали" її суверенність.

У дійсності вони кинули на Україну свої найкращі, **московські по національності**, військові з'єднання і намагалися ще **перед 17 грудня** опанувати силою бодай кілька важливіших центрів, а завданням того "зїзду советів" було "легалізувати" ту окупацію проклямуючи усунення від влади У. Ц. Ради, поставлення на її місце нової, яка мала "просити військової допомоги" від московських большевиків. Щоб улегшити переведення в життя згаданих плянів, з окрема завдань поставлених тому "зїздові советів" паралізуючи можливий спротив наших автономістів і деморалізуючи українські війська, які ще тримали У. Ц. Ради, московсько-большевицький уряд наказав головнокомандуючому прапорщику Криленкові передати радіо-телеграфом 17 грудня до Київа такий ультиматум:

"Приймаючи на увагу інтереси єдності і братерського союзу робітничих та працюючих експлуатуємих мас у боротьбі за соціалізм, приймаючи на увагу признання цих принципів численними постановами органів революційної демократії Рад, а найбільше — 2-го Всеросійського Зїзду Рад — соціалістичне правительство Росії "Совет Народних Комісаров" **ще раз стверджує право на самовизначення за всіма націями, які пригнічувались царатом і російською буржуазією, аж до права цих націй відділитися від Росії.** Через це ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо Народню Українську Республіку, її право цілком відокремитися від Росії, або зробити умову з Російською Республікою на федеративних і тому подібних взаємовідносинах між нами. **Все, що торкається національних прав і національної незалежності українського народу визнається нами, Радою Народніх Комісарів, зараз же, без обмеження та безумовно.**

Проти фінляндської буржуазної республіки, яка поки що застається буржуазною, ми не зробимо жодного кроку в напрямі обмеження національних прав та національної незалежності фінського народу і не зробимо жадних кроків, які б обмежували національну незалежність будь-якої нації із числа тих, що входять і бажають увійти в склад Російської Республіки.

Ми обвинувачуємо Раду в тому, що **прикриваючись національними фразами, вона веде непевну буржуазну політику, яка давно вже визначається непризнанням Радою "Советів" та совітської влади на Україні. Між іншим Рада відмовляється скли-**

кати по домаганню совітів України зізд українських совітів негайно.

Ця непевна політика, яка позбавляє нас можливості визнати Раду яко уповноважену представницю працюючих та визискуваних мас Української Республіки, довела Раду в останній час до кроків, які означають знищення всякої можливості порозуміння.

Такими кроками були:

1. дезорганізація фронту. Рада переміщає та викликає од-нобічними приказами українські частини з фронту, руйнуючи таким чином єдиний спільний фронт до розмежування, яке можна здійснити тільки шляхом організованого порозуміння урядів обох республік.

2. Рада приступила до розброєння совітського війська, яке перебуває в Україні.

3. Рада підтримує кадетсько-Каледінську змову і повстання проти совітської влади, посилаючись цілком неправдиво на автономні буцім то права Дону та Кубані.

Прикриваючи цим каледінські контр-революційні виступи, що йдуть всупереч з інтересами та вимогами величезної більшості трудового козацтва, Рада пропускає через свою територію військо до Каледіна, відмовляючись пропустити військо проти Каледіна. Стаючи на цей шлях нечуваної зради революції, на шлях піддержки запеклих ворогів як національної незалежності народів Росії так і совітської влади, ворогів трудящої та визискуваної маси, — кадетів та каледінців, — Рада змусила б нас оголосити без жодних вагань війну їй, навіть коли б вона була вже цілком формально визнаним та безсуперечним органом вищої державної влади незалежної буржуазної України.

Тепер же, з огляду на всі зазначені вище обставини, Рада Народніх Комісарів прилюдно перед народами Української та Російської Республік ставить Ц. Раді такі запитання:

1. Чи Ц. Рада зобов'язується зріктися спроб дезорганізації спільного фронту?

2. Чи зобов'язується Ц. Рада не пропускати тепер без згоди Верховного Головнокомандуючого жодних військових частин, простуючих на Дон, на Урал та до інших місць?

3. Чи зобов'язується Ц. Рада давати підмогу революційному війську в справі його боротьби з контр-революційним кадетсько-каледінським повстанням?

4. Чи зобов'язується Ц. Рада припинити всі свої спроби розброєння совітських полків та робітничої червоної гвардії на Україні і повернути негайно зброю тим, у кого її віднято?

Коли на протязі 48 годин не буде одержано на ці запитання задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Ц. Раду в стані одвертої війни проти совітської влади в Росії і на Україні.

Рада Народніх Комісарів."

(Підкреслення всюди наші — Р. М.)

Як бачимо після всіх цих облудних запевнень, які мали "приспати" національні почування українців і улегшити москалям здійснення їхніх плянів, переходять московські большевики до "оскарження" У. Ц. Ради в ряді "злочинів" dokonаних ніби то під прикриттям "національних фраз" (яких, як знаємо, автономісти не надто вживали), злочинів, що наче б то не мають нічого спільного з національними справами. Тут нагадуються нам вказівки Леніна в конечности обвинуватити "боротьбістів" не в націоналізмі, а в цілком іншому, що не має зв'язку з національними справами (ми наводили ці слова в попередньому розділі).

Далі йшли домагання, які зводились до жадання повної капітуляції перед московськими большевиками. При тому, природно, вони всі доводили, що слова про "суверенність", "право на відділення" були порожніми фразами, бо від жодної справді суверенної держави не може домагатися сусідня держава поновного озброєння чужого, вороже настроєного війська на своїх землях, не може жадати передачі тій сусідній державі права рішати кого може, а кого не може така "суверенна" держава пропускати через свою територію і не може домагатися допомагати військам тої сусідньої держави, які кожну хвилину можуть скерувати зброю проти тої ж ніби то "суверенної" держави.

На цю ноту-ультиматум наші автономісти, треба признати, відповіли досить річевою і правильною нотою з якої наводимо найголовнішу її частину:

"Генеральний Секретаріят в заяві Народніх Комісарів про те, що вони визнають Українську Республіку вбачає нещирість або ж суперечність самим собі. Неможливо одночасно визнавати право на самовизначення "аж до відокремлення" і в той же час робити грубий замах на це право, накидаючи свої фор-

ми політичного ладу, як це робить Рада Народніх Комісарів **Великоросії** що до Народньої Української Республіки.

Генеральний Секретаріат рішуче одкидає всякі намагання народніх комісарів вмішуватись в справу упорядкування державного й політичного життя в Народній Українській Республіці. Претензії народніх комісарів на керування українською демократією тим менше можуть мати яке-небудь виправдання, що ті форми політичного правління, які накидають Україні, дали на території самих народніх комісарів такі наслідки, що цілком не викликають заздроси. Поки у **Великоросії** розвивається анархія, економічні та господарські розрухи, поки там панує груба сваволя та нищення всіх свобод, які одвоювала у царизма революція — Генеральний Секретаріат не визнає потрібним повторювати цю сумну спробу на території українського народу.

Українська демократія в особі українських рад солдатських, робітничих і селянських депутатів, які зорганізувались в законодавчому органі Центральной Раді та в уряді Генеральному Секретаріаті цілком задоволена як складом цих органів, так і переведенням в життя її волі.

Центральною Радою незадоволені **великоросійські** елементи **чорносотенного, кадетського і большевицького** напрямків, які певно хотіли б другого національного складу Раді. Але Генеральний Секретаріат дає повну можливість зазначеним елементам **виїхати** з території України до **Великоросії**, де їхнє **національне** почуття буде задоволене.

Маючи це на меті, українські солдати розброїли **анархічно** настроєних великоросійських солдатів, які робили змови проти влади українського народу й загрожували внести в життя України криваву братовбійну війну, анархію і всю ту розбещеність, яка панує на території Народніх Комісарів. Солдати ці одержали можливість безборонно виїхати в межі власної держави. Відціля впливають і другі відповіді на запитання Ради Народніх Комісарів.

Єдність фронту визнає і Генеральний Секретаріат У.Н.Р. Але після того, як Рада Нар. Комісарів **Великоросії** зруйнувала цей фронт, завівши в ньому повну дезорганізацію, після того, як большевицькі частини кидають позиції й оголяють фронт, Ген. Секретаріат не вважає можливим тільки силами українських частин охороняти всю величезну лінію фронту. Тому то

він одкликає з північного і північно-західного фронтів українське військо на український фронт (обєднавши в теперішній час південно-західній і Румунський fronti.).”

Але далі знова вертають автономісти до своєї шкідливої і нереальної концепції — творення "центрального" уряду для московської імперії, підкреслюючи тим знова лише, що вони не хочуть підлягати тільки **большевицькій** Московщині, а не Московщині взагалі, бо ж той "центральный" уряд був би фактично московським. До того ж у ноті Московщину всюди зветься "Великорусью" і тим самим визнається абсурдну московську вигадку про існування трьох "Русей".

Справу ж зі скликаним більшовиками зїздом полагодили автономісти так, щоб маси не могли й далі зрозуміти істоти конфлікту. Автономісти, не розшифровуючи намірів московських більшовиків запрягти в московське ярмо Україну, залишили цілу справу в площині соціальної.

Що більше! Вичисляючи лише такі "незадоволені великоросійські елементи" — "чорносотенці, кадети і більшовики", а не згадавши ні словом московські соціалістичні партії і безпартійних москалів, наші автономісти маскували і виправдували московський наїд та обертали московську навалу у... внутрішню, партійну боротьбу.

Очевидячки для них москалі були справді "великоросами", близькими і рідними їм остільки, що навіть коли їх обплювали (дослівно) делегати того "великоросійського" народу, вони тихенько стирали пювки і... "простягали братню руку" оскаженим представникам московського народу (мова тут про події на "Всеросійській Демократичній Нараді" у Петрограді).

Центральний Комітет Всеукраїнської "Селянської Спільки" створеної як знаємо укр. соц.-революціонерами і ними ж контрольованої, як тільки стало відомо про день скликання московськими більшовиками зїзду, звернувся до комітетів "Селянської Спільки" з запрошенням надіслати як найбільше своїх депутатів, бо, мовляв, міські робітники хочуть рядити Україною, відсуваючи на бік наше селянство. Отже справа була поставлена знова в площині соціальної. Одночасно і Український Військ. Генер. Комітет звернувся до українських військових частин з закликком надіслати і своїх делегатів. Наслідком того прибуло на зїзд загалом 2500 делегатів з яких було лише 80 большевицьких делегатів.

Серед прибувщих величезну більшість творили члени Укр. Селянської Спілки, які через своїх лідерів були узалежнені від укр. соц. революціонерів, однак певний процент тих селянських делегатів, а ще більший процент військових орієнтувалися на самостійників.

Перед початком зїзду, в іншому приміщенню (будинок театру Садовського) відбулася нарада в якій взяла участь найбільш активна частина делегатів-українців. На цій нараді було намічено плян акції, яка мала запобігти висуненню большевиками своєї президії на чоло зїзду і там же була намічена президія для того ж зїзду. Тут треба нагадати, що серед українських есерів були впливові тайні самостійники, згадати б хоча б "братчика" Василя Еланського, Маєвського та інш. Самостійники, згідно з одержаними директивами, намагалися висунути національний момент і загострити московсько-український конфлікт.

По цій нараді, вже в будинку в якому мав відбуватися зїзд, прийшло до гострої сутички з "мандатною комісією" большевиків, яка хотіла дати квитки правомочних членів зїзду лише делегатам їхніх "советів". Завязалася гаряча суперечка, яка перекинулася навіть на вулицю, де серед делегатів, які прибули на зїзд опинилося багато молоді настроєної самостійницьки, кинуті туди для агітації "Братством Самостійників".

Настрій зібраних підвищується і група делегатів силою усуває большевицьку "мандатну комісію", яка під натиском переважаючої в багато разів своїм числом маси українців-делегатів, мусить уступитися і нова мандатна комісія починає без затримки перевіряти уповноваження та видавати всім делегатам картки правомочних учасників зїзду. Коли ця процедура доходила до кінця і салю заповнили сотні українців-делегатів, московські большевики зробили спробу непомітно скупчитись біля столу призначеного для членів президії, підійти до нього і відкрити зїзд. Цю спробу помітили українці і заатакували большевицьку групу. Військові делегати-самостійники скористалися з нагоди де-кого з большевицьких лідерів, усуваючи від президіяльного столу, почастиувати стусанами й запотиличниками. Місця при президіяльному столі зайняли люди намічені на нараді, що відбувалася в театрі Садовського, а серед них був і В. Еланський ("Блакитний"), Маєвський і ще де-хто. В президії були заступлені не лише укр. соц.-револ., а також укр. соц.-дем., вояки Півд.-Захід. фронту та морці чорномор-

ської і балтійської фльоти. Було ухвалено дати представникам різних московських фракцій — 7 місць, а серед них 4 місця більшовикам. По відчитанню привітів з місць та III Універсалу зроблено перерву, після якої вирішили більшовики висунути своїх кількох промовців з числа тих, які володіли українською мовою. Затонський спробував переконувати зїзд у тому, що наче б то "сталось непорозуміння" і що багато делегатів прибуло від тих організацій, які не мали брати участі у зїзді й домагався відкладення продовження нарад до наступного дня, коли б мала мандатна комісія більшовиків перевірити уповноваження делегатів. Його промова була переривана увагами й сміхом, а коли він її закінчив запевненням, що українське селянство само усуне У. Ц. Раду і передасть владу "советам" — то його проводили реготом, вигуками й галасом та криками "геть звідси", "московський наймит" і т. п.

Йому відповідав від імени "Селянської Спілки" М. Стасюк, який постарався своєю промовою затерти національну істоту конфлікту й приглушити розбурхані національні почування, кажучи, наче б то комітет Ради Робочих і Солдатських депутатів, скликаючи зїзд давав перевагу робітникам і солдатам **ігноруючи селянство** і що тому Ц. К. Селянської Спілки подбав, щоб і селянство було належно репрезентоване.

Справу мандатів запропонувано передати спеціальній комісії, а розгляд справ перенесено на другий день.

Другого дня засідання розпочато відчитанням ультимату московського уряду, який у величезної більшості присутніх викликав страшне обурення і, звичайно, збудив **національну** зненависть. Щоб погасити той настрій — московські більшовики висунули свого промовця Шахрая, що говорив по українськи і намагався переконати присутніх, що той ультиматум є просто лише "непорозумінням", яке треба "зліквідувати", бо, мовляв, **"між пролетаріатом і селянством України і Росії різниць немає... Але"** в його промові по цих словах починалася агітація проти У. Ц. Ради і заповідалося, що більшовики "будуть боротися проти буржуазної політики Центральної Ради за повний успіх революції"

Звичайно Шахрай висловлював не свій персональний погляд. Він виконував те завдання, яке випливало з цілої тактики Леніна в національній справі. Його завданням було **заспокоїти національне почуття українців, демобілізувати, розбити одноцільний фронт**, який починав творитися і... переко-

нати, що наче б то агресивна політика цілості большевицької партії не подиктована московськими національними інтересами. А звідси вже сама більш хистка, більше замотелічена соціалізмом частина українців робила неправильний висновок, що, мовляв, замість готуватися до збройної боротьби з москалями — треба "поглиблювати" противенства й сіяти ворожнечу між окремими суспільними верствами українського народу та наслідувати соціальну політику большевиків. А це власне й треба було досягнути москалям. І то не лише Ленін використовував суспільні противенства в московському інтересі, але й такий "соціаліст", як "тішайший царь Алексей Михайлович" підтримуючи Івана Брюховецького тоді, коли він пропагував скасування приватної власності на землю та пановання "голої" — робив не інакше.

Прому Шахрая переривали вигуками обурення та іронічними увагами. Після нього промовляв Петлюра, який звернув увагу зборів на те, що і в районі Гомеля і в околицях Брянська і на тій частині Волині, що уважалася фронтовою смугою імперської армії купчилися відділи, готуючися до походу на Україну. З Гомеля, казав він, вже вирушили большевицькі війська і підходять до Бахмача. Тут переривають промову большевики вигуками: "Неправда!" Петлюра відповідає: "Правда! Я маю телеграфічні повідомлення про це!" Підкреслював рівно ж Петлюра, що українці лише бороняться та... звертався до "Вільного Козацтва" з проханням допомоги. Промова його не лише не відзначалася войовничістю й не була апелем до лицарського минулого, але йшла також по лінії бажаній москалям, це б то ставила цілу справу в площині політично-соціальної.

Опісля виступив з промовою Винниченко. Ця промова з огляду на де-які твердження може здивувати не одного, а тому слід нагадати, що Винниченко не лише був вправним демагогом, але й людиною непомірно амбітною, яка прагнула популярності за всяку ціну і не раз міняла свої погляди достоворюючися до настроїв загалу. Тут слід нагадати хоча б такий випадок, який знайшов відгомін у листі Михайла Коцюбинського до Е. Чикаленка. Справа в тому, що в 1909 році В. Винниченко "образився" на українських критиків за неприхильну оцінку його творів і цього було досить, щоб спонукати Винниченка прийняти рішення перейти зовсім до... московської літератури. З тої нагоди й написав М. Коцюбинський до Чика-

ленка слідує: "Мені соромно було читати таке... Як може говорити про щось подібне ідейна людина — не розумію!... Хіба свідомий українець має право віддати свої сили чужому народові? Це щось таке дике, що повторюю, мені було соромно читати."

На жаль, цього свого рішення Винниченко не здійснив "з незалежних причин" (кількох українців-студентів побило йому прилюдно пику), але воно вказує на причину несподіваних хитань і на джерело необміркованих вчинків.* Імовірно антимосковські вигуки і піднесене національне почуття більшості учасників зїзду зробили вплив на цю темпераментну особу і Винниченко виступив з промовою в якій навіть були антимосковські нотки.

Починалася вона обороною У. Ц. Ради від закиду "буржуазности", що був, згідно з його словами, лише "прийомом боротьби, котра по своїй суті є тільки національною боротьбою". І далі: "Ми твердо взялися за будовання відродженої української держави (??? Р. М.). А це їй не подобається большевикам, і через це вони розводяться про "буржуазність" Центральної Ради, бо не можуть відкрито і чесно признатися, що борються, як великороси.

Большевики стоять за самовизначення націй, але нам накидають свої державні школи. Це — знов те саме, як і в 1906 р., коли Ленін визнавав право України навіть відділитися, але українських шкіл не хотів дати, бо це, на його думку, розбило б робітничу клясу.

"Досить нам цієї науки. Центральна Рада буде робити лише те, що є в інтересах української демократії. Нас обвинувачують в контрреволюційности, це б то боротьбі проти здобутків революції. А тимчасом що робить сама Рада Народніх Комісарів? Дивіться. Свободу слова знищено. Виходять тільки большевицькі газети. Свободу страйків так само, бо большевики, очевидно, визнають це право тільки для себе. Чи це ж не є контр-революція, боротьба проти здобутків революції?"

Зверніть тільки увагу на ту нещасну Великорусь. Больше-

*) У 1916 році Винниченко знову написав по московськи песу "Мохнатогого", включену до репертуару театру Незлобіна, це і стаття в "Проміні" викликала відкритий лист молоді з обіцянкою повторити "екзекуцію".

вики захопились ідеєю завести соціалізм, хоч Росія ще не дозріла до цього, хоч всі соціалісти добре знають, що соціалізм мусить прийти наслідком розвитку капіталізму, як плід розвитку продукційних сил. Вони хочуть зірвати цей недозрілий плід завчасу, щоб збудути розстройство шлунку, яке вже завели в себе в Росії.*

Ми, українські соціал-демократи гадаємо, що заводити у себе такий лад, то значить — тільки руйнувати край. Льогічний і нормальний хід громадянського розвитку мусить бути забезпечений на далі, а умови того — свободи. Такої лінії ми весь час держимось і будемо держатись! Дон гнітить робітничі організації, і Генеральний Секретаріят робить йому увагу, щоб він спинив свою практику і це приносить результати. Генеральний Секретаріят вважає потрібним вживати політичної, клясової боротьби, а не політики заліза і крові. І ви бачите: на Україні нема ні арештів, ні насильств.

Протягом трьох тижнів увесь Київ жив під загрозою розгрому. Большевики хотіли розпочати своє діло. І ми впорались з ними цілком мирно. Тільки ми понесли втрати — одного вбитого і чотирьох ранених. А тепер на Україні панує знова свобода. Агітуйте собі, робіть страйки, вдалі чи невдалі — инша річ, але збройною силою боротьби не зачинайте! Хто зачинає на того меч упаде!"

Отже було в цій хаотичній промові і про антиукраїнську політику москалів затитулованих "велікоросами" і вислів співчуття тим же москалям від цього "малороса" і похвали політиці автономістів за те, за що її хвалити не можна (з одного боку невідомо чи полегшало робітникам Донеччини від тої "інтервенції" Української Центральної Ради, а з другої за таких обставин коли dokonано було на Україні ряд спроб захоплення влади, коли на Україну сунули московсько-большевицькі війська, а большевицька партія на Україні підготовляє диверсію — тільки політичні нуки можуть вигукувати: "Агітуйте собі, робіть страйки!" і підкреслювати цілковиту безкарність таких акцій.

Після Винниченка в подібному ж дусі промовляв його однопартієць Ткаченко.

Після перерви, головував А. Степаненко і тоді було уха-

*) Це погляд московських соціал-демократів — "меншевиків".

лено уважати цей зїзд "Зїздом Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів", після цього большевики демонстративно покинули зїзд у числі 60 осіб.

Промова Грушевського не давала нічого нового.

Автономісти знали настрої зїзду і тому щоб мати вплив і перевести бажані постанови, їхні промовці завжди вставляли в свої промови кілька "багатообіцяючих" що-до рішучости фраз і підкреслювали, що москалі не можуть втручатися в наші справи. Так нпр. М. Грушевський сказав: "Українська демократія на чолі з Ц. Радою відведе ворожу руку й вибивши з неї зброю, скаже всім, що у нас на Україні вам зась!"

Але це все було, на жаль, лише демагогія, данина "бойовому" настрою зїзду.

Потім М. Грушевський у позачерговій заяві поінформував зїзд про те, що одержано відомість, що "большевицькі" полки прорвали українську заставу під Брянськом і перехоплено даний їм наказ за всяку ціну дістатися до Київа. Проти цих військ думав М. Грушевський "боротись"... ухвалою зїзду про підтримку У. Ц. Раді!

Трохи згодом виступив делегат викон. комітету Волинської "Ради Робітничих, Солдатських і Селянських Депутатів" жид Ліпец (член півбольшевицького "Бунду") з пропозицією видати від імени зїзду відозву до **московського** та інших народів "Росії". Автономісти подбали щоб цю пропозицію було прийнято і після перерви запропонували такий її текст (який і був прийнятий):

"Браття! Більше трьох років сини всіх народів, суших в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом; спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав народів на самоозначення. Український народ використав своє право та проголосив Українську Народню Республіку. Цій Народній Республіці Рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З генералом Гінденбургом Рада Народніх Комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультиматум і погрожує війною.

На словах **Рада Народніх Комісарів** наче б признає право нації на самовизначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі **власть Комісарів** намагається брутально вміщуватися в діяльність Українського Правительства яке виконує волю законодатного органу — Центральної Української

Ради. Яке ж це право на самоозначення? Певне — **Комісари** дозволяють самоозначуватись **тільки своїй партії**, всіж інші групи людности та народи вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ, не для того скинув з себе **царське ярмо**, щоб запрягтися в ярмо **Комісарів**. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб в тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду Народні Комісари проголошують буржуазною. Чи ж це правда? Ні, це — **наклеп!** Центральну Раду вибрали зїзди робітників, селян і солдатів усієї України. Дев'ять місяців провадить вона боротьбу за права демократії та національних меншостей України. За цей час Центральна Рада зорганізувала коло себе селянство та робітників, зєднала українське революційне військо, проголосила Народню Республіку, **в складі федеративної Росії**, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меншостей України. Всього цього вона досягала не порушенням прав інших народів, а пошаною до них; не касуванням громадянських та політичних свобод, а їх обороною; не зброєю та насильством, а відкритою зорганізованою політичною боротьбою. От за яку працю Народні Комісари обізвали Центральну Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала і буде підтримувати Центральну Раду, як найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників і солдатів, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господар Української землі — Українські Установчі Збори.

Брати і товариші — робітники, солдати та селяне! **Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви не вважаєте нас, демократію України, страшнішим ворогом, ніж полчища Гінденбурга? Ні, ми цьому не віримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, Раді Народних Комісарів, що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не порушите тої братньої згоди між Україною і всіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські Комісари.**

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити **всеросійську федеративну владу** яка б опіралася на зорганізовану волю народів і

країв. Ця влада повинна бути однородно-соціалістичною, від большевиків до народніх соціалістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. От се **програма нашої діяльності і наших домагань**. Отже питаємо, **чи за цю програму ви згодитеся приборкати нас гарматами та багнетами? Спиніться брати і товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи солдата не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної краплі крові не пролилося в братогубній війні!**" (Підкреслення наші — Р. М.).

Так використали наші автономісти бойові настрої зїзду!

До цього слід додати, що не було жодних шансів на те, щоб наступаючі московські війська могли цю відозву читати. Мало того! Ті війська **прекрасно знали**, що вони йдуть здобувати для Московщини хліб, сало, цукор, вугілля, а головне — владу над багатими землями. Таким чином ця відозва до решти деморалізувала лише українське військо, вмовляючи в нього, що москалі — "наші брати", товариші "по окопах" і "спільній боротьбі з самодержавством" і т. д. Прочитавши таку відозву, наш вояк що зібрався боронити Україну від осоружних "кацапів", починав "мякнути", пригадувати три роки "їди зі спільного казанка" і подібну пропагандову нісенітницю й нарешті, вирішивши, що не слід стріляти в "братів" оголошував... нейтралітет!"

VI.

ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ПОДІЙ. ОРГАНІЗАЦІОННА ПРАЦЯ САМОСТІЙНИКІВ. СТВОРЕННЯ НОВОЇ ПАРТІЇ ПІД ГРІМ ГАРМАТ.

Як було вже згадано, коло 60 душ членів московської большевицької партії покинули скликаний ними зїзд, на якому вони опинилися в разячій меншості. Вони, правдоподібно, згідно з вказівками Москви вирішили всі гуртом негайно переїхати до Харкова і там оголосити себе "зїздом".

Цю свою постанову вони оформили на зборах, які відбулися без якогось спеціального заповідження в приміщенню "Центрального Союзу Професійних Союзів" (організації, яка була базою антиукраїнської акції серед робітництва і під ту

пору перебувала під большевицьким впливом). Там зібралися крім членів партії київської большевицької організації, частина ліво-настроєних членів київського "совета", а також поодинокі представники деяких збільшевичених організацій, що прибули до Києва з Лівобережжя та Правобережжя. Всіх їх було де-що понад сотню душ. Більша частина учасників цих зборів прийняла резолюцію перенестися до Харкова і виїхала туди. Там ці "делегати" обідналися із зїздом Советів Криво-розьско-Донецької області, який відбувся в Харкові і цей, випадково "обеднаний" зїзд, який, звичайно, не репрезентував українського народу лише головно чужинців стало або й принагідно замешкалих на Україні, оголосив себе "Всеукраїнським Зїздом Робітничих, Солдатських і Селянських Депутатів". Після цього (дня 24 грудня) почалися наради цього нашвидку створеного зїзду. На цьому ж зїзді ухвалено текст відозви до українського народу, в якій обвинувачувалося У. Ц. Раду в тому ж, в чому її обвинувачував і московський большевицький уряд.

Цю відозву, як подавала "Нова Рада" в ч. 204, підписало 124 учасники того "зїзду", що також свідчить і про його випадковість і його нечисленність.

Але поскільки завданням зїзду було прикрити явну московську агресію, створити на доручення Москви потрібне їй "декорум" — постільки ані число учасників, ані їх мандати — не відогравали жодної ролі.

Вони на зїзді виконали те завдання, заявивши, що праця скликаного до Києва зїзду була зірвана "політиканами з Селянської Спільки і Ради Київських Депутатів" — і тому мусіли перенести зїзд до Харкова.

Тимчасом, ще перед закінченням того харківського зїзду московські большевики (стаціоновані там: 30 запасний полк і червона гвардія утворена з московських робітників Харкова, за допомогою надісланих із Московщини відділів червоної гвардії і рівнож надісланих матросів) — розброїли вночі 26 грудня український полк, що там стояв, і міцно захопили місто.

Тут мусимо нагадати, що в Харкові більшість робітництва була не української національності. По захопленню міста зїзд уже міг відверто обрати Центральний Виконавчий Комітет Рад, а останній заявив, що перебирає в свої руки владу на Україні. Про це було розіслано телеграфічне "оповіщення" заадресоване "Всім, всім, всім", в якому говорилося, що попередня влада Генерального Секретаріату У. Ц. Ради "усувається як контр-

революційна" і "буржуазна". Далі говорилося, що нова влада вживе всіх заходів до досягнення єдності української і московської демократії. Відповідь на ультиматум "Сов. Нар. Комісарів" оповіщає неважною.

Само собою ясно, що цей, створений за вказівками і допомогою московсько-більшевицької влади (Антонов-Овсеєнко вже 17 грудня перебрав у свої руки командування надісланими для захоплення України військами) маріонетковий уряд був негайно ж "визнаний" Москвою за єдино законний і вже 30 грудня, це б то три дні пізніше Н.К. Р.С.Ф.С.Р. оповіщає про своє рішення в якому говорилося: "Вітаючи утворення в Харкові справді народної Радянської влади на Україні, вбачаючи в цій робітничій і селянській Раді справжній уряд Народньої Української Республіки Рада Народніх Комісарів **обіцяє** новому урядові братерської республіки **повну підтримку.**"

Після цього червона Московщина стосує таку тактику: **веде далі** переговори з У. Ц. Радою і хоч би в своїй ноті від 3 січня 1918 року пише:

"Тому що офіційальні заступники Центральної Ради висловили бажання розпочати переговори для досягнення порозуміння з Радою Народніх Комісарів, котра зі свого боку признає незалежність Української Республіки, дальше тому що Центральна Рада признає контрреволюційний характер своїх сторонників, дальше з огляду на факт, що Рада Народніх Комісарів всюди і абсолютно признала всім націям з українською включно, право на незалежність, далі тому, що вітає кожду спробу оминути війну з Центральною Радою, коли б вона признала контрреволюційний характер діяльности Каледіна і не спиняла б ведення війни з ним, — **уважає** Рада Народних Комісарів за дуже бажану річ увійти в обговорення з Центральною Радою непорішених справ, щоб усунути всі непорозуміння, які впливають з політики Ради що-до загального фронту та протиреволюційного повстання Каледіна.

Рада Народніх Комісарів пропонує Центральній Раді переговори в справі порозуміння, яке відповідало б наведеним засадам і вважає за найвідповідніше місце для переговорів — Смоленск або Вітебск."

Мета цієї ноти ясна: а) не допустити до оголошення війни, яка загострила б національні почування, б) стримати наших автономістів від будь-якого наголошування національного характеру конфлікту, в) не допустити до протимосковської про-

паганди затримуючи неясність ситуації та тим самим улегшуючи акцію московських диверсантів на Україні.

Тут треба нагадати ще раз, що по всій Україні були розкидані московські військові відділи, стаціонавані в звязку з війною. Завданням московських большевицьких організацій (партійних, а такі в містах існували), було використовувати наявність тих московських частин і додавати для замаскування справжнього характеру таких виступів — трохи місцевих робітників і партійців і пробувати, бодай на коротко, захопити важливіші центри та вузлові станції. Для підтримки таких виступів підходили прислані з Московщини спеціальні військові з'єднання і перебирали владу в свої руки. Така тактика мала на меті створити ілюзію, немов би то "український народ" сам усуває небажану йому українську владу і встановлює "большевицьку".

І тому в тому періоді в Катеринославі, Одесі, Херсоні, Миколаєві відбуваються спроби захоплення влади. Коли місцевими силами (в тому в першу чергу стаціонаваними там військовими частинами) того зробити не вдається — спроби повторюються, по одержанні московських військових підкріплень.

Криваві сутички відбуваються в тій же другій половині грудня також в Рівному, Луцьку, Коростені, Шепетівці, Староконстантинові, Жмеринці, Проскурові, Браїлові, Бердичеві, Білій Церкві, Козятині та інших містах.

Наші автономісти певно несвідомо, але йдуть "на руку" московським большевикам, не оголошуючи війни та ведучи далі москвофільську політику.

Поки московські большевики здійснювали в Харкові накладене на них Москвою завдання, наші автономісти продовжували наради того скликаного до Київа з ініціативи большевиків зїзду і на ньому в першу чергу обговорювали відповідь на ультиматум московського уряду.

Не підлягає сумніву, що той факт, що московські большевики не зважаючи на ведену вже протягом майже місяця шалену пропаганду проти У. Ц. Ради, не зважаючи на числову перевагу в більших містах московсько-жидівського робітництва і пропаганду ведену солдатами тих, стаціонаваних на Україні московських частин, спромоглися дати на 2500 делегатів лише 80 своїх і що мусіли перенести зїзд до Харкова під охо-

рону московських багнетів і московського робітництва,* свідчить про те, що наші автономісти мали потрібні передумови, щоб перевести правильну політику, зелектризувати маси і повести нарід за собою під гаслом священної війни за визволення Батьківщини з московського ярма. Обурення зїзду московським ультиматумом, почування, яке зродилося на тому зїзді серед делегатів, які бачили мізерність свого "внутрішнього" ворога — все сприяло тому. Маси, всякі маси люблять ясну, яскраву, виразну лінію, люблять бойові гасла і захоплюються великими ідеями.

Це все знали прекрасно большевики і тому вони, висунувши яскраво окреслене гасло "геть з буржуазною Центральною Радою", і не журячись тим, що то була їхня вигадка, не йшли на компроміс, тільки твердо прямували до збройної перемоги. Наші автономісти замість того, щоб здерти маску з них, викривши, що це лише чергова фаза московського наступу з метою запрягти Україну в своє ярмо, відібрати "землю, хліб, вугілля, залізо, цукор і т. д. і т. д.", і оголосити замаскованому грабіжнику нещадну війну — завивали все в бавовну, згладжували гострі кути, вели хитку і невиразну політику.

А власне це й дало змогу тому аранжованому з Москви большевицькому зїздові в Харкові у своїй відозві писати: "З вини У. Ц. Ради полетіть кров на Україні. Це зовсім не буде національна боротьба, але боротьба між військом селян і робітників та військом буржуазії і багатих селян." Наші автономісти не спромоглися обстояти правду, не спромоглися зясувати масам, що у тому "війську селян і робітників", хоча й траплялися навіть бувші жандарми, але яких 90 відсотків творили москалі і взагалі неукраїнці, які прийшли з **Московщини** "покорять" збунтовану Україну та грабувати її багатства.

Замість того, щоб викликати зненависть до облудного грабіжника — москалів, замість того, щоб зясувати, що не для себе потребувала жменька партійців тих 50 мільйонів пудів хліба, вугілля, заліза, цукру — тільки для московського народу і московський нарід це розумів, а серед війська навіть ширила влада московські плякати, на котрих великими літерами було

*) Зараз же по захопленню Харкова московськими большевиками в місто вступило 2000 червоногвардійців і 500 морців. Командуючим містом став матрос Конутков.

видруковано: "дайош хлѣб", "дайош уголь", "дайош сахар".

Винниченко із запалом говорить про "нещасну Велико-русь", пр оте, що "большевики захопилися ідеєю завести соціалізм", а укладена автономістами шкідлива і безглузда відозва "до народів Росії" починалася отим фатальним: "Браття! Більше трьох років сини всіх народів сущих в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом" і т. д. Це був апель зовсім не до тих почувань, які треба було зміцнити в історії України, тільки до тих, скріплення яких було в московському інтересі.

Тоді, як московська влада висилає українській владі ультиматума, в якому фактично домагається капітуляції і покори — той же Винниченко на засіданню Малої Ради 15 грудня, торкнувшись справи миру, заявляє: "Ми послали до Берестя своїх делегатів **контролювати і перевіряти вчинки большевиків.** Коли вайде потреба, ми протестуватимемо **проти соромних і недопустимих для Росії вчинків.**" Цю ж заяву преса розносить по всій Україні і прищеплює потребу ставити на перше місце не інтереси свої тільки інтереси держави-гнобителя.

Відповідь на московський ультиматум рівно ж уклали автономісти так, що цілий конфлікт зводили до "перенесення на Україну "зукраїнізованих" військових частин, надсилання "грошових знаків" це б то задрукованого паперу, якого вартість у звязку з цілістю політики з катастрофічною швидкістю щогодини падала і "невтрчання" большевицького командування армією в розпорядки командування (рівнож не українського) румунського і південно-західнього фронту. Єдине, що було доцільне (але в цілком іншій формі) це заповідження, що за предмети споживання, які тягнули москалі з України, на далі треба буде платити і при тому одну третину — в золоті. За те ж пункт про кількість заступників України у майбутньому федеральному уряді підкреслював бажання автономістів лишатися в складі московської імперії. І це все робилося в умовах фактичного збройного наступу московських військ на Україну і опановування на ній силою зброї важливіших пунктів!

На Україну кинули москалі під загальною командою Муравйова так звану "Північну Армію", крім того під командою Єгорова Першу Советську Армію, що складалася з "красногвардейців" Москви і Петрограда, Виборгських "красногвардейців", Другу Советську Армію під командою лотиша Райнгольда Берзіна (3000 солдатів, 400 матросів і 12 гармат), і ма-

лий відділ "красних казаков" під командою Прімакова. Крім того в кінці січня надіслано було з наказу Леніна ще 2000 матросів. Природно, що розкидані по Україні скупчення московських солдатів, які всі були на боці московсько-більшевицького уряду, допомагали просуванню тих армій виступами в запіллі проти дуже нечисленних українських відділів.

Пізнійше (у березні) призначено було "комісара по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії" — Антонова-Овсеєнка головнокомандуючим усіма тими московськими військами. Помішниками його ріжного призначення були такі "українці": Пономарьов, Сергеев (Артем), Ворошілов, Руднев, Іванов, Рухімович, Бош та інші. Тимчасовим надзвичайним комісаром району України був Серго Орджонікідзе.

Такі були війська московські, що інсценізували на Україні "громадянську війну"!

Ленін звертав увагу на національний склад військ скерованих на підбій України, як це видно з його наказу що-до сформованих на Самарщині українських військових відділів.

Справа в тому, що задовго до революції безземельне і малоземельне українське селянство мусіло емігрувати з рідної землі, яка все більше заселялася москалями. Українські селяне Галичини емігрували до Канади, Бразилії, взагалі — до Америки. Наддніпрянський селянин емігрував туди, куди його скеровувала московська влада, яка мала на меті його обмосковити, відірвавши від рідної землі і народу, а одночасно хотіла закріпити за собою загарбану на сході чужу землю елементом, який з конечности мусів би тримати з москалями проти тубольців. Так була кольонізована Самарщина (коло 200.000 українців) та Схід (біля 2.000.000).

На Самарщині в кінці 1918 року почали формуватися із настроєних по большевицьки українців військові частини, які звернулися з проханням до Леніна перекинути їх в Україну.

Отже дня 17 грудня 1918 року вислав Ленін таку телеграму губвійськової Самарщини: "Вважаємо за потрібне повідомити у відповідь на телеграму українців Самарщини, що з огляду на приплив українських добровольців і велику кількість мобілізованих на самій Україні, які ще не одержали зброї, робітничо-селянський уряд України не вважає за потрібне провадити формовання українців у Росії і відправляти їх на Україну. Повідомляючи про це, пропонуємо від імени Раднаркому

припинити відправу українських частин на Україну.” (В. Ленін про Україну”, ч. II, стор. 203, вид. 169 року).

Самозрозуміло, Ленін не питався маріонеткового "уряду України", а мобілізованих, як видно з інших джерел, було обмаль, але Ленін, як свого часу Керенській, уважав небезпечним формовання українських, хоч і большевицьких частин, а тим більше включення таких у склад армії, яка мала своїм завданням підбій і окупацію України. Ленін добре знав, що війна була національна, а не громадянська!

Рівно ж і про те, що сам Ленін уважав оте "визволення" України таки звичайною окупацією, маємо докази серед його розпоряджень з тих часів. Подаємо далі таке розпорядження, підкреслюючи слова, які зясовують цілу справу. Це телеграма головнокомандуючому Вацетісу, надана дня 29. XI. 1918 року, в якій Ленін дає вказівки, **як приховувати** від зайнятих земель те, що ті землі окуповані москалями. Наводимо текст телеграми за тим же виданням, стор. 202:

"З просування наших військ на захід і на Україну створювати області **тимчасові Радянські уряди**, покликані зміцнити Ради на місцях. Ця обставина має ту добру сторону, що **позбавляє змоги шовіністів України, Литви, Латвії, Естляндії розглядати рух наших частин, як окупацію і створює сприятливу атмосферу для дальшого просування наших військ**. Без цієї обставини **наші** війська були б поставлені в **ОКУПОВАНИХ ОБЛАСТЯХ** у неможливе становище і населення не зустрічало б їх, як визволителів." Далі наказує Ленін дати належні розпорядження про виконання сказаного підлеглому командному складові відповідних військових частин.

Як бачимо, сам Ленін зве ті "области" — "окупованими", але вживає заходів щоб приховати цю правду від населення окупованих земель, щоб їх обдурити, бо без того він знає що московські завойовники опинилися б на тих загарбаних землях у жахливому ("невозможном") становищі.

В Україні рік раніше, підчас першого нападу революційної Московщини на Україну, допомагали дурити населення такі московські маріонетки з числа українських яничарів, як Ю. Коцюбинський, Шахрай, чекіст-Скрипник і Затонський та дрібніші. З тою ж метою 14. III. 1918 року наказав Ленін Орджонікідзе "рішуче і беззастережно перелицьовування **наших** частин, що на Україні **на український лад** — отаке тепер завдання. **Треба заборонити Антонову називати себе Антоновим-Овсієн-**

ком, — він повинен називатись просто Овсієнко. Те саме треба сказати Муравйову (як-що він залишиться на становищі) та іншим.”

Самозрозуміло, що такий "майстер містифікації", мусів не раз і не два нагадувати своїм нетямучим поміщикам "правила гри" щоб не попусували всього. Так напр. зараз же по утворенню в кінці грудня 1917 року в Харкові маріонеткового "суверенного" уряду, Ленін вислав був Орджонікідзе в характері "надзвичайного комісара для області України", слово якого було важливіше за рішення того "уряду".

Антонов-Овсієнко, людина цілком чужа Україні — пізніше гол. прокуратор РСФСР, якого рівно ж призначила Москва головнокомандуючим військами скерованими проти України, розуміючи правильно стан справи, але не розуміючи "гри", яку провадив Ленін, порушив амбіції харківських маріонеток по-призначавши сам комісарів на залізничні станції. "Суверенні" маріонетки зараз же звернулися "по начальству" зі скаргою до Леніна на Антонова. Ленін, не маючи цілковитої певности, що копія його телеграми не потрапить у руки українців, не міг ясно зясувати Антонову, чому треба вдавати ніби той "уряд" справді суверенний, і тому обмежився до такої телеграми: "Будь ласка, швидче звяжіться зі мною (пряним дротом) щоб ми могли поговорити з вами до ладу. Ради бога, докладіть усіх зусиль, щоб усі і всілякі тертя з Ц.В.К. усунути. Це архіважливо в державному відношенні. Ради бога, помиріться з ними і визнайте за ними всілякий суверенітет. Комісарів, яких Ви назначили, дуже прошу Вас зняти." (21. I. 1918 року. Всі підкреслення належать Леніну).

Потрібно було Ленінові "на гвалт" показати навіть маріонеткам, що їх "суверенітет" це не бляшка під якою ховається гачок, а таки справжня "рибка", тому, що **того ж дня** (21. I.) Ленін надав по радіо "Всім, всім, всім", що наче б то **"Вся влада на Україні в руках советів.** Влада Харківського В.Ц.К. на Україні безспірна, призначено большевика Коцюбинського головнокомандуючим військами Української республіки."

Цим повідомленням, яке було майже суцільною брехнею, хотів Ленін: а) утворити вражіння в українців, що заїстнувала хоч і большевицька, але суверенна Україна, яка має свої власні війська, якими командує на доручення її влади син відомого українського письменника, б) ослабити спротив чи навіть довести до капітуляції тих українців, які ставили опір москов-

ським військам, хоча не мали звязку з іншим осередками, думкою, що вже крім них ніхто не ставить опору, в) перекопати інші держави, а в першу чергу Німеччину і Австрію, що дальші переговори з українською делегацією — смішні, бо вся влада належить в Україні українському большевицькому урядові, який може прислати власну делегацію.

Отже найменші чутки (а тоді існували сотні шляхів якими могли вони дістатися в світ) про непорозуміння між Антоновим і "владою" відразу б викликали недовіря до тої радіотелеграми.

Ми знаємо, що в дійсности IV Універсал був у Києві оголошений 25 січня, Одесу вдалося москалям зайняти щойно 30 січня, а Київ — щойно 9 лютого. І навіть це ще не було окупацією **цілої** України.

Але Антонов все ще не розумів пощо має грати комедію і тому Ленін мусів надати вже "урядову" телеграму дня 17 лютого, в якій писав: "Дуже прошу діяти не інакше, як у цілковитій згоді з Луганським і за його вказівками, як народного комісара суверенної Української республіки. Як що виникнуть незгоди з ними — улагоджуйте через Скрипника, Затонського, Бош, нарешті — телеграфуйте мені, але ніколи не суперечте Луганському." Тут ще раз мусимо нагадати, що головними особами в тому "українському" уряді були: Артем (Сергеев), Іванов, Горвіц, Тиняков, Бош, Затонський і т. п. "українці"!

Тепер, на еміграції, маріонетки, що виконують ролю Коцюбинського, між іншим недавно, не можучи воскресити одного з тодішніх містифікаторів) — Шахрая, перевидали його брошурку "До хвилі", уважаючи, що еміграція вже остільки замотиличена, що можна користуватися "гачками" з 1918 року!

Московські большевицькі війська розпочали наступ по цілому фронті. Московський большевицький уряд визнав офіційно створений з її наказу маріонетковий уряд за єдину владу на Україні і заповів їй всебічну допомогу, а в той час автономісти висилали делегації і вели переговори з тим же московським урядом!

Наводимо дослівно де-які документи, які з надзвичайною яскравістю свідчать чим властиво була так звана "громадянська війна" на Україні. Слід також звернути увагу на те, що всі подані далі розпорядження написані або підписані Леніном особисто.

Дня 19 грудня 1917 року, незважаючи на те, що формально ще велися переговори з УЦРадою, Ленін вже призначив: "Тимчасовим Надзвичайним Комісаром Району Україна Сергія Орджонікідзе для об'єднання дій **функціонуючих** там советських організацій в усіх галузях їх роботи (**військової, продовольчої, банкової і т. д.**)."

Дня 26 січня 1918 року. Телеграма. "Харків. Народній Секретаріат. Штаб Антонова, Орджонікідзе. Ми одержали повідомлення, що між Орлом і Курськом утворився затор, який перешкоджає рухові потягів із вугіллям і хлібом. Маємо підозру, що залізничники саботують... послати загін абсолютно певних людей. Усіма засобами просувати вагони з хлібом у Петроград, інакше загрожує голод. Садовити на паротяги по кілька матросів або червоноармійців. Пам'ятайте, що від вас залежить врятувати Пітер (популярна назва Петрограду. Р. М.) від голоду."

Дня 28 січня 1918 року. Телеграма. "Антонову і Серго Орджонікідзе. Харків. Радибога вживайте **найбільш енергійних** революційних заходів для відправлення **хліба, хліба і хліба!** Інакше Пітер може сконати. Окремі потяги і загони. Збирання і зсипання. Проводити потяги. Повідомляйте що-дня."

Дня 28 січня 1918 року. Телеграма. "Морському Революційному Комітетові. Прошу вжити екстремних заходів щоб дати негайно в розпорядження тов. Тер-Арутянца 2000 матросів для воєнних дій проти буржуазної УЦРади."

Дня 30 січня 1918 року. "Антонову-Овсеєнку... Прошу передати в секретаріат, що Затонський поїхав у Харків, що відїжджаючи в Харків просив призначити його заступником тов. Артема."

Дня 30 січня 1918 року. Телеграма. "Антонову - Овсеєнку. Харків. Вітаю з перемогою. Передам негайно в Москву вашу вимогу. Докладіть усіх зусиль для підвозу в Пітер хліба і хліба."

Дня 4 лютого 1918 року. Телеграма. "Орджонікідзе. Одержав Вашу телеграму від 20. I. 1918 р. Від душі дякую за енергійні заходи в харчовій справі. Продовжуйте радибога, з усієї сили добувати харчі, організовувати спішно збір і зсипку хліба щоб встигти налагодити відсилку до бездоріжжя. Вся надія на Вас. Інакше голод на весну неминучий..."

Дня 17 лютого 1918 року. Телеграма. "Головнокомандуючому Муравйову, Народному Секретаріатові Української Респуб-

ліки, Антонову. Зважаючи на серйозне становище на російсько-румунському фронті і необхідність екстреної підтримки революційних загонів у Бесарабії, **головнокомандуючий Муравйов і його північна армія** причисляються в розпорядження Румунської Верховної Колегії. Ми ні хвилини не сумніваємося, що **доблесні герої визволення Київа** виконають свій революційний обов'язок."

Подібних документів можна навести значно більше, але й ці дають цілком ясний образ. Вони не лишають найменшого сумніву, що: 1. Діяли на Україні не місцеві українці-комуністи, тільки висилані з Московщини московські армії, 2. Керівництво навалюю спочивало в московських руках, у руках Леніна, 3. Першим завданням тих армій було пограбовання України і не випадковим є що на пропагандових плякатах і відозвах до московських армій вживалося виразу взятого з московської злодійської говірки. Коли грабіжник у темній вулиці нападав на перехожого і відбирав гроші чи плаща то казав: "дайош деньгі, дайош пальто". І московські війська мали плякати з гаслами: "дайош хлеб", "дайош сахар!", "дайош уголь!", і 4. Ленін не уважав потрібним рахуватися з маріонетковим "урядом" України, лише робив призначення, давав розпорядження, організовував грабунок.

Доказом того, що ми не перебільшуємо можуть бути власні слова Леніна із значно пізнішого часу, а саме з 2 травня 1919 року, коли він, звертаючися до заступника комісара військових справ, виявив невдоволення тим, що московський наказ не був зараз же виконаний і закинув маріонеткам тим, що вони "граються в самостійність".

Крім того протягом років 1918-1923 Ленін стало дбав про збільшення терору і відповідний для того добір чекістів. Так напр. у листі до відомого ката України, що був тоді головою Чека і вславився своєю жорстокістю — Лаціса, домагається "найсуворійшого перевірення складу Чека і усунення з неї "пристосованців". У 1920 році заявив Ленін, що він вважає скасування смертної кари "передчасним". Самозрозуміло, що й використання посухи 1921 року для знищення жахливою голодовою смертю на півдні України понад шести мільйонів українців було dokonane як не з наказу то за згодою Леніна. Над ролею Леніна підчас першого московського нападу на Україну ми мусіли трохи докладніше спинитися щоб з'ясувати усю безпідставність московської вигадки, немов то була "грома-

дянська війна". Її хотіли такою представити агресори-москалі, йдучи за прикладом агресорів усіх часів.

Ця вигадка дуже корисна не лише "червоним" москалям, а взагалі всім москалям, бо вона приховує правду про московсько-українські взаємини і утворює сприятливий ґрунт для дальшого плекання московфільства, яким, на жаль, успішно займаються серед еміграції "люди спеціального призначення" типу В. Петрова.

Але, як це ні прикро, мусимо признати, що наші автономісти в душі трактували цю війну, як війну громадянську і тому: 1. не хотіли, навіть втративши майже половину території, проголосити зірвання з Московщиною і відновлення суверенної держави предків і 2. не хотіли проголосити війну Московщині.

Самостійники від початку революції прямували до зірвання з Московщиною, а від половини грудня 1917 року домагалися формального проголошення війни Московщині. Все це треба було докладно з'ясувати щоб були зрозумілі дальші події до опису яких переходимо.

Що ж зробили за той час самостійники?

Після того, як наші автономісти в зрадницький спосіб допомогли москалям зліквідувати липневе повстання й захоплення Києва, а також спричинилися до примусового залишення нашої колишньої столиці, як деякими визначнішими одиницями з числа самостійників так і військовиків, що належали до "полуботківського" полку — діяльність самостійників немов би захтла. Лише видавництво самостійницьке "Вернигора" провадило далі енергійно видавничу працю, а також настроєні по самостійницьки співробітники й редакція гумористичного часопису "Гедз" та члени головної управи Союзу Української Державности продовжували розпочату перед тим пропагандову діяльність.

Власне в тому періоді члени Брацтва Самостійників піддали ревізії свою попередню тактику. Керівництво Брацтва Самостійників мусіло ствердити, що їхні надії на те, що автономісти "прозріють", або що бодай під впливом амбіції й спяніння, яке дає влада — стануть рішуче на ґрунт державности — не справдилися. Вони воліли займати підрядні (але, як їм здавалося) певні становища без боротьби і ризику, аніж, зважившись на ризико, сягнути по суверенну владу. "Б. С." вирішило, враховуючи здобутий досвід, а також вимоги моменту,

доповнити вживані до того часу методи, створенням великої легальної політичної партії, яка була б контрольована Б. С., але на зверх була б цілком незалежною, яка б виписала на своєму прапорі гасло самостійности, а боротьбу за самостійність вставила до основних пунктів свого політичного програму. Зрозуміти, чому ту партію ухвалено було назвати партією "українських соціалістів-самостійників" не важко.

Як наші соціалісти (починаючи від правих соц.-демократів і на большевиках кінчаючи), так і московські та жидівські соціалісти, своєю демагогічною пропагандою осягнули те, що народні маси почали ототожнювати соціалістів з гарячими прихильниками "простого" народу, а не соціалістів — з "ворогами народу".

Соціалізм в уяві селянства зводився до боротьби за безплатний наділ селян "панською землею". Господарі, які були не лише "середняками", але й заможними господарями думали так: що не має значіння, що соціалісти стоять взагалі за скасування приватної власности на землю, важно те, що ця земля буде розділена між селянами, а коли одержить наділ господар і почне ним користуватися — то так він і лишиться в руках того господаря, який тою землею буде користуватися.

Такий спосіб думання мас спонукав не лише Грушевського — власника великого 8-ми поверхового будинку в центрі Києва, записатися в соціалісти-революціонери, але й партію "автономістів-федералістів" (колишніх постуупців) переіменуватися в партію "соціалістів-федералістів".

По рішенню "братчиків" від початку жовтня почалася гарячкова праця над підготовкою до створення партії с.-самостійників. Довелося їздити, зустрічатися особисто з "неорганізованими" самостійниками, вести підготовчі розмови, узгоджувати текст політичного програму. Таких "неорганізованих" прихильників самостійности було досить багато і серед них були люди впливові, але вони мали кожен "свій програм", який часто був лише неузгідненою компіляцією двох-трьох програм існуючих партій.

Члени "Брацтва Самостійників" підготували й опрацювали проект програму нової партії, враховуючи і настрої мас і погляди тих, кого мала ця партія обхопити.

Зїзд самостійників у Полтаві, що відбувся 6 листопада, про який ми згадували, був подуманий в межах підготовчої праці до створення партії "Соціалістів-самостійників".

Крім того завдяки праці членів Б. С., що вступили з його наказу в число членів інших партій, було в лавах укр. соц. революціонерів створено групу т. зв. "конфедералістів", які виявляли свою діяльність виступаючи в У. Ц. Раді, та видаючи брошури в яких пропагували ідею "конфедерації" та поборювали федералізм. Рівнож була створена українська націонал-революційна партія.

Хоча не виявляла великої активності, але далі існувала "Українська Народня Партія". Тут слід нагадати, що цю партію заснували ще в 1900 році члени РУП-у на чолі з Міхновським, які покинули РУП, коли в РУП-і захопили провід необережно прийняті до її складу в більшому числі українські соціялісти, які були прихильниками автономії. Це була націоналістична партія, яка стояла за відновлення цілковитої самостійності української держави і здійснення в ній гасла: Україна — для українців". У 1905 році ця партія видавала у Львові часопис "Самостійна Україна", як рівнож видала кілька брошур перед революцією 1917 року і по ній.

Узгіднення ще перед зїздом з усіма тими партійними групами, партіями і окремими діячами підстав обєднання в одну партію зайняло надто багато часу, що пояснюється браком праць в яких були б солідно опрацьовані засадничі ідеологічні питання, а цей брак був у великій мірі наслідком неможливости в межах московської імперії видавати такі праці й браком коштів на цю справу. Наслідком того було рішення скликати зїзд у Києві на день 30 грудня 1917 року (н. стилю).

Незважаючи на те, що, як це видно з попереднього, тоді вже не могло бути мови про нормальну, безпечну поїздку у Київ і назад, що делегати на зїзд у багатьох випадках не знали, чи зможуть у той тривожний час вернутися зі зїзду до дому і що в багатьох районах вже не відбувалася взагалі нормальна комунікація — організаційний зїзд партії Українських Соціялістів Самостійників був досить численний, бо в ньому взяло участь понад 400 делегатів.

Всі самостійницькі течії й угруповання (самозрозуміло за винятком "Брацтва Самостійників", яке лишалося тайним і як таке не виступало) зєдналися в цій новоутвореній партії, розуміючи, що за даних обставин потрібна масова партія, яка нагадувала б усі інші, яка б орудувала подібними фразами, але була б в одному безкомпромісово-послідовна — в підпорядкованню всього одній меті — здобуттю цілковитої, справж-

ньої суверенности українській нації шляхом відновлення держави предків.

Серед тих, що влилися в партію Соціалістів-Самостійників був рівнож і "Союз Української Державности" про якого було кілька згадок в першому томі цієї праці. На жаль, автор не мав змоги дістати виданої в липні 1917 року цим "Союзом" брошури під назвою "Автономія чи самостійність?" в якій було подано основні тези програму "Союза Українських Державників".

"Вістник політики, літератури і життя" число 4, стор. 52, за 1918 рік, подаючи про цей зїзд, зазначає, що в ньому брали участь: "Союз Української Державности, Українська Народня Партія, Українські Націонал-Револуціонери, Соціалісти-Револуціонери (**конфедералісти**) і інші самостійницькі групи та безпартійні."

Говорячи про організацію партії Соціалістів-Самостійників мусимо з конечности висвітлити де-які важливі питання, які нині, з легкої руки де-яких колишніх членів цієї партії, подаються цілком неправильно.

Перше, на що мусимо звернути увагу так це те, що дуже багато, навіть визначніших членів цієї партії були справді "за самостійність", але між ними і членами "Б. С." була величезна різниця.

Не один з тих членів, пізніше, навіть ухваленого на тому зїзді програму не знав гаразд і не тримався його. Ця партія була організацією покликаною до життя для здійснення практичних завдань, а в першу чергу для боротьби "парламентарними засобами" з партіями автономістичними і тому в її число приймали членів так, як наче б то, приймали в Січі у запорожці. Рішаючим моментом було: "за" чи "проти" самостійности.

Нині не один з автономістів, прочитавши це й спекулюючи на незнанні як було з іншими партіями, скаже — "отже це є доказом, що самостійників майже не було". У відповідь на це наведемо пару уривків зі споминів відомого колись нашого громадянина і письменника (автономіста!) В. Короліва-Старого, що були друковані в 1927 році в числі 16 (з 17 квітня) парижського "Тризуба".

Отже він писав, що чи не першим з наших громадян довідався про революцію в Петербурзі Максим Синицький "незмінний фактичний керownik Українського Клубу" в Києві. Далі

читаємо: "В помешканні Українського Клубу стояла писальна машинка Синицького... В ті дні активних українців було жахливо мало у Києві. Досить сказати, що на згадану, мовляв "всенародну" нараду зійшлося до Є. Х. Чикаленка лише 27 чоловіка. Багато було на фронті, — інші — у військових командіровках, багато "страха ради" принишкли, мов миші по норах, зникли з обрію й, по перших вістках про переворот, ще тільки нашорошували вуха. Але ж для тих, хто мав такі стосунки з околицьним світом, як Максим Стратонович, — вже й тепер багато зясувалось. Не було сумніву, що несподівана революція мала великий розгін і одним махом штовхнула старий лад так, що йому вже важко втриматись на своїх глиняних ногах. Ото ж було б злочином прогаяти хоч одну мить. Треба робити!... Але — з ким?... Ну, то принаймні треба зчинити галас, треба кричати, як найдужче, що ми — сила на своїй землі, що ми — хазяїни положення в своєму рідному Києві...

А в дійсности й кричати не було як: бракувало фізичних голосів, щоб по всіх тих громадських організаціях, котрі народились чи прокинулись до життя за одну-дві ночі, скрізь почувся український, бодай і тихий, але ж належно виразний голос. Та ж цього було мало. Київ — серце України — мав за свій обов'язок гукнути на всю Україну, що без його директив не знала на яку ступати..."

... "І Синицький зважається атакувати нашого ворога — жидівську "Київську Мисль" щоб на її гадючих шпальтах знайти притулок для українського організуючого голосу, через неї пустити по всій Україні велику українську акцію, котра ще ледве-ледве зачинала zakresлюватись в мріях чинного київського українського суспільства.

— Афера!... Афера, Максиме!...

— А все таки, сідайте, товаришу, за машинку...

Починалася сцена з "Пісні в лицах".

— "Во первих, що ж писать?"

— "Пиши, я буду диктувать"... Пишіть: "Товариство українських поступовців"... "Ні, не так. Пишіть: "Обєднання українських громадських..." Ні... Почекайте!... "Центральне українське обєднання"... Та, ні ж бо! Візьміть новий аркуш.

— "Во первих, що ж писать?"

— Пишіть по московському: "Центральная Українская Рада обсудів..." і т. д.

Титул було знайдено. Назва першого українського парля-

менту народилась... Була вона влучна, чи ні, це вже — не питання на сьогодні. Та не стояло питанням — і для того часу: в ній було головне —

"ЦЕНТРАЛЬНА"...

То ж ясно, що існують... скільки? — Та може ж безліч і не центральних, а місцевих, провінціальних. Хто ж зрештою може знати й перевірити: а може й в кожному селі є своя місцева "українська рада"? Але в Києві є "Центральна" — і природно, що не центральні повинні й мусять координувати свою чинність з "Центральною".

Така була ідея назви.*

А другого дня вранці, хто тільки вхопив у руки "Кієвську Мисль", побачив, що українці організовані, що провід політичним громадським рухом належить організації, що вже централізувала справу у Києві.

Яка була та "Центральна Рада" і де саме вона містилась — для багатьох була це ще таємниця." ("Тризуб" ч. 16, 1927 р.).

Це ж так творилася організація наших автономістів усього 9 місяців раніше за партію Соціалістів-Самостійників і, додам ще, що треба брати під увагу також, що легше бути "автономістом", вихованим в школах організованих окупантами, ані ж бути "самостійником".

Отже вже по визвольній боротьбі де-хто з членів цієї партії на еміграції не одну річ написали може й "в добрій вірі", але неправильно. Ми тут згадаємо лише пару таких засадничих помилок з огляду на особи, які їх допустилися. В першу чергу мусимо спростувати твердження Ю. Колярда, який в своїх споминах опублікованих в Літ. Науковому Вістнику написав між іншим: "Партія У.Н.П. в 1917 році прибрала нову назву "Самостійників-Соціалістів". Це, звичайно, цілковито розминається з правдою. Згадана партія по революції майже не виявляла жодної діяльності і так як і інші, не знаючи, хто властиво творить нову партію і з якою метою — на запрошення людей, які виступали в імені "ініціативної групи" погодилася взяти участь у зїзді, а на зїзді — погодилася влитися в нову

*) Самозрозуміло, автор статті — автономіст "дипломатично" не подав докладної дати всього того і не згадав, що ще 15 березня була створена самостійниками перша, самостійницька У.Ц Рада, але наведене дає ясну уяву як за революції творилися установи, що "репрезентували" нарід.

партію, вписавшись в число її членів. В тому, що Ю. Колярд **не знав** багато чого — немає нічого дивного, бо він же, в тих же споминах писав, що по фактичному розпаді РУП-у, він власне до тої (націоналістичної) групи "рупівців", що створили цю партію "пристати не міг через те, що трактовання нею національного питання здавалося мені тоді вже занадто далекойдучим, як оті 10 заповідей, або розуміння кличу "Україна — для українців". (Л.Н.В. ст. 232).

Що ж так вразило Ю. Колярда? У.Н.П. в 1906 році видрукувала свій програм. (Тут слід підкреслити, що її не треба змішувати з заснованою в Станиславові 15. V. 1919 року партією тої ж назви, яку заснувала частина партії хліборобів-власників, яка тому засадничо ріжнилася власне своїм трактуванням національної справи).

У тому, видрукованому в 1906 році програмі був між іншим такий пункт: "українські робітники повинні мати на оці раз-у-раз повне вигнання з України чужинців і утворення самостійної держави. Отже організація всіх українських робітників у одну національну армію з метою вигнання всіх зайд хто б вони не були і захоплення в свої руки всієї української промисловости... Україна з її добрами — тільки для українців."

Щоб зрозуміти чому було таке становище цієї партії, мусимо собі нагадати, що всі ті чужинці, про яких мова, не прибули на нашу землю за згодою її господаря, лише їх на неї скеровували наші вороги-окупанти. Право всього світа визнає, що коли покривджений грабіжником пізнав пограбовані у нього речі в третіх руках — то може їх забрати назад, бо то його речі, а грабіжник чи продавав чи дарував їх — це не обходить покривдженого. Заснована була ця партія в 1903 р., часопис "Самостійна Україна" почав виходити в осени 1905 року, але встигло вийти лише одне число, в якому був проект української конституції зложеній Міхновським. До У.Н.Партії входило тоді ряд членів, які були потім засновниками партії хліборобів-демократів, але були тоді націоналістами і ворогами монархічного ладу.

З наведеного випливає, що Ю. Колярд **націоналістом** не був (і тому **далеко** стояв від справи творення партії Соціалістів-Самостійників), більше того, він, як всякий вишколений окупантами інтелігент, уважав націоналізм чимсь "вузьким". Тут ще раз треба підкреслити, що у наших інтелігентів, на жаль, стало бракувало тої, як писав Шевченко в "Посланії" **"своєї**

мудрости”, а нарід наш висловив цю думку в приказці: “Кращий розум природжений, як привчений”.

Наші інтелігенти не враховували і не враховують того, що майже всі нації, які “мають вплив”, є в тій ситуації, що вони панують кожна над рядом націй і не їй загрожує національна смерть, а тому, всі вони не хочуть говорити поважно про національне питання, навпаки, в їх інтересі, щоб цього питання ніхто не порушував. Чи напр. **правильне** поставлення національного питання і розвиток будь-якого націоналізму не загрожує так само Англії як і “большевицькій” імперії? А що ні англійців ні москалів ніхто не денационалізує — то пощо їм цікавитися цими справами? Звідси — крик проти “вузького націоналізму” і той інтелігент, який живе “привченим” розумом — не додумується навіть, що той, хто обурюється “вузьким націоналізмом” у дійсності сам завжди і всюди заховується, як націоналіст. Але Колярду (і тисячам колярдів) здається неможливим пристати до “націоналістів”. Далі він пише: “Вступив я до партії “Самостійників” вже в 1917 році **після** загального зїзду 17 грудня в Києві, де **злилися** всі самостійницькі течії: соціалістичні й несоціалістичні, також професійні спілки, вільне козацтво, військові й залізничні гуртки та безпартійні самостійники — всі, хто визнавали принцип “Самостійної України” (там же).

Наведені слова з одного бску перечать попередю захищеному твердженню про “прибрання партією У.Н.П. в 1917 р. нової назви — “Самостійників-Соціалістів”, а по друге — дуже нестислі. Хоча б, звертаємо для прикладу увагу на те, як стояла справа з “Вільним Козацтвом”. Отже засноване самостійниками на самому початку революції “Вільне Козацтво” Звенигородщини, звичайно, прислало кількох представників на той зїзд, були рівнож і представники великої частини “Вільного Козацтва” м. Київа, що було настроєне досить націоналістично, але як ми вже згадували в томі першому цієї праці. автономісти згодом вирішили рівнож створити подібні формації партійні, думаючи, що вся сила — в назві. І так напр. у Катеринославі заклали наші соціалісти “Вільне Козацтво” звичайно організоване зі “статутом”, а в тому статуті стояло, що членами цієї організації можуть бути лише члени укр. соц. демократ. партії! Ріжниця між тим і звенигородським була та, що звенигородське “Вільне Козацтво” не пустило на свою територію московсько-большевицькі війська, а катеринослав-

ське — більшої участі в боротьбі за Катеринослав не брало! Але не могло воно й брати участі в зїзді соц.-самостійників.

Натомісь на зїзді були присутні укр. соц. револ. "конфедералісти", а також партія укр. нац.-революціонерів.

Ані перебігу зїзду, ані всіх його рішень і ухвал, на великий жаль не можемо подати тут з огляду на неможливість дістати якоїсь автентичної публікації з початку січня 1918 року. Самостійницької партійної преси не було, бо не було самої такої легальної партії. По заснованню її зреалізувати постанову про видавання партійного органу в січні було неможливо в умовах господарчої розрухи, крайнє ворожого наставлення, як автономістів, так ще більше робітників існувавших друкарень (здебільшого жидів та москалів) і наступу московських большевицьких військ. Менше ніж десять днів по закінченню зїзду в Києві загреміли гармати. В таких умовах вдалося лише випустити одноднівку "Самостійник", в якій подано і спупляризовано де-які ухвали зїзду. Ворожа ж самостійникам преса навмисне згадала про зїзд коротко і багато де-чого перекрутила. Періодичний орган партії соціалістів-самостійників почав виходити щойно 7 квітня 1918 року, по тому як українсько-німецькі війська звільнили Київ від окупантів. Подавати ж тут ті свідомі (часто провокаційні) вигадки якими орудують автономісти не вважаємо ані доцільним ані можливим.

Щоб ці останні твердження не виглядали неузасадненими подаємо такий приклад "поборювання" самостійників, стосований по роках, поборювання такими ж засобами, якими послуговувалися автономісти і в 1917 році, це б то брехнею, демагогією, спекуляцією на незнанню.

Ми вже згадували в томі першому про відомого автономіста — Є. Чикаленка, який був запеклим ворогом самостійности, ненавидів самостійників. З окрема ставився вороже до досить гострого на язык — Міхновського.

В році 1953, орган замаскованих автономістів (а нині майже всі автономісти вдають "державників") — "Бюлетень" Ф.Н.Д.С. (число 30) в редакційній статті ширить серед тих, хто тих подій або не бачив, або не міг бачити, такі вигадки:

"Коли настала революція, то націоналіст М. Міхновський став соціалістом. Заснував партію соціалістів-самостійників, хоч ні в тій ні в другій частині назви не було правди. Міхновський не був ні соціалістом, ні — самостійником. Що ще в той час, коли будувалась самостійна Україна Міхновський самостій-

ником не був знаходимо в свідченнях Є. Чикаленка. В "Уривкові з моїх споминів за 1917 рік" він пише між іншим:

Далі наводить автор статті уривки з тих споминів Є. Чикаленка, в яких Чикаленко розповідає про свою розмову з гуртком людей, перед якими він висунув ідею засновання пресового видавництва, яке б почало видавати велику газету. Там мав бути присутнім і Міхновський і до нього мав, говорячи про напрям часопису, звернутися Чикаленко зі словами: "Але ж Ви, кажуть, самостійник". Відповідь (невиразну) Міхновського подав Чикаленко без знаків наведення, отже вона не є докладно передана, але і в ній не має заперечення, тільки наче б то Міхновський мав сказати, як пише Чикаленко, "не пора про це **говорити**", що очевидячки не перешкадає до того стремити.

В тому уривкові зі споминів Є. Чикаленка редакція підкреслила окремі слова, щоб з тих слів зробити потрібний їй висновок, не журячися тим, як той висновок годиться хоч би зі словами Чикаленка. Для нас важно в даному випадкові, що редакція без найменших підстав зробила з Міхновського організатора партії Соц. Самостійників та перекрутивши досить неясне і непевне оповідання Чикаленка, виступила впрост зі смішним твердженням, що Міхновський не був самостійником. Кажемо зі "смішним", бо інакше важко назвати таке твердження про людину, яка від перших днів революції публічно, перед тисячами людей на вічах і зїздах висуває ідею самостійности, яка організує військо українське, твердячи, що воно буде необхідне, бо Україну чекає важка боротьба за волю. Про цю статтю редакції У.П.Д.С.-у ми згадали лише щоб ще зайвий раз довести, що з публікацій автономістів користуватися дуже небезпечно.

Тим часом ми не можемо ствердити з певністю чи Міхновський (який в той час був уже членом Брацтва Самостійників) **взагалі брав участь у тому зїзді**, як рівно ж не знаємо чи не був він уже тоді скерований для праці в заснованій ще літом партії хліборобів-демократів, до якої він згодом був з певністю скерований разом ще з двома "братчиками" і вже в початку літа 1918 року був членом Генеральної Управи цієї партії, а один із скерованих до неї братчиків — був членом київської губерніяльної управи і теж пізніше і її секретарем.

Не маючи змоги подати відомості про перебіг зїзду і всіх його ухвал, обмежуємося тут до подання тої частини його

ухвал, яка була опублікована в числі 4 "Вістника політики, літератури й життя" на стор. 52 з 1918 року, видаваному у Відні.

Ось ця частина постанов зїзду Соціалістів-Самостійників:

1. негайно проголосити Українську Народню Республіку самостійною й нікому непідлеглою, про що оповістити всі держави.

2. Справу творення федерації залишити принаймні до того часу, поки закінчиться війна, зорганізуються нові держави та виясниться з ким Україні буде інтерес федеруватися.

3. У звязку з проголошенням самостійности треба відкликати вибраних з української території послів до всеросійських Установчих Зборів;

4. Проголошуючи зараз гасло всесвітнього мира, Україна в світовій війні повинна оголосити себе в стані озброєної невтральности;

5. Українське правительство повинно рішучо стати на ґрунт національно-державної політики, маючи на увазі тільки інтереси України;

6. Треба вжити рішучих засобів у боротьбі з большевиками, щоб оборонити Україну від їхніх злочинств, — від "совета народніх комісарів"; треба домагатися в ультимативній формі, щоб усе московське військо, яке є на українській землі, або направлено до її меж, — було негайно забрано, а українське військо, яке пробуває по-за межами України, щоб вільно пропущено на Україну. Коли ж сього зараз не зробиться, Українська Держава полишає собі вільну руку;

7. Уважаючи на небезпечний час, коли точиться боротьба з московськими большевиками, на чолі військового правительства повинен стояти військовий самостійник;

8. Протестувати проти пункту 3 закону про вибори до Української Установчої Ради, який надає право негромадянам Української Народньої Республіки вирішати долю України;

9. Уважаючи на те, що більшість українського війська та вільного козацтва в сей час не може взяти чинної участі у виборах до Української Установчої Ради, зїзд вважає потрібним відкласти вибори на один місяць."

Наведені постанови зїзду соціалістів-самостійників є такі ясні й самозрозумілі, що нині може бути дивним, що дово-

дилося такі постанови виносити. Кожний не скалічений духово нарід обстоював би і без них те все і ті постанови були б йому непотрібні.

Ці постанови були на одному з засідань У. Ц. Ради прочитані від імени партії соціалістів-самостійників.

Щоб краще висвітлити політичне обличчя соціалістів-самостійників ми, не маючи змоги знайти видану по закінченню зїзду одноднівку, подаємо огляд першого числа тижневика "Самостійник", яке появилось 7 квітня 1918 року. В ньому вступна стаття мала заголовок "Соціалізація землі". Далі були опубліковані постанови першого українського зїзду соціалістів-самостійників у справі земельної реформи. Партія уважала, що без проголошення самостійности не може бути мови про будь-яку користну для нашого народу розвязку земельного питання. А це питання має бути розв'язане в інтересі трудового народу. Спочатку мала бути зліквідована велика земельна власність, потім ліквідуватися має середня і має бути утворена кляса трудового селянства, яке живе з власної праці. Селянство має одержати землю **на власність**, але має соціальне законодавство цілковито унеможливити поновне збирання більшої кількості землі в одних руках і має бути встановлена на підставі докладного обчислення кількості управної землі і кількості селян-українців "трудова норма", це б то найбільша кількість землі, більше якої не може мати окремий власник.

Стаття "Наші соціалістичні міністерства" критикувала їх за нефаховість, яка відбилася на тому, що властиво державного апарату здатного до адміністрування не створено і влади властиво немає. Переходячи до того, що діється в окремих міністерствах, пише автор тої статті: "Вороги української державности не сплять. Тепер по містах і по селах іде величезна агітація (і треба признати, з успіхом) і проти Українського Уряду, що ніби запродав Україну німцям, і проти німців, але за сполученням знову з Московщиною. Підняли голову й просто реакційні сили та відкрито ведуть пропаганду чорносотенно-монархічні кола. Момент грізний, прогавимо час, — повториться січнева катастрофа. Чи в цей грізний момент, коли розв'язується питання бути чи не бути українському народови господарем на його землі, бути чи не бути самостійним в українській державі, чи в сей момент ми, українські соціалістичні партії, й далі будемо битися за те, "двома чи трьома пальцями хреститися", чи зеднемо сили для боротьби зі спільним

ворогом. А варто вже опам'ятатися. Адже большевик-чужинець, різав під ряд і самостійника й соціаліста-революціонера й соціалдемократа й просто таки українця. Він хотів вирізати всіх свідомих українців, що попадали йому під руку, щоб легше було панувати над темним народом. У цей момент, коли важиться доля українського народу на вагах історії, чи бути йому державним народом, чи ні, чи приєднається український народ до сім'ї вільних народів, чи знову піде в рабство до якогось іншого сильного народу, — в сей момент треба завісити партійну боротьбу. Порятунки — один. До будови української держави треба прикликати усе свідоме українське громадянство, усі творчі сили українського народу.”

Далі опубліковано постанови центрального комітету партії Соц. Самостійників.

Наступна стаття "Українська армія" звертає увагу на konieczність негайного створення міцної і добре зорганізованої армії, особливо під цю пору коли ще ряд міжнародних справ не унормовано, а безборонна Україна зі своїми величезними багатствами є спокусливою принадою для дужих сусідніх народів. Доля слабого — ярмо дужчого. Творячи армію треба мати палке бажання її створити, це тим більше, що для такої великої держави треба могутньої армії, а для її створення навіть багато чого не вистарчає. Треба притягнути все українське свідоме старшинство, що брало участь в творенню українських частин і знеохочене відношенням до армії автономістів — відійшло. Бо ж справа не в тому, щоб мати добрі харчі й одяг, але в тому, щоб підтримати військо.

В де-яких галузях військової справи буде також конечноя допомога чужинців і тому необхідним є закликати потрібних фахівців, знавців військової технічної справи з числа неутральних або приязних нам народів, отже не користуватися москвинами, котрі будуть небезпечними для Української держави. Наймане військо завжди є гірше за покликане і тому треба пресою, брошурами, відчитами підготувати нарід до конечности створення власної армії. Військове міністерство мусить стати творчим осередком і мати змогу вплинути на кожне українське село і тоді український нарід зрозуміє конечноність піти на найбільші жертви для рятунку Батьківщини та забезпечення щастя своїм дітям і майбутнім поколінням.” Далі були замітки й уваги з приводу тодішньої політики уряду. Рівно ж були зреферовані постанови зїзду в справах національно-державної

політики, в ділянці церковно-релігійній та взагалі в національних справах.

Як бачимо, навіть з уже поданого видно, що Брацтво Самостійників, вірне своїй тактиці не намагалося накинати партії тих дуже суворих і безкомпромісових норм, які мало Б. С., лише в справах відновлення держави предків, партія була зближена ідеологічно до "братчиків". Дуже великою помилкою було б розглядати членів цієї партії, як людей, що думають так, як "братчики" і так же діють.

Тому ж, що ця партія все зростала на силі, а пізніше до складу Директорії дала двох членів — конечним є ще трохи спинитися на її ідеології. Одначе в наших умовах, щоб не вступити в країну фантазії, доведеться обмежитися на подання в цілості двох статей зі згаданого тижневика.

Спочатку передрукуємо передовицю з першого числа:

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЛІ.

"Той, хто читав закон про соціалізацію землі і при тому незасліплений партійними гаслами, помислить, що цей закон писали або мрійники-утопісти, які ніколи не бачили нашого українського села й наших земельних відносин, або злісні демагоги.

Адже психіка нашого селянина зовсім не соціалістична й український селянин насамперед індивідуаліст. Безземельне й малоземельне українське селянство марило і марить, хотіло й хоче мати свій власний ґрунт, якого б вистарчило на належне прожиття. Селянин, що має яку зайву десятину проти споживчої чи трудової норми, ніколи й нікому цієї десятини не віддасть; її можна вирвати у його хіба з душею.

Запитаємо оборонців соціалізації землі: чи знають вони, як українське селянство прийняло закон про соціалізацію землі? І чи є реальна сила, яка б змогла провести цей закон у життя? Хто заризує тепер поїхати в село здійснювати закон? Адже кожному ясно, що при перших кроках фактичного переведення закону в життя села на Україні раптом поділяться на ворожі табори. Не збройною ж силою, з допомогою німців, закон цей запроваджувати, не кажучи вже про те, що здійснення цього закону потребувало б такого величезного технічного й адміністративного апарату, який не під силу не тільки

винищеній фінансово українській державі, але не під силу всякій державі взагалі. Українські партії, що стояли у владі, завжди користалися гаслом "земля трудовому народові" для боротьби за партійне панування, займались же полагоджуванням відносин з меншостями, але земельна, найболючіша для народа справа **зісталась непорушною**. А проте земельні відносини на селі гіршали з дня на день. Грізні події наближались. Народ почав тратити терпіння і сам став розв'язувати земельне питання по свому розумінню. Почалась анархія, а ми все тягнули з земельною реформою.

Врешті загреміли московсько-большевицькі гармати нашого північного споконвічного ворога, стали рватись шрапнелі над будинком нашого парламенту й тоді тільки похапки, без розгляду, прийнято земельний закон про соціалізацію землі.

Всім було ясно, що затвердженням цього закону більш малось на меті "підвести міну" під большевиків, вирвати ґрунт з під їх ніг, доказати "небуржуазність Ради", ніж розв'язати аграрну справу на Україні.

Всім зрозуміло, що цей закон був необхідною в певний історичний момент помилкою, податком певному настроєві мас. Отже національний обов'язок наших законодавчих установ мав сказати це відкрито й негайно приступити до розв'язання аграрного питання на наукових підвалинах, на щиро демократичних підвалинах, на державних підвалинах.

Коли б від самого початку земельну реформу поставлено на належний практичний ґрунт, уже до цього часу велика земельна власність була б зліквідована. Нарід мав би віру у свій уряд, обороняв би його й ніякі большевики нам не були б страшні, північний хижак не використав би безпорадного ставовища.

Але на жаль, було не так. Стався погром української влади, кошмар большевицького панування і все те, що ми пережили.

Отже нещастя хай буде нам доброю наукою на будучину.

Тепер час перейти від розмов до діла. Закон про соціалізацію землі треба скасувати, а замість нього видати новий, відповідніший психіці й економічним умовам закон про землю.

Треба негайно приступити до ліквідації великої земельної власності, яка була й буде завжди погрозою і для широкого демократизму й поступу, та перейти до фактичного, а не тільки на папері, наділення безземельного й малоземельного українського селянства.

До земельної справи треба притягти знавців справи, використати усі культурні й наукові сили українського громадянства. Державна робота — то робота не партійна, а надпартійна, національна, всеукраїнська й тому уже час позбутись партійної нетерпимости: ми діти мужицького народу, що не маємо ані своєї буржуазії, ані аристократії.

Тільки при такій умові, коли нарід побачить на власні очі, що уряд за нього турбується, нарід підпиратиме уряд і тоді непотрібна буде нам чужа військова сила для охорони спокою й ладу на Україні."

З уже наведеного видно, що партія соціалістів-самостійників не мала нічого спільного з соціалізмом крім назви, але вона без сумніву також не обстоювала інтересів заможних верств, тільки навпаки — бажала допомогти незаможному українському селянству і взагалі найбіднішим верствам українського народу. Наведена передовиця закликає до **негайної** ліквідації в першу чергу великої земельної власности, а слідом за тим — середньої, що перевищує певну норму.

Стаття про соціалізацію землі, як і само перше число "Самостійника" появилася щойно 7 квітня 1918 року, але вона лише популяризувала те, що було ухвалено в грудні 1917 року.

Але безперечно на цій статті позначилися події, які відбулися пізніше, що свідчить про те, що була вона писана в березні, а не в кінці грудня.

Стиль статті і де-які твердження вказують на певну політичну невиробленість її автора і безперечно її не можемо розглядати, як політичну декларацію партії Соціалістів-Самостійників. Однак не підлягає сумніву, що її автор не виходив поза межі постанов зїзду у земельній справі і власне тому ми її подали щоб ознайомити читачів з поглядами тої партії на підставі конкретного матеріялу.

Значно пізніше вже після звільнення Київа від першої по революції окупації Київа московськими військами, відбулися 6 березня 1918 року збори Центрального Комітету партії Соціалістів-Самостійників на яких вияснено докладніше ряд постанов з яких частину було відчитано на засіданню Укр. Центр. Ради негайно по їх ухваленню. Ось ці постанови:

"По повороті до Київа українського війська (в лавах якого згідно з постановою центрального комітету соц. самостійників усі члени партії, що спроможні були носити зброю, мусіли взя-

ти активну участь в його боротьбі з москвинами) на зборах 6 березня ухвалено що-до сучасного моменту такі постанови:

1. Сучасний склад Ради народніх міністрів не відповідає моментові. Попередня політика українського уряду довела до повного зруйнування державного господарства: маємо повний хаос в народнім господарстві, — сільське господарство зруйноване, в селах анархія і братовбивча війна, в містах — те ж саме, залізниці майже стали, старий урядовий апарат зруйновано, нового не утворено, податки майже не поступають. Необхідно утворити новий кабінет на принципі діловім і коаліційнім.

Національні меншости (московська і інші), як показала дійсність тягнуть до обеднання з Московщиною і не співчують самостійности Української Держави. Представники цих меншостей тому не мусять бути в складі Ради народніх міністрів, яка мусять бути щиро-національним урядом. Кожда національна меншість мусять лише мати свого товариша міністра при міністерстві внутрішніх справ для оборони своїх прав і інтересів.

2. Український уряд мусять негайно приступити до рішучої національно-державної політики. Для осягнення цього в першу чергу необхідне проголошення української мови — державною мовою й утворення національно-державного урядового апарату: усі урядовці, що виявили ворожість до українського уряду мусять бути негайно усунуті з посад. В цей небезпечний для Української Республіки момент на відповідальних урядових посадах мусять бути тільки українці й тільки на такий урядовий апарат Український Уряд може покластись з вірою і не боятись зради або саботажу, як то ми бачили весь час боротьби з московськими большевиками.

3. З складу Ц. Ради мусять бути виключені: а) особи, що не є підданими Української Народньої Республіки по закону про підданство; б) особи, що зрадили Українську Народню Республіку під час останнього нападу на Київ північних варварів, чи прийняттям хоч би якої участі в московсько-большевицькій авантюрі чи в співчуванні цьому рухові, що не обороняли Української Народньої Республіки в небезпечний для неї час, як то належало б вірному синові України; в) представники від партій і організацій, які зрадили український нарід і Республіку.

4. Члени Ц. Ради й Уряду в першу чергу, а потім усі піддані Української Держави мусять негайно присягнути на вірність самостійній Українській Народній Республіці.

5. Тому, що вибори до Українських Установчих Зборів відбувалися в умовах, при котрих більша частина населення Української Держави не брала в них участі (зайняття більшості української території військами російського большевицького уряду, хаос і анархія по селах, большевизм по містах, а до того у виборах брали участь піддані інших держав (навіть ворожих); порушення правильності виборів (що робили московські большевики), — необхідно зробити нові вибори до **Українських Установчих Зборів**, видавши попереду нові, відповідніші часові й обставинам, закони про вибори.

6. Без сильної національної армії Держава не може бути й тому необхідно негайно приступити до творення української армії: а) в першу чергу розвинути ті полки, що zostалися вірними Українській Народній Республіці в грізний для її існування час, а саме полки: Богданівський, Республиканський, Наливайка, Гордієнковський, Дорошенка й інші до **повного їх складу** для утворення гарнізону української столиці Києва; б) негайно приступити до утворення української армії по західно-європейському зразку. **На збройні сили, хоч і не ворожої до нас держави, покладатися не можна, як те вчить досвід історії й сучасної світової дійсності.**

7. В небезпечний для Української Народньої Республіки момент (від 15 січня до 17 лютого) тільки невеличке (з українських патріотів) українське військо 10 день билося на вулицях Києва проти московських полчищ: з вікон, дахів, з боків, зпереду та ззаду по українському війську били рушниці й кулемети ворогів, а над самим військом рвалися шрапнелі й свистіли гранати. По нерівній боротьбі українське військо вийшло з Києва й на протязі цілого місяця пробувало в тяжких походах. Вороги були побиті: під Коростенем, Ушеміром, Житомиром і Бердичевом. Врешті військо вступило в Київ, але значна частина його полягла в боях. В ім'я признання великих заслуг цих народніх оборонців необхідно: а) видати негайно допомогу родинам вбитих в цих боях вояків (так само інвалідів), забезпечити їх родини матеріально, вчити та виховувати їхніх дітей на державний кошт; б) героїв вище згаданих походів нагородити національним знаком пошани, який треба негайно

утворити (на зразок німецького залізного хреста, чи французького ордена почесного легіону, напр. хрест з блакитної емалі з жовтою каймою), в) винагородити тих вояків (чи їх родини в разі їх смерті), що в час московсько-більшевицького панування стратили на війні, чи на чім іншим, дати безплатне виховання їхнім дітям, с) давати вищезгаданим героям перевагу при призначеннях на посади в державних і міських інституціях; д) тих же військових, які або зрадили, або покинули свої частини самочинно, віддати під військовий суд; е) тих офіцерів (старшин) що в часі боїв українського війська у Києві й поза Києвом переховувалися в безпечних місцях, зберігаючи свої особи замість того, щоб вступати до війська — з **військового звання виключити й ні на які відповідальні посади не призначати.***

8. Необхідно прийняти рішучі міри для ліквідації большевицької авантюри. Треба не забувати, що під прапором большевизму московський большевицький уряд вів і веде свої полки на Україну для завоювання України й підбиття її знову під московську владу і тому **війна українців з московськими большевиками не є війною горожанською, але національною війною.**

Коли большевиків переможено 21 січня, українське військо домогалося розброєння населення Києва й рішучих мір в боротьбі з большевиками. Український Уряд пішов шляхом **полумір і нерішучости**; большевики тичасом одержали підмогу з півночі, підняли знову повстання й перемогли. Довелося українському війську й Українському Урядові залишити Київ. Нерішуча політика Українського Уряду довела до того, що Україна була виставлена на ризико — попасти знову в московське ярмо. Незалежність Української Народньої Республіки була наражена на смертельну небезпеку. По повероті до Києва Український Уряд знову розпочав проти волі й бажання українського вій-

*) Тут слід нагадати, що як оповідав (іде за пановання Скоропадського) один з його адютантів, звичайно в московському часопису "Голос Києва" то ген. Скоропадський мав свідомо не брати участі в обороні Києва, а переховувався переодягнутим робітником на передмістю. Більша частина того оповідання — є звичайнісінькою брехнею. Але оповідання про те, що робив ген. Скоропадський — відпо відає правді. Це сповідання в цілості даємо в "Додатках".

ська й українського громадянства політику **попускання і полумір щодо большевиків** (які в значній кількості склалися з злочинних елементів), котрі під прапором большевизму у Києві мучили, катували й убивали невинне населення, нищили українців, тільки за те, що вони українці, грабували та нищили чуже добро. Така політика Українського Уряду може знову повести до вибуху звірячого большевизму. На підстав цього треба негайно зліквідувати большевицьку авантюру в Києві рішучим засобом, аби знищити всяку можливість повороту знов страшних днів большевицького кошмару, що ми пережили. Для цього необхідно: а) призначити на посаду військового коменданта Києва особу військову, досвідчену, відому українському громадянству й війську з щирого українського патріотизму, б) негайно обеззброїти населення Києва, в) особи, що накладали з большевиками, мусять бути покарані по суду. Особи — що брали участь — або особисто в розстрілах і вбивствах українців і мирного населення Києва, вишукували й віддавали жертви большевицьким катам — мусять бути покарані військовим судом, яко державні зрадники й карні злочинці. г) для розгляду й вирішення цих справ утворити судову комісію з представників від Українського Правничого Товариства й тих військових частин, що билися з московськими большевиками, порівну з того та другого боку. В склад комісії входить представник від київської міської думи.

9. Творення офіцерського відділу в Києві з перевагою не українського елемента, а з перевагою московського елемента, що тепер відбувається в Києві, а надто з тих, що не брали участі в боротьбі українських військ з большевиками, як на вулицях Києва, так і поза Києвом, творення з цього елемента військових частин, без огляду на те, чи тримається особа, що записується в частину, української орієнтації, чи централістично-московської, чи тримається особа демократичних поглядів, чи чорносотенно-монархічних — є великою небезпекою для Самостійної Української Народньої Республіки, а також для соціалістичного Українського Уряду і тому ці військові частини мусять бути негайно розпущені (скасовані).*

*) На цей пункт домагань самостійників слід звернути особливу увагу. Про творення таких відділів, ще Укр. Центр. Радою автономісти ніколи ніде не згадують, а власне ці відділи доконали на чолі зі Скоропадським перевороту.

10. Для заведення нормального ладу на Україні необхідне негайне утворення національної міліції по західньо-європейському зразку. Особливу увагу треба звертати на склад міліції при творенні її в містах на Україні в більшості чужонаціональних. Міліція української столиці Києва мусть бути негайно усунена від підлеглости київській міській думі, яка в часи панування большевиків у Києві, а також і ранійше, вела антиукраїнську політику — а підлягати Українському Урядові.

11. Доручити своїй парламентарській фракції в У. Ц. Раді домагатися переведення вище наведених постанов у життя." ("Вістник літератури, політики і життя" ч. 17).

Слід звернути особливу увагу на цілком раціональне домагання покінчити з понижуючим запобіганням перед т. зв. "меншинами", це б то тими чужинцями, що в характері колонізаторів та людей, що обслуговували адміністративний апарат наших ворогів дісталися на Україну за чужинецького панування. Домагання в справі оголошення української мови державною і обовязковою в урядах є рівно ж льогічне. Коли напр. Польща по 1921 році захопила під свою владу ті українські землі, які перед тим належали до московської імперії — вона, хоча там поляків було дуже мало, відразу всюди впровадила польську мову і ніхто з колишніх московських урядовців (як-що його якийсь час залишили поляки на праці) не пробував чинити опір, або здійсмати галас "проти насильственной польонізації", як це було в Києві де всі московські й москвофільські елементи бачили хистку і невиразну політику автономістів, бачили відсутність військової сили і запобігливість перед ними. Рівно ж ніде в світі не було, щоб послами до парламенту були чужинці, громадяни іншої держави або й ті, що допомагали активно ворожій державі. Такі ж льогічні були й інші домагання, які доводилося висувати тому, що наші автономісти (від лівих і до правих включно) були виховані на Драгоманові і все державне будівництво їм самим здавалося "вимушеним епізодом". Вибори до українських установчих зборів переведено в ненормальних умовах лише на частині нашої території. Автономісти не були охочі касувати їх, бо... їм вдалося на тій частині здобути для автономістів майже всі українські мандати (певна кількість припала жидам, москалям і полякам). Тут слід підкреслити, що ті селянські маси, які віддавали на укр. соц. революціонерів свої голоси не думали навіть над тим, чи обрані ними делегати будуть чи не будуть обстою-

вати незалежність України, бо вони не орієнтувалися в таких термінах, якими жонглювали наші автономісти. Вони були певні, що коли хтось обіцяє обстоювати "незалежність українського народу" і обстоювати, щоб він був "господарем своєї землі", — то це і є властиво самостійність, а федеративні звязки уявляло собі селянство, як щось подібне до військового і політичного союзу. Віддали ж свої голоси есерам, думаючи, що віддають їх на "селянську партію", яка буде обстоювати їхні інтереси (а не партійні доктрини, як було в дійсності) та уможливить майже кожному селянинові (навіть т. зв. середнякові) більше чи менше збільшити свою земельну посілість та заокруглити її.

Подані попереду статті й скупі відомости про зорганізовану в кінці грудня 1917 року партію соціал-самостійників можуть допомогти читачеві уявити собі політичне обличчя цієї партії про яку пізніше, особливо за часів панування Скоропадського і за Директорії, буде все частійше і частійше згадуватися.

Брак автентичних матеріялів з грудня місяця 1917 спричинений московською навалою, змусив нас "забігти" передчасно на кілька місяців наперед, бо щойно тоді появилася перше число органу цієї партії. А тепер вертаємо назад до перерваного опису подій.

VII.

СПІЗНЕНІ ЗУСИЛЛЯ АВТОНОМІСТІВ ЗОРГАНІЗУВАТИ ВІЙСЬКО, ОРГАНІЗУВАТИ АДМІНІСТРАТИВНИЙ АПАРАТ, ФІНАНСИ І ВЗАГАЛІ СПРОБИ ОРГАНІЗОВАННЯ ДЕРЖАВИ

Треба признати, що наші автономісти взагалі, а "соціалістичного толку" (які грали тоді "першу скрипку") з окрема — були фанатиками своєї ідеї і так твердо вірили у вигадки соціалістичних брошурок, що "між пролетаріатом одної нації й другої не може бути жодних суперечностей", що до остатку не хотіли вірити в повагу ситуації. Коли ж додамо, що та віра скріплювалася ще глибокою вірою, що московський **нарід** сам по собі є добрий і не схоче когось поневолювати, вірою, яку підтримували писання М. Драгоманова (не дурно ж видав-

ництво соц. дем. "Криниця" в ті неповторні часи не знайшло чогось кращого до видання як М. Драгоманова "Чудацькі думки", написані для поборовання українського націоналізму та "Шевченко, українофіли і соціалізм", що мала "нищити" Шевченка) — то стане нам зрозумілим чому аж тоді, коли, як то кажуть "під ними почала земля горіти" вони кинулися гарячково шукати за "озброєним народом".

Вправді вони ще й тепер відмахуються від ідеї творення сталої української армії, але хотіли б мати щось у стилі вимріяної ними "народної міліції". Щойно в кінці листопада Генер. Секретаріят Військових Справ надумується взятися за формування Українського Військового Генерального Штабу.

Крім того наприкінці року 1917 автономісти наші нарешті передали формування "Галицько-Буковинського Куреня", який доти формувався на тих же підставах, як і всі ті частини, які були під владою автономістів, це б то, не як боева частина, а як "згуртовані разом" українські демократи й соціалісти, в руки гуртка старшин галицьких "січових стрільців", що втікли з полону до Києва. Так формування дісталось у властиві руки, а що москалі вже сунули на Україну — то автономісти не втручалися. До цього гурту старшин належали Р. Сушко, А. Мельник, В. Кучабський, Е. Коновалець, І. Андрух та інші. Курінь названо курінем Січових Стрільців і в самому короткому часі він став дисциплінованою військовою частиною, що нараховувала коло 500 рояків.

Нарешті в Києві тоді ж твориться головно з робітників-українців та залізничників "Вільне Козацтво". Головним його організатором, що стояв на його чолі, був інж. Ковенко. Ковенко формально був укр. соц. дем., а в дійсності — тайним самостійником.

Як знаємо, автономісти ставилися вороже до "Вільного Козацтва", а що цей рух розвивався — то намагалися його підпорядкувати Ген. Секретаріатові Внутрішніх Справ, перетворивши його в щось подібне до поліційної частини.

Важко нині сказати, чи що раз гірші вістки про посування московських відділів чи те, що на чолі стояв у Києві чоловік з "партійним квитком" у кишені, але нарешті глянув на Вільне Козацтво Ген. Секретаріят Військових Справ прихильніше і 16 грудня... відбулася в Києві дефіляда, в якій взяло участь 16 курнів Вільного Козацтва сформованих на передмістях столиці Києва. Ще раніше (але після московського ультиматуму)

підпорядковано було "Вільне Козацтво" не як доти Ген. Секретар. Внутрішніх Справ, лише Ген. Секретаріатові Військових Справ.

Однак наші автономісти і далі ніяк не могли погодитися з тим духом українським, з тою незалежною поставою і бажанням бути цілковитими господарями землі предків, а тому вони хотіли його підпорядкувати собі і зробити з нього щось подібне до відділів кінної поліції, або до тої ж "народної міліції", про яку вони мріяли. Вони знехтували кістяком організації, яка повстала на Звенигородщині, вони її не хотіли помічати, а бажали і в цій справі, як у багатьох інших, обдурити свій нарід. Згідно з виробленим в Ген. Секрет. статутом ця організація мала зватися "Реєстрове Вільне Козацтво". Мало в кожному повіті бути дві сотні такого "реєстрового" козацтва: одна **піша** і одна кінна і ті "реєстрові" мали бути на державному утриманню та... "боротися з анархією і безладом", це б то бути поліційними відділами, які б допомагали "соціалістичній" владі встановлювати бажаний "лад". Це, звичайно, було далеке своєю ідеєю від того "Вільного Козацтва", до якого належали селяни наші на Звенигородщині, що не одержували платні, не були на чийсь службі, тільки час від часу мали вправи, щоб не забути "військового діла", а в разі потреби не лише "боролись з анархією", але як військо, як справжнє козацтво йшли в похід, воювали і тоді, звичайно, переходили, як і ціла армія, на утримання держави.

Але і в тій зміненій нашими автономістами чи спотвореній формі Вільне Козацтво, бодай у самому Києві, збільшувало число людей готових битися з нападниками.

В кінці грудня С. Петлюра через свої непорозуміння з Винниченком — подається до димісії і починає організовувати, в першу чергу з втікачів, що прибули з уже зайятих московськими большевицькими відділами земель Слобожанщини, "Український Гайдамацький Кіш слобідської України".

Тут слід звернути увагу на назву, яка красномовно стверджує, що нашим автономістам були чужі і немилі традиції козацькі, а куди більше промовляли до серця традиції гайдамаччини!

Кіш складався з двох куренів. Перший курінь т. зв. "червоних гайдамаків" складався переважно з бувших вояків-фронтників, які були вороже настроєні в першу чергу до большевиків, а вже в другу чергу — до москалів. Другий курінь т. зв.

"чорних гайдамаків" складався початково в основному з "юнаків", це б то учнів старшинських ("юнацьких") шкіл. Цей курінь пізніше розгорнувся в полк і був широко відомий не лише серед українців, але й серед москалів під назвою "чорношличників" та був пострахом для ворогів.

Назви свої курені одержали від уніформи, а в першу чергу від пришитих до хутряних козацьких шапок довгих шликів: у першому курені — червоних, а в другому — чорних зі срібною облямівкою. Мали рівно ж мертві голови на шапках і комірах. Цілий кіш цей ріжнився від здеморалізованої армії як дисципліною так і бажанням битися за Україну. Обидва курені разом мали коло 350 вояків.

С. Петлюра одержав від тодішнього начальника Київської Військової Округи — Шинкаря, призначення на отамана цього коша. Крім цих частин ще ті морці, що приїхавши як делегати до Києва в грудні на зїзд морців-українців, залишилися в Києві — створили невеликий, але добре зорганізований і дисциплінований відділ морців чорноморської фльоти, який пізніше відзначився своєю відвагою в боях за Київ і майже весь загинув у цій боротьбі. Тоді ж була спроба перетворити Морську Раду у морський Штаб, на чолі якого наші автономісти поставили Дмитра Антоновича **тому**, що це був соц.-демократ, який їздив у жовтні до Одеси, Херсона й Миколаїва зясовувати як стоїть справа з українізацією Чорноморської фльоти, яка почалася, звичайно, не з ініціативи наших автономістів, лише під впливом діяльності одеських самостійників. "Душею" того руху були у першу чергу морські старшини — самостійник Михайло Білинський (який загинув під Базаром)* та Акименко і Шрамченко.

А де ж, запитає читач, ті численні українські полки, які творилися самочинно, які виростили як гриби по дощі, де ті мільйони вояків, яких представники зїжджалися на українські військові зїзди?

На це питання дамо відповідь, але спочатку "даємо слово"

*) Михайло Білинський, що був в кабінеті Остапенка міністром, хоча вже в початку серпня знав, що Тютюнника було попереджено про засідку і про те, що москалі мають докладні інформації про плян виступу — вирішив взяти участь в поході, кажучи: "нехай хоч один з міністрів українських піде на смерть разом з військом".

В. Винниченкові, який не лише тоді був головою Укр. Ген. Секретаріату, але й разом зі своїми однодумцями, не конче чесними способами, відсунув від творення української армії самостійників і разом з С. Петлюрою пропагував свої ідеї на військових з'їздах і брав участь у цілій політиці автономістів що-до війська.

Отже В. Винниченко у грудні 1917 року видав метелика під заголовком "Синки-базарники" і ця ж стаття була надрукована під тим же заголовком у "Робітничій Газеті". Текст подаємо за "Вістником політики, літератури й життя" ч. 7, стор. 93.

"СИНКИ-БАЗАРНИКИ".

.
.

А кадети собі тихенько підхіжують та сласно потирають руки, дивлячись, як з півночі "єдиної, неделімої, брюхатої матушки Росії" пре на "самочинную, крамольную" Україну "разухабистий", розхрістаний, істинно-руський большевик. Ще не вмерла "брюхатая матушка", ще вона панує. Істинно-руський молодець-большевик рознесе на тріски всі "самоопределенія вполоть до полного присоединенія як єдиної, неделімої". Розмете, розграбує, понищить, напеться до нестями, вигидить круг себе все і паний, зогиджений упаде й закачаніє. А тоді тихенько, підхіжуючи, прийде в лякованих черевиках кадет, приколе істинно-руського большевика, а на його місце поставить істинно-руського чорносотенця. І візьмуть вони тоді знасилувану, зогиджену, винищену большевиком красуню "крамольницю", Україну, візьмуть її за прекрасні коси і потягнуть туди, де й була вона 250 літ, в "тюрму народів", "брюхатую, єдиную, неделімую Русь".

А що ж наші землячки? А що ж наше воїнство, яке так палко, так пекуче любить "бідну нььку-Україну"? Чом же воно не кричить болям муки, образи і лютої скорби за честь і щастя своєї Матері?.. Де воно, те славне вояцтво України, сини запльованої, знасилуваної істинно-руськими молодцями Неньки? Ах, синки пяненькі лускають насіння в казармах, продають на базарах папіроси і ходять під ручки з істинно-руськими большевиками! Молодці-хохлики, молодці-ребята! Істинно-русь-

кий пан кадет вам потім піднесе добру порцію... березової каші.

Лускайте насіннячко, сини України, пацайте п'яними ногами по казармах, — колись лускатимете ви інше насіння, яке виросте з вашої ласки до Рідної Країни! А виросте! Бо вже дуже не мила істинно-руському большевику Українська Центральна Рада. Аж піниться гевал, аж синіє та кричить: долой і буржуазну, і контрреволюційну, і таку, і сяку Центральну Раду! А чи бачив же він своїми п'яними очима саму "буржуазну" Раду? Яка вона, які буржуї в ній сидять? Чи хотів же він її бачити? Чи поспитав у самої України?

Та навіщо те йому? Хиба він правди шукає? **Большевику** не треба самої України, треба українського хліба, цукру, вугля, мяса. І не дурно то істинно-руський молодець, так само, як істинно-руський буржуї кадет, так цупко хапаються насамперед за Харківщину та Катеринославщину, не дурно вони стараються ударити в саме серце України. Та не диво з большевика, не диво з кадета, не диво з усіх явних і тайних ворогів України. Всім ясно, чого вони хочуть?

А чого хочуть наші бідні, нещасні, задурені большевицьким гвалтом хохлики? Чи вони не поспитають у свого народу, у своєї Матері-України, що то за Рада? Чого вона хоче, чим боліє, до чого тягнеться всею душею? Нехай прийдуть, нехай трізно, нехай з болем гукнуть її: ану, давай сюди панів-буржуїв та генералів, що засідають у тебе. І побачать тоді синки-базарники, що дурили їх большевицькі молодці, що оббрехали вони мужицьку й робітничу Україну, що не може поневолена, ограбована царями та панами невольниця на світанку своєї волі кликати на раду тих самих панів та генералів, що мордували, ганьбили і нищили її. І соромно стане синкам-базарникам, як вийдуть на їхній грізний крик із Ради замість буржуїв їхні брати селяни та робітники, і може, обіллється серце їм гнівом на істинно-руських молодців, що так дурили їх. Та чи прийдуть же ті синки? Чи поспитають? Яке їм діло до України, до Рідного Краю, до долі свого окраденого, мужицького, знасилуваного всякими панами народу?

Вони мають повні кишені насіння, вони походжають собі по базарах, слухають істинно-руських молодців і разом з ними лають в батька і в матір і свій народ і своїх братів-робітників

у Центральній Раді і розчавлену, ограбовану, знасилувану п'яними більшовиками Матір-Україну:

Честь вам, сини-базарники!

В. Винниченко.”

Наведений "шедевр" творчости Винниченка в першу чергу вражає своєю дикою хаотичністю, в якій відбилася та саламаха, котра заступала самому Винниченкові ідеологію. Бачучи безвихідність становища, в якому опинився він сам із одnodумцями, пробує запізно розбудити ту зненависть національну, яку сам гасив як міг, але не важучися ані обвинуватити в загарбництві "великій русській народ", ані поставити ясно справу оборони zagrożеної тим народом Батьківщини, він "лякає", як малих дітей лякали "циганом", бувших вояків, що стали завдяки діяльності автономістів юрбами "цивілів", отими "Кадетами в лякових черевиках"!

Наведена стаття — це не гідний провідника великого народу заклик витверезитися від того чаду, що його ширили автономісти разом з автором, тільки фельєтоноподібне базікання.

Але разом із тим ця стаття досить проречисто стверджує, де опинилися і що робили вояки тих полків, вояки, які справді йшли до тих полків з любови до "Неньки України". Але ця стаття є **тільки** примітивним "актом обвинувачення" проти тих вояків, цілковито ж промовчує те, **хто** зробив з вояка, який хотів кров свою пролити в боротьбі за країну, "синка-базарника", а де коли то й навіть зрадника!?

Постараємося тут коротко нагадати факти, про які вже згадувалося в цій праці, які зясовують, як до того дійшло.

Отже, призначений до Генерального Військового Штабу, який почав формуватися в початку грудня, на становище "начальника воєнно-політичного управління", прапорщик Федір Селецький, завзятий автономіст, приїздив весною 1917 року до Чернигова, **щоб намовити** вояків зорганізованого там, за участю самостійників, полку імени гетьмана Петра Дорошенка (пізніше — основна частина "полуботківського" полку) **розійтися** і вернутися до своїх частин.

Він їх з запалом переконував, що українець, коли є свідомим і не є зрадником, — повинен боронити свою велику вільну батьківщину — Росію, що Україна тепер, коли сталася революція — має лише одного ворога — німецький імперіалізм.

Винниченко, як подавала "Кієвская Мисль" з 19 квітня 1917 р., на зборах виконавчих комітетів і громадських організацій Київщини, заявив: "Сепаратистичний рух треба уважати помершим... Нам Росія дорожча, чим вам" (звертався він до неукраїнців, а в першу чергу до москалів. Р. М.), а М. Грушевський, маючи на увазі самостійників, каже там же: "ми ведемо рішучу боротьбу з подібними незорганізованими виступами, розглядаючи їх вузькошовіністичні наміри, яко національний злочин".

На українському зїзді, скликаному автономістами в другій половині квітня і оголошеному потім "Українським Національним Конгресом", його організатори не згодилися допустити навіть відчитів від Військового Клубу ім. гетьм. Полуботка на теми: "Боротьба наших предків за самостійність України" і "Українське військо як головна підвалина волі і державности України".

С. Петлюра на "вічу-концерті", організованому в кінці липня, сказав, що його одностуді "всіма силами запобігали тому, щоб ті люди, котрі хочуть мілітаризму, не могли мати сили та впливати на неорганізовану масу. Нам треба не постійного війська, але всенародного озброєння — міліції... ті полки "імени гетьмана..." можуть мати в собі елемент небезпечности, якщо вони будуть постійні".

А ось що писав Винниченко в "Роб. Газеті" з 12. IV. 1917 р.: "Замиготіли в очах червоні жупани, контуші, запахло димом гармат, гнилим трупом." А ось другий уривок з тої ж статті: "...не своєї армії нам треба, а знищення всяких постійних армій. **Не українську регулярну армію нам треба організувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!**"

На першому військовому зїзді наші автономісти зробили все можливе й неможливе, щоб пригасити вогонь національної свідомости і військового духа та перетворити зібрання вояків у розагітовану банду цивільних, і тому писав П. Христюк "про охолоджуючу" ролю на ньому визначних українських діячів" (П. Христюк, "Матеріяли" ст. 52).

Про те, яку ролю відігравала початково Укр. Центр. Рада, коли з ініціативи самостійників створився "Богданівський" полк, пише сам Винниченко так: "Ц. Рада цілком широко хотіла, щоб той полк дійсно виконав свій військовий обовязок і пішов на фронт", (це означало: замість готуватися до бороть-

би за Україну — пішов вмирати за її ворога), а коли він таки злегалізувався — то, власне автономісти зробили з нього не полк, а громаду вояків, що надавалася лише до участі в дефілядах.

На другому військовому зїзді С. Петлюра заявляє, що присутні **не є вояками**, а "лише переодягненими членами української демократії" і ті ж автономісти, як свідчить П. Христюк, зужили дуже багато сил, щоб **зламати** бойовий дух зїзду.

Роля Винниченка і інших автономістів підчас виступу проти Московщини самостійницьки настроєних частин, названого неправильно "виступом Полуботківців", є ганебною, і вони перші показали не тільки, як займати до української визвольної боротьби в **імя солідарности з московськими соціалістами** "неутральне" становище, але й **як зраджувати свій нарід**.

Щоб прищепити воякам **антимілітарні** ідеї, цей Винниченко й Петлюра організували в Києві для вояків "Соціалістичну Бурсу"! Мало того! Коли вже завойовницькі наміри Московщини міг бачити навіть не політик — наші автономісти не припиняють своєї злочинної праці над **розкладом** війська.

Вже в Києві греміли гармати, коли відбувався третій військовий зїзд, на якому захопили провід у свої руки автономісти, і вони ж підсунули зїздові, вироблені ними, резолюції.

Що ж говорилося в тих резолюціях? А ось що: "**Відкидаючи потребу існування постійного війська** і прямуючи до того, щоб воно було замінено народньою міліцією... крім того вважаючи на сучасні обставини, коли такі постійні армії ще існують — Зїзд визнає потрібним, щоб ті армії були перетворені на національно-територіяльній основі, щоб **не були знаряддям денационалізації і через те** домагається негайного вилучення українців..." Отже **воякам** "вбивалося в голови", що **військо не потрібне**, а "українізація" має на меті **лише** врятувати його від денационалізації, а не створити українську військову силу.

Коли ж уже в кінці листопада начальник Київської Військової Округи полк. Павленко, розуміючи, що завдяки "діяльності" в першу чергу наших автономістів, а в другу — большевиків, стаціонановані в Києві українські полки перетворюються просто на "гуртожитки" для бувших військових, хоче рятувати їх від того реорганізацією і, знаючи до того психіку вояка, приступає до творення "сердюцької дивізії", то хто ж, як не автономісти, стають тому на перешкоді?

Власне в часопису, до якого мав найближче відношення Винниченко, це б то в "Робітничій Газеті", розпочинається кампанія проти акції полк. Павленка і міститься ряд демагогічних статей, в яких атакується ідея не лише створення сердюцьких дивізій, але й саму ідею потреби існування війська. Ось уривок з тих статей: "Утворення у нас сердюцьких полків **було б першим кроком** до збудовання в дальшому своєму розвитку **постійної української армії...** яка потрібна українській буржуазії, якій таке миле і близьке гасло відокремлювання України в незалежну самостійну державу, де вона може панувати... Тепер зрозуміло, через що власне **гасло самостійности** іде з тих самих джерел, звідки іде агітація, і за утворення сердюцьких полків, **які стануть на думку цих людей, основою української армії..** Утворення сердюцьких полків **не являється в інтересах** ні селянства, ні робітників... тому **вся демократія мусить об'явити цим буржуазним намірам найрішучійшу війну**" ("Робітничая Газета" ч. 191, рік 17).

І ця "вся демократія" таку війну "объявила"! Майже в переддень боїв за Київ були дві сердюцькі дивізії (разом коло 12 тисяч) **скасовані**, воякам наказали здати спеціальну уніформу, яку для них встановила військова влада, і вдягнути знова сірі московські шинелі і... перетворено їх знова на... "синків-базарників", які б лузаючи насіння читали в газетах промови Винниченка, в яких він вихвалявся патріотичними почуваннями до "Росії", читали б, як говорив про "нешасну Великорусь" та про те, що з москалями "ми їли з одного казанка на фронті".

Тимчасом всякий, хто студював військовою науку, знає, що виховання **вояка** справа не легка і що вояк у першу чергу повинен бути свідомим **конечности** існування армії, високого завдання, яке лежало на ній, повинен знати, що без його самопосвяти **щоденної** (а такою є підлягання дисципліні), без готовності жертвувати навіть життям за щастя майбутніх поколінь своєї нації — **не може** вільно жити і розвиватися його нарід. Він повинен бути гордим з приналежности до того сталого війська, яке стало готове дати ворогові відсіч. Він повинен зрозуміти **виключність** свого становища (яке й підкреслює уніформа), розуміти, що він заслуговує **на пошану** і що армія — **є найдорожчою дитиною народу**.

А його замість того вчили, що військо — це лише "перешкода", який "доводиться терпіти", що воно є **зайве**, що він

сам є звичайною людиною, лише "переодягнутою" чомусь (з примхи царської) на якогось "вояка" і що він, як всякий "звичайний громадянин", обстоює свої політичні інтереси і ніяких обов'язків на ньому не лежить, бо його вчителі і вчитель цих учителів Драгоманов з запалом ширили думку, що кожна людина **сама рішає**, до якої нації вона хоче належати (як що взагалі хоче), і має й тут керуватися **своїм інтересом** та поглядами.

А до того ж треба пам'ятати, що така агітація, як та, зразки котрої ми подавали, мало чим ріжнилася від большевицької і була оперта, звичайно, на... брехні. Звертаємо увагу хоч би на твердження, що гасло "державної самостійности України" було близьке "українській буржуазії". Це така ж безглузда вигадка, як і большевицьке твердження, що в Генеральному Секретаріяті засідають генерали!

Чи найбільші **українські** "буржуї", такі як Є. Чикаленко, Терещенко чи Семиренко були "самостійниками"? Ні, всі вони були запеклими ворогами **самостійности** України. Рівно ж і ті буржуазні кола, які керували за Скоропадського — були автономістами. Серед "братчиків" же **не було** ані землевласників, ані фабрикантів чи купців, ані їхніх синків.

Наслідки тої "діяльності" автоматів були такі, що коли треба було боронити Україну — лише де-які з тих полків, у дуже неповному складі (рештки!) взяли участь у тій боротьбі. Бо ж власне Винниченко (і його однопумці) в листопаді заповідає "найрішучійшу війну буржуазним намірам створити українську армію", а **два тижні по тому** той же Винниченко виступає зі статтею "Синки-базарники"!

Сам же Винниченко, як і очолюваний ним Ген. Секретаріят, дуже слабо орієнтувався в тому, що діється. Навіть такі статті, як наведена ("Синки-базарники"), були плодом того незнання й хаосу в голові. Бо ж у ній є і наче б то протимосковські моменти, і згадано й про "хліб, вугіль" і т. п., але певно сам автор не усвідомлював того, що те все було потрібне не лише **хвилево** "істинно-руському молодцю большевику", але **стало** і то не якійсь партії чи урядові, але цілому московському народові. "Лякає" ж Винниченка не пановання москалів взагалі; і навіть не пановання того "большевика", тільки... пановання "кадета". Отже ані ясної лінії, ані розуміння, хто є ворогом!

Ми подавали в розділі III ряд цитат з Леніна, які з усією

переконливістю доводять, що керівники московської політики дивилися на Україну як на необхідну їм багату колонію та йшли її підбивати власне тому. Рівно ж із тих цитат була ясна тактика, що її стосували большевики московські, щоб ослабити спротив українського народу. Власне ця тактика вимагала, щоб а) безнастанно підкреслювати, що ніхто не зазіхав на самостійність України, б) запевнити, що наче б то напружений стан і ультиматум є лише наслідком невідповідної політики У. Ц. Ради що-до Дону й Каледіна, в) переконати українців, що поскільки цю політику можна змінити, а про перевибори У. Ц. Ради можна говорити — то можна уникнути розв'язання питання зброєю.

Успішною була б ця тактика лише тоді, коли б за її допомогою можна було: а) переконати український нарід в тому, що ніхто не зазіхає на його волю й майно і що боротьба ведеться тільки між прихильниками одного способу встановлення соціалізму і другого способу (а з того вже випливало, що всі, хто не є доктринерами, не потребують у ній брати участі), і б) переконавши самих діячів з У. Ц. Ради, що справа може бути поладжена шляхом переговорів, тим самим усунути небезпеку можливого проголошення священної війни за волю нації, яка могла б вивести маси зі стану нейтральності і спрямувати всі сили на організацію збройної боротьби за державність.

Всі наведені нами тактичні заходи москалів у сумі мали "зневтралізувати" і У. Ц. Раду і нарід бодай на де-який час, протягом якого відносно невеликі (бо ж не мільйонові, а лише коло 50 тисяч), але під дану пору найкращі, які могла зорганізувати Москва, військові відділи мали "наскоком" здобути Україну й унеможливити всяку дальшу боротьбу.

Московська тактика показала успішною, бо для неї був добре "підготований ґрунт". Наші автономісти, під впливом М. Драгоманова і ріжних соціалістичних теорій, абсолютно не здатні були побачити причину кількавікової боротьби москалів з українцями.

Самостійники бачили в світі протягом історії боротьбу народів за існування, за "місце під сонцем", а автономістам (і на жаль — їхнім нащадкам) здається, що народи "не мають за що боротися", що причиною, яка спонукує той чи інший нарід до завойовання й гноблення інших народів, є не проти-

лежність інтересів, яка впливає з боротьби за існування, а тільки або зла воля "буржуазії" або якась неправильна теорія, що користується популярністю серед народу загарбника. Драгоманов учив, що ціле лихо наше в "централізмі", на який хворіють, на його думку, де-які москалі. Соціалісти вчили, що ціле лихо в імперіялізмі (нині — вигадали наступники автономістів інше словечко — "колоніялізм").

Людям, що так думали, не важко було прищепити й дуже зближений погляд, а саме, що причиною московського натиску є бажання хоч би й силою, але "обдарувати" українців "советським ладом".

І осьтому той же Винниченко у "Відродженню нації" ч. 2 пише: "Таку радикальну зміну нам пропонувалось і большевиками й де-ким з посеред нас самих, перевибрати Центральну Раду... Домагання було розумне й справедливе і не шкідливе для українського національного відродження... і вся радянська, соціалістична влада на Україні була би національно-українська. **І сама собою спинилась би війна з руською радянською владою...**" (стор. 162-163), а далі, в тому ж томі на стор. 221-223 розповідає автор про свій "плян", як "припинити війну з Росією". Ось він: "Голова Генерального Секретаріату, бачучи безнадійність і шкідливість дальшої боротьби, запропонував на одному з "вужчих" засідань Генерального Секретаріату (що складався з **5 чи 4 членів Уряду, які власне керували всією політикою**) такий плян. Ті члени Г. Секретаріату, які останніми часами маніфестували себе "лівими", які часом виявляли дуже революційну фразеологію, як напр. М. Перш, хочивні були виступити проти другої частини Ген. Секретаріату, арештувати голову Секретаріату й ще де-яких членів, узяти владу в свої руки й оголосити владу рад, перевибори Ц. Ради й негайно вступити в мирові переговори з Радою Народніх Комісарів. Таким чином, на мою думку, влада лишилась би в національних руках... **і припинилась би війна з Росією...** Але цей плян було відкинено... Виступити самому за здійснення мого пляну я не мав можливости, бо я ж стояв увесь час на чолі того уряду, який так боровся з большевиками, й через те моє ім'я не могло викликати довіри в революційно настроєних масах. Єдине, що я міг зробити, це віддати своє ім'я й самого себе, як "контр-революціонера" на арешт... "для збереження влади в українських руках".

Читаючи ці слова, доводиться червоніти від сорому, що так по дитячому думаючи особи не лише спромоглися захопити в свої руки владу, але й якийсь час "керувати всією політикою"! Такі "керівники", коли б були звичайними вояками, — самозрозуміло... оповістили би "неутралітет", але цілий трагізм є в тому, що вони не лише баламутили маси й вояків, ширячи свої наївні погляди, але й змарнували нагоду визволення, яку давала революція в Московщині.

З наведеної нами цитати ясно, що перший наш "уряд" сам зловився на московський гачок і замість організувати нарід для боротьби й оборони, на своїх засіданнях обговорював дитячі пляни містифікації.

Після відкинення цього пляну, як запевняє Винниченко, він подався до димісії, а новий склад Генерального Секретаріату вже був есерівський (причиною було непорозуміння з приводу "земельного закону"). Але й укр. соц. революціонери були автономістами, вихованими на тому ж Драгоманові й соціалістичних брошурах, а тому рівно ж були певні, що ціла справа лежить в тому, яка форма влади є на Україні і що московським більшовикам залежить лише на "встановленні соціалістичного уряду" та переведенні соціалізації.

П. Христюк у своїх матеріялах, виданих вже на еміграції в 1921 році, далі не встані зрозуміти своїх помилок, далі думає тими ж категоріями, що і в 1917 році, і тому пише на ст. 57: "Основною помилкою Центральної Ради в той час була її позиція "соціального міжклясового миру", її віра в те, що намічені цілі вдасться перевести без жорстокої боротьби з буржуазією". Він же на ст. 133 подає як **перші** головні причини того, що у "війні з Московщиною Українській Центральній Раді зовсім не пощастило" такі: 1) запізнення Центральної Ради з переведенням важніших соціально-економічних реформ, 2) недоцнення ваги рад робітничих, селянських і солдатських депутатів в революційній боротьбі і зв'язане з цим переоцінення ваги органів, побудованих на демократичних основах". Лише на останньому місці згадується у нього "відсутність армії", яка, до речі, уявлялася йому як армія "селянсько-робітничая". Пізніші проби укр. соц. револ. завести щось подібне до "рад", скликання "**трудового** конгресу" і т. п. вказує на те, що їх думання мало різнилося від Винниченкового.

З наведеного бачимо, що автономісти соціалістичного на-

прямку абсолютно не здатні були навіть "уже по всьому" логічно думати і не встані були хоч би зробити висновку з таких фактів: а) Подібно до наших автономістів (оскільки ходило про теоретизування, а не практичні потягнення) думали ті московські політики, які мали владу в руках за Керенського, а проте і з ними не могли наші автономісти дійти до згоди. Політика соціяльна і суспільні ідеали обох влад були однакові, а проте, коли б та влада вдержалася, а наші автономісти мали б до диспозиції власне військо — дійшло б до війни, як і з большевиками. Коли б власного війська не мали (а власне так і було), то та влада московська арештувала б діячів Ц. Ради (для того ж і було прокуратурою розпочате слідство) і поставила б на їх місця своїх маріонеток і б) Ц. Рада мусіла боротися не від "буржуазії", тільки від цілковито пролетарської Московщини і втратила Київ не в "жорстокій боротьбі" з буржуазією, тільки в боротьбі з московським пролетаріатом. З наведених фактів єдиний логічний висновок може бути такий: а) боротьба з Московщиною не була наслідком тої чи іншої соціальної політики України, тільки наслідком національних ріжних інтересів двох народів і б) жодні спроби "випередити" чи "переліцитувати" московських большевиків не дали б нічого. Коли б московський вовк хотів бути хоча на останку щирим, він би сказав подібно, як вовк з байки "Вовк і ягня" у відповідь на всі аргументи і докази соціалістичної правдивості наших автономістичних ягнят:

"Що ти за птиця? Ти — ягня!
Як сміло ти мене питати?
Вовк, може, їсти захотів!...
Не вам про тее, дурням, знати!"

В тому власне й трагізм увесь, що навіть на еміграції і одні й другі ніяк не могли зрозуміти справжньої істоти московської політики і не вміли зробити належних висновків з того незаперечного факту, що поставили успішний опір московському наступові лише ті держави, які не пробували імітувати большевицьку політику, які не переводили жодної соціалізації, яких політична думка йшла цілком іншим шляхом, а саме Фінляндія, Литва, Естонія і Латвія.

Власне той інакший спосіб думання, інша "скала вартостей" і стремління створити армію для оборони держави і були тою

основною причиною, чому вони поставили успішний спротив, а Україна в обличчі конфлікту опинилась безрадною і безборонною.

Ціла ведена нашими автономістами політика базувалася не на розумінню причин московської політики що-до України, не на усвідомленню впливаючої з тих причин неминучости конфлікту, а на всяких прекрасних у своїй абстракції теоріях встановлення на землі миру, приязні, братерства і т. п. Їх спільний учитель — М. Драгоманов викорінював український націоналізм між іншим таким комічним поясненням міжнаціональної боротьби, яке тут наводимо в цілості, бо як побачимо, ціле поступовання наших політиків базувалось на подібному розумінню московсько-українського конфлікту. Отже М. Драгоманов писав: "В старі часи, коли люди були менше розсудливі ніж тепер, то між ріжними народами **часто бували сварки** не тільки за здобич, а просто через те... що народи жахались один одного, або ворогували проміж себе от так як напр. кінь жахається верблюда, або собаки ворогують з котами..." ("Чудацькі думки"). Ось це дитяче розуміння причини "ворогування" і приймалося нашими автономістами за аксіому. З них ніхто не подумав навіть про те, що і kota і пса годує людина і що у них тому справді немає жодних причин до "ворогування" і їх можна "привчити" не ворогувати, але не можна привчити не "ворогувати" вовків з вівцями, пташок з комахами, лелек з жабами і т. п.

Так розуміючи причини "ворогування", наші автономісти цілком льогічно робили з того висновок, що зліквідувати те ворогування можна. І з цією метою вони всю свою увагу і всі зусилля скерували на: 1) безнастанне "інформування" про свої "цілком приємливі" для всіх пляни і наміри "непоінформованих" москалів та жидів, 2) доведення своїм поступованням, що москалі й жида будуть себе почувати на Україні за їхнього урядкування чудово і 3) коли хтось з тих чужинців-колонізаторів виявляв явно свою ворожість — то терпеливо чекали, коли він "переконається" в "помилковости свого поступовання".

Звичайно, ціла та "тактика" не давала жодних реальних політичних наслідків, але автономісти так твердо вірили в її правильність, що не пробували навіть зревідувати її доцільність.

Щоб прихилити до себе національні "меншини", — Ген. Секретаріят опрацював, а Укр. Ц. Рада пізнійше ухвалила закон про "національно-персональну автономію". Цей закон, вра-

ховуючи те, що з нього мали б користатися наші гнобителі — був і шкідливим і абсурдним. Мало того! Вразі коли б стала реальним фактом Українська держава, його безперечно використали б москалі і поляки та жиди для її ослаблення, а як пощастить — то і знищення, однак, природно цей закон не міг їх задовольнити. Той хто "сидів у нас на карку", хто звик нас бачити в ярмі і **потребував** нас, як того вола — не міг інакше як з обуренням поставитись до **всякої** спроби змінення взаємовідношення між ним і "тубильцями". Щоб читач міг оцінити належно той закон, який почали опрацьовувати ще влітку, а був він ухвалений 27 січня, ми подамо його на властивому місці.

Тому що Генер. Секретаріят не мав і в думці покарати когось з бувших московських урядовців за ігнорування його наказів (хоч би усуненням з посади) — виданий 22 грудня закон про те, що треба вплачувати всі податки, а також усі ті прибутки, які перед тим вплачувалися до Петербургу — до Київського Скарбового Уряду — цілком ігнорувався тими урядовцями. Ніхто не платив жодних податків, а прибутки від монополів — пересилались в Московщину. Та сама московська меншина, якій автономісти давали національно-персональну автономію — просто не хотіла помічати української влади.

Про відношення московської меншини може свідчити також факт, якому анальогічного не можемо знайти ні в Фінляндії, ні в Латвії чи Естонії, ні в Польщі. Так звані "Судові Палати": київська, харківська і новочеркаська (які очолювали судівництво на Україні) **відмовилися визнати українську республіку** (по третьому Універсалі).

Вправді, в цьому випадкові спромоглися наші автономісти на ухвалення 30 грудня 1917 року закону про "неправомочність" цих установ з дня 1 грудня орудувати українськими судовими справами і на їх місце мали бути утворені Апеляційні Суди, а на чолі їх мав, згідно з законом 15 грудня, стояти Генеральний Суд.

Але не числилися з Центральною Радою не лише Судові Палати! На це собі дозволяли навіть звичайні київські мешканці. Так напр. коли в інтересі скоршого випуску грошових знаків треба було ввести в друкарні Кульженка нічну працю, то Генеральний Секретаріят фінансів, замість дати наказ, — звернувся до професійної спілки друкарів з **проханням** — дати

дозвіл на таку працю для вказаної мети і "Спілка Друкарів" спокійненько "одхилила прохання".

А ось другий факт: наші автономісти тоді ж видали наказ, щоб усіх московських офіцерів, яких набралось в Києві до кількох тисяч, у трьохденний термін вислати з Києва. Проти цього наказу в засаді не можна мати нічого, але того наказу ніхто не пробував навіть виконати і офіцери собі гуляли далі по місті, посміюючися. Це, звичайно, вносило лише деморалізацію і заохочувало інших не звертати уваги на накази, які можна було безкарно не виконувати.

Часопис московських большевиків "Пролетарская Мисль", що виходив у Києві, в кожному числі, що-дня "громив" і паплюжив Центральну Раду, яка вміла лише виправдуватися у своїх відозвах.

Щоб ще яскравіше підкреслити нездатність автономістів промовляти "голосом влади", подаємо далі інцидент, який стався в Києві вже по повороті Центральної Ради разом з німецькими військами. Отже, тоді Христюк, який в той час був міністром внутрішніх справ, видав наказ про те, що міліція (заступала поліцію) переходить з під влади магістратів під владу міністерства внутрішніх справ. На цей наказ зареагувала київська міська управа (магістрат), яка поводитися підчас московсько-большевицької навали — ганебно, тим, що в повному складі відмовилася від виконання своїх обов'язків. Голова київської міської управи п. Рябцов, мотивуючи цей крок, сказав слідуюче: "...міністер внутрішніх справ Христюк повідомив мене, що в Житомирі (підчас перебування там Центральної Ради) видано закон, на підставі якого київська міліція переходить з під розпорядження міської самоуправи під управу міністерства внутрішніх справ. Міністерство запевняє, що се робиться з добрим наміром на взірець столичних міст Лондону, Берліна й інших. Але я ставлю питання: хиба це можна в нас прикладати? Може бути, що в культурних краях це й можлива річ, але не в нас в Києві, де національна ворожість має загрожуючий характер. Це є порушення прав органів місцевого самопорядкування. Ми **вимагаємо** негайного скасування цього поліційного закону. Ми віримо, що скасування цього закону тільки pomoже закріпленню нової держави тут на Україні. Не можна ще одного обійти мовчанкою: велика більшість населення Києва не українська (!). Через це демократично вибрана міська рада **ніколи не може бути українською** радою.

Це буде громадська сила — столична міська рада України льоаяльна у відносинах до державної української влади та прирятьельська до українського громадянства настільки, наскільки члени Ради не будуть почувати себе "ізгоями".

Поблажливий тон, вислови про "нову державу" і т. п. є пре-красною ілюстрацією московського нахабства, яке в свою чер-гу було наслідком безкарности. В такому тоні говорити не зважився б п. Рябцов ні проти московських большевиків, ні проти німців.

Подібні факти, а було їх подостатком) викликали глибоке обурення серед націоналістично настроєних військових і вза-галі серед самостійницьких елементів. На ґрунті цього обу-рення і недовіря до влади автономістів трапилася подія, яку, звичайно, не можемо вважати за усправедливлену, хоча вона була подиктована подібними ж міркуваннями, як і схоплення та замордовання князями Юсуповими Распутіна.

У Києві, як вже про це згадувалося, очолювали протиукра-їнську московсько-большевицьку акцію брати Пятакови: Лео-нід та Михайло. Вони ж виступали безнастанно в большевиць-кій пресі Києва і на форумі Совета Салд. і Рабоч. Депутатов із злобною пропагандою проти українського руху в цілому та з інсинуаціями, щодо діяльності окремих діячів. Робили це з великим, цинічним нахабством, знаючи, що автономісти не зважаться на будь-які рішучі кроки для припинення їхньої діяльності. Такий стан справи викликав втручання невідомих українських військових, які дня 6 січня (це б то під Різдово за старим стилем) перевели вночі в помешканні Пятакових трус, арештували й виволікли обох їх на вулицю, де їх побили і після того Михайла пустили до дому, а Леоніда забрали з собою. Кілька днів пізніше, коло стації Пост Волинський (в районі Києва, там де було обстріляно москалями "богданівців") знайдено було понівечений труп Л. Пятакова. При-родно, що Рафес вніс в Ц. Раду інтерпеляцію. Ткаченко і Порш заявили в імени уряду, що нічого в цій справі Урядові не ві-домо і що вже призначено слідчу комісію для дослідження цієї справи, а того ж дня Ген. Секретаріят видав спеціальну відозву, в якій "склав з себе будь-яку відповідальність за те, що сталося".

Подібно ж розв'язано було без згоди уряду і іншу справу. Частина українських соц. революціонерів відколоса від рещ-ти партії і думаючи як Христюк та Винниченко, були певні,

що коли встановити на Україні "радянську владу", то московські більшовики визнають суверенність України і не будуть втручатися в її життя. Ці думки інспірували й підтримували самі ж московські більшовики. І ось, в порозумінні з ними, група українських "лівих" соц.-революціонерів, разом, звичайно, з кількома московськими лівими ес-ерами (Качінським та Алексеевим) і укр. соц.-дем. Є. Нероновичем, порозумівшись тайно з харківськими маріонетками і московським більшовицьким урядом, підготовлювали переворот. Вони думали розігнати Укр. Центр. Раду і на її місце поставити раду робітничих, селянських і солдатських депутатів. Участь у цій змові брали: М. Полозов, Михайличенко, Сіверо-Одоевський, С. Бачинський, В. Елланський та П. Любченко.

Ми вже казали, що організатор Київського "Вільного Козацтва" (і він же комендант Києва) — Ковенко був самостійником, хоча формально належав до укр. соц.-демократів. Він одержав незаперечні докази від одного з "братчиків", що був тоді вже в групі лівих ес-ерів, про плянований в порозумінню з московським урядом переворот, і доконав у будинку Ц. Ради, незважаючи на протести М. Грушевського, арешту всіх головніших керівників цієї групи. Вправді наші автономісти добилися таки потім їхнього звільнення.

Все згадане доводить, що "влада" наших автономістів була лише й далі якимось своєрідним "центральним комітетом", якого постанови обов'язували постільки, поскільки хтось мав охоту їх виконати, а не владою.

Коли ж до цього додати великий брак паперових грошей, спричинений в першу чергу обниженням їх вартости, а також відсиленням усіх державних прибутків до Московщини — невідрадна картина буде повною.

Щоб зарадити бракові грошей, спочатку магістрати більших міст видають тимчасові "бони", які вживаються лише на терені міста, а потім і автономісти приходять до висновку, що є конячним випустити державні кредитові білети.* У Києві Генер. Секретаріат випускає кредитові білети вартістю в 100 карб. кожний, з написами в мові українській, московській, польській і жидівській.

*) Це власне їх "не дозволила" друкувати в нічну зміну "Спілка друкарів".

Так, само життя штовхає наших автономістів на кожному кроці на шлях будовання власної держави і хоча вони часто упираються мало-що менше ніж москалі чи жиди, однак мусять по ньому йти.

VIII.

ДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВИХ ОПЕРАЦІЙ. ПЕРШІ КРОКИ НА ПОЛІ МІЖНАРОДНІХ ЗНОСИН. ПЕРЕГОВОРИ В БЕРЕСТІ З ЦЕНТРАЛЬНИМИ ДЕРЖАВАМИ.

Щоб читач міг яснійше собі уявити ситуацію, мусимо подати коротко перебіг військових операцій, які відбувалися, незважаючи на розмови між Москвою і Києвом про бажання полагодити "непорозуміння" мирним шляхом, більше того, було ясно, що московські війська одержали директиви що-до якнайскорішої окупації України.

Важко сказати, чи піддавшись впливові московсько-большевицької пропаганди, чи мало присвячуючи уваги війську і наслідком того будучи цілковито непоінформованими в дійснім перебігу військової акції, такі політики автономістів як Винниченко, Христюк, Грушевський та інші писали пізнійше, вже на еміграції, що вони "воювали з українським народом". Може де-хто з них цю думку висловив менше виразно, більш "дипломатично", але з огляду на сказане конечним є на початку ще раз згадати про те, хто ж наступав, хто займав українські міста, хто, здійснюючи директиви Леніна, допомагав московським большевикам окупувати Україну? Чи українські селянські та робітничі маси, чи москалі прислані з Московщини та співпрацюючі з ними московсько-жидівські меншини України?

Коли ми уважно переглянемо описи всіх військових операцій того часу і цілком об'єктивно проаналізуємо можливий національний склад учасників на підставі походження сформованих частин, то прийдемо до висновку, що то була **МОСКОВСЬКА НАВАЛА** на Україну, підтримана з середини в основному **МОСКОВСЬКО-ЖИДІВСЬКИМ** елементом наших міст.

Навіть побіжний погляд на просування московсько-большевицьких військ не лишає сумніву, що москалі провадили наступ на Київ з двох боків. З півночі — від Брянська на Гомель, на Чернігів і Бахмач та на Конотоп і Ворожбу, з боку

Вороніжа на Харків-Полтаву, а з заходу ті збольшевичені частини, що були на т. зв. "українському фронті", мали завданням вести розгорнутий наступ з південного заходу та півдня.

Найкращі під оглядом боездатности московські частини були сконцентровані у трьохкутнику Брянськ, Гомель, Бахмач. Підлягали вони пізніше Антонову-Овсеенку і склалися з морців-москалів, московського робітництва, що зголошувалося в Петрограді й Москві до "червоної гвардії", та солдатів колишньої гвардії. Поділені вони були на чотири армійські групи, на чолі яких стояли: Берзін, Єгоров, Кудінській і Муравйов. Загальна кількість вояків усіх чотирьох груп трохи перевищувала 30 тисяч і мали вони до своєї диспозиції 10 панцерних потягів та 65 гармат. В самій групі Муравйова було коло 17 тисяч москалів.

Серед московсько-большевицьких відділів, що оперували на південному заході, слід згадати другий гвардійський корпус, про який вже була мова, частини 18 московської армії, 6 і 7 драгунські полки і стаціоновані в безпосередньому заплілі фронту московські відділи, що були рештками більших частин розкладених большевицькою пропагандою. Число вояків названих частин і окремих відділів треба оцінювати на 12-16 тисяч.*

Є всі отже підстави оцінювати кількість **московського** війська, що оперувало проти українського війська, на яких 45-50 тисяч вояків. До цього числа треба ще додати досить велике число нашвидку організованих в містах (при наближенню московської армії) бойових відділів із московського та жидівського елементу.

Тут слід нагадати, що згідно зі статистичними даними з 1926 року в містах число українців сягало лише 38,5 відсотків.

Отже числово, під оглядом технічним та бойової підготовки московські війська на багато переважали ті рештки українських військових зеднань, яких не розклав своєю пацифістичною пропагандою наш власний соціалістичний уряд і агітатори большевицькі.

Зустрічали вони спротив нашвидку зорганізованих місце-

*) Ми вже згадували, що в другому гвард. корпусі українці відмовилися битися з українськими військами. Те ж було і в інших частинах, а тому і з цього боку наступали **лише москалі**.

вих українців і лише при наближенню до Київа довелося їм битися з висланими урядом військовими частинами.

Відступаючи з упертими боями під тиском концентричного наступу московських частин, наші війська зосереджувались в Київі.

Узгіднивши всі матеріяли, які є до диспозиції, можемо з певністю сказати, що ці наші сили склалися з таких частин: 1) Гайдамацький Кіш Слобідської України — 400 вояків, 2) Галицький Курінь Січових Стрільців — 500 вояків, 3) Український полк ім. гетьмана Полуботка — 230 вояків, 4) полк ім. кош. Гордієнка — 300 вояків, 5) Перший український полк ім. гетьмана Богдана — 245-260 вояків, 6) Окремий чорноморський морський курінь — 160 вояків, 7) Військові школи — 350 вояків, 8) Залізничний курінь — 180 вояків, 9) Київське Вільне Козацтво — 450 вояків, 10) Гарматній дивізіон — 2 батерії, 11) Автопанцирний дивізіон — 5 панцирних авт і 12) Помічний Студентський Курінь — 250 душ. Це все разом дає коло 3200-3300 вояків.

Навіть коли прийняти під увагу, що на початку військових операцій брали в них участь розпорошені пізнійше окремі дрібні зеднання розкидані по Україні, то число вояків яких вони обєднували, не могло перевищати яких 2-3 тисячі.

Таким чином, наслідком самогубчої політики наших доктринерів, московській навалі, в якій брало участь не менше 45-50 тисяч, могла протиставити Україна... на початку — коло 6 тисяч, а підчас оборони Київа — коло 3.300 вояків.

Вправді Какурін у своїй книжці "Стратегіческой очерк гражданской войны" (вид. 1926) нараховує по українському боці 12.000 багнетів регулярного війська і 60.000 повстанців, але в число тих 12.000 він безперечно включив і ті частини, які, коли треба було битися, — оголошували "неутралітет". Отже фактично самі вислані з Московщини на підбій України московські війська числово не менше чим у сім разів переважали українські, а разом із тими, що були розміщені на Україні і взяті з фронту, — у 9-10 разів.

Так було коли говоримо про Україну взагалі. Але це співвідношення буде де-що інше, коли ми згадаємо про Вільне Козацтво Звенигородщини і суміжних повітів.

Про звенигородське Вільне Козацтво ми докладнійше говорили в першому томі цієї праці, тут лише спростуємо два далеких від правди твердження.

Отже першим таким твердженням, яке слід рішуче спростувати, — це вигадка, немов би ген. Скоропадський брав участь в організації цього козацтва. В першому томі серед матеріалів, які торкаються Вільного Козацтва, подано також дві статті кошового отамана звенигородського коша — Юрка Тютюнника (псевдо — "Юртик"), який і видобуває для свого коша вагон зброї й амуніції. Ті матеріали і статті не лишають сумніву в тому, що організаторами і інспіраторами були самостійники (один з них — член Самост. Брацтва). Вони вже в квітні 1917 року мали зорганізоване на Звенигородщині Вільне Козацтво і цей рух вже почав звідти ширитися далі. Щойно коли той рух набрав великої сили, на зїзд, що відбувся 16-20 жовтня, приїхав Скоропадський з групою своїх прихильників і вони шляхом найбільш безсоромної демагогії — добилися того, що до створеної на тому зїзді Генеральної Ради обрано було ген. Скоропадського на отамана усього Вільного Козацтва, на генерального писаря — Кочубея, а Полтавця-Остра-ницю на наказного отамана.

Але Вільне Козацтво приблизно в протязі місяця зорієнтувалося в тому, що Скоропадський пообіцяв їм "золоті гори", сподіваючися використати цю організацію при виборах до установчих зборів і як вдасться, то і ще в інших цілях.

Зорієнтувавшись, — Вільне Козацтво поставилося до нього так вороже, що він не важився показатися явно на терені Звенигородщини.

Другим цілком неправильним твердженням є наступне речення з другого видання "Історії Українського Війська" (Вінніпег, 1953, ст. 379): "Генеральний Секретаріат України бачив у Вільному Козацтві засіб охорони ладу і спокою та ставився до нього з великою увагою. Він затвердив статут Вільного Козацтва, що визначував йому такі завдання: "фізичний та духовий розвиток членів, піддержування спокою в краю, боротьба з дезертирством підчас війни та охорона спокою, життя й майна громадян." Як видно з цих слів, автономісти хотіли перетворити його у вимріяну "народню міліцію", але... але того не хотіли "Вільні Козаки".

В дійсності наші автономісти вживали всіх можливих заходів, щоб зліквідувати цю організацію або перетворити її в щось цілком інше, як то плянували її засновники. В наведеній цитаті неправильно сказано, що Ген. Секретаріат "затвердив статут Вільного Козацтва", бо так збудоване речення інспі-

рує думку, немов би Ген. Секретаріят затвердив статут укладений керівниками Вільного Козацтва. В дійсности то Ген. Секретаріят виробив сам для Вільного Козацтва "статут", такий, як хотів він, і хотів той статут Вільним Козакам **накинути**.

Організатори "Вільного Козацтва" і самі звенигородські козаки бачили у "Вільному Козацтві" відродження стародавнього козацтва і тому на першому зїзді (повітовому) ухвалили:

"1. Вільне Козацтво організовується для **оборони вольностей українського народу** та охорони ладу.

2. "Вільне Козацтво" є територіяльною **військовою організацією**".

А тимчасом наші соціялісти і демократи хотіли його за всяку ціну перетворити в поліційні відділи, які б несли добровільно поліційну службу.

Через те пробували її підпорядкувати Генеральному Секретаріатові **Внутрішніх** Справ, а коли, щойно в січні 1918 року, його передано під управу Ген. Секр. Військових Справ, то і тоді їх хотіли також трактувати, як відділи призначені для "охорони ладу".

Це Вільне Козацтво Звенигородщини та сумежних повітів Київщини в початку січня налічувало коло 20 тисяч, переважаючи таким чином своїм числом всі військові формації, які були до диспозиції української влади.

Згідно ж з плянами Генерального Військового Секретаріату в повіті могло бути лише **дві сотні** "реєстрованого козацтва". Так в тому проєкті ожив стародавній термін і... ожило намагання якнайбільше зменшити число козацтва, лише тоді це намагався робити чужий, ворожий польський уряд, а тепер "свої автономісти"!

Зброї мало Вільне Козацтво обмаль і тому щойно при кінці січня або на початку лютого могло перейти до активних операцій.*)

Отже москалі, вже зайнявши Київ, мусіли переконатися, що теренів зайнятих Вільним Козацтвом здобути не вдасться. А Вільне Козацтво тримало під своєю контролею терен до Дні-

*) Власно з огляду на брак тої зброї та небажання автономістів уможливити "Вільному Козацтву" Звенигородщини перетворитися у військову силу, воно не могло взяти участі в боротьбі за Київ.

пра від залізничних ліній: Знаменка — Помішна — Христинівка — Канів.

Ось що писав про Вільне Козацтво в "Ізвестіях" комендант московсько-большевицької армії:

"Революційна **російська** армія пройшла Україну, змітаючи на своєму шляху все, що мало ознаки буржуазно-шовіністичного сепаратизму. На Україні зустрінули ми оригінальну організацію буржуазної самооборони. Особливо дався в знаки звенигородський повіт, де український шовіністичний націоналізм збудував собі фортецю в формі т. зв. "Вільного Козацтва". Ця організація не тільки не допустила нашої влади в повіт, а навпаки, сама перейшла до наступу і цим заподіяла чимало шкоди нашим військам. Мені дуже шкода, що мені не довелося зруйнувати це гніздо, потопити в калюжах крові тих, що посміли підняти руку на червону армію."

Але автономісти вороже ставилися до нього тим більше, що воно на селянські зїзди присилало делегатів таких, як курінний отаман — дід Шаповал, що стояв завжди на безкомпромисовому націоналістичному становищі. Власне тому два і пів місяці перед початком українсько-московської війни губернiяльні комісари Укр. Центр. Ради на своєму зїзді 16 жовтня ухвалили: "Необхідно всякими способами старатися якнайшвидче розброїти існуючі вже відділи Вільного Козацтва і направити зброю туди, де вона необхідна — в армію" (звичайно — московську).

Подавши співвідношення сил, ми вже не потребуємо докладно спинятися над окремими моментами просування московських військ. Харків був зайнятий, як знаємо, 26. XII. 17 р., Катеринослав — 9. I. 1918, Лозова ще раніше, Констянтинград 20. I. і Полтава — 20. I., Глухів — 19. I., Конотоп — 26. I., Бахмач — 27. I., Крути — 30. I. З 28 на 29. I. в Києві москалі організували большевицьке повстання. У звязку з тим Гайдамацький Кіш Слобідської України, що намагався стримати московський наступ на ст. Бобрик в напрямі на Крути і на станц. Кононівка в бік Полтави (там була й сотня Січових Стрільців) — мусів залишити свої позиції й рушити до Київа.

Таким чином московська навала заливала Україну і довкола Київа все більше затискувалось вороже кільце.

Тепер же, щоб краще зорієнтуватися в становищі, мусимо коротко познайомитися з тим, що діялося в секторі закордонної політики.

Як ми вже знаємо, наші автономісти від самого початку революції згідно з своїми теоріями стояли на тому становищі, що Україна має бути і надалі частиною московської імперії (вони казали — "федерації") і тому спочатку існував лише Генеральний Секретаріат Міжнародних Справ, потім його перетворено на Ген. Секрет. Міжнародних Справ. Але життя не хотіло рахуватися з доктринами, за якими не стояла сила, або які були... зайві.

По упадку Керенського і захопленню влади більшовиками дипломатичні представники Антанти знали, що не можуть сподіватися на те, щоб московський більшовицький уряд продовжував війну з Німеччиною і Центральними Державами, а тому вирішили спробувати "рятувати ситуацію" переїхавши до Києва і ввійшовши в порозуміння з українцями. Вони, безперечно, розуміли, що сподіватися якихось активних дій і на цьому відтинку фронту майже неможливо, але навіть затримання "стану війни було для них користне, бо змушувало їхніх ворогів на всякий випадок тримати вздовж лінії фронту певну кількість війська, а це відтяжувало німецький натиск на західному фронті.

Тому сподівано антантські представники (в тому числі й ті, що переїхали з Петрограду) почали виявляти активність і шукати контактів з українськими представниками.*)

Це стало тим більш актуальним, що московські більшовики вже почали мирові переговори з німцями, а Генеральний Секретаріат у зв'язку з тим підготовляв склад делегації, яка мала взяти участь в тих переговорах незалежно від московських більшовиків.

Переговори в Берестю почалися 22 грудня, а 25 грудня жваво дискутувалося питання, чи взяти участь в тих переговорах. Дебати продовжувалися 26 грудня. Самостійники запропонували резолюцію, в якій говорилося, що Україна виступає в переговорах, як незалежна неутральна держава і домагається приєднання до України Галичини та Буковини ("Народня Справа" ч. 184). Звичайно, автономісти цю резолюцію відкинули, але, як вже про це згадувалося, постановили взяти участь в характері обсерваторів. Про все це антантські представники, які, звичайно, ще від липня стежили за розвитком

*) Див. "Додаток ч. 2".

подій, знали. Певно вони здогадувалися, що до цього може прийти і тому ще в першій половині жовтня ген. Табуї, французький військовий представник при штабі південно-західного фронту, разом з полковником Перлье побули з візитом у Ген. Секр. Військових Справ С. Петлюра. Але це було лише навязування контакту. По жовтневому перевороті всі військові місії держав Антанти переїхали до Київа. Генеральний Секретаріят Військових Справ вислав на зустріч потягу, яким їхали ті місії, аж на станцію Коростень почесну варту з 60 матросів, а 3 грудня їх вітав на київському дворці ген. Цицович — комендант Київа, після чого була уряджена дефіляда українського війська.

Дня 18 грудня (по попередніх устних розмовах, підчас яких було поінформовано голову французької комісії про те, що будьякі розмови мають бути попереджені або визнанням України як держави, або бодай формальним встановленням дипломатичних зносин) генерал Табуї з'явився до голови Ген. Секретаріату В. Винниченка і склав таку заяву:

"Військова Французька Місія в Росії
П.-з. фронту

Київ (5.) 18. грудня 1917 року.

Союзні держави ще не прийняли офіційного рішення що до України, але мені вже було доручено передати п. Шульгину симпатію союзників до зусиль, які робить Українське Правителство з метою установити порядок, відновити силу оборони і залишитись вірним союзникам.

Я вважаю за свій обов'язок не дожидатись офіційного мандату і прохати побачення з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими несподівано, коли б настав час діяти, і значить приготувати матеріал для евентуальної розмови про фінансову й технічну допомогу, яку б союзники могли дати Україні, щоб допомогти їй в її велитенській організаційній праці. Я щасливий виявити цю ініціативу, бо вчора увечері я дістав наказ запросити вас з огляду на фінансову й технічну допомогу, яку б Франція могла дати Україні, зазначити точно й передати до французького посольства як найскорше програм, який Український уряд думає реалізувати, та відповідні потреби.

З цього мого заходу, який я роблю перший, Ви можете здати собі справу, що симпатії до Вас з боку Франції є реальними й дійсними. Табуї."

Отже ця зручно уложена заява мала на меті тою фінансовою і технічною допомогою схилити українців до продовження війни і, звичайно, не зобов'язувала Францію до нічого.

По ген. Табуї, прибув до Винниченка бувший англійський консул в Одесі Багге і вручив таку ноту:

"Представник Великої Британії До Його Ексцеленції Президента Ради Міністрів Української Національної Республіки.

Я маю честь повідомити Вас, що Правительство Його Британської Величності призначило мене телеграфічною дорогою, єдино в даний момент можливою, представником Великої Британії на Україні.

Моє Правительство доручило мені дати Вам запевнення в його добрій волі. Воно підтримуватиме всіма своїми силами українське правительство в заходах, які воно розпочало задля створення доброго правління, підтримання ладу й поборювання Центральних Держав, ворогів Демократії й Людськості.

Що торкається мене особисто, я маю честь, Пане Президенте, запевнити Вас у повній моїй відданості за-для здійснення нашого спільного ідеалу.

Піктон Багге
Представник Великої Британії на Україні."

Як бачимо, ця нота дуже подібна до французької і в ній повідомляв п. Багге лише про те, що він призначений "представником на Україні" — отже немає мови ані про визнання України державою, ані про представництво при державі. І далі говорилося про бажання підтримати уряд, що керує цією територією, в його заходах "підтримання ладу й поборювання Центральних Держав", або інакше кажучи "підтримка" Англією обіцяна була в організації підтримки їй самій та її спільникам.

Наведені заходи свідчили про те, що представники Франції й Англії дуже слабо орієнтувалися в фактичному стані справи і тому їм здавалося можливим, щоб керована У. Ц. Радою Україна, за їх матеріальною допомогою продовжувала війну з Центральними Державами. Доказом того, що їм це справді здавалося можливим, були меморандуми французького

та британського амбасадорів до Державного Департаменту у Вашингтоні, з яких видно, що вони до кінця січня 1918 року ще пробували схилити США до нав'язання зносин з Україною і визнання її уряду, на що одержали відмовну відповідь, бо, мовляв, США "ще не вирішили питання про визнання сепаратних урядів у Росії."

Але підписання сепаратного миру з Центральними державами наближалось неухильно і в обличчі цієї небезпеки французький уряд кидає ще одну карту: дня 3 січня ген. Табуї повідомляє листовно голову Ген. Секретаріату України, що Франція призначила його комісаром при уряді Української республіки і що він просить визначити час, коли він може скласти офіційний візит. Ген. Табуї в супроводі співробітників французької місії склав дня 4 січня урядову візиту, підчас якої запевняв у симпатії французького уряду до української справи, а ці симпатії зводилися ось до чого:

"Я вам приношу запевнення в тім, що Франція, яка перша робить цей урочистий жест, підтримає всіма своїми силами моральними і матеріальними всі зусилля, які робитиме Українська Республіка, щоб іти тим шляхом, який намітили собі союзники і по якому вони й далі непохитно йтимуть у повній свідомості свого права і свого обов'язку перед демократіями всього світу й людськістю.

Особисто я присвячу себе цьому завданню з усією енергією солдата і серцем француза."

Після обміну подібними чемностями приступили до ділових розмов. Як запевняє П. Христюк (кн. II, ст. 92), французькі представники розгорнули такий плян:

"Пляни — пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з українців-воjakів кілька корпусів, які разом з чехо-словацькими полками, зформованими з австрійських полонених і мобілізованих чехів-кольоністів з України, а також поляками, зайняли б найважніші в стратегічнім відношенню пункти на румунському і південно-західньому (українських) фронтах і таким способом притягували на цих фронтах певну кількість війська Центральних Держав."

В додатку, звичайно, не зашкодить зазначити, що не лише пропонувалася "урядово", так би мовити, фінансова підтримка урядові, але й використовувалися певні особи, які одержували більші суми на "організаційну" роботу.

Та фінансова допомога мала бути оформлена в формі по-

зички, а англійці пропонували достарчити через терени московські з Владивостока крам там замагазинований (це останне було, звичайно, доказом того, оскільки слабо орієнтувалися англійці в перебігу подій, бо того краму вони не змогли б довести).

Треба пам'ятати, що наші автономісти і з огляду на своє москвофільство і з огляду на перебування протягом чотирьох років під впливом "антантської" пропаганди, в основному настроєні були антантофільськи, але оскільки йде мова про автономістів з числа соціалістів, то ті і до Антанти були настроєні вороже з таких причин: а) уважали, що Антанта є керована буржуазією, "капіталістами", які ведуть війну лише дбаючи про свої особисті інтереси, а не народні, й тому не належить з ними мати будь-які зносини і б) що, з огляду на сказане, всяка співпраця з Антантою є не лише компромітуюча, але й каригідна, особливо в справі продовжування війни.

Але цілком незалежно від тих, так би мовити, принципових міркувань, така співпраця була й неможлива.

Як ми знаємо, наші автономісти в своєму доктринерському москвофільсько-пацифістичному запалі зробили все можливе, щоб знищити армію, "з коренем вирвати мілітаризм", і довели до того, що вже не мали чим боронити самих себе.

Антанта потребувала війська, людей, які б стояли зі зброєю, готові до бою, на німецькому фронті, отже вона могла дати гроші (відразу ж), могла дати зброю, амуніцію і крам не ранійше, як через місяць-півтора, а то й два (бо все те треба було в дуже несприятливих умовах довозити), але війська дати не могла.

З того всього випливає, що навіть коли б автономісти хотіли тоді, коли б антантські місії нарешті формально визнали існування суверенної української держави, що ше сама своєї суверенности не проклямувала (це б то в початках січня 1918 р.), прийняти пропозицію Антанти, то вони мусіли б власними силами стримати московський наступ вздовж цілого довгого українсько-московського кордону і міцно тримати здобуті позиції що найменше протягом трьох місяців, ще й спромогтися втомлених і здеморалізованих вояків колишньої імперської армії, що сунули юрбами до своїх осель, — затримати, зреорганізувати і перетворити в армію протягом яких двох місяців. Ясно, що то все було неможливе до здійснення.

Рівно ж неможливо було не взяти участі в мирових пере-

говорах з "центральною державою", які розпочали московські більшовики, що розклавши цілковито імперську армію, мусили розпочати ті переговори і погодитися на той мир, який продиктують німці.

Події на міжнародному секторі йшли самі собою до льогічного завершення, а тому, хоча спочатку автономісти вислали до Берестя лише обсерваторів, які мали директиви, як казав Винниченко, "контролювати більшовиків і коли заїде потреба, ми протестуватимемо проти соромних і недопустимих для Росії вчинків", однак скоро довелось тим обсерваторам почати говорити в імені України.

Ніхто не буде укладати умову з неповнолітнім хлопцем і ні одна держава — не буде укладати умову з несuverенною державою. Антанта, як "союзниця" московської імперії, поскільки йшла справа про продовження боротьби, могла говорити з частиною тої імперії, що розпалася, для цієї мети визнаючи її державою, але німці укладати мирову умову з частиною неіснуючої федерації (в існуючій же хотіли говорити в імені України ті, кого управнювала до того Москва) — не могли.

З огляду на сказане, німці ясно дали зрозуміти новій нашій делегації, висланій до Берестя, що говорити з нею (і укладати формальні умови) зможуть лише після проголошення цілковитої суверенності й самостійності України.

Тимчасом ген. Табуї, не одержавши відповіді на свого листа в справі пропонуваної допомоги і безперечно знаючи про те, що між українською делегацією в Бересті і німцями почались більш конкретні розмови, повідомив Ген. Секретаріат поштою, що Франція буде вважати заключення миру з центральними державами за акт ворожий до Франції і відкличе зроблене нею визнання Української Народньої Республіки.

Тут слід звернути увагу на те, що пізніше не раз українські публіцисти писали, ніби Антанта визнала суверенність У. Н. Р., тоді як таке твердження не відповідає правді. По перше — наведені нами попереду заяви представників Франції та Англії були уложені з обрахунком на наївність молодих політиків так, щоб могло здаватися ніби в них є "визнання". якого в дійсності не було. По друге — такого визнання в них і бути не могло, поскільки сама У. Ц. Рада сама не проклямувала самостійності України, тільки виразно підкреслювала, що є частиною "Росії". Отже і погроза "відкликати" те "визнання" була порожнім словом.

А до того слід стало пам'ятати, що жодне, навіть найбільш формальне "визнання" суверенітету, коли "визнана" такою держава не встані оборонити збройно його на власній території, не дає їй практично нічого. Вона буде так довго суверенною — як довго зможе його сама оборонити (приклад: Литва, Латвія, Естонія, Польща, Фінляндія, Нац. Китай і т. п.).

У Бересті, по вступних розмовах в кінці грудня було оголошено перерву на 10 день, щоб дати змогу бажаючим того державам, що не брали участі в мирових переговорах, надіслати свої делегації.

Дня 9 січня відновилися переговори в Бересті, до якого прибула нова українська делегація з широкими уповноваженнями. 10 січня Голубович, як голова делегації, зложив ноту, в якій говорилося, що:

"Після того, як III Універсалом Української Ради з дня 20 листопаду (ст. ст.) зазначено її державне становище, Українська Народня Республіка починає в теперішнім моменті своє міжнародне існування, яке вона втратила більш ніж перед 250 роками і вступає в міжнародні зносини в цілім обемі своїх прав на цім полі.

На основі попереднього представлення, вважає Правительство Української Народньої Республіки правильним на теперішніх мирових переговорах зайняти самостійне становище і передати правительствам заступлених тут держав отсю ноту."

У відповідь на це, голова німецької делегації Кільман, в своїй заяві зазначив: "Досі переговори велися з представниками петроградського правительства про всі справи, які торкаються російської території. Отже треба запитати голову петроградського правительства, чи він та його делегація й надалі мають намір заступати тут, яко дипломати, справи цілої Росії."

Голова московської делегації Л. Троцький заявив, що "не бачить жодної перешкоди до участі української делегації в мирових переговорах". Після чого однак відбулася дискусія (і то довга) на тему: чи українська делегація є підвідділом московської чи є представництвом самостійної держави.

На засіданню дня 12 січня граф Чернін склав таку заяву:

"На пленарнім засіданню 10. січня передав пан Державний Секретар Української Народньої Республіки Голубович делегаціям чотирьох союзних держав ноту Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки з (11.) 24. грудня

1917 р. ч. 726. Ця нота містить в точці 7. заяву про те, що заступлена Генеральним Секретаріатом Українська Народня Республіка виступає самостійно в міжнародніх справах та що вона, подібно як і інші держави, хоче брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях, конгресах.

У відповідь на це маю честь від імени делегацій чотирьох союзних держав заявити таке: ми признаємо українську делегацію самостійним і уповноваженим представництвом **самостійної Української Народньої Республіки. Формальне признавання Української Народньої Республіки самостійною державою застерігають собі чотири союзні держави до заключення мирового договору."**

Московська делегація не протестувала. Однак це становище було не лише наслідком надії, що українська делегація буде діяти в порозумінню з московською, але й браку відомостей про останні події на Україні.

Власне 12 січня винесено було в Харкові московськими большевиками та їхніми приплентачами постанову про те, щоб уважати московську делегацію управненою говорити від імени земель, що належали до імперії, в тому й від України, та не визнавати того, що підпише делегація У.Н.Р. Відомости ці, як і звістки про просування московських відділів на Україну, спонукали московську делегацію дня 22 січня заявити, що "робітничо-селянське правительство української республіки постановило послати двох своїх делегатів до Берестя для участі в мирових переговорах, як представників Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Совітів робітничих, солдатських та селянських депутатів, але в межах російської делегації, як доповнюючу її складову частину."

Харківський уряд для України вислав зараз же Медведєва і Шахрая. як двох своїх заступників.

Так стояла справа дня 22 січня і, звичайно, наші автономісти в Києві знали про це з розмов із делегацією про прямому дроту.

Таким чином дня 22 січня наші автономісти, всупереч усім своїм "передбачуванням" і поглядам, мали: 1) концентричний наступ московських військ вже не на Україну, а на Київ, і то в кількості більш ніж у десятеро більшій, аніж та, яку вони їм могли протиставити, 2) конечність виступити, як субект в правному розумінню, як цілком самостійна і суверенна держава на міжнародньому форумі в Бересті. Натомісьць збройної

сили, від якої залежало тепер "бути чи не бути" — майже цілком не мали.

За таких обставин кінцевим було без жодної надуми, ментально (і в додаток не маючи певности, що такий спізнений крок може порятувати) зробити те, що пропонували зробити самостійники ще більш ніж пів року тому, коли ще не було пізно, а саме — оголосити цілковиту самостійність України і оголосити війну з Московщиною за визволення і всі зусилля скерувати на створення власної армії.

Але наші автономісти і за них обставин не могли зважитися на проголошення невідомої їм самостійности, хоча під ними дослівно "горіла земля"! Для них це була не лише зрада вимріяних ідеалів, але й зрада... Московщини!

А тимчасом у Бересті наступила на внесок московської делегації перерва нарад. Цю перерву мали москалі використати для закінчення окупації України, а в першу чергу для здобуття Києва. Ще 19 січня зайняв Муравйов Полтаву і наказав "безпощадно вирезать всех зацітників местной буржуазії".

ІХ.

ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНИ. БОЇ ЗА КИЇВ.

Становище автономістів і створеного ними уряду було, як бачимо, майже безвихідне. В першу чергу ясным було, що неможливо втримати Київ не маючи війська. Антонов-Овсеєнко вправді наче б то, як він сам пізнійше писав у своїх "Записках о гражданской войне" (Москва, 1924, ст. 148), інформував Муравйова про те, що в Києві є "12 тисяч відданого У. Ц. Раді війська" — але це було звичайною фантазією, яка була наслідком зараховання до "відданого війська" ряду частин цілковито здеморалізованих, розложених пропагандою, які жодної участі в боротьбі не брали і мали значно менший особистий склад. До таких належать хоч би "Шевченківський полк", "Кінний полк оборони України", "полк ім. Богуна", "Чехословацький полк" (що взагалі не існував, а чехословацькі частини, які були — участі в боротьбі не брали) і природно, число Вільних Козаків Києва було значно менше ніж те, яке подавав Антонов-Овсеєнко. Ми вже подавали справжнє

число вояків, що боронили столицю, і кількість московського війська. Відсутність війська, яке могли мати автономісти, але наслідком упертого небажання мати українську державу і українську армію — втратили, була головною причиною, чому автономісти шукали рятунку в негайному підписанню миру з Німеччиною. Але таке підписання було неможливе без проголошення самостійности.

Автономісти вже починали це розуміти, як починали розуміти й значіння власного війська, але їм було надто важко зріктися того, що вони уважали своїм "символом віри". Тому вони навіть ще й 16 січня, обмірковуючи в Малій Раді законопроект Генерального Секретаріату Військових Справ, говорили не про організацію української армії, тільки "народньої армії" "на основі міліції". Існуючі полки мали бути демобілізовані цілком і регулярна армія мала бути скасована і на її місце творилося ту "народню армію", на що й мало бути асигновано 400 мільйонів карбованців.

Так само було важко автономістам нашим піти на проголошення зненавидженої ними самостійности. І хоч не було іншого виходу — вони намагалися якимось від того ухилитися, або бодай затягнути з тим справу.

В пресі автономістів різних напрямків почали десь коло 20 січня появлятися статті, в яких говорилося про самостійність, але її трактувалося здебільшого як *malum necessarium*.

Орган партії, яка під ту хвилину переважала числово в Центральній Раді, — "Народня Воля" (16 січня) писала, що **доведеться** проголосити самостійність, щоб уникнути небезпеки у випадку, коли б в Московщині почалася реакція, отже щоб Україна не стала перед "можливістю насильного звязку з завтрішньою деспотичною монархією".

"Робітнича газета" з дня 19 січня писала: "Серед української демократії запаює думка про конечність проголошення Української Народньої Республіки самостійною, як вихід з утвореного тепер незалежними обставинами становища і як єдиний шлях до справжньої федерації. Самостійність цілковита (без усяких звязків державного характеру з іншими країнами) впливає для української демократії з того, **що в ні тяжкі для нас дні вона зрозуміла, як ніколи, всю необхідність для працюючих мас жити в формах національно-самостійної держави взагалі (не виключаючи федерації з іншими державами), бо лишень в ній може розвинутиись на всю широчінь клясова бо-**

ротьба, лише в ній може бути найкраще забезпечена успішність цієї боротьби. . . . Через самостійність до федерації”.

Так закінчувалися міркування на цю тему наших доктринерів-автономістів, міркування укр. соц. демократ. партії.

Певно ні один не скалічений психічно поневолений нарід не відмовився б від самостійности і не додумався б до такого гасла! Щоб бути послідовним, треба було ще вказати і дальший етап, етап, яким прямували і прямують всі (за винятком Швейцарії, яка знаходиться в неповторних, спеціальних умовах) федерації світу: "від федерації до централізованої держави"!

Чи були в цьому укр. соц. демократи самостійними — важко сказати, бо в тих же днях і укр. соц.-федералісти прийняли постанову, що "за даних обставин" партія "признає потрібним утворення незалежної української держави. **Через самостійність до федерації є тепер гаслом партії”.**

Ті народи, які живуть вільним життям, а давніше мусли за нього боротися, не хотіли федерації з народом-гнобителем, тільки, не шкодуючи жертв, боролися за здобуття цілковитої самостійности й домагалися її визнання пануючою нацією. У нас ті, хто мав би боротися за здобуття самостійности, коли вона сама, стихійно майже виникає... "признають" її і... заповідають, що будуть стреміти до її скасування!

Наведені цитати свідчать про уперте небажання автономістів стати на шлях самостійности і про дбайливе шукання способу так проголосити самостійність, до якої їх штовхав невмолимий розвиток подій, щоб можна було її потім найлегше позбутися. Але навіть самостійність "з застереженнями" була їм ненавистна.

Дальший перебіг подій, чи властиво перебіг засідання, під час якого було ухвалено IV Універсал на великий жаль не можемо подати з тою докладністю, з якою то слід було б зробити. Справа в тому, що те, що відбувалося під час засідання, була остільки незрозуміле й компромітуюче, що більшість органів преси про те все промовчала цілком.

Невідповідаючий правді опис того можна знайти в "Народній Волі" ч. 9 за 1918 рік і в "Кіевской Мислі" з дня 25 січня 1918 року. Цих два часописи не промовчали лише одного, що під час засідання відбулася бурхлива демонстрація публіки, але що і московський часопис "Кіевская Мисль" був проти самостійности і есерівська "Народня Воля" — то обидва вони пе-

редали перебіг засідання так, щоб хоч і були в обох згадки про демонстрацію, про те, як денервувався Грушевський, про те, що відділ війська ввійшов до залі, про те, що засідання мусіли перенести автономісти з залі до іншої кімнати та що вночі, в півтемній залі відчитано було IV Універсал, але не було правильно зясовано подій, ані чого домагалися демонстранти, ані прсти кого демонстрували (про це все були хаотичні, і часто неправильні згадки).

З опису "Народньої Волі" виходить, наче б то демонстрація була лише проти промовців від нац. меншин, а з "Кієвскої Мислі" — наче б то проти "представників справжньої демократії" і українців з іншими соціальними поглядами.

Отже з огляду на сказане, перебіг того історичного засідання подаю на підставі узгіднених між собою оповідань трьох учасників тих подій, в надії, що може колись, згодом, серед якихось архівних матеріалів, які зберігаються в архівах на окупованій території чи в недрукованих матеріялах, знайдуться писані свідчення, що підтвердять подане нижче. Тут лише можемо зазначити, що надія на опублікування якихось даних в цій справі не є просто надією без підстав, бо напр. авторові цієї праці відомо, що І. Сидоренко, який брав чинну участь у засіданнях У. Ц. Ради від кінця 1917 року, а в березні 1918 року вже був у кабінеті Голубовича міністром пошт і телеграфів, як заступник партії українських соціалістів-самостійників, за часів же Директорії був головою української делегації в Парижі, вмираючи залишив своїй дружині свої спомини, думаючи при тому, що за гонорар, який належатиме їй — вона зможе жити довший час. Г. Сидоренко був уже тоді, коли входив у склад укр. соц. дем. партії, в дійсности самостійником, членом тайного "Б. С.". Його спомини охоплюють період від 1917 до 1924 року. В тих його споминах особливо повно висвітлена боротьба з автономістами, а з окрема — з О. Шульгиним.

Один з членів "Б. С." почав був підготовляти манускрипт Г. Сидоренка до друку, але в наслідок незалежних обставин мусів цю працю залишити. Потім пані Сидоренчиха з сином виїхала до Аргентини, де й померла. По її смерті син її виїхав з Буенос Айресу і десь перебуває в степах Аргентини. Треба думати, що він зберігає батькові спомини. Ось ці хоч би спомини безперечно міститимуть матеріяли і про це історичне засідання.

Тому автор цієї праці має де-які підстави надіятися, що може будуть опубліковані колись спомини чи якісь інші матеріали, які підтвердять подане нижче.

Отже тепер переходимо до опису перебігу засідання, але перед тим нагадаємо де-які факти пов'язані з виданням ІV Універсалу.

Як це вже було сказано, ряд чинників штовхав із непереможною силою наших автономістів до проклявання самостійності України, а і в самій У. Ц. Раді (як також і в ріжних організаціях, напр. в Обеднаній Гарнізонній Раді солдатських депутатів і полкових комітетів, яка ухвалила, як подавала "Робітнича Газета" ч. 221, на своєму засіданню домагання проголошення самостійності України), були самостійники, які висували це домагання. Цього ж вимагали і переговори в Берестю.

Тому наші автономісти, на внесок самостійників — членів У. Ц. Ради, це питання обговорювали в днях 23-24 січня. Дня 24 січня мали виступити підчас засідання У. Ц. Ради двох втікачів з недавно зайнятого московськими відділами Катеринослава з інформаціями про те, що там відбувалося. Один із них — був самостійником.

Братство Самостійників знало, що їхній виступ відбудеться на початку вечірнього засідання У. Ц. Ради дня 24 січня і знало, що автономісти ніяк не можуть зважитися на проклявання самостійності, хоча ця справа вже обговорювалася і обговорюється. Знаючи те все, "Б. С." вирішило "підштовхнути" автономістів і прискорити видання акту. Через контрольовані самостійниками Юнацькі Спілки, через членів партії соц. самостійників і військові самостійницькі гуртки дано наказ на вечір 24 січня стягнути можливо більшу кількість самостійницьки настроєної молоді і взагалі самостійників до У. Ц. Ради. Засідання мало відбуватися прилюдно. Головував М. Грушевський. Місця для публіки були заповнені вщерть, багатьом не вистарчало місця і вони стояли в проходах. На початку засідання (десь між 5-6 год. вечора) виступали згадані катеринославці. Другим з черги виступав власне самостійник, який **подав докази** на те, що боротьба носить **не соціяльний, тільки національний характер**, що окупаційна влада переслідує і нищить усе українське. Він звернув особливу увагу на те, що власне наша влада улегшує просування москалів тим, що затираючи національний характер боротьби, улегшує москалям

їх розкладову пропаганду і приховування того, що це не є соціально-політична боротьба, тільки московська навала.

Не один з мешканців Катеринослава, який лише після опанування міста побачив, у чому справа, — брав би активну участь у боротьбі, коли б перед опануванням міста знав правду. Але коли і українська влада справу ставить так, що це боротьба не з москалями, тільки з большевиками, і москалі також ставлять її так само, — багато українців заховується нейтрально, думаючи, що то "громадянська війна".

Закінчив свою промову катеринославець домаганням проголошення самостійности української держави, оголошення війни Московщині і скеровання всіх зусиль на організацію армії.

Це домагання було ентузіястично підтримано голосними вигуками публіки і можна було помітити на обличчях де-яких діячів Ц. Ради вираз занепокоєння і здивовання.

Після катеринославця взяв слово член Ц. Ради О. Степаненко (самостійник), який гостро атакував москалів, домагався негайного проклямовання самостійности й оголошення війни Московщині та організації відсічі. Промову О. Степаненка підтримала "публіка" бурєю оплесків, але пробували її перервати вигуками наші автономісти і представники меншостей (московської і жидівської).

Після того забрав слово Винниченко і почав було з запалом доводити, що "московські пролетарі" є наші брати і що було б злочином обтяжувати московський нарід відповідальністю за вчинки большевиків, які, мовляв, зле зрозуміли науку Маркса і є узурпаторами.

Його промову спочатку переривали окремими вигуками, які все збільшувалися і частійшали, а коли Винниченко сказав, що московський нарід є приятелем українського народу, — знявся страшний галас: понад півтори тисячі присутніх, що були в характері "публіки" на засіданню, не давали Винниченкові продовжувати промову Чулись вигуки "геть Винниченка!", "геть з автономією", "Самостійність" і т. д.

М. Грушевський, схвильований і червоний від гніву, почав що-сили дзвонити й вимахувати руками. Ані того дзвінка, ані його слів не було чути, але люди бачили, що він домагається спокою і тиша настала. Тоді М. Грушевський почав підвищеним голосом вигукувати, що присутні своїм поступованням "показують", що ми не вміємо шанувати нашого парламенту,

за яким стоять мільйонові маси, що не шануємо своєї влади, бо її представникові не даємо говорити, що виявляємо брак культури своїм криком та не вміємо берегти і шанувати волю слова. Закінчив словами, що він певний, що це більше не повториться.

Але коли після цього Винниченко спробував продовжувати в тому ж дусі й спробував знова говорити про приязнь між московським та українським народом — знявся справжній рев, в якому чулися вигуки "геть! геть звідси!" "Домагаємося самостійности!" і т. п. М. Грушевський встав і почав несамовито дзвонити, врешті дав знак, щоб Винниченко уступився і Винниченко відійшов в кімнати, що були ззаду за президіальним столом. Тоді настала тиша. Грушевський цим разом заявив, що при найменшій спробі повторити обструкцію — викличе т. зв. "сторожу Укр. Центр. Ради" і накаже їй "очистити залю від публіки". (Див. Примітку ч. 1 в кінці книжки).

Не встиг він скінчити, як двері до залі, що були з правого боку від президії, відчинено навстіж і до залі ввійшов хорунжий з українським прапором, за ним — старшина, а за ними двійками ввійшло коло півсотні озброєних з ніг до голови вояків з шаблями на голо і вишикувалося у дві лави вздовж стінки з правого боку залі, коло президіального стола, а старшина, виступивши наперед, засалютував президії і звернувся до голови Ц. Ради з такими словами: "Подаю, Пане Голово, до відома, що наша частина обсадила будинок Центральної Ради, а проти головного входу з Володимирської поставлений панцирник, щоб так забезпечити спокій потрібний для складення і видання акту проголошення самостійности."

Після цих слів біля прапору лишилося лише двох козаків з шаблями наголо, решта ж, за командою, сховали шаблі, зняли рушниці і з рушницями при нозі стали на "спочинь". Військовий відділ, який підійшов, складався з самостійників-воjakів, що належали до різних українських частин, зброю ж одержали від полуботківців і з дивізіону.

В залі настала тиша, а коло Грушевського скупчилося кількох членів президії, які радилися півголосом. По тому М. Грушевський оповістив присутнім, що члени У. Центральної Ради йдуть на закриті засідання, а по його закінченню буде оголошено важливий акт.

Після цього члени Ц. Ради, слідом за головою, вийшли в двері, що були позаду президіального стола, а публіка част-

ково повиходила на довгий коридор, що тягнувся вздовж залі, частково лишилась сидіти.

"Публіка" або ходила розмовляючи вздовж коридора, або сиділа на своїх місцях у залі, в якій було зменшене освітлення.

Нарешті о год. 1-ій ночі з 24 на 25 січня показався в дверях М. Грушевський і покликав публіку, щоб йшла вислухати текст важливого акту, який буде зараз оголошений.

Присутні вернулися до залі і почали спішно займати місця і в слабо освітленій залі (лише президіяльний стіл був належно освітлений) запанувала тиша. Всі місця були зайняті, а багатьом місць забракло.

Виступив М. Грушевський, який у короткій промові "усправедливлювався", чому мусіла Ц. Рада, а не майбутні Установчі Збори, своїм IV. Універсалом розв'язати ряд пекучих питань.

Після цього бере Грушевський в руки текст IV Універсалу. Всі (хоча він не згадував у своїй промові про оголошення самостійности) розуміли, що в тій ситуації не могли автономісти уникнути проклямовання IV Універсалом самостійности і що власне це проклямовання буде найважливішим пунктом того Універсалу Як лише М. Грушевський взяв у руки текст IV Універсалу, щоб його відчитати — всі як один (бо ж було дев'ять десятих самостійників) встали, а військові виструнчилися на "позір", після чого запанувала мертва тиша.

Слухали мовчки, аж поки не були відчитані слова: **"Однині Україна стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною Державою Українського Народу"**. Тоді, охоплена нечуваним ентузіазмом зала, відгукнулася таким могутнім, невмовкаючим "Слава", яке громом вдарило в склепіння і мури, відбивалося, перепліталось з усе новими вигуками так, що здавалося, що грубі мури будинку дрижать і вібрують, як велитенський камертон. Це були ті слова, на проголошення яких чекала ще козацька Україна від часів гетьмана Орлика, ті слова, яких не могли викресати самостійники з наших автономістів протягом мало не восьми місяців революції!

Багато з присутніх були свідомі того, що ті слова були сказані трагічно-пізно, що люди, які дісталися до влади не зуміють зробити навіть того, що ще було можливим, а проте і в їхніх очах світилася радість.

Досить живо реагувала аудиторія на ті пункти IV Універсалу, які поширювали і поглиблювали ту самостійність.

По прочитанню Універсалу було переведене поіменне голо-

сування. Єремійв (секретар) відчитував імена і прізвища голосуючих членів У. Ц. Ради. Присутніх членів "Малої Ради" було лише 49.

"За" голосували українці, обрані в різний час у члени У. Ц. Ради українськими партіями, українськими організаціями та з'їздами. Більшість із них були автономістами. Таким чином "за" ухваленням IV Універсалу було віддано 38 українських голосів і один голос польський (представника Польської Партії Соціалістичної — Корчака). "Утрималося" — 2 представники московських соціалістів-революціонерів, 1 представник жидівської партії "Поалей-Ціон", 1 представник об'єднаних жидівських соціалістичних партій, 1 предст. жидівської демократичної партії і 1 предст. польського "Центру".

"Проти" — 1 предст. жидівської соц. партії "Бунд" і 4 предст. московської соціально-демократичної партії. Серед цих останніх не забракло і двох наших "самоотвержених малоросов" (Дм. Чижовський і Кононенко-в).

При цій нагоді слід звернути увагу наших сучасних "лібералів", що похваляють надання меншинам національно-персональної автономії, що ані з посеред московських, ані жидівських представників не знайшлося ані одного, який би бодай своїм голосом підтримав відновлення держави, яка давала їм таку автономію, якою досі ні одна держава в світі не обдарувала свої меншини. До цього слід додати, що підчас короткого панування української влади не було ані одного жидівського погрому і жодна з українських партій не вела протижидівської пропаганди. Що торкається певної (названої нами) частини поляків, то вони не лише голосували "за", але й, коли пару днів пізніше почалися в Києві бої з московськими більшовиками, — надіслали свої боївки битися по українському боці.

Отже жиди з власної волі стали всі по боці ворогів української державності і протягом усієї дальшої боротьби активно допомагали ворогам.

Після закінчення голосування М. Грушевський урочистим голосом оповістив: "Четвертий Універсал Центральної Ради прийнято. Україну проголошено самостійною і незалежною Народною Республікою." На ці слова відповіли присутні співом українського гімну.

Як затихли слова гімну, старшина, що командував відділом, підійшов до "братчика", що очолював демонстрацію, обмінював-

ся з ним кількома словами, після чого відсалютував голові У. Ц. Ради і вивів свій відділ.

Більша частина публіки зосталась у залі, бо ще мали виступати представники фракцій з заявами, що узасаднювали зайняте ними становище. Сучасному читачеві, особливо такому, який не з належною увагою читає написане, може здатися дивним або суперечливим те, що всі автономісти наші голосували "за", тимчасом у тому немає нічого дивного, бо рішенням було не тільки те становище, в якому вони опинилися, але й те, що вони були певні, що й тепер вони, як то не раз бувало на попередніх з'їздах, — обдурять усіх. Власне тому старшина питався "братчика", чи в акті сказано те що треба. "Братчик" зорієнтувався в чому справа, але був певний що те "**застереження**", **яке було включене в текст універсалу**, ніколи не буде використане.

Першим після оголошення і апробовання універсалу виступив Винниченко і його демагогічна промова стверджувала правдивість сказаного. Він, звичайно, заявив (усупереч правді і тому, що пробував він сказати безпосередньо перед укладанням універсалу, а демонстранти не дали), що наче б то "Рада Міністрів" уже давніше плянувала проголосити самостійність і тільки добирала відповідний час, та що тому вона його ентузіастично вітає, уважаючи, що **він є кінцевим шаблем на шляху... до федерації**. Ці кінцеві слова привітали нечисленні серед публіки автономісти і члени Малої Ради ріденькими оплесками, які здалися лише кореспондентам "Кієвской Мислі" та "Народньої Волі" — "гучними".

Далі ми докладно аналізуємо це місце IV Універсалу, яке властиво майже перекреслює проголошення самостійности, роблячи його не остаточним, а в кінці цього тому, в "Додатках" подаємо статтю голови УЦР — Грушевського, який подібно коментує ці слова IV Універсалу.

Потім виступати мали представники меншин. Про те, як реагували на першу заяву присутні самостійники, сказано і в "Народній Волі", бо ці вияви почувань уже не торкалися наших автономістів.

Промова москаля (с-р) Сухових була переривана стало криками обурення, а де-коли то виразно не хотіли дати йому говорити. Знова М. Грушевський вдався до дзвінка і "успокоював" присутніх. Коли він нарешті кінчив, його проводили

свистом і вигуками. Складення заяв іншими було з огляду на пізню годину перенесене на наступний день.

Але, звичайно, як побачимо далі з тексту IV Універсалу, автономісти включили до нього речення, яке майже перекреслювало IV Універсал.

Ось його текст:

"Народе України!

Твоею силою, волею, словом, стала на землі Українській Вільна Українська Народня Республіка. Справдилась колишня мрія батьків Твоїх, борців за вольности і права **трудящих**.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спиняються, залізниці розхитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося — наступає голод. По краю розплодилися юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту (російське) військо, счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через це все не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим Універсалом час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і zorganizувати нове Правительство.

А тимчасом Петроградське **Правительство Народніх Комісарів**, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська — **красногвардейців, большевиків**, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї **братовбивчої** війни двох сусідніх народів, але **Петроградське Правительство Народніх Комісарів** починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того "священною". Знов полетять кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана зіздами селян, робітників і солдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але **для того**, щоб ні російське Правительство, ні яке інше

не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповішаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу — селян, робітників і солдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

І отце насамперед прилисуємо Правительству Республіки Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести розпочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких небудь інших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край розпочав своє господарське життя в спокою і згоді.

До так званих большевиків та інших напасників, що нищать та руйнують наш Край, прилисуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу нашого народу. Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від **насланих з Петрограду насильників**, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш нарід, вже знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, **прилисуємо відпускати до дому де-яких солдатів**, а після затвердження мирових договорів — **розпустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію**, щоб військо наше служило **обороні робочого народу**, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевости мають бу-

ти відновлені за поміччю і заходом нашого державного скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради — волосні і повітові — та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку владу, до якої б мали довіря і яка опиралась би на всі революційно-демократичні верстви народу, **Правительство повинно закликати до співробітництва з органами місцевого самоврядування ради селянських, робітничих і солдатських депутатів, вибраних з місцевої людности.**

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу **скасання власности і соціалізацію землі згідно з нашою постановою на восьмій сесії.** Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського народу, переходять в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібне для війни, і народ зостався зовсім без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також і інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю, і прикласти свою силу і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих від війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали з бідних пригноблених кляс величезні капітали. Однині Українська Народня Республіка бере в свої руки найважливі галузі торгівлі і весь доход з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть вивозитись за кордон і привозитись з-за кордону, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було

такої дорожнечі, яку терплять найбідніші кляси через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкури, тютюну й інших продуктів та товарів, з яких найбільше бралось прибутків з робочих кляс на користь нетрудящих кляс.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами та позичками нетрудовим клясам допомагали визискувати трудові кляси. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народного господарства Української Народньої Республіки, а не на спекуляцію та ріжні банкові експлоатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні контрреволюційні сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Республіки, до повороту старого ладу — карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці **всі нації користуються правом національно-персональної автономії**, признаним за ними законом 9 січня.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори до них як найпильніше; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів було закінчено як найскоріше, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори — найвищий господар і впорядчик Землі нашої — закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республіки — на добро всього трудящего народу — тепер і на будуччину.

Цьому найвишому нашому органі належить рішити про

федеративний зв'язок з народними республіками бувшої російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народної Республіки кличемо непохитно стати на сторожі доброї волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української республіки.

Українська Центральна Рада.

У Києві, 9. (22) січня 1918 року."

Як бачимо в тексті немає ані слова про те, що війна є в дійсності національною війною чи скорше ще може походом панувалої в імперії нації, на одну з гноблених націй з метою вдержання її в своєму ярмі.

Говориться лише про "Петроградське **Правительство Народних Комісарів**, про "красногвардейців і большевиків" — отже тим самим трактується справа в площині **політично-соціальної**, це б то в площині "громадянської війни" і апелюється до почувань селянина-господаря ("не жаліючи навіть зерна"). Війну за визволення означено як "братовбивчу". Досить дешевою пропагандою віє від оскарження "Правительства Народних Комісарів" у "затяганні миру" і до того ж те обвинувачення рівно ж на місці було б, коли б війна носила характер громадянської війни, бо при війні національній Україну не обходить, чи Московщина "затягає" **свій** мир, чи ні.

Далі узасаднюється оголошення самостійності не природним для кожного народу бажанням бути цілковитим господарем на своїй землі, не бажанням **відновити** державу предків і навіть не кінцевою визволитися з мацалець галапаса, що висмоктує всі соки — тільки хвилиними проминаючими потребами (негайне заключення миру, встановлення ладу на своїй землі).

Далі знова говориться не про москалів, тільки про "посланих з Петрограду **насилників**". Заповідалося ще й ще скасування сталої армії, хоча її вже й так наші автономісти "скасували", бо ж тих три-чотири тисячі вояків, які ще билися — не можна звати армією.

В соціально-політичній частині Універсалу помітне явне бажання уподібнитися до большевиків, а це мало своїм наслідком те, що удержувало масу в сфері соціалістично-большевицьких поглядів і тим улегшувало московським большевикам пропагандову акцію.

Але найважливішим було речення, яке формально майже скасувало проклямовання самостійності. Ось це речення: **"Цьому найвищому нашому органіві (Установчим Зборам) належить рішати про фідеративний зв'язок з народніми республіками бiвшої російської держави"**.

Величезна більшість присутніх, а в першу чергу самостійницьки настроена молодь, яка палко бажала проклямовання самостійності, виразно чула цілим своїм еством тільки ті слова IV Універсалу, які вона так бажала почути, і тому не помітила того всього, на що ми звернули увагу.

Менша ж частина, а в першу чергу присутні там "братчики", помітили, звичайно, все головніше з того, на що ми щойно звертали увагу, але вони на те **свідомо не реагували**. Вони (як пізніше дипломати Центральних Держав у Бересті) були тої думки, що важним є те, що зараз нарешті самостійність була проголошена, а що до решти — то за тих обставин, в яких проголошувався IV Універсал, було досить поважних підстав, щоб сумніватися в тому, чи зможуть автономісти здійснити бодай частину того, що було заповіджено цим Універсалом. Отже тому можна було на те все не звернути **за тих обставин** більшої уваги. Але нині, коли ми аналізуємо кожний крок наших тодішніх політиків, а в першу чергу — автономістів, що захопивши підступом владу носять відповідальність за катастрофу, яка прийшла, кінечним є на те все звернути пильну увагу. Все відмічене нами вказує на чудну сліпоту тих політиків, яка давала змогу їм штовхнути свій нарід у безодню во імя фантастичних вигадок засвоєних ними з популярної політичної літератури. Напр. той абзац, який торкався армії за тих обставин, коли була вже втрачена більша частина України і московський наступ загрожував безпосередньо Київу, — був самогубчим!

Відчувалося рівно ж, що автори IV Універсалу були остільки наївні, що сподівалися купити прихильність москалів і жидів за... національно-персональну автономію, прихильність селянства — законом про соціалізацію землі і т. д. Тим же національним огнем, який штовхав іти у бій, не дбаючи про самих себе, "Вільних Козаків" та нечисленних оборонців Києва — вони нехтували, більше того — намагалися всіма силами його пригасити!

Зараз же наступного дня було ухвалено Ц. Радою "закон про національно-персональну автономію". Цьому законіві на-

ші автономісти (особливо — ліві) надавали величезне значіння, а де-які ще й нині пишуть про нього з захопленням, тому мусимо нам ним де-що спинитися.

Перед тим однак звертаємо увагу на те, що від тих часів минуло майже пів століття, а проте ніде в світі такого закону не існує.

В першу чергу всякий закон, який видається державою, повинен бути комусь потрібним і не шкідливим для нашої держави. Тимчасом згаданий закон був нікому не потрібний і не тільки нічого не давав державі, але й був для неї шкідливий.

Світова історія знає різні способи розв'язування "національних" проблемів, але всі вони зводяться до двох підставових і вибір одного з них буває не довільним, тільки визначається інтересами даної держави. Коли якась держава має великі невикористані багатства і незаселені простори — то вона буває зацікавлена в допливі імігрантів-чужинців. Кожна така держава старається привабити тих чужинців різними "полегкостями", "свободами" і т. п. Звичайно, політик даної держави так впорядковує життя в державі, щоб в майбутньому тих імігрантів, без спротиву, лагідно і непомітно зденационалізувати. Щоб цей процес проходив легше — дають народам расово більш близьким до державного народу певні полегкості. Так напр. іміграційні закони С. Ш. А. і Канади дозволяють значно більшому відсоткові народів германської раси в'їзд в межі названих держав. У цьому випадкові хоча й одержують імігранти різні привілеї, але ці привілеї є того роду, щоб вони допомагали імігрантам скорше стати на ноги, але не щоб улегшували зберігання протягом довгого часу національної відрубності приходьків.

Інакше цілком ставиться до чужинців-імігрантів та держава (чи нарід), яка не має вільних просторів і на землях її оселяються чужинці зі шкодою для даного народу.

Особливо негативно ставиться нарід, який хвилино перестав бути цілковитим господарем своєї землі, до чужинців, яким допомагав осідати на його землях переможець.

Так напр. коли Німеччина в 1871 році у висліді франко-пруської війни забрала Ельзас і Льотарингію, то вона, встановивши там військову диктатуру, стреміла до якнайскоршого знімеччення цієї землі. Вона не лише спричинила то, що в першому десятилітті покинуло цю землю й переселилося до Франції коло 400 тисяч ельзасців. Звичайно влада сприяла

іміграції німців до Ельзасу і Льотарингії, які туди приїздили не лише для обслуги німецького державного апарату, але й просто як переселенці.

Перешкодити цьому процесові кольтонізації німцям своєї землі Франція не могла. Коли ж по першій світовій війні Франція повернула собі ці землі, то вона встала до Версальської умови пункт, згідно з яким усім, хто прибув туди після 1871 року, наказано було виїхати до Німеччини і то без права забрати зі собою своє майно. Приватні претензії, які виникали з того приводу, мала, згідно з умовою, заспокоїти Німеччина, даючи кожному відшкодування.

Україна за князівських часів була заселена головню українцями. По упадку князівської держави спочатку починають сунути на західні українські землі поляки, а за ними й жида, а після "перяславської умови" — москалі. Нині Україна не має вільних просторів і є густо населена, навіть можна говорити про перенаселення. Тимчасом понад третину її населення творять чужинці: москалі, жида і поляки. Ці чужинці осіли на наших землях проти волі українського народу (поляків і жидів намагалися усунути козаки з України за Хмельницького). Справедливість і льогіка говорять, що коли грабіжник силою відібрав у вас якусь річ, то ви, визволившись з його лап, маєте повне моральне і фізичне право вернути собі заграбоване у вас. Признання за грабіжником не лише права на вже пограбоване, а ще й уможливлення йому дальшої ворожої акції — є і протиприродне і може розглядатися як прояв розумової дегенерації того, хто потерпів від грабіжника.

Отже наділення тих трьох меншин правами і змогою використовувати становище, здобуте ними в хвилину нашої слабости, є актом неморальним і навіть злочинним, бо земля предків була поливана кровю ряду поколінь українського народу, належить не даному поколінню, а нації в цілому, і жодна випадкова влада не має найменшого права її роздаровувати!

Поза тим такий закон і практично для даної хвилини не давав нічого. Лише поляки, які на московській займанщині, протягом більше сотні літ звикли уважати себе "меншиною", могли мати за надання їм тих прав певну вдячність. Москалі й жида, навпаки, звикли панувати над нашим народом і тому, які б їм фапстичні права не давали, — вони б уважали їх неvistарчаючими. Пан, втративши маєток, не задовольниться навіть найкращою посадою у свого вчорашнього льокая, на-

впаки, кожний одержаний "дарунок" буде йому нагадувати його упадок і буде викликати в серці злість.

Ці, так би мовити, "теоретичні" міркування підтвердила життєва практика: від моменту ухвалення цього закону і аж до кінця існування української самостійної держави ніхто з українців не бачив, щоб ті меншості виступали по боці тої держави, яка їм дала ту автономію, але за те стало бачили їх у ворожому таборі. Де-хто з авторів, що писали про визвольну боротьбу, висловлював погляд, що московська меншіна складається властиво з ренегатів-українців, перевертнів, що обмосковилися і вважали себе москалями. На це треба завважити, що це не відповідає правді. Очевидячки, серед тих "руських" був і є невеликий відсоток обмосковлених українців, але по перше той відсоток є досить невеликим, а по друге, через малу кількість таких перевертнів, яким належить та кара, яку Сірко застосував у Чорній Долині, смішно наділяти їхніх панів, запеклих ворогів українського народу, спеціальними правами.

По висвітленню цього питання з боку принципового, подаємо також текст закону про національно-персональну автономію, ухваленого дня 26 січня 1918 року.

"1. Кожна з населюючих Україну націй має право в межах Української Народньої Республіки на національно-персональну автономію, це б то **на право на самостійне устроєння свого національного життя**, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є **невіднімаєме** право націй і ні одна з них **не може бути** позбавлена цього права або обмежена в ньому.

2. Населяючим УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористатися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менше як 10.000 громадян УНР без ріжниць полу і віри, не обмежених по суду в своїх політичних правах, що заявлять про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданні в строк не пізніше як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує до загаль-

ної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

3. Для здійснення зазначеного в параграфі 1. права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членами кожного Національного Союзу ведуться іменні списки, які в сукупності складають національний кадастр, який по складенню публікується до загальної відомості; кожен громадянин має право **вимагати** як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з його, з огляду на заяву про неприналежність його до даної нації.

4. Національний Союз користується **правом законодавства і урядування** в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядкуві, зазначеному в параграфі 7. цього закону. Національному Союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами, які видаються національними зборами в межах компетенції Національного Союзу (параграф 7.), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

5. **З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчислюється в розпорядження Національного Союзу** на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного Національного Союзу.

6. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право: а) **оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування**; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

7. **Обсяг прав, належних до компетенції Національного Союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації**, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції Національного Союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

Примітка. Незгідності, які можуть виникати з цього виводу між Національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ.

Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

8. Національні Установчі Збори утворюються з членів обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без ріжниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування з приложенням принципу пропорціонального представництва.

9. **Органи Національного Союзу є органи державні.** Вищим представницьким органом Національного Союзу є Національні Збори, які обираються членами Союзу на основах, зазначених в параграфі 8. Вищим виконавчим органом Союзу є Національна Рада, котра обирається **Національними Зборами і перед ними відповідає.**

10. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами Національного Союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших національних союзів з другого боку, розв'язуються адміністративним судом."

(Підкреслення наші — Р. М.).

Тимчасом вночі з 28 на 29 січня московсько-більшевицькі банди, скупившись на Печерську, захопили Арсенал. Це було початком московсько-більшевицького повстання в Києві. І ось тепер відразу показалося, чи закон про національно-персональну автономію дав хоч би якісь мінімальні наслідки.

Крім москалів і большевиків, настроєних по большевицьки, були в Києві також московські та жидівські організації, настроєні до большевиків вороже. Балабанов, Рафес, Скловскій, що належали до числа лідерів московсько-жидівських, — відразу стали собі "з боку", зайняли неутральне становище. Коли ж М. Порш (укр. соц.-демокр.) просто звернувся з запитом, підчас засідання Укр. Центр. Ради до московських соц. револ. і до жидівського "Бунду": чому вони не дають для оборони Києва своїх партійних боївок ("дружін"), — то меншини відповіли, що їхні боївки не мають зброї. Порш відповів, що зброї можна одержати потрібну кількість у військовому міністерстві — та на це не одержав відповіді.

Мало цього, підчас боротьби за Київ не лише постійно на українське військо падали постріли або й ручні гранати з московських і жидівських мешкань, але навіть московські офіцери, що поприїздили до батьків чи родичів і від яких аж

кишило в Києві, хоч їм самим загрожувала небезпека — проте не зголосилися до оборони міста!

Виятком був невеликий відділ поляків, здається "пепесівців" (П.П.С.).

Такі практичні наслідки дав закон про національно-персональну автономію для меншин.

Ми вже згадували про те, що наступ на Київ мали також вести ті большевицькі військові частини, які стояли передтим на південно-західньому фронті і склалися головню з москалів.

Щоб читач краще зорієнтувався в ситуації, подамо коротко за тодішньою пресою про сутички, розброєння і бої, які паралізували той ворожий натиск.

Ось коротке зіставлення:

"В районі Здолбуново й ст. Шепетівка прийшло до досить значної сутички. В результаті московсько-большевицькі частини розброєно. Українцям дісталось 105 гармат, 500 кулеметів і 10.800 рушниць. Весь витебський полк здався на запропонованих Українцями почесних умовах; його відправлено в Росію. Далі головна сила українців пішла на Рівне назустріч московсько-большевицькому війську, що йшло з Луцька. Одночасно Українці направилися на Староконстантинів. По дорозі розброєно два московсько-большевицькі ешелони. З огляду на домагання большевиків швидко вислати їх за межі України генер. військовий секретар дав наказ усіх солдатів-москвинів, чи то з розброєних частин, чи просто йдучих на відпустку, відправляти без зброї у внутрішні губернії Росії через Жолобин або Катеринослав (26. XII.). Українські частини розброїли московсько-большевицьке військо в Староконстантинові. Московські большевики пробували закликати до Староконстантинова військо з фронту (27. XII.). По зайняттю Староконстантинова захопили Українці 10 самоходів. Делегація большевицьких частин приїхала туди для переговорів з Українцями про перемиря (28. XII.). 30. XII. було становище Українців у Константинові сильне. Арештовано московсько-большевицького командуючого II армією з усім його штабом.

В районі Козятина-Здолбуново розброєно три московсько-большевицькі полки. Розброєні солдати поклялись честю, що ніколи ні при яких умовах не виступлять проти України. Після того розброєним солдатам віддано зброю. В Рівне приїхав з Луцька ешелон моск. большевиків. Там було мало Українців, тому моск. большевики без труднощів зайняли місто (28. XII.).

19 грудня українські частини в Білій Церкві розброїли всі місцеві військові московсько-більшевицькі відділи. 27 грудня в Києві одержано звістку, що в звенигородському повіті зявилося кілька ешелонів большевиків, які зразу почали боротьбу з українськими частинами. В сутичці впало 10 московських большевиків. Українське військо зайняло ст. Коростень, важливе перехрестя залізниць, яке було в руках московських большевиків і представляло велику небезпеку для Києва (30. XII.).

"Роб. Газета" з 5. I. 1918 р. донесла, що на розпорядок квартири на Коростень посувається військо проти Українців, але серед нього росте невдоволення і неохота проливати братню кров. Під напором таких настроїв війська виборний командуючий 7 армією прислав комісарові Певному телеграму з заявою, що коли армія дістане харч, будуть спинені всякі виступи з боку армії проти України. Тут мова про большевицький відділ 55 дивізії (1. I.).

З Бердичева повідомляла 22. XII., що розброєння московсько-більшевицьких частин на південно-західнім фронті йшло успішно. В Іванківці окопався ескадрон кавалергардського полку, але під напором українських панцирних машин він піддався без спротиву. При розброєнні інших ескадронів не треба було й погроз. Вони визнали владу Г. Секретаріату та здали зброю й полкове майно по опису. Взагалі в Бердичеві й інших місцях розброєно кілька полків. Через Бердичів проїхало біля 1000 розброєних большевиків, які домагалися, щоб їх відправлено в Росію через Київ. Щоб не допустити до небажаних випадків і ускладнень, їх відправлено через Жолобин. Через Шепетівку проїхали три ешелони віленського полку за межі України (30. XII.).

В Жмеринці українські частини почали розброювати большевицьке військо, в тім числі й полк московсько-більшевицького II корпусу. Ці частини їхали на Київ. Розброєння відбувалося зовсім спокійно (22. XII.). Кілька днів пізніше в управу південно-західніх залізниць поступили відомості, що моск. большевицькі частини почали обстрілювати Жмеринку з тяжких гармат (26. XII.). Московсько-більшевицькі позиції на південно-західнім фронті падали одна за другою. Всі приготування до наступу проти України ліквідовано здебільша з самого початку. 25 грудня Українці розброїли панцирний відділ, який московсько-більшевицькі частини посилали на Житомир.

В руки Українців попало 6 панцирних самоходів і 4 траншейні гармати. З наказу комісара Української Народньої Республіки команду панцирників розформовано, а солдатів відправлено до відповідних військових начальників. В ночі на 25 грудня українське військо зайняло штаб II армії. Командуючого армією й увесь штаб арештовано. Солдата Чудновського, якому Криленко доручив формувати штаб південно-західного фронту як новому головнокомандуючому, задержано. Частини 2-го гвардійського корпусу почали здаватися українському війську (27. XII.). Розброєння цього найнадійнішого й найпевнішого збірника московсько-большевицьких частин відбувалося в районі Жмеринки. Солдати без перешкод здавалися Українцям, бо серед них панувала паніка, непевність мети та зневіра, чи ці озброєні виступи мають який змісл (30. XII.).

В справі перемиря в "царській залі" жмеринського залізничного двірця при урочистій обстановці 26 грудня зустрілися представники ворожих сторін, моск. большевиків і Українців. Засідання тяглося з перервами 18 годин. Де-коли доходило до такого напруження, що могло прийти до зриву переговорів. Особливо пристрасно велися переговори про відкликання з України московського війська в центральну Росію, а українського на Україну. Цей проект сторони прийняли і в цім зміслі винесено ухвали. Перемиря заключено на 5 днів, від 8-ої год. ранку 27 грудня 1917 р. до 8 год. 1 січня 1918 р. На протязі перемиря московські большевики зобов'язалися запитати совіт народніх комісарів, чи він годиться на відкликання з України свого війська, а українські делегати взялися передати теж саме урядові Української Народньої Республіки. Після закриття засідання на ст. Жмеринка відбувся ряд віч. Моск. большевики, які виступали на них, ганьбили політику совіту народніх комісарів і одночасно висловлювалися проти Ц. Ради, бо казали, що вона "буржуазна" (30. XII.).

У Волочиськах між Українцями й моск. большевиками йшла вперта боротьба. 22 грудня Українці зайняли Волочиська, 23 грудня надїхали сюди два московсько-большевицькі полки й арештували раду. Большевики при арештах виявили особливу жорстокість. Одного члена ради вбито, другому виколено очі багнетом, сімох побито. 25 грудня арештованих членів ради звільнено (30. XII.). З Волочиськ прибули нові ешелони большевиків до Проскурова. Всього в Проскурові стояло 20.000 війська. Одна частина не хотіла виступати проти України. З Про-

скурова відправили московські більшовики військо на Староконстантинів (28. XII.).

"Роб. Газета" з 1. I. писала, що революційному комітетові залізниць України донесено з ст. Зерново, що там Українці розброїли московсько-більшевицький тяжкий дивізіон, в якому було 1000 людей. Розброїло їх 45 українських козаків. Отаман "курія смерті" Міляшкевич запитав революційний комітет, що робити з ешелонами, майном і відібраними гарматами. Розброєно моск. більшовиків також у Новгород Сіверському. Повітовий комісар Курдюмов подав до відома Г. Секретаряту, що після розброєння моск. більшевицької артилерії залишилося 1000 коней і питає, що з ними робити. "Роб. Газета" з 4. I. донесла, що в районі Жмеринки відбувалося розброєння більшевицьких частин: моск. солдати-більшовики радо віддавали зброю та прохали лише вільного пропуску до дому. З найближчих станцій Шепетівка й Староконстантинів знаходилися в руках українського війська, Проскурів і Гречани в руках моск. більшевицьких частин. Між Староконстантиновом і Гречанами встановлено нейтральну зону, куди не допускають війська ворожих сторін.

На Поділля "Роб. Газета" з 26. XII. донесла, що біля Браїлова йшов далі бій між моск. більшевицькими частинами й Українцями. Залізницю розібрано в багатьох місцях. На ст. Браїлов розброєно моск. більшевицькі військові частини сконцентровані в районі Гнівань - Браїлов. Розброєння переведено так вчасно та швидко, що моск. більшовики не мали часу висадити в повітря мостів, хоча все було майже готове. Розброєних моск. більшовиків відправлено через ст. Христинівку на Черкаси й далі в напрямі на Брянськ (28. XII.).

"Роб. Газета" з 1. I. писала: "Довкола Жмеринки стоять 8 гвардійських полків, які входять в склад 2 гвардійського корпусу, що вже здавна славиться крайнім більшевицьким настроєм. Головна опора більшовиків це кексгольмський полк, але й він в останню пору стратив свій більшевицький запал. В полках сильне хвилювання. Один батальйон волинського полку взяли Українці в полон на ст. Козятин і розброїли його. Один з моск. гвардійських стрілкових полків майже увесь здався українському батальйону на ст. Браїлов." Той самий часопис з 3. I. подає, що термін перемиря біля Жмеринки скінчився. Боятися, що знову почнуться бої. Залізнична адміністрація видала розпорядок вивезти з району довкола Жме-

ринки рухомий склад в Козятин. Українці поширили між вісьмома моск. большевицькими гвардійськими полками 100.000 відозв і наказ про розпуск солдатів-москалів. Цей наказ зробив велике вражіння. Маса солдатів рушила до дому, а ті, що zostалися, заявили своїм комісарам, що вони не підуть проти Українців. Моск. большевицькі комісари зажадали вільного пропуску в Росію. Корпус зовсім утратив своє значіння."

Цілком зрозуміло, що ми навели лише частину тих повідомлень, які були друковані в тодішній пресі. Безперечно не про всі сутички і розброювання одержувала преса дописи чи повідомлення. Уважний перегляд навіть тільки наведених повідомлень дає підстави припускати, що траплялися випадки, коли до часописів діставалися відомості про ті ж події, подані вдруге іншим дописувачем. З цих же повідомлень видно, що як сутички, так і розброєння виникали на місцях стихійно і не було жодної плянової, керованої українським урядом, акції, яка б використовувала одержані успіхи та координувала діяльність тих військових одиниць.

Південно-західній фронт був величезним резервуаром здеморалізованого вояцтва, з якого постійно виливалися більші чи менші збольшеvizовані військові зєднання на українські землі, які поспішали "до дому".

На наше щастя, також і московсько-большевицька влада ще не була встані змусити їх до скоординованого наступу на Україну і власне тому мусіла формувати на Московщині наймані спеціальні частини, які вже діяли пляново, посуваючися на Київ і опановуючи більші центри.

До того ж місцеві українські відділи, по розброєнню частин, не мали куди скеровувати здобуту зброю, амуніцію і військове майно, а тому часто траплялося і таке, що надтягали нові московські відділи з фронту, відбирали те все, а навіть де-коли розброювали і наші частини. Однак, коли б не той стихійний спротив, — москалі багато скорійше здобули б Київ з півдня.

Усе наведене здається все ж дивним, коли звернемо очі на те, що діялося в самому Києві, де, як ми вже писали, майже не було кому битися. Але образ стане ясним, як ми собі нагадаємо, що в Києві було найбільше скупчення автономістів і там вони мали змогу вести дуже інтенсивну пропаганду серед українського війська.

Тимчасом на Волині серед українського війська не було так багато і то вправних їхніх пропагаторів. Тому ті українські частини, які там повставали — виступали рішуче і власне вони ударемнили спроби московського війська з Південно-Західного фронту просунутися до Києва.

Але наведене показує також, якою цинічною брехнею є большевицькі твердження, немов "Українські трудящі зі зброєю в руках піднялися на боротьбу проти Центральної Ради" (Ленін, "Твори" т. 26, ст. 374).

Як виглядали ці "трудящі українські", ми вже на своєму місці подавали, наводячи де-які розпорядження Леніна. Тут зачитуємо ще одне:

7 січня Раднарком доручив Військово-революційному комітетові "приступити до організації червоної гвардії для операції в загально-українському масштабі". (Ц.Д.А.Ж.Р. У.Р.С.Р. ф. І оп. 2, ст. 2).

Не зашкодить також нагадати, що московсько-большевицьке військо властиво було найманим військом, при чому солдати одержували досить велику платню, а тому було б помилкою приймати на увагу тільки "ідейні" мотиви. На початку лютого 1918 року, Ленін, повідомляючи наркома Антонова про те, що довелося проголосити демобілізацію річників від 1904 до 1906, писав: "Вдержте контингенти у Вашій армії, збільшивши їм платню до 50 крб. на місяць і пообіцявши повне забезпечення їх сімей з боку держави" (В. Ленін, "Статті і промови про Україну", стор. 273. Вид. 1936).

Москалям дуже залежало на тому, щоб якнайскорше захопити Київ, і власне тому ще тоді, як війська московські, в тому і та група, якою керував Муравйов, була досить далеко, з наказу Москви виділив Київський Совет Рабоч. і Солд. Депутатів Революційний Комітет на чолі з московським большевиком Івановим, який власне й розпочав повстання.

Чому так поспішали москалі, стане ясным, коли ми пригадаємо собі, що діялося в Бересті. Голова московської делегації Троцькій, **ще не знаючи** про створення з доручення Москви в Харкові маріонеткового уряду, якому, ще до його створення, Ленін обіцяв "допомогу", кажучи: "...ми простягнем братню руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будем боротись проти вашої і нашої буржуазії" (Ленін, Твори, т. 26, ст. 305), а 29 грудня Раднарком у спеціальному зверненню ще раз запевняє той маріонетковий уряд у "повній і все-

бічній підтримці" ("Декрети советской власті" т. 1, ст. 245-246) — дня 10 січня Троцькій заявив, що не має застереження проти участі в переговорах делегації У.Н.Р. Отже в інтересах Московщини було за всяку ціну відсунути українську делегацію від всякої участі в тих переговорах. Нині московські "історики" пишуть про ту заяву Троцького таке: "Зрадницькою була тоді поведінка Троцького, який будучи головою делегації Сов. Росії на мирній конференції, знаючи, що Центральна Рада не мала ніякої влади на Україні і фактично перебувала в стані війни з Сов. Росією, визнав делегацію Центр. Ради як самостійну..." і звуть це визнання "жахливою зрадою", бо ж мовляв, "Центральна Рада фактично не мала ніякої влади на Україні, єдиним представником українського народу міг виступати тільки Сов. уряд України" (Карпенко: "Імперіялістична інтервенція на Україні 1918-1920 р.", вид. Львівського Університету 1964 р.).

Щоб унеможливити участь української делегації в переговорах, було наказано харківському з'єднанню в Харкові винести постанову, в якій між іншим говориться про "союз українського народу з народами країни рад, про федеративні звязки з російською советською республікою". Але тому, що тоді ще було далеко до окуповання цілої України, щойно того ж 12 січня Ц.В.К. Сов. України на жадання Москви ухвалює скерувати до Берестя своїх делегатів Медведєва і Шахрая, з дорученням "діяти в складі мирної делегації російської федерації і заявити, що ніякі У.Ц. Ради не будуть визнані". Але на це все треба було також згоди Центральних Держав, яких треба було переконати, що У. Ц. Рада вже втратила і столицю і Україну.

Тимчасом, як ми вже згадували, не 11 січня, а щойно 30 січня вдалося москалям захопити Одесу, а дня 11 січня ще були в українських руках і Київ і Житомир і Полтава і Хутір Михайлівський і Глухів, і Чернігів, і Ромодан і Лубні і Конотоп і Бахмач і Крути. На Правобережжі ще більше важливих пунктів знаходилося в українських руках.

Навіть у самому Харкові щойно 10 січня москалі розброїли 2-ий український полк! Катеринослав був зайнятий 9 січня. Отже ясно з наведеного, що Троцькій 11 січня не міг заперечувати того, що існує велика територія, яка не підлягає Москві, яка має власний уряд — У. Ц. Раду і на ній є війська, які визнають владу того уряду. Звичайно Троцькій не міг знати, що величезна більшість цих військ є в стані розкладу і "оголо-

сять себе нейтральними". Власне тому, щоб мати формальні підстави говорити в Бересті і від України — Москва намагалася прискорити збройне захоплення України, а в першу чергу — Київ.

Для того, щоб собі улегшити підбій і окупацію України, московський уряд виносить постанови, які мали б свідчити про намір усталити з Україною мирні "сусідські" відносини. До таких належить напр. резолюція Ради Народніх Комісарів з дня 1 січня (нов. ст.) 1918 р., в якій сказано: "взявши на увагу, що Р.Н.К. завжди і безумовно визнавала право всякої нації, в тому числі і української, на незалежне державне існування, що всяка спроба усунути війну з Радою, коли б Рада визнала контрреволюційність Каледіна і не заважала війні проти нього, безумовно бажана.... постановила запропонувати Раді переговори про угоду на вказаних основах..." — це для опублікування в пресі і замаскування справжніх плянів Москви.

З другого ж боку, **того ж першого січня за нов. стилем**, дає Ленін таке розпорядження: "Тов. Сергій Орджонікідзе призначається тимчасовим Надзвичайним Комісаром Району України для об'єднання дій функціонуючих там радянських організацій в усіх галузях їх роботи (військової, продовольчої, банкової та інш.)." Природно, що це розпорядження лишалося тайним і було опубліковане вперше в 1945 році! Наступного дня наказано було Нар. Ком. Військових Справ видати Антонову, через Орджонікідзе, 5 мільйонів карбованців, самозрозуміло — на видатки, пов'язані з нападом на Україну. А третього січня наказує Ленін московському головнокомандуючому — Криленкові "не вірити У.Ц.Раді, діяти збройно, організовано і найрішучійше..."

Тимчасом у Києві, як лише московсько-більшевицькі відділи захопили арсенал, зараз же полуботківці й Вільні Козаки юточили його й спробували здобути його штурмом за підтримкою трьох панцирних авт. Але арсенал мав надто грубі мури, щоб можна було його здобути без артилерії. А тимчасом появилися відділи московсько-більшевицьких повстанців на Подолі і в районі залізничного двірця, а також і в інших частинах міста.

При дуже малій кількості оборонців дуже ускладнювала справу поява у різних місцях великого міста озброєних банд, які захоплювали в даній частині якийсь будинок чи установи

і унеможливлювали рух. Так напр. у віддалі приблизно двох кварталів (бльоків) від будинку У. Ц. Ради був великий багатопверховий готель "Прага". Його захопила і обсадила більша московська банда, що прийшла з Подолу, яка мала не лише рушниці, але й кулемети.

Таке становище змусило владу озброїти всіх співробітників Військового Міністерства, а також видати розпорядження, що співробітники інших міністерств, оскільки хочуть зголоситися до українських частин, які провадять боротьбу з ворогами — не тратять своїх посад в міністерствах.

Обдаровані націон.-персональною автономією меншини дуже часто, хоча й не були навіть більшовиками, "вправлялися" стріляючи з вікон, але... в українських вояків. Такі постріли носили, звичайно, спорадичний характер. Один-два постріли з якогось вікна чи горища і — вікно було замкнуте і ніде, нікого не було видно.

В той час, як далі продовжувалася облога арсеналу, на другий день захоплено було московсько-більшевицьким відділом київську товарову станцію і почалися бої на Великій Васильківській і Хрещатику. Повстанські відділи, які захопили Поділ і "Прагу", рівнож зайняли будинок старокиївського району міліції (поліції).

Частина Січових Стрільців, яка не брала участі в операціях поза Києвом, містилася в будинку семінарії, який стояв на горі й панував над Подолом і т. зв. Вознесенським спуском. Протягом перших двох днів боїв цей відділ Січових Стрільців не брав жодної участі в боях. Це не мало жодного звязку з "настроєм" стрільців, тому, що ця частина не була розложена пропагандою автономістів, у ній панувала дисципліна і рішало командування. Не маючи цілком докладних даних про те, чому перших два дні боїв команда частини заховувалась пасивно — не будемо робити жодних припущень в цій справі. На третій день, згідно з наказом командування, Січові Стрільці виступили. Московсько-більшевицькі відділи почали з Подолу обстріл будинку і уставивши в одному з домів коло самого Вознесенського спуску міномет, обстрілювали будинок протягом цілої ночі мінами та пробували штурмувати. Вранці сотник Кучабський, розділивши січовиків на дві групи, перейшов до наступу. Стрільці взяли Шекавицю і очистили велику частину Подолу. Дістався в полон і мінометчик. Ним був чех, найнятий більшовиками, який одержував за кожних 12 годин — 300

карбованців. Московсько-большевицькі відділи мали дуже великі втрати, а й Січові Стрільці втратили 67 убитими й пораненими.*)

Рівно ж Січові Стрільці рушили і в протилежний бік та взяли штурмом Старокиївський Район міліції. В цій операції брали участь сотник Чмола та сотник Черник. Цей останній, коли підійшли на віддаль яких 35 кроків до головної брами, оббитої залізною бляхою, вибіг наперед з кулеметом і особисто вирізав кулями отвір, до якого кинулися стрільці і під обстрілом, супроводжуваним вибухами ручних гранат, прорубали отвір і ввірвалися до середини та ручними гранатами й багнетами здобули будинок. Подібним способом здобуто було і готель "Прагу". Наступного дня підійшли вояки Гордієнківського полку (коло 300), які пробилися з західного фронту під командою полковника Петрова. Вони почали звільняти вулиці вже захоплені частково москалями: Інститутську, Миколаївську, Прорізну, Лютеранську, Фундуклеївську і далі Хрещатик у напрямі магістрату, а також Фундуклеївську в бік Пушкінської. Там у друкарні засіли москалі і їх довелося вибивати аж за допомогою панцерника. Як здобуто будинок, у ньому знайдено одного мертвого московського старшину і кулемет Кольта. Щойно описані бої відбувалися на вулицях, які знаходилися цілком близько від будинку Центральної Ради.

Билися проти ворога ті самі Полуботківці*) з якими так ганебно поведилися автономісти в липні 1917 року, Вільні Козаки і Гордієнківці, боронячи У. Ц. Раду! Після цього Гордієнківці пробилися до Великої Володимирської і далі до Софійського Майдану. Там зійшлися передові стежі Січових Стрільців з Гордієнківцями. Частина Січових Стрільців уже більше двох годин відбивалася, оточена московськими відділами в будинку Центральної Пошти. Після цього Гордієнківці другого дня були скеровані в бік Арсеналу, а ще перед тим викликаний був з фронту між Київом і Полтавою Слобідський Кіш під командою Петлюри. Гордієнківці, просуваючися через Липки, обсадили передтим Державний Банк і навязали контакт з Бог-

*) Це б то — коло 50 відсотків, бо в Києві була лише частина С.С. — решта була поза Київом.

*) Їх число під ту пору, в наслідок політики У. Ц. Ради, не перевищувало кількох сотень.

данівцями, які з іншого трохи боку билися на підступах до Арсеналу. Вночі московсько-большевицька банда захопила водотяг і електривню і так позбавлено Київ води і світла. Проти них було скеровано Полуботківців.

Гордієнківці рівно ж не були встані взяти Арсенал без гармат, а гармати їхні були на станції Київ II, звідки їх не було можливо довести. Підвечір вдалося чорноморському моряцькому куріню (150 душ) разом з Полуботківцями відбити водотяг і електривню та урухомити їх.

Тимчасом арсенальці безуспішно пробували знова відбити ланцюговий міст від Гордієнківців, бо ж їх завданням було улегшити військам Муравйова захоплення міста. За викликаним з полтавського напрямку у Київ кошем Слобідських Гайдамаків і Січових Стрільців на віддалі яких 20 кілометрів, посувалося московське військо.

На другий день прибув на допомогу в розпорядження штабу Вільного Козацтва курінь залізничників, який складався з охотників, дуже слабо вишколених у військовій справі.

Надтягнув Кіш Слобідських Гайдамаків. Червоні Гайдамаки перейшли ланцюговим мостом, а Чорні — з боєм здобули і перейшли стратегічний міст і зайнявши Печерський Ринок навязали контакт з Богданівцями. Так було доконане цілковите оточення Арсеналу. "Невтральних" Сагайдачників, які нишком постачали набоями Арсенал, розброїли Червоні Гайдамаки.

Слідуючого дня вранці згідно з пляном почато атаку Арсеналу. Цим разом уже в ній брала участь і артилерія. Атака закінчилася здобуттям Арсеналу.

У Києві могло б вже 4 лютого прийти до цілковитої ліквідації повстання, але вздовж залізниці і залізницею, що вела з Бахмача, вже підходили до Києва головні московські сили під командою Муравйова.

Тут не зашкодить пригадати, що сотня юнаків і Помічний Студентський Курінь (який фактично складався не лише зі студентів, але й із середньошкільників, що не пройшов навіть мінімального вишколу), не маючи можливості затримати на ст. Крути в багато разів переважаючі московські війська, частково відступили, а частково загинули (майже весь Помічний Студентський Курінь) і власне тому до Києва могли надтягнути згадані московські частини також з північного сходу.

Як ми знаємо, боронило стації Крути юнаків, студентів, середньошкільників, гайдамаків і вільних козаків разом коло

350 осіб, 12 кіннотчиків і 3 гармати, а наступали на стацію Крути частини Червоної Гвардії й матроси в числі 6000. Помічний Студентський Курінь, що зайняв становища по лівому боці залізничного тору, — не помітив, що юнаки на правому боці почали відступ, і лишився, потрапивши в цілковите оточення. Спроба атаки закінчилася знищенням Помічного Студентського Куреня, з якого лише 27 душ дісталася в полон і були всі на другий день розстріляні. Так з 30 на 31 січня москалі зайняли Крути. Юнкери відходячи нищили мости й псували тор, але не зважаючи на це, все ж 4 лютого московське військо вже стояло під Києвом, що на 4 лютого був майже звільнений від большевицьких повстанців. Негайно московські війська почали обстрілювати Київ з важких гармат і на вулицях розгорнулися важкі бої. Чим вони закінчатся — кожному було ясно.

Тимчасом політики з У. Ц. Ради в своєму засліпленню нездатні були ані зробити належного висновку з національного складу військ, що сунули через Україну на Київ і його почали бомбардувати, ані зрозуміти, **за що** москалі з тих наступаючих відділів кладуть своє життя, ані зробити висновок з національного складу тих, хто в Києві провадив боротьбу, хто обстрілював з-за рогу українські частини, ані з того красномовного факту, що жодні антибольшевицькі московські організації, як рівно ж і московські старшини, яких було дуже багато в Києві, не виступили проти московських большевиків, бо вони **трактували боротьбу як національну.**

Виховані на писаннях М. Драгоманова, автономісти вірили в "космополітизм московської демократії", вони твердо були переконані, що то є соціально-ідеологічна боротьба, це б то, що це є "громадянська" війна, і тому в цю трагічну хвилину займалися... обговоренням і ухвалами законів... земельного закону і закону про 8 годинний день праці!

Щоб будь-який закон став справді законом, треба, щоб законодавці **мали в своїх руках владу** в державі. Це — "азбучна" істина і лише діти могли не задумуватися над тою передумовою. Наші автономісти, як бачимо, і над тим не думали. Вони хотіли в Києві продержатися можливо довше, як писав М. Грушевський в своїй "Історії України": "бодай до моменту, коли справа миру буде рішена зовсім". А після цього?

Після цього наші автономісти думали, що їм властяться усталити якийсь лад, демобілізувати армію, добитися повороту по-

лонених, яких усвідомлював Союз Визволення України, але вони не задумувалися над тим, що для реалізації того всього — треба мати під ногами якусь власну територію, а для її втримання хоча б протягом двох-трьох місяців — треба мати не 3.000 вояків, а **значно, значно** більше!

Закликати німців вони тоді ще не думали.

Полонені не могли зявитися моментально і то як готові до бою військові частини всіх родів зброї, а евакуація в напрямі на Житомир і Сарни — вказує, що вони по втраті Києва, почали числити на ту чи іншу німецьку допомогу. "Закони", ухвалені під обстрілом, були просто "літературною творчістю", яка тоді не могла змінити ситуації, а пізніше — пошкодила лише автономістам соціалістичного напрямку, бо улегшила німцям dokonання перевороту.

Тимчасом москалі зайняли Дарницю 4 лютого, а 5 лютого; використовуючи, як привезені важкі гармати так і ті, які були залишені по розброєнню московсько-большевицької артилерії неушкодженими, почали обстріл міста, який ставав з кожною годиною дужчим і тягнувся чотири дні. Де-які московські частини переправились через Дніпро і дісталися до Києва.

Можемо лише подивляти героїзм жменьки українських вояків, які в тих виняткових несприятливих умовах боролися далі проти більш ніж десятикратно численнішого ворога.

Вночі на 9 лютого наші частини разом з міністрами (соц. революціонерами, бо підчас боротьби за Київ ще дійшло до локікання нового уряду з самих українських соц. революціонерів) залишили Київ і подалися до Житомира.

Таким чином бої за Київ тривали 10 днів.

Існуючі джерела однозгідно подають, що загальна кількість українських вояків, які залишили Київ, рівнялася 3.000.

Московські большевики під оглядом брехливості не рижняться, звичайно, від москалів інших переконань. Ми знаємо, що більшість перемог, якими так люблять хвалитися москалі, вони одержували при чотирьох, а то й п'ятикратній числовій перевазі, згадати хоч би їхню полтавську перемогу або й те, що напр. у першій світовій війні вони терпіли поразки при майже трьохкратній числовій перевазі над німцями. Звичайно, згодом, вони люблять забути таку "неприємну подробицю".

Не інакше є і в цьому випадкові. Коли ми зазирнемо до "Української Радянської Енциклопедії" т. IV, то на ст. 348-349 прочитаємо таке: "Жорстокі бої відбували на вулицях Мико-

лаївській, Московській, Володимирській та інш. Центральна Рада, викликавши додатково 20 тисяч солдатів з фронту, добила значної переваги в силах і техніці, перешкодила зєднанню загонів ріжних р-нів міста, ізолювала революційну фортецю "Арсенал". В жорстоких шостиденних боях (22 січня — 4 лютого) петлюрівським військам вдалося захопити "Арсенал"..."

Так москалі, щоб більш заїмпонувати сучасникам, які не знають правди, зважилися навіть 20.000 солдатів представити беззастережними прихильниками У. Ц. Ради, щоб таким чином збільшити в десятеро ті сили, які зліквідували організоване з наказу Москви повстання. Не дурно наш нарід має приказку: "бреше, як москаль!"

Дня 9 лютого вступили до міста московські війська разом зі своїм комендантом — полков. Муравйовим.

Виконуючи наказ свого командування, московські вояки першого ж дня розстріляли коло 4 тисяч осіб. У наступні дні розстріли продовжувалися, але число розстріляних уже було меншим. Багато людей було розстріляно цілком випадково, Напр. студенти Володимирського університету мали особисті посвідки, друковані на червоному папері, зложеному в формі малої книжечки. Такого ж кольору і формату мали посвідки вояки українських частин, що боронили місто. Малописьменні, а то й цілком неписьменні, вояки московських відділів розстріляли не одного і не двох студентів, уважаючи знайдені у них посвідки — посвідками військовими. Навіть один большевицький діяч (Затонський) ледь врятувався від розстрілу просто на вулиці. Тоді загинуло в Києві з московських рук багато українців, бо все вістря терору було скероване не проти "буржуазії", тільки проти українців. Одночасно всюди, в школах, установах і в урядованню — верталися до московської мови і зникла українська преса. Московська большевицька армія принесла на своїх багнетах нову окупацію і пановання московської культури. Зайняті райони України стали жертвою веденого на широку скалю грабунку. Грабували й вивозили негайно на Московщину все, що лише можна було: збіжжя, худобу, свині, бараболю, цукор, зняряддя хліборобське і навіть машини. Лише на південь від Києва простяглася досить значна територія, яку міцно тримало в своїх руках звенигородське "Вільне козацтво", якого ті сили, що ними розпоряджався Муравйов, не могли перемогти.

У Києві ж, ширячи терор, усеж окупаційна влада хотіла

створити ілюзію, що настали "нормальні часи". З цією метою було наказано зашклити всі знищені підчас бомбардування вікна, для чого було реквіровано всі запаси скла, які були в місті. Численні групи вбитих і розстріляних, яких було досить на вулицях міста — наказано бурмістру Рябцову під загрозою кари в 100.000 рублів усунути протягом 24 годин.

Навіть (на папері) було заборонено "самочинні труси", але одночасно було оголошено, що військо потребує білизни і тому населенню наказано віддати "надвишку" білизни своїм "визволителям", залишаючи на душу лише по дві зміни. Самозрозуміло, що "шукання за надвишками", яке було припоручене большевицьким воякам, не уважалося "самочинним трусом". Магістрату ж доручено було стягнути для московських большевиків досить велику "контрибуцію" з київської буржуазії. Українські гроші оголошено не важкими. Членів У. Ц. Ради оголошено карними злочинцями, що підлягають арештові, а їхнє майно — конфіскації. Урядовцям міністерств наказано негайно зголоситися до праці, а замість міністрів поставлено "народніх секретарів". До цього "Народнього Секретаріату" ввійшли: Євгенія Бош (внутрішні справи), Юрій Коцюбинський (військові справи), В. Аусем (фінанси), Є. Терлецький (земельні справи), Мартинов (пошта і телеграф), В. Затонський (освіта). Природно, що Ю. Коцюбинський — взагалі не грав жодної ролі, як рівно ж і Затонський.

Ще найбільший голос мала знайома вже читачам бувша комісарка другого гвардейського корпусу — жидівка Бош і московські большевики, але фактично влада в місті була в руках Муравйова і командуючого другою армією — Ремньова.

Треба підкреслити, що навіть вороже настроєні до большевиків московські кола льояльно ставилися до окупантів, а "голова міської управи" (бурмістр) Рябцов привітав вступ московсько-большевицького війська, як "відновлення єдиного загально-російського фронту".

Але окупантам вдалося протриматися в Києві лише від 8 лютого до 1 березня і тому вони не встигли вповні виявити себе.

Про господарювання москалів у Києві пізніше, вже 3 березня, подає такі відомості московський часопис "Кієвская Мисль": "На підставі зібраного Українським Червоним Хрестом матеріалу" підчас панування червоних москвинів у Києві

протягом десятих день "вбито в Київі понад 5.000 осіб. З більш свідомих осіб згадано митрополита Володимира, міністра хліборобства Зарудного, лікаря Бочарова, журналіста Пугача і укр. політ. Бочковського. Трупів трьох останніх страшенно покалічені й здерто з них навіть одяг. Розстріляно 168 гімназійних учнів, які вписалися до українського війська. Та ж доля випала і 215 морякам українського морського корпусу, які заховувались нейтрально підчас боїв." ("Кієвская Мисль", 3. III, ст. 22-25).

Про справжнє ж відношення українського народу може свідчити хоч би те, що писала московська большевицька "Правда" з дня 18 січня на підставі власних відомостей з північно-східних земель України, а саме: "Уряд комісаря харчових засобів і здобування їх на українській території" доручено народньому комісару Лукомському. Весь технічний апарат, як залізниця, стаційні комісари, агітатори і **летючі ревізійні відділи** додано до його диспозиції. По селах, економіях величезні запаси збіжжя, на цукроварнях України є маси цукру, по станціях — повно вагонів з каменним вугіллям. На жаль, залізниця в страшенному стані: курсько-московська залізниця може денно перевезти лише 115 вагонів замість нормальних 1500. **Наші комісари... мають багато клопотів з українськими сільськими комітетами, які не хочуть видати збіжжя.**"

Так виглядало "визволення" українського народу "братнім пролетаріятом".

X.

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР І ВІЙСЬКОВА УМОВА З НІМЦЯМИ. ПОВОРОТ ДО КИІВА. ЗВІЛЬНЕННЯ УКРАЇНИ ВІД МОСКОВСЬКОГО ВІЙСЬКА.

Поки в Київі й на Україні взагалі відбувалися описані попередю події, в Бересті йшли мирові переговори з Центральними Державами.

Уряди Німеччини й Австро-Угорщини безперечно знали лише дуже приблизно про те, що діялося на Україні, але ті відомості були неповні, а найголовніше — їм були ще невідомі наслідки московського нападу на Україну. Але й те, що вони знали, давало їм підстави не надто числитися як з москалями

так ще більше з українцями, як з мілітарною силою. Однак з другого боку становище самої Австрії (а тим самим і Центральних Держав взагалі) було катастрофічне. Наслідком цього Центральні Держави не могли використати своєї безперечної мілітарної переваги і були дуже зацікавлені в тому, щоб довести переговори до підписання миру.

Щоб читач міг сам зорієнтуватися, в чому справа, наводимо далі кілька цитат із щоденника графа Черніна — міністра закордонних справ Австро-Угорщини, що її він заступав у Берестю, і ген. Гофмана, за працею прсф. Д. Дорошенка "Історія України", 1917-1923 р., т. I, ст. 301:

"З Відня приходять голоси одчаю, які домагаються харчів. Прохають, щоб я звернувся за допомогою до Берліна, бо інакше катастрофа за дверима." Це датоване було 16 січня, а дня 17 січня він же записує: "Погані новини з Відня і його околиці; великі страйки наслідком зменшеної видачі муки і затяжність переговорів у Бересті. Слабкість віденського міністерства пахне трупом."

Ген. Гофман, як сам це пише, на доручення графа Черніна, щоб прискорити підписання миру, приватно розмовляв з двома українськими делегатами: Севрюком (с.-р.) і Любинським ("нац.-рев." — самостійник). Обое домагалися прилучення Холмщини і українських земель Австро-Угорщини. "Тому; що я", оповідає Гофман, "уважав і уважаю самостійну польську державу за утопію, я не мав жодного вагання: обіцяти українцям мою допомогу в їх домаганнях що-до Холмщини. За те я вважав за безсоромність претензію до областей Австро-Угорщини і це я сказав у доволі різкій формі обом панам." Той же Гофман, додає Д. Дорошенко, сказав українським делегатам, що коли вони хочуть мати право заключити мир незалежно від того, чи заключить його Советська Росія, **то український уряд мусить формально проголосити цілковиту самостійність Української Республіки**".

Про становище ж Австро-Угорщини пише Гофман: "Становище гр. Черніна було тоді дуже важке з огляду на раптову харчову катастрофу у Відні, що наступила по вині короткозорости австро-угорського уряду. Щоб не допустити до голоду, треба було просити допомоги в Берліні. Берлін, що правда, допоміг, хоч і сам терпів біду, але самозрозуміло, граф Чернін не міг уже після того грозити своїм сепаратним миром із Троцьким, або заходитися біля такого миру. З другого боку

український мир, який досі був для мене скоріше засобом, щоб примусити нам Троцького, робився тепер для графа Черніна **конечною необхідністю**, — як хлібний мир. Погано було для Австрії, що її важкого стану не можна було приховати **перед українцями.**”

Щоб ситуація була цілком ясною — наводимо ще таку нотатку гр. Черніна: “Від часу, як у нас почалися заворушення, **українці знають, який наш стан і що ми мусимо** підписати мир, щоб дістати збіжжя. Тепер вони домагаються окремих прав для Галичини...”

“Зайдлер і Ляндвер ще раз телеграфічно пояснюють, що без українського збіжжя катастрофи уникнути не вдасться... Без привозу ззовні, каже Зайдлер, за кілька тижнів почнеться масова смерть. Німеччина та Угорщина не дадуть уже нічого. Всі відомости кажуть, що Україна має високу надвишку хліба. Все питання в тому, чи ми його в свій час дістанемо. Я маю надію. Та коли ми скоро не підпишемо миру, тоді в нас повторяться розрухи, а після кожної демонстрації у Відні мир стає дорожчий — тому що панове Севрюк і Левитський відчитують ступень голоду по цих заворушеннях, мов на термометрі...”

Трохи згодом гр. Чернін нотує: “Вплив заворушень у Відні — катастрофічний. Українці вже не переговорюють, а **диктують!**”

З наведеного ясно, що на міжнародньому полі все склалося для українців добре. Але наші автономісти, що були в складі делегації (В. Голубович, М. Левитський, О. Севрюк, М. Полоз), ні самостійник (М. Любинський), самозрозуміло, не були жодними германофілами і тому енергійно боронили перед Центральними Державами інтересів України.

Голова московської делегації не був своєчасно поінформований про успіхи московської зброї, лише знав теоретично-пропагандовий підхід московських большевиків до всіх національних проблемів і тому на початку не міг поставити спротиву і робити труднощі українській делегації, а потім — вже було запізно.

Дня 18 січня на пропозицію Троцького*) зроблено було 10 денну перерву, щоб делегати могли розіхатися і порозумітися

*) Ця пропозиція була наслідком наказу Леніна, який хотів використати перерву для окупації України.

зі своїми урядами що-до питань, які виникли в процесі переговорів, і дістати нові директиви. Четверо українських делегатів виїхало дня 20 січня через Львів до Київа і, по дорозі, у Львові їм вдалося передати діячам наддністрянським, щоб вони приготували свої вимоги і постарались їх доручити нашим делегатам в поворотній дорозі, що вони й зробили, доручивши меморандум, в якому ждали виділення українських земель Австро-Угорщини в окремий коронний край.

Ще в день відїзду українських делегатів австрійський цісар запитував графа Черніна про те, "які уступки роблять українцям і як далеко йдуть домагання українців спеціально що-до Угорщини". На це граф Чернін дав таку відповідь: "Українці домагаються власного українського коронного краю під берлом Габсбургів, який охоплював би східну Галичину і всю, або що найменше частину Буковини. Я маю вражіння, що вимагаюча ("erpresserische") тактика українців буде ставити нам ще дальші вимоги, які можливо стосуватимуться й угорської області. Безпосередні анексіоністичні бажання українців, хоча й були виставлені в часі переговорів, але через мій негайний опір були залишені і, надіюсь, більше не будуть повторюватись."

Українська делегація прибула до Київа 23 січня і її справоздання, а з окрема становище М. Любинського, як це вже ми згадували, були одним із рішючих чинників, що спричинив видання IV Універсалу, яким проголошувалася самостійність України. Це сталося, як знаємо, вночі з 24 на 25 січня.

В. Голубович, у звязку з реконструкцією кабінета міністрів, уже не вернувся до Берестя, тому було визначено нову делегацію в складі: О. Севрюк (укр. с.-р.), голова делегації, М. Любинський (нац.-рев.) і М. Левитський (укр. соц.-дем.).

Делегація, як стверджує О. Севрюк, жодних стислих інструкцій не одержала, крім наказу "Заключайте швидче мир". Лише М. Грушевський, в розмові з Севрюком висловив жаль, що в звязку з категоричним спротивом ген. Гофмана (зі стратегічних міркувань) не вдасться включити в склад української держави де-яких незначних частин Підляшшя, і зазначив, що закладення миру може відбутися лише при виділенню Східної Галичини і північної Буковини в окремий коронний край.

Українська Ц. Рада знала про підготовку московськими большевиками повстання і враховувала те, що велика частина

української території зайнята вже москалями та що вона, **завдяки своїй політиці, залишилася без армій** і тому, не маючи певности що-до завтрашнього дня, У. Ц. Рада дала делегації уповноваження, на випадок, коли б сама не могла того зробити, ратифікувати мирний договір.

Дня 28 січня почали московські большевики в Києві повстання, а делегація відїхала дня 29 січня вночі. Перед відїздом взяв Севрюк рівно ж мандат на ведення в Бересті переговорів з представниками маріонеткового харківського "уряду", який в Шепетівці, яку захопила якась большевицька банда, врятував делегацію від арешту і її пропустили їхати далі.

Дня 1 лютого вранці вони були вже в Бересті. Саме тоді зіпсувався апарат Юза, підчас передавання подробиць про бої в Києві, лишаючи делегацію на кілька днів без будь-яких інформацій.

Підчас тої ж перерви граф Чернін був у Відні і уряд на своїх нарадах за участю цісаря, вирішував складне питання: чи вдасться провести в парламенті, незважаючи на завзятий спротив поляків, закон про утворення окремого коронного краю зі Східної Галичини та Буковини.

Угорський міністр-президент був проти створення окремого коронного краю на підставі мирової умови, як проти втручання у внутрішні справи Австро-Угорської держави. Граф Чернін відповів, що Австрії загрожує голодова катастрофа і не має іншого виходу. Тоді граф Буріян (міністер фінансів) запропонував не включати цієї постанови до мирової умови, лише скласти що-до цього окремого тайного договору. Цісар висловився за підписанням миру і за згодою на створення окремого коронного краю.

Отже з цього боку не загрозували Україні жодні перешкоди. Але підчас відсутности української делегації московська делегація змінила своє становище що-до України, бо до Берестя прибули представники маріонеткового харківського "уряду", які ввійшли в склад московської делегації, а Троцький заявив, що більша частина України **вже не підлягає Укр. Ц. Раді**, та що тому без апробати московського уряду жодна умова з Укр. Ц. Радою не буде важною.

Так мстилася тепер не лише на наших автономістах, але, на великий жаль, і на долі України, їхня дотеперішня політика! **Коли б вони, як цього домагалися українські самостійники, своєчасно створили українську армію, замість її розкладати,**

то не змогли б москалі захопити наших земель, а коли б тоді, як того домагалися українські самостійники, замість оглядатися на москалів уклали б сепаратний мир — справа виглядала б інакше, а найголовніше — не довелось б просити у німців військової допомоги і то при відсутності бодай кількох власних дивізій.

Подані нами безсумнівні факти і незаперечно єдиноможливі з них висновки, показують наочно, яке величезне значіння мають на перший погляд навіть "принадні" ідеї. Пропаганда Драгоманова проти потреби самостійности України і за konieczність тісної співпраці з московською демократією, поєднана з пропагандою зайвості сталої армії, пізнійше підтримувана де-якими соціалістичними течіями, дала пів віка пізнійше такі конкретні наслідки: 1. неможливість використати в Бересті винятково сприятливу конюнктуру, 2. окупацію України Московщиною, 3. спровадження німців на Україну, 4. нову московську і польську окупацію, 5. зменшення на яких 60 мільйонів українців (частина з них загинула в страшних муках голодовою смертю) і 6. перетворення Московщини по другій світовій війні в імперію світового значіння.

Самозрозуміло, ті ідеї не були єдиною причиною того всього, але були одною з найголовніших причин. Тепер, по другій світовій війні, серед української еміграції працюють як вихованці червоної, так і білої, Московщини над відновленням і закріпленням тих ідей, лише в де-що змодернізованій формі (і це ж саме робить влада на окупованій Україні), щоб, коли б у майбутньому виникла нова нагода до боротьби — ударенити використання тої нагоди і так забезпечити Московщину від будь-яких несподіванок. Помилки, які ми тут розглядаємо, можуть бути осторогою на майбутнє і "протиотрутою". Але, вертаймося до опису перебігу подій.

Треба признати, що наші молоді дипломати, в цих нових умовах зуміли належно заховатися і довести до підписання миру. Ми не подаємо подробиць, бо вони досить вичерпуючо були зясовані в збірнику "Берестейський мир", виданому у 1928 р. "Червоною Калиною" у Львові, а також у споминах графа Черніна та генер. Гофмана. Ці останні не раз їм висловлювали належну похвалу, яка тим більше цінна, що дипломатам Центральних Держав, власне завдяки захованню М. Любинського та О. Севрюка, не вдалося використати нове стано-

вище московської делегації і накинути Україні той проєкт мирової умови, який вони приготували.

Коли в зв'язку з українським проєктом знову мусіли Чернін і Кольман їздити до Берліна для обговорення ситуації, то Л. Троцькій перед їх відїздом показав їм радіотелеграму з 3-го лютого, що ніби то москалі здобули Київ, але українським телеграфістам пощастило знова налагодити зв'язок з Києвом апаратом Юза і так було усталено, що радіотелеграма Троцького не відповідала правді.

Та незважаючи на всі перешкоди, дня 9 лютого таки був підписаний мир і граф Чернін вислав негайно до Відня таке повідомлення:

"Підписаний сьогодні в 2 годині ранку мировий договір між Союзними Державами з одного боку і Українською Народньою Республікою з другого, містить в загальних рисах такі умови: границя між Монархією й Укр. Народньою Республікою залишається та сама, що була між Монархією й Росією. Що до Польщі, дістає Україна границю, яка в деталях буде установлена допіру змішаною комісією "згідно з етнографічними відносинами і з оглядом на бажання населення", і яка взагалі йтиме від Тарнограду до Білгорою і далі вздовж західньої межі Холмської губернії. При цім подумано, що західня частина Холмщини, яка переважно є польська, лишиться при Польщі, східна ж, яка є українська, має припасти Україні. Через відповідне представлення цієї думки перед громадянством буде спробовано заспокоїти теперішнє схвильовання польських кругів відкликом до цієї засади, що спирається на праві народів на самоозначення.

Додаткова умова:

1. Евакуація окупованих областей Укр. Нар. Республіки, отже головно Волині й Холмщини, хоча має наступити "безпроблемно" після ратифікації мирового договору, але переведення цієї евакуації доручається комісії, яка по мовчазній згоді переводитиме цю евакуацію в пізнішому часі і поступнево. Ця угода дає нам змогу відкладати евакуацію на який схочемо час. Україна сама бажає, щоб окупація продовжилась ще довший час, бо всна не в силі перейняти на себе організацію краю.

Кошти війни і воєнне відшкодування відпадають з обох боків. За-для торговельних зносин утворюється такий режим: аж до 31. липня ц. р. обмінюються держави почвірного союзу

і Укр. Народ. Республіка **цілою** надвишкою сільсько-господарських продуктів і індустріяльних виробів. Ці надвишки мають бути установлені негайно після підписання миру комісією, яка зійдеться в Києві. Ця комісія установить також негайно спосіб доставки і транспорту.

II. В протоколі, який має бути держаний в таємниці, зазначено, що Україна посідає надвишку збіжжя що найменше в один мільйон тон, яку вона має дати до розпорядження центральним державам, і що ми маємо допомогти в організації транспорту, при чім подумано про дуже далеко йдучу поміч через виставлення військового й технічного персоналу, так що постачання має опинитись в наших руках. В цьому таємному протоколі зазначено, що ми тільки тоді готові будемо ратифікувати договір, коли ця київська комісія винесе детальні постанови в зазначеному вище зміслі. Після 31. липня протягом 6 місяців по заключенні загального миру є в силі в загальних рисах наш старий торговельний договір з Росією. Для часів після цього періоду має бути заключений новий договір.

III. В одному великому додатковому договорі, який ще не підписаний, хоч уже готовий і буде підписаний цими днями, будуть урегульовані всі адміністраційні, юридичні та інші деталі. Важким серед цих умов є, що поворот коштів за удержання полонених взаємно скасований, але натомісць приватні особи в запіллі можуть доходити відшкодовання за свої втрати.

IV. В звязку з цілим оцим мировим договором стоїть **таємна декларація**, якою обмінялися лиш я та українські делегати; в ній ми говоримо, що майбутні приязні відносини будуть скріплені тим, що польська, німецька і жидівська меншості на Україні, та українське населення Австрії будуть забезпечені в їх культурному й національному розвою. Я зі свого боку приймаю до відома, що Україна вже видала закони в цім зміслі; українські делегати приймають до відома, що Його Царська й Королівська Апостольська Величність при вступі на престол і в тронній промові приобіщав розбудову вже існуючих в Австрії установ і що австрійське правительство після цього постановило не пізніше 20 липня ц. року внести законопроект, згідно з яким "частина східньої Галичини з переважаючим українським населенням мають бути відлучені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один коронний край", та що "австрійське правительство всіма способами, які стоять до йо-

го розпорядимости, буде старатись, щоб цей законопроект дістав силу закону". В кінцевому розділі оголошується, що ця декларація має держатися в таємниці і що вона тратить силу, якщо Україна не виконає котроїсь з умов договору. Тим способом створення нового коронного краю, який складався б з східньої Галичини й Буковини, звязане з умовою, що Україна дасть до розпорядження центральних держав до 31 липня один мільйон тон збіжжя.

Я прошу Вашу Ексцеленцію повідомити про це Його Ц. і К. Апостольську Величність і обох міністрів-президентів і особливо підкреслити, що мої міркування що-до умови про східню Галичину являються виключно персональними і мають триматися в абсолютній таємниці. Текст договору і декларації будуть вислані з курером, як тільки будуть готові копії."

Як бачимо з наведеного, мирова умова була такою, яку за тих обставин можна було уважати винятково доброю. Все, що потім сталося — не було наслідком берестейської умови, тільки наслідком засліпленої політики наших автономістів, веденої ними від початку революції, все то було одною з ланок ланцюга, причиново повязаного з попередніми ланками.

Німці в хвилину підписування умови не уявляли собі того, що діялося в Україні і з ким вони ведуть переговори!

Ще наприклад у повідомленню "Бюра Вольфа" з дня 4 лютого ми можемо знайти хоч би таку звістку: "Коло Київа зібралося пів мільйона українських військ під проводом своїх офіцерів".

А в дійсності в момент підписання миру чолові представники уряду автономістів уже покинули Київ із жменькою воєнків. Житомирський магістрат, що подібно до інших складався з москалів, жидів і наших москвофілів, так як і київський, воєлів бачити **московських** большевиків, а не **українських** соціалістів, а тому, з винятковим нахабством дав зрозуміти урядові, що його перебування в Житомирі не бажане і просив його залишити місто. Тимчасом **московські** большевицькі відділи колишньої VII Армії, що була на фронті, захопили Проскурів, Жмеринку й Козятин, а потім — Бердичів.

З Київа відходили військові частини **без пляну**; особи, які мусли б знати про евакуацію (напр. ген. Кирей зі штабом оборони Київа), не були своєчасно повідомлені, навіть де-які міністри довідалися про евакуацію коло 12 години ночі, а де-які частини продовжували боротьбу!

Відступ прикривав Республіканський полк під командою Болбочана, що був повязаний з самостійниками.

В містечку Ігнатівці переведено реорганізацію військових частин, які зеднано в "Окремий Запоріжський Загін" з двох куренів. Кіш Гайдамаків під проводом С. Петлюри і "Вільні козаки" Києва створили собі третю групу.

Військова влада вирішила евакуацію Житомира і скерувала її на Сарни, які з цією метою були зайняті. Рівне, після цього було зайняте, а звітти скеровані були військові частини в напрямі Ковеля, а з Сарн — в напрямі Луниці. Це посування показувало, що метою тих операцій було наближення до німецьких бойових ліній.

Винятково важке положення (безвихідне) змусило наших автономістів звернутися до німців з проханням дати збройну допомогу. Німці, все ще не уявляючи собі справжнього стану, початково, як це подає безперечно добре поінформований в усьому П. Христюк, один із заступників голови У. Ц. Ради, на стор. 139 тому II своїх "Заміток і матеріалів до історії української революції" спочатку, через українську мирову делегацію запропонували "звернутися до правительства Німеччини з закликом розпочати офензиву на Петроград з метою відтягнення московських сил з українського фронту. Ця пропозиція була рішуче і одноголосно відкинута кабінетом Голубовича."

З того випливало б, що наші автономісти справді були "самоотверженими малоросами", які згодні були віддати в неволю чи то московську чи то німецьку цілий український нарід, аби лише врятувати від небезпеки нарід московський!

Таке "рішуче й одноголосне" рішення варте тим більшого осуду, що власне автономісти несуть майже всю відповідальність за катастрофу. Щоб було ясно — нагадуємо ще раз слова Винниченка: "Не своєї армії нам соціал-демократам і всім цирим демократам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію треба організувати, а всіх українців-солдатів освідомити, згуртувати, організувати..." і т. д. і т. д.

Не хотіли наші автономісти допустити до створення української армії, розкладали ("освідомлювали") кожную організовану самостійниками частину, вели шалену пропаганду проти "мілітаризму" і... досягли свого! В критичну хвилину лишилися і вони і український нарід без війська. Стверджують фізики,

що "природа не терпить порожнечі" і ця теза і в політиці є справедлива. Хто не хотів мати на своїй землі власної армії — мусить погодитися на перебування на ній чужої, з усіма впливаючими з того наслідками.

Вправді наші автономісти звернулися спочатку до німців з проханням, яке могло зародитися лише в головах автономістів. Вони просили виділити ті частини австрійської армії, які склалися з українців, зформувати частини з українських полонених, а німців просили взяти на себе "охорону північного кордону України".

Все це, звичайно, було цілком нереальним. Ті австрійські частини, які склалися з українців, були на італійському фронті і стягнення їх звідти та заміна іншими в кожному разі зайняла б пару місяців. Самі полонені рівно ж не могли бути "основною силою" та і на їх перетворення у військові одиниці рівно ж треба було часу. Що ж до "охорони північного кордону України" німцями, тої України, яка в ту хвилину була мало не вся зайнята москалями, — то це лише нашим автономістам могло здаватися реальним. Жодне командування не пішло б на те, щоб витягнути свою бойову лінію на яких 1500-2000 кілометрів, не маючи забезпеченого запілля.

Так чи інакше, але вже саме це прохання вплинуло на німців так, що вони відразу почули себе панами становища і стали робити кроки, щоб не додержувати неприємних їм умов, а разом з тим вони уважали багато певнішим, ніж чекати на додержання українцями обіцянки достарчити потрібну кількість збіжжя, взяти цю справу у свої руки. Тому німці запропонували уділення допомоги власними військами, які, після оформлення цієї справи зараз же почали посуватися в Україну.

Та ще німці не встигли рушити, як вже добилися від української делегації передачі "на переховання" оригіналу тайної умови що-до виділення Галичини й Буковини в окремих коронний край. Рівно ж довелося зробити незначні уступки щодо Холмщини. Такі були дальші наслідки "антимілітаризму" наших автономістів!

В той час, як невеличке наше військо билосся з москалями, а німці — готувалися до наступу, У. Ц. Рада також не дармувала.

"Мала Рада" (яка, як знаємо, і перед тим діяла, як сталий орган виділений У. Ц. Радою) ухвалила 25. II. 1918 року впровадження в Україні "нового стилю", а далі ухвалено впрова-

дження власної монетарної системи. Згідно з тим законом, як основна грошева одиниця прийнята була гривня, яка мала б 8,712 доль щирого золота і ділилася на 100 шагів. Монети мали бути: 20 гривен — золоті, по 1 гривні — срібні, а 1, 2, 5 і 50 шагів — з іншого металу.

Тоді ж було ухвалено новий адміністративний поділ України і ухвалено було прийняти знак тризуба, як український герб та закон про українське громадянство: "Громадянином УНР вважається кожен, хто родився на території України та пов'язаний з нею постійним перебуванням, та на цій підставі відбере собі свідоцтво приналежності своєї до громадян УНР. Для відібрання свідоцтва про приналежність до громадян УНР, ті, які відповідають умовам ст. I, мають на протязі трьох місяців від дня публікування цього закону зложити урочисте приречення на вірність УНР.

Подавати просьби про прийняття в громадянство Республіки можуть особи, що постійно прожили 3 роки на території Республіки, не помічені були ніколи в діяльності зверненій проти Української Держави, й до того тісно зв'язані з її територією своїм промислом чи заняттям."

Тимчасом, під оглядом політичним часто маловироблені, звичайні вояки і старшини тої маленької, мініатюрної української армії, які хоча часто навіть не знали про існування писань Драгоманова, але зате з захопленням читали "Кобзаря". мріяли про козацьку (це б то — "свою") Україну і божевільно любили свій побут, українські пісні та свій нарід, — власне вони, від оборони перейшли до наступу.

Дня 24 лютого був з боем взятий полковником Болбочаном Житомир. Болбочан був призначений після того губерніяльним комендантом Волині і зараз же перевів мобілізацію старшин та підстаршин. Після Житомира, курінь Болбочана по тяжких боях здобув Бердичів. Щойно на другий день по здобуттю Бердичева*) українцями прибув туди ешелон німців. Після цього той же курінь, разом з цілим загonom під командою Присовського почав від Житомира й Коростеня наступ на Київ.

У трьохкутнику Бердичів-Коростень-Київ мали москалі скон-

*) Про цей бій пишуть москалі: "8 днів йшов запеклий бій. Півторатисячний загін під командуванням Кіквідзе ставив завзятий опір". Звичайно московські джерела на багато зменшили число своїх військ.

центрувати коло 30.000 вояків, але під Бердичевом були розбиті кращі їхні з'єднання.

Звістка про те, що німці рушили, викликала серед москалів паніку і московсько-більшевицькі частини спробували ставити опір українцям щойно в районі станції Ірпень. Дня 1 березня вночі українці вступили до Святошина. В наступі на Київ брали участь рівнож Січові Стрільці під командою Коновальця та Слобідський Кіш під проводом С. Петлюри.

Дня 2 березня врешті українські війська вступили до Київа. **Добу пізніше** вступили до Київа саксонські війська, одночасно майже інші німецькі з'єднання захопили Гомель.

Наші автономісти, безперечно, звертаючися по допомогу до німців, не усвідомлювали собі гаразд, які наслідки матиме цей крок. Коли б вони собі уявляли усю неприродність того союзу, то могли б бодай не вести тої самогубчої політики, яку вони продовжували вести після свого повороту до Київа. Вони вправді почували себе дуже ніяково, вони боялися того, **що** з тої нагоди скаже московська "демократія". Вони знали, що улюбленим аргументом, яким ця "демократія" поборювала український рух, — було твердження, немов би цей рух був "австрійською інтригою", немов би його "видумали німці" і т. д.

Наші автономісти звикли з усім запалом заперечувати це, звикли підкреслювати свій імперський патріотизм і ось раптом тепер таки вони покликали німців і австрійців!

Їх найбільше власне лякало те, як до цього поставиться неукраїнська інтелігенція Київа, і в звязку з тим вони опрацьовували текст "Оповідення Центральної Ради", датований 7 березня. Крім того М. Грушевський і В. Голубович кожен урядово виступав з окремим з'ясуванням справи покликання німців.

Як виглядала в відозвах ця "співпраця" з німцями, добре з'ясовують хоч би наступні слова взяті з відозви "Ради народніх міністрів" з дня 23 лютого 1918 року: "Ці (німецькі) війська, дружні нам, будуть битися з ворогами У.Н.Р. **під проводом Полевого Штабу нашої держави**".

Тимчасом же представники німецького штабу виразно заявили: "Українські війська підлягають найближчій німецькій старшині і під проводом її воюють разом з німецьким військом".

Коли прийняти під увагу стан числовий і інший українського війська в хвилину появи на світ тої відозви та співвід-

ношення з арміями Центральних Держав, то наведені слова відозви стають чимось подібним до дитячих вигадок.

Але не менший неспокій в уряді і У. Ц. Ради викликала конечність звернутися до німців в справі позички одного мільярда німецьких марок і повязана з цим конечність якось зацитькати москалів і жидів, щоб вони не зняли гвалту з приводу... "німецьких грошей".

Звичайно, коли б автономісти не були автономістами, коли б хоч тепер визбулися свого москвофільства — то ці справи їх з певністю були б не турбували, але справа власне була в тому, що вони прислухалися й далі до московсько-жидівського голосу і далі мали почуття меншеартости.

А тимчасом і автономістам і українському національному рухові грозила величезна небезпека, якої автономісти соціалістичних поглядів не передбачали і не пробували їй запобігти.

Як ми вже казали, і німці й австрійці були дуже зле поінформовані про становище на Україні і уявляли його цілком іншим.

Слід собі пригадати, що в той час Німеччиною керувала аристократія за участю представників промислу. Вправді в німецькому парламенті виступали також соціал-демократи та ліберальні й соціалістичні угруповання, але не вони були рішачим чинником в державі, а тим більше — в армії.

Австрійські урядові кола були більш ліберальні, але й там керували подібні ж кола.

Рушаючи на Україну, вони були певні, що на місцях побачать численну українську інтелігенцію, певну кількість (нехай навіть і меншість) українських дідичів та промисловців, побачать українських старшин на чолі (з нехай і нечисленним) генералітетом, побачать заможне українське міщанство і т. д. і т. д.

Та вміру просування вони зустрічалися з цілком неочікуваним явищем: жодної України, казали їм, немає!

Хто їм це казав? Здогадатися не важко. Адже ж навіть на селі штаб частини і старшини шукали тимчасового помешкання не в селянських хатах, тільки на найближчій фільварку, у дідича. В містечках, містах, а особливо в більших містах, німецькі старшини і керуючі кола одержували шляхом реквірування помешкання у найзаможніших домах, у тих, хто до революції належав до пануючої нації, хто ненавидів і револю-

цію, а ще більше ненавидів українців, бо розумів, що зріст українського руху несе зі собою позбавлення власне їх їхньої керуючої ролі. Усі ці люди, в ролі "нових знайомих" одно-згідно запевняли, що "місцевий нарід" жодної України не хоче, що У. Ц. Раду підтримують, і то лише постільки-поскільки, "збільшевичені елементи на селі".

Бувало й так, що особи з вищого німецького командування знаходили своїх старих знайомих або й родичів (кревних) серед представників ворожої українцям московської аристократії. Так напр. герцог Г. Лейхтенбергській, московський аристократ, у своїх "Воспомінаніях об Україні" пише: "Я звернувся до коменданта німецької армії, принца Леопольда Баварського, з яким я був не тільки в добрих, але і в родинних стосунках, і попередив його, що треба стеретися містифікації, бо в дійсності не існує жодного "українського народу", який би бажав "відділятися" від Росії. Я звернув увагу на те, що між "великоросом" і "малоросом" різниця не більша ніж між прусаком і баварцем. А тому слід енергійно діяти і суворо. Далі я вказував, що уважаю "Україну" лише за переходовий етап, яким можна би почати воскресення єдиної, великої Росії."

І в тому дусі інформували німців і австрійців майже всі ті кола, з якими вони мали ближчі відносини.

Не підлягає сумніву, що нашим автономістам, з огляду на те, що вони в своїй більшості не походили ані з аристократії, ані з заможних родин, а рівнож тому, що це перечило соціалістичним переконанням майже всього уряду, — було важко тому протидіяти. Однак, коли б вони були над цим своєчасно подумали, — могли б усе ж уложити більш менш добрі відносини між хоча б невеличкою кількістю одиниць з числа української інтелігенції і німецьким командуванням. Але, на жаль, про це ніхто не подумав.

В споминах Характерника, друкованих в ЛНВ, розповідається такий епізод: автор їх був у міністра закордонних справ М. Любинського саме тоді, коли проти хати, де міністр мешкав, спинилося авто і камердінер почав допитуватися, де живе л. міністр. "Пан міністр" жив у маленькому домику, в мезоніні, на одній з бічних вуличок Київa і в цьому моменті сидів невдягнений, а його жінка — прала білизну. Помешкання мали з двох кімнат і кухоньки. Приїхав же до них скласти особисту візиту посол призначений репрезентувати Німеччину — барон Мум. Камердінеру сказали, що пана міністра немає вдома. Ба-

рон Мум наказав висловити свій жаль з того приводу, що не застав в дома п. міністра, і відіхав.

Потім, звичайно, пан міністр прийняв німецького посла в своєму гарно урядженому кабінеті в міністерстві на Терещенківській вулиці, але... але інакше виглядали б справи, коли б М. Любинський мав люксове помешкання, обслугу та ще щоб і він і дружина вільно володіли німецькою мовою. Тоді бодай міністри і де-хто з діячів могли б хоча в малій мірі паралізувати той жахливий вплив ворожого нам оточення.

Ще коли б Україна мала власне військо і не потребувала б німецької допомоги, — тоді можна б було нехтувати загально-прийнятими звичаї і не дбати про репрезентацію і налагодження товариських стосунків, але не в тих умовах.

Отже вже одне це повинно було б привернути до себе увагу діячів У. Ц. Ради і змусити їх до дуже обережної внутрішньої політики. Та так не сталося.

У. Ц. Рада, не враховуючи ані сказаного попереду, ані того, що керуючі німецькі кола надто вже ріжнилися своїми соціально-політичними поглядами від наших соціалістів, вирішили перевести в життя виданий нею закон про соціалізацію землі.

Німці й австрійці, незалежно від тих "інформацій" оточення, про які була мова, як ми знаємо, потребували збіжжя і дуже боялися в першу чергу того, що уряд У. Ц. Ради не буде встані виконати своїх зобовязань.

Всі ж довкола, а в першу чергу дідичі, переконували німців, що по скасованню приватної власности на землю Україна не матиме надвишки, яку можна було вивезти. Чи дуже помилялися вони, чи навпаки мали рацію, сказати важко, але той факт, що соціалізація землі переведена більшовиками, безперечно, є головною причиною того, що Україна, яка конкурувала у вивозі пшениці з Канадою, — тепер, по 40 роках соціалістичного господарювання, мусить купувати пшеницю в Канаді і постійно має недостачу збіжжя, дає підстави твердити, що таки справді Україна не змогла б виконати свого зобов'язання. Тому ж, що хліб потребувала головню Австрія, то німецький представник — барон Мум стояв за те, щоб трактувати український уряд більш м'яко і намагатися дійти до розуміння, а барон Форґач — представник Австрії, рекомендував своєму урядові безоглядну політику, за яку стояло і німецьке військове командування.

Як бачимо, на нашому політичному обрії збиралися знова важкі хмари.

Під одним лише оглядом помудрішали наші автономісти, а саме: вони перестали провадити серед війська пропаганду проти творення власної армії і українське військо почало швидко зростати.

Ще 13 лютого приступив генер. Зелинський до формування в районі Ковля з полонених у першій світовій війні 6 куринів піхоти, 3 батерій артилерії і 36 кулеметів. Числовий склад: 300 старшин і 6.000 вояків. Формування це відбувалося так:

У таборі полонених у Раштаті зголосилося до виїзду в Україну, щоб взяти участь у її боротьбі за самостійність, 800 осіб і вони, назвавши себе полком ім. Богуна, 17 лютого 1918 року виїхали на Україну. Два дні пізніше зголосилося ще 1000 вояків і 3 березня 1918 року сформовано новий полк у складі 1200 вояків, який, назвавшись полком ім. І. Виговського, вирушив в Україну. Ці частини одержали від німців умундуровання (жупани з синього сукна, сиві шапки зі шликами, чоботи і т. д.), а потім — зброю, і були відомі як полки "дивізії синьожупанників". Вони прибули до Голобів на Ковельщині для дальшої організації. Власне з цих вояків і сформовано було першу дивізію "синьожупанників" під командою ген. Зелинського. Щойно в квітні ця дивізія прибула до Київа. Тимчасом в Голобах приступлено до формування другої дивізії синьожупанників.

З українців - полонених, що були в австрійському полоні, розпочато формування стрілецької дивізії, відомої під назвою "сірожупанників", але її формування було закінчено щойно в кінці літа.

Однак згадані частини не встигли взяти участі в боях за звільнення України.

Натомісць реорганізовані по відході з Київа українські частини, по реорганізації і боях за звільнення Київа, зросли числом на день вступу до нашої столиці до кількості 9-10 тисяч, а після того зростали швидко числом в процесі боротьби. В початках квітня числовий склад тих частин уже перевищував 15 тисяч при 30 гарматах, 300 кулеметах і 12 панцирних автах.

"Запоріжський загін" перетворено було на Запоріжську дивізію, що складалася з чотирьох полків, з яких найбільший

своїм складом був другий запоріжський полк, що ним командував Болбочан.

Московсько-большевицькі війська (частини бувш. моск. VII армії і матроси), після поразки під Бердичевом відступили аж до Києва з арьергардними боями, лише на станції Ірпень пробували поставити опір, а далі й самого Києва не боронили. Правдоподібно вони мали відомість про наближення німців до Гомеля і боялися, що дві залізничних магістралі, які вели до Москви з України, можуть бути по здобуттю Гомеля рівно ж перетяті.

Про останні дні перебування московсько-большевицьких військ у Києві так писала "Нова Рада" з 3 березня (переказуємо в скороченню): Перед відходом москалі ґрунтовно пограбували місто, з окрема в державному банку загарбали не менше 20 мільйонів українських карбованців... "Громадяни і "домові комітети"* не зважаючи на розброєння їх, усіма силами добували зброю, щоб боронитися від грабіжників.

"В середу ввечері стало вже офіційно відомо в мійській думі, що більшість большевицько-московських установ уже повтікала з Києва. В ночі збільшилися напади на мешканців. Двері й брами в хатах — забарикадовано. Редакцію газети "Нова Рада" (Інституцька ч. 22) атакували також московські большевики.

У четвер зрання потягли через місто чехо-словацькі частини. Того ж ранку сконфісковано запаси паперу "Нової Ради", але його вивезти вже не встигли. Вночі, по трьохтижневому "господарьованню", останні московські відділи покинули Київ. Київ був в їхніх лапах від 8 лютого нового стилю до 1 березня.

Москвини розстрілювали де-кого просто за те, що мав українське обличчя. Одного грузина напр. мало не розстріляли запевняючи, що у нього "хохлацька морда". В Маріїнському паркові вбивали людей десятками й обдирали вбитих з одягу і білизни.

Московські відділи початково по лінії Дніпра і лівому березі ставили досить слабкий спротив аж до Яготина, який обо-

*) В більшості домів, що мали кілька окремих помешкань — вибирано було по революції — "домові комітети", які ще підчас боїв зі Штабом Київської Округи одержали трохи зброї, для охорони перед нападами грабіжницьких банд.

роняли властиво чехо-словаки, що відходили перед німцями на Схід, щоб через Владивосток дістатися до Франції.

"Нова Рада" з 13. III. подає про те, що Чехословаки розграбували Баришпіль, де вбито було багато людей. Пограбовано каси сільських комітетів. У Яготині знищили цукроварні. До Баришпіля й Березані прибула частина чехо-словаків на селянських возах. Всіх власників коней, які не хотіли далі їхати, повбивано."

Спільними силами запоріжської дивізії, яку тоді преса і офіційні комунікати звали "бригадою Натієва", а також німців, змушено було ворога до відступу і Яготин був зайнятий, а москалі й чехо-словаки відійшли на лінію Гребінки.

Про бій під Гребінкою подаємо офіційне звітлення Ген. Штабу У.Н.Р. з дня 15 березня 1918 року:

"Східний фронт. Після гарячого бою в районі Гребінки, в яким участь брали з нашого боку запоріжські полки й кіннокозачі полки під кермою полк. Шаповала, а також німецькі частини — червона гвардія з чехословаками, які вживали панцирних потягів, артилерії і кулеметів у великій числі, утікли в напрямі на Лубні. Наші частини женуться за ворогом. В Гребінці взяли в полон коло 150 чехословаків, багацько військового майна, та два потяги наладовані хлібом. Москалі на своєму шляху палять мости. Конотоп у наших руках."

В цьому звітленню, як бачимо, вміло промовчано полковників Болбочана і Натієва, які керували полками, що числово (коло 5000) на багато перевищали кінний Гордієнківський полк, яким командував соц. револ. Петров. Чому промовчано Болбочана (був "самостійником") — це ясно, але чому замість Петрова названо Шаповала — це є загадкою. Шаповал тоді командував лише Богданівським полком.

У Гребінці німці спинилися, кажучи, що далі не підуть аж до того часу, поки не надійдуть головні сили і важка артилерія. Таке рішення було наслідком відомостей, що москалі й чехословаки зміцнювали лінію Кременчук - Ромодан - Ромни, підвезли артилерію і підтягнули резерви, а головне командування перейняв комендант чехо-словацького корпусу. Цей корпус був добре озброєний, дисциплінований і був сам остільки поважною силою, що німці уважали всяку спробу наступу до підходу підкріплень — безглуздя.

Знова ж українське командування **уважало доброю нагодою**

цю можливість відірватися від німців і повести наступ самостійно. Грало в тому також певну роль бажання не ділитися з німцями військовою здобиччю. Згідно з умовою військова здобич належить тому, хто самостійно переміг ворога і здобув її. Як-що-ж операція переводилася спільними силами — німцям належала більша частина.

Тому було рішено, відкинувши москалів від Гребінки, — перейти в наступ і захопити Лубні, Ромодан, а також — Полтаву.

Контрнаступ москалів на Гребінку — спинено, а після того в двохденнім бою наші війська здобули Лубні. З Лубен і з сусідніх районів вступило в ряди запорожської дивізії та інших частин багато охотників, головню з посеред молоді і молодших учителів. При здобуванні Лубен особливо відзначився кінний Гордієнківський полк під командою полковника Петрова. В руки наших військ дісталася дуже багато військового майна та майна пограбованого большевиками у населення.

По здобуттю Лубен телеграфічно повідомлено про це німців і запропоновано просунутись по лінії Лубен, але німці цьому не повірили, думаючи, що то московський підступ. Довелось вислати спеціальний потяг і щойно тоді вони прислали батальйон піхоти і два панцирники.

Тимчасом українське командування виробило плян наступу і дальшого руху на Полтаву. Згідно з рішенням, вранці 17 березня почали наші війська наступальні дії.

Тому, що нині вже не лише широкий загал, але й наші публіцисти хворіють далі на почуття меншевартості і замість того, щоб завдати собі труда познайомитися з тим, як було справді, охоче приписують ціле очищення від москалів України — німцям, ми трохи докладніше спинимось над здобуттям Ромодана, тим більше, що в цьому бої вирішалася доля Лівобережжя.

Лубні були на правому боці річки Сули, який як і правий беріг Дніпра був високий. На лівому низькому березі не було жодних горбків чи якогось прикриття і відкрита низина лише поволі підіймалася в напрямі Ромодану, який займав пануючі височини, з яких було видно, як на долоні, рухи наших військ. Гармати ж мусіли ставити запорожці на відкритих місцях.

Першого ж дня по здобуттю Лубен наші піші частини перейшли Сулу і зайняли становища за кількометр від станції Солоницької.

Після закінчення підготовки до наступу дано було наказ другому запорізьському полкові зайняти ст. Солоницьку і село Березники.

Коли німці дізналися, що українське командування залишило вигідні позиції і посунуло частини дивізії на Ромодан — то назвали цей вчинок божевільним.

Дня 17 березня запорожці наказ виконали.

Протягом цілого дня ворожа піхота, підтримувана доброї конструкції панцирними потягами, намагалася вернути втрачене, але це їм не вдалося. Натомісць запорізьські гармати підбили одного панцирного потяга і піхота його захопила. Вночі полковник Болбочан зі штабом переїхав на станцію Солоницьку і перевів решту частин, гармати і панцирники через Сулу. На світанку, не тратячи ні хвилини часу, почали наші частини наступ і відкинули ворога до розїзду Тарнавського, при чому захопили в полон штаб чехословацького батальйону. З паперів штабу стало відомим, що москалі дали їм завдання зайняти Лубні не пізніше 19. III. і почати наступ на Гребінку-Київ, обіцяючи за допомогу в цій операції перепустити їх через Сибір на Далекий Схід, а вразі відмови — загрозували розброєнням. Крім них брали участь у боях і операціях великі відділи матросів і червоногвардейців з гарматами, панцирниками, перекинутими сюди з Донського фронту.

Співвідношення сил у боях за Ромодан було таке:

Українці — мали 2 полки піхоти кількістю в 2000 багнетів, кіннота — 450 шабель, 2 панцирні потяги, 4 автопанцирники, 12 легких гармат, 4 гірських гармати і 2 важких;

Москалі — мали 2 піших чехословацьких полки силою в 2400 багнетів, відділ Сіверса (москалі) — 600 багнетів, відділ матросів під командою Гусева — 500 багнетів, бригада кінноти — 500 шабель, 10 панцирних потягів, 15 панцирних авт, 6 батерій легких і одна далекосяжна.

З наведеного видно, що москалі перевищували українців числом вояків двічі і в чотири рази силою вогню.

Протягом цілого дня запорожці не могли просунутися ані кроку вперед. Ворожі сили йшли до протинаступу розстрільними в 6 рядів. Бій почався на багнети, але чеські й московські відділи мусіли відступити з великими втратами. По невдалій атаці московські сили почали купчитися в с. Квіткиному. Про це донесла наша розвідка і артилерія розпоросила їх шрапнелями.

Ворог наступав однак у трьох напрямках. Проти лівого крила просувався сильний ворожий відділ з Лохвиці на Лубні. В центрі наступали головні сили. Проти правого крила наступав з Хорола відділ, що складався з чехословаків, бригади кінноти, артилерії, і панцирників. На лівому крилі наступ відбито, а на правому вдалося ворогові збити запоріжські панцирники й кінноту Петрова (Гордієнківці), які відступили на с. Березняки. В центрі — ворог почав енергійний наступ вогнем легкої й далекосяжної артилерії, примусив замовкнути запорожські гармати і тоді 6 ворожих панцирних потягів підійшли щільно до позицій, сіючи смерть. Лише зірванням тору вдалося спинити рух панцирних потягів, під захистом яких просувалася дуже близько ворожа кіннота.

Наступали чехословаки зразково і тільки зупинення панцирних потягів змусило їх залягти, а вогонь наших рушниць і кулеметів не давав їм змоги просуватись далі.

Запорожці витримали натиск ворожих сил аж до ночі.

Вночі на 20 березня підійшли з Полтави нові московські резерви (5 ешелонів числом до 8000 вояків, 15 гармат, а з них 2 — важких), в їх склад входили регулярні московські частини, донські козаки і чехословаки, червоногвардійці м. Крюкова і 7 панцирних потягів та 8 панцирників.

Тоді вранці на 20 березня скеровано було запоріжську кінноту на чолі з "гордієнківцями", з кінно-гірською батареєю, піхотою на самоходах і панцирниками на Хорол, з наказом знищити ту ворожу групу і зайняти Хорол. Ця наша група своє завдання виконала і вночі здобула Хорол.

Одночасно в центрі полковник Болбочан перейшов до раптового наступу. Про операції в цьому районі так писала "Нова Рада":

"На нещастя не вистачало набоїв для рушниць і для гармат. Не дивлячися на таке трагічне становище, українське військо під проводом полк. Болбочана не розгубилося: віддано наказ берегти патрони в той час, як ворог з 15 гармат, 7 панцирних поїздів і кількох тисяч рушниць обстрілював українців, які мовчали. Очевидно ворог додумався, в чому річ і під захистом артилерії повів наступ. Козаки стріляли тільки "на мушку" й відбивались тільки багнетами. 21 березня дістали патронів і українське військо перейшло до наступу.

Під Милорадовською 3-й курінь Республиканського полку

кинувся в атаку на багнети, вибив ворога з околу, взяв червоний прапор і 6 кулеметів з набоями, в той час, як 2-ий курінь того ж полку під командою сотника Сича, напавши на московсько-большевицьку ватагу, взяв 40 скриньок гарматних набоїв і харчову базу московських большевиків, а потім зєднавшись з 1-им курінем, зайняв розїзд Тарнавський, с. Милорадовичі, Барвінську, Крем'янку, Березовку. Молоді гімназисти (піша розвідка) атакували з панцирника москвинів і примусили їх відступити."

Особливою сміливістю вславився капітан Лященко, який під ураганим вогнем артилерії бігом зайняв позиції й обстріляв большевицькі панцирники й панцирні поїзди, наслідком чого один панцирний поїзд був розбитий і панцирник також, а решта мусіла тікати.

Тікаючи московські ешелони не могли навантажити всієї своєї піхоти й частину коло 800 москвинів богданівці відірвали. Атакували ними під Барвінковим і Літейниковим.

Двічі богданівці ходили на багнети під командою і навіть з участю полковника Шаповала. Особливо був гарний момент, коли кіннота богданівців під командою Колесника (ранений) зчепилась з кавалерією москвинів.

У військах ожив старий козацький дух, старшина чи козак, засипаний землею від набоїв, вилазить з під землі, або його відкопують, а він жартує (старшини Гемпель, Шелест, Корж та інші). Москвини відступили, переслідувані українськими військами.

Приблизно в 5 годині вечора москвини й чехо-словаки були остаточно розбиті й кинулись тікати. **А в 2 годині ночі переможеть під Бердичевом полковник Болбочан після 4-х денного бою зайняв Ромодан.**

Не раз німці офіційно дякували полковникові Болбочанові й дивувалися хоробрості українського війська та його старшин." ("Нова Рада" з дня 24. III.)

Захоплено було тоді 4 панцирні потяги, а також кілька гармат.

Ворог відступив у паніці на Ромодан, але звістка про захоплення українцями Хорола — змусила москвинів приступити до спішної евакуації в напрямку Полтави і переходу до оборонної тактики. Однак не зважаючи на дуже великі втрати, ворог вперто боронився.

Та доля Ромодана була рішена, бо наші війська вже наблизилися до самого Ромодана. Пізно ввечері дня 20 березня надійшли на допомогу українським військам 3 батальйони німців з 4 батареями — це були авангардні частини тих німецьких сил, на які чекали німці в Гребінці.

Бравурно, карером віхали німецькі батареї між запоріжські лави, блискавично скинули гармати з передків і відкрили швидкий вогонь по ворожих позиціях.

Щоб перешкодити евакуації Ромодана, українські війська продовжували без відпочинку наступ, в якому вже брала участь і німецька артилерія.

Дня 21 березня здобуто Ромодан до якого вступили 2-й запоріжський полк і третя запоріжська батарея.

Тут у наші руки дісталася величезна здобич: потяги, різне військове майно, набої, а також і бальйони з задушливими газами.

Відступаючи, чехо-словаки попусували залізничний шлях між Тарнавським і Ромоданом і цим опізнали здобування Ромодану.

По опанованню Ромодану, негайно складено з вагонів два потяги, завантажено запорожців і під ослоною захопленого у ворога панцирного потягу, скеровано в напрямі Лохвиці, щоб знищити до решти ворожу групу, яка оперувала на шляху Гребінка-Лохвиця.

У полонених знайдено між іншим московські часописи, а в них помітна дуже цікава еволюція поглядів в оцінці українських військ.

Спочатку, по відступі з Київа, про українців взагалі не згадувалося, потім були згадки про "наступаючі банди Петлюри і Винниченка", а коли в останніх їхніх часописах вже була мова про бої під Ромоданом — писалося про **"сільний отряд запорожскіх войск под командой реакціонера, старорезімнаво царскаво генерала Болбочана... опаснейшаво протівніка"** і за достарчення його живого чи мертвого **обіцяна була нагорода в 50.000 рублів.**

Ми спинилися докладнійше на описі боїв ведених українськими військами, що просувалися в напрямі Полтави, частково за споминами сотника Б. Монкевича, а частково за статтею "Нової Ради", щоб сучасний читач міг утворити собі правильну уяву про те, як билася молода українська армія.

Бої під Ромоданом були почасти виняткового характеру — подібний опір намагалися чинити московсько - большевицькі війська лише на всіх важливіших пунктах.

Слід тут коротко згадати, як в загальних рисах виглядали операції, що мали на меті звільнення України від московських військ.

Тоді, як на Лівобережжю відбувалися описані бої, на Правобережжю московські відділи мусіли прискореним темпом відступати на південь. Ті московські частини, які були на північ від залізниці Рівно-Шепетівка-Козятин, ще раніше відійшли до Києва а звідти — далі на схід і північний схід. Ті ж московські з'єднання, які були перед початком операцій на південь від тої лінії, — мусіли відступати здовж залізниці (і на південь від неї) Козятин - Бобринська - Знаменка - Катеринослав. Вздовж тої залізниці й на південь від неї посувалися німецько-австрійські війська, район же на північ від неї був від початку під контролею Вільного Козацтва, яке загрожувало стало московському правому крилу і не давало москалям змоги в цьому районі спробувати поставити поважніший спротив.

Щойно коло Знаменки москалі змогли 20 березня поставити поважний спротив.

Більш на південь розташовані московські відділи (переважно збільшеvizовані фронтові частини московської армії, які брали участь в боях першої світової війни, а крім того рештки армії Асеева, армії Єгорова та матросів і червоногвардійців), розкидані в тому напрямі аж до Одеси — спішно відходили під тиском австро-угорських військ в напрямі на Миколаїв-Херсон.

Тими військами командував Муравйов, штаб якого був спочатку в Катеринославі, а потім втік до Харкова. Тут були поважніші бої коло Помішної (17 березня) і Миколаєва (18 березня).

Миколаїв і Херсон навіть німецько-австрійські війська мусіли після того, як зайняли їх, — залишити і брати вдруге — щойно підтягнувши резерви.

На загал Правобережжя було звільнене від москалів майже цілком з кінцем березня.

На Лівобережжі німецькі частини просувалися по лінії Гомель — Новозибків — Брянск, на якій ставили спротив частини

бувшого південно-західнього фронту зеднані в армію під командою Степанова, а також в напрямі Бахмач — Ворожба — Курськ. Тут москалі намагалися стримати наступ в районі Конотопу, але були розбиті. За річкою Хоролом, міст через який ворог зірвав, довелося провадити наступ без підтримки панцирних потягів і панцирників, бо останні, як і авта, не могли посуватися по розмоклому чорноземі.

Другий запоріжський полк, який з огляду на стан ґрунту посувався піхотою, без гармат, здобув 23 березня Миргород, а пізнійше — станцію Єреськи.

Для характеристики заховання московських військ подаємо за споминами Монкевича таку подробицю: зайнявши станцію Єреськи, запоріжці, що дві доби без перестанку під дощем провадили наступ, лишивши на станції охорону, відійшли до поблизького села поспати. Вночі під прикриттям панцирного потягу підвезли москалі піхоту і та захопила станцію. Коли її вночі ж відібрали запорожці назад, то "знайдено тільки понівечені трупи. В деяких з них була знята шкіра з голови і трудей, одрубані голови, в інших були сліди страшних опечень. Серед замучених було трьох семинаристів Подільської Духовної Семинарії, евакуованої до Лубен... ці молоді патріоти... пішли за голосом свого обовязку." ...Так знущалися московські большевики над полоненими."

Москалі двічі атакували Єреськи, але безуспішно, а коли українці перейшли до наступу — відступили на ст. Абазівку, де думали боронитися. Тимчасом Гордієнківський полк, посланий в обхід, — захопив Полтаву. Не маючи змоги відступати, москалі, що скупчилися на ст. Абазівка, підпалили вагони, знищили майно і гармати й зникли невідомо куди.

Дня 27 березня вступили запоріжці в Полтаву, а пару годин пізнійше — частини німецької кінної дивізії, яка наступала в боку Кременчука.

Міст через Ворсклу москалі знищили, а Полтаву пробували обстрілювати з важких гармат і контрнаступати. В Полтаві було захоплено 85 паротягів, 1200 вагонів і величезну кількість майна, завантаженого в вагони.

Три дні пізнійше губерніяльне земство влаштувало равт для українських і німецьких старшин за участю представників українського громадянства.

Українські частини з Полтави рушили на Харків під при-

криттям двох панцерних потягів. Москалі пробували ставити опір перед станцією Водяною, але з великими втратами мусіли відійти на приготовану до оборони лінію Максимівка - Валки; цю лінію українські частини обійшли. Поважний спротив після цього поставили москалі на лінії Мерчик-Огульці-Мерефа, що мала добрі закопи, багато артилерії й технічних засобів. Та українці з 3 на 4 квітня здобули Огульці і 4 ж квітня ранком опанували станцію Люботин, а тому, що на Люботині була підірвана залізниця — було захоплено багато військового майна. Самих лише панцирників захоплено 7, багато гармат, літаки, радіостанції і т. п.

У Мерефі були величезні склади військового майна і Болбочан, щоб врятувати їх, як від розграбовання так і від німців, послав туди військовий відділ, щоб взяв їх під свою охорону. 6 квітня запорожці зайняли Харків. Ще в Люботині було викрито кілька московських агентів, які пробували організувати замах на Болбочана.

Інша група українських військ під проводом Петрова зайняла в бою станції: Карлівку, Лапно, Констянтіноград і Лозову.

Як бачимо з наведеного, українські війська не служили "тільки для декорації" (як тепер де-хто думає), а на головному напрямі, яким відступав ворог, **просувалися самостійно, бючи ворога і виявляючи виняткову мужність**, чим викликали подив і пошану у німців.

На півдні України, як ми вже казали, оперували головно, німецько-австрійські частини.

ХІ.

КРИМСЬКА ЕПОПЕЯ

Щоб зрозуміти дальший розвиток подій, а також причину спізнення самостійників з реалізацією своїх плянів мусимо коротко спинитися над т. зв. "кримським рейдом" наших запорожців.

Дня 6 квітня українські війська вступили до Харкова і Болбочан тимчасово перебрав владу в свої руки. Дня 9 квітня прибув до Харкова от. Натієв, який (формально) був комендантом дивізії, хоча підчас воєнних операцій між Києвом і

Харковом вся влада спочивала в руках полк. Болбочана. Пару днів пізніше надійшов наказ використати відпочинок у Харкові для розгорнення дивізії в корпусу. Корпус мав складатися з двох дивізій, з яких першою мав формально вже командувати полковник Болбочан. Опрацьовано було рівно ж уніформу, бо перед тим не було жодної (захистного коліру за англійським зразком). Поповнювалася дивізія охотниками і спільно перемундурувалася.

Та комплектування і реорганізація були лише розпочаті, бо вже дня 10 квітня привіз спеціальний курер з Києва таємний наказ за підписом військового міністра виділити з запорізького корпусу окрему групу всіх родів зброї і під командою полковника Болбочана рушити по лінії Харків-Лозова-Олександрівськ на зайнятий москалями Крим.

Тут мусимо зазначити, що наші автономісти, що вели переговори в Берестю, на велике здивовання німців, відмовилися від Криму во імя засади "самоозначення народів" і німці навіть висловили це здивовання делегатам та перепитали, чи добре їх зрозуміли. Отже Крим міг бути зайнятий німцями й трактований як окупована територія, але справа не в тому. Треба думати, що хтось з московських соціалістів, побоюючися, що німці захоплять разом і чорноморську флоту, як військову здобич і скерують її до Босфору й вона буде втрачена на віки — висвітлив нашим діячам цю справу і тому був даний той таємний наказ, а в ньому, по захопленню Перекопу, наказувалося здобути Севастопіль і захопити чорноморську флоту, а також величезні склади військового майна, що були в Севастополі. Це все мало бути здійснене в таємниці від німецького командування. Решті корпусу наказувалося рушити в напрямку Лозова-Словянськ, щоб здобути Донецький Басейн з його вугіллям.*)

До першої групи виділено наказом: 8-ий запорізький полк, 1-ий ім. Костя Гордієнка кінний полк, інженірний курінь, автопанцирний дивізіон, три легких і одна важка батарея, кінно-гірський дивізіон і два панцирні потяги та харківський партизанський відділ під командою полк. Лубяницького.

Катеринослав був захоплений 4 квітня і німці звідти мали

*) На Донбасі командували московськими військами Ф. Сергєєв, М. Рухмовіч і М. Рудаєв.

намір посуватися в бік Севастополя, а австрійські частини посувалися з Одеси, по захопленню Миколаїва і Херсона, в напрямі Олександрівська.

12 квітня прибули до Лозової частини "Кримської групи" і рушили на Павлоград. Звідти розпочали наступ на вузлову станцію Сінельниково і здобули її. Москалі ж відступили на задалегідь уфортифіковану лінію оборони, що тяглася від Дніпровського лиману через Берислав, Мелітопіль, Бердянськ. Ця лінія мала добрі закопи, колючі дроти, важку і легку артилерію у великій кількості і окрему залозу. Німецьке командування уважало, що лише скупчивши велику кількість артилерії можна пробувати її прорвати й здобути, або ж обминути її, висадивши десант у Перекопі.

Наша "Кримська група" здобула станцію Олександрівськ 16 квітня, а 17 квітня прибули вже туди Дніпром австрійські частини, які почали наступ на місто Олександрівськ, яке боронили москалі з огляду на втрату станції Олександрівськ, зайнятої українцями. Тут виявилось, що прибули туди Українські Січові Стрільці під командою архикнязя Вільгельма. Там відбулася спільна дефіляда Запорозців і українських Січових Стрільців, а 18 квітня вже рушили відділи Кримської групи в напрямі на Сиваш і того ж дня передові частини розпочали бій під Мелітополем. Ворог ставив енергійний спротив і переходив до контрнступів.

Здобуто було Мелітопіль, Бердянськ. Але 20 квітня прибуло німецьке військо і штаб 15 німецької лянтверної дивізії під командою ген. фон Коша. Німецьке командування, коли Болбочан рушив на Мелітопіль, — не ставило запитів і не робило перешкод, бо було певне, що без німецьких військ, які щойно надходили, українці не зможуть здобути Мелітополя. У Мелітополі ж уже німці поставили питання що-до завдань, які має виконати "Кримська група".

Власне ген. фон Кош мав наказ здобути Сивашські фортифікації і Крим. Болбочану не лишалося нічого іншого, як — або сказати, що він має ідентичне завдання, — або завернути назад.

Німці були здивовані тим, що українці рівно ж мають завдання здобувати Крим, який їм, згідно з Берестейською умовою, не належав.

Але німці знали, що Сиваш добре фортифікований, що

здвож усього берега Сивашу тягнуться закопи, обшиті дошками з бетонованими кулеметними гніздами. Сиваш, або Гниле море, був і зимою і весною непрохідний. Артилерійські позиції москалів були побудовані згідно з останніми вимогами військової науки, а озброєні були і важкою і далекосяжною артилерією.

Ми знаємо, що два роки пізніше генерал Слащов, маючи лише 3 тисячі вояків, боровив Сивашські переправи проти 30-тисячної советської армії протягом кількох місяців.

Німці, враховуючи неприступність Кримської оборонної лінії, не поставили рішучо спротиву пересуванню нашої кримської групи, вважаючи, що сфорсування Сиваша є неможливе без більших сил і важкої артилерії. Сам фон Кош чекав на прибуття решти частин своєї дивізії і щойно тоді мав рушити на Сиваш. Звичайно, він, не чинячи перешкод нашим військам, звертався до своєї головної команди з запитом, що має робити з тою несподіванкою.

Тимчасом Болбочан вирішив використати відступ розбитих московських частин, не даючи їм отямитися і зорганізувати належну оборону переправ через Сиваш, і з цією метою переслідував їх атакуючи безнастанно.

"Штаб Оборони Кримської Сов. Республіки", що був у Симферополі, уважав втрату звязку з армією, яка мала боронити лінію Борислав — Бердянськ, явищем тимчасовим, спричиненим партизанами, а ті невеликі рештки де-яких розбитих нами частин, які втікали до Криму — уважав за дезертирів, розброював і віддавав під суд.

Болбочан, щоб внести ще більшу дезорієнтацію, посилав телеграфом різні звідомлення від імени штабу розбитої ним армії, щоб московський "Штаб Оборони" Криму був певний, що між Мелітополем і Сивашем їхня армія ще ставить опір.

Наша ж піхота і важка артилерія (одна батарея) під ослоною панцирних потягів поспішала ешелонами залізничною лінією до Чонгара.

Болбочан хотів блискавичним ударом здобути залізничну переправу через Сиваш, фортифікації, і так прорватися поза лінію оборони. І це йому вдалося доконати. 20 квітня вночі вже була наша "Кримська група" в Ново-Олексієвці перед Чонгарським мостом, а передові відділи підійшли аж до ворожих застав перед переправами.

Чонгарський міст був підмінований, електричні дроти від мін були сполучені з закопами на другому березі, а артилерія московська вже раніше пристрілялась і могла моментально відкрити загороджуючий вогонь.

Болбочан зараз же, вночі, дав наказ форсувати переправу Чонгарського моста і запоріжські панцерні потяги, пустивши попереду моторові дрезини з першою сотнею другого запоріжського полку і кулеметами, накинулися раптово стрімголов на міст, зім'явши ворожу заставу перед мостом. З другого берега почули слабку стрілянину, яка виникла підчас сутички з передмостовою сторожою, і командування дало наказ відкрити загороджуючий вогонь. Та панцерні потяги і перша сотня вже були на тім боці і сіяли довкола смерть. Москалі вправді встигли зірвати одну міну, але вибух був невдалий. Другу — запорожці скинули своєчасно в воду. Поява вночі в самих фортифікаціях наших військ викликала в першу хвилину дезорієнтацію, яка обернулася в паніку, коли панцерні потяги відкрили повздовжний вогонь по ворожих закопах, а сотня, з криком "Слава" кинулася вибивати багнетами отетерівших москалів.

Здобувши закопи, сотник Зелінський, який на моторових дрезинах з першою сотнею другого запоріжського полку попереду панцерних потягів прорвався через підмінований москалями Чонгарський міст, почав зараз же пристосовувати їх на випадок протинаступу. А Болбочан, поставивши батарею на початку мосту, почав переправляти військо на другий бік. Москалі в паніці не встигли ані знищити деревляного моста, ані ушкодити залізниці.

Болбочан, щоб не дати ворогові отямитися, зараз же почав блискавичний наступ на вузлову станцію Джанкой, яка вже є в Криму.

Після захоплення Тагашака українськими військами, ген. фон Кош телеграфічно зажадав від імени німецької вищої команди припинення українських військових операцій у Криму. Болбочан категорично відмовився і, не спиняючи наступу, дня 22 квітня зайняв Джанкой. Звідти головні наші сили під ослоною панцерних потягів, які посувалися залізницею рівнобіжно до шосе, як ешелонами так і тягаровими автами в супроводі панцирників з причепленими до них гарматами почали швидке наступ на Симферополь. За відступаючими частинами ворога

рушила наша кіннота, гонячи їх на Евпаторію. Інша частина нашої групи посувалася на Теодосію. Москалі втікали і тому рух на Симферополь відбувався без перешкод. Вечером 23 квітня після спроби ворога оборонити станцію Саробузи, її було здобуто і наші передові частини рушили далі двома шляхами: Джанкой — Симферопіль і Перекоп — Симферопіль. Гордієнківський кінний полк з Кіра-Кіяму, обминаючи Симферопіль, рушив на Бахчисарай. Дня 24 квітня о 10 годині ранку відділ запорожців на самоходах вдерся в саме місто. Дві години пізніше прибули головні сили "Кримської групи", панцирні потяги і штаб. До вечора 24 квітня наші війська вже дійшли з боями до лінії Бахчисарая.

Сам же Болбочан на прохання спеціальної делегації мійського самоврядування прибув на урочисте засідання, на якому його офіційно вітали і просили призначити до Симферополя українську адміністрацію. Звідти Болбочан рушив на двірць, щоб з рештою ешелонів рушити далі. Та на двірці його чекали представники німецької команди, які щойно прибули панцирним потягом з Джанкою, і від імени німецької команди на Україні зажадали негайно припинення всіх операцій, погрожуючи перейти до військових дій проти Кримської групи вразі її відмови.

Щоб виграти час, Болбочан дав згоду на припинення операцій до моменту приїзду генерала Коша у Симферопіль. Вночі ж дав наказ решті кінноти вирушити на зеднання з тою кіннотою, яка оперувала в районі Бахчисарая, і туди ж мав послати самоходами кінноту та гірські гармати. Німці поставили свій панцирний потяг на стрілках, щоб унеможливити дальший рух ешелонів. Але 24 квітня прибули замість наших ешелонів — ешелони з німцями, які прибувши після нас на станцію Джанкой, затримали там наші ешелони, а пропустили свої. Після цього німці поставили свої сторожі коло наших самоходів, щоб не допустити до виїзду наших військ в напрямці на Севастопіль. Того ж вечора прибув ген. Кош зі штабом і рештою дивізії. Німці зажадали, щоб українці уступилися з зайнятих інституцій, які обсадити мало німецьке військо, мотивуючи ту вимогу тим, що Крим, згідно з Берестейською умовою, не належить до України. Болбочан наказав тоді сконцентруватися військовим відділам в ешелонах. Але німці домагалися й передачі їм двірця, що не зважаючи на всі свої на-

магання затримати його в своїх руках, мусів Болбочан зробити. Тимчасом надійшли повідомлення, що наша кіннота зайняла Бахчисарай з 24 на 25 квітня.

Дня 25 квітня начальник штабу дивізії заявив, що він категорично забороняє до одержання дальших інструкцій від німецького командування будь-які пересування війська і користування телеграфом і телефоном, а також продовження операцій кінноти в районі Бахчисараю.

На протести Болбочана начальник німецького штабу відповів, що він взагалі тепер не знає, до якої армії належить група військ керована Болбочаном, бо, мовляв, Українське Військове Міністерство, на запит головної команди німецьких військ в Україні, з якою метою вислане до Криму українське військо, відповіло, що не знає нічого про перебування в Криму українських частин. Болбочан відповів, що не може тому повірити і домагався уможливлення йому порозумітися з міністерством, але одержав відмову.

Показати на жадання начальника штабу таємного наказу Болбочан не хотів і тому сказав, що він наказ одержав устно. Це, звичайно, не задовольнило німців, які лише згодилися пропустити зі станції Джанкої господарчі ешелони з харчами. Таємно від німців послав він рапорт ген. Натієву і просьбу прибути до Симферополя, а з Київом, потай від німців, пробував навязати телеграфічний зв'язок.

Про конфлікт між німцями й українським військом стало відомо в місті і татари, а також українці міста Симферополя обіцяли вразі збройної боротьби — свою допомогу. До Симферополя повернули з під Бахчисараю відкликані на вимогу німців наші панцерні потяги, команда яких розповідала про активну підтримку, яку вони мали від татар. До нашої групи в Симферополі рівнож зголошувалися татари з кіньми і зброєю. З них мала бути утворена окрема татарська кінна дивізія.

Тимчасом до Симферополя надходили все нові ешелони німців, які скупчувалися біля Симферополя. Вміру збільшення числа німців ставав усе гострішим тон німецького командування.

Болбочан разом з Петровим на всякий випадок уклали плян збройного спротиву, згідно з яким наші частини в Джанкої мали раптово обезброїти німців, а після того обсадити укріп-

лення в Сиваші, щоб не допустити підходу німецьких частин. В Симферополі ж мали головні сили групи обеззброїти німців.

Німці ж рівно ж готувалися до збройної акції і вже 25 квітня о год. 2 почали уставляти свої батареї на околичних горах, щоб мати під обстрілом ешелони запорожців і довкола терену зайнятого нашими ешелонами почали робити закоми.

Дня 26 квітня прибув (без відома німців у господарчому ешелоні) генер. Натієв, який своєю рангою разом зі становищем коменданта корпусу, перевищував фон Коша.

А тимчасом німці 26 квітня почали займати закоми і уставляти кулемети, як рівно ж обсадили вулиці, що прилягали до району зайнятого нашим військом.

Того ж дня надійшла звістка, що Перекоп перейшла німецька кіннота і наближається до Симферополя. Це унеможливило плян (коли б дійшло до збройного конфлікту) захоплення Криму. Лишалася тільки ще можливість захопити Керченський півострів.

26-го квітня о год. 12 з'явилися делегати від Коша і зажадали здати зброю і військове майно німцям, звільнити всіх охотників, що вступили в Криму до нашого війська і залишити межі Криму в характері цивільних інтернованих.

На це Болбочан заявив, що запорожці тих вимог не приймуть і будуть битися до останку і в присутності німців дав наказ готуватися до бою. Запорожці зі співом почали готуватися до бою, в де-яких місцях німці під натиском 2-го запорожського полку (без ужиття зброї) навіть почали відходити. На пероні стояли 4 німецьких кулемети з обслугою. Перша сотня другого Запоріжського полку, яка вразі бою мала зайняти двірець, вишикувалася перед двірцем, розділилася на дві групи і рушила на німецькі кулемети. Німецька обслуга — втікла, а наші, не рушаючи кулеметів, поставили проти них цівка до цівки свої. Подібне сталося і на багатьох інших відтинках оточення. Це — вплинуло на делегацію, яка відходячи, хоча й повторила, що дає 6 годин на прийняття їхніх вимог, але додала, що їде з рапортом до Коша і думає, що може ще вдасться де-що змінити в умові.

Тоді Болбочан пред'явив у писаній формі свої вимоги для передачі ген. Кошу.

Проект був такий:

1. До одержання наказу від Уряду, Кримська група зали-

шається в Симферополі і покине Крим тільки з наказу свого Уряду.

2. В жодному випадку не може бути й мови про здачу зброї.

3. Дальше положення Кримської групи не може бути таким, як тепер, і штаб дивізії повинен відтягнути свої частини та припинити ізоляцію українського війська.

4. Дати можливість команді групи переговорити телеграфічно з Урядом, а в разі неможливости навязати сполучення, дати змогу післати спеціального кур'єра до Київа.

5. До моменту одержання відповіді від Уряду, група мусить бути абсолютно вільною.

6. Група залишається на тому самому місці, де вона тепер знаходиться. Всякі пересування частин групи, крім господарських ешелонів, транспортів, обозів і санітарних частин, мусить робитись з відомом і згодою штабу німецької дивізії.

7. Всі добровольці кримського походження звільняються з частин групи і на дальше їх не приймається.

8. Умова повинна бути складена в писаній формі і за підписом обидвох командирів с. т. генерала Коша і полковника Болбочана, а також стверджені підписами начальників їх штабів.

9. Відповідь на умову мусить бути не пізніш 8 годин вечера 26 квітня, після чого українська команда буде чинити як їй буде вигідніш і як їй накаже обовязок.

Німці, прощаючися, попросили дозволу забрати з перона 4 німецьких кулемети, який і був даний.

Чотири запоріжських автопанцирники, озброєні кожний 4 кулеметами і трьохцалевою гарматою, стали на станційному подвірю, а серед ешелонів уставлені були гармати для обстрілу німецької артилерії. Рівно ж були вивантажені ще 6 автопанцирників, які підійшли до німецьких лав і спрямували на них кулемети. Німці трохи подалися в зад. Війська наші були готові до бою.

О годині 5 (годину перед реченцем ультиматума) прибув на двірець ген. Кош зі штабом і почав переговори з Болбочаном, звертаючи увагу останнього, що вразі бою, коли б німці втратили одну дивізію, — це була б для Німеччини в багато

разів менша втрата ані ж для України втрата таких частин, як Запоріжський корпус, бо **остаточний** вислід боротьби був для кожного ясний.

Болбочан ще раз відмовився прийняти німецькі вимоги і тоді ген. Кош запропонував лишатися обом сторонам на зайнятих становищах одну добу, протягом якої він мав розв'язати ціле питання з вищою німецькою командою в Україні, а та в свою чергу з українськими військовими колами.

Болбочан на це погодився, бо 1) він уже півтори години перед тим установав зв'язок з Урядом без відома німців, але не можучи нічого конкретного добитися, мусів згодитися чекати до 7 год. вечора, коли мав з ним говорити міністр, або прем'єр. Болбочан прохав, щоб на 7 годину був готовий конкретний наказ, що робити, 2) сподівався, що може ген. Натієв матиме якісь інструкції уряду і 3) згідно з його наказом українська кіннота пішла в гори і тим самим звільнила шлях на Симферопіль і за одержаними звітками тим шляхом повели червоні москалі великими силами наступ на місто, отже, хоча німецьких військ за той час мусіло побільшати, але вони мусіли його вжити до оборони Симферополя.

Щоб настрій у запорожців не псувався — наказав Болбочан полковим оркестрам і хорам по черзі грати і співати.

Незабаром прибув до Симферополя ген. Натієв, але він жодних інструкцій від уряду не привіз, а від розмов по дроті — відповідальні особи завжди ухилялися. Та довго обговорювати справи не довелося, бо надійшла сьома година і Болбочана викликали на розмову з Києвом.

Отаман Блонський з доручення військового міністра, замість дати конкретний наказ що робити, наговорив купу фраз на тему "очі цілої України звернуті на запорожців, які мусять підтримати честь української армії" і т. д. Розмова закінчилася тим, що от. Блонський сказав, що як лише матимуть час чи військовий міністр, чи прем'єр — то будуть розмовляти в цій справі з Болбочаном.

По цій розмові ген. Натієв послав сотника Вежицького повідомити ген. фон Коша про свій приїзд і про те, що він у своєму потязі чекає на ген. фон Коша.

Кош відповів, що зараз же вранці на наступний день буде у ген. Натієва. Щойно о год. 2 вночі підійшов до апарату полк. Жуківський (військовий міністр), який спочатку говорив про

те, що Україна ніколи не забуде, коли запорожці пожертвують себе для її слави.

На це Болбочан відповів, що не бачить в тому глузду, бо коли навіть всі поляжуть — це не змінить долі Криму, бо в цих умовах його вдержати не буде кому, але не він, лише уряд має рішити це питання і дати або наказ битися, або — дати наказ залишити Крим і подбати, щоб фон Кошеві було наказано зняти облогу. Бо за наслідки одного чи другого може і мусить відповідати лише уряд, тим більше, що німці твердять, що уряд відмовився від Кримської групи, кажучи, що не знає, що то за військо. Міністр хотів на цьому перервати, але Болбочан ще раз зажадав дати наказ, що робити. Відповідь була: "Прийняти вимоги німців". На це відповів Болбочан, що з усіх вимог німців він може прийняти лише одну — залишити межі Криму. Після того він попросив міністра на другий день вранці підійти до апарату з кимось з німецької вищої команди, а він обіцяв прийти до апарату з ген. Натієвим і ген. Кошем, але просив у жодному разі не наказувати, щоб прийняти вимоги німців.

По цій розмові Болбочан видав наказ запорожцям не зачіпати німців (запорожці встигли за той час викрасти у німців 8 кулеметів і тому німці при наближенню когось з запорожців сідали на кулемети і тримали їх руками).

У вечері стало чути канонаду — то німецькі панцирні потяги з боєм відступали під московським натиском. Вночі москалі почали обстрілювати місто. Вранці почали москалі вже обстрілювати двірець. Це змусило німців де-які з частин, що оточували запорожців, забрати для оборони міста.

Вранці прибув німецький старшина з запитом від ген. Коша, яку допомогу може дати Болбочан для відсічі московського наступу. На це одержав відповідь, що до зліквідування конфлікту і скасування облоги — розмов на цю тему не може бути. До того додав, що як-що москалі ще наближаться і почнуть обстріл українських частин — то він буде змушений сам усунути німецьку облогу, щоб мати змогу боронитися.

27 квітня о 8.30 прибув до ген. Натієва ген. фон Кош, по короткій розмові вони пішли до апарату і звязавшись з Київом просили покликати до апарату військового міністра чи когось з українського уряду. Незабаром підійшов прем'єр — Голубович, військовий міністр і хтось з генерального штабу. Роз-

мова велася тепер апаратом Юза і німецький підполковник, який знав українську мову, перекладав просто з телеграфічної стрічки.

Ген. Кош просив дати наказ Кримській групі негайно залишити Крим, обіцяючи негайно зняти облогу, а також просив вясувати, чому військове міністерство його інформувало, що наче б то в Криму немає жодного українського війська.

Голубович дав таку мітінгового характеру відповідь, яка могла надзвичайно ускладнити ситуацію. Підполковник німецький, що був за перекладача, — не передав ні слова з тої промови фон Кошеві, сказавши, що то була проба чи працює апарат, бо вправді прем'єр сказав кілька слів, але в тій хвилині попсувався апарат. Той же підполковник запитав по-українськи Болбочана: "Скільки літ має прем'єр?"

Тоді військовий міністр сказав: "Негайно звільнити територію Криму, умови має виробити Болбочан, а твердження, що немає українського війська в Криму, було звичайним непорозумінням."

Ген. Кош негайно ж видав наказ німецьким відділам зняти облогу. На просьбу фон Коша запорожці почали негайно лаштуватися до від'їзду.

Дня 27 квітня увечері перші ешелони залишили Симферопіль, а дальші операції в Криму вела група фон Коша, що складалася з трьох дивізій піхоти й бригада кінноти.

Подано тут перебіг подій за споминами сотника Монкевича, що вийшли в 1928 р. у Львові.

З приводу описаного слід зробити наступні уваги:

1. Безперечно, не можна дивуватися тому, що військове міністерство не признавалося до **таємного** наказу в справі походу на Крим.

2. Заслуговує ж на увагу факт, що для того, щоб направити свою власну кольосальну помилку зроблену в Берестю, де можна було одним реченням і то без найменшого німецького спротиву включити Крим в межі У.Н.Р., уряд автономістів готовий був пожертвувати одною з найкращих частин української армії, яка могла стати основою для її організації, та життям кількох тисяч патріотів.

3. Збройний конфлікт з німцями, на який штовхав уряд автономістів "Кримську групу", не міг дати нічого державі, бо німці мали не лише тих три дивізії, але могли надіслати ще

цілий ряд дивізій, а українці не мали резервів, тим самим Крим усе одно дістався б в німецькі руки.

4. Випередити добре забезпечені всім (в тому і засобами пересування) німецькі війська настільки, щоб до їх приходу опанувати добре обсаджений москалями Крим, — було фізично неможливим.

5) Кримська група завдяки сказаному, фактично, здобула для німців Крим, залишаючи собі лише невмирущу славу, але й ту славу намагалися й намагаються наші автономісти закрити пилом забуття.

Але, як побачимо далі, похід цей мав і політичні наслідки, бо 27 квітня запорожці з Болбочаном були ще в Симферополі, а 29 квітня, за підтримкою німців, генерал Скоропадський і московські та москвофільські кола доконали в Києві перевороту.

ХІІ.

ВІДНОШЕННЯ ДО УКРАЇНИ МОСКАЛІВ - НЕБОЛЬШЕВИКІВ І САМОГУБЧА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

В попередньому розділі ми вже звертали увагу на ті обставини й чинники, які з одного боку мали великий вплив на німецько-австрійське командування, а з другого боку були причиною від самого початку браку контакту і взаємного нерозуміння між командним складом тих армій і українською владою. Згадане нерозуміння спричинялося в свою чергу до непорозуміння, які виникали все частійше і частійше.

Такий стан справи був дуже на руку москалям, які його зараз же почали використовувати в своєму інтересі, намагаючися поглиблювати непорозуміння і загострювати як найбільш відносини. Москалі ж дуже скоро усвідомили собі, що з німецького боку їм не загрожує жодна небезпека, а знова наших автономістів вони знали надто добре і тому на них не звертали уваги.

Відразу ж по звільненню більших міст з-під московсько-більшевицької окупації почали вони творити в рямцях національно-персональної автономії московські національні організації.

Так напр. було створено т. зв. "Русській Союз", що згідно зі своїм статутом об'єднував усіх без різниці політичних переконань (від монархістів до соціалістів включно) ... але не москалів, тільки тих, хто уважає себе "русским". Отже жид, татарин, молдаванин, обмосковлений німець чи українець міг бути членом того, теоретично московського "союзу". На урочистім відкритті того "Союзу", його голова Єфімовській заявив: "Ми зібралися тут без різниці партій не яко гасителі чужої культури, але як носителі власної. Ми знаємо, що при сучасних умовах боротьба за національну свободу тяжка, що вона може потребує жертв, але ми готові! Ми віддамо своє життя, але не зрадимо своєї культури."

Природно, наведені голосні слова були лише сказані для маскування справжньої мети організації, а нею було стремління зберегти пануюче становище московської культури і, як пощастить, довести до нового поневолення України. Коли після голови почав говорити міністр московських справ — Одієнц і зазначив, що в минулих відносинах української й неукраїнської демократії були помилки й тертя, наслідком незнання сили українського руху, залунали вигуки: "Нікаково українськово двіженія нет!" "Ето видумка кучкі ізменників!" і т. д. І це діялось в українській державі!

Коли ж трохи пізніше виступив якийсь московський симпатик — Зіменський і почав свою промову українською мовою словами: "Привіт тобі, старший (?) товаришу, Великоросс, від меншого (?) брата — українця!", то його перервали вигуками: "Гаваріте по рускі!... Не надо по українські! Не понімаєм!... Хотя би здесь не гаварілі по українські!"

До того ж "Союзу", як окрема філія вступила група студентів і професорів київського університету св. Володимира, які зорганізувалися, щоб не допустити до цілковитої українізації університету, який став державним українським університетом, якого українізація (до захоплення влади Скоропадським) була вирішена.

В Одесі ж члени того ж "Союзу" почали шалену агітацію проти української державности і культури. На зборах робітників (переважно — чужинців), коли український комісар Коморний почав промову по українськи, — знявся такий гармідер, що він мусів замовкнути.

Крім закладання таких організацій почали москалі видаван-

ня ряду часописів московською мовою. Про те, що пропагувала ця преса і як, — можуть нам з'ясувати наведені далі слова статті Гросмана, що була вміщена в часопису "Одесській Лісток":

"Херсонщина (!) це тільки пустий термін, а в дійсності се є лише південь Росії, який органічно зв'язаний з її північчю і не збирається позбутися без протесту ні своєї мови, ні своїх прав на культурне і національне самоозначення."

Ми навели лише кілька слів із одного тільки часопису, але подібні думки пропагувалися в кожному московському часописі і вони власне були основними в тих часописах.*) Москалям і їхнім прихвостням залежало в першу чергу на тому, щоб зберегти у своїх читачів переконання в тому, що українська держава — це щось мимолетне, щось нереальне, якась **вигадка не оперта ні на чому**. Така пропаганда велася більш і менш зручно, але вона велася легально, всією московською пресою в Україні, урядовці ж українських державних установ, що й за царату обслуговували адміністративний апарат, немов би служили ілюстрацією до тої пропаганди.

Але москалі та московські яничари таку пропаганду вели, так би мовити "одною рукою", а другою — намагалися, стоячи наче б то на ґрунті української державности та боронячи державні інтереси України, при кожній нагоді загострювати взаємини між українським урядом і німцями.

Для цього використовувалися як форум — засідання Укр. Цент. Ради, а також різні московські "фахівці" інспірували в міністерствах кроки, які вели до погіршення відносин.

Тут слід для прикладу згадати обіжник міністра юстиції М. Ткаченка з дня 25 березня 1918 р., викликаний слідуючим: на місцях часто зверталися до німецького командування (на селах просто до того чи іншого лейтенанта), з проханням "допомогти" схопити того чи іншого "большевика", який, мовляв, є дуже небезпечним для всіх, а в тому числі й для німців. Дідичі то часто "полагоджували" такі справи підчас обіду зі стаціонованим у них старшиною, а бувало, що й "урядово" зверталися з подібними проханнями. Німці, здебільшого, не встані були перевірити слушности оскарження і уважали, що

*) Подані відомості про "Русській Союз" і цитати взяті з "Вістника політики, літератури і життя" ч. 15 (14 квітня 1918 року), стор. 221-222.

поскільки вони прийшли "встановити лад", то нічого злого в тому не буде, коли вони арештують такого "большевика" і засудять військовим судом на ув'язнення, а після того скерують в'язня до найближчої української в'язниці.

Самозрозуміло, що з правного боку є недопустимим, щоб українського громадянина на українській території судив чужий суд і тому треба було тому протиставитися.

Нормальний і правильний шлях полагодження цієї справи був такий: міністерство мало в цій справі звернутися до головного коменданта цілого німецького війська в Україні і найкраще було б таку справу полагодити усно (що міг зробити сам міністр, коли б знав німецьку мову). Коли б так була полагоджена справа, — німецькі війська одержали б відповідного наказу і такому втручання покладено було б край. Коли б так не вдалося нічого досягнути — залишився ще інший шлях — до Берліна. Але п. Ткаченко зробив так, як повинен був зробити той, кому залежало не на полагожденню справи, тільки на загостренню відносин. Пан Ткаченко (який пізніше співпрацював з большевиками) видав гострого обіжника до пракураторів окружних судів, в якому писав, що "засуджування німецькими і австрійськими судами громадян У.Н.Р. є втручанням в законну судову владу і тому є вчинком беззаконним", якому ніхто не сміє допомагати, та грозив карою тим начальникам в'язниць, які прийматимуть в'язнів на підставі німецьких чи австрійських засудів.

Кожен міг передбачати, що начальники в'язниць, не зважаючи на той наказ, будуть приймати в'язнів, яких їм надсилатимуть німці, лише не забудуть їх поінформувати про обіжника. Природно, що цей обіжник виконав своє єдине завдання — спричинився до ще більшого загострення відносин, які вже й так не були найкращими.

Поява того обіжника не була випадковим явищем. "Меншини" намагалися від самого початку викликати загострення, бо лише воно давало їм можливість довести до знищення української держави. Обіжник був виданий дня 23 березня, а ще 14-15 березня підчас дискусії над мировою умовою робили ті меншини все для досягнення згаданої мети. Подає "Кієвская Мисль" з дня 15 і 16 березня між іншим про такий вартий уваги епізод. Представник "Бунду" — Рафес, що мав уже вироблену репутацію **завзятого ворога українського національ-**

ного руху і ворога української державности, раптом виступив з такою заявою:

"Ми не проти мира, бо ми боремось з англо-французьким імперіялізмом. Але ми проти такої форми мира й не бажаємо за цю умову брати на себе відповідальність. Мирові умови є безсумніву вимушені, але відповідають не тільки бажанням імперіялістів, але й більшості Центральної Ради. Не хочачи брати на себе відповідальности — ми голосуємо проти." При дальших міркуваннях і висновках — почали його промову перебувати з хорів (на хорах була переважно українська молодь, яка ненавиділа Рафеса і розуміла, до чого він прямує), **наслідком чого голова Грушевський** навіть був змушений наказати опорожнити хори. Після цього Рафес домагався, щоб Центр. Рада винесла постанову про **конечність якнайскоршого виведення німецьких військ з України...**" Він дуже нарікав на те, що німці втручаються в життя України.

Далі цей **ворог самостійности України** почав з запалом доводити **конечність** добитися того, щоб Україна стала дійсно **самостійною, ні від кого незалежною державою.**

Це — остільки перечило поглядам Рафеса, що викликало **загальний регіт цілої салі, бож усі розуміли фальшивість** промовця. Коли він скінчив — на його промову члени Ц. Ради реагували мовчанкою, а коли він зійшов з трибуни, — відчинено двері хорів і публіка знова зайняла свої місця.

І це — звичайно — не єдиний випадок, коли представники меншин з запалом закликали боронити суверенітету України **від німців**, з таким же запалом, з яким до появи німців підтримували московську владу в Україні.

Звичайно, всі представники меншин голосували **проти** ратифікації мирної умови.

Той же часопис подає, що Порш, відповідаючи меншинам, мав сказати: "Меншості однаково були б проти мира. Їх позиція така: поскільки справа хилиться до упорядкування нашого життя — остільки вони будуть до всього ставитися вороже. Їх тактика — тактика імперіялістів! Позиція їх антидержавна."

Отже і наші автономісти розуміли, що меншини свідомо провокують на конфлікт, а все таки піддалися тим настроям.

З другого боку ті ж меншини (лише їхні праві кола), як ми вже казали попереду, як лише могли намагалися настроїти

німців проти уряду Укр. Центр. Ради, інформуючи їх про все, що лише могло послужити на шкоду не лише Укр. Центральній Раді, але й Україні.

Ось донесення австрійського генерала Кірхбаха своїй головній команді про становище в Одесі (подаємо за працею Д. Дорошенка "Історія України" в 1917-1923 рр. Том II, ст. 7-8):

"Тому, що генеральний комісар Центр. Ради зовсім не інформував мене про тутешні політичні відносини, я сам увійшов у зносини з людьми різних партій, щоб уявити собі картину становища. Одеса є космополітичне місто і жодним способом не признається в належності до новоутвореної Української Республіки; українців в Одесі не більше як 10 відсотків. Українська мова не має тут вжитку. Київську Раду тут зовсім не визнають і називають "Gaukler Regierung". Надісланий сюди з великими повноваженнями з Києва генеральний комісар Коморний не має тут за собою жодної партії. Він виступив спочатку з твердою мовою, але, наштовхуючись скрізь на рішучий опір, 26 березня виїхав несподівано до Києва, певно, щоб більше сюди не вертатись. Найсильніша партія тут є соціалістична і з нею безумовно треба рахуватись. Ця партія хоче утворити з Одеси самостійний вільний порт, а може й самостійну республіку, що обіймала би південну частину України. В промислових кругах збираються робити що-до-цього спеціальні дослідження... Так само думають і по цілій південній Україні. Спеціально з Могилева надходять повідомлення в такому дусі. Того ж самого дня начальник головного штабу австро-угорської армії дістав з Одеси другу телеграму: "Генеральний Комісар Коморний повернувся з Києва. З огляду на те, що тут він зустрічав самі лишень перешкоди, він подався був у Київ до димісії, але дістав наказ залишатись далі на посту. Міністр-президент Голубович обіцяв йому надіслати на потреби управління 70 мільйонів карбованців, що мають бути видрукувані в Ляйпцігу. Але гроші не приходять і Коморний збирається димісіювати. По його словам, у Києві в Центр. Раді нема ніякого ладу. І чи Центр. Рада досягне своєї мети, це ще питання. Коморний дає зрозуміти, що повна окупація нами, а почасти й Німеччиною, і переняття управи вищою військовою владою неминучі. В приватній розмові з одним офіцером він висловив це своє переконання цілком отверто. Що Українська Республіка не може обхопити дотеперішню Таврію

і Крим, це для генерального комісара і для Центральної Ради ясно.”

А ось текст реферату "Наша політика в Україні", що його зложено у Відні австрійському міністрові закордонних справ:

"Звістки, які приходять про становище на Україні, з кожним днем усе ясніше переконують в тому, що ми примушені будемо вийти по-за межі дотеперішньої військової окупації, якщо ми хочемо досягти головної мети усїєї нашої нації: постачання й транспорту тої необхідної суми харчових продуктів, яка нам потрібна для продовження війни і уникнення катастрофічних явищ у нашому запіллю.

Досі ми обмежувалися військовою окупацією й прогнанням большевицьких військ, управління ж краєм ми принципіально залишали за Радою та її органами. Як же виглядає це управління? Чи теперішній режим — не торкаючись питання про його добру волю — є в стані постачити нам змогу добути ці продукти або утворити такі умови, які дали б змогу добути ці продукти через закупки? Щоб Рада через свої власні органи могла забезпечити доставку і транспорт продуктів, це річ зовсім виключена, бо вона зовсім не має правильної і певно працюючої організації. І це не може швидко перемінитися, бо Рада не має ні грошей, ні справного виконавчого апарату (військо, жандармерія, суд, поліція) в своїм розпорядженні, і ми не можемо цієї недостачі заступити, як довго не закличемо сюди нових сил і взагалі не вийдемо за межі чисто військової окупації.

Поперед усього Раді стоїть полперек дороги її власний програм. Провідна думка пануючої соціал-революційної партії — це скасування приватної власности, конфіскація всіх приватних маєтків на користь держави з одного боку і рівночасно претензії до держави з боку окремої одиниці на рівне й вистарчаюче забезпечення — з другого боку. В результаті, натурально, повний застій всякої продукційної господарської діяльності. Ніхто не працює, бо ніхто не певен, що одержить плоди своєї роботи, і кожен сподівається від загалу, що той подбає про його на випадок потреби. Селянин обробляє лиш стільки з новодобутої землі, скільки йому потрібно для себе й своєї родини. Він не знає, хто буде збирати врожай. Копальні, фабрики стоять, торговля завмерла, загальна непевність, котра є не тільки наслідком безсилля уряду, але також неминучою кон-

секвенцією основного пункту їхнього програму, паралізує ціле господарське життя.

Військова сила центральних держав, навіть коли вона буде побільшена до потрібної величини, сама не може створити рішучої переміни. Виконавчі органи лиш тоді можуть покласти кінець хаосу й безладдю, коли вони являються знаряддям міцного, життєздатного законного уряду. Як довго ми ставимо нашому війську завдання служити бажанням і програмі Центр. Ради, себ-то комунізму, так довго не може бути й мови про якесь поліпшення. Так довго ми також не наблизимось, чи то за допомогою Ради, чи дорогою власних закупок, до тої суми харчових продуктів, яка нам потрібна і яку на Україні добути можна. Для того, щоб добувати продукти просто силою, як на війні серед ворожого краю, ми не тільки занадто слабкі мілітарно тепер, але це було б, не кажучи вже про тяжкі наслідки в області міжнародних відносин і в нашій власній країні, — це було б неможливо й пізніше, коли увільняться наші війська, що були вислані проти Румунії.

Лінія, яку ми ведемо тепер на Україні, лежить безумовно занадто далеко вліво. Ми піддержуємо не тільки мілітарно, але й фінансово з автоматично зростаючими витратами чисто комуністичний режим. Це веде за собою три важкі шкоди: 1. що її неминучий наслідок — непевність володіння й брак примусу до роботи дуже утруднює наше завдання — здобуття хлібних запасів, якщо не унеможливлує його цілком; 2) що вся неудаха комуністичного експерименту впаде на наш рахунок; 3) і що ми примушені будемо цілком ігнорувати великі господарські інтереси та й ще попадемо в конфлікт з Польщею, чого ми повинні уникати з огляду на зовнішні й внутрішні політичні обставини.

Отже, лінія нашої політики на Україні мусіла б безумовно повернутись у-право. Цей поворот, одначе, мусить мати свої левні межі з огляду на те, що ми мусимо найти порозуміння з тими широкими кругами населення, чий інтереси до де-якої міри звязані з сучасним режимом. Треба з увагою ставитись до цих інтересів, якщо ми не хочемо наштовхнутись на гострий опір. Конкретно кажучи: селяни мають тепер все, усю одібрану від поміщиків землю і всі хлібні запаси. Вони складають собою величезну більшість народу. Відібрати від них здобуту землю є річчю неможливою. Так само, як не мож-

ливо силою примусити постачати нам хліб. Залишається один засіб: зацікавити селян з господарського погляду якомога інтенсивнішим обробленням землі і продажем продуктів. Це може статись лише тим способом, що їм буде законно забезпечено через признання індивідуальної власності й фактично — через мілітарну оборону проти грабунків і т. д. — володіння землею, прибуток від урожаю і прибуток від проданого хліба.

Всупереч соціалістичним теоріям, про який небудь опір селян, певна річ, не може бути й мови. Вони стали через революцію власниками і не мають більше до комуністичних ідей ніякого нахилу, а навпаки — гарячий інтерес до того, щоб принцип приватної власності був відновлений. Поруч з цим кардинальним пунктом, аграрною справою, всі інші питання відступають на задній план. Відновлення приватної власності зустріло би певні перешкоди, але не такі, щоб їх не можна було подолати.

Пропонована тут розв'язка земельної справи наштовхується на дуже великі труднощі — мова про відшкодування колишніх власників. Тут виступають спеціально для нас важливі два питання: інтереси поляків і наша власна потреба у великій сумі рублів для оплати хліба й для оплати тих видатків українського правительства, для піддержання цілої державної машини, в яких ми також зацікавлені (наприклад, справа транспорту).

З огляду на поляків, яким належить значна частина маєтків на Україні, треба, щоб ми виступали, коли не за відновлення колишнього стану, то, принаймні, за відповідне відшкодування. Ми ніяк не можемо бути причетні до чистої конфіскації, коли не хочемо собі нажити в поляках ворогів.

Не зовсім в такому стані знаходиться Німеччина, яка веде виразну українофільську політику, з виразно зазначеною метою утворити проти Польщі на сході якомога сильнішу противагу. Особливо праві й військові круги Німеччини дивляться на Польщу, як на майбутній ворожий фактор, і очевидячки у Німеччині нема нахилу порвати з Україною з огляду на Польщу. Такої політики ми не можемо поділяти з різних причин, пізніше, може бути, ми будемо примушені вибрати становище за Польщу проти України.

Другий пункт, це потреба у великій сумі рублів. Згідно з одноголосним повідомленням паперові рублі, хоча їх випущено

велику силу, як царським режимом, так іще більше революційним, зовсім обезцінилися і на Україні майже зникли з ужитку. Величезні їх суми накопичилися в руках у селян. Через те на Україні панує надзвичайний голод на грошеві знаки: невідний виход з цього становища — виплати коронами й марками мав наслідком підвищення курсу рубля, що для нас, розуміється, не бажано. Постачання дуже значних сум, яких ми потребуємо для наших власних цілей (закупно хліба) і для українського правительства (наприклад, платня залізничникам) при таких обставинах дуже важка. Пропозиція установити примусовий курс для корони здається, помимо інших сумнівів що до обігу мільйонових сум корон на Україні, дуже сумнівним засобом, бо ще невідомо, чи згодяться селяне, супроти примусового курсу на корони й марки, продавати хліб.

З огляду на це, думка яка панує, за донесеннями графа Форґача в кругах наших і німецьких фахівців у Києві, заслуговує особливої уваги: а саме, що земля, якою тепер володіють селяне, повинна бути за ними узаконнена, але за певну відповідну виплату. Селянам повинно бути дано зрозуміти, що без такої виплати земля залишається власністю держави, або буде повернута колишнім власникам. Такий спосіб дасть можливість відшкодувати польських власників і утворити потрібний фонд рублів. Ми можемо перейняти відшкодування польських власників на себе, що можна здійснити випуском цінних паперів у коронах...

Першою й необхідною передумовою для такої акції, як взагалі всякого оздоровлення відносин на Україні, єсть, одначе, що принцип націоналізації землі на Україні має бути скасований і приватна власність мусить бутв відновлена. В цьому напрямку повинна провадитись акція, щоб примусити Раду, яка з кожного погляду залежить від нашої підтримки, прийняти цей штандпункт. Якщо цього не вдасться досягти, то треба спробувати привести до влади неукраїнські елементи, настроєні не комуністично, — і такі елементи повинні знайтися не тільки серед інтелігенції й заможніх клясів, але й серед більшої частини селянства.*)

*) Безперечно під "неукраїнцями" розумів автор-австрієць як неукраїнців так і тих зденаціоналізованих та несвідомих українців, які не брали участі в боротьбі за визволення, а себе звали "малоросами" або й просто "православними".

Само собою розуміється, що неминучою передумовою для такої акції має бути попереднє порозуміння і повна згода з Німеччиною.”

А ось справоздання німецького обсерватора в тій же справі: “3-поміж мешканців міста тільки 6 відсотків складають українці . . . ледве чи можна сподіватись, що в Одесі щось зміниться на користь Україні. Дуже тяжко утворити тут ґрунт для української мови і української справи. Російщина тут панує і спроби усунути російську мову й культуру зустрінуться тут з опором не тільки москалів, але й жидів. Весь залізничний персонал, почта, телеграф, всі управи й суди — російські по мові й по духу. Політичний звязок з Україною дуже слабкий. За словами міського голови Богуцького, Одеса все ж таки висловила за приналежність до української території, але питання про основи, на яких вона могла б прилучитися, зостається, мовляв, ще відкритим. Гадають, що Одеса з прилягаючим районом могла б утворити союзну республіку в державному звязку з Україною. Панує погляд, що ще дальші області в подібному ж змислі будуть відокремлені й сполучаться з Україною на певних умовах, але питання про межі їхньої автономії ще не ясні. **Рішати мають майбутні українські установчі збори**, або може, як уже раніше передбачалося, референдум мешканців міста.”

Та на цьому не кінець. Безперечно є багато гіркої правди в тому, що подає Д. Дорошенко зі скликаного на 9 квітня Засідання Київського Губерніяльного Земства:

“Гласний київського повіту Семененко скаржився, що в його повіті селяне грабують і палять маєтки, земельні комітети виявляють дуже слабку діяльність, між окремими селами виникають бійки на ґрунті поділу панської землі, запаси хліба часто нищаться зовсім безглуздо, а наслідком того всього в повіті, особливо в його північній частині, не стає зерна для засіву нив. В Бердичівському повіті, як повідомляв гласний Миронів, нема ніякої організованої сили для охорони безпечности; податків ніхто не платить. Васильківський повіт опинився під владою якогось авантюриста або узурпатора Койхеля, що оповістив себе комендантом. Потім його змінив другий комендант, якийсь фон-Дітман, який почав з того, що звелів доставити собі автомобіль і м'яккі меблі. Коли автомобіля не знайшлося, він задовольнився меблями. Фон-Дітман

прийняв на службу колишніх поліцаїв та жандармів і почав організовувати карні експедиції на села, обкладаючи селян величезними контрибуціями, котрі клав до своєї кишені. У Білій Церкві комендант Центр. Ради почав з того, що зажадав собі 10 фунтів ковбаси і пляшку коняку. Потім випустив з тюрми карних злочинців, а посадив політиків. На зміну Ліберову явився колишній пристав, який пропонував "охорону" за 120.000 рублів.

Гласний Звенигородського повіту Котик оповів про діяльність "гайдамаків",*) котрі прийшли на зміну большевикам. Захопивши в полон один большевицький відділ, вони вночі перестріляли всіх своїх полонених до єдиного. Потім зажадали 200.000 рублів на "організацію порядку". Коли цих грошей дати їм не могли, вони задовольнилися 1.800 рублями. Селяне скоро розчарувались в українській охороні: оборонці ладу самі взялися до грабунків. Наслідком того всього селяне втратили всяку надію на заведення порядку ззовні і беруться самі за охорону свого життя й майна."

Не підлягає сумніву, що Д. Дорошенко вибрав лише темні постаті, які "користалися з нагоди" і з недосвідчености міністрів, але було в адміністрації досить світлих постатей.

Серед працівників адміністраційного апарату і взагалі серед державних урядовців яких 9/10, як не більше, виконували ті ж чинності і за пановання над Україною Московщини, керованої царями. Поміж ними було дуже багато москвинів, досить обмосковлених українців і невелика кількість поляків та людей інших націй. Незначна частина тих обмосковлених українців підчас революції, прозрівши, почала себе уважати українцями, але їх світогляд дуже різнився від світогляду соціалістичних діячів У.Ц.Ради. Решта ж або ставилася вороже до всього українського, або, в найліпшому випадкові — байдуже. Міністри У. Ц. Ради не тільки не знали на тих справах, якими їм довелося керувати, але й не вміли взагалі керувати людьми та змусити їх виконувати свої накази. Підлеглі дуже швидко помічали, що "влада" не вміє керувати і не має ясного, продуманого пляну праці, і тоді починали цілком легковажити її

*) Тоді часто банди, складені з бувших московських старшин і авантюристів, звали себе "гайдамаками".

розпорядження. Самозрозуміло, що серед урядовців були й просто сумлінні, здисципліновані виконавці, але й вони не могли виявити себе в тому оточенню без підтримки твердої руки згори.

Такий стан спричинював дуже поважні наслідки і був проблемою, яку владі важко було розв'язати. Мусимо підкреслити, що під цим оглядом московська большевицька влада і на Московщині, а тим більше на Україні, мала багато легше завдання, бо більшість тих урядовців була, або уважала себе, москалями і тому могла саботувати накази власної влади лише з соціально-політичних міркувань, а в Україні до них приєднувалися ще й національні. Не один, не будучи прихильником большевиків, усе ж волів їх, а не українців, як рівно ж і праву, московфільську владу. В У. Ц. Раді найчисленніше були заступлені укр. соціалісти-революціонери, але вони, засліплені своїми ідеями, цілком не усвідомлювали собі ані важливості і скомплікованості налагодження адміністраційного апарату, ані значіння нового чинника — великої і добре зорганізованої німецької армії, ані наслідків браку приватного контакту і взаєморозуміння з її керівництвом.

Що найгірше — навіть не в березні 1918 року, а три роки пізніше лідери Центральної Ради ще не встані були побачити своїх помилок і не розуміли, чому москалі (большевики) збройно поборювали Україну. Такі публікації, як уже не раз вгадувана праця П. Христюка "Замітки і матеріали до історії української революції", переконуюче свідчать, що вони цілком не розуміли причин тої катастрофи, до якої вони довели Україну, а не розуміючи їх — вони неспроможні були змінити поступовання. Ціла праця Христюка має за задумом автора довести, що коли б У. Ц. Рада енергійно проводила в життя програм у. соц.-революціонерів, а останні б намагалися випередити московських большевиків — то не прийшло б до війни з сов. урядом і до покликання німців. Він та його однодумці і в 1921 році, вже на еміграції, як награна платівка, "грили все тієї ж". Їх Драгоманів, а потім московські соц. революціонери так добре "вбрали в шори",* (а не було тоді ще й 9 мі-

*) Так звуться бічні наочники зі шкіри, які вдягають полохливим коням, щоб вони не бачили, що діється довкола, і бігли б туди — куди їх скеровують віжки. Звідси вираз "убрати в шори" (обдурити).

сяців, як вони покинули лави цієї московської партії), що вони не розуміли, що діється. За два місяці до катастрофи відбувся третій зїзд цієї партії (4-7 грудня 1917 року за нов. ст.) і ось на цьому зїзді ухвалені були постанови, з яких наводимо важливіші уривки, що до форми влади на Україні:

1. З огляду на те, що незабаром зберуться Установчі Збори України... Зїзд не вважає потрібним переобирати У. Ц. Раду, однак, з огляду на необхідність створення суто класової організації для дальшого планомирного розвитку класової боротьби на Україні, Зїзд доручає фракції УПСР в Центральній Раді домагатися, щоб Ц. Рада взяла на себе почин утворення всеукраїнського класового органу трудової демократії." Для цього мали бути створені "об'єднуючі територіяльні центри — рад робітничих, селянських і військових депутатів." До цих органів мали влитися депутати "від територіяльних українських зїздів трудових верств", до яких зараховано "залізничників, поштовиків, телеграфістів, шосейників та робітників торговельних пароплавів, а також представників усіх соціалістичних партій на Україні, які стоять на класовій точці погляду."

Але ще більше чим ці постанови заслуговують на увагу коментарі до них самого П. Христюка. Він пише: "Це не було сліпе наслідування, ані західньо-європейських зразків парламентарної демократії, ані московсько-ленінської радянської влади" (? Р. М.) ... "Суть її полягала в одночасному існуванні органів двох родів: так званих демократичних, обраних на підставі п'ятичленної виборчої формули, і цілком класових, так би мовити, радянських, при чому виразно віддавалась перевага органам класовим — радам робітничих, солдатських і селянських депутатів, як на місцях так і в центрі..." "Будучи переведена в життя, вона, безумовно, не стала б на перешкоді нормальному розвитку класової боротьби на Україні. З часом, Установчі Збори, а також обрані на підставі п'ятичленної виборчої формули органи місцевого самоврядування, могли б бути з успіхом усунені цілком, коли б того вимагала класова боротьба, і таким чином, уся влада на Україні перейшла б до рад робітничих, селянських і військових депутатів... у ній не ховалося нічого загрожуючого революції і московські більшовики... нетактовно і брутально — силою московської зброї, втручували ці пляни... бажаючи силою зброї ВКЛЮЧИТИ УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ У ВІДПОВІДНУ ФАЗУ РОСІЙ-

СЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, насадити форми влади на Україні точнісенько по своїх російських зразках і тим викликали війну між совітською Московщиною і демократичною, революційною Україною” (Христюк, "Замітки і матер. до історії укр. революції 1917-1920 р. Том II, стор. 66-68).

Як бачимо оті "шори" наших автономістів "соціалістичного толку" перетворили цілком у політичних дівчаків, які були не встані не тільки на підставі писань Леніна зрозуміти його наміри, але й те, що московські більшовики робили на окупованих ними українських землях — не відкрило їх очей! Самозрозуміло, що П. Христюк не міг знати змісту цілого ряду розпоряджень Леніна, які ми в цілості або в уривках тут наводили, але за те він повинен був знати з повідомлень із окупованих москалями місцевостей про виконання тих розпоряджень, але коли навіть він і його однодумці не хотіли їм вірити, то все ж як по дитячому треба думати, щоб твердо вірити, що москалям на чолі з Леніном залежало аж так на ошчасливленню українського народу, встановленням у нього "ідеального" советського ладу, що вони тільки задля його щастя йшли складати свої голови в боях з українцями!

У 1922-1923 роках вже навіть сліпий і глухий міг знати й бачити, що робили москалі на Україні і міг зробити правильний висновок і здогадатися, які вони мали накази з інтенсивного грабовання України, але стан психічної сліпоти наших автономістів з табору соціалістичного був остільки великий, що вони того всього не могли собі усвідомити й зробити належні висновки. Навпаки! Один із їхніх лідерів переконаний, що коли б москалі знали, як гарненько, "на гальмах", привів би до того ж ладу Україну П. Христюк і його товариші-однодумці, — вони б і не думали нападати на Україну!

І це так думав заступник голови Укр. Центр. Ради!

Очевидно, ніщо не діється без причин, безперечно не відразу дійшли вони до того стану. З ними сталося те, що передбачав Т. Шевченко, коли писав "присплять лукаві і в огні її, окраденую, збудять".

І тепер, по другій світовій війні, це б то пів віка пізніше, знова "лукаві" "приспляють" еміграцію, викликають подібний же психоз, видаючи з цією ж метою відповідно уложені "Енциклопедії Українознавства", видаючи ріжні наче б то "наукові" праці, або, коли таких забракне, або коли в них ще не

можна сказати того, що вони хочуть сказати — перевидають хоча б такі непотрібні і шкідливі розумовання, як напр. писанину Шахрая (вправді — злегка "підретушовану"). Сучасний читач не знає, що Шахрай звав окуповану москалями Україну з маріонетковим урядом цілком залежним від Москви, який склався на дві третини з людей навіть не українського походження, — "самостійною"! І в цій же брошурі так "ненароком" прищеплює Шахрай таку думку: "Нова Росія і нова Україна — дві рівноправні сестри... **обеднані спільними інтересами**". Таке ніжне співжиття цих "сестер" очевидячки так його розчулює, що він пише: "доля України і доля Росії... спать не дають усю ніч". І він же в своєму імені та імені своїх однодумців заявляє: "**Ми любимо Росію і Україну так як люблять свою матір, — щастя і доля Росії є нашим щастям**" (С. Мазлах і В. Шахрай "До хвилі", стор. 23). Такими книжками хочуть "лукаві" стягнути еміграцію назад на "позиції" Квітки-Основ'яненка, який також уважав своєю матір'ю — Україну, а "батьком" ... московського царя! На ґрунті таких ідей і зростають "христюки"! А вони не є небезпечними для москалів. Вони вірять московській владі так як своїй власній. Того, що є ясным, що впливає з сумлінної аналізи писань і поступовання Леніна, — вони не бачать, а коли їм покаже хтось, -- будуть намагатися якось його реабілітувати, подаючи найнеімовірніші пояснення. Ці скалічені душі у глибині душі почувують себе... "росіянами" і тому не встані помічати того, що ясне кожному, хто дивиться на все очима сина іншої нації. Власне тому їм здається, що ціла справа в питанні про **форму** влади чи ідеологію. І до нині вони не роблять з того належних висновків, що москалі уклали і укладають умови з тим, з ким їм вигідно. Були вони в союзі і з Енвер-пашою, підтримували національно-релігійні рухи тих народів Азії, які не належали до їхньої імперії, були союзниками афганського еміра, а пізніше — навіть Гітлера.

Коли ж ми уважно проаналізуємо соціально-політичну частину IV Універсалу, то побачимо, що устрій, який встановлювала У. Ц. Рада, власне майже не ріжнився від большевицького. Але, коли б він був навіть цілком тотожним, — все одно москалі б посунули підбивати Україну, бо їм не "устрій" був потрібний, — тільки наш хліб, цукор, залізо, вугілля і т. д., словом — їм була потрібна кольонія!

Не розуміючи того, П. Христюк уважав, що головною причиною нападу москалів на Україну і наших неуспіхів було "запізнення У.Ц.Р. з переведенням важніших соціально-економічних реформ". Другою причиною, на його думку не менш важливою, було "недоцінювання ваги рад робітничих, селянських і солдатських депутатів". Щойно на останньому місці він згадає "відсутність армії".

Цілком ясно, що люди з таким "способом думання" і такими поглядами не встані були взятися до закладання підвалин національної держави, лише могли по інерції далі дбати про "посилення клясової боротьби" і "поглиблення революції".

Погодити таку політичну лінію і діяльність з потребами і вимогами т. зв. "Центральних Держав" (а, властиво, Німеччини і Австрії) було цілковито неможливо, хоча нашим політикам з У. Ц. Ради це здалося зовсім можливим. Більше того! Вони в ряді заяв, з якими зверталися до народу, намагалися представити прихід німців і їхні пляни в досить рожевих барвах і ті звертання в істоті речі лише компромітували наших автономістів.

Властиво навідомо докладно, хто був ініціатором покликання німців, але незаперечним фактом є, що кабінет Голубовича (укр. соц.-рев.) одноголосно відхилив пропозицію німців ударити на Петроград і своїм наступом примусити москалів забрати всі їхні війська з України, але український уряд у своїх відозвах заявляв, що то він звернувся до німецької влади з закликом прийти з допомогою. Знаючи погляди наших автономістів, можемо припускати, що вони і далі думали в першу чергу про долю Московщини, а не власного народу, але можемо вважати можливим і інше пояснення.

Автономісти протягом попередніх місяців розклали майже всі українські військові частини і мали в момент покликання німців тільки менше чотирьох тисяч. З такою нечисленною "армією" було б неможливо очистити навіть більші міста від московсько-жидівських банд, поформованих присланими з Москви інструкторами. Німці про такий стан справи тоді ще не знали. Так чи інакше, але уряд У. Ц. Ради інформував наш народ неправильно і досить наївно. Ось відповідні уривки з тих відозв та заяв.

1. "Рада Народніх Міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини та Австро-Угорщини...

Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами У.Н.Р. під проводом Полевого Штабу нашої держави... Ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів. Рада Народніх Міністрів." Самозрозуміло, що хіба діти могли повірити фантастичній заяві про згоду держав, що вислали велику, досвідчену в боях армію, щоб нею керував неіснуючий "Полевий Штаб" держави, яка щойно відновлювалася, яка не мала зорганізованої армії і мусіла просити німців звільнити її територію від окупантів!

2. Українська Мирова Делегація зі свого боку повідомляла: "Для того, щоб скоріше вигнати розбишак і дати порядок краєві, закликали ми німецьке військо допомогти нам у цій роботі."

3. Голова У. Ц. Ради — М. Грушевський написав таке про допомогу Німеччини: "У німецьких політичних колах було здавна бажання, щоб Україна відокремилась у самостійну сильну державу. Вони уважали це корисним для Німеччини. Підчас війни німецьке правительство заходилося через інструкторів учити полонених українців, освідомлювати їх з національного боку, підготовляти з них українські полки, котрі могли б після війни стати в оборону Україні..." (Треба зазначити, що твердження про "політичні кола", які б бажали "сильної України" було без сумніву перебільшенням). Далі він писав: "І от правительство наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котра ту поміч, бажаючи помогти Україні якомога скорше стати на ноги, пропонувала від самого початку, не жадаючи за це ніякої нагороди... В інтересах Німеччини, щоб Україна була самостійна і сильна, і вони помагають нам для цього. Військо їм потрібне самим, і тому їхні полки зостануться тільки доти, доки вони будуть потрібні нашому правительству для очищення України..."

Це зясування приходу німців з огляду на те, що воно належало голові У. Ц. Ради, безперечно не минуло уваги німців і певно вразило їх своєю наївністю.

4. Рівно ж і голова Ради Міністрів ще від себе звернувся до населення з подібним зясуванням приходу німців, з якого наводимо уривок: "І от щоб припинити руїну краю, щоб заховати людиність від розстрілу, знущання та грабунку, українське правительство... звернулося до німців за допомогою проти грабіжників..." "Що-до відношення німецької старшини і

українського правительства, то це — відношення співробітництва, доброї приязні, відносини без жодних непорозумінь. Німецьке військо, як дружне, не вмішується у внутрішні хатні справи УНР.”

5. Знова ж У. Ц. Рада в цілому окремому оповіщенню інформувала про справу покликання німців, причини його і запевняла, що всі соціально-політичні обіцянки IV Універсалу будуть здійснюватися, а німці ”приходять як наші приятелі і помішники на короткий час...”

Вправді зараз же по звільненню Київа німецький канцлер граф Гертлінг написав: ”Хай же на завше збереже український нарід волю і владу, щоб жити по власному розумінню і ним самим установленому праву. Одначе маю смілість заявити, що як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх бивід.”

Зрозуміло, що не треба було брати надто поважно наведених дипломатичних побажань і запевнень та мати на увазі, що в ту хвилину канцлер дуже слабо собі уявляв і відносини на Україні і пляни її керівників.

Натомісь слід уважати фактом великої ваги енергійне ширення з наказу У. Ц. Ради **на провесні IV Універсалу** і розпоряджень Міністерства Земельних Справ про соціалізацію землі та закону У. Ц. Ради про скасування приватної власности на землю. Треба тут нагадати, що той закон порушував навіть інтереси селянина-середняка, а також закріплював право користування землею за москвинами та іншими чужинцями, яких досить осіло на наших землях протягом майже 200 років московського панування.

Наслідком того всього хлібороб, знаючи, що передбачається розподіл землі, але не знаючи коли, якої, де і скільки йому приділять та кому дістанеться його земля і чи зможе він зібрати врожай із засіяної площі, мав тенденцію ”для певности” засіяти лише стільки, скільки було конечним для власного вжитку, а тим самим ставив під знак запитання можливість достарчити Німеччині й Австрії умовлену кількість збіжжя. Тимчасом для Центральних Держав справа одержання від України умовленої кількості хліба була справою надзвичайної ваги, а тому і спосіб думання тих, хто був при владі, і пляни дальшого ”поглиблювання революції та клясової боротьби” викликали у німців зрозумілий неспокій. Цей неспокій вміло вико-

ристовували ворожі Україні елементи, з якими німці були стало в контактї. Коли ж до того додати відсутність організованого адміністраційного апарату, а цю відсутність німці помічали стало самі, — то стане ясным, оскільки складні завдання треба було розв'язати урядові.

Самозрозуміло, що про такий стан справи знали німці і він провокував їх на кроки, які вони первісно не збиралися робити.

Німецький посол у Києві — барон Мум робив спроби вплинути на стан річей, порозумівшись з урядом Укр. Центр. Ради. 2 квітня заявив він протест голові Ради Міністрів — Голубовичу з приводу "тактики гальмування в справі збору продуктів і браку всякої практичної роботи уряду", а 13 квітня в листі до нього ж звертав увагу на "нестерпне становище в країні, брак адміністраційного апарату, самочинне і недопустиме поступовання комітетів" і загрожував, що коли уряд не зробить нічого для нормалізації відносин — змушені будуть до того взятися німці.

Нарешті 24 квітня у начальника штабу німецьких військ в Україні ген. Гренера відбулася нарада, в якій взяли участь барон Мум, граф Форгач, нім. військовий аташе полк. Штальценберг, австр. військовий аташе майор Флейшман і урядовець австрійського посольства Принцінг.

Як подавав своєму урядові телеграфічно Принцінг дня 25 квітня, на нараді було ухвалено:

1. "Як довго австро-угорські і німецькі війська перебувають на Україні, ніяка українська армія не може формуватися. Можна тримати лиш виключно поліційні відділи за порозумінням з обома командуваннями.

2. Для всіх учинків і злочинів супроти союзних військ установляються німецькі й австро-угорські полеві суди. Українська юстиція має бути забезпечена проти терору політичних організацій.

3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земськими органами.

4. Якщо на Україні нема військових судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних Держав.

5. Всі розпорядження, які гальмують торгівлю харчовими й сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини й Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під спільним контролем союзників і українського правительства, а всі заборони вивозу й залізнична контролі мають бути скасовані. Має бути установлений один спільний контроль на границі.

6. Аграрне питання має бути розв'язане через відновлення приватної власності й виплату селянами за розділену між ними землю. В інтересах здатности сільського господарства до експорту великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених в законі меж.

7. Фінанси й валютне питання мають регулюватись на далі на основі взаємного порозуміння.

З наведеними домаганнями ухвалено було звернутися до українського уряду, але перед тим рішено було просити згоди урядів Центральних Держав на цей крок, мотивуючи його так: "Спільна праця з теперішнім урядом при його тенденціях **неможлива**. Утворення генерал-губернаторств у сучасний момент незручне... Насильного усунення уряду при всіх обставинах треба уникати, бо це в першій лінії поважно загрозило б нашим господарським умовам" — писав Принцінг.

Чи справді звертався з такими домаганнями німецький посол до українського уряду — невідомо.

Треба однак думати, що ці "постанови" лише мали на увазі "підготувати" уряди Центральних держав до подій, які вже підготовлювалися німецьким командуванням, бо ж вже той же ген. Гренер вів тайні розмови зі Скоропадським (Д. Дорошенко на ст. 31 подає, що та "зустріч" з Гренером відбулася дня 24 квітня "старого стилю", але це, безперечно, свідомо чи не свідомо помилка, бо ж 24 квітня **старого** стилю було вже **після** перевороту). На це ж вказують і дальші посунення німецького командування в Україні.

Пізнійше, вже на еміграції, представляли наші автономісти "соціалістичного толку" (П. Христюк і інш.) справу розходження з німцями де-що інакше.

Дуже красномовно свідчить про це, як представляв Христюк хоч би справу з наказом Айхгорна в справі засіву. Христюк пише:

"Головнокомандуючий німецьким військом на Україні фельд-

маршал Айхгорн, без порозуміння з урядом видав наказ, в якому вказавши на те, що весняному засіву грозить запізнення, і висловивши побоювання, що селяне під проводом земельних комітетів не засіють всіх земель, наказував німецьким військовим властям вжити заходів до того, щоб всі поля були засіяні: чи то в порозумінню з земельними комітетами, чи з ініціативи самих військових властей." В виявленню тієї ініціативи німецькі старшини мали керуватися **новим "земельним законом", виробленим Айхгорном**, очевидно не без участі поміщиків. Був цей закон короткий. Він, просто кажучи, встановлює: 1. що врожай належить до того, хто засіє землю, і що той врожай мали потім забрати німці по "відповідних цінах"; 2. селянин, який візьме землі більше, ніж може обробити, буде за це суворо покараний; 3. там, де ще Бог врятував життя поміщикам, селяне, памятаючи точку другу "закону", не повинні чинити їм перешкод до засіву своїх маєтків, а навпаки — земельні комітети повинні допомогти поміщикам реманентом, кіньми, зерном на посів; 4. місцеве земельне "законодавство" пруських юнкерів на Україні повинно провадитись в двох мовах: німецькій та українській, за підписом земельних комітетів або інших "відповідальних" місцевих органів, і 5. земельні комітети мають видавати селянам особливі свідоцтва про простір засіяної ними землі, в разі ж відмовлення їх від цього, — такі свідоцтва повинні видавати самі німецькі власті.

Наказ цей, що цілком ігнорував уряд і його земельну політику, що був нічим неприкритим грубим втручанням у внутрішні справи Республіки, що фактично одним розчерком пера повертав всіх поміщиків у їхні маєтки, закінчився великим політичним скандалом. В Центральній Раді з приводу цього відбулись (13 квітня) після інтерпеляції фракції українських соціалістів-революціонерів палкі і нервові дебати. Міністр земельних справ заявив, що він не є в стані керувати земельною політикою при такому поведженню німецького командування і тому подається в відставку. Члени Ради — селяне бурхливо протестували проти наказу. Врешті Центральна Рада ухвалила з приводу цього слідуючу, виставлену фракцією УПСР, гостру "формулу переходу до чергових справ":

"Вислухавши пояснення міністра земельних справ та інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Айхгорна про засів полів на Україні і заяву міністра про відставку, Українська

Центральна Рада вважає потрібним заявити та вказати: 1. що німецьке військо покликав український уряд для допомоги в справі заведення порядку на Україні лише в тих межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народньої Республіки; 2. що ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціально-політичне й економічне життя України не допустиме; 3. що таке втручання, як згаданий наказ фельдмаршала Айхгорна, може тільки дезорганізувати наше господарське життя, ускладнити соціально-політичні відносини і, між іншим, зробити неможливим виконання тих економічних договорів між Українською Народньою Республікою і Центральними Державами, котрі в ці дні виробляються і підписуються представниками згаданих держав.

Разом з тим Українська Центральна Рада, відкинувши відставку міністра земельних справ, доручає: 1. міністрові земельних справ — оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала не повинен виконуватися; 2. міністрові закордонних справ — скласти протест проти наказу фельдмаршала Айхгорна, як і проти всякого іншого дотеперішнього самовільного втручання германсько-угорських військових властей в соціально-політичні відносини на Україні і 3. голові Ради Народніх Міністрів — зрбити відповідну заяву-ноту берлінському урядові в справі цього наказу."

А тепер не зашкодить порівняти той наказ в зреферованню П. Христюка з його текстом поданим в "Додатках до тексту" на ст. 201-202 тому другого, його ж праці. Текст наказу:

"З усіх одержуваних тепер звідомлень впливає, що весняним засівам грозить спізнення. Не зважаючи на те, що міністр хліборобства звернувся з закликом до селян і доручив земельним комітетам, аби землю засіяли всюди тільки селяни, однак можна сумніватися, щоб земельні комітети мали великий вплив у цій справі й щоб селяни приступили до праці. Тому також німецькі військові власті в призначених їм округах повинні енергійно настоювати на тім, щоб було засіяно там, де це буде можливе, в порозумінню з українськими земельними комітетами, а в інших місцях — з ініціативи самих військових властей.

Широким селянським масам треба оповістити найприступнішим для них способом ось що:

Начальний німецький полководець на Україні вимагатиме належного сповнення отсих пунктів: 1. До того, хто засіває

землю, належить збір; він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах. 2. Селянин, котрий візьме скількість ґрунту, яка переходить його сили і тому не обробить того ґрунту в цілості, зробить на будуче українському народові, як також і Українській Державі, шкоду, якої й направи не можна, за що буде суворо покараний. 3. Там, де селяне **не можуть** засіяти цілої землі й де є ще поміщики, ті в останні повинні зайнятися засівом ґрунтів, **не нарушуючи через те права на законний поділ землі за допомогою земельних комітетів**. Селяне в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіванню ґрунтів. Для засіву землі і переведення жнив земельні комітети повинні доставити поміщикам коней, рілничих машин, а також насіння на засів. Збір в таких випадках буде власністю порівну селян і тих, що засіяли. 4. Всякі грабунки й нищення засівів будуть суворо карані.

Ґрунтів, які земельні комітети на доручення державної власти на підставі права **поділили**, не братиметься в рахубу в тій думці, що ці землі будуть дійсно засіяні.

Урядові розпорядки в справі засівів, видавані військовими властями мають бути розліплювані в повітах на виднім місці в українській і німецькій мові і мають бути, наскільки це можливо, підписані земельними комітетами або відповідними місцевими органами.

На земельні комітети треба вплинути, щоб селянам, які бажатимуть собі того, видано було свідоцтва про простір землі засіяної ними. Там де земельні комітети будуть відмовлятися від виставлення таких посвідчень, повинні їх видавати німецькі військові власті.

Про всі розпорядки, їх здійснення й наслідки, а також про простір засіяної землі, місцеві залоги повинні донести головнокомандуючому не пізніше, ніж 15 мая ц. л.

Німецький Начальний Полководець на Україні Айхгорн."

Як бачимо, в наказі Айхгорна не було бажання ігнорувати український уряд, навпаки, на початку говорилося, що **треба**, щоб "там де це можливо — було б засіяно в порозумінню з українськими земельними комітетами". Далі твердилося, що той хто захопить стільки землі, що не буде встані її засіяти усієї, — "зробить українському народові, як також і Українській Державі, шкоду".

Далі в наказі говорилося, що там, де поміщикам, тому, що

селяне не встані засіяти всієї землі, треба буде засіяти те, чого не засіють селяни, — цей засів **не може бути** "порушенням права на законний поділ землі за допомогою земельних комітетів". Далі говорилося, що "грунтів", які вже встигли поділити між селянами "земельні комітети, не береться під увагу". Отже і тут не видно тенденції перекреслити земельний закон.

Порівнюючи тексти далі, бачимо, що П. Христюк навмисне подав, наче б то "земельне законодавство" пруських юнкерів на Україні повинно провадитись в двох мовах: німецькій та українській", бо в наказі Айхгорна сказано, що "урядові розпорядки" військової влади мають бути в мовах **українській і німецькій**. Отже **перший текст український**.

Нарешті сказано лише про те, що "треба вплинути" на земельні комітети, щоб вони видавали "тим селянам, які того бажатимуть", посвідки, що вони засіяли всю землю, яка була в їх руках.

Як бачимо, наказа того переказано було не лише в значно гострійшій формі, ніж він був складений, але й **він підпав в устах Христюка істотним змінам**. До цього ще слід додати, що німецьке командування твердило, що того наказа було видано **в порозумінню з міністром земельних справ М. Ковалевським**, і сам П. Христюк мусів на ст. 202 зазначити, що "М. Ковалевський пізніше не виступив проти нього" (проти німецького твердження).

Коли цей наказ, виданий дня 6 квітня, обговорювано на зборах Малої Ради дня 12 квітня в звязку з інтерпеляцією укр. соц. революціонерів, то М. Ковалевський **підмінив** ще один пункт наказу, кажучи, немов би в ньому було сказано, що там, де збереглися дідичі — селяни сіяти не можуть. З того він поробив тут же демагогічні висновки.

Не підлягає сумніву, що навіть, коли той наказ був виданий в порозумінню з міністром земельних справ, — він усе одно був втручанням у "внутрішні" справи У.НР. На таке втручання слід було реагувати (як рівно ж і слід було зясувати поступовання українського міністра земельних справ), але, безумовно, не в такій формі. Рівно ж слід було враховувати й те, що оскільки німці, щоб мати хліб, погодилися на втручання в австро-угорські справи і погодилися для тої ж мети жертвувати життям своїх вояків — остільки до певної міри було виправданим їхнє бажання забезпечити виконання умов що-до хліба.

Не підлягає сумніву, що москалі й жиди намагалися використати кожную нагоду для загострення стосунків між українцями й німцями і провокували наших автономістів на нерозважні кроки.

Коли б цілком подібний наказ видало напр. московське військове командування, — безперечно Укр. Центр. Рада не реагувала б на нього так гостро. З другого ж боку німці, рушивши на Україну, безперечно не мали наміру ані доконувати перевороту, ані не мали жодного упередження до українського уряду. Одне і друге — було наслідком самогубчої політики наших соціялістів, а також "подвійної гри" меншин, з окрема — москалів. Вони намагалися самі "приватно" навязати якнайкращі взаємини з німцями, а з українцями їх розсварити.

Коли б цю гру розгадали наші автономісти і прийняли під увагу всю скomплікованість ситуації, то безперечно вони могли б дещо змінити земельний закон і зробити його менш одіозним для середнього і заможного селянства, як рівно ж здобути довіря і повагу у німецького командування.

Становище було тим більше скomплікованим, що про переворот думали як праві московські та москвофільські кола, так і самостійники, лише одні й другі мали протилежні цілі, а також і цілком інших осіб мали на меті висунути на чоло держави.

Москалі й москвофіли цілим серцем ненавиділи український національний рух і мріяли про відбудову московської імперії. Для цієї мети вони уважали можливим і доцільним використати Україну як базу для творення імперії, отже, уважали можливим навіть заявити, що "стоять на ґрунті української державности", звичайно, дбаючи, щоб та "державна" була по змісту — московською. Вони хотіли на чолі тої держави мати "свою людину", наділену усією повнотою влади, і для цього спинилися на особі генерала Скоропадського.

Підготовка до того перевороту почалася майже зараз же по приході німців до Києва. "Братство Самостійників" одержало неясні звістки про цю підготовку ще в першій половині березня. Стало відомим, що обмосковлені члени партій октябристів та кадетів і безпартійні патріоти "єдиної і неделімої" на Полтавщині та Чернігівщині підчас "щирих розмов" з поміркованими українцями і "малоросами" намащували ґрунт, бажуючи знати, як би вони поставилися, коли б У. Ц. Раду було

усунено, а на її місці став би гетьман, взагалі — інформувалися, хто чим дише і т. д. Ще не було нічого конкретного відомо, але було відомо, що хтось обережно шукав можливих одnodумців. "Б. С." дало вказівки братчикам, коли б хтось із них довідався щось конкретного — негайно інформувати урядові кола.

Як впливає з ніким незаперечуваного твердження Характерника (ЛНВ за 1924-1925 р.), одержані були в середині квітня конкретні відомості про підготовку перевороту і про це негайно братчик повідомив міністра військових справ — Жуковського і міністра внутрішніх справ — Ткаченка. Свідком і учасником розмови у цій справі був радник міністерства закордонних справ — Карпинський, який тоді, коли це було подане в ЛНВ — був передплатником ЛНВ і був сенатором у Польщі, обраним українськими голосами.

Самостійники ж прийшли до переконання, що без корінної зміни влади — не вдасться відновити нашої державности. Вони думали про **національну** військову диктатуру в традиційній формі гетьманату. Однак самостійники, з незалежних від них причин (відсутність запорожців), не могли захопити влади і оголосити гетьманом Болбочана.*)

ХІІІ.

ПРИПИНЕННЯ МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. ОСТАННІ ДНІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І ПЕРЕВОРОТ ДОКОНАНИЙ ГЕНЕРАЛОМ СКОРОПАДСЬКИМ

Щоб докладніше зрозуміти становище України безпосередньо перед переворотом, слід ще сказати коротко про ті політичні взаємини, які тоді існували між Україною та Московщиною, а для того треба нагадати собі де-які важливіші факти, про які вже була мова в цьому томі на властивому місці.

Перед збройним нападом москалів, з наказу московської большевицької влади були зроблені певні кроки, щоб надати

*) Див. Примітку ч. 2 в кінці книжки, перед "Додатками".

тому нападів вигляд "допомоги" українському "трудоному" народові. З цією метою большевицька організація в Києві скликала на 17 грудня до Києва "Всеукраїнський Зїзд Советів", у якому згідно з пляном організаторів мали взяти участь представники існуючих на Україні "Советів", які були організаціями неповязаними з Україною, а по національному складові — неукраїнськими.

Укр. "Селянська Спілка" звернулася з закликом до селянства України, щоб воно також прислало своїх делегатів на цей зїзд. Прибуло делегатів понад 2500. Але з них лише коло 60 були представниками московсько-большевицьких організацій. Коли, незважаючи на енергічний спротив цієї жменки, зїзд другого дня обрав свою президію, а потім ухвалив уважати себе правомочним зїздом, — понад 60 большевицьких делегатів, на знак протесту, покинули зїзд і перейшли до приміщення Централі Професійних Спілок, де до них приєдналися представники ще де-яких неукраїнських збільшевичених організацій Києва. Разом їх там зібралось понад 90 осіб і вони ухвалили перенести зїзд ближче до московського кордону, до Харкова, куди й подалося понад 80 осіб. У Харкові відбувався зїзд советів Криворізьсько-Донецької області. Цих два большевицьких зїзди, які репрезентували на дві третини своїм складом **неукраїнську** людність, обідналися разом і хоча вони не репрезентували ані робітників-українців, ані навіть незаможного українського селянства — оголосили себе "Всеукраїнським Зїздом Робітничих, Солдатських і Селянських Депутатів". Вони виділили з поміж себе "советський уряд" для України, яку оголосили большевицькою республікою, і звернулися з відозвою до українського народу, на якій підписалося 124 учасники зїзду. На обовязку того "уряду" було попросити допомоги у москалів, щоб можна було напад представляти, як "допомогу". Тому було до того "уряду" з наказу Москви обрано дві третини, навіть з походження, неукраїнців, а для замаскування іменовано "головнокомандуючим" неіснуючим українським большевицьким військом — сина нашого письменника — Ю. Коцюбинського.

Згідно з берестейським миром, який підписали москалі дня 3 березня 1917 року і по кількох днях ратифікували — москалі мали забрати свої війська з території України. Вони, звичайно, цього не зробили. Ленін, на сьомому надзвичайному зїзді пар-

тії, розяснював, що "підписання договору... є засіб збирати сили" і "віддаючи країну, треба виграти час," а "як тільки будемо спроможні, повинні не тільки відмовитися від підписаного миру, але й оголосити війну", і тому Ц. К. дає "уповноваження порвати умови в усякий момент". Тому Ленін уже 14 березня наказує Орджонікідзе "звернути серйозну увагу на Крим і Донецький басейн... вони повинні оборонятися незалежно від ратифікації мирової умови." І він наказує: "Негайно евакуацію хліба і металів на схід, **організацію підричних груп**, створення єдиного фронту оборони від Криму до Великої Росії з залученням до справи селян, **рішуче і беззастережне перелицьовування наших**, що на Україні, **частин на український лад** — отаке тепер завдання. **Треба заборонити Антонову називати себе Антоновим - Овсієнком, він повинен називатися просто Овсієнко. Те саме треба сказати про Муравйова та інших**". ("Ленін про Україну" т. II, стор. 103).

Отже тому, незважаючи на підписання тої умови, — доводилося українським і німецьким військам зброєю очищати від **москалів Україну**, а московська мирова делегація прибувши пізніше, згідно з берестейською умовою в Україну, не про мир дбала, тільки про "організацію підричних груп".

На тлі всього сказаного слід розцінювати діяльність У. Ц. Ради по повороті до Київ, стало памятаючи, що ворог "готовий до скоку" чекає лише слушного менту, і тому перед урядом стояли два завдання: 1. використати "передишку" для організації збройної сили спроможної відбити напад і 2. негайно перевести в життя такі реформи (в тому і земельну), які спинили б "поглиблювання революції" і спонукали б нарід до оборони.

У попередньому розділі ми назвали політику Укр. Центр. Ради за німців — "самогубчою", але в тому розділі ми не вичерпали навіть найголовніших самогубчих учинків наших автономістів з соціалістичного табору. В попередньому розділі ми ствердили, що в Житомирі і в безпосередньо "пожитомирському" часі виглядало, що бодай практичне відношення наших автономістів до ідеї творення української армії по такій переконуючій "показовій лекції", як втрата Київ, змінилося на краще, але, як показали дальші події це було лише мимо-летним явищем. По повороті до Київ, на жаль, дуже скоро вертають наші автономісти до тої ж ідеї "народної міліції"

та соціалістичних боївок, лише тепер була де-що змінена термінологія.

Твориться наче б то Український Генеральний Штаб і ведуться праці над творенням "народної" армії, але, як побачимо, до війська знова підходять автономісти з партійно-класовою міркою і при тому цілковито не враховують тої простої істини, що респектовання німцями Укр. Центр. Ради було прямо пропорційне тим силам, якими вона розпоряджала, і організації держави на основах, які б не змушували німців боятися, що хлібне зобов'язання не буде виконане. Вправді і автономісти наші казали, що сила є рішачим моментом, але "практична лекція", дана їм московськими большевиками, не переконала їх в тому, що та "сила", яку вони єдино звикли уважати могутнім рішачим чинником — сила віддаваних підчас виборів голосів "за", є порожнім "числом", коли ворог має до диспозиції гармати.

Нерозуміння цієї засадничої істини й було причиною тих дальших самогубчих кроків, яких допустилися соціалістичні політики.

Першою помилкою в цій ділянці було становище зайняте нашими автономістами до московських "офіцерських відділів".

Ми знаємо, що в момент вступу українських військ до Києва zorganizоване українське військо не перевищувало десять тисяч.

Ще перед самим вступом наших військ до столиці, зараз же по втечі червоних московських військ, мійська "дума" (магістрат) Києва, в якій величезну більшість творили московсько-жидівські соціалістичні і націоналістичні угруповання, zorganizувала "мійську самоохорону" з тих московських офіцерів, які переховалися живими в період московсько-большевицької окупації Києва, а перед тим, коли йшла боротьба за Київ, хоча були вороже настроєні до большевиків, однак тому, що ті большевики були москалями і як і московські офіцери ненавиділи українську владу та визвольний український рух, — ці офіцери не хотіли брати участі в обороні Києва.

Звичайно, уряд Укр. Центр. Ради на внесок магістрату, замість їх негайно розброїти, згодився затвердити цю **"самооборону"** і доручити їй "охорону ладу" в місті. Ця "самооборона" відверто глузувала з українського руху і влади та де могла — чинила перешкоди українцям, а пізніше, в кінці квітня,

власне з цієї "самооборони" коло 500 старшин допомогло Скоропадському в доконанню перевороту. Але наші автономісти навіть їм більш вірили, як запорожцям.

Крім них і тих відділів, які разом з запорожцями брали участь у звільненню Лівобережжя, до Київа прибули ще Січові Стрільці, які протягом квітня розгорнулися в полк, військові сили Укр. Центр. Ради доповнилися ще дивізією Синьожупанників, яка в початку квітня прийшла до Київа. Ця дивізія мала коло 6.000 вояків, а в Голобах розпочато було формування другої дивізії Синьожупанників (в квітні вона ще не була сформована. Рівно ж і дивізія "Сірожупанників" ще була в стадії формування.)

Таким чином, за винятком дрібних самочинно створених відділів, які не представляли більшої сили, на цьому обмежувалися збройні сили У.Н.Р. в яких число вояків доходило разом до 20 тисяч, на початку квітня, а при кінці — 30 тисяч і стільки ж могло дати звенигородське Вільне Козацтво, яке не побоялося виступити проти німців.

У порівнянні з німецько-австрійськими військами на Україні це була, звичайно, невелика сила, але як тому, що вона була на рідній землі, так і тому, що німці мусіли брати під увагу і політичний бік справи, вони мусіли б з нею рахуватися і тому саме для Укр. Центр. Ради кожен козак повинен був бути "на вагу золота", особливо в Київі.

Але і тут наші автономісти повели самогубчу політику. Запоріжській дивізії, як ми вже сказали, вони не довіряли, як тому, що де-які полки склалися на дві третини зі самих старшин, так і тому, що ця дивізія знаходилася під контролею самостійників,*) здійснюваною через партію соціалістів-самостійників. Отже вони, боячися запорожців, випхали їх, щоб вони були подалі від Київа, в кримський похід.

Ті ж відповіді, які в критичний момент одержував на свої запити полк. Болбочан з Київа по прямому дроті, зрадаговані

*) Полк. Болбочан був дисциплінованим членом самостійницької організації, навіть той крок, за який поспішили наші автономісти (Мартос і його колеги) в 1919 році вбити героя кримської епопеї, був зроблений, як це полк. Болбочан сам ствердив, на доручення самостійників.

так, щоб спровокувати запорожців на цілком безцільну збройну розв'язку конфлікту з німцями.

Військові вожді не раз посилали **в потрібі** підлеглі їм військові одиниці на смерть, але ніколи справжній вождь не послав **на непотрібну** нікому смерть навіть одного вояка. Коли б німці вибили до ноги запорожців, — тим би не було нічого досягнуто, бо Крим був би остаточно окупований таки німцями, а запорожців вони представляли б як якусь підозрілу збунтовану анархічну частину, яку український уряд не визнає за свою і яка невідомо кому служила. Що наші автономісти, які **ніколи не святкували ані дня блискучої перемоги українських військ під Конотопом, ані Жовтих Вод чи Лоїва, ані здобуття Чонгарського мосту і Сивашських укріплень**, лише обходили урочисто дати наших **поразок** (Крути, Базар), може б долучили до тих "свят" ще й святкування знищення найкращої частини української армії першої половини 1918 року — було б "нагородою" не вартою крові навіть одного нашого козака! А тих вояків лягло досить у поході, який уможлилював німцям майже без жертв зі свого боку зайняти Крим.

Коли до Києва прибула дивізія Синезупанників, — то було зорганізовано прийняття для її старшин. На ньому познайомилися особисто наші київські діячі з тими старшинами. Це знайомство далі трохи "поглибилось", бо її командування тільки з великим трудом добилось приділення тій дивізії належного відживлення й приміщень і привело до того, що наші соціалістичні діячі набрали переконання, що ця дивізія рівно ж має на засадничі питання — цілком відмінні погляди.

Частину цієї дивізії було розташовано в Києві, а частину — відіслано до Чернигова.

Нині важко усталити докладно, як ця справа стояла, але одне **є безумнівним фактом**, що коли німці вночі з 26 на 27 квітня розброїли цю дивізію і на засіданню Укр. Центр. Ради в суботу 27 квітня від імени фракції укр. с.-р. член У. Ц. Ради Янко поставив запитання військовому міністрові чи йому відомо, як було докрано розброєння і чи було що-до цього якесь порозуміння між німцями і Військовим Міністерством, військовий міністр Жуковський дав відповідь, що лише могла компромітувати українську владу.

Як подає "Вістник політики, літератури й життя" ч. 20 з 1918 року за київським часописом "Відродження", Жуковський сказав:

”Військове Міністерство, зважаючи на те, що всі козаки цієї дивізії були стомлені ще перебуванням у полоні, а крім того, що між ними є багато хворих, видало наказ **розформувати як першу так і другу дивізію, яка їхала з Німеччини і перебуває тепер у Ковлі.**” Міністер, як він сказав, мав на увазі ще й можливість покористуватися для культурної роботи тими інтелігентними силами, яких чимало є в цих дивізіях. Частина цих козаків може після розформування вступити до підготовчої школи старшин, інших Міністерство думало призначити зразу ж комендантами тощо, а решта розїхалась би по домах, де багато з них могли б бути вчителями й іншими культурними робітниками. **Про це розформування вироблено умову з німецькою військовою владою, зокрема що-до зброї й іншого майна цих дивізій, яке вони привезли з Німеччини.** Для цього мало утворитися дві комісії, одну німецьку і одну нашу, які мали те майно та зброю оглянути й вирішити, що заберуть собі німці, а що залишиться у нас.

З початку німці порадили нашому Міністерству забрати собі це все майно, сплативши за їхню частину грішми, але Міністерство на це не пристало, бо німецьких возів і реманенту нам непотрібно, свого нікуди дівати, а рушніці німці дали нашим козакам досить старої системи (“трюхлінійні”) й купувати їх нам не було рації. Німці з цим згодилися і для поділу майна мало утворитися цими днями дві комісії.

”Але сьогодні ранком — сказав військовий міністр, — до мене прийшли представники одного з полків цієї дивізії, які сказали, що в ночі їхні казарми обступило німецьке військо з кулеметами й зажадало, щоб дивізія видала зброю... Довідавшись про це, я зараз же послав свого начальника Генерального Штабу до німецького командування з **рішучим протестом і домаганням, щоб озброєну німецьку варту знято, бо дивізія все одно має бути розформована** та зброя буде віддана без загрози кулеметами. Крім того я послав заспокоїти старшину дивізії, щоб там не хвилювалися і щоб держали себе спокійно. Начальникови Генерального Штабу німецький військовий аташе Штольценберг сказав, що це нагле розброєння дивізії є непорозуміння і зроблено його головним чином для того, щоб запобігти можливому ушкодженню військового майна, яке має дивізія.”

Ставимо собі питання: що могло думати про українську

владу німецьке військове командування, яке бачило, що ця влада, майже не маючи війська, вислала найкращі боєві частини з Києва в Крим, а дві другі дивізії, які ще могла мати до диспозиції — **плянувала розброїти.**

Ми ж інакше, як "самогубчою", не можемо назвати політику влади, яка маючи лише менше аніж 30 тисяч війська, хоче зліквідувати його дві третини, замість почати їх розгортати, трактуючи як основу майбутньої армії і як єдину підпору української державности.

Треба звернути увагу на те, що це роззброєння dokonala та сама німецька військова влада дня 26 квітня, яка в перших числах березня зорганізувала і озброїла ті дивізії. На початку березня німці ще думали про співпрацю з українським урядом, сподівалися побачити його державнотворчу працю. Але вже в другій половині березня німецьке військове командування протестувало проти поступовання уряду, 2 квітня німецький посол складав протест проти політики уряду що-до закупу харчів, 13 — новий протест німців і наказ Айхгорна. Становище, зайняте українським військовим міністерством в справі розформування дивізії, та взагалі його політика — показували, що нема з ким говорити, що уряд думає не про те, щоб стати міцно на ноги і приготуватися належно до нового московського нападу, тільки про "поглиблення революції" — все те спричинює рішення німців усунути уряд і те роззброєння було лише підготованням до перевороту. Варте також уваги і те, що військовий міністр Жуковський ще перед 15 квітня був поінформований про те, що праві москвофільські кола тотують переворот.

Враховуючи все сказане, заховання наших автономістів не можемо назвати інакше як дів'яцьким.

Тимчасом самі автономісти, згодом, уже на еміграції, щоб виправдати себе, так представляли устами П. Христюка причини свого упадку:

"В процесі революції українське куркульське селянство виділило з себе дві активні групи: одну малосвідому національно, і другу — з розвиненим національним почуттям. Перша йшла весь час за великими поміщиками, не надаючи ніякого значіння їхній національній приналежності. Питання національно-державного значіння мали для цієї групи цілком другорядну вагу: в спілці з поміщиками вона боронила своїх маєтків і пим

обмежувалась. Друга шукала "своїх", українських поміщиків і в спілці з ними хотіла не тільки оборонити свої маєтки, але й захопити в свої руки владу в відродженій державності. Ідейний провід останній давала партія "хліборобів-демократів".

Початок свій ця "Українська Демократично - Хліборобська Партія" веде від травня місяця 1917 р. Де-які українські "хлібороби" Лубенського повіту (на Полтавщині), побувавши на Полтавському губерніяльному зїзді "Союза земельних собственников" (що відбувся в травні 1917 р. в Полтаві), повернули до дому з думкою заснувати і на Лубенщині поміщицько-кулацький союз для боротьби з селянською голотою, що вже тоді, правда, поки що більше "в думці", ділила між собою панські маєтки. Пізніше ця думка набрала ширшого значіння. Ініціатори партії — І. Корнієнко, М. Макаренко, С. Шемет, М. Боярський (голова лубенської повітової земської управи), Л. Климов (член тої ж управи), В. Шкляр і В. Чигрин — поставили собі ціллю утворити всеукраїнський (а не тільки лубенський) поміщицько-кулацький союз, який був би не відділом "Всеросійського Союзу Земельних Собственников", а окремою українською організацією. Названа вище ініціативна група назвала себе організаційною комісією і прибрала майбутньому союзові назву "Української Демократичної Партії", підробляючись під пануючі тоді революційно-демократичні настрої."

Прихід німців на Україну відживив завмерлі було поміщицькі організації на Україні, а в тому числі і "хліборобів". 25 березня ст. ст. 1918 року відбувся в Лубнях організований Демократично - Хліборобською Партією поміщицько - куркулівський зїзд шости північних повітів Полтавщини. Зїзд відбувся під охороною озброєних сільських глитаїв та їхніх синків (майбутніх гетьманських "сердюків"). Він виніс низки постанов, в яких між іншим, зазначив, що він 1) визнає політику Центральної Ради в аграрній справі руйниницькою для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принципа приватної власности, як основи народнього господарства; 2) вимагає негайного повернення поміщикам права власности на садиби і цілий їх інвентар, звертаючи увагу на те, що живий і мертвий інвентар в чужих руках гине; 3) вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однакового як для працюючих

селянсько-робітничих мас, так і для визискувачів - поміщиків та буржуазії, і 4) вимагає поповнення складу Центральної Ради представниками від "хліборобів". Для передачі своїх домагань Центральній Раді зїзд обрав делегацію (в числі 200 душ), яка на чолі з С. Шеметом, і явилась в Київ 26 березня. На нараді представників фракцій Центральної Ради з представниками шеметівської делегації (ця делегація хотіла була виступити зі своєю "деклярацією" прямо на засіданню Центральної Ради і була дуже невдоволена, коли їй запропонували переговорити з окремими фракційними представниками та з відповідними членами уряду) "хлібороби" домагались головним чином трьох річей; 1. Скасування земельного закону Центральної Ради з відновленням права власности на землю; 2. поповнення складу Центральної Ради "хліборобами" і 3. скасування переведених вже виборів до Українських Установчих Зборів. Одночасно "хлібороби" дуже гостро виступали проти робітничо-селянських організацій, особливо проти Селянської Спільки, називаючи ці організації "зłodійськими", проти Центральної Ради і соціалістичного правительства. Не добившись бажаних їм змін в складі Центральної Ради та в її політиці, "хлібороби" з галасом і лайками (які друкувалися на сторінках органу українських соціалістів-федералістів "Нова Рада") повернули додому"

.....

"І пішло "показування свого лица". Розперезавшись, соціалісти-федералісти пішли на чолі контр-революційного буржуазного походу проти Центральної Ради, проти соціалістичного правительства, проти дотеперішнього курсу їхньої політики. Тогочасний орган соціалістів-федералістів "Нова Рада" що-дня обливав помями Центральну Раду і правительство, стараючись всякими способами здискредитувати їх в очах прусько-німецької військової касті. Шукаючи ґрунту для свого "державного будівництва" в буржуазних поміщицьких і селянських кулацьких елементах, ес-ефи на сторінках свого органу давали місце ганебним протестам цих груп проти правительства і Центральної Ради."

.....

"Так само "показували своє лице" і соціалісти-самостійники. Заявивши в своїм органі "Самостійник", що попередня політика була "необхідною в певний історичний момент помил-

кою, податком певному настрою мас", вони тепер заходились коло виправлення тих "помилко"

"Одночасно обидві ці "соціалістичні" партії повели похід проти відкриття Українських Установчих Зборів, мотивуючи се тим, що вибори до них відбулися в ненормальних умовах і що, таким чином, обрані депутати не відбивають волі населення. А Збори дійсно були далекі по своєму складові від есефівсько-самостійницьких ідеалів." (П. Христюк: "Замітки і матеріяли до історії української революції", стор. 157-160).

Наведені уривки дають змогу переконатися, що соціалістам не бракувало темпераменту, коли йшла мова про правіші українські партії, але рішуче забагато було фантазії.

В тому ж дусі представив справу і М. Грушевський (стаття "Стара історія" вміщена в "Народній Волі" ч. 59).

"Газети принесли звістку про меморіал польських поміщиків, членів господарських товариств з Староконстантинова і Кременця і групи поміщиків проскурівського та лятичівського повітів, висланий до команди другої австрійської армії, до галицького намісника, до польського міністра в австрійським кабінеті, до президії польського кола у віденським парламента. Вони закликають австро-угорське правительство, щоб воно перевело окупацію українського Поділля, розв'язало селянські комітети, відновило велике землеволодіння і допомгло наладнати господарство субсидіями та заведенням примусової праці для селян.

Так роблять поляки. Але від них не відстають і суто українські поміщики. Самі щирі українці, патріоти, самостійники і т. ін., вони підлещуються до німецьких військових, розагітують їх, оповідаючи, що українське правительство не златне, бо соціалістичне; Центральна Рада і Установчі Збори так само, отже німцям треба вмішатися, взяти в свої руки справу, тому що селяне не можуть самі засіяти земель, Україна зостанеться без хліба і таке інше."

І нарешті на стор. 174 читаємо у П. Христюка "29 квітня німецькі генерали, використавши українських хліборобів-кулаків, яких саме привів до Києва Шемет з Донцовим*) прохати у німців заступництва від "сваволі" Центральної Ради, проголо-

*) Донцов не брав у тому жодної участі, але автономісти ненавиділи і боялися його і Христюк хотів тим скомпромітувати Донцова. Дата приїзду Донцова до Києва — березень (у I томі — помилка).

сили разом з інтернаціональною буржуазією України, адютанта царя Миколи II, російського генерала П. Скоропадського (нащадка колишньої родини гетьмана Івана Скоропадського) "гетьманом всієї України". Докладніше про саму процедуру обрання "гетьмана" і участь в ній куркулівського селянства скажемо пізніше.

З десятком російських офіцерів-добровольців, що становили "військо" нового гетьмана, оточений німецькими броневиками та кулеметами, привітаний полівством, засів на своєму "престолі" новий в світі "божий помазаник та самодержець" — гетьман-карикатура. На спроби уцілівших українських військових частин скинути новоявленого гетьмана з його стільця німецькі генерали забрязкотили зброєю і пригрозили люто розправитись з кожним, хто посміє повстати проти "законної верховної влади" України."

В цьому тут наведеному опису надто багато, м'яко висловлюючись, "недокладностей" і демагогії та вигадок, на які мусимо хоча коротко звернути увагу.

По-перше слід підкреслити, що звичайно, було досить невдоволених соціальною політикою У. Ц. Ради й серед самих селян, про причини ми тут говорити не будемо, бо в цій праці на властивому місці були висвітлені тодішні земельні відносини на Україні й було підкреслено, що "середняки" й заможні селяни разом становили більшість селянства і то при досить механічному поділі (бо ж напр. добрий господар, що мав лише 6-7 десятин землі, зайнявшись садівництвом, городництвом і пасічництвом, міг на тих десятинах жити заможніше за власника 20 десятин, що займався лише збіжевою господаркою).

Далі слід звернути увагу на те, що партія "Українських Хліборобів-Демократів" надто ріжнилася своїми поглядами, а перед усім — українською національною ідеологією від існуючого ще за царату "Союзу земельних власників", переіменованого за революції на "Союз хліборобів-власників". Ця партія фактично стояла на ґрунті **антиукраїнському**, бо була певного роду відміною імперської "Кадетської партії", "кадети" ж, як знаємо, не годилися навіть на автономію для України.*) **Всі ці ріжниць були зручно затерті Д. Дорошенком в**

*) Ця ж партія в серпні 1918 р. подала міністерству Скоропадського "Записку о русском языке", в якій домагалася "атмененія зве-

його другому томі "Історії України 1917-1923 рр.", бо зясування правди підважувало б усю ідеологію т. зв. "гетьманців", створену вже на еміграції.

З численних доказів, які безумовно підтверджують сказане, подаємо тут два, але таких, які виключають можливість того, що зараз пишуть т. зв. "гетьманці".

Першим таким доказом є те, що зїзд партії українських хліборобів-демократів не міг навіть розпочатися, бо, як це признає й Д. Дорошенко в цитованій книжці на ст. 39, "Зїзд Українських Хліборобів-Демократів, скликаний цілком незалежно від зїзду партії "Хліборобів-власників", розпочався в день 28 квітня у 2-му мійському театрі ... нарадою," бо німці, з якими "Хлібороби-власники", в лиці своїх обмосковлених до мозку й кісток провідників, умовилися що-до подробиць інсценізації перевороту, не дали дозволу на зїзд партії Українських Хліборобів-Демократів, побоюючися, що той зїзд виступить проти перевороту.

Про настрої Хліборобів-Демократів безперечно німців поінформували москалі з числа організаторів перевороту.

Отже відбувалася тому лише дозволена німцями неофіційна нарада, яку зве Дорошенко "підготовчим зібранням", на якій, як це стверджує й Д. Дорошенко, було ухвалено ... "шукати якогось компромісу з Центральною Радою".

А тепер наводимо кілька слів по цей зїзд зі споминів В. Андрієвського "З минулого", написаних "на свіжу пам'ять" і виданих берлінським видавництвом "Українське Слово" ще в 1923 році, в яких оповідає про той зїзд автор те, що в перших числах травня в 1918 році оповідав сам С. Шемет.

Тут треба підкреслити, що власне видавництво "Українське Слово" було створене людьми, близькими до "Українських Хліборобів-Демократів", та членами тої партії і тому на першій сторінці кожного їхнього видання був видрукований тризуб з хрестиком угорі, а до того ж Шемет не спростував ніде тверджень В. Андрієвського.

Отже в Андрієвського читаємо на ст. 42-43 і 44 тому II:

денаво револ. правітельством галиційско-латінскаво язика некультурнаво і чуждаво для України". Власне на зїзді цієї партії й було проголошено Скоропадського гетьманом.

"На другий день по описаних розмовах почта й телеграф почали знов нормально функціонувати і ми вже з газет докладно довідалися про подробиці перевороту.

"Не можна сказати, щоб зробив він якийсь однаковий на всіх, або бодай якийсь певний враження: ніхто дуже гостро його не осуджував, особливо ж коли довідалися, що міністри Центральної Ради весь час торгувалися з німцями і що вони лишень "zu spaet" згодилися прийняти німецькі умови, коли вже переміна влади і особа гетьмана були санкціоновані з Берліна. Коли ж довідалися, що міністер Ковалевський утік з Києва, захопивши з собою шість мільйонів німецьких марок (його пізніше було зловлено десь на Херсонщині разом з жидком, що купував для нього дім), і що скандали з "похищенням" банкира Доброго, це було діло Голубовича і ще кількох міністрів, то за небіжчицю Центральну Раду і її приснопам'ятних міністрів якось ніяково було не то жаліти, але й згадувати. Поведінка членів Центральної Ради під час останнього засідання, коли всі, як один, по команді німецького майора*) піднесли руки до гори без ніякого протесту, також мало імпонувала. І це були заступники й оборонці честі українського народу! Одиноким поведінкою проф. Грушевського викликала пошану. Найшовся бодай один з усіх, що з достоїнством умів заховатися в критичний момент перед очима світа й історії і не виконати вимоги німецького старшини.

Отже за минулим не було чого журитися, але що принесе будуччина? Це питання найбільше нас цікавило і гризло.

"З одного боку видно було, що німці хочуть опертися на українські історичні традиції, бо в іншому разі нащо ж було відновляти українську традиційну владу і на чолі ставити людину не тільки старого гетьманського роду, але й ніби українських переконань (організатор Вільного Козацтва — суперник Петлюри...). Щоб Гетьмана справді свobodно "вибрали" навіть ті поміщики, про яких писалось, в те мабуть не вірила ні одна людина, бо хто знав наших українських поміщиків того часу, той з певністю сказав би, що вони могли вибрати "наместніка Єво Величства", в крайнім разі "малоросійського генерал-губернатора", але український гетьман в кожному разі не міг бути героєм мрій тих "зубрів", що вчора ще не могли

*) Інші джерела подають, що то був не майор, а лейтенант.

погодитися на існування самого епітету "український", навіть в уживанню його при породі рогатої скотини!... Очевидно, тому що їм наказано було вибрати іменно "Гетьмана", — вони послушно його й "вибрали"!

А далі на стор. 45 переказує автор те, що оповів йому у Чижевського С. Шемет про зїзд "Українських Хліборобів-Демократів".

"Про подробиці того зїзду ніхто ніде не писав, але потім соціалісти обвинувачували хліборобів-демократів в участі у виборах Гетьмана. Отже зі слів С. Шемета ми довідалися, **що вони не були при виборах, навпаки, їм німці не дозволили навіть зібратися**; а вони мусіли погодитися з "виборами".

"Основою їх згоди було слово чести Гетьмана, що він вестиме національну українську політику і в загальних рисах провадитиме програму хліборобів-демократів — себ-то проведе парцеляцію земель, допустить до участі в державному правлінню середніх і дрібних українських хліборобів і т. п.

"С. Шемет осуджував українські соціалістичні партії за те, що вони відмовлялися допомогти новій владі, особливо ж С-фів, котрі подібно всім іншим соціалістам відразу вбрали на себе білі рукавички і не хотіли забруднити чистоти своїх "соціалістичних" традицій співробітництвом з якою б там не було, а все ж українською владою. Казав, що вони — хлібороби-демократи рішили допомогти і співробітничати з Гетьманом, **аби він тільки додержав даного слова.**"

Уже наведене не лишає найменшого сумніву, в непричетности "Українських Хліборобів-Демократів" до перевороту", зорганізованого спільно німецьким командуванням і тими дідичами, які або були чужинцями (москалями), або були обмосковлені до шенту і мали стільки ж спільного з українським народом скільки й Ярема Вишневецький. Вони потягнули за собою певну скількість несвідомих національно заможних селян, яких ніхто не вибирав і які були сліпим знаряддям в їхніх руках.

Українські Хлібороби-Демократи були невтаємничені в їхні пляни бо були... українцями, але ті московські офіцери, які так ненавиділи українців, що воліли навіть московських большевиків і тому не хотіли брати участі в обороні Київа в січні, були втаємничені і були тою "силою", яка наче б то доконала

перевороту. Кажемо "наче б то", бо вона діяла під ослоною німецьких військ. Так напр., коли виникла сутичка між Січовими Стрільцями, що охороняли У. Ц. Раду і одним із тих московських відділів, то моментально на місце прибули німецькі панцирники, кулеметчики і піхота та зажадали від стрільців, щоб вони не вживали зброї для оборони.

І так було всюди в Києві.

Другим доказом того, що "Українські Хлібороби-Демократи" не мали ніякого відношення до того "перевороту", є те, що коли в травні місяці був зорганізований "Національно-Державний Союз", до якого не входили українські соціалісти, але належала партія "Українських Хліборобів-Демократів", то цей "Союз" і вона 21. V. подали Скоропадському "Меморандум", який був після того з де-якими пропущками, зробленими цензурою Скоропадського, друкований у всіх українських часописах. В цьому "Меморандумі" стояло між іншим таке:

"В кабінет Міністрів ввійшли... представники тих **неукраїнських** груп, які завжди ставилися **вороже** до українського руху і до української державности і поборювали їх з усіх сил **во імя "єдиної неделімої Росії..."** "нова адміністрація відкрила скрізь похід **проти українського руху**" "свідомі українці на провінції переслідуються й арештуються... **Рішуча і послідовна заміна** по всіх Міністерствах українського елементу головним чином великоруським...*) За час гетьмана войовничий настрій московської церкви набрав особливої сили..."

Наслідків меморандум не мав і мати не міг, бо керував політикою в межах, дозволених німцями, **не Скоропадський, лише ті московські і москвофільські сили**, що його висунули. По ньому дня 28. V. 1918 року звернувся той же "Союз" з відкритим апелем до німецького народу, в якому стверджувалося таке:

"Одна частина землевласників зорганізована ще за московського самодержавія... під проводом **московських і москвофільських поміщиків** доконала перевороту". Скоропадський і місцеве командування **"увійшли в згоду не з українськими, але з російськими провідниками...** переворот віддав усю владу в руки чужинців, ворогів українського народу... Дійсне їх при-

*) московськими.

значення підготувати на Україні реставрацію російської державности.”

Цей апель підписали також Липинський, Шемет і проф. Д. Дорошенко.

Нині, звичайно, можуть так звані "гетьманці" ширити серед людей, які нічого не знають про ті часи, різні вигадки і про свою участь в "обранню" Скоропадського, і про його "державницьку українську політику", але тоді всі знали в Києві, що і як було, а тому ширити вигадок не пробували, навпаки, підписуючи ті історичні документи — знали, що робили.

Обидва документи, які нині важко знайти в сучасних працях про ті часи, подаємо в "Додатках" у цілості.

З усього наведеного ясно, що демагогічні твердження П. Христюка про ті сили, які, мовляв, підштовхнули німців на переворот, є звичайною вигадкою, поскільки справа торкається Українських Хліборобів-Демократів.

Вигадка ж, що тих "українських хліборобів-кулаків... привів до Києва Шемет з Донцовим" і їх "німці використали", є просто смішна! Тим більше, що Д. Донцов ніколи до партії Укр. Хліборобів-Демократів не належав і в її організації, як і в організації зїзду, жодної участі не брав.

З поданих попередю матеріалів ясно, що наші автономісти з кол. У. Ц. Ради і на еміграції не спромоглися на самокритику і нездатні були побачити справжні причини упадку У. Ц. Ради.

Нарешті тут ще слід ствердити, що самостійники ("Братство Самостійників") завдяки тому, що запорожців послано було до Криму й в Донецький район, не змогли здійснити свого пляну.

А такий плян виник ще в середині березня.

Ствердивши, що й після повороту з Житомира діячі У. Ц. Ради продовжують вести свою попередню згубну політику, братчики нарешті прийшли до висновку, що для рятування нашої відновленої державности доведеться усунути силою У. Ц. Раду. Вони плянували, як лише повернеться до Києва овіяна славою запоріжська дивізія, доконати перевороту і проголосити гетьманом полк. Болбочана. Титул "гетьмана" був трактований не як титул монарха, тільки як український титул військового диктатора, яким, зрештою, і був гетьман Богдан Хмельницький. Запорожців мали підтримати вільні козаки Звенигородщини і безперечно до них же, по доконанню перево-

роту приєдналися би сформовані німцями й австрійцями дивізії з полонених українців. Німців не мали на увазі втаємничувати, але по доконанню перевороту думали тільки повідомити німецьке командування, що нова влада зобов'язується виконувати Берестейську умову.

Коли б такого перевороту було доконано і за ним стали би всі збройні військові частини, — німці погодилися б з фактом, (бо збройна боротьба навіть з названими силами **була тоді не в їх інтересі.**

Автономісти без сумніву нічого не знали про плянований переворот, а постарались відправити як найдалі запорожців тільки тому, що вони знали, яким духом вони дишуть, і їх боялися.

Але події розгорталися прискореним темпом і плян самостійників не міг бути зреалізований.

Зясувавши коротко, які чинники діяли в березні й квітні, та висвітливши де-які кроки автономістів, з огляду на виключну важливість подій, що тоді відбулися, спробуємо розглянути їх, так би мовити, в хронологічному порядку.

В початках березня втручання німців у внутрішні справи носило незорганізований характер і відбувалося головню на прохання дідичів, які мотивували свої прохання тим, що наче б то ті чи інші села є збольшевичені, мають зброю і лише хвилино принишкли, та що У. Ц. Рада не має зорганізованого апарату і не може встановити ладу. Де-коли таке втручання початково зводилося до того, що німці лише посиляли військовий відділ, який не брав участі у розправі з селянами т. зв. "гайдамаків" (тоді самочинно повставали банди з синів тих же поміщиків та офіцерів, які себе звали "гайдамаками"), де-коли ж переводили арешти "большевиків", на яких вказували їм різні невідповідальні елементи. Рівно ж **в початках березня** німці здебільшого таких арештованих **не судили**, а скеровували до в'язниць, а справи передавали **українській** судовій владі.

Дня **23 березня** тодішній міністр юстиції видав у цій справі вже відомий нам дуже гострий обіжник, який рівно ж обговорювався потім на засіданню Укр. Ц. Ради.

Дня **26 березня** — німецьке військове командування **склало дуже гострий протест** проти такого поступовання уряду У. Ц. Ради, в якому протестували і проти **тону** та **форми** обіжника,

а також і проти його опублікування, **без спроби обговорити цю справу з німецьким командуванням.**

Дня 2 квітня німецький посол барон Мум, складає на руки премєра Голубовича протест проти "тактики гальмування збору харчових засобів і браку всякої практичної діяльності уряду в напрямці виконання зобов'язань."

Дня 6 квітня був оголошений наказ Айхгорна в справі засівів.

Дня 13 квітня барон Мум висилає листа до Голубовича в справі "**нестерпного становища** в країні, браку адміністративного апарату і самочинної, недопустимої акції комітетів."

Дня 13 квітня надзвичайно бурхливе засідання У. Ц. Ради, про яке ми вже згадували і яке йшло по лінії загострення існуючих відносин. На ньому була ухвалена постанова доручити міністрові земельних справ оповістити населення про те, що **наказ Айхгорна не важний.**

Дня 24 квітня схоплення і вивезення банкира Доброго.

Тут мусимо спинитися, щоб коротенько з'ясувати цю справу. В тому часі велися засідання українсько-німецької комісії, на яких укладались і обговорювались німецько-українські торговельні умови. Банкир Добрий (жид по національності) брав участь в засіданнях комісії, як **член української фінансової комісії**, але, як це визнали потім і німці, працював там **на користь німцям.**

Німці твердять, що був створений таємний "Комітет порятунку України" і наче б то він "схопив і невідомо де вивіз банкира Доброго і мав потім вирізати німецьких старшин."

В дійсності було інакше. П. Христюк в своїх "Матеріалах до історії української революції" пише: "Малося на увазі арештувати цілком одкрито одночасно кількох визначних контрреволюціонерів. Однак міністр внутрішніх справ М. Ткаченко з невідомої причини арештував тільки Доброго і то **незвичайним способом** (таємного арешту, під фірмою якоїсь приватної організації), чим надав справі арешту авантюристичного характеру, поставивши ціле правительство... в ненатуральне становище."

У виконанню цього схоплення Доброго замішані були підлеглі М. Ткаченка: дир. Адміністр. Департаменту Гаєвський та начальник київської міліції — Богацький і ще кілька осіб. Доброго вивезли потайки до Харкова і там тримали в яко-

мусь готелі. Є всі підстави припускати, що один з підлеглих Богацького **інформував про все німців** і що німці з приводу того всього зняли таку "бучу", тому, що їм в ту хвилину так переведений арешт був дуже на руку. Власне після схоплення Доброго німці звернулися до українського уряду з домаганням перевести негайно доходження і зясувати, що сталося з Добрим.*)

Дня 24 квітня у начальника штабу німецьких військ ген. Гренера відбулася нарада чоловічих осіб німецького та австрійського командування і дипломатів, що були в Україні. На цій нараді, як доносив присутній на ній австрійський урядовець Принцінг своїй владі, прийшли до згоди щодо дальшого поступовання, однак мали дістати затвердження прийнятих рішень від своїх урядів. Рішення цієї наради, подані Принцінгом у своєму донесенню, ми вже подавали раніше.

На цитованій сторінці Д. Дорошенко пише рівнож, що "24 квітня ст. стилю відбулося вперше побачення П. Скоропадського з ген. Гренером, який фактично керував усією військовою справою німців на Україні". Але це, як ми вже писали, могло бути лише 24 квітня за новим стилем, імовірно перед нарадою, бо 24 квітня по старому стилю випадає вже після перевороту і тому не могло бути підчас такого побачення мови про те, про що, згідно з Дорошенком, говорилося.

Ось, що мало бути сказане на тім побаченні П. Скоропадському в формі бездискусійної передумови "обрання":

1. Визнання Берестейської умови.

2. Розпуск Центральної Ради. Установчі Збори не будуть скликані. Нові вибори до законодавчих інституцій будуть призначені тільки після повного заспокоєння краю. Строк скли-

*) Добрий — дуже багатий жид, директор великого торговельно-промислового банку, один з найбагатших у Києві торговців збіжжям і власник цукроварень. У 1916 році разом із другим жидом-банкіром Рубінштейном був арештований за постачання німців через Фінляндію цукром і збіжжям, але за браком доказів був звільнений. За короткого пановання московських большевиків ніхто його не чіпав. По приході німців, Добрий, знаючи, що всі цукроварні удержавлені та істнує державний монополъ на цукор, — продав потайки від уряду свої цукроварні за 40 мільйонів карбованців.

кання законодавчої палати має бути установлений за порозумінням з вищим німецьким командуванням на Україні.

3. Всі вчинки проти союзних військ каратимуться їхнім полемим судом. Український суд буде захищений від самовільного втручання яких би то не було політичних організацій.

4. Всі непевні елементи мають бути усунуті з державного правління. Всі земельні та інші комітети касуються й замінюються звичайними державними й місцевими установами.

5. Доки не вироблено на Україні закону про відбування населенням військових повинностей, мають силу відповідні закони центральних держав.

6. Дозволяється вільна торгівля і всі перешкоди, які роблено що-до виконання Берестейського договору, будуть усунуті.

7. Земельне питання має бути вирішене через відновлення права власности й виплати селянами грошей за землю, надану їм при земельному розділі. Зберігаються в інтересах продуктивности сільського господарства більші земельні господарства в межах, установлених законами в кожному окремому випадкові.

8. Військова поміч Україні буде оплачена. Обсяг і спосіб оплати будуть обмірковані й вирішені окремо.

Ген. Гренер підкреслив при переговорах, що німці не хочуть мішатися до внутрішніх українських справ і що П. Скоропадський може рахувати на їхню допомогу по відбудові порядку і на піддержку тільки після того, як він своїми засобами захопить владу, до того ж моменту німецьке військо буде тримати нейтралітет, але значних вуличних розрухів не допустить". (Спомини Гетьмана П. Скоропадського, ст. 52).

З наведеного видно, що німці не могли, наслідком цілого ряду причин політичного характеру, дозволити собі ані на явну окупацію, ані на явне відбудовування московської імперії. Їм було конче потрібно представити справу так, наче б то вони не втручаються в жодні справи української держави, з якою вони підписали мир і на території якої вони лише перебувають тимчасово.

Враховували безперечно німці й те, що при такому ставленню справи, велика частина українського народу (можливо навіть більшість) буде **заховуватися пасивно**, тоді як явна від-

будова московської імперії або її окупація — викликали б таке повстання як те, що пізніше вибухнуло під проводом Директорії.

Німці, правдоподібно, вже **24 квітня** були поінформовані **про конфлікт** між українськими й німецькими військами в Симферополі і **про рішучу поставу полковника Болбочана**. Ця остання звістка певно вплинула на рішення не чекати на ліквідацію в Києві дивізії Синьожупанників, тільки її роззброїти.

Дня 25 квітня був виданий наказ Айхгорна про німецькі полеві суди, яким мали підлягати громадяни України, а **в ніч з 26 на 27 німці роззброїли дивізію Синьожупанників**.

Дня 27 і 28 квітня відбулося бурхливе засідання Малої Ради. На цьому засіданню, яке притягнуло також дуже багато публіки, у першу чергу було ухвалено (на внесок Рафеса!), призначити доповнюючі вибори до Установчих Зборів у цілому ряді округ, де такі вибори не відбулися. Рівно ж ухвалено зажадати від комісії, що опрацьовувала проект конституції, — негайно його закінчити й подати на затвердження, а також ухвалено негайно видати закон про українське громадянство.

Поставлення цих справ на перше місце в такий тривожний момент показує, що наші автономісти й далі вірили в магічну силу "постанови" і, як підчас наступу московських військ під проводом Муравйова, так і тепер, не розуміли, що все це було нереальне, бо було вже запізно видавати закони! Хто не тільки не подбав про прискорену організацію збройної сили, більше того — і ті збройні сили, які були, не вмів зберегти — той не може видавати жодних законів.

Щойно після того, як ті постанови були зроблені, член У. Ц. Ради. Янко вніс запит з приводу роззброєння Синьожупанників і одержав на нього ту відповідь військового міністра, яку ми вже подавали раніше.

Слід підкреслити, що власне ця справа **не викликала жодної дискусії чи резолюції**, а це була справа виняткової ваги.

Наприкінці засідання голова ради міністрів — Голубович виступив із заявою з приводу наказу Айхгорна.

Щоб можна було зрозуміти спосіб думання автономістів, наводимо тут уривок з цієї заяви:

"Політика німецького правительства та його тенденції є тенденціями невмішування в наші справи, щоб уникнути непорозуміння. І цих тенденцій ці люди не могли зрозуміти. У вся-

кім разі тенденції німецького правительства інакші, як тенденції тих окремих людей, які провадять тут мабуть не якусь урядову політику Німеччини, а свою окрему. Це видно хоч би з тих дебат, які **24 й 25 квітня** з приводу **першого** наказу Айхгорна провадилися в Райхстазі. Я дозволю собі тут прочитати виписку з одної офіційної телеграми, що повідомляє, в яким саме напрямі ведуться ці дебати. (Читає): "Позавчора та вчора (24 й 25) в берлінським Райхстагу почали гострі дебати в справі наказу Айхгорна та взагалі німецького поступовання на Україні. **В обороні** позиції Українського Правительства виступили: Ерцбергер і Ференбах від центру, Шайдеман і Носке від соціалдемократів, Ледебур від незалежних соціалдемократів, Греффе від консерватистів і Гатке від поступовців."

Як бачимо з цієї телеграми, — говорив далі В. Голубович, — більшість парламенту виступила проти тої політики, яка ведеться тут цими, мабуть мало відповідальними, людьми у нас на Україні. Що це є так, що очевидно є цілковите непорозуміння справ, небажання зрозуміти наші обставини, це можна ясно побачити з того видання наказу, що трапилося саме у той момент, коли ми будуємо державу й коли порядок і спокій на Україні вже таки почав заводитися, коли, не дивлячися на те, що ще ми ратифікаційними грамотами не обмінялися, торговельні зносини вже почалися і більше трьох мільйонів пудів хліба ми мали змогу дати німецькій і австро-угорській державі. Це трапилося у той момент, коли власть поволі почала міцніти, коли наші реформи почали переводитися в життя, коли, одним словом, почав заводитися лад в Українській державі. І коли ранійше була розмова про те, що ми не зможемо перевести засіву нив, тепер це відпало й саме це підкреслює відповідальний момент, до якого треба було б поставитися надто уважно."

"... Ясно, що ми мусимо звернутися до німецького правительства з відповідною нотою, в якій, виклавши приблизно все те, що я сказав, ми повинні вимагати, щоб цих людей, невідповідних ні нашим завданням, ні нашій роботі, невідповідних і тенденціям і завданням німецького правительства, звідси відкликано."

Самозрозуміло, що німецько-австрійські кола, довідавшись з преси про цю промову і познайомившись з її змістом, повинні були зробити належні висновки не тільки з наміру домогатися їх відкликання, але й з найбільш важливого для них

"аргументу" — отих трьох мільйонів пудів хліба, які вже "мали змогу дати німецькій і австро-угорській державі" до дня 27 квітня 1918 року. Щоб належно оцінити цей "аргумент", треба зіставити його з конкретними числами, зафіксованими в берестейській умові.

Згідно з берестейською умовою, як подав у своєму звідомленню до Відня з 9 лютого 1918 року граф Чернін, мала сама **Австро-Угорщина одержати до 31 липня того ж року один мільйон тон збіжжя**, це б то понад 61 мільйонів пудів. Цю кількість, як з того випливає, мала достарчити Україна в обмін за означені в умові товари, протягом чотирьох з половиною місяців.*) **Одна третина** того часу, до того виступу Голубовича, вже минула, а Австро-Угорщина одержала (і то разом з Німеччиною) не 20.350.000 пудів збіжжя, а **приблизно сьому частину того**. Отже німці мали поважні підстави побоюватися, що ціла умова не буде виконана своєчасно. Щоб мати приблизну уяву про те, що було можливо виконати, нагадуємо, що згідно з московськими даними (промова Леніна) німці взагалі за 6 місяців свого перебування в Україні вивезли тільки 9 мільйонів пудів хліба, а москалі, по відході німців і окупованню більшої частини України (в 1919 році), вивезли тягом двох місяців 50 мільйонів пудів збіжжя.

Обговорення цієї заяви було перенесено на другий день 28 квітня, коли першим виступив у. с.-д. Порш з промовою. в якій обговорював ситуацію, і додав ще до того, що було подано попереднього дня до відому У. Ц. Ради, що день 28 квітня приніс ще два накази Айхгорна, а саме в справі святкування 1 травня. Порш закидав владі кваліть і відсутність програму, які, на його думку, спровокували німців до таких кроків. Між іншим він пропонував: "рішуче запротестувати таким способом, щоб у пана Айхгорна охота відпала розпоряджатися надалі нашим внутрішнім життям. Оскільки в нашій народі не буде панувати думка, що німці прийшли до нас не для того, щоб відновляти старі соціяльні й національні відносини та повернути старий земельний лад, остільки зможе наше Правительство виконувати заключені договори."

.

*) Див. "Додаток ч. 3".

"Ми повинні домагатися усунення з України теперішніх полководців. Але разом з тим повинні ми подивитися на корінь і скріпити наше Правительтво, щоб не трапилось одночасно таке, як тепер, в однім відділі є люде, що тримаються зовсім ріжних поглядів... Тепер настав час рішучої боротьби. Ми до цієї боротьби змушені й ми її поведемо!"

Після Порша виступив Б. Мартос, з промови якого подаємо уривок:

"Селяне готові хоч і зараз заплатити податки, дати німцям хліба, худоби та всього, що треба, але тільки доти, доки буде правити Центральна Рада. Коли ж починає розпоряджатися Аайхгорн, селяне кажуть: "Це Корнілов... Пани й буржуї знюхалися з німцями й заводять старий режим".....

Далі промовляв московський соц.-рев. Зарубін, атакуючи українських міністрів (особливо Шелухина) за закон про українське громадянство й за покликання німців, а по ньому — жидівський представник — Шац. По них узяв слово Винниченко. Цим разом Винниченко вдався до свого роду "самокритики" і ствердив, що: "З початку революції ми наївно думали, що нам національний розвиток забезпечить автономія, та побачили згодом, що автономія, особливо та, що з Петрограду (сміх), нічого нам не забезпечить. Тоді ми стали на ґрунт федерації. Але чим більше поширювалася у нас ідея федерації, тим більшою стала до нас ворожнеча не-українців, які всіма силами взялися боротися з федерацією. Через те ми мусіли зреалізувати ті можливості, які давали нам обставини моменту, та взяти собі те, що мають усі європейські народи — власну державу. В цім нема жодного шовінізму й жодного націоналізму."

"Під час большевицького панування у Києві відкрито виявилася уся прихована до тої пори ворожнеча неукраїнської демократії до нас. Згадаймо тільки, як, може мимоволі, централістична неукраїнська демократія вітала большевиків, коли вони сюди прийшли... (Голоси з боку "меншостей": "нічево подобнаво..." Серед публіки оплески). Згадаймо, як серед неукраїнського громадянства зразу виростали централістичні ідеї, як большевики стали з ненавистю нищити все, що тільки поба-

чили національно-українського, як вони ногами топтали портрет Шевченка, виганяли зі шкіл українок-учительок"...

Не додав до того лише Винниченко, що за ту "наївність" (і безсоромні наклепи на тих, хто не був таким "наївним") довелося заплатити своєю кров'ю українському народові, а він і далі говорить про "ненависть **большевиків**", хоча то все торкається взагалі **москвинів, московського народу**.

Але те все закінчив Винниченко твердженням, що — на його думку — "незабаром" усюди почнеться революційний рух і т. д.

Потім промовляв Гольдельман, Одинець і Рафес, які всі промовляли в тому ж дусі.

Та саме, як Рафес скінчив свою промову, у залю засідань вірвався німецький лейтенант із сотнею озброєних німецьких вояків і витягнувши револьвер скомандував московською мовою: "Іменем германсько-правительства приказую всім подняти руки вверх" і зажадав видачі М. Ткаченка, О. Жуковського, Ковалевського, Любинського і Гаєвського.

І тут слід зазначити, що всі присутні (в тому числі й промовці, що перед тим погрожували німцям) підняли руки вгору й дали доконати особистого трусю. Лише один професор Грушевський не виконав німецького наказу й не встав і не підняв до гори рук.

З названих лейтенантом присутніми були лише М. Любинський та Гаєвський, яких німці забрали зі собою.

Підчас цього нападу на Українську Ц. Раду проти будинку і на прилягаючих вулицях були розміщені панцирники, кулемети і відділи німецької піхоти.

Дня 29 квітня У. Ц. Рада зібралася знову і на її засіданні М. Грушевський повідомив, що він запротестував перед німецькою владою проти нечуваного заховання німецького війська в Центральній Раді, трусів і т. п. та, що де-які папері вже повернуто.

Після того була ухвалена конституція У.Н.Р., яка мала бути внесена на розгляд і затвердження Установчих Зборів.

Тоді ж було ухвалено зміну земельного закону, яка лишала в руках хлібороба до 30 десятин землі, і лише надвишку відбирано. Тоді ж обрано було М. Грушевського президентом У.Н.Р.

Підчас цього засідання охороняв У. Ц. Раду відділ Січових Стрільців.

Рівно ж дня 29 квітня в будинку цирку відбувся зїзд "Союза земельних власників". Ми вже зясували ранійше, що то була за організація, але щоб розвіяти всякі сумніви і неясності, нагадуємо тут ще раз, що той же "Союз земельних власників" троха пізнійше — бо в серпні того ж року, подав на руки міністра внутрішніх справ "Записку о русском языке", в якій домагався "отмененія введеного революціонним правительством галиційско-латінскаво язика, некультурнаво і чуждаво для України".

Самозрозуміло, що на зїзд прибули лише визначені організацією члени цієї організації, отже тим самим цей зїзд не лише не мав найменшого права говорити від імени українського народу в цілому, але й навіть від імени усіх тих українських селян, які належали до "середняків", до багатіїв селянських і до діличів. Доказом того є, що тоді ж мав відбутися зїзд Українських Хліборобів-Демократів, який заборонили німці, щоб не поспував їм запроектованої інсценізації "народних виборів", і підчас наради, що була замість зїзду, цілком випадково довідалися сучасні "гетьманці" про проголошення Скоропадського гетьманом.

Таким чином комедія "виборів" (само слово "вибір" передбачає, що вибирається з посеред кількох, а в тому випадку не було ніяких контркандидатів і жодного обговорення кандидатур) була доконана лише **одною** політичною організацією.

Треба тут зазначити, що твердження Д. Дорошенка, яке далі наводимо, **не відповідає правді**. Д. Дорошенко пише: "Це проголошення... одне з імпозантніших в цілій нашій історії, якщо пригадати обставини, при яких і при якому числі учасників відбулися вибори напр. І. Виговського, П. Дорошенка, І. Скоропадського, П. Орлика, Д. Апостола, К. Розумовського, і всі вони були вибрані так само в присутності на Україні чужої сили..."

Отже оскільки мова про число учасників, то не слід забувати, що за тих часів населення території, якою правили ті гетьмани, було приблизно в 25 разів менше, а що до "присутности чужої сили", то гетьмана Богдана вибрали на Запоріжжі **без участі будь-якої "чужої сили"**, І. Виговського — **проти** бажання тої чужої сили, яка була тоді на Україні, П.

Дорошенка — рівно ж без участі чужої сили, П. Орлика — не висувала жодна чужа сила.

Подібним отже способом, як і П. Скоропадського, "вибрані" тільки таких гетьманів, як І. Брюховецький, І. Скоропадський та Д. Апостол і К. Розумовський. Двох останніх то "вибрано" було в... Петербурзі і наказано було московському представникові, що коли б не вдалася комедія "виборів" і обрано б когось іншого — то щоб вибори уневажнити.

Д. Дорошенко на еміграції виступав як український історик і наведене неправдиве твердження є компромітуюче для історика.

Засідання У. Ц. Ради вже скінчилося, коли до будинку У. Ц. Ради рушив відділ московських офіцерів і на розі Фундуклеївської їх зустріли рушничним вогнем Січові Стрільці. Було вбито трьох московських старшин і кілька поранено, але на сцені появилися ж зараз "неутральні" німці з панцирниками й кулеметами. Комендант німецького відділу заявив Січовим Стрільцям, що **якщо вони спробують ще стріляти, то вогонь по них відкриють німці**, та що німці жадають, щоб стрільці уступилися і не спиняли вуличного руху. Так виглядало "невтручання" німців.

Протягом ночі московські офіцерські відділи обсадили всі установи й міністерства, що було тим легше зробити, що їх ніхто не охороняв.

На закінчення опису подій, що відбулися дня 30 квітня, слід згадати про досить загадковий замах на М. Грушевського.

М. Грушевський пізно ввечері по закінченню засідань в У. Ц. Раді мав їхати фіякром до дому. Його жінка вийшла кілька хвилин раніше і вже зайняла місце в екіпажі, а М. Грушевський, вийшовши, саме сідав, коли вояк в уніформі Січового Стрільця накинувся на нього і вдарив багнетом, що був насаджений на рушницю. Багнет пробив рукав шинелі, сковзнув по руці М. Грушевського і легко її поранивши, вбивсь у руку дружини професора завдавши їй поважну рану. На напасника кинулися зараз же Січові Стрільці і були б його вбили, якби не німці, які чомусь в ту ж хвилину вже були коло напасника і взяли його під свою охорону, заявивши, що його арештують і віддадуть судові.

Але загадковим є те все тому, що арештованого **по дорозі** вбила ескорта. Очевидячки, тим убивством унеможлиблюва-

лося всяке доходження і висвітлення, хто керував рукою напастника. Січові Стрільці усталили лише, що замаху доконав Михайло Гриник ("Коротков") з Сяніччини, абсолювент лісової школи у Відні, який перед вступленням до Січових Стрільців служив у Сербській легіоні в московській імперії.

Після всіх згаданих подій, пізно ввечері до Січових Стрільців у Києві прийшла делегація з кількох німецьких офіцерів з домаганням, щоб вони або піддалися під німецьку військову команду, або стали на службу гетьманові.

У зв'язку з цими домаганнями комендант Січових Стрільців також мав розмову із Скоропадським. Січові Стрільці заявили, що лишаються вірними У. Ц. Раді. У зв'язку з цим "неутральні" німці над ранком оточили касарні і зажадали скласти зброю. Один із старшин Січових Стрільців діставшись до міста, шукав когось з уряду У. Ц. Ради, але не міг нікого знайти, нарешті, вертаючися, побачив коло Золотих Воріт С. Єфремова, який розмовляв з В. Садовським, В. Липинським і ще двома особами. На запит представника Січових Стрільців, що їм робити, чи пробувати прорватися поза Київ чи піддатися німцям, С. Єфремов сказав, що влади вже немає, він не уповноважений до жодних рішень того рода, а як приватна особа вважає спротив недоцільним. Так думали й інші.

Січові Стрільці по нараді заявили німцям, що роззброювати себе не дадуть, але з огляду на безвиглядність дальшого опору, самі складуть зброю.

У виданій з цього приводу Головною Радою відозві галицьких, буковинських і угорських українців на території У.Н.Р. між іншим говорилося:

"Ви стояли на сторожі добра У.Н.Р. Та прийшла хвилина, коли від вас зажадано, щоб ви пішли не тим шляхом, яким ви чесно й хоробро йшли. Сього ви не могли зробити й як організована та дисциплінована частина мусіли уступити з поля бою, не заплямивши стрілецького прапору! З боєм серця і сльозами в очах ви зложили оружжя, яким мали боронити права Української Народньої Республіки... Прощає вас уся свідомо Україна. Серце кожного свідомого громадянина українця переповнене горем."

Кінчалася ця відозва, датована 3 травня, закликком "іти в народ" і нести туди свої ідеали.

Нарешті слід згадати, що бувший міністр земельних справ

укр. с.-р М. Ковалевський зник, захопивши 6 мільйонів гривен.

Про особу Скоропадського, поставленого на чолі держави, говорити докладно будемо в наступному томі, тут же, тому що Д. Дорошенко і де-які інші його теперішні прихильники підкреслюють участь П. Скоропадського в творенні "Вільного Козацтва" (напр. Д. Дорошенко на ст. 21 тому II "Історії України 1917-1925" пише: "Осередковою фігурою цього руху явилася людина, що вже була обібрана раніше Отаманом усього Вільного Козацтва", або на ст. 27 того ж тому: "П. Скоропадський придбав собі велику популярність в національно-настронених військових українських кругах і серед українського козацтва. На зїзді 6 жовтня 1917 року в Чигирині його вибрано було почесним військовим отаманом Українського Вільного Козацтва." Далі на тій же сторінці: "Тепер він віддався виключно організації вільного козацтва Київщини". На ст. 28 пише про те, що як москалі в січні захопили Київ, то він подався до Звенигородки, осередку вільно-козацького руху").

Отже з огляду на наведене твердження Д. Дорошенка і інш., мусимо нагадати, що організував Вільне Козацтво не він, він лише прибув на зїзд і думаючи використати організацію в своїх цілях, виступивши на зїзді як комендант I-го Українського Корпусу, пообіцяв віддати всі свої маетки на поширення руху Вільного Козацтва і тому був обраний на "почесного військового отамана". Але вільні козаки дуже скоро зорієнтувалися, що то за особа Скоропадський і тому по захопленню москалями Київа, він, поїхавши передягнутим на терен Звенигородщини, не відважився там признатися, ким є, і втік звідти до Київа.

Вільне ж Козацтво Звенигородщини було організоване вже на початку квітня 1917 року, в першій половині квітня відбувся повітовий зїзд Вільного Козацтва Звенигородщини (Юртик "Звенигородське Вільне Козацтво", ЛНВ. 1922, ст. 125-133) і на ньому була обрана старшина Звенигородського Коша.

18 липня (нов. ст.) Звенигородський Кіш Вільного Козацтва вже брав активну участь у зорганізованому самостійниками повстанні проти Московщини (в Київі тоді захопив владу полк ім. Полуботка). А Скоропадський тоді, щойно після вразного наказу головнокомандуючого московською імперською армією — ген. Гутора і ген. Корнілова, згодився для рятування московської імперії стати на чолі українізованого корпусу, бо

ще й тоді уважав український рух ворожою (польською або німецькою) "інтригою" ("Уривки із спогадів П. Скоропадського, "Хліборобська Україна" кн. VII, стор. 15-18). Рівнож з ініціативи зорганізованого ще в квітні Звенигородського Вільного Козацтва у середині жовтня був скликаний до Чигирина вїзд Вільного Козацтва України і щойно на ньому появилася Скоропадський, щоб використати рух в московському інтересі.

Після ж перевороту, доконаного Скоропадським в Києві, на Звенигородщині вибухло повстання проти Скоропадського ще в кінці травня. Опис цього повстання подано на стор. 420-458 тому першого цієї праці.

XIV.

ЩО-Ж СТАЛОСЯ? ЧИ ЛИШЕ "ЗМІНА РЕЖИМУ"? НІМЕЦЬКЕ УРЯДОВЕ НАСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ПІДЧАС ДЕБАТ В РАЙХСТАГУ.

Щоб читач міг зорієнтуватися цілком у тому, що сталося, не можемо закінчити цього тома тільки словами "Українська Центральна Рада перестала існувати", бо справа зводилася не лише, як то кажуть, до "зміни режиму".

Скоропадський не тільки перед революцією не брав **найменшої участі в українському культурному життю**, але й не звав себе українцем, тільки "росіянином" "малоросійською проісходження", належав до царського "двору", командував кінним полком лейб-гвардії, а перед тим був офіцером московської кінноти, який з **московського патріотизму** зголосився у 1904 році охотником на московсько-японську війну. Українізувати корпус він став не з власної ініціативи чи наслідком пробудженої свідомости, лише, як **сам про це оповідає** у своїх "Споминах", друкованих у "Хліборобській Україні" за 1920-25 роках, з наказу московського.

Коли йому запропонував комісар Української Центральної Ради Скрипчинський українізувати корпус, **за згодою московського головнокомандуючого** ген. Гутора, Скоропадський "відповів лише негативно" і щойно, коли його зверхник — ген. Корнілов не тільки сказав, що **це треба зробити для добра "Росії"**, але й формально наказав українізувати корпус — щой-

но тоді взявся ген. Скоропадський за цю справу. Щойно після цього ген. Скоропадський поїхав українізувати корпус для добра і перемоги Росії ("Хліборобська Україна", кн. VII.*)

Таким чином ген. Скоропадський був московським "яничаром" і тому був ідеальним кандидатом для провідників "Союзу земельних власників", які мріяли про відбудову московської імперії.**)

Німці, як ми далі побачимо, не могли дозволити собі на переворот, який би явно висунув гасло відновлення московської імперії, а тому треба було мати кандидата з українським прізвиськом і безсумніву українського походження, а одночасно такого, якому могли б цілковито довіряти московські і московфільські кола.

Ще тепер трапляються наївні, які думають, що коли б українські діячі погодилися взяти участь у міністерстві Скоропадського, була б ведена інакша політика. Ця думка власне може здаватися правильною тільки тому, хто не розуміє, що Скоропадський був лише маріонеткою в руках двох сил, які рішали і керували.

Першою такою силою, безперечно, були німці, а з окрема німецьке командування тих німецьких сил, які були в Україні. Вони хотіли свою політику оперти на тій місцевій силі, яка була б залежна від них і яка не керувалася б інтересами українського народу.

Землевласники, очолювані головно московськими та обмосковленими дідами для цього їм найбільше надавалися. Кажуть, що жінка фельдмаршала Айхгорна була з родини московських аристократів і була споріднена з жінкою Скоропадського. Чи так було справді — не маю доказів, але, що істнували родинні звязки подібного роду — це безсумніву (напр. герцог Ляйхтенбергський і принц Леопольд Баварський). Це, звичайно, мало також своє значіння.

*) Див. "Додаток" ч. 3 і ч. 4.

**) Слід нагадати, що за "гетьмановання" Скоропадського почали діяти в Україні: "Московській Центр", "Наше Отечество", "Южный Центр", "Южная Армія", осіли: Гурко, Мілюков, Нелідов. До Пскова "Совету оборони Юго-Восточной Росії" було переказано з української скарбниці 3 мільйони карб., до "Добровольческой Армії" — 10 мільйонів карб.

До президії зїзду "Союза Хліборобів-власників" належали такі особи, як М. Воронович (який і головував) — колишній московський губернатор Бесарабії й завзятий ворог українського руху, князь Голіцин — москаль-україножер, Александров — москаль, Сас-Тисовський — поляк, Бродський — жид і т. д. і т. д.

Теперішні пропагатори "гетьманців" (напр. О. Войнарченко "Про самостійність УНР", стор. 43) ширили також таку вигадку: "Вибрали" Скоропадського "репрезентанти більшости автохтонного і продукуючого населення України... більшість складалася з козаків Чернігівщини, Полтавщини та козацьких нащадків з цілої України". — Чому ж вони вибрали таку президію? Чому ж були проти української мови?

Ні перша сила (німці), ні підтримувана ними друга сила — москалі та москвофіли, що керували "Союзом Хліборобів-власників", не погодилися б на жодний український кабінет міністрів, але з охотою взяли б у свій склад, для замаскування, з двох українців (і то відомих), давши їм міністерства, що не мали рішального впливу на політику (напр. міністерство народнього здоров'я, або — праці). Самозрозуміло, йти в такий ролі до міністерства Скоропадського не було потреби, більше того — було шкідливим. Без українських діячів перше міністерство мало виразне обличчя: за політичною приналежністю з дванадцяти членів уряду — 7 було московських кадетів, 2-ох московських "октябристів" (правійша за кадетську партію аграріїв) і 3 безпартійних. За національною приналежністю — 8 з них були не українцями, ворогами українського руху, а 4 — "малоросами".

Для кожного знайомого, так би мовити, з "правилами" обов'язуючими членів тої чи іншої партії, може здатися дивним, або й навіть неймовірним участь у міністерстві призначеному Скоропадським хоч би членів московської кадетської партії, яка, як ми вже не раз згадували, стояла на ґрунті "єдиної і неделімої Росії" — це б то обстоювала неподільність московської імперії.

Назва партії "кадети", це скорочення повної назви "конституційно-демократическая партія". Вона існувала і за царату, вона не була навіть проти монархії, лише хотіла конституційної монархії з демократичним парламентом.

Тут ще слід нагадати, що коли був виданий У. Ц. Радою

Третій Універсал (виразно москвофільський) — то навіть він викликав рішучий спротив кадетів, який виявився в такій постанові Київського Краєвого Комітету: "Третій Універсал, як по своєму змісту, так і з огляду на джерело свого походження, не може бути визнаний за акт державного значіння, який має обовязкову силу."

Отже з огляду на сказане є зрозумілим, що як подавала "Кієвская Мисль" з дня 3 травня, участь кадетів в уряді "дуже гаряче дебатовалася на скликаних зараз же засіданнях керуючих органів цієї партії в Києві. Як подає далі "Кієвская Мисль" на тих засіданнях зясувалося, що кадети: М. Василенко, А. Ржепецький і С. Гутнік ввійшли в склад кабінету **не як представники партії, тільки як особи**. Таким чином партія мусіла лише зайняти становище до **персональної** участі в уряді членів партії і то таких визначних, як хоч би член "Центральнао Всеросійськово Комітета" — М. Василенко, що був рівнож заступником голови краєвого комітету Київщини, Ржепецький — був заступником голови київського мійського комітету, а Гутнік — членом одеського краєвого комітету".

Власне тому, що кадетська партія протягом цілої революції твердо стояла на становищі єдності імперії, і що навіть та "куценька автономія" (що більш по назві була автономією), яку пропонував Керенській Укр. Центральній Раді за ціну зречення боротьби за справжню автономію, — була причиною, що кадети відмовилися від участі в уряді Керенського — тепер участь, хоч би й персональна, членів цієї партії в уряді, який очолював наче б то частину імперії, яка самовільно відірвалася — вимагала спеціального уважного розгляду.

А тепер подаємо далі знова за тим же числом "Кієвской Мислі": "Слід було зайняти становище до персональної участі... На обєднаному засіданню краєвого і мійського комітетів, дня 2 травня ухвалено: "Визнаючи в теперішній момент **необхідною участю партії** в державній праці шляхом вступлення в склад міністерства... ухвалити: уважати членів, які увійшли в склад уряду запрошеними персонально і **вповні довіряючи їх партійній вірності — не звязувати їх партійними директивами**".

На звичайній мові це значить, що комітет партії був поінформований, що з одного боку німецьке командування мусить дбати про те, щоб зберігалася "декорація", що мала пред-

ставляти самостійну державу, а з другого боку німці дали згоду закладати за її лаштунками підмурки для відбудови московської імперії. Щоб цю згоду використати, мусіли бути в уряді... "свої люди", **московські** патріоти, які, підготовляючи відбудову імперії-гнобительки, назверх вдавали б зі себе людей, що будують українську державу. Таким чином ці люди йшли, щоб вести "подвійну гру", щоб подібно Янусу мати "два обличчя". Власне тому і було ухвалено їх "не звязувати партійними директивами", це б то не перешкоджати їм вразі потреби виступати навіть з проти-московськими заявами, а з другого — підкреслювалося, що вони це можуть робити спокійно, бо московська партія кадетів **цілковито довіряє їм** і певна, що вони на ділі не зрадять партійного програму і московської імперії.

Безперечно, лідери теперішніх "гетьманців" повинні були знати, як про ті наради кадетської партії, так і про наради у ген. Гренера та склад керівництва тої організації ("хліборобів-власників"), яка інсценізувала "вибір" Скоропадського. Знали вони рівно ж, що кадети стояли за велику і неподільну "Росію", що вони були проти навіть тої "куцої" автономії, на яку погодився Керенській. Знали також добре, що в кабінеті міністрів на 12 членів було 7 кадетів і що взагалі українського кабінету міністрів, залежний від своїх "виборців" Скоропадський, навіть коли б сам не був таким же, як і ті міністри, призначити не міг би.

Із сказаного випливає, що ті лідери дурили власну партію, пишучи немов би то коли б не відмовилися українці від співпраці зі Скоропадським, могли б допомогти йому у "будові української держави". Безкритичний загал, не знаючи справи і не цікавлячися її зясованням, охоче повторює вигадку про "відмову українців", повторювали її і наші публіцисти та журналісти і замість перевірити її — займалися "фільосовуванням" на тему "типової для українців партійної нетерпимости" і т. п.

Вправді німці, які хотіли, щоб доконання перевороту відбулося "гладко", щоб зміна була якнайменше помітна, ще перед сформованням першого кабінету міністрів, пробували обережно втягнути укр. соц. федералістів щоб використати їх як "поміст" для переходу "на гальмах" до такого ж міністерства, яке бувало за Скоропадського.

І досі є дуже й дуже багато українців, які не розуміють усєї смішности думки, що організація, яка хотіла відбудови **московської імперії, єдиної і неподільної**, могла б висунути на "гетьмана" людину, яка не була б їхнім однодумцем, що, досвідчені лідери кадетів могли б взяти на себе керуючу ролю в уряді без цілковитої певности, що здійснюватиметься їхній програм і будуть закладатися підвалини для відбудови московської імперії, а не України. Наведена нами постанова кадетського краевого комітету і комітету міського та її оформлення не лишають сумніву, що учасники тої конференції також докладно знали, що буде будуватися **московська**, а не українська держава.

Самозрозуміло, що й Скоропадський знав, які завдання він мав виконати і тому, за згодою поставивших його, покликав до участі в міністерстві цих кадетів.

Як побачимо далі, в наступному томі, і це міністерство і всі наступні міністерства Скоропадського вели власне таку політику.

Так для прикладу широко **писалося і говорилося** про творення української армії, розроблялися пляни, формувалися штаби і т. д. і т. д., **а на ділі** — формувалося й озброювалося за **українські** гроші наче б то "приватні" "офіцерскія добровольческія дружини" та ріжні "астраханскіє" і т. п. "армії".

Українська ж армія, яку формувало військове міністерство, обмежувалася до штабів і командного складу, який складався головню з "малоросів", які, коли б настала відповідна хвилина, без найменшої надуми замінили б тризуба на кашкеті двохголовим орлом.

Для прикладу наводимо хоч би, як виглядало формовання Полтавського армійського корпусу. До складу його входила 11 піша дивізія, якої командантом призначено ген. Михайла Омеляновича-Павленка, а начальником штабу дивізії підполковника Н. Рака. 41 Роменським піхотним полком командував полковник Кузьмин-Гвоздевич, 42 Сумським полком полк. Г. Барильський, 43 Гайворонським полком — полковник Антон Пузинський, 44 Охтирським полком — полк. Іваницький, 11-ою легкою гарматною бригадою — шт. полк. Пашенко, 31 легким гарматним полком — військовий старшина Свічин, 32 легким гарматним полком — військовий старшина Данилевич, 33 легким гарматним полком — полк. Клименко. Коли б не шкода

було місяця, — могли б ми подати ще прізвиська старшин тих частин. Прізвиська були б також здебільшого "малоросійські". Формально — то був корпус, а корпус повинен би мати до 40 тисяч вояків. Його формовання почалося в початку червня 1918 року, штаб містився в Полтаві. Штабовців, які здебільшого розмовляли між собою по московськи, — полтавці часто бачили по ресторанах і на вулицях, **але вояків і по сімох місяцях не бачили!**

30 липня 1918 року було оголошено побір 5.000 вояків до сердюцької дивізії із числа синів лише заможних хліборобів і тоді ж (з огляду на описане попереду) довелося Генеральному Штабові давати спростовання поданих пресою звісток, що української армії взагалі не буде формуватися.

Наслідки цієї "державно-творчої" праці були такі: в момент повстання під проводом Директорії владу в Києві перебрав граф Келлер, за переконаннями — москаль, україножер, бо він мав до розпорядження понад 30 тисяч "добровольцеф", а "вісім корпусів" української армії існували лише на папері — **бо в тих "корпусах цілком не було вояків**, лише "командний персонал" — бувші старшини московської царської армії "українсько-го походження", настроєні так, що як лише Київ здобули українські війська — вони всі, всі ті "вісім корпусів", **заладувалися в один ешелон і... поїхали на Дон до Денікіна!**

Але з огляду на засадничі питання, які виникли на кадетських засіданнях у зв'язку зі вступом кадетів до уряду Скоропадського, на 8 травня був скликаний зїзд кадетської партії, який тягнувся три дні і на ньому було ухвалено, що зїзд **"лишаючися вірним ідеалам партії та її програму**, перед погрозою небезпеки поневолення й загибелі краю від анархії й руїни, **признає необхідною** участь партії в державній роботі й уважає можливим персональне вступлення своїх членів до Уряду."

Пропозиція внести до цієї резолюції додаток: **"лишаючися вірними ідеалам єдності Росії**, єдності партії, й поділяючи думку про необхідність союзу з західними демократіями" **з тактичних міркувань** не піддано під голосовання" ("Кіевская Мисль" з 12 травня).

Зрозумілим є, чому цю пропозицію більш спритні й до-свідчені політики, що керували зїздом, не піддали під голо-совання. Адже ж вони знали, що наївні пересічні члени ухва-лили б той додаток, а той додаток ("вірність єдності Росії"

і удержання "союзу" з ворогами німців — Антантою) змусив би німецьке командування не погодитися на участь кадетів в уряді.

Відношення ж кадетів до українського руху показує наступна постанова того ж зїзду: "Зїзд вважає необхідним **негайно надати московській мові права мови державної** на рівні з українською". Коли ми пригадаємо, що в усіх не свіжо-сформованих (як напр. українські міністерства) установах, починаючи зі скарбового уряду чи залізниць, а на пошті й судових установах кінчаючи, наші автономісти лишили на посадах тих же урядовців, що були в них за царату, і що ті урядовці, бачучи слабкість влади, вперто **не хотіли** вчитися української мови, то нам буде ясно, що така "рівноправність" **на практиці** зводилася до **усунення** української мови з усіх установ наче б то "української держави".

Що це не є наше "теоретизування", вказує хоч би те, що сталося в Міністерстві Земельних Справ.

Як ми знаємо, міністром земельних справ був призначений спочатку — Кіяніцин, а потім — Колокольцев. І той і другий були москалі. Зараз же в українському міністерстві, в якому всі урядовці були українцями і в урядованню послуговувалися лише мовою українською, коли став міністром Колокольцев — появився наказ про те, що урядовці на бажання своїх зверхників (а було відразу призначено кількох директорів департаментів — москалів) мають вести урядовання в **московській мові**. На це урядовці Міністерства відповіли страйком. Тоді їх звільнено всіх з посад і в будинок введено поліцію і військо. Одночасно співробітники Міністерства видали оцю заяву:

"З огляду на те, що згідно з постановою загальних зборів співробітників Міністерства Земельних Справ з дня 25 травня ц. р. не тільки не зроблено ніяких змін в політиці Міністерства, а навпаки: а) уже **біля 50 відповідальних співробітників звільнено** з посад без пояснення причин і на їх місце призначається виключно русифікаторів, про що свідчать офіційні накази й діловодство по Міністерству, котрі провадяться на **московській мові**; б) заборонено міністром Колокольцевим збори співробітників, навіть в службових справах; в) введено в помешкання Міністерства озброєну військову силу, — співробітники Міністерства земельних справ оголошують на знак протесту страйк на 30 і 31 травня і 1 червня і домагаються:

1) провадження усього діловодства в Міністерстві лише на державній українській мові, як то було до вступу на посаду Колокольцева; 2) повернення на посади співробітників - українців, звільнених без пояснення причин; усунення з посад усіх русифікаторів, призначених на їх місця міністром Колокольцевим; усунення озброєної військової сили з помешкання Міністерства Земельних Справ, яка являється для Міністерства зовсім непотрібною і своєю присутністю ображає гідність співробітників Міністерства. Про це повідомляється Уряд Української Держави, широкі кола українського громадянства, співробітників інших міністерств і професійні організації."

Згаданий страйк урядовців Міністерства Земельних Справ, викликаний антиукраїнською політикою уряду Скоропадського, зробив велике вражіння на українців Києва і його відгомоном була наступна постанова Українського Національно-Державного Союзу в цій справі: "Обміркувавши справу з страйком в міністерствах, Український Національно - Державний Союз констатує, що антинаціональна політика Уряду, яка виявилася в масових увільненнях співробітників-Українців, арештах і т. інш., утворила таке становище, яке привело служачих до загального страйку. Висловлюючи найрішучіший протест проти антинаціональної політики Уряду й особливо міністра земельних справ Колокольцева, який навмисне загострював відношення служачих до себе, ображаючи їх національні почуття і тим спровокував страйк, українські партії й організації Національно-Державного Союзу цілком підтримують вимоги, виставлені співробітниками міністерства, і закликають українську демократію до захисту своїх професійних, національних і державних інтересів усіма легальними способами."

Нарешті слід згадати і такий красномовний факт: в перших днях травня вийшло чергове число "Самостійника", яке мало 32 сторінки великого формату (формат 30 x 20 сент.) і яке було в протязі пари годин розкуплене тому, що мало незвичайний вигляд: у числі цього були **лише самі заголовки**, увесь же текст сконфіскувала цензура Скоропадського. Заголовки вказували, що там обговорювали національні, а не соціальні справи.

Запрошення, з яким звернувся "отаман" міністрів Устимович, а потім — Василенко, до українських партій, щоб взяли участь в Міністерстві, носило чисто **тактичний** характер. Оби-

два знали, що воно за тих обставин, без розв'язання засадничих питань, не може бути прийняте. Коли ж українські партії запропонували свої умови, а в процесі переговорів зменшили на багато свої вимоги, то той же генерал Гренер, який обговорював зі Скоропадським справу перевороту, побачивши, що справа набирає реального характеру, сказав, що українці можуть одержати тільки 4 місяці! Це — на 12 місяці!

Всі ці справи і дальшу політику Скоропадського будемо розглядати в наступному томі, тих же кілька фактів і подробиць з перших днів урядування Скоропадського ми подали як ілюстрацію до твердження, що наслідком перевороту dokonана була не лише зміна режиму в державі, але в першу чергу тим переворотом **передано було керівництво українською Державою в руки ворогів українського руху, московських окупантів і їхніх вихованців.**

Владу захопили ті, хто стремів до зліквідування Української Держави і до підготовання ґрунту для відновлення московського панування на Україні.

Нині прихильники Скоропадського люблять протиставляти і його і себе в характері "державників" "анархістично-соціалістичній" політиці У. Ц. Ради. Тимчасом, коли мати на увазі **українську державотворчу діяльність і політику**, то в дійсності під цим оглядом немає великої різниці, навпаки, шалька терезів може перехилитися на бік власне діячів У. Ц. Ради.

Ті елементи, які домагалися по появі німців від українського уряду "твердої влади", "державного будівництва", здебільшого досить невиразно формували свої вимоги, а коли ми завдамо собі труда їх розглянути, то покажеться, що вони домагалися "припинення революції", "встановлення законного правопорядку", коротко, вони хотіли, щоб на Україні збереглися **основи того соціально-політичного ладу**, який був перед революцією, нехай з певними змінами в кадетському дусі, нехай з певними реформами. При цьому ті елементи, які ще не втратили звязку з українським народом, ласкаво згоджувалися, щоб були дані різні концесії українському культурному рухові.

Автономісти з Української Ц. Ради знова в першу чергу домагалися встановлення **основ іншого соціально-політичного ладу**, а одночасно боролися і за цілковите **культурно-національне усамостійнення України**. Одні і другі не клали натиску на відновлення української держави наших предків, одні й дру-

гі не збиралися в першу чергу **закладати підвалини української державности**, навпаки, одні й другі шукали порозуміння з суголосними соціально-політичними групами московськими, хотіли з ними співпрацювати, віддаючи їм першенство.

Автономісти хотіли дістати автономію з рук московських соціалістів і демократів, а прихильники Скоропадського при першій же нагоді готові були згорнути й схилити прапори під ноги конституційно-демократичного чи навіть монархічного ладу московської держави. Лише автономісти У. Ц. Ради **палко бажали добитися можливости культурного розвитку українського народу**, а прихильники Скоропадського в цьому напрямі мали далеко скромніші амбіції, якщо взагалі їх мали.

Тому, повторюємо, Скоропадський і його співробітники відновлювали чинність чужого державного апарату імперії, який властиво перебував у стадії неіснування, але той апарат не творився на суто українській основі, тільки **відновлювався** в основному той же московський державний апарат на Україні, який тепер тимчасово в назвах установ уживав прикметника "український".

Але помилкою було б думати, що "реорганізація" адміністрації, судівництва, війська і взагалі цілого державного апарату зводилася тільки до регенерації того державного апарату, який був на Україні за царату. Те, що робилося, дуже добре підкреслював московський патріот — ген. Черячукін, який тоді був у Києві, як представник Дону при Скоропадському. Він був уважним спостерігачем тих подій і їх оцінка тому особливо важна, що він був повязаний приятельськими стосунками з оточенням Скоропадського. Він написав: "Гетьман широко відчинив двері гостинности всім тим, хто не сприяв **відірванню України від Росії, хто уважав відірвання України від Росії за акт державної зради...**" ("Донская Летопись"). Це спостереження цілком збігається з тим, що писала тоді поміркована газета — орган наших автономістів — "Нова Рада": "...Тепер не розбереш, чи це Київ, чи філія Москви. Москва і Петроград абсолютно заповнили Київ. Не можна кроку ступити, щоб не зустрінути московця або петроградця. Вони скрізь і всюди на найвиднішому місці..." ("Нова Рада", 27. IX. 1918 р.). До слів Черячукіна слід додати, що "гостинність" простягалась так далеко, що Скоропадський власне їх призначав на всі важливіші посади.

Так напр. столичним комендантом призначено москаля — ген. Ханукова, київським губерніяльним старостою — Чарто-рижського (запеклий ворог українців), харківським — ген. Залеского (який сам ствердив у своїх споминах, у числі 3 "Донской Летописі": "українську мову не признавал, как нововведеніе, нікому не нужно"). Волинським старостою став Андрo (моск. патріот), катеринославським — москаль Черніков, чернігівським — москаль Малахов і т. д. Військове Міністерство зарoїлося від москалів, на чолі поліції ("Державної Варти") поставлено Акермана. Що до сенату "української держави", то наводимо слова Д. Дорошенка, написані ним у листі до моск. політичного діяча — Мельгунова, опублікованого останнім у парижському "Возрожденіі" ч. 17 за 1951 рік:

"Пересадила наша держава за Скоропадського в Київ краші сили петербургського сенату майже "in corpore". А цей сенат у першу чергу виступив з домаганням оголосити **московську** мову "державною". А член московської кадетської партії — М. Василенко, завзятий москвофіл, узаконив викладання у вищих школах московською мовою.

До сказаного слід додати, що геть чисто всі московські діячі, які згадували у своїх писаннях про Скоропадського (якого знали особисто), однозгідно свідчать, що Скоропадський був московським патріотом. Таким його описують генерали: Денікін, Врангель, Черячукін, Краснов, Лукомскій та інші.

Черячукін пише: "Граючи ролю голови незалежної держави, що змагала до відокремлення від Росії, він одночасно з цим був готовий*) цілковито допомогти Добрармії, що проголосила гасло "єдина і недеіімая Россія" (там же). А особистий приятель Скоропадського, вже цитований герцог Лейхтенбергський, писав: "...Якщо Скоропадський **під натиском німців** не міг відверто заявити, що незалежність України продовжується

*) Ця "готовість" виявлялась досить конкретно. Майор Кохенгаузен — бувш. представник німецького командування на Дону, подає, що "Добрармія" одержала від німців (? Р. М.) через кубанців 20.000 карабінів і 10.000.000 набоїв, а Краснов одержав зброї та всякого військового майна на 150.000 вояків. Самозрозуміло, що то все було вислано за згодою німців, але Скоропадським із тих запасів, які мала Україна.

лише до того часу, коли в Росії створиться дійсний уряд, то тепер вже можна голосно сказати, що такою була думка гетьмана від самого початку. В "незалежній" Україні він бачив лише ядро, яке згрупує всі творчі сили всіх частин Росії, що-би, зломивши большевиків, створити нову Росію..."

З того всього неухильно випливає, що доконаний переворот не був у жодному разі лише "зміною режиму", тільки замаскованим опануванням москалями України.

Без найменшого сумніву доконати такої великої зміни не змогли б самі московські кольтоністи України, навіть разом з яничарами-малоросами й тим недосвідченим у політиці сільським елементом, що мав соціяльні причини до невдоволення політикою У. Ц. Ради. Їх було занадто мало і той факт, що Директорії вдалося порівнює легко їх усунути, тоді, коли німці не були вже встані силою зброї удержувати ту владу на Україні — переконуюче доводить, що тою силою, яка того перевороту доконала, — були німці і лише — німці.

Дуже красномовно свідчить про заховання німців також справа раніше скликаного на 10 травня зїзду "Селянської Спільки".

На 10 травня був скликаний зїзд Селянської Спільки, по одному делегатові від села. Делегати почали прибувати вже 8 травня. 9 травня — було вже їх до двох тисяч, а на 10 — кільканайцять тисяч. Делегати просто з двірця йшли до бюро Спільки на Підвальній, але там стояла варта з московських офіцерів і не пускала нікого. Ті ж офіцери зробили напередодні трус і арешти. Делегати, зібравшись на Терещенківській ч. 2 в будинку й на вулиці, ухвалили послати по одному делегату від губернії до німецького штабу по дозвіл на зїзд. Їм пообіцяли дати такий дозвіл на другий день, а тимчасом окремих делегатів і менші групи затримувано й арештовано. Це викликало поденервовання і по місті селяни збиралися групами на вулицях і обговорювали ситуацію. Тоді появилися на вулицях німецькі військові відділи і почали розганяти ці збори, та вони знову повставали в інших місцях. Потім скликаний зїзд цілком заборонено.

Щоб справжня роля німців і поступовання німецького військового командування в Україні стали ясними, подаємо далі перебіг тих усіх подій в німецькому навітленню.

Як знаємо, соціялістичне міністерство У. Ц. Ради з нагоди

наказу Айхгорна в справі засіву і його дальших кроків протестувало в Берліні через своїх відпоручників.

Український дипломатичний представник не обмежився до самого лише протесту, зложеного на руки німецького уряду, а подбав про належне поінформовання соціалістичних послів у Райхстагу.

Ці заходи дали певні наслідки, бо спричинили внесення ін-терпеляції, яка й розглядалася на засіданні Райхстагу та ви-кликала жваві дебати.

Про перебіг тої справи подаємо далі за **німецькою** пресою, зазначаючи, що туди дісталосся не все, бо певні моменти усу-нула німецька військова цензура. Твердження, якими намага-ється **канц. Паєр приховати** правду — ми підкреслили. (Наші підкреслення — мають інше значіння, бо в промовах **послів** підкреслені **правильні** твердження).

Берлінська преса подає, що на головній комісії берлінсько-го Райхстагу 4 травня 1918 року віцеканцлер Паєр зложив таку заяву:

"...Замість пана державного канцлера, котрий доручив мені заступити його, я хотів би ось що оповісти вам про стан украї-нських справ. Як відомо, ми увійшли свого часу в Україну на виразне бажання Українського Уряду, щоб там завести той лад, заведення котрого не хотіло вдатися Урядові. Не тільки любов до порядку спонукала нас увійти тоді на Україну, але промовляли за тим також ріжні причини іншого роду, коли ми вислухали це бажання. Не останнє місце між цими причи-нами у нас, а тим більше у нашого австро-угорського союзни-ка, займав огляд на справу виживлення. Обидві наші держави живо зацікавлені тим, аби доведено нам з України можливо в найбільшій скількості й можливо найшвидшим часі засоби поживи. Тоді була це загальна думка, що там ще можна роз-добути засоби поживи у великій скількості. В неопублікованім протоколі тоді при переговорах Україна виразно зобовязалася доставити до першого липня цього року найменше мільйон тон*) збіжжя. Та досвід показав незабаром, що Рада не була в силі переперти свій авторитет супроти населення, а саме не бачила вона себе в силі вплинути поважно на виповнення пе-

*) Згідно з твердженням українського міністерства, до травня бу-ло вивезено 20 частину того.

рейнятого зобов'язання доставити збіжжя. В інтересантів часто бачилося дуже велику неохоту доставити це збіжжя, а Рада не мала до розпорядження ніяких поважних способів, аби присилувати доставити збіжжя населення, яке мало в своїм посіданню ці збіжеві засоби.

"Якщо дуже важна частина умови не мала лишитися несповненою, не позіставало нам нічого іншого, як самим добиватися доставки умовлених припасів збіжжя. Ясно, що населення багато разів відчувало це яко жорстокість і що тоді також Уряд з свого боку міг бути тим вражений. І це стало джерелом злих настроїв, як це без труду можна відчутти. Думаю, що при оцінці подій, які тоді зайшли, не можна спускати з очей цього основного ствердження.

"Що торкається самих подій на Україні, три факти висуюються на першій плян зацікавлення: по-перше, розпорядок в справі засівів ланів фельдмаршала Айхгорна, по-друге, арештовання членів Уряду в Раді, а по-третє, зміна Українського Уряду на новий, на іншій новій основі побудований Уряд.

"Передовсім треба підкреслити, що довершена зміна Українського Уряду, про яку ви читали, не стоїть ні в яким звязку з обома іншими подіями, розпорядком в справі засіву ланів і арештованням членів Уряду в Раді. Ця зміна — це не німецько-українська, але на наш погляд чисто українська справа, яка нас не торкається. Рада в останнім часі тратила що раз більше ґрунт під ногами. Вона має безсумнівну заслугу, що створила Українську Державу й дала їй мир, заслугу, яку радо та вповні признаємо зі свого боку. Та коли треба було приступити до уладження нової держави, не стало очевидно сил у Раді. Уперте обстоювання при комуністичних теоріях, які не стрінули жодного відгону в масі селянства, прирослого до своєї ріллі, в головній мірі, як здається, — наскільки можемо видавати думку про це — спричинило її кінець. **В кождім разі спричинили цей кінець українські селяни, а не наші органи;** розпорядок в справі засіву ланів і арештовання членів Уряду німецьким військом не мають ніякого відношення до того.

"Що торкається розпорядку в справі засіву ланів, добре вам відомого, наступив він тому, що наслідком грізного вивласнення земельних власників заходила небезпека, що велика частина землі лишиться неуправленою, а тим самим Україна позбавиться можливости виповнити свої зобов'язання супроти нас. **Отже**

розходилося тільки про інтереси нашого народу. Самий Уряд виявився безсильним, аби подбати про виповнення зобов'язань. Піднесені проти розпорядку в справі засіву ланів закиди, як здається, — наскільки можемо в тім зорієнтуватися, — зверталися навіть менше проти його річевого змісту, як більше проти того, що опублікування наступило без вимаганого огляду на Український Уряд, а посла, котрий яко заступник німецького Уряду знаходиться на Україні, особисто передтим поінформовано про розпорядок. Чи можливо було при уложенню й опублікуванню розпорядку інакше поступити, як це сталося, тепер тяжко сказати. Як говорять вістки, здається, невдоволення Українського Уряду й викликана тим відома вам резолюція Ради не так дуже має своє джерело в самому розпорядженню, як головню у недокладній передачі українською пресою.

"Ці відносини обговорено вже докладно в пресі. Крім того — й це видається мені істотним пунктом — розпорядок не був звернений до українського народу, але до німецьких командних властей, а тимчасом через українське опублікування додатково викликало враження, немов би це була німецька проклямація, чого абсолютно не було. Та нема підстав, як мені здається, до дискусії в цій справі, поскільки Уряд упав і — до чого ще прийду — наступив новий на його місце, з іншою програмою. За спонукою державного канцлера тепер пороблено заходи, що військовий головнокомандуючий в усіх справах політичного значіння має йти рука в руку з послом. Це перший пункт.

Друга точка займається арештуванням членів Уряду в Раді. Про це позволяю собі сказати ось що: Вночі з 24 на 25 квітня українського банкового директора Доброго, першого фінансиста в Києві та члена фінансової комісії української делегації, яка на припоручення українського Уряду веде з нами фінансові переговори, арештували три озброєні чоловіки, котрі заявили, що зробили це на припоручення "Комітету рятунку України". Цей комітет утворився недавно й має, як ми могли запримітити, протинімецьку тенденцію. До нього належало також кількох міністрів. Загально складався він з осіб з великим темпераментом і малою розвагою. Під цим оглядом поснулися вони аж так далеко, що, не рахуючися з положенням справи, між іншим поставили собі за ціль прогнати німців з

краю. Як можна було ствердити на підставі звідомлень, які дійшли до нас, мали вони кілька днів перед тим в домі військового міністра сходини, де ухвалено свого роду "сицилійську вечірню", а саме запроєктовано справу згладження зі світу всіх німецьких офіцерів. А потім хотіли вже упоратися з вояками. Арештування директора банку, який працював з німцями, про що я згадав, було одною з приготованих акцій. Серед таких обставин, не лишалося нічого іншого, як швидко діяти та зробити нешкідливими дурних винуватців цього плану, заки можна було його здійснити.

"Наш посол барон Мум представив справу голові ради міністрів і зажадав негайного доходження. Голова ради міністрів заявив, що він не знає нічого про цю справу, одначе прирік негайно виступити проти цього. Та це не сталося. Тепер не лишилося нічого іншого, як діяти самим, чи то шляхом втручання військової влади, чи шляхом судового доходження. Уявіть собі: без сумніву була пекуча небезпека для життя наших офіцерів і взагалі нашого війська, яке там находилося. Уряд приобіцяв свою допомогу, але з невідомих причин не виповнив цього приречення, тільки заховувався пасивно. Отже лишалося лише — або звернутися до української справедливости — думая, що ніхто не є тої гадки, що дійсно можна було піти цим шляхом, — або лишався вибір: взятися до справи й забезпечити самих себе, або шукати іншого забезпечення на шляху судового доходження, яке в усякому разі не могло відбуватися в рамках українського судівництва.

"Приймаючи, що таке судове поступовання є кращою дорогою також в інтересі заінтересованих, завів фельдмаршал Айхгорн у повнім порозумінні з послом, стан зміщеної охорони України, в яким усі провини проти публичного спокою і порядку можна судити полевим судом. Так розпочато судове доходження й вийшов розпорядок арештувати відомі з преси особи. Що арешт де-яких із них наступив у Ц. Раді підчас засідання, це було мимовільне надужиття виконавчих органів, за яке треба абсолютно жалкувати, бо з нашого становища це зовсім самозрозуміло, що недоторканість Ради та її членів шанують також наші органи, які діють на Україні. Але коли вже воно трапилося, — фельдмаршал не вагався негайно направити це надужиття, наскільки це було опісля можливе. Голові Ради Міністрів він висловив листовно свій жаль. Так само

він звелів дати вимагані пояснення голові Ради, а відповідального за це діло німецького коменданта негайно усунено з його посади. Зрештою судове слідство йде далі своїм шляхом. Тимчасом випущено на волю керownika міністерства закордонних справ Любинського, бо причини його увязнення показалися неvistарчаючими. Інші знаходяться ще в арешті. Зроблено кроки, щоб направити пожалування гідне надужиття, а знова ті пошкодовані, котрі досі належали до Уряду, вийшли з нього. Стоїмо перед справою виникнення обставин, які не дуже приємні та втішні, які одначе мусять піти своїм шляхом і то тим більше, що новий уряд заявив свою виразну згоду на встановлення полевих судів. А зі сказаного — думаю — побачите, що й ця подія не була рiшаючою для доконаного обновлення Уряду.

"А що торкається нового Уряду, **покликали його до життя самі українці, а саме українські селяни.** Недавно зявилися у Києві депутації селян, які склалися з селян-землевласників, котрі не були вдоволені комуністичними вивласнюючими законами Ради, зате стояли на ґрунті програми, яка домагається також істотного обмеження земельної власности, але не вивласнення без винагороди, котре, як показалося, довело до грабунків й анархії, тільки на підставі викупу. **Ці селяне, яких 7000 числом,** зібралися в київськiм цирку й обрали українського генерала Скоропадського диктатором і гетьманом України. Скоропадський прийняв цю гідність і тепер зайнятий утворенням нового Уряду. Це творення ще не скінчилося. Що торкається його особи, має він бути, як доносять, нащадком останнього гетьмана вільної України й був під час війни командантом дивізії кавалерії. Міністерство буде, наскільки ми могли ствердити, так само демократичне. Воно має різнитися від дотеперішнього Уряду, з яким **має спільну ідею Української національної Держави,** головно невизнанням комуністичних теорій, які негують земельну власність. Усунення дотеперішнього Уряду відбулося цілком мирно. Голова Ради Міністрів Голубович і голова Ради Грушевський **зрезигнували з урядової влади,** одначе членам дотеперішнього Уряду лишили волю рішати, чи хочуть узяти участь в новім, чи ні. Що принесе новий Уряд України й чи покажеться він сильнішим і популярнішим від старого, не можна ще сказати цього сьогодні. **Та це справа, яка мало нас торкається. Це чисто українська справа.**

Можемо тільки побажати, щоб Україні вдалося незабаром, під охороною нашої зброї і при нашій дипломатичній допомозі, дійти до нормальних державних відносин.

”В усякім разі новий Уряд вже заявив, що вповні стає на ґрунт берестейського миру й інших пороблених договорів, до достав збіжжя включно. Він даліше заявив, що має бути дозволена вільна торгівля в користь Німеччини й Австро-Угорщини та що одним з його найперших і найважніших завдань буде заключити з Осередніми державами довготерміновий господарський договір. Дальші умови, зокрема також про **відшкодовання за нашу мілітарну допомогу**, установить Уряд з нашим послом і генералом Гренером, шефом штабу фельдмаршала Айхгорна. Я хотів би висловити надію, що ці переговори доведуть до швидкого та вдовольняючого закінчення.”

”**Посол Шайдеман** висловив своє здивовання, що справи на Україні пішли таким шляхом. Коли б ми підпирали такі небезпечні експерименти, які починено тепер на Україні, — сказав він — ми були би приневолені удержувати велике окупаційне військо. Тутешньому заступникові України унеможливлено сполучення з Київом. Ціле поступовання зовсім незрозуміле. Новий Уряд на Україні складається з кадетів і федералістів, цеб то з людей, котрі за своїми партійними поглядами були останні, з якими ми повинні б співпрацювати. Гетьман Скоропадський **не має за собою народу**. Він кандидував до російських Установчих Зборів і дістав лише 200 голосів. Опісля кандидував він до Української Установчої Ради й одержав тільки 9 голосів. Це кидає світло на цілу ситуацію. Справа не може бути тривкою. Так не можна досягнути ціли, а саме згідно з мировим договором видобути припадаюче нам збіжжя. До ”селянського зїзду” не прийшло через вибори делегатів. Для німецького народу не може повстати нічого доброго з цієї справи.”

”**Посол Ерцбергер** заявив: Та сама сила, котра розвалила російського кольоса, робить усе, щоб споїти його наново. **Треба обговорити справу на пленумі Райхстагу, бо цензура не допускає до правдивого звідомлювання про неї. Уформовання східньої справи рішаюче для цілого будучого уформовання справ на Сході.** А знов Україна є двигуном Сходу. Одначе саме там ми задумуємо поробити найбільші помилки.”.....

”**Державний підсекретар** Буше заявив:”Рішуче мушу заперечити тому, щоб ми нашою політикою підтримували на

Україні великих земельних власників. Пан Мум у всіх телеграмах, які дійшли до нас, все підкреслював, що він уважає такого роду політику фатальною й не візьме в ній участі.

"Головою Ради Міністрів є, згідно з телеграмою, яку я одержав, пан Лизогуб з Полтави. Номінація міністрів ще не закінчилася. Тим самим і відпадають висновки, які з цим в'яжуться. Наскільки знаю, згаданий пан Порш поїхав до Курська, де мають відбутися мирові переговори з Росією. Наскільки знаю, не було суперечок між німецькою й австро-угорською делегацією."

"**Державний підсекретар Бравн** зайнявся передовсім справою встановлення, чи дійсно є на Україні сподівані засоби збіжжя (і взагалі — доставою збіжжя)

"Звідомлення про весняні засіви дуже неоднакові. Я пробував з'ясувати голові Поршові, що спосіб, яким відбувався поділ землі, це просто божевілля. Він відбувається без ніякої васади. Одинокую засадою було зліквідувати велику земельну власність. Все інше передано земельним комітетам, а вони складаються з селян. Які великі є труднощі, виходить уже з факту, що на Україні є великі земельні власники, котрі мають від 120.000 до 160.000, що більше, навіть до 200.000 гектарів землі. Я запропонував, аби селяни купили землю, яку зайняли, і то за збіжжя або за гроші. Це допомогло б доставам збіжжя, а далі вирятував би себе Український Уряд з дуже грізної недостачі грошей. Український заступник згодився з тим, але Рада була проти того, бо це суперечить принципіві, що нема взагалі земельної власности. Так дійшло до того, що ще 15 квітня весняні засіви дуже поволі посувалися вперед

"..... Український селянин взагалі продає неохоче збіжжя зі страху перед будуччиною. Для нього нема господарської необхідности продати, бо він переладований грішми. В руках українських селян знаходиться найменше вісім до десяти мільярдів рублів паперових грошей. Селянин хоче дістати в першу чергу ткальні вироби й тканини, але ми не можемо доставити їх йому. Далі бажає він господарських машин і дрібнозалізного знаряддя. Цього можемо дати йому до розпорядження яких 30.000 тон. Поодинокі посилки вже відійшли на Україну. Дещо доставляє також Австрія. Вже приобіцяно кілька тисяч австрійських кіс."

"Посол Ледербур виводив: Факти потверджують вповні те,

що передбачували мої приятелі, яко лихі наслідки зашвидкого заключення миру. Німецький Уряд докладно знав комуністичні погляди Українського Уряду. На основі умови, німецький уряд зобов'язаний лишити йому поле для діяльності згідно з цими його поглядами. Признано Урядом партію, яка не була в силі взяти владу у свої руки. І про транспортні труднощі повинен був бути поінформований німецький уряд." Далі критикував промовець наказ фельдмаршала Айхгорна й уважав зрозумілим те, що серед українського населення повстало найбільше недовіря до німців.

"Дальша дискусія про події на Україні відбувалася 6 травня. Найперше відчитав державний підсекретар барон Буше отсю телеграму київського посла барона Мума: "Розходиться про ділове міністерство, яке складалося б тільки зі зрілих і здатних людей, на котрих згодився б і політично інакше думаючий. Всі приєдналися до основної думки гетьмана: **"Удержання і зміцнення національної самостійности України в найтіснішій злуці з Осередніми державами, особливо з Німеччиною, з виключенням великоросійських і польських змагань"**. Нема жодних поляків у кабінеті. Прізвища польського походження вводять в оману. Вступ до уряду членів інших партій, яких повітав би гетьман, розбився через безглузді домагання осіб, котрі, як здавалося, навіть в найменшій мірі не хотіли рахуватися з фактом перевороту, що стався наслідком загального невдоволення з дотеперішньої політики. Припускають, що щойно тоді, коли побачать, що робиться практичну роботу, — а вона розпочалася, незважаючи на Великодні Свята, — згодяться увійти до уряду інші партії. Для них лишається відкритим **якесь число** провізорично обсаджених міністерських стільців, коли б вони заявили свою готовість до спільної праці, не обстоюючи своїх перебільшених вимог. Гетьман **Скоропадський** відвідав учора барона Мума і мав з ним півторагодинну дуже вдоволяючу розмову, в якій особливо зложено також дуже вдоволяючі заяви щодо **будучої політики (самостійности України, виключення московських і польських тенденцій).**"

"У звязку з цією телеграмою зауважив **барон Буше:**

"Я довідався, що давніший посол у Петербурзі знав гетьмана особисто. Скоропадський так само, як його жінка, переконаний приятель німців..."

"Далі скаржився ряд послів на урядове звідомлення з су-

боти, яке мало-що подавало з промов послів, і домагалися повного публікування дискусій.

"Посол Гас (поступовець) заявив: Здивувала мене вістка, що мировий договір з Україною ще не ратифікований....

"Посол Штреземан (національний ліберал) назвав маловтішними події на Україні. Він підкреслив, що не можна вести такої політики, яка привела б наново до створення великої Росії. Промовець притакнув урядові, що поробив заходи на Україні коло сповнення мирових умов, але не може схвалювати способу, як це зроблене. Арештовання членів Уряду мусіло образити нарід і дає знов нагоду почвірному порозумінню троюдити проти Німеччини...."

"Посол барон Гамп (німецька фракція) висловив сподівання, що Німеччина одержить відповідну скількість збіжжя з України й бажав, щоб не заключувано так само зашвидко миру з Румунією, як з Україною. Він підкреслював необхідність шанувати право українців на самоозначення. На основі дотеперішньої дебати промовець не може побачити зачіпних точок для поповнення військовою владою нечуваних річей."

"На засіданні 7 травня ц. р. Вестарп (консерват) назвав розпорядок фельдмаршала Айхгорна в справі засіву ланів необхідним і узасадненим. Також можна схвалити заходи в ціли забезпечення запевнених на цей рік достав. Гаазе (незалежний соціаліст) закинув урядові, що він згоджується з рішаючими особами військової управи, яка не так дуже змагає до миру через порозуміння, як більше до миру, подиктованого силою. Відпихаються народи, яких треба б зеднати собі."

"Далі між іншим **заступник канцлера Паєр** говорив про східні справи: фінляндську, естляндську і ліфляндську, литовську й про українську....

....**Ми зовсім згідні з тим, що ми не повинні мішатися у внутрішні справи України.** Одначе це має очевидно свою межу, раз у ціли вступлення на Україну, заведення ладу, а далі в огляді на наше військо. Що торкається достав збіжжя, можу приєднатися до того, що сказав учора посол Штреземан. Для нас справа, чи осягнеться вивіз достав збіжжя в порядку та згідно з договором, практично далеко важніша ніж справа, хто є правним володарем на Україні, або яку розвязку найде остаточно справа власности на землю в Україні.

"Що торкається зміни уряду в Україні, зовсім ще не певно,

чи треба її уважати нещастям. Таж майте на увазі відносини на Україні в останніх тижнях і те, які жалюгідні політичні й господарські відносини та яка непевність там панує. Уряд був серед тих разячих відносин бездіяльний і безпомічний й це зовсім не дивне при його складі з молодих недосвідчених людей....”

”На засіданні 8 травня **Носке** (соціал-демократ) виводив: Це поворот до особистого режиму. Військова управа взяла верх. Необхідна в'язуча заява, чи оминеться, щоб якийсь німецький принц входив у рахубу яко суверен для одної з окраїнних держав. Обговорюючи відносини на Україні, промовець виступив проти німецького вмішування в ті справи. З недовірям треба стежити за політикою встановлення ладу, яка пов'язана з Московщиною.”

”Державний підсекретар **Бравн** заявив: Ми зовсім не хочемо без потреби виступати з насильними мірами проти Українського Уряду, але бажаємо дати людям взаємних зносин і абсолютно змагаємо дати людям взамін товари, без котрих в Німеччині можуть обійтися, доставити їх в Україну, а так само інші вироби на які є запотребовання.”

Барон Райхенберг (центр) виступив проти вмішування у внутрішні справи України. Теперішній український кабінет складається з представників великої земельної власности, буржуазії та промислу й неможливо, щоб він спирався на довіря широких мас.”

Посол Зідекум (соціалдемократ) висловив думку, що треба визволити та зробити самостійними окраїнні народи колишньої російської держави. Та це вимагає чогось зовсім протилежного від дотеперішньої методи й — підпори демократичних елементів. Одначе поступовання в Києві свідчить про щось протилежне. В осередку української політики мусить стати земельна справа. Теперішня розв'язка фальшива.”

Посол Ерибергер (центр) закинув урядові, що не має жодного постійного пляну й ніякої сталої мети. Справа на Сході рішаюча для висліду війни та для будучого існування Німеччини. В імени центру висунув промовець такі напрямні лінії для трактовання східних справ: Рішати у всіх політичних і господарських справах, які торкаються східних країв, можна тільки за попередньою згодою державного канцлера. **Берестейські** мирові договори треба удержати в повнім обсягу як що до

тексту, так і що до сенсу. Щоб одержати швидку й вистарчаючу доставку збіжжя, треба якнайшвидше доставити в розпорядження України передбачені в мировім договорі з Україною вимінні артикули. Політичні й мілітарні німецькі власті мають здержатися від усякого вмішування у внутрішні справи України."

"Тим закінчилася дискусія, з якої на жаль найцікавіших місць не принесли звідомлення з чотиродневної високополітичної дискусії про українську справу на головній комісії Райхстагу." ("Вістник політики, літератури й життя" ч. 10, стор. 285-286, рік 1918).

В наведеному звертає увагу, що всі німецькі політичні діячі, починаючи з віцеканцлера Паера, всі, хто хотів боронити поштування Айхгорна і його підлеглих у Києві, — на перше місце висували питання доставки збіжжя.

Всі вони чудово знали, що представники населення, яке дуже боляче відчувало брак харчів, не зможуть поважно критикувати жодного вчинку головнокомандуючого німецькими військами в Україні, який допоміг німцям одержати ще з яку хоч би тисячу тон збіжжя.

Далі, всупереч правді, намагалися довести представники німецького уряду, що ті кроки, які були ланками того ж ланцюга, не мають між собою нічого спільного. Ця тактика також зрозуміла, бо легше вийти сухим з води, коли наказ в справі засівів розглядати як вчинок, не пов'язаний з іншими, арешт в будинку парламенту членів уряду обмежити до справи Доброго, а переворот — представляти, як справу самих лише українців.

Тимчасом перший наказ був безперечно **втручанням у внутрішні справи**, другий вчинок був впрост безпрецедентним нахабним втручанням у справи, які не повинні були обходити німців (жид Добрий — не був німецьким громадянином, а коли діяв, як їх економічний шпигун, то згідно з прийнятим у цілому світі правилом, шпигуна має право і арештувати і карати та держава, на терені котрої він діє. Німці — могли отже через посольство інтервенювати, домагатися звільнення, але не робити те, що вони зробили), а що-до перевороту — то ми знаємо, що то була справа німців і що саме тому вони так гаряче заперечували свою справжню роллю. Твердження, що

наче б то перевороту доконали "самі селяни, а не наші органи" — є впрост цинічною брехнею (нагадуємо тут хоч би про селян Звенигородщини, які були ворогами комунізму, які не були прихильниками також і У. Ц. Ради, а повстали власне проти Скоропадського, проти його "карателів" і проти німців).

Очевидячки також є смішним твердження, що наказ Айхгорна в справі засівів "не був звернений до українського народу, але до німецьких командних властей". Навіть коли б то було правдою, то і в тому випадкові справа торкалася лише української землі, української території і українських громадян, бо ж не німці і не на німецьких землях мали сіяти збіжжя і не для німців був український текст.

Що-до "Комітету рятунку України", то сумнівним є, щоб навіть самі німці вірили в його існування, а тим більше, щоб вірили в можливість такої розправи з німцями. Ті ж, хто такі вигадки повторювали поважно, — справді виступали в досить дурній ролі.

Смішно звучить твердження про "7000 селян", а твердження що-до походження Скоропадського є наслідком незнання, бо останнім гетьманом **справді вільної України** був Пилип Орлик, а Скоропадський (і то не предок в прямій лінії, Павла Скоропадського) був лише одним з поставлених московським урядом маріонеткових гетьманів і то не останнім.

Звичайно в Берліні непоінформованих членів німецького парламенту можна було, щоб виправдати поступовання німецького командування, переконувати, що "вибирали" Скоропадського 7.000 селянських делегатів! Д. Дорошенко в своєму II томі "Історії України 1917-1923" (писаний вже для еміграції) рахуючи на те, що протягом більше 10 років, навіть ті, хто там був, міг забути, скільки їх було, подав рівно ж фантастичне число, але все ж уважав конечним, бодай на тисячу його зменшити і не вживати слова "селяни" (бо як же князів Голіцина та Кочубея звати "селянами"!)). Але він (чи — видавці) зробили велику помилку, вмістивши на стор. 43 фотографію церемонії "помазання гетьмана" на Софійській площі. Всі, хто ту площу знає, може побачити, що фотографовано лише **частинку** площі, щоб не вражала дуже мала кількість "делегатів" і публіки, яку в тій же цілі було поставлено **далеко** від осіб, що брали участь у церемонії, залишивши великий порожній простір, але розтягуючи так коло, щоб не так разила мала

кількість присутніх. На підставі цієї фотографії можна без трудно усталити, що тих "виборців" (очевидячки, разом з парою сотень московських офіцерів, що виступали в ролі "гетьманців", які займали Київ) **було не більше ніж півтори тисячі**. Отже їх число Д. Дорошенко збільшив по більш ніж 10 літах не менше ніж чотири рази. До сказаного слід додати, що, звичайно тих "виборців" не тільки не делегував на зїзд ніхто, бо лише одиниці знали про нього, але й ніде в селах не відбувалося жодних масових зборів. Отже здебільшого вони репрезентували самих себе. Цікаво звернути увагу і на те, що описуючи ті події, Д. Дорошенко не згадує ані словом головного чинника — німецьких військових відділів, які в дискретній віддалі були всюди присутні і як лише бачили, що маріонетки не можуть собі дати ради — зараз же висували на авансцену свої панцирники і кулемети та відділи піхоти.

Речення про "відшкодовання за нашу (німецьку) мілітарну допомогу" можна лише трактувати як намір одержати додаткову кількість сирівців і збіжжя, яке мали заплатити Скоропадський та однодумці за... допомогу в доконанню перевороту.

Посол Шейдеман не помилився, кажучи, що така політика в Україні поведе за собою удержування великого окупаційного війська (так і було — бо німецьку армію довелося збільшити до пів мільйона). Унеможливлення звязку з Києвом українському послові в Берліні (а також, додамо ми, унеможливлення німцями такого звязку між Києвом і містами України) є **поважним доказом активної участі німців у перевороті**. Взагалі Шейдемана було поінформовано і про фактичний характер нового уряду і про "популярність" Скоропадського. Рівно ж є правдою, що для німецького народу той переворот не міг дати "нічого доброго". Нинішній поділ Німеччини серед своїх причин має також і тодішню, в істоті своїй антиукраїнську політику німців в Україні.

Німцям, а потім — Антанті вдалося допомогти відновленню московської імперії, лише не монархічної чи демократичної, а большевицької.

Переворот, доконаний за німецькою допомогою в місяці квітні був, як бачимо, **не "зміною режиму", а першим кроком на шляху відновлення пановання москалів над Україною**, лише, як бачимо й з перебігу дебатів у Райхстагу, німці з цілого

ряду міркувань не могли допустити, щоб ця справа була поставлена ясно.*)

З метою з'ясувати ще більш переконуюче справжню істоту перевороту, наводимо в цілості, за порядком їх появи, три документи надзвичайної ваги з того часу. Їх автентичність ніхто заперечувати не міг і не може, але ті, кому вони "не на руку", забувають їх згадувати і тому нині широкі кола суспільства не знають про їх існування.

За 126 ч. "Діла" подаємо оцей поклик Українського Національно-Державного Союзу до німецького народу: "**До Німецького Народу**".

"У стражданнях і пониженню пробував український нарід під московським пануванням більш ніж два з половиною століття. Зачинена була книга життя його. Але в глибинах народнього духа невпинно горіла ідея вільної самостійної України. І коли велика революція струснула іржавий трухлий організм Росії, зпід попідлу та руїни з'явився молодий нарід, щоб покwapно утворити свою самостійну державу.

Але ледви була оголошена перед цілим світом відроджена Українська Держава, ледви український нарід зробив мирову згоду з центральними державами, як колишній поневольник України — московська нація*) оголосила криваву війну українському народові і в формі так званого большевизму московський нарід залив своїми варварськими ордами територію України; московські варвари мстилися за відокремлення України. Одурюючи темні селянські маси демагогічними закликами, московські орди плюндрували, грабували й руйнували Україну. Але руйнуючи український нарід, вирішуючи його інтелігенцію, вони виразно щадили **московську та жидівську** кольонізацію на Україні. Метою московської навали було знищити українську самостійність, вирізати провідників українського народу. На горе собі пізно зрозумів український нарід справжні цілі Москвинів. Він дав себе одурити брехливими словами і замість того, щоб збройною рукою виторощити насильників і вики-

*) Див. Додатки ч. 5, 6 і 7.

*) Слід відмітити, що участь самостійників в Укр. Нац. Державному Союзі позначилась виразно навіть на стилі цього "поклику", мова вже не про боротьбу з "узурпаторами" — тільки народу з народом, нації з нацією.

нути їх з України, щоб назавжди свою самостійність і незалежність забезпечити, український нарід здебільшого пасивно відносився до большевицької навали. Тодішній Український Уряд змушений був облишити столицю України, Київ, і незабаром побачив, що навіть існування самої Української Держави zagrożене.

В цей грізний момент він обернув свої очі до великого й могутнього німецького народу, з яким Українці ніколи не воювали на всім протязі своєї історії, народу, до якого Українці мають традиційну пошану. І від цього народу одержала Україна великодушну поміч. Німеччина, а потім Австро-Угорщина послали кожда своє військо на поміч Україні. Ті війська прийшли, щоб допомогти українському військові вигнати з України московські орди. До внутрішніх справ Української Держави допомогове військо не мало втручатися, як про це свідчить зміст телеграми канцлера Гертлінга у відповідь на телеграму українського міністра-президента Голубовича, в якій є між іншим оці слова: "Я маю сміливість заявити, що як тільки Ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід". Українська інтелігенція з ентузіазмом витала його великодушню поміч, український нарід радо приймав гостей-визвольників і охоче ділився з німецьким народом хлібом-сіллю.

Але по мірі того, як німецько-австрійські війська вигоняли з України московські орди, почала дуже зростати ненависть до українського народу у тих, хто був радий цим ордам, хто ненавидів ідею Української Держави, кому поневолення українського народу йде на користь. **Москалі, жиди та польська шляхта** побачили себе zagrożеними зростом української державности і, безсилні стати до отвертої боротьби, вони почали свої потайні інтриги. Це хатні вороги українського народу. В большевицько-московським наїзді добачили українські **Москалі** повернення свого національного панування над українським народом, повернення єдиної Росії; через те навіть поміщики **Москалі**, лякаючись соціальної програми большевиків, витали вороття пануючої московської мови й московського кулака над Україною. **Жидівський** нарід, буржуазія якого вже цілком засимілювалася по мові з Москалями, бачить у відокремленню України територіяльне скорочення своєї торговельно-промислової діяльності, а в національним і культурнім відро-

дженню й розвитку українського селянина вбачав безпосередню загрозу свому звиклому способу життя торговельного посередника. Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність. **Польська** шляхта, маючи величезні маєтки на Україні, неприхильно ставиться до державного відродження українського народу.

Отже об'єднані ненавистю до українського народу, Москалі, Жиди і Поляки добачають свій порятунок тільки в тім, щоб український нарід пересварити з німецьким. Гасло до цього подали представники московської та жидівської демократії, що на правах членів Центральної Ради засідали в Малій Раді і робили безконечні запити. Роздмухуючи де-які малозначні вчинки з діяльності німецького війська й надаючи тим вчинкам першорядне державне значіння, вони систематично й свідомо **провокували** українсько-німецькі відносини. А тимчасом і московсько-жидівська буржуазія почала нашіптувати проти українського народу, впевняючи німецьке командування, що зрілої інтелігенції української немає, що увесь нарід український складається з простонароддя, дикого та некультурного. Московсько-жидівська буржуазія, вказуючи на склад Центральної Ради впевняла, що ніби інших культурних людей, як ті, що в Центральній Раді, український нарід зовсім не має. З другого боку Москалі й Жиди посередно й безпосередно впевняли українського селянина, що Центральна Рада продала Україну Німцям, що Німці прийшли з тим, щоб повернути землю панам, щоб не допустити ніяких політичних та соціальних реформ, щоб поневолити Україну, або при нагоді заплатити Україною Англії, Франції та Московщині.

Українська інтелігенція — національно-свідомі верхи українського народу були саме тоді відіпхнуті від усяких впливів і значіння і через те вони не мали змоги запобігти ворожим заходам московсько-жидівського компльоту, який мав тим більшу силу, що його підтримували й польські поміщики на Україні. Завдяки цим сварам помалу утворилось між Німцями й Українцями обопільне непорозуміння. Коли ж виникли непорозуміння й між Українським Урядом, який вмів говорити тільки мовою соціалістів, і військовим німецьким командуванням, яке говорило мовою войовників, тоді надійшли зміни відносин, тоді первісні взаємні відносини й первісні цілі набули зовсім нового характеру: принцип невторчання до внутрішніх справ був нарушений.

Тимчасом в українському народі відбувалася природна і здорова реакція проти утопістичних, нежиттєвих і шкідливих захоплень, особливо в аграрній справі. Ця реакція йшла двома шляхами: одна частина землевласницького селянства, зорганізована в союзи, ще за московського самодержавя земськими начальниками, йшла під проводом московських поміщиків; друга частина хліборобів, зорганізована українською інтелігенцією та поміщиками-патріотами, була під проводом цих останніх. Організації йшли нарізно, але і тих і других об'єднувало бажання оборонити принцип власности, загрожений від соціалістів-утопістів. Та коли **українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтової реорганізації Центральної Ради й Уряду** уведенням буржуазних українських елементів, в той час **московські провідники хліборобів, підшиваючися під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Центральної Ради.** Треба зазначити, що саме тоді й в Центральній Раді назрівала реакція проти лівих соціалістів.

Замість виждати й дати самому українському народові змогу подужати свою хворобу й знайти шлях до трансформації своєї революційної влади, німецьке військове командування взяло участь у перевороті. А творючи цей переворот, німецьке військове командування увійшло у згоду не з українськими, але з російськими провідниками. І треба рішуче зазначити, що московські поміщики ніколи не зважилися б й не здолали б зробити перевороту, коли б 29 квітня під час зїзду хліборобів, — зїзду, що розколовся на дві половини, відповідно до духу й намірів своїх провідників: з одного боку Москалів, а в другого Українців, — коли б в цей момент не відбулися по загаду німецької військової влади публичні арешти Центральної Ради та Уряду в самім будинку парламенту.

Арешт був наче гаслом.

Переворот віддав усю владу на Україні в руки чужинців, ворогів українського народу. Міністерство Лизогуба зложене здебільшого з т. зв. Малоросів, це б то індивідуїв української крові, але з московською душею, які в часи українського національного поневолення покинули свій нарід, пішли на службу московському і як ренегати ще й досі ненавидять українство. Бувши людьми московської орієнтації, вони однаково ворожі як українському народові, так і німецькому народові. Опинившись при українській владі, ці пани, під усякими ви-

гідними претекстами, відбувають вакханалію вигонення Українців з державних посад, продовжуючи по суті річі з національного погляду чорне діло своїх одноплемінників - большевиків, надуживаючи довіря гетьмана й німецького військового командування. Усі урядові інституції систематично заповнюються московськими урядовцями, навіть не українськими підданими, яких простісінько виписують з Петербурга або з Московщини під тим фальшивим претекстом, ніби між українською інтелігенцією нема культурних сил. Усі посади губерніяльних і повітових староств (комісарів) та командантів віддані старим ворогам українського народу, що віддавна боролися з українським рухом. Згори їм про людське око загадано говорити про будову Української Держави, **але дійсне їх призначення на Україні підготувати на Україні реставрацію російської державности, щоб в слушний час злучити Україну з Московією, щоб знову утворити єдину, неділиму Росію.**

Українські хлібороби, які утворили рух для забезпечення принципу приватної власности, бачуть з жахом, що чіпляючись за цей принцип, чужонаціональні елементи захопили політичну владу на Україні в свої руки й знов обертають українську націю в рабство. Широкі народні маси бачуть, що не тільки земля, але що найгірше, уся політична влада перейшла знову до рук чужинців, старих ворогів українського народу. **Народ бачить, що хоч і лишалась ще форма Української Держави, але в неї вливається антинаціональний зміст, і все, що здобула Національна Революція, обернено фактично в нівець, а його історичні вороги знову беруть гору навіть у його власній державі.** (Сконфісовано 6 рядків "Діла"). Пара мільонів Москалів знову панує над трьома десятками мільонів Українців. В Українській Державі Українцями напихаються тюрми (Сконфісовано 10 рядків).

В цей грізний час небезпеки для життя українського народу та його держави Союз всіх українських національних партій звертається до німецького народу і з повним розумінням ваги моменту для будуччини наших обопільних відносин кличе: Берестейська умова повинна бути свято додержана і військове німецьке командування не має втручуватись до нашої внутрішньої боротьби, не має підтримувати московську меншість, яка нині через Раду міністрів захопила владу на Україні!

Український народ має змогу утворити свій національний

діловий кабінет міністрів з елементів державних і досвідчених фахівців. Цей національний кабінет дасть Україні спокій, зміцнить владу, положить міцні основи до будування Національної Держави й забезпечить точне виконання берестейської умови, як в інтересах німецького народу, так і в інтересах українського народу.

В ім'я справедливості, яка для кожного Німця і для кожного Українця є найсвятішою річчю, в ім'я принципів людськості — нехай буде усунена небезпека для української нації, бо ця небезпека в будуччині може зробитись небезпекою також і для німецького народу!

Київ, 30 мая, 1918 рік.

Український Національно-Державний Союз політичних партій і організацій (Партії самостійників - соціалістів, Трудової партії, **Партії демократів-хліборобів**, Партії соціалістів-федералістів, Об'єднаної Ради залізниць України, Головної Ради Всеукраїнської Почтово-телеграфної Спільки)."

Далі, подаємо за "Вістником Союзу Визволення України":

МЕМОРІАЛ

УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО СОЮЗА

"З України надходить дуже радісна вістка, що там партія соціалістів-самостійників, трудова, демократів-хліборобів, соціалістів-федералістів, а крім того об'єднана Рада залізниць України й Головна Рада Всеукраїнської Почтово-телеграфної Спільки об'єдналися і утворили "Український Національно-державний Союз", ціль котрого, як виходить з самої назви, **рятунок загроженої української державности** та сконсолідовання всіх сил для праці над будовою незалежної Української Держави. Украинські соціалдемократи і соціалісти-революціонери належать до Союзу тільки з дорадчим голосом. Союз **видав відозву до німецького народу**, а окрема його депутація передала 24-го травня гетьманові, як подає "Самостійник" в ч. 6, меморіал такого змісту:

"29 квітня цього року стався державний переворот, наслідком якого Українська Центральна Рада та її Уряд припинили свою діяльність і вся влада управління перейшла до Гетьмана України й поставленого ним нового Уряду.

Україна нині управляється призначеним Гетьманом кабінетом міністрів на точній підставі указаних в грамоті законів про тимчасовий державний устрій України.

На призначений Гетьманом кабінет міністрів, як це свідчить заява п. Гетьмана зїздові хліборобів-демократів і офіційні акти, видані Урядом в розясненні майбутньої його політики, покладено обовязок здійснити тверду владу на Україні, завести лад і спокій в Державі, при забезпеченню інтересів як широких верств, так і всього люду на Україні, проводити тверду національно-державну політику в напрямі скріплення самостійности Української Держави й забезпечення інтересів українського народу, що створив Державу та служить її підвалиною, при повній толерантності до інших народів України.

Але цих завдань і обовязків утворений кабінет міністрів не виконує і виконати не може. Політика й діяльність його йде зовсім в протилежнім напрямку.

Кабінет міністрів є неукраїнський по своему складу й по своїй політичній орієнтації. В кабінет міністрів не увійшли представники українських партій і українських громадських груп (українські діячі), які власне творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів увійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих громадських неукраїнських груп, які завжди вороже ставились до українського руху й до української державности, поборювали їх з усіх сил в ім'я "єдиної неділимої Росії". Антинімецька орієнтація цих партій і груп, орієнтація в бік антанти, всім давно й загально відома.

Ці партії та групи вславились на Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю і тому прикликання їх до влади, цілком справедливо, утворило повне недовіря в українським народі до Гетьманського Уряду в справі належного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою і діяльністю новий Уряд дає ґрунт і підстави для повного недовіря і навіть ворожого відношення до нього широких народніх мас.

За нового Уряду поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність "Русській Союз" на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування "єдиної неділимої Росії". В цей союз входять члени різних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже й ті партії та громадські групи, до яких належать і члени сучасного

кабінету міністрів. Члени "Русскаво Союза" на Україні при-тягаються новим Урядом до державної роботи. Завдання: за-вести лад і спокій на Україні — не тільки не досягається, а ося-гається результати діаметрально протилежні.

Заборона зїздів, земств, міст, а особливо робітничого й селянського зїздів, розгін останнього навіть з допомогою вбройної сили, в той час, як дозволяються зїзди представників капіталу, торгівлі і великої земельної власности, тільки може переконати широкі працюючі маси в тім, що новий Уряд стоїть на варті не їх інтересів. Наслідки заборони селянського зїзду страшні: ця заборона кинула біднійше селянство в розпуку й безпорадність; через те повстала скрізь страшна ненависть до господарів-хліборобів, убийства їх, підпали, знищення, спаші посівів і таке інше. Зміна комісарів і комендантів, а часом їх увязнення без суду та слідства й настановлення на їх місце осіб неукраїнської орієнтації, а то й україножерів, часом з бувших жандармів і поліцейських приставів, які замість бо-ротьби з анархією, борються з українським елементом урядо-вого апарату та з українським елементом громадських і дер-жавних інституцій. Разом з тим розвязуються демократичні ор-гани самоврядування і реставруються старі цензові думи й земства. Така однобічна в інтересах великої земельної власности й капіталу, безтактна, а то й жорстокобрутальна діяльність новопоставленої адміністрації обурює всі верстви українського народу, а надто селян.

Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти українства й українського руху; припиняє діяльність "Просвіт"; україн-ські діячі, а то і просто свідомі Українці на провінції переслі-дуються і арештуються. Нарід має всі підстави переконатись, що йде рішуча й безоглядна реставрація старого ладу в на-ціональним і соціальним розумінні. Уряд провадить таку полі-тику, як би революції зовсім не було, і цілком ігнорує утво-рену революцією свідомість народніх мас.

Рішуча й послідовна заміна по всіх міністерствах україн-ського елементу неукраїнським елементом, головним чином ве-ликоруським, витиснення з ужитку української мови по міні-стерствах — довіря новому Урядові не утворюють.

В суді знову запанувала російська мова, яка поки-що обяв-лена рівноправною з українською. Судьями, навіть на вищі посади, призначаються люде і не з громадян Української Дер-

жави. Міністер судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привілеїв бюрократів буйшої самодержавної Росії.

В Міністерстві освіти, найважнішим для нашої молоді Держави в її будучім розвитку, ми маємо міністром хоч і Українця родом, але російського кадета, який ніяк не може відійти від тактики та практики своєї партії, найшкідливішої для нашої державности й завдяки його розпорядкам державна мова, що потребує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільненням новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з зденационалізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педагогів від керівництва освітою.

Рядом з освітою треба звернути увагу на церкву, яка обьявлена п. Гетьманом державною. А проте на час гетьманства войовничий настрій московської церкви набрав особливої сили: іде похід проти українського собору, заводяться нові митрополії, нагінка на Українців-духовних збільшується до крайности, наша державність в церкві замовчується або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення автокефальности нашої церкви.

Наше військо, що відіграло головну ролю по відбудованню нашої держави й серед якого єсть найбільше патріотів і фаховців всякого роду зброї, зараз свідомо руйнується і замінюється московським елементом або в кращім разі цілком байдужим до української справи. Виконуючий обовязки міністра — людина Україні стороння, а має замінити його генерал, про якого нам відомо лише те, що, виложивши торік під Фокшавами два корпуси Українців (VII і VIII), вживав потім заходів, аби зашкодити українзації військ дорученої йому армії. Витісняючи скрізь з армії Українців, заводиться рядом замість контр-розвідки політичну шпіонажу, куди набираються на службу особи, ворожі не тільки українству, але і всякій державності (як напр. большевики).

Морське Міністерство, що так нам потрібне, бо гине наша дорогокоштовна фльота, зовсім незорганізоване.

Земельна справа, така болюча й така небезпечна в цей час, яка потребує до себе найбільшої уваги, передається в руки такого "діяча", який підбором собі товаришів (не Українців) і відношенням до своїх співробітників по Міністерству, зразу ж зумів викликати проти себе лише загальне обурення. Земельні закони тимчасового російського уряду й Ц. Ради грамотою п. Гетьмана скасовані, а нові навіть не намічені, що дуже хвилює українські народні маси.

На чолі Міністерства праці також повинна б стояти людина з Українців, близька до робочих мас, а не фаховець-професор, сторонній дорученій йому справі, через що і в Міністерстві ми бачимо відміну попередніх законів і повну недостачу ініціативи утворення нових.

На чолі Міністерства фінансів поставлена людина, добре відома українському громадянству по своїй попередній праці в Татянівському Комітеті, яко свідомий ворог української ідеї.

На чолі Міністерства торгу та промисловости поставлено кадета, добре відомого ворога української державности і біржевого спеціаліста, а зовсім не фаховця дорученої йому справи; чоловіка, який буде тягти (і вже тягне) до забезпечення інтересів окремої кляси людей, а не до постановки діла в державнім розмірі й до самостійности нашого торгу та промисловости й незалежности їх від московської держави; для цього в першу чергу ним проводиться скасування державної контролі над торгівлею і портофранко на московським кордоні. Української мови міністер не признає, а тому наказав, щоб всі реферати подавались йому на московській мові.

В Міністерстві харчових справ тов. міністра, йдучи проти постанови Всеукраїнського Союзу земств, дає розпорядок про передачу всього майна Союзу земств і городів центральним московським інституціям.

Міністерство закордонних справ цілком дезорганізоване, нема ні міністра, ні його товаришів, ні закордонного представництва. А справа — наше сучасне міжнародне положення — вимагає до себе пильної уваги. Справи з Кримом, Бесарабією, нашими східними сусідами (Південно східнім Союзом), справа миру з Московщиною, холмська справа й нарешті полагождення непорозумінь по нашим мировим умовам з осередніми державами — все це потребує негайного розв'язання, бо кожний день проволікання несе нашій державі незчисленні збитки.

Найважнійша інформаційна організація Уряду — Державне Телеграфне Агенство доручено старорежимникові й найгіршим ворогам українського руху — галицьким москвофілам, які роблять офіційною мовою Агенства московську мову.”*)

Таким чином вся політика нового Уряду тільки збільшила анархію і заколоти по селах; швидким темпом стихійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними що-до одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки. Большевизм знову почав набирати сили по селах. Почались ексцеси, озброєний опір, пожежі, спаш на поміщицькі землі, викошування сходів, жорстока розправа з тими, що на зїзді хліборобів тягли руку великоземельних власників, і т. інш. З’явився і почав ширитися стихійний аграрний терор. При таких умовах ніяка збройна сила в справі запровадження спокою і ладу на Україні допомогти не зможе. Виконати своїх обов’язків по мировому договору з Центральними державами при таких умовах Українська Держава не зможе.

Все доводить, що сучасний кабінет міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу оперту на довіру народу, та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому низше підписані українські партії й організації висловлюють йому вотум недовіря.

Добрий державний лад може завести тільки національний демократичний діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довіря широких українських мас.

Київ, 21 травня 1918 року.

В імені українських партій і організацій підписали уповноважені:

Української партії Самостійників-Соціалістів
Української Трудової Партії,
Партії Демократів-Хліборобів,*)
Партії Соціалістів-Федералістів,
Об’єднання Ради Залізниць України,
Головної Ради Всеукр. Почтово-телеграфної Спідки.”

*) На чолі УТА Скоропадський поставив Дивіна, якого на вимогу німецько-австрійських кол мусів потім усунути і призначити Д. Донцова.

*) Теперішні “гетьманці”.

Третій документ, це:

ЛИСТ С. ПЕТЛЮРИ ДО НІМЕЦЬКОГО Й АВСТРО-УГОРСЬКОГО ПОСЛІВ

"Бувший міністер війни, а тепер голова київської губернської земської управи й голова управи Всеукраїнського Земського Союзу Симон Петлюра, звернувся до німецького й австро-угорського послів у Києві, з отсею заявою, копію якої передав також болгарському послові:

"Події, що відбуваються на Україні, примушують мене звернутись до Вас, jako представника уряду заприятенної нам держави.

Уважаю необхідним повідомити, що звертаюсь до Вас не jako політичний діяч, а jako голова київської губерніяльної народньої управи й одночасно jako голова управи Всеукраїнського Земського Союзу, що обєднує собою всі народні земські Управи. Для Вашого відома інформую.

Народні управи є інституціями самоврядування, що дбають про народню просвіту й культуру, допомагаючи народові в його економічних, господарських і просвітніх потребах. Народніх управ, вибраних самим народом на Україні — 115; вони удержують сотні тисяч народніх шкіл і учительських семінарій, велике число шпиталів, амбуляторій; опікуються будівлею шляхів, дбають про ріжні кооперації на селі, заводять досвідні сільсько-господарські стації, ветеринарні пункти, мають свої великі майстерні, заводи, центральні склади для постачання населенню книжок, сільсько-господарських знарядів, медикаментів і ріжних предметів домашнього обиходу, дають юридичну допомогу населенню — словом охоплюють мало не всі боки народнього життя, через що являються інституціями державного значіння, близькими народові й народом поважаними.

Як голова органу, що обєднує діяльність цих інституцій по всій Україні, jako людина, що її широкі круги громадянства вшанували довірям і яка через це сама повинна перед тим громадянством бути відповідальною, особливо в моменти великих змін і іспитів у життю цього громадянства, я не можу спокійно обминути тих фактів, які зараз мають місце скрізь по Україні й до них має відношення німецька військова влада, на чолі якої стоїте Ви, п. Ексцеленціє.

В звязку з державним переворотом скрізь на Україні почалися арешти й замикання в тюрми без суду та слідства ріжного стану громадян України. До мене, яко до голови Всеукраїнського Союзу земств, звертаються і окремі особи і цілі делегації з повідомленням, що в однім місті арештовано земських "гласних", а в другім членів земської управи, при чім в де-яких випадках, як от в Липівці на Київщині, навіть запечатано помешкання цієї інституції. Я звертав уже увагу п. гетьмана Скоропадського на ці недопустимі й небажані для спокою краю арешти, вказуючи йому на велику небезпеку від тих арештів. Маючи на увазі, що часто подібні арешти виконуються німецьким військом, я вважаю необхідним і Вашу, п. Ексцеленціє, увагу звернути на ці прикрі й дуже небажані явища.

Я повинен заявити Вам, п. Ексцеленціє, що мене дуже хвилюють ці явища, і я не жду від них нічого доброго не тільки, п. Ексцеленціє, для України, але й для тої дружньої держави вищим представником влади на Україні котрої являєтесь Ви.

Я, яко громадянин свого краю, хотів би, щоб дружня держава, котра допомогла мому народові здійснити його вистражані великими жертвами національно-історичні ідеали й була першою, що признала Українську Народню Республіку за самостійну державу, — залишилась назавжди в свідомості й пам'яті народу як справді дружня держава; я хотів би, щоб наш народ з подякою й признанням ставився до Вашого народу за історичну прислугу, вчинену ним Україні, щоб засвоїв культурні здобутки Вашої держави та взагалі позискав той організаційний досвід, яким вславилася на ріжних полях життя Німеччина. Український народ охоче переймає що кращого у інших, має великий хист до культури, просвіти й організації та здатний в короткий час зробити те, до чого іншим треба значно більше часу.

264 роки московського панування не вбили в нім ні національного почуття, ні змагання до створення власної держави, яко логічної форми, в яку вилились його давні історичні й національно-політичні ідеали. Він знає й твердо певний, що Українська Народня Республіка як окрема держава повинна бути й що вона буде існувати та що ніяка сила на світі не в силі буде цієї його певности знищити. Якої б долі не судилось українському народові ще пережити, він все одно своє право на самостійне державне життя виборє. За це говорить та певність, яку ми, Українці в цій справі відчуваємо.

Я спиняюсь над цим, п. Ексцеленціє, для того, щоб ви були поінформовані про наші найбільші національні змагання, про нашу певність в цій справі й щоб відчули ту відразу, яку Ваш народ матиме, коли серед нього пролунає чутка, що та держава, яка першою признала за ним право самостійного державного існування і через це стала заприятельною, несподівано для нього стала, через своїх агентів, чинити йому те, що ніяк не вяжеться з уявою про дружню державу. А саме фактами, що суперечать такій уяві, і являються арешти німецькими офіцерами й солдатами тих людей, яким висловив нарід і своє довіря і свою пошану. Замість того, щоб дивитись на військо Вашої держави, що перебуває зараз на Україні, яко на друзів і прихильників — він стає дивитись на нього з великим недовір'ям, упередженням і бачить в нім вже не приятелів, а людей саме їм протилежних. Я не думаю, п. Ексцеленціє, щоб це було в інтересах Вашого війська, я хочу думати, що це не в інтересах Вашого краю.

Отже берестейським договором установлено певні обовязки української державної влади щодо постачання хліба, мяса й іншого для Вашої держави. Вам певно відомо, що наша країна здебільшого хліборобська і головний чинник в державнім життю України є селянин.

Отже для того, щоб наше селянське населення могло допомогти державній владі виконати свої обовязки супроти Вашої держави, являється конечною необхідністю, щоб селянин наш міг спокійно обробляти своє поле та спокійно міг почувати себе громадянином Української Народньої Республіки. Такого запевнення він не матиме, коли на його очах творитимуться безпідставні арешти людей, котрих наш народ признає за найкращих споміж себе.

Я боюсь, п. Ексцеленціє, що від того добра не буде ні Україні, ні Вашій державі! В нашім краї починається неспокій, ексцеси, які можуть прибрати небажані для обох заприятельних сторін форми. Війна, опісля революція, і без того розхитала господарський організм країни, а ці можливі розрухи можуть ще більш його розхитати. Після революції наш нарід почав братися за організацію свого власного життя і вибореної ним Держави. І я мушу ствердити на підставі досвіду й життьових спостережень, що ця праця його в напрямі державного будівництва почала пускати глибокі коріння в народню свідомість:

почали люде платити податки, заорювати землю, сіяти, відкривати просвітні й економічні товариства, наша зруйнована промисловість стала відроджуватись на благо нашого краю, даючи заробіток величезній армії безробітних, — взагалі стало наладжуватись життя. І коли я пригадую історичні аналогії в історії революції у інших народів, я схилиюсь перед моїм народом з пошаною за те, що він в хвилину розбурханого життя свого виявив державний розум і тверду волю в будівництві своєї Держави. Ви, п. Ексцеленціє, знаєте, що Ваша держава має життєвий інтерес в тім, щоб Україна яко самостійна держава існувала й розвивалась. Треба зробити все, щоб всі умовини її теперішнього життя сприяли зміцненню України як держави, дружньої до Вашої.

Я боюсь, що вчинки агентів військової влади на місцях цій справі шкодять і створюють атмосферу, дуже негарну й дуже невідповідаючу культивуванню цього почуття серед наших селян до Вашої держави й Вашого народу. Я маю глибоке вражіння, що наш нарід, як і народи інших заприятельних нам держав, хотіли б жити в дружніх зносинах з нашим. Неодноразові заяви представників Вашого правительства й дебати в парламенті впевнюють мене в цім. Отже з мого погляду всяка влада і всякий агент влади повинен допомагати цій справі, а не йти всупереч (і ні в яким разі не робити того в початку приязні, щоб не псувати її).

Зважаючись звернути Вашу увагу на арешти, я керуюсь не тільки тим, що вони деморалізують правосвідомість нашого народу, не тільки тим, що через ті арешти життя земських управ терпить велику шкоду, бо господарський і культурний апарат країни не може правильно функціонувати, а ще й тим, що німецька й австрійська влада, яко незнайомі у відповідній мірі з відносинами краю, часом роблять ті арешти, як мені удалось установити, що хтось штовхає їх на це негарне діло з особистих мотивів.

Я виношу вражіння, що тут деякі люде зводять свої політичні й особисті навіть рахунки з противником. Звертаються такі люде до німецьких і австрійських офіцерів з проханням арешту, офіцери арештують, а потім вияснюється, що арештовано невинних, Бог зна за що. Бували випадки, що членів земських управ арештували по обвинуваченню в большевизмі тоді, як ці арештовані вели завзяту боротьбу з большевиками до смертної кари й тільки чудом від неї спаслися.

Таким випадкам треба положити кінець, бо вони наносять великий удар правосвідомості нашого народу, треба зупинити вакханалію арештів членів земських управ і "гласних" земських, бо від того терплять велику шкоду земські апарати, та все культурно-просвітне й економічне життя в руїну приходиться.

Треба положити кінець цим явищам, бо вони створюють дуже негарну атмосферу серед нашого народу й настроюють його проти війська заприязнених нам держав, з якими ми повинні жити дружньо й по приятельськи.

Я маю тверду надію, п. Ексцеленціє, що Ви з особливою увагою поставитесь до цього мого звертання, а ті мотиви, які керували мною в цім разі, будуть прийняті Вами під особливу розвагу, що Ви приймете міри, відповідні до того, щоб в підлеглих Вам агентах влади на місцях наше населення бачило дійсно представників заприязненої держави.

Я тішу себе надією, що мій лист до Вас яко людини, що відповідає нормально перед земськими установами цілої України за невпинний господарський і культурно-просвітній розвиток Української Держави, послужить товчком для повернення ладу й порядку в нашій країні, без яких не може вона виконати своїх великих обовязків до представленої Вами держави.

З правдивим поважанням, голова київської губернської земської управи та Всеукраїнського Союзу земств, Петлюра."

Достосовуючися до вимог німецької влади, уряд Скоропадського не тільки не міг явно виступати проти української культури, але й мусив від початку вживати заходів, щоб бодай у частини населення викликати вражіння, ніби то "будується українська держава". В рямцях такої акції видана була напр. така "Заява Ради Міністрів" дня 10 травня 1918 року:

"До Уряду надходять вістки, що агітатори, котрі очевидно заінтересовані в тім, аби сіяти чвари й анархію в нашім краю, розпускають злобні вістки, немов би на Україні привернено скинене народом самодержавя, при чім самодержцем є гетьман, що новий Уряд стає на шлях реакції, який змагає до того, щоб відібрати у народу всі здобуті ним політичні й громадянські свободи, що буцім то, складаючися з великих поміщиків і капіталістів цей Уряд зовсім не дбає про задоволення земельного голоду українського селянства, а також справедливих соціальних домагань робітничої кляси та вкінці, що

по своєму духу Уряд є ворогом української нації та її молоді, ще не зміцнілої державної самостійности.

При недостаточнім освідомленню широких мас населення подібна злоумисна агітація може мати успіх і викликати безпорядки, здавленню яких, необхідному в інтересі збереження державного порядку та спокою, можуть товаришити тяжкі, деколи криваві жертви. Тому Уряд уважає своїм обовязком звернутися до населення України з поясненням, що всі наведені чутки це або зловна клевета тих, кому чужі інтереси українського народу та хто для осягнення влади не брідиться негідними способами політичної боротьби, або плід непорозуміння, що випливає з недостаточно вдумливого й серйозного відношення до переживаних подій.

Гетьман не змагає стати самодержцем. Назва гетьмана це втілення в історичній національно-українській формі ідеї незалежної й вільної України. Стоячи на чолі Українського Уряду, гетьман тим самим відновляє і закріплює в народній свідомості думку про невідбиральні народні й козацькі вольности. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України і свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового Уряду до подавлення української національности, її мови, культури й державности. Навпаки, оминаючи насильства й наглі зміни, Уряд рівночасно міцно проводитиме в життя ідею дальшого та всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських організаціях і зміцнення усіх форм української державности. Рівночасно признає Уряд права також усім іншим національностям, які живуть на території України, він має повну пошану до їх культури й не виступить з ніякими мірами гніту й нетолеранції супроти якоїсь частини своїх горожан.

Головна задача Уряду, котрий має тимчасовий переходовий характер, — зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликання народнього представництва, котре висловить справжню, ніяким напором з ніякого боку непофальшовану волю українського народу щодо будучого державного ладу України. Вироблення відповідного виборчого закону є предметом найближчих заходів Уряду і в цій дуже важній справі він сподівається помочі людей державного досвіду й наукового знання.

Господарська й земська самоуправа надто дорогі сьогоднішньому Урядові, в склад котрого увійшли особи з довгою минулою громадянською діяльністю на полі місцевого життя, і підозріння, немов би Уряд бажає зменшити права місцевої самоуправи й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставлення місцевого господарства можливе тільки під умовою притягнення до цієї справи більше підготованих елементів, для чого потрібно буде — зберігши загальний демократичний характер земських і міських управ, — внести у виборчий закон для цих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плідотворну роботу для добра місцевого населення.

Уряд не думає нарушати якісь політичні свободи, але в трівожні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких тяжких іспитах інтереси державного ладу повинні стояти на першій місці й, коли в поодиноких випадках в ім'я цих вищих інтересів Уряд буде приневолений вхопитися строгих мір, так це виключно на час до повернення спокою в краю і повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої сьогодні є так багато. Не осуджування, а підтримки має право жадати Уряд в безмежно трудній ділі, довершуваним ним в таких тяжких умовах, яких ніколи ще не переживала Україна.

Так само несправедливі обвинувачення Уряду в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забуттю насущних потреб селянства. Під господарським оглядом сильне селянство є в такім хліборобськім краю, як Україна, підставою народнього добробуту, і Уряд вже приступив до вироблення пляну земельної реформи, поставивши собі твердою ціллю зарадити земельному голодові убогих землею і безземельних хліборобів. Уряд не думає ні піти шляхом скасування приватної власности, ні шляхом небезпечних експериментів, яких не знає ще ніяка культурна країна, ні шляхом руїни хліборобської культури, котра творить підставу народнього господарства України. Одначе Уряд не спиниться перед ніякими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було би здатне в найвищій мірі побільшити продукцію. Ті земельні посілості в приватнім посіданню, які треба вивласнити для цієї ціли без шкоди для інтересів хліборобської культури, закупить держава й за необтяжуючі ціни

передать потребуючим хліборобам. Подробиці земельної реформи, побудовані на цих основах, виробиться при допомозі діячів, які мають довіря населення.

Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисел, все стрінуть підтримку й поміч Уряду, а професійні союзи, наскільки вони займаються обороною професійних інтересів, користаються з боку уряду повним признанням.

Уряд не вважає потрібним оголошувати широку програму законодатної роботи, бо остання належить до будучого народнього представництва. Одначе Уряд вважає себе зобов'язаним здійснити зараз сьогодні ті законодатні міри, котрі необхідні для привернення порядку в краю, зміцнення влади й утворення нормальних умов управи та державного господарства.

З усього сказаного ясно, які фальшиві поголоски, котрі поширюються поміж народом, якими скритими понуками, скефованими не для добра народу, але на новий тяжкий іспит для народу, перейняті агітатори, котрі розсіялися по цілій країні. Уряд, який не спиниться перед ніякими мірами в цілі поборювання їх шкідливої діяльності, закликє усі розумні й державно настроєні елементи до енергічної невтомної праці в імя рятунку краю перед згубною анархією, грабіжами, насильствами, убійствами й безглуздим марнуванням народніх грошей, в імя утворення міцного державного ладу, опертого на законі й дійсній волі та поважанню найважніших прав людини, які так довго топтано безкарно ногами. Тільки при спільнім згіднім змаганню цих суспільних елементів збудується вільна, незалежа, могуча Україна.

Предсідатель Ради міністрів і міністер внутрішніх справ Ф. Лизогуб.

Міністер народньої просвіти й тимчасово виконуючий обовязки міністра заграничних справ М. Василенко.

Міністер фінансів А. Ржепецький.

Міністер торгівлі та промислу С. Гутник.

Міністер харчування і тимчасово виконуючий обовязки міністра хліборобства Ю. Соколовський.

Міністер шляхів Б. Бутенко.

Міністер праці Ю. Вагнер.

Міністер справедливости М. Чубинський.

Міністер народнього здоровля В. Любинський.
Виконуючий обовязки міністра війни отаман Лігнав.
Київ, 10 мая 1918 року.”

Але це було лише маскування, а про дійсну лінію свідчать хоч би такі факти: українським організаціям дуже важко було добути дозвіл на якийсь зїзд чи щось подібне, натомість не лише відбувалися без перепон такі зїзди, як напр. в днях 15-18 травня перший зїзд "Представників промисловости, торгу, фінансів і сільського господарства України" (скорочена назва "Протофіс", організація, яка диктувала Скоропадському його політику), але й зїзди запеклих ворогів українського руху. Про цей останній подаємо відомість за півофіціозом — часописом "Відродження", який тоді виходив у Києві. Ось ця інформація:

"Зїзд замість свого справжнього назвища — для конспірації носив назву "Сезд деятелей України". Кождий член зїзду має на руках вхідний квиток з підписом Кашкарова. Квітки членів при вході в салю засідань контролюють, щоб на засідання не попали чужі. Зїзд організували київські монархісти, на чолі з бувшим віце-губернатором Кашкаровим. Зїхалося багато визначних монархічних діячів з Москви, на чолі з відомим московським монархістом інженером Орловим, який брав також діяльну участь в організації зїзду. Багато монархістів бере участь з самого Києва. Мета зїзду така: 1) організувати по всіх містах України монархічні "ячейки", які б агітували серед населення за установленням монархії в Росії, та зєднання України з Росією в "єдину державу", 2) організувати також "ячейки" в Росії й з огляду на те, що відкрито агітувати в Росії за монархію небезпечно, то обмежити діяльність цих "ячеек" тільки збором коштів, 3) вжити всіх засобів, щоб Микола II був викрадений з "лап большевиків", або клопотати перед німецькою командою про вільний виїзд Миколи II за кордон, 4) визначним монархістам, як можна більше, займати посади по вищих установах Української Держави, що улегчить підготовчу роботу "ячеек", 5) пропонувати Миколі Миколаєвичу взяти на себе обовязки керманича монархічного бюро в Криму і увійти в зносини з генералом Сулькевичем, 6) негайно увійти в зносини з чехо-словаками і генералом Олексієвим, 7) вибрати виконавчий комітет з членів зїзду, який має лишитися для кермування справами в Києві." На засіданню 18 липня

було присутніх 70 членів. Тут були генерали й молодші російські офіцери, пані, декілька попів. Над президією висить портрет Миколи II. Члени зїзду проспівали тихенько "Боже царя храни" і "Спаси Господи". На запитання одного з співробітників газети у особи, яка займає високе становище в державній сторожі, чи відомо їм про зїзд, одержано відповідь, що **про цей зїзд нічого не відомо!**"

Рівно ж варте уваги, що в Києві дня 19 травня в ряді церков (в тому — і в св. Софії) були відслужені молебні за здоровля Миколи II, а дня 7 липня на подібному молебні, якого відправив сам митрополит Антоній, відомий україножер, були присутні де-які члени міністерства Скоропадського. Молебень закінчився співом московського гимну — "Боже царя храни..." Хоча тоді на площі зібралися українські демонстранти і голосно протестували проти московської акції, — того "не бачив" уряд Скоропадського. Вправді, коли українська контрдемонстрація почала заховуватися більш войовничо, — на площі появилися відділи "державної варти" і німецьке військо. "Державна варта" заарештувала кількох українців, але щоб все виглядало так, як в українській державі, — одночасно арештувала і кількох московських офіцерів і повела також і їх під ескортою.

Щоб уможливити належне зрозуміння описаної далі події, мусимо почати з короткого подання потрібних інформацій.

Ще в квітні "братчики" подбали про створення військового товариства, оформленого як клуб старшин — "Батьківщина", який урухомив власну українську їдальню, "кафе", а також гуртував старшин, серед яких провадилася і культурно-освітня та політична праця. Живу участь у діяльності цієї організації брав Валентин Отамановський і де-які інші "братчики", а також військові, що належали до партії укр. соц.-самостійників та "Союза Української Державности". Цей останній на зборах київської централі дня 19 червня, між іншим ухвалив подбати про перенесення тлінних останків гетьмана Івана Мазепи з чужини до Софійського Собору для поховання їх поруч з князем Ярославом Мудрим. Коли москалі й москвофіли дня 7 липня відслужили отого молебня за здоровля московського царя та демонстративно відспівали московський гимн, "братчики" вирішили відповісти на ту демонстрацію знахабнілої зменьки ворогів імпозантною демонстрацією українців столиці. На дру-

тий день військове товариство "Батьківщина" випустило відозву, в якій було: "Переїняті глибоким жалем у роковини катастрофального національного нещастя 1709 року на широких полях під Полтавою, — дня 10 липня 1918 о годині 12 по півдні, ми, сини безмежно дорогої нам Матері-України, кличемо всіх, у кого бється ще серце повне святої любови до Рідного Краю, спомянути "незлим тихим словом" усіх лицарів наших, що поклали життя своє в цей надто трагічний день нашої історії. Помолимося ж у першу чергу за душу великого народнього страдника гетьмана Івана Мазепи... закликаємо всіх прийти до храму св. Софії..."

О призначеній годині 10 липня 1918 року зібралося біля св. Софії коло 10 тисяч українців. Панахиду відправляв владика Назарій на церковному дворі, бо митрополит Антоній, в опертю на раду міністрів Скоропадського, яка заборонила міністрам брати участь у панахиді (не був і Д. Дорошенко!), наказав замкнути церкву. На цій панахиді звичайно, **не було і самого Скоропадського.***) Перед панахидою промовляв о. Крамаренко, а після нього — військовий священник. Після того відспівано український гімн і присутні підхопили слова: "Слава гетьманові Мазепі!"

Нашвидку організоване по панахиді віче на площі св. Софії очолив В. Отамановський, який звернувся до присутніх з палкою промовою, по якій присутні одногolosно ухвалили домагання перенести до св. Софії останки гетьманів: Дорошенка, Мазепи і Орлика. По цій постанові кількох старшин виступило з домаганням усунути з пам'ятника Б. Хмельницькому вигадані москвофілами слова: "Волім під царя московського православного..." і під схвальні вигуки кількатисячного натовпу допомогли Отамановському дістатися до тих слів і понищити їх ударами принесеного здалегідь геологічного молотка. Протягом того часу всі сусідні з площею вулиці заповнили вислані з наказу Скоропадського відділи "Державної Варти", яка почала перешкоджати уформованню маніфестаційного походу, на чолі якого йшла дівчина з прикрашеним стрічками портретом гетьмана Мазепи. Державна Варта намагалася розбити похід, що їй частково вдалося, але головна маса все ж прорвалася і рушила на Хрещатик, а потім Хрещатиком у бік

*) Див. "Додаток ч. 9".

магістрату. Площу перед магістратом, крім відділів Державної Варти, оточили німецькі військові відділи піхоти і панцерників і не допустили маніфестантів рушити в бік палацу Скоропадського, а також допомогли його поліції перевести ряд арештів.

Описане взяте частково з часопису "Відродження", а частково з "Вістника політики, літератури і життя" (вид. С.В.У.) і "Діла" ч. 192, і воно зясовує вичерпуюче, чим була дійсно влада Скоропадського.

Ми навели цей опис за названими різними джерелами, які в основному годяться між собою, але цей опис різниться від того, який подав В. Андрієвський у другому томі "З минулого" (вид. 1923 року). Не підлягає сумніву, що В. Андрієвський, який щойно приїхав з Полтави, одержав інформації про проєктовану панахиду від непоінформованих людей (чого доказом є твердження, невідповідаюче правді, ніби ініціатором був С. Петлюра, а Петлюра навіть не виступав там взагалі з промовою, а виступав з промовою і проводив демонстрацією братчик Валентин Отамановський). В. Андрієвський або призабув, або стояв дуже далеко від пам'ятника Б. Хмельницькому (людей було дуже багато) і не бачив, що відділ німців підійшов до пам'ятника тоді, коли Отамановський вже розпочав збивати молотком напис на пам'ятнику, і тому він мусів припинити цю

Пропущені підчас друку сторінки, які мали бути
вміщені на 421 стор. над другим абзацом здолни,
що починається словами "Таким чином переворот"..
видрукувані на сторінках 473, 474, 475, 476 і 477.

боробів-Демократів", а проф. Д. Дорошенко можливо був ще членом партії соц. федералістів (докладно дати виходу його з тої партії не маємо, але це в даному випадку не міняє справи). Липинський і брати Шемети не були автономістами у сти-слому значінню цього слова, але вони за урядовання Скоропадського не відігравали жодної ролі й були проти його політики, а знова ті, на кого він опирався і хто тоді керував Україною, — були майже всі московськими державниками, запеклими ворогами поділу московської імперії. Лише дуже нечисленні одиниці з їх числа годилися на "куцу автономію" в

магістрату. Площу перед магістратом, крім відділів Державної Варти, оточили німецькі військові відділи піхоти і панцерників і не допустили маніфестантів рушити в бік палацу Скоропадського, а також допомогли його поліції перевести ряд арештів.

Описане взяте частково з часопису "Відродження", а частково з "Вістника політики, літератури і життя" (вид. С.В.У.) і "Діла" ч. 192, і воно зясовує вичерпуюче, чим була дійсно влада Скоропадського.

Ми навели цей опис за названими різними джерелами, які в основному годяться між собою, але цей опис різниться від того, який подав В. Андрієвський у другому томі "З минулого" (вид. 1923 року). Не підлягає сумніву, що В. Андрієвський, який щойно приїхав з Полтави, одержав інформації про проєктовану панахиду від непоінформованих людей (чого доказом є твердження, невідповідаюче правді, ніби ініціатором був С. Петлюра, а Петлюра навіть не виступав там взагалі з промовою, а виступав з промовою і проводив демонстрацією братчик Валентин Отамановський). В. Андрієвський або призабув, або стояв дуже далеко від пам'ятника Б. Хмельницькому (людей було дуже багато) і не бачив, що відділ німців підійшов до пам'ятника тоді, коли Отамановський вже розпочав збивати молотком напис на пам'ятнику, і тому він мусів припинити цю важку працю. Ті літери згодом були відновлені, але в майбутньому можна буде легко усталити, чи вони були пошкоджені.

Таким чином переворот мусимо розцінювати, як дошкульний удар по українському визвольному рухові, що приніс у майбутньому величезну шкоду відродженню українського народу.

Не інакше його оцінювали і нинішні чолові особистості організацій прихильників Скоропадського, відомі під популярною назвою "гетьманців". Тоді вони очолювали партію "Хліборобів-Демократів", а проф. Д. Дорошенко можливо був ще членом партії соц. федералістів (докладно дати виходу його з тої партії не маємо, але це в даному випадку не міняє справи). Липинський і брати Шемети не були автономістами у сти-слому значінню цього слова, але вони за урядовання Скоропадського не відігравали жодної ролі й були проти його політики, а знова ті, на кого він опирався і хто тоді керував Україною, — були майже всі московськими державниками, запеклими ворогами поділу московської імперії. Лише дуже нечисленні одиниці з їх числа годилися на "куцу автономію" в

її межах. Такий фактичний стан був загально відомою "таємницею" і тому по перевероті негайно виникають найрізноманітніші "праві" антиукраїнські організації. Тоді як Шеметам і Липинському уряд Скоропадського не дає дозволу на скликання зїзду, москалі і москвофіли одержують дозволи без труда.

Московські кола відважилися навіть перевести "обрання" на митрополита київського відомого україножера — Антонія Храповицького, який забороняв читати українською мовою евангелії. Обидві*) партії підписали, як меморандум до Скоропадського, так і звертання до німецького народу. Текст обидвох цих історичних документів був уже поданий.

XV.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО І ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Розвиток українського культурного та церковного життя ми свідомо відокремили в осібний розділ з таких міркувань:

1. По трагічному закінченню визвольної боротьби, як ті, хто несе відповідальність за діяльність У. Ц. Ради, так і ті, що на еміграції згуртувалися коло Скоропадського, щоб вибілити хоча трохи себе перед лицем історії, почали приписувати кожний собі заслуги на полі української культури, використовуючи незнання і незорієнтованість своїх читачів і однодумців, — отже конечним є подати важливіші конкретні факти і згадати в хронологічному порядку те, що робилося на цьому відтинку нашого життя.

2. Правильна уява про послідовність певних кроків, що мали місце в 1917-18 роках на полі українського культурного відродження, і про те, хто працював у цій ділянці, може виникнути лише тоді, коли розглядатимемо культурне життя, як цілість.

3. Як і в інших випадках відомості тодішньої преси дають змогу більш об'єктивно оцінити все, що робилося в галузі розвитку української культури, як нинішня публіцистика і припізнені спомини.

*) Партія Демократів-Хліборобів і Партія Соціалістів-Федералістів.

Перед тим, як приступити до вишукання важливіших подій з українського культурного життя, мусимо звернути увагу на те, що завдяки винятковій трудності у вишукуванні джерел і цілковитій неможливості мати на еміграції до диспозиції **всю тодішню** пресу, — образ розвитку нашого культурного відродження буде дуже неповний.

Нарешті, найважливішим може є остерегти читачів перед робленням одної засадничої помилки, а саме — **механічного** вписування одних проявів культурного життя на рахунок автономістів, очолюваних У. Ц. Радою, а других — на рахунок Скоропадського.

Щоб наші читачі уникнули цієї помилки, мусимо насамперед звернути увагу на ту засадничу різницю в ставленні до української культури, яка існувала між автономістами — прихильниками У. Ц. Ради і тими колами, які **за Скоропадського**, за згодою німців, "запанували" в Україні.

Автономісти наші, об'єднані довкола У. Ц. Ради, були безперечно "драгоманівцями", в **політичному** розумінні — москвофілами, і є найбільшою помилкою записувати на їхнє conto "четвертий універсал" (проголошення самостійності) та взагалі створення держави.

Ми вже в попередньому томі подавали статтю М. Грушевського, написану ним 3 місяці по проголошенні IV універсалу, в якій **він сам** зясовує, що самостійність мала бути лише **етапом** для... вступу до федерації, і то етапом накинутим бігом подій.

Тепер же нагадуємо, що величезну більшість в У. Ц. Раді творили такі партії: укр. соц. революціонери, укр. соц. демократи і так звані "соціалісти-федералісти" (бувші члени Т-ва Українських Поступовців).

Ці партії відбули по проголошенні IV універсалу перші свої зїзди вже за Скоропадського і на них обговорювалося відношення до проголошення самостійності. Це своє відношення було даними партіями по довгих дебатах сформульоване в таких постановках: "визнати самостійність як **доконаний факт**" і "стреміти до федеративного єднання" в майбутньому (зїзд укр. соц. революціонерів 13-16 травня).

"Зважаючи на те, що: 1. інтереси розвитку продукційних сил на Україні та звязаного з цим розвитку клясової боротьби пролетаріату перебувають в непримиримім противоріччі з ім-

періялістичними тенденціями російської буржуазії; 2. що боротьба російських большевиків з українською демократією показала, що і російський пролетаріат не зміг ще й досі увільнитися від впливів імперіялізму російської буржуазії і в своїм поході на Україну був лише сліпим зряддям в її руках; 3. що таким чином в сучасній Росії немає жодної класи, на допомогу котрої в боротьбі за національно-політичну волю міг би сподіватися український пролетаріат і ціла українська демократія; 4. що при даних умовинах гасло федерації підноситься передовсім як шлях до реставрації "єдиної, неделімої Росії" і найбільше в тім заінтересованими поміщицькими й буржуазними колами, — V конгрес У.С.Д.Р.П. уважає, що при даних умовинах лише відстоювання цілковитої самостійности України може дати як Україні в цілості, так і українському пролетаріатові зокрема, максимальне забезпечення їх вільного національно - культурного й соціально - економічного розвитку. Разом з тим V конгрес У.С.Д.Р.П. уважає необхідним при сучасних умовинах, які склалися на Україні та в Росії, провадити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, яко з гаслом, направленим проти української революції й проти інтересів українського пролетаріату". (Пятий Конгрес УСДРД, 10. V. 1918.)

"1. В справі федерації й самостійности. Партія під час складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнішим і найкориснішим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини — централістична та своєкористна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму й нарешті большевицька авантюра — висунули ідею самостійности Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовинами життя, партія соціалістів-федералістів признала державність України й увесь час в своїй парламентарній і загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави. Але разом з цим партія розуміє, що ідея федералізму в політичнім життю має таке саме загальне світове значіння, як в соціально-економічнім життю — соціалізм, і тому ці ідеї мають залишитися провідними думками партії. Як соціалізм єднає всі трудящі маси всього світу, так федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути запорукою проти імперіялізму й війни. Що-до

ближчих перспектив, рахуючися з реальними обставинами життя Росії, партія для даного моменту має виключити всяку можливість федеративного зв'язку з Великоросією, Але разом з тим єднання з іншими сусідами, які утворюють нині свою державність, партія повинна ухвалити можливим і бажаним для інтересів України.” (Постанови Зізду Соц. Федерал. з днів 10-12 травня 1918 року.*)

Як бачимо, всі партії, які творили більшість в У. Ц. Раді, **по чотирьох місяцях самостійного існування України — лише “визнали”** (і то по довгій дискусії!) самостійність України і то з цілою купою застережень що-до причини такого “визнання”. Так визнається тільки існування якоїсь чужої держави, якій ми не цілком симпатизуємо. Мало того! І соц.-федералісти і соц.-революціонери ясно підкреслювали, що вони воліють федерацію.

Власне таке становище названих партій не лишає найменшого сумніву, що 1) ніхто з них не стремів до відновлення суверенності українського народу, 2) вимушене оголошення самостійності не є ані заслугою наших автономістів, ані ознакою їхнього прозоріння, 3) своєю концепцією, як це сформулювали в своїй постанові соціалісти-федералісти, що “найреальнішим і найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією”, концепцією, яку завзято ширив за свого життя Михайло Драгоманов, — автономісти всіх соціально-політичних напрямків спричинили непоправну шкоду українському народові.

Сказане не тільки не дає права нашим автономістам і їх прихильникам на пошану нащадків, які опинилися знову в московськiм ярмі, але й поскільки їхнє москвофільство і драгоманівство штовхнуло їх на зрадницьку ліквідацію українського повстання організованого в липні 1917 року самостійниками, — заслуговує на суворий засуд того їхнього вчинку і належну оцінку цілої діяльності.

Під оглядом політичного москвофільства вони дуже мало відрізнялися від дуже нечисленних і позбавлених впливу прихильників Скоропадського — українців, серед яких тоді, за Скоропадського, не було ні Шеметів, ні Липинського, ні навіть Дорошенка (останній часто довідувався про важливі рі-

*) Див. “Додаток” ч. 6.

шення в ділянці закордонної політики ...з часописів, хоча сам був наче б то міністром закордонних справ.*)

Однак, коли від політичних справ перейдемо до справи розвитку української культури, — то матимемо цілком іншу картину: всі автономісти, об'єднані й очолювані У. Ц. Радою, були безперечно людьми, яким був дорогий і близький розвиток української культури. Старші віком з числа автономістів брали ще перед революцією активну участь в українському культурному процесі, любили українську мову, українську землю, українську пісню, українське народне мистецтво і український нарід та його звичаї й побутові особливості. Серед них були й українські письменники й поети, мистці, артисти, були й вчені та публіцисти.

Щоб яскравішою була різниця між одними й другими, спинимось для прикладу хоч би на особі Сергія Єфремова. С. Єфремов був автономістом, перебував під великим впливом московської культури і московських "народників", потрактував помилково Шевченків "Журнал", як інтимний щоденник, і проредагувавши та прокоментувавши його в четвертому томі "Повного зібрання творів", допоміг москалям та їхнім прислужникам спотворити погляди Шевченка і тим самим "каструвати" його "Кобзаря". Ще й інші, можливо рівно ж несвідомі гріхи має на душі Єфремов... Але той же Сергій Єфремов належить до тих, хто в 1896 році заснували видавництво "Вік" (крім нього до засновників належали: В. Доманицький, Дурдівський, Лотоцький, Матушевський, Прокопович і Страшневич, але головний тягар праці потім лежав на Єфремову).

Це видавництво за 10 років видало твори цілого ряду наших "клясиків" (82 назви, разом 325.000 примірників на загальну суму 100.000 карбованців). Власне Єфремов вклав надзвичайно багато праці і головню йому належить заслуга видання і упорядкування трьох великих томів, з яких складалася антологія українського письменства — Збірники "ВІК" (один том поезій і два томи прози), які вийшли в 1902 році. Крім того написав багато статей на літературні й громадські теми. Мав він, звичайно, і "клопоти" з московською владою.

Натоміць як для Скоропадського, так і для тих, з ким він

*) Важливіші справи полагав заступник міністра зак. справ — москаль Палтов, який дуже рідко заходив до міністерства.

фактично співпрацював, українська культура була чужою і до неї вони не мали жодного сентименту, а в її розвитку не брали жодної участі. Вони любили українську землю, як джерело своїх прибутків і як "декорації", серед яких більшість із них росла або жила. Український нарід їм був "близьким" лише в характері робітників, що працювали на їхніх підприємствах, у їхніх маєтках, та обслуговували їх.

Це треба пам'ятати, читаючи про ті чи інші прояви українського культурного життя доби У. Ц. Ради, але при тому слід мати на увазі і ще де-що. Від самого початку революції свідоміший український елемент з запалом, наввипередки старався в ділянці культури надробити те, що неможливо було зробити в московському ярмі. Наслідком того навіть в селах **виникають з ініціативи самого народу** українські школи, культурні установи, аматорські гуртки і т. п. Отже було б величезною помилкою приписувати **все**, про що далі буде мова, автономістам, бо в дійсності те все було **сумою зусиль** і наслідком ініціативи самого українського народу, при чому на "культурному фронті" співпрацювали різні люди, різні течії, отже і самостійники та автономісти. Звичайно, вміру поглиблення праці в короткому часі прийшло б і тут до певної боротьби.

Чому? Подаємо приклад: поки йшла мова хочби за організування українських гімназій, на перших щаблях їх організації не могло бути мови про якісь більші розбіжності. Але вміру поглиблення праці прийшло б хоч би до гострих суперечок між автономістами і самостійниками що-до оцінки в курсі історії діяльності Драгоманова (самостійники — оцінювали б як майже злочинну, автономісти — захвалювали б), оцінки і наświetлення таких памяток, як "Історія Русів", таких постатей, як гетьман Мазепа. Мало того, далі б виявилися розбіжності у викладанні антропогеографії та економічної географії (самостійники, як і ряд поважних учених неукраїнців, і навіть деякі московські вчені, — не вважали москалів слов'янами і обурювалися на вживання таких назв, як хоч би "велікороси", самостійники уважали конечним висвітлити економічну політику москалів що-до України, її шкідливість для нашого народу, а автономісти те все приписували або "поглядам" самого уряду, або й "не бачили" зовсім того визиску).

Прийшло б рівнож до конфліктів в оцінці московської літе-

ратури, в ставленню до ренегатів і ренегатства. Однак усе те було б прийшло в майбутньому, а перші кроки робилося в цілковитій згоді.

Натомісь слід поставити в заслугу діячам У. Ц. Ради їхнє наставлення до тих заходів, які робилися на місцях з метою скоршого розвитку української культури. Хто б не був ініціатором, але засновання кожної нової української **культурної** установи зустрічало у діячів У. Ц. Ради щиру підтримку, а уряд Скоропадського ставився до тих заходів байдуже, або, коли то не могло викликати втручання німців — то й вороже. Коли ж з огляду на відомі вже нам вимоги німців уряд Скоропадського не міг зліквідувати якусь **засновану за У. Ц. Ради** установу, то намагався її так "підтримати" чи "реорганізувати", щоб вона опинилася в найгірших умовах.

А тепер, по зробленню тих застережень переходимо до окремих звісток та окремих фактів українського культурного життя, зафіксованих тодішньою пресою. Вони — доривочні, вони — випадкові і надзвичайно неповні, отже не дають цілого образу, але за те вони, хоча часто ляконічні, але від них віє свіжістю часописної звістки. Ось ці звістки:

"23 березня 1917 . — Засновано "Т-во розповсюдження шкільної освіти на Україні" ("Кіевская мисль" з 25 березня).

"28 березня — Київське Т-во українських педагогів звернулося до Виконавчого Комітету з заявою, що має намір відкрити у Києві вищі, середні і народні школи з складовою українською мовою" ("Кіевская Мисль" з 29. III.).

"29 березня — Створено комісію для розроблення питання про введення в мійських школах української мови" ("Кіевская Мисль" з 29. III.).

"1 квітня — Відбулося урочисте відкриття першої української гімназії в Києві" ("День" з 3 квітня).

"Д. Куницький пожертвував 10 тис. рублів на будову української гімназії в Києві" ("Кіевская Мисль" з 21 березня).

"Український педагогічний зїзд ухвалив українізувати шкільництво" ("Русскія Ведомості" з 7 квітня).

"В багатьох селах Харківщини появилися бандуристи, які оспівують революцію. Особливий успіх мають їхні безконечні думи" ("Русское Слово" з 11 квітня).

"Товариство київських природознавців ухвалило заснувати

Український природничо-історичний музей" ("Кієвская Мисль" 6 липня).

"Дня 17 травня відбулися організаційні збори в Одесі "Т-ва Українського Національного Театру" ("Кієвская Мисль" 18 травня).

"Кієвська Перша Українська Гімназія почала свою діяльність дня 18 березня. На іспити, що відбулися в кінці квітня, прийшло чимало дітей і відкрито вже три перших класи. Наука почалася після Великодня" ("Нова Рада 3 травня).

"Одержано дозвіл на відкриття двох українських середніх шкіл у Києві і одної — у Лубнях ("Кієвская Мисль" 12 травня).

"До Синоду надійшли прохання українських епархій зукраїнізувати церковну вищу і середню школу" ("Реч" з 29 травня).

"В Катеринославі відновлено діяльність катеринославської "Просвіти" та її філій на Катеринославщині" ("Вісти Т-ва "Просвіта" ч. 3).

"7 червня надзвичайні збори полтавського повітового земства, у відповідь на домагання населення, ухвалили поробити заходи про передачу українській гімназії будинку "Інституту для благородних девиць" та асигнувати на перший рік для тої гімназії 10 тисяч рублів". ("Біржевія ведомості" з 9 червня).

"Ухвалено перетворити народню школу ім. Котляревського на українську гімназію" (там же).

"Ідучи назустріч домаганням населення міністр освіти вніс на розгляд уряду проект закону про утворення в університеті св. Володимира в Києві катедри українознавства ("Русское Слово" з 15 липня).

"В селі Пироггах Кременчуцького повіту ухвалили селяни відкрити українську гімназію" ("Реч" з 14 липня).

"6. VIII. Миргородське Земство ухвалило миргородську школу ім. Гоголя перетворити на Керамічний Інститут."

"На педагогічному зїзді ухвалено заснувати наукову педагогічну академію в Києві" ("Кієвская Мисль" з 4 вересня).

"Дня 2 липня на спільному засіданні членів Т-ва "Праця" і представників Наукового Т-ва, Т-ва Шкільної Освіти і Т-ва "Просвіта" обговорювалася справа засновання з початком шкільного року українського народнього університету.

"Засновані згаданим Т-вом "Праця" загально-освітні курси мали великий успіх і власне тому виникла ідея засновання українського народнього університету". ("Раб. Газ.").

"В звязку з домаганням українців міністерство вносить законопроект у справі засновання від нового шкільного року **чотирьох кафедр українознавства в університеті св. Володимира** (трьох звичайних професур і одної — надзвичайної). Три предмети будуть викладатися на історико-філільогічному факультеті, а історія українського права — на правничому" ("Реч" з 8 вересня).

"Ухвалено заснувати в Києві національний Архів - Музей" ("Рабочая Газ." 9 вересня).

"На внесок ген. секр. освіти **І. Стешенка У. Ц. Рада затвердила асигновання 25.000 руб. на організацію Українського Народного Університету**". ("Раб. Газ." 9 вересня).

"На засіданню Малої Ради обговорювалося прохання Студентської Ради **встановити контроль над київським університетом св. Володимира**. При тому промовці звертали увагу на те, що цей університет не зробив нічого за весь час свого існування в ділянці українознавства." ("Раб. Газ.", 9 вересня).

"В Сумах на Харківщині ухвалено заснувати Укр. Народний Університет ім. Шевченка" ("Раб. Газ." 10 вересня).

"В селі Веселі Терни на Катеринославщині відкрито чотири старших класи української гімназії, які разом з відкритою там же вищою початковою школою творять сім класів гімназії.

"В селі Погребищах Бердичівського повіту селяни ухвалили відкрити українську гімназію і дали на цю ціль 41.500 руб." ("Нова Рада" ч. 151).

На початок шкільного 1917-1918 року у Києві вже існувало три українських гімназії, 15 українських народних шкіл і на провінції — 215, виключно українських шкіл.

"Прохання про відкриття українських гімназій прислали до генерального секретаря освіти різні українські громади й стани (крім більших міст України, де існують уже гімназії). Прохання прийшли з таких місць: **На Київщині:** 1) в Києві на Шулявці, 2) Святошин, 3) м. Ржищев, 4) с. Моринці, 5) с. Кирилівка, 6) Маслівка, 7) с. Квітки, 8) м. Чигирин, 10) с. Шепеличі й 11) с. Дашів. **На Полтавщині:** 1) Полтава, 2) с. Яблунів, 3) м. Яготин, 4) с. Нехайки, 5) м. Маячка, 6) с. Орлик, 7) с. Жовнин, 8) с. Бурінка, 9) с. Чернобаї, 10) с. Іркліїв, 11) с. Вереміївка, 12) м. Мельники, 13) с. Прохорівка і 14) с. Мойсенці. **На Поділлі:** 1) м. Брацлав, 2) с. Луполова, 3) ст. Вапнярка і 4) с. Жолоби. **На Волині:** 1) Житомир і 2) с. Вільча та Маліїв.

На Харківщині — м. Вовча. **На Херсонщині:** м. Новий Буг. **На Катеринославщині:** 1) м. Павлоград і 2) с. Веселі Терни. **На Чернігівщині:** с. Бобища. **На Донщині:** с. Дмитрівка (таганрозької округи). Таким чином є прохання про відкриття мало не 40 гімназій. Ці прохання посилають сільські та волосні збори, виконавчі комітети "Просвіти", та земські управи" ("Вістник Союзу Визволення України" ч. 172, ст. 672).

"14 вересня ухвалено відкрити в Харкові українську гімназію і там же ухвалено заснувати катедру українознавства при Харківському університеті."

"Ген. Секр. Освіти порушив питання негайної поступової українізації фребелівського інституту у Києві."

"В Ніжинському Інституті введено українознавство."

Подані попереду коротенькі замітки з різних часописів, як ми вже казали, носять до певної міри випадковий характер. Більш-менш докладний підсумок зробленого в ділянці української освіти до осені 1917 року можна знайти в числі 2 журналу "Вільна Українська Школа" за 1917 р. Згідно з даними, які мав до розпорядження цей часопис, **було всього до осені 1917 року відкрито 53 українських середніх школи і всі вони існували на приватні або на громадські кошти.**

Тут, щоб не виникло ні у кого неправильних припущень, мусимо нагадати, що до проголошення III. Універсалу, це б то, до **середини листопаду** і сама У. Ц. Рада існувала, так би мовити, "на громадські, або на приватні кошти", бо податки одержував московський Тимчасовий Уряд, а він, природно, і не думав брати на своє удержання українські середні школи. Таким чином не можна поставити того, що ті школи існували на приватні кошти, в вину автономістам, що були в У. Ц. Раді.

З другого, однак, боку сам факт існування наших шкіл не на державні кошти **доводить палке бажання українського народу мати свою українську середню школу.**

Ген. Секретаріят Освіти видав обіжник ч. 1316, в якому було написано, що "Ген. Секретаріят України визнав потрібним, щоб у всіх середніх, вищих початкових та інших школах, які користуються державними правами, були заведені предмети української мови та українознавство."

Самозрозуміло, аспірації пробудженої України не обмежувалися до прагнення забезпечити нашому народові власну книжку і середню освіту, лише поширювалися і на високі школи.

"Урочисте відкриття Українського Народнього Університету в Києві відбулося у великій залі Педагогічного Музею 18 жовтня 1917 року. Виклади відбуватимуться ввечері в аудиторіях університету св. Володимира. Деканом юридичного факультету обрано проф. Туган-Барановського. Загальні збори ради лекторів відбулися день перед тим. Ректором обрано проф. І. Ганицького. До дня 28 жовтня 1917 року (нов. стилю) записалося на виклади Народнього Українського Університету на історично-філологічний факультет — 300 студентів, на правничий — 175 студентів, на фізико-математичний — 121 студ. На Підготовчі Курси при університеті — 559 учнів. Викладають в Укр. Народ. Університеті професори і приват-доценти університетів київського і петроградського та політехнічних інститутів." ("Робітнича Газета").

Записалося на виклади 1155 студентів.

Дня 7 листопада 1917 року відбулося урочисте відкриття Української Науково-Педагогічної Академії.

Звичайно, москалі та яничари не були з того вдоволені, а особливо з плянів українізації вищих шкіл, і спочатку виступили з гострим і досить нахабним протестом професори київського університету св. Володимира (не всі), а потім — Рада професорів Київського Політехнічного Інституту.

Не забули також українці і про мистецтво. Ось що подала свого часу "Робітнича Газета" (з серпня 1917 року) про заснування "Української Академії Мистецтва":

"В Секретаріаті для справ національної освіти в принципі вже ухвалено від місяця вересня відкрити у Києві Українську Академію Мистецтва, яко найвищу школу для артистів України. Від цього року відкривається правдоподібно тільки один факультет — малярства, з тим, що поступово будуть відкриватися факультети різьбарства, мистецького будівництва, мистецького виробу тощо.

"Зараз у спішнім порядку проф. Павлуцький виробляє устав Академії і приблизний обрахунок. Професорові Павлуцькому помагають в цій праці групи українських артистів і істориків мистецтва. На цих днях проекти уставу й обрахунку будуть вироблені й передані генеральному секретареві для затвердження в Центральній Раді.

"Протягом тижня, є надія, формальні справи скінчаться і почнуть приймати вступні прохання.

"Академія до збудовання власного будинку часово міститиметься хоч в Педагогічному Музею, хоч у будинку бувш. царського двірця. Перше помешкання для Академії придатніше ніж старий дворець. Вступати до Академії дійсними слухачами можуть на скульптуру і малярство після скінчення одного з найвищих спеціальних інститутів по виділу будівництва. Вільними слухачами, без прав, можуть вступати всі, хто бажає, за згодою професора, до майстерні якого студент бажає вступити.

Всяку рутину в укладі Академії відкинеться, не буде ніякого поділу артистів по спеціальностям, а буде Академія складатися із ряду майстерень, в яких професор буде повним господарем. В кожній майстерні професор-завідуючий вестиме навчання в системі, яку уважатиме для себе відповідною. Для студентів і вільних слухачів перехід від майстерні до майстерні буде вільний і потрібна тільки згода професора на прийняття до своєї майстерні.

Вибору професорів малярства ще не переведено, але як нам довелося довідатися, називають яко кандидатів артистів: Бойчука, В. і Х. Кричевських, Бурачека, Маневича, Жука й Мурашка. Після покликання професорів вони з свого осередку виберуть ректора й поповнюватимуть виборами склад професорів.

Академія обовязково робитиме річну академічну виставу з участю професорів. Із робіт, куплених Академією на цих виставах, складатиметься постійна галерія Академії.

Яко нагороду Академія призначатиме подорож за кордон. У всіх своїх правах Академія буде зовсім автономною, як всі університети й найвищі школи.

Відповідно до вимог Академії підіймється вимоги в середніх школах мистецтва, як у київській школі рисування так і миргородській керамічній."

Майже місяць пізніше та ж "Робітнича Газета" подала, що до Української Академії Мистецтва запрошено викладати: Бойчука (фреска, мозаїка, темпера), Бурачека (пейзаж), Жука (портрети і декоративне малярство), В. Кричевського (народне мистецтво, український орнамент, архітектура), Хв. Кричевського (офорт, скульптура, портрет), Маневича (пейзаж), Мурашка (жанр), Нарбута (графіка).

"Дня 24 березня 1918 р. на засіданні Ради професорів обговорювано перетворення київського українського народного

університету на державний і зеднання його з унверситетом св. Володимира та про засновання в Україні ще інших університетів. (Офіціоз — "Відродження" ч. 2, 1918 р.).

"Українське Наукове Товариство у Києві виробляє проєкт утворення цілого ряду державних і народніх українських університетів та вищих наукових заведень, який має предложити міністерству просвіти. Поки-що, згідно з тим предложенням утворено б три державні українські університети, а саме: у Києві, Катеринославі і Кам'янці Подільським і 8 народніх університетів: в Харкові, Сумах, Полтаві, Кременчузі, Черкасах, Житомирі, Винниці й Чернигові. Полтавський і чернигівський університети стали б в короткім часі державними. **На університет в Кам'янці Подільським зібрано коло міліона карбованців.**

"У кінці березня відбулася нарада вищих урядовців українського міністерства освіти, на якій директор департаменту для вищих шкіл запропонував програму будучої діяльності департаменту. В дискусії порушено питання, чи українська держава буде в силі удержувати 2 університети в Києві, якщо народній київський університет перейде на державний кошт. Більшість учасників наради висловила сумнів про можливість удержування у Києві двох державних університетів і **домогалася утворення з володимирського й народнього університету одної вищої школи.** Це питання мають вирішити збори професорів українського народнього університету й міністерства просвіти". ("Відродження" ч. 3).

"31 березня створено комісію, яка мала виробити плян **українізації всіх вищих шкіл.** До цієї комісії при міністерстві освіти обрано 10 представників від українського народнього університету. До комісії увійшли професори; Швець і Лучицький (природничий факультет), Граве і Ганіцький (математичний факультет). Василенко та Веселовський (правничий факультет), Лук'яненко та Зіньковський (історично-фільольогічний факультет), Константинович та Черняхівський (медичний факультет). Комісія розпочала вже працю (К. "Відродження").

"31 березня 1918 року відбулося урочисте відкриття **вищого технічного інституту в Києві.** О год. 12 в помешканню духовної семінарії відправлено молебень, після якого в народній аудиторії відбулось урочисте читання акту відкриття та статутів інституту. Перед прочитанням акту директор сказав промову, в якій він підкреслив значіння нового інституту й заклин-

кав зібраних слухачів до невпинної праці над своєю освітою, чим вони принесуть величезну користь бідній технічними фахівцями Україні. Директор скінчив свою промову привітом і бажанням успішної праці для кращої будучини української молоді. По прочитанню акту та статуту представник духовенства в своїй промові вітав відкриття цієї такої потрібної тепер на Україні вищої школи й директора професора Лебединського, який не зважаючи на тяжкий час і перепони взявся за цю велику й корисну працю. Після того виступило багато промовців, найбільше представники студентів вищих шкіл Києва. ("Нова Рада").

25 квітня Духовна Академія в Києві оголосила конкурс на обсадження **чотирьох катедр з українознавства.**

На засіданню 12 травня ради лекторів київського українського народного університету обрано було прив.-доц. І. Огієнка та проф. М. Бучинського для підготовки своєчасного відкриття **філії українського народного університету в Кам'янці.**

Ми підкреслили всюди, як заходи що-до створення українського вищого шкільництва, так і **конкретні осягнення в цій ділянці.** Ряд вищих українських шкіл **почав регулярну науку ще в 1917 році.** В українському народньому університеті Києва провадилося вже в 1917 р. навчання, яке перерване було лише московською навалою. Це навчання відбувалося **в кращих умовах** ніж пізніше за Скоропадського, бо не зважаючи на вороже відношення керівництва київського університету ім. св. Володимира — Укр. Нар. Університет користувався як бібліотекою, так і салями та лабораторіями університету св. Володимира.

Про крайнє вороже ставлення професорів київського університету ім. св. Володимира свідчить хоч би "протест" Ради професорів, який далі наводимо за "Матеріалами" Христюка, том I, стор. 142. В цьому "протесті", опублікованому ними в москов. часописі "Новое время" з 11. 8. 1917 року, між іншим було таке: "Проводирі українського руху змагають до повного політичного відокремлення і відчуження від решти Росії... для цього немає ґрунту в попередній історії Малоросії... Змагання до заміни російської літературної мови штучно утвореною і не досить розробленою українською мовою загрожує затримати розвиток народу, який змушений буде нею користуватися і не може бути пояснене інакше, як бажанням зруйнувати багатопі-

кову культуру і духовий звязок між великоруским і малоросійським племенами. Такий напрямок розв'язання українського питання Рада Університету вважає суперечним із найбільш життєвими, найсвятішими інтересами російської держави і російського народу."

З наведеного ми бачимо, що за Укр. Центр. Ради було рішено перетворити Укр. Нар. Університет на державний, нормального типу і що було рішено пляново перетворити всі державні високі школи, що існували за часів московського панування, на українські.

Москалі ж мріяли про усунення українських високих шкіл з будинків московських університетів та "охорону" їх від українізації. Коли ми це все будемо міцно пам'ятати, то побачимо, що в ділянці високошкільній москалі після перевороту перейшли "до наступу", а уряд Скоропадського перекреслив усі українські пляни, про які була попереду мова, що-до перетворення ворожих українському народові осередків денаціоналізації на вогнища української культури.

Далі подаємо кілька звісток про заходи для розвитку українського театрального мистецтва. Про організацію Комітету Українського Національного Театру ще 8 травня 1917 р. ми вже згадували раніше. Приблизно пів року пізніше "Роб. Газета" принесла таку звістку про діяльність того Комітету:

"Склад Комітету українського національного театру, вибраного перед пів роком громадянством і затвердженого Ген. Секретаріатом, поповнено новими членами шляхом кооптації, як окремих осіб, так і представників театральних інституцій. З відомих українських артистів вибрано до Комітету: Затиркевич-Карпинську, Садовського й Саксаганського, а з драматургів: Олену Пчілку, Яновську, Самійленка й Васильченка. До участі в Комітеті запрошено представників артистичних товариств Українського Національного Театру, Молодого Театру, театру Садовського, Саксаганського, Гайдамаки, Сабініна, від театрального відділу київської Просвіти й Полтавського Драматичного Гуртка. Задумують ще покликати представників і від інших артистичних українських товариств на провінції.

"За пів року своєї діяльності Комітет зорганізував трупу у Києві в театрі Троїцького Народнього Дому, відкрив у Києві драматичну українську школу для робітників і зорганізував Комітет українського робітничого театру. Тепер організує Ко-

мітет курси для режисерів і починає режисерські видання драм українського й західно-європейського репертуару. Яко перша драма режисерського видання вийде "Наталка Полтавка". В режисерському виданню драми будуть, крім тексту драми, всі потрібні для режисера вказівки що-до вистави драми, а крім того будуть додані рисунки декорації, убрання дієвих осіб, типові гріми (маски) персонажів і знімки з кращих артистів у ролях даної драми, а також усі відповідні пояснення. Крім того приступає Комітет до організації трупи української ліричної опери й передвижного мандрівного театру.

"При Комітеті організовано кілька комісій, з яких літературно-репертуарна комісія ухвалила на найближчі вистави на сцені Троїцького Народного Дому такі драми: "Лихоліття" Хоткевича, "Огні Іванової ночі" Зудермана, "Ткачі" Гауптмана, "Уріель Акоста" Гуцкова й "Розбійники" Шіллера. До комісії вступили добровільно письменники: Олесь, Самійленко, Старицька-Черняхівська й інш. Тепер літературно-репертуарна комісія зайнялася переглядом загального репертуару Троїцького Народного Дому". ("Роб. Газ.")

Практично ж на осінь театральний український сезон у Києві в 1917 році і в 1918 році має бути більше оживленим ніж звичайно. Із пяти великих київських театрів у двох будуть грати постійні українські трупи, в двох будуть українські вистави спорадично.

В театрі Троїцького Народного Дому постійно гратиме зовсім нова українська трупа, сформування якої майже скінчилося. Це трупа Українського краю-державного Театру, зложена Комітетом Українського Національного Театру. До цієї трупи увійшли найвидатніші артистичні сили з кращих українських труп, а також чимало молодих інтелігентних сил. Із трупи Садовського до трупи Національного Театру вступили пп. Борисоглібська, Левицький, Коваленко. Із трупи Маряненка перейшли пп. Ліницька, Горленко, Доля, Троянда, Маряненко, Нінковський, із київського Оперного Театру п. Кошіц, що буде одним з директорів театру, із трупи Сагатовського пп. Лучицька, Сагатовський, Пелешко, з інших труп п. Селюк і інші. Через те, що з театру п. Садовський забрав усе своє майно, отже всі декорації й обстанову треба робити зовсім наново, сезон відкрився тільки 29 вересня н. ст. Характер трупи суто драматичний, опер і оперет не ставиться. Коли по хо-

ду пєси повинен бути на сцені спів, то виконується без супроводу оркєстри. Співом а *capella* завідують пп. Кошіц і Верховинець.

В другім городськїм театрі буде постійно грати трупа Садовського. Тому, що вона буде не одинокою у Києві українською трупою, а повинна буде витримувати конкуренцію, трупа дуже підтягнулася і відсвіжилася. До трупи вступили видатні артистичні сили пп. Затиркевич-Карпинська, Никитин і інш. До репертуару включиться багато нових і цікавих пєс. Сезон відкрився 14 вересня н. ст.

В опернім городськїм театрі буде виставлена по українськи опера Лисенка — "Тарас Бульба" й ще одна опера в українськїй мові: або Різдвяна ніч, або Черевички, або Майська ніч. Але про цей театр ще не можна дати певних відомостей, бо ще антрепрїза театру в останню хвилю може змінитися.

Нарешті в театрі був. Бергоне по неділях і святах гратиме нова трупа українського молодого театру. Це нове дуже симпатичне діло, що повинно зустрінути дуже гарячу підтримку широкої громади й особливо молоді. До цієї драматичної трупи вступила молодь, що особливо гаряче бере до серця нові шукання театрального мистецтва, працює ідейно та вносить в роботу ентузіазм і багато ширости. В своїх рядах ці молоді сили рахують молоді, але вже видатні артистичні сили, як пп. Саміленко, Курбас і інш. Пєси будуть ставитися виключно на українськїй сцені, оригінальні й переклади. Сезон почав цей театр 29 вересня н. ст." ("Р. Газета").

А тепер мусимо ще окремо згадати про "Молодий театр", якого ядро вправді сформувалося ще перед революцією, але виступив "Молодий Театр" під цією назвою, як зорганізована трупа, щойно в 1917 році. Душею його був Лєсь Курбас, син відомого українського актора Галичини — Яновича, що був і його організатором і режисером. Щоб познайомити читачів з поглядами і намірами артистів Молодого Театру, подаємо два перших параграфи з його статуту:

"І. Товариство "Молодий Український Театр" ставить собі на меті творити й проводити в життя такі форми театрального мистецтва, в яких цілком могла б виявитися творча індивідуальність сучасного молодого покоління українського акторства не "українофільської", а європейської в національній формі — культури, що цілком порвавши з банальними традиціями

українського театру, збудує свої нові цінності, як в мистецтві театру взагалі так і в мистецтві актора особливо, не будучи рівночасно провінціалізмом чужих культур.

II. Згідно з вище наведеним в параграфі I. принципом, Товариство провадить роботу з поділом її на такі шляхи досягнення своєї мети: а) праця в студії, б) ведення репертуарного театру. Репертуар Молодого Українського Театру складається з творів: Бернштерне-Бернзона, Винниченка, Гальбе, Гауптмана, Жулавського, Ібзена, Лесі Українки, Олеся, Сарду, Шіллера, Шніцлера. В роботах студії: Софокль, Шекспір."

У цій групі згуртувалася ентузіастично настроєна молодь, що гаряче бралась до шукання нових шляхів у театральному мистецтві. Вони, орієнтуючися в першу чергу на західно-європейське мистецтво, хотіли в творчому пориві обхопити і літературність і в трактуванні виявити максимальну театральність.

"Склад трупі Молодого Українського Театру такий: Олександра Айстрова, Степан Бондарчук, Валерій Васілев, Олексій Ватуля, Олександр Грущенко, Олімпія Добровольська, Олексій Козуб, Лесь Курбас, Іван Левченко, Володимир Лісовський, Олександр Луцька, Андрій Луцький, Софія Мануйлович, Марія Молько, Ганна Прохоренко, Поліна Самійленко, Антоніна Смерека, Марко Терещенко, Кость Трембіта, Андрон Шевченко, Хведір Чернуха, Олександр Харченко, Гнат Юра. Режисери: Лесь Курбас, Гнат Юра. Художник Анатолій Петрицький, помічник режисера Данилевич, суфлер Володимир Коханенко, адміністратор Бондарчук." (За "Нов. Рад.")

Оригінально і глибоко потрактована трагедія Софокля "Цар Едіп" була готова до вистави ще перед революцією, але її ще не вважав Лесь Курбас належно опрацьованою і тому її поставлено було аж по кількох інших пєсах. Однак кожному пєсу зумів режисер поставити по новому і внести багато нового і свіжого.

Поставлені були театром: Олеся "Осінь" і "Танець життя", Жулавського "Йоля", Грільпацера "Горе брехунові", Винниченка "Чорна пантера", Гауптмана "Затоплений дзвін", М. Гальбе "Молодість", Софокля "Цар Едіп", Лесі Українки "У пещі" і т. д.

Самозрозуміло, що за Скоропадського цей театр не користувався особливою підтримкою, а за московсько-більшевиць-

кї окупації він остільки не відповідав намірам окупантів, що вони таки довели до того, що він не витримав більше двох років тих злиднів у які вони його вкинули. Довівши театр до ліквідації, большевики кращі сили "реорганізували" в трупі відомій під назвою "Березиль", яка вже служила цілком іншій ідеології.*)

Але вертаємо до нашої теми, до зафіксовання розвитку української культури в ділянці театрального мистецтва за доби Укр. Центральної Ради.

В осени 1917 року в Одесі повстала організація під назвою "Одеського Українського Театру".

У вересні 1917 року повстала "Перша українська народня драматична школа", як цілком окрема установа.

Нарешті у кінці березня 1918 року при міністерстві народньої освіти заклалися відділи мистецтва, а кожен відділ, крім служащих, складається з громадського колектива — ради вибраної з фахівців. Комітет українського національного театру був тимчасом такою радою при театральнім відділі міністерства освіти. Тому, що до комітету українського національного театру вибрано більш ніж 40 осіб, з котрих де-які жили поза Києвом, де-які рішуче відмовилися брати участь в його діяльності, а мистецькі ради на думку міністерства мусіли мати максимум 15 до 16 осіб, комітет українського національного театру подав до розгляду міністра освіти увесь склад членів комітету, прохаючи його вибрати з них і затвердити Театральну Раду. Міністр вибрав 18 осіб. Ось вони: В. Винниченко, Д. Антонович, Л. Старицька-Черняхівська, О. Олесь, В. Вілінська, Л. Яновська, С. Васильченко, М. Садовський, О. Курбас, Г. Маряненко, Н. Дорошенкова, М. Орел-Степняк, П. Коваленко, М. Старицька, М. Бурачек, З. Моргуліс, М. Грушевська, А. Мазуренко. З цих осіб і складається тепер Театральна Рада при театральнім відділі міністерства освіти. Діяльність комітету українського народнього театру припиняється, а всі справи передаються до Театральної Ради". ("Н. Р.").

*) Слід зазначити, що в С.Ш.А., американським театром у Дітройті щойно майже 50 років пізніше (1966 р.) виконано (в англійській мові) в подібній стилізації як Софокля "Цар Едіп" трагедію іншого старо-грецького автора Есхіля "Орестія".

Про діяльність Театрального Відділу в тодішній пресі по-
явилися такі відомості:

"Поки-що Театральний Відділ ділиться на чотири секції: 1) театральну, 2) кінематографічну, 3) видавничу й 4) педагогічну. Театральна секція тепер працює над виробленням образунків державних театрів, які має утворитися на зимовий сезон 1917-1918 р. Намічаються чотири державні театри в Києві: 1) Народний Театр у Троїцьким Народній Домі; репертуар цього театру має бути виключно побутовий з додатком героїчного репертуару кращих європейських драматургів. Цей театр мусить задоволити моральні потреби широкого кола населення Києва. 2) Оперний театр мусить задоволити моральні потреби широкого кола населення Києва, — в міським опернім театрі: в репертуар цього театру, крім оригінальних українських композиторів увійдуть в перекладі на українську мову також кращі опери інших авторів. В Петрограді запропонувало Відділу свої послуги "Українське Літературно-Художнє Товариство", в склад якого входять кращі співаки та співачки Маріїнської опери, Народнього Дому Миколи II, Музичної Драми — всі бажають повернутися на Україну та служити Рідному Краєві. Таким робом з артистичного боку майбутня державна опера має стати одною з кращих європейських опер і зможе задоволити моральні потреби найдобрішої публіки. Про організацію державної опери подано докладну записку міністрові освіти, який дуже прихильно поставився до цієї справи. 3) Драматичний театр цілком європейського характеру, де б твори наших новітніх письменників Л. Українки, В. Винниченка, О. Олесья, а також закордонних авторів, знайшли достойне виконання. 4) Театр "Студія", в яким будуть виховуватися наші молоді артистичні сили. Цей театр має бути театром шукання нових форм в театральнім мистецтві.

"Крім цього театральна секція виробила законопроект про зміну закону тимчасового російського уряду з 27 квітня 1917 року про оподаткування театрів міським податком. По новому законопроекту театри, які міністер освіти признає культурно-освітніми театрами, не будуть підлягати додатковому податкові. Також вироблено уже законопроект про театральні марки на користь культурно-просвітніх інституцій. З метою заснування спілки українських акторів у найближчій часі має скликатися зїзд працівників українських театрів.

"Кінематографічна секція має в своїм розпорядженні два цілком улаштовані рухомі кінематографи, які майже щодня проводять сеанси по різних школах і приютах. Діти дуже охоче відвідують ці сеанси. Виробляється проект утворення державного культурно-просвітнього кінематографу на літній сезон 1918 р. в Троїцькім Народнім Домі, який функціонує від 15 червня. Секція має власного оператора, який фотографує цікаві сучасні події. Відділ має власні такі картини: 1) Похорон юнаків-героїв, замордованих більшовиками під Крутами, 2) Парад першої української дивізії, складеної з бувших полонених. При Відділі засновується кінематографічний музей, де будуть переховуватися всі негативи тих картин, які по своєму змісту належать до доби визволення України. Зорганізовано подорож за кордон спеціаліста, якому доручено завязати зносини з кращими закордонними кінематографічними фірмами. Таким робом буде можливість в найближчій часі влаштувати власне ательє у Києві, де будуть вироблятися картини з українських сюжетів, виконання наших кращих артистів.

"Видавнича секція кінчає друкування народнього видання пєси "Назар Стодола". Ладиться до друку катальог-порадник для народніх театрів; у цьому катальогу вміщено зміст пєси, характер декорацій і головних роль. Складається великий катальог пєс, придатних для постанови на нашій сцені.

"Виготовано до друку режисерське видання "Наталки Полтавки". Ескізи декорацій зробив І. Бурачек, режисерські уваги реж. М. Садовський, критично-історичний огляд пєси С. Єфремов, А. Ніковський. Пєса не друкується з недостачі гарного паперу й кольорових фарб. При секції закладається велика театральна бібліотека.

"Педагогічна секція організувала Народню Драматичну Школу, яка існує ще від осені. (Викладали в українській Драматичній Школі: Антонович, Балерик, М. Старицька, Смерека, Коваленко, Стадник, Левченко, Зерова, Зеров, Бурачек.)

Большевицькі події припинили працю в школі, але тепер лекції знову викладаються в будинку І-ої гімназії з 6-9 год. вечора. Зовсім поладжено справу з інструкторсько-режисерськими курсами, які мали відкритися перед нападом більшовиків. Тепер починати такі курси нема рації, бо тов. "Просвіти" повідомляють, що на літо вони не можуть прислати своїх учнів. Курси постановлено почати від осені 1918 року. Вживаються

заходи, аби від найближчого шкільного року в усіх гімназіях викладались лекції дикції та деклямації. З метою боротьби в большевизмом влаштовуються промови перед виставами в міських театрах. Складаються спеціальні театральні підручники." ("Вістник політики, літератури й життя", ст. 263, 1918 р.)

Найбільш однак енергійний спротив ставили москвини всім зусиллям українського народу в життю церковному, бо церква наша від часів Самойловича залежала від моск. патріярха, а потім — синоду.

Але українське духовенство в своїй масі було прихильне українському відродженню. Як подавала "Кієвская Мисль" з дня 1 травня, на засіданню 17 квітня київський єпархіяльний зїзд до українізації церкви поставився дуже прихильно.

Відношення зїзду до української справи визначилося вже від початку тим, що зїзд назвав себе "Українським єпархіяльним зїздом", і тому промовці, які говорили про необхідність розвитку українського народу — о. П. Погорілко, о. Я. Ботвинівський і проф. Зіньківський — лише ствердили загальний погляд зїзду. Оклик проф. Зіньківського — "Хай живе вільна українська Церква й вільна Україна" підхопили всі учасники зїзду.

На інших церковних зїздах, що відбуваються тепер на Україні, ухвалюють подібні резолюції, як і на київськ. Ось "Кієвская Мисль" з 9 мая н. ст. доносить з Полтави під датою 7 мая н. ст.: "Відкрився повітовий зїзд духовенства та світських. Ухвалено резолюцію в справі відношення до церкви й держави. Церква повинна користуватися свободою самоозначення і самоуправи на основі виборности і соборности. Православна релігія повинна бути першою між рівними. Принцип виборности повинен перевести в життя церковний собор."

Під датою 4 мая н. ст. "Кієвская Мисль" з Житомира подає: "Закінчений зїзд духовенства волинської губернії одногослоно осудив чорносотенну політику й висловився за демократизацію життя у всіх його проявах, автономією України, відокремленням церкви від держави, виборною основою в життю духовенства, реформою духовних наукових заведень і за негайним скликанням церковного собору на основі демократичних принципів. Що-до церковних земель — ухвалено передати їх селянам."

Мало того. Православне духовенство Київа ще 20 березня

1917 року на своїх зборах під проводом Преосвящ. Никодима, єпископа чигиринського, обрало своїх представників до У. Ц. Ради.

Духovenство Хорольського повіту Полтавщини в квітні ви-несло постанову домагатися українізації школи.

У травні на єпархіяльному зїзді Полтавщини обговорюва-лося питання відродження української православної церкви, привернення заборонених Москвою звичаїв і обрядів, введен-ня української мови і як завершення — проголошення авто-кефалії. Ту ж ідею висувало духовенство Поділля.

Але було досить випадків байдужого, або й ворожого на-ставлення до справи відродження українського народу. Таким було напр. відношення духовенства Чернігівщини, де вже ба-гато років москалі-архиереї призначали на парафії вихованих на Московщині москалів. Там духовенство, особливо північних повітів, складалося в своїй більшості з чужинців-колонізаторів і ставилося вороже до всього українського. Це ж стосу-ється і Харківщини та ще де-яких земель.

Але, повторюємо, більшість духовенства України бажала відродження української Церкви. Певно таке наставлення ду-ховенства України й було причиною того, що, як подає "На-родня Воля", оберпрокуратор Синоду заборонив загально-український зїзд духовенства, який хотїла скликати до Києва Укр. Центральна Рада.

Ідея створення окремої Української Митрополії, висунута Волинським Єпархіяльним Зїздом, аж ніяк не могла подоба-тися Синодові.

Сама ж Українська Церковна Рада повстала щойно в листо-падї 1917 року як з духовних так і з парафіян. Вона мала ко-ординувати працю нашого духовенства в напрямі відродження Української Православної Церкви.

Після того, як на Московщині церковний московський со-бор ухвалив скасувати синод, а керовництво церкви передати в руки обраному на соборі патріярху Тїхону, вирішила Укра-їнська Церковна Рада скликати український церковний собор і в початку грудня 1917 року виділений нею організаційний ко-мітет звернувся до православних українців з такою відозвою:
"Народе Український!!

Колись, ще за Гетьманщини, ти був вільний, але зєднавшись з царською Москвою, ти втратив свою волю не тільки держав-

ну, а навіть і церковну. Тепер, відбудувавши свою Народню Республіку, ти мав відбудувати колись ні од кого незалежну, автокефальну святу Церкву свою. Принаймні третій Всеукраїнський Зїзд зробив у цій справі певну постанову. Для скликання Всеукраїнського Церковного Собору складено організ. Комітет, відомий і Укр. Ц. Раді. Українське військо завжди було захистником християнської віри й піклувалось про свою Церкву — воно заплатило за цілість і непорушність її своєю кровю.

Але росіяне, позбувшись царя світського, завели у себе нового самодержця духовного — московського патріярха, щоб укинути і наш український народ в нову духовну неволю. Знов вернулись ті часи, коли людей не питаються, як і куди їх повернути.

Вільний народе Український!

Щоб не попасти тобі в цю духовну неволю, повинен ти негайно зібрати свій Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян і відновити на ньому давню незалежність української церкви, стверджену Переяславським трактатом (1654 р.) і незаконно знищену Московщиною.

Державний народе український!

Тільки зібраний тобою Всеукраїнський Церковний Собор духовенства та мирян має право вирішити справу твоєї Церкви та признати або не признати нововибраного патріярха московського і через те не слід його поминати в церквах на Україні.

Побожний та трудовий Народе Український!

Відбудовуй свою вільну автокефальну Церкву! Благочестиві Українські Владики, Панотці, Дякони, Дяки, Ченці та Черниці! Прихиліться вашою любовію до громадян і в єднанні душ і сердець приступіть до виборів представників до Всеукраїнського Церковного Собору.

На Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян, що відбудеться з ласки Божої в святім Київі 28. грудня 1917 року, мають прибути:

1) від кожної епархії по одному архієрею, а від кожного повіту по одному панотцеві, діяконові і по три парафіянина,

2) від кожного епархіяльного міста: по одному панотцеві, діяконові і парафіянинові. Крім того від кожного українського монастиря, чоловічого та жіночого, по одному представникові,

3) кожна військова українська частина має надіслати по одному воякові, а українські частини київської залоги по троє вояків.

4) Київська Духовна Академія, українські семінарії та духовні школи мають надіслати по одному представникові. В Соборі мають взяти участь панотці всіх українських військових частин.

Примітка: всі представники мають бути українцями з роду і неодмінно прихильні до українства, і мати в тім з собою від своїх виборців належні посвідчення." ("Нова Рада", ч. 192.)

Склалося однак так, що наради Всеукраїнського Церковного Собору, що відбувалися в січні 1918 року вже під гуркіт московських гармат, були перервані наслідком військових дій.

Після перевороту, доконаного Скоропадським, і в церковному життю наступили зміни: московські та москвофільські вищі церковні кола Київа й рештки українських земель перевели вибір на становище Митрополита Київського відомого українського еп. Антонія (Храповицького), а прихильний до українського руху владика Олексій, який зазнав великих прикросців, мусив вже 14 червня покинути межі Київщини.

Уже з цього коротенького огляду, неповного і фрагментарного, видно, якого стихійного розмаху набрало українське культурне життя за часів Укр. Центр. Ради. Наші автономісти ставилися з винятковою прихильністю до всіх проявів українського культурного відродження (байдужість виявляли лише до церковного руху соціалістичні діячі У. Ц. Ради) і як могли — так його підтримували та брали в ньому участь.

По тому, як доконаний був переворот — всі зусилля української інтелігенції були спрямовані на те, щоб далі той рух розгортався і ширився.

Однак ясно, що ті кола, які "Україну правили", в ліпшому випадку були до нього байдужі, а часто — приховано-ворожі. Поборювати його явно ніхто з них не зважувався, знаючи, які вказівки одержав Скоропадський від німців, знаючи, що наверх має виглядати, що "будується українська держава".

Коли ми придивимося до політики усіх міністерських кабінетів, творених за згодою Скоропадського, то побачимо, що вона власне була такою, як про це була мова.

Вже на еміграції еміграційні прихильники Скоропадського люблять здіймати галас про "заслуги" Скоропадського в ділян-

ці української освіти, а спеціально — вищої. Тимчасом, як вже зараз може читач ствердити, цей галас був мало узasadненим.

Міністр освіти, згідно з настановою керуючих сил, повинен був бути хоч найпоміркованішим з поміркованих, хоч вірним членом московської кадетської партії і москвофілом, але все ж **мусів бути** хоча трохи повязаний з українською культурою і він не міг собі дозволити на таке потягнення, як хоч би міністр земельних справ. Міністерство освіти він застав зорганізованим цілком, обсажене воно було відомими діячами на полі української культури, які з охотою і запалом працювали над закріпленням і поглибленням та поширенням усього зробленого в ділянці культурного відродження за доби У. Ц. Ради. Навіть для того, щоб просто поважно загальмувати темпо стихійного розвитку, — треба би було звільнити з посад і заступити іншими цілий ряд вищих урядовців міністерства. Отже і гальмування можна було переводити тільки дуже обережно.

Як ми знаємо, до **перевороту** був створений і відкритий Український Народній Університет, мав він не лише увесь професорський склад, але й численних студентів, і провадив навчання, перерване лише раз московською навалою.

До перевороту (бо ще 24 березня) було ухвалено перетворити Український Народній Університет на державний й зеднати його з університетом св. Володимира.

До перевороту розпочато було підготовчі кроки до відкриття українського університету в Кам'янці, а далі було тоді ж намічено відкрити ще кілька подібних університетів.

Ставимо собі питання: чи міг собі дозволити уряд Скоропадського **не виконати** тих постанов і припинити вже зроблене? Знаючи про ті вимоги, які поставили німці, можемо мати певність, що на те зважитися не міг, але... але міг "загальмувати", або міг так зреалізувати, щоб з того українці не мали великої потіхи.

Ми знаємо, що університет св. Володимира був свого роду bastіоном антиукраїнського асиміляційного наступу москалів, одним із осередків московської антиукраїнської акції на Україні. Коли б не переворот, то здійснення постанови про його об'єднання з Українським Народнім Університетом, з одного боку змінивши склад професури на ряді факультетів, — унеможливило б дальшу його антиукраїнську діяльність, а з другого — дало б змогу провадити навчання українських студен-

тів на відповідному рівні, бо студенти українського державного університету могли б користуватися великою (пів мільйона томів) бібліотекою, лабораторіями, численними колекціями, фізичними кабінетами, анатомічним музеєм і т. д. і взагалі всім конечним для високого позему навчання.

Всі ті конечні для відповідно поставленого навчання передумови повстали в університеті св. Володимира не відразу — то були наслідки праці протягом багатьох десятків років в **умовах мирного життя**.

При тому слід підкреслити, що цей осередок колонізаторів і школа яничар була побудована та існувала не за московські гроші тільки **те все оплачував український нарід**, з якого стягали москалі податки в таких розмірах, що з тих стягнутих на Україні податків **на все** (в тому не лише на ворожі нам вищі школи, але й на поліцію московську), що лише містилося на нашій території, витрачали 50 відсотків, а решта йшла на Московщину. Отже всі ті культурні й матеріяльні скарби київського університету св. Володимира **належали** не москалям, **тільки українському народові**.

Під ту пору для москалів було важним за всяку ціну не допустити до обеднання Українського Народнього Університету з Університетом св. Володимира і так не лише зберегти в своїх руках усе потрібне для ведення науки, але й позбавити українців можливости поставити у себе навчання на належному рівні.

Власне це завдання і виконав уряд Скоропадського. Він переводить в життя лише **першу** частину ухвали з 24 березня — перетворює (наказом) Укр. Нар. Університет на "Укр. Державний Університет", але... але дає йому приміщення дуже далеко від міста в будинках бувшої артилерійської школи! Приміщення там університету не лише позбавляє його можливости користуватися бодай тимчасово бібліотекою і іншими устаткуваннями університету св. Володимира, але й студентам, що в тих важких обставинах, які були наслідком війни й фактичної окупації та переповнення міста, унеможливує поєднання науки з працею, яка б давала змогу жити. Юнаки артилерійської школи, яка там перед тим була, жили й харчувалися в мурах школи і там же мали все потрібне для свого навчання. Студенти Українського Народнього Університету були пов'язані своїми зарібками на прожиток з Києвом, до якого вела лінія

електричного трамваю, але той трамвай не ходив надто часто та й їхати треба дуже довго.

Другий університет, якого ще за Української Центр. Ради плянувалося відкрити, як філію Київського Українського Народнього Університету, а дня 12 травня доручено було Огієнкові цей проект зреалізувати ще до початку шкільного року, — тепер відкрив уряд Скоропадського. Але цей університет відкрито, як університет нормального типу, хоча в Кам'янці для такого університету не було жодних конечних передумов (місто мало лише окреме залізничне сполучення, не мало ані бібліотек, ані інших потрібних для навчання передумов).

Таким чином обидва відкриті університети були поставлені у винятково несприятливі для науки умови і один із них до поверноту працював у значно кращих умовах.

Академія Мистецтв — була вже зорганізована за Укр. Центр. Ради, як рівно ж переведені були підготовчі заходи для організації Української Академії Наук.

Щоб була ясною освітня політика міністерства освіти, на чолі якого стояв кадет Василенко за Скоропадського, наводимо далі дуже цікаві постанови делегатського зїзду професорів і вчителів вищих державних і приватних шкіл України, на який зібралось 70 представників тих шкіл. Зїзд відбувся в днях 21-25 травня 1918 р. Не треба й казати, що то були професори і вчителі **московських** шкіл на Україні, які працювали за царату над обмосковленням України, і зараз, ставши **формально** школами, що удержувалися засобами української держави, в змінених умовах мусіли говорити іншою мовою, ані ж звичайно, але й далі в дійсності дбали лише про інтереси московські. Як подав часопис "Відродження": "Працю редакційної комісії зїзду скінчено цими днями. Зїзд **признає, що український нарід є одною з галузей "руського" народу й що українська культура не може не бути спорідненою з руською культурою і повинна навіть може складати частину тієї руської культури.** Тому на думку зїзду прийти зараз в поміч у справі збудовання української науки й українських наукових інституцій є обовязком руських вищих шкіл на Україні (за 35, проти 18, стрималося 11). Зїзд **ухвалив одногосно** необхідність змагання до збудовання **окремої** державної вищої школи нормального типу, але з тим науковим для учителів і загальноосвітнім для слухачів цензом, який являється тепер обовязковим що-до

руських вищих шкіл. Адже ж здійснення українізації вищої школи — на думку зїзду — не можна в жаднім разі провадити шляхом українізації існуючих вищих шкіл (стримався — 1). Зїзд одноголосно ухвалив, що абсолютно не можна допускати сполучення українського народнього університету з університетом св. Володимира. Більшістю всіх, при однім, що стримався, зїзд признав, що в кожному університеті та в кожній близькій йому по суті вищій школі треба заложити катедри: а) історії України, б) української фільольогії, в) історії західно-руського права й катедри інших наукових дисциплін, що сприятимуть справі ознайомлення з Україною. Але факультетам і університетській Раді належить право вирішати питання про те, якою мовою повинні викладатися вище-згадані дисципліни при тій умові, що треба забезпечити виклади російською мовою тих дисциплін українознавства, які ухвалить університет за обовязкові (за 35, проти 2, стрималося 6). Зїзд признав нормальним явищем існування у вищій школі одночасно паралельних кафедр — російської й української. На думку зїзду заведення паралельних українських кафедр по існуючих російських вищих школах можна рахувати тільки за тимчасові заходи (за 39, проти 1, стрималося 11), та й ще при відмові обовязкового відкриття відповідних паралельних науково-помічних інституцій (за 45, проти 2, стрималося 8). Так розуміє зїзд співучасть в справі переведення в життя української ідеї по вищих школах України. Здається не треба жодних пояснень що-до цього. "Sapienti sat!" (Для мудрого вистарчить!) — пише з приводу цього звідомлення "Відродження". Хто має голову — той зрозуміє. А засідання університетської комісії при Міністерстві освіти в справі сполучення київського українського університету з університетом св. Володимира відбуваються ще й досі."

Як бачимо, уряд Скоропадського урочисто відкриваючи дня 8 жовтня 1918 року Український Державний Університет в околицях Києва й виступаючи з голосними словами про добро України — в дійсності переведив у життя постанови зїзду професорів-обмосковлювачів України з дня 21-25 травня того ж року.

В справі організації українських середніх шкіл в самому Києві за Укр. Центр. Ради було засновано й урухомлено три українських гімназії, які тимчасово були приміщені в будин-

ках московських гімназій. Московських середніх шкіл було в Києві непомірно багато, але після перевороту вони не згоджувалися поділитися своїми приміщеннями з українськими гімназіями і ті мали порозкидані по цілому місті окремі класи: Московські ж середні школи за царату удержувалися коштом українського народу і уряд Скоропадського їх удержував також.

Очевидно, в ділянці середньої школи міністерство освіти далі давало дозволи на відкривання українських середніх шкіл і додамо — не дати їх не могло і не потребувало. Відкривання нових українських шкіл з одного боку звільняло московські середні школи від тих нечисленних учителів-українців, які в них працювали ще за часів царату, це б то від елементу москалям там небажаного, а з другого ті середні школи українські за тих обставин були неспроможні поставити навчання на належному рівні з огляду на брак усього для того потрібного. Вони лише з часом, коли б існувала справді українська і справді суверенна держава, могли стати тим, чим повинні бути, але власне ті кола, які висунули Скоропадського, були певні, що так чи інакше, але їм вдасться поховати українську державу і тому вони лише хотіли зберегти недоторканю московську школу в Україні, **не допустити її зукраїнізовання** й опановання українцями. Школи ж українські вони розчисляли в майбутньому поступово зліквідувати. Але українські широкі маси думали інакше і тому намагалися забезпечити українське наступне покоління своєю рідною школою.

Читач може зорієнтуватися у тому, що властиво ховалося за освітньою політикою Скоропадського, коли пригадає, що на Україні існувало 9 високих шкіл, а саме: 1) Університет св. Володимира в Києві (засн. 1838 р.), в складі чотирьох факультетів, коло 3.000 студентів, Бібліотека 500.000 томів, 2) Харківський університет (засн. 1804 р.) чотири факультети, ряд природничо-наукових і медичних інститутів, коло 3300 студентів і бібліотека 260.000 томів. 3) Новоросійський університет в Одесі (засн. 1865 року), ті ж факультети, 2000 студентів і бібліотека понад 280.000 томів. При тих трьох університетах — численні ляборатої, музеї і т. п. Решта високих шкіл (7 високих шкіл) мали бібліотеки, не так добре поставлені лябораторії і т. п. Таким чином всі ці bastiони московської культури і денаціоналізації згідно з політикою уряду Скоропадського

мали далі удержуватися українським коштом і виховувати молодь на запеклих ворогів українського народу. Численні московські середні школи Києва добре організовані, з бібліотеками й фізичними кабінетами, як і густа мережа середніх московських шкіл по цілій Україні забезпечували доплив студентів.

Відмовившись від українізації всіх цих шкіл з одночасним їх удержуванням на кошт української держави, уряд Скоропадського забезпечував на десятки років супремачію московської культури на Україні. Загнані до будинків Кадетського корпусу і до Кам'янця-Подільського два новозасновані українські університети не могли протиставитися всім тим високим школам.

Уряд Скоропадського в своєму бюджеті призначив на удержання цих двох університетів 1.845.000 карб., а на удержання існуючої на папері "армії" (був "командний склад" восьми корпусів, але не було вояків) було призначено 173.000.000 карб.

Те, що університетові дана була велика площа землі (понад 26 десятин і 21 будинок на тій площі), за тих обставин не могло заступити тих величезних втрат, які були наслідком унеможливлення користування всім належним університетові св. Володимира. Так в порожніх будинках на непотрібній для навчання землі, мало провадитися навчання факультетів Фізико-Математичного, Медичного, Історико-філологічного! Така була доля Українського Народнього Університету, урухомленого ще за У. Ц. Ради, який пляновано злити з університетом св. Володимира, і ступнево зукраїнізувавши останній, зліквідувати цитаделю московської культури на Україні й вернути народові нашому те, що було його ж коштом збудоване.

Рівно ж ще за У. Ц. Ради розпочато було кроки що-до відкриття в Кам'янці Подільському **Філії** Укр. Народнього Університету і на цю ціль було зібрано коло одного мільйона карб. На жаль, офіціоз "Відродження" не подав докладніше про те, хто його дав, і тому можна припускати, що мова про той самий мільйон, що його зобов'язалася дати кам'янець-подільська управа в пяти рівних річних ратах. Та ж управа дала в розпорядження університету шкільні будинки і 100 десятин землі. Але були й інші пожертви. Місцеві жиди обіцяли зібрати 100.000 карб., поляки — 50.000 карб. Кам'янецька Повітова Управа рівно ж асигнувала 100.000 карб. (Ці дані подаємо за

"Нашою Культурою" з 1935 року). Всі згадані жертводавці не мали нічого спільного з колами, які висунули Скоропадського. В. Приходько писав: "...Сам гетьман Скоропадський поставився до ідеї заснування Кам'янецького Університету прихильно, **але наразі, ніяких грошей на цю справу не було.** Звичайно, міністерство теоретично ухвалило на цю справу певне асигнування, — скільки саме, — не пригадую, але ця ухвала мала перейти ще дуже довгу низку інстанцій". ("Наша Культура" за 1935 рік, стор. 441).

Зорганізована в червні 1918 року "Комісія в справі вищих шкіл і наукових інституцій" під проводом проф. Вернадського властиво переводила в життя ухвали зїзду професорів і вчителів, а **міністр освіти** в уряді Скоропадського **Василенко** писав професору Вернадському, як подавало "Відродження" в липні, в листі, що **не слід** додавати Володимирському університетові рівнобіжні українські катедри, бо **"університет має залишитися російським"**.

Про відношення до української культури може свідчити також розмір уділеної урядом Скоропадського допомоги "Молодому Театрові". Він одержав одноразову державну допомогу в сумі 10.000 карб. Щоб собі приблизно уявити їх вартість, подаємо, що видана тоді книжечка на 70 стор. (Д. Дорошенко: "П. Куліш, його життя і літературно-громадська діяльність") коштувала 1 карб. 25 коп. Отже це була сума не більша за яких 8 тисяч доларів 1965 року. **В той же час** Скоропадський видавав великі суми на організацію в Києві різних московських "армій" зі старшин, а московському військовому "Центру" у Пскові переслав 3 мільйони карбованців. "Добрармія" — одержала від нього ж 10 мільйонів карбованців.

Враховуючи сказане об'єктивний дослідник мусить ствердити, що як відкриття університету (Кам'янецького, бо перетворення Укр. Нар. Університету на Держ. Укр. Університет — фактично зводилося до його усунення поза межі Києва й утруднення навчання в ньому), так і відкривання середніх шкіл, які далі засновувалися, не можна вписувати на додатній рахунок Скоропадському.

Те, що робилося в ділянці освіти було виявом **стихійного** потягу до відновлення власного життя цілого українського народу, який збудився зі сну й з силою інерції вибивався вгору. Власне тому пізніше, коли Україну знова окупували по дов-

гій боротьбі московські червоні війська, окупанти, щоб той стихійний рух не обернувся проти них, постаралися опанувати його й **скерувати у невластиве річище**, викрививши і спотворивши, але цілком спинити його не могли навіть терором.

Наші автономісти, нарівні з самостійниками, самі брали участь у тому русі і вони ж продовжували й після перевороту працювати в тому ж напрямці. Ті ж кола, які висунули Скоропадського — лише толерували його, вдавали, що допомагають, але допомагали в дійсності так, як і автори резолюцій зїзду професорів та вчителів вищих шкіл, яку ми наводили, "підкувалися" про українську освіту.

Тепер люблять, користаючися необізнаністю загалу навіть з найновішою нашою історією, а зокрема — хронологією, приписувати Скоропадському те, чого він не робив. Особливо "гладко" це йде в ділянці освіти, мовляв міністром освіти був "українець Василенко". Ми вже згадували, яким винятковим довірям користувався в московській конституційно-демократичній партії член "всеросійсько" центрального комітету М. Василенко, а партія стояла за "єдиную Росію". Далі наводимо дві цитати з його освідчень, зроблених у пресі, в яких ясно висловлені погляди цього "тоже українця" на українську справу взагалі і освітню зокрема. Він, щиро чи не щиро, — годився на автономію України, але, писав він, "боячися, що Україна така велика і з такою різноманітністю умовин, що вона скидатиметься на сцентралізовану державу... і мене це заставляє схилитися до **територіального** принципу. В будучім федеральнім устрою Росії, я допускаю напр. **відділення Новоросії** (стєпова Україна, узбережжя Чорноо і Озівського моря, Донбас і Бєсарабія. Р. М.) **в окрему область**". (Зі статті публікованої в 1917 році).

А тепер уривок зі статті його про освітні справи з 1918 року, передрукованої "Вістником Союзу Визволення України" в тому ж році в ч. 174 (ст. 693) в звязку з призначенням його міністром освіти. Він писав: "На мою думку українські школи слід **запроваджувати вміру назріваючої потреби, не зачіпаючи вже існуючих російських шкіл**, тому, що російська культура така сильна на Україні й потреба навчання в російській мові така очевидна, що в дану хвилину така штучна українізація школи була б в великій мірі культурним насильством... Я настоюю також на основуванні **окремих гімназій, а не україн-**

ських паралельних відділів у російських гімназіях... Українські школи повинні будуватися наново, а не на руїнах російської школи.” (Там же).

Кожний, хто знайомий з освітньою справою, зрозуміє, що тут за "невинними" словами криється стремління забезпечити московські інтереси і унеможливити розвиток українського шкільництва. З них випливає, що має зберігатися будований українським коштом майже дві сотні літ апарат для дальшого обмосковлення України, буде удержуватися він коштом "української" держави Скоропадського, буде мати до своєї диспозиції добрі будинки, лябораторії, фізичні кабінети, шкільні бібліотеки і т. д. А українські гімназії, навіть у самій столиці, не мали даху над головою, кляси були розкидані по цілому місті, а громадянство мусіло заснувати "Комітет для підшукування помешкань" і "Комітет для збирання коштів на мешканевий фонд". Московські школи все мали від держави. В таких умовах ясно, що українська школа не могла б конкурувати з московською, а вихованці українських шкіл "пасли б задніх!" Коли ж ще пригадати собі, що сенат обстоював домагання визнати урядово московську мову — державною, а "Союз Хлебоборов-Собственніков", який "обрав" Скоропадського, подав у серпні 1918 року міністрові внутрішніх справ т. зв. "Записку о русском языке", в якій домагався "атмененія введеннаво революціонним правительством галиційско-латінскаво языка, некультурнаво і чуждаво Украйне", то стане ясным, до чого прямував М. Василенко і уряд Скоропадського. Всі наведені міркування Василенка йшли по лінії директив (постанов) Зїзду "Професоров і учітелей висших государственных і частных школ", який відбувався у днях 21-25 травня 1918 року.

Не згадали ми ще великого розцвіту видавничої справи, а також зросту української преси. На розрості українських видавництв переворот майже не відбився, а прихід німців уможливив перенесення друку частини підручників, шкільних мап і т. п. закордон до Відня й Німеччини, яких друкарні не були доведені війною з Центральними Державами, революцією, а потім московською навалою до такого оплаканого стану, в якому були в Україні.

До революції виходило на Україні українських книжок дуже мало: коло 300 назв річно. За рік революції, незважаючи на страйки, повстання московсько-жидівські, навалу москов-

ську і т. п., вийшло на Україні понад 1000 назв, а запотребовання на українські книжки в багато разів перевищувало подачу.

По приході німців в Києві 31 березня відбулася нарада представників українських видавництв (було присутніх 29 представників), на якій обрано було комісію для доручення уряду меморіялу в справі літературної конвенції, до якої ввійшли: Черкасенко, Отамановський, Біський, Хомик і Маєвський.*)

Згодом перенесли де-які видавництва друк двох третин, а то і більше, своїх видань закордон.

Чи не першим це зробило самостійницьке видавництво "Вернигора", директор якого д-р Павло Кашинський був скерований до Відня, щоб у першу чергу зорганізувати там видання українських підручників, без яких українізація шкіл не могла правильно відбуватися. Тимчасом друкування їх в Україні натрапляло на величезні труднощі, не лише з огляду на брак паперу, але й на жалюгідний стан багатьох друкарень, як також на вороже наставлення як власників друкарень, так і здебільшого московсько-жидівської їх обслуги. В таких умовах та ще при свідомому саботованню, друк кожної книжки тягнувся тричі довше, аніж за нормальних умов.

Д-р П. Кашинський виконав своє завдання дуже добре і Шкільна Секція в-ва "Вернигора" видала багато підручників, де-які навіть з кольоровими ілюстраціями.

Для того, щоб розміри й розмах видавництва був кожному ясным, а наше твердження мало конкретний характер, подаємо тут назви виданих "Вернигорою" шкільних підручників.

Для нижчої школи були видані: Проф. С. Рудницький: "Початкова географія", Д-р І. Крип'якевич: "Історія України" (нею користаються в укр. школах С.Ш.А. і Канади по зробленню деяких змін ще й тепер), А. Хомик: "Коротка географія України" ч. 1 і його ж — ч. 2, Д-р І. Раковський: "Підручник природознавства", Геращенко: "Молитовник", Стеценко: "Наука нотного співу", К. Стеценко "Шкільний співанник" ч. 1, част. 2 (на два голоси), ч. 3 (на три-чотири голоси), О. Кошиць: "Патріотичний співанник".

Вища-початкова школа (кляса 4, 5, 6, 7): Хомик: "Загальна географія" ч. 1, Е. Богач: "Загальна географія" ч. 2 (позаєвропейські країни), А. Хомик: "Загальна географія" ч. 4 (гео-

*) За винятком Черкасенка всі самостійники, хоча не всі братчики.

графія України), Шіндлер: "Фізика", Шерстюк: "Українська грамати́ка" ч. 1 і ч. 2, Доц. Кравчук: "Курс геометрії", Калішевський: "Грамати́ка латинської мови", А. Крушельницький: "Читанка" кн. 1, його ж — кн. 2, його ж — кн. 3 і його ж — кн. 4, Д-р І. Крип'якевич: "Конспект української історії".

Названі підручники були друковані в кількості від 200.000 до 50.000 примірників (в залежності від змісту). Поза тим для дітей і молоді були видані дуже гарно ілюстровані казочки (окремі книжечки), а також такі відомі автори, як Кіплінг ("Книга джунглів"), або Ж. Верн ("Навколо землі у 80 день") та "Пригоди Робінзона".

Особливо ж заслуговує на увагу видання в українській мові великих шкільних мап, які були виконані на "слоновому" папері. Видані були: Мапа півкуль (розм. 145 x 125 см.), Шкільна мапа Європи (145 x 114 см.), Шкільна мапа Азії (145 x 114); Шкільна мапа Америки (145 x 114), Шкільна мапа Австралії та Океанії (115 x 75 см.), Шкільна мапа України (115 x 75 см.) і Велика шкільна мапа України (160 x 240).

Але, на жаль, з огляду на політичні події на Україні, велика частина видрукованих закордоном книжок ніколи не була привезена на Україну. Про де-які видання не знали навіть ті, хто повинен би був про це знати на Західній Україні. Так напр. дуже мало хто знає, а ще менше таких, які бачили хоч би видані "Вернигорою" великі кольорові шкільні мапи. Проф. Кубі́йович в Кракові, коли йому пропонував один з "братчиків", щоб т. зв. "Краківське В-во" спроварило з Відня для шкіл ті мапи, — заявив, що таких мап не існує. Тоді той член "Б. С." спроварив ті мапи і приватною дорогою, а не через організацію, пустив їх у школи Холмщини й Підлясся по дуже низьких цінах.

Треба було великої любови до українського народу, великої енергії й запалу, щоб у тих умовах у такому короткому часі знайти авторів, спонукати їх до складення підручників, мап, атласів і т. д. і все те оформити, прокоректувати і у Відні видати.

Д-р П. Кашинський не мав при собі ані "штабу" досвідчених помішників, які б займалися від літ видавничою справою, ні канцелярій, ні навіть великих капіталів, але мав енергію і пристрасне бажання виконати своє завдання.

Самозрозуміло, що дальші видавничі пляни не могли бути

здійснені. Частина цих книжок була перекинута на Україну в 1920 році (пара вагонів) братчиками, які використали момент московського "рейду" на Варшаву та їхньої поразки, dokonаної завдяки відвазі українських дивізій, щоб ті вагони, забезпечені документами Народнього Комісаріату Освіти,*) привезти аж на Київщину, залишаючи по дорозі наскоро спаксовані пачки сільським школам вздовж шляху Рівно-Київ, а потім на півдні Київщини.

Трохи пізніше вийшли з друку, видані видавництвом "Вернигоро", Крушельницького "Читанки" для першої і другої класи гімназії, ілюстровані казки для дітей і т. п. Рівно ж якийсь час продовжували свою діяльність в-во "Дзвін", яке видало три дуже добре опрацьовані читанки Черкасенка для народньої школи, які під багатьма оглядами кращі за читанки видавані тепер у С.Ш.П.А., і "Катеринославське В-во". Названі видавництва, засновані в Україні, слідом за "Вернигорою" перенесли свою діяльність до Відня, або до Ляйпцігу.

Але в цій величезній праці на користь українського народу та його культури на видавничому відтинку ми не бачимо участі прихильників Скоропадського. Як самостійники так і автономісти з числа прихильників У. Ц. Ради потворили видавництва і видали дуже багато книжок українською мовою і ці книжки проречисто свідчать про те, кому справді була близька і дорога українська культура.

Закінчуючи цей коротенький огляд розвитку української культури за доби Укр. Центральної Ради, ще раз підкреслюємо фрагментаричність цього огляду, а також нагадуємо, що то були часи шалено-бурхливого політичного життя, в якому всі брали участь, і що на культурну діяльність лишилося тоді надто мало часу.

Однак цей огляд і в такому вигляді дасть можливість відтворити **правдивий** образ бурхливого розвитку української культури за доби Укр. Центр. Ради, що є тим більш конечним, що під впливом енергійної, але далекої від правди пропаганди прихильників Скоропадського на еміграції, люди нічим не пов'язані з даним угрупованням, почали приписувати Скоропад-

*) Самозрозуміло, комісар нар. освіти УССР не знав про які книжки була мова у тих паперах.

ському цілий ряд "заслуг", які йому зовсім не належать, а в тому числі й на культурному фронті.

Тимчасом до всіх тверджень цієї групи слід ставитися з великою обережністю, бо коли їх "засадниче" твердження є звичайнісінькими вигадками, то що вже казати про менш важливі. Щоб це речення наше не здалося комусь неузасадненим, нагадуємо: 1) всі чолові ідеологи т. зв. гетьманців (В. Липинський, брати Шемети, Д. Дорошенко і т. д.) за часів перевороту не тільки не мали нічого спільного з ним, але й остільки не користувалися довірям, що їм заборонили німці відкрити скликаний ними зїзд. 2) Скоропадського і його політику вони розцінювали **тоді**, коли всі її бачили і коли не можна її було приховати, так як і ми в цій праці, і тому під двома історичними документами (Меморандум Укр. Нац. Державного Союзу і "Звернення до німецького народу", які є видруковані і в праці Д. Дорошенка) є їхні підписи, і 3) у жовтні 1918 р. міністерство Скоропадського заборонило названим людям і їх організації скликати зїзд і дозвіл на нього вдалося їм дістати наслідком попередніх закулісових "торгів" з великим трудом, а з цього видно, що і по 6 місяцях урядування Скоропадського — вони розцінювали його діяльність як шкідливу, а московські кола, від яких залежав Скоропадський, їм не довіряли, як **українській** партії, хоча ніхто їх не підозрював ані в соціалістичних симпатіях, ані в завеликому демократизмі і 4) твердження, що Скоропадський "будував українську державу", а не підготовлював реставрацію московської, є вигадкою далеко пізнішої дати, вигадкою еміграційною, яка є в разячій суперечності з названими документами, обчисленою на "слабкість людської пам'яті" і опертої на жонглювання назвами.

Наведене цілком узасаднює наше твердження і змушує бути обережним з писаннями і цього угруповання. Рішають **дати**, мова чисел, а надто коли відомості **всі** взяті з **тодішньої** преси.

ПІСЛЯСЛОВО

Серед нашої освіченої верстви дуже поширений погляд, що в історичних працях "треба уникати критики", бо мовляв, наступне покоління читаючи, буде соромитися свого народу, буде думати, що серед нього не було борців за краще завтра і т. п. і т. п.

Люди, що таке говорять, очевидячки самі, не бажаючи завдати собі труду і поважно про причини і наслідки думати, чомусь певні, що й діти чи внуки їхні також не завдаватимуть собі такого труду. Але той, хто справді є вартісною одиницею і хто боліє долею свого народу, бачучи, в якому стані той нарід знаходиться, обов'язково схоче знати причину того і не задовольниться казочкою про "лихих сусідів", або про "брак природних границь", бо знатиме з всесвітньої історії, що "лихих сусідів" мають усі народи, бо від тисячоліть панує на світі боротьба між народами і від тисячоліть "кордони" визначаються "мечем". З тої ж історії знає він, що не за сучасної техніки, лише в давнину такі солідні "природні границі", як Пірінеї і Альпи, не перешкодили стати Ганнібалеві (навіть з кількома слонами!)... перед брамами Риму і що Рим оборонили не "природні границі", тільки мужність і завзяття римлян, які трупом своїх армій, що їх нищив Ганнібаль одну по одній, встигали йому шлях, знесилювали його і так врятували Рим. Знаємо рівнож, що однакові цілком "природні кордони" відділяли Рим від Картагени і Картагену від Риму. Отже не в кордонах лежала причина, чому Рим заорав і місце, де стояла Картагена, а не навпаки. Коротко: і поразки і перемоги мають завжди свої причини. Ті причини треба щоб знав нащадок, особливо ж це важливим є в тому випадку, коли ті причини **надалі існують**, не є усунуті і можуть принести нам **знова** поразку!

Коли ми є на еміграції, коли мільйони українців вигубили москалі голодом, а ціла історія Європи покотилася тим шляхом, який дав змогу москалям розпоряджатися і в Берліні і

в Відні, — то це все було власне наслідком тільки тої **основної** причини, про яку мова в цій праці, яка до того призвела в 1917 році і може призвести ще раз:

Щож було тою причиною?

Уважний читач, перечитавши все, тут написане, проаналізувавши подані факти і поміркувавши, — мусить прийти до єдиного правильного висновку: не може відновити держави предків той, хто не розуміє значіння державности, не цінить її, більше того — **не хоче її**.

Всі наші автономісти (від лівих до правих) уважали власну державу річчю цілковито зайвою, уважали непотрібною власну армію і тому, що не розуміли цілковито причин кількавікової боротьби українського і московського народів, не розуміли, пощо Україна потрібна Московщині — не розуміли цілого ряду чинників з тим повязаних. І власне тому могли вони **чотири місяці по вимушеному проголошенню самостійности**, в постановах партійного зїзду ствердити: "партія... виходила з того погляду, що **найреальнішим і найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією**", і шойно **чотири місяці по проголошенню самостійности** змінити відповідний пункт свого програму, **визнаючи** доконаний факт.

Подібно зробила як найчисленніше заступлена в У. Ц. Раді партія укр. соц.-революціонерів, так і наступна по ній партія укр. соц.-демократів, виключаючи тим усяку можливість роблення припущень про те, що вони потихеньку прямували до тої мети. Всі вони мали погляд, що "найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією".

Ось в цьому безглуздому "поглядові" і є "причина причин" всього, що потім сталося! А цей "погляд", як знаємо, в цілому ряді книжок ширив і намагався прищепити (і — прищепив!) М. Драгоманов. Цей погляд zdeформував основну лінію великої праці М. Грушевського ("Історія України-Руси"), в якій він в догоду цій ідеї промовчував одні факти, неправильно наświetлював інші та робив цілком неправильні політичні висновки. Його стаття в справі "раціонального укладу історії східного словянства" не дає в дійсности **української** схеми історії східної Європи, лише вносить у звичайну, вироблену москалями схему історії "східного словянства" (етнічної фікції) поважні **корективи**. (Див. "Додатки" ч. 7 і 8).

Серед апографів до першого тому цієї праці ми дали слова

Емерсона: "Кожна революція була спочатку ідеєю в голові одної людини". Там, де не було ясно сформульованої **виразної** ідеї відновлення української держави, — там не могла виникнути й така держава.

Таке величезне значіння всякої "ідеї", яку виписують на своїх прапорах провідні верстви того чи іншого народу, змушує нас поставити питання: чи нині вже усвідомлена, трагічна в своїх наслідках, помилка?

Чи нині вже цілком похована думка, що "найреальнішим і найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією"?

На жаль, все вказує на те, що та думка живе далі, лише в трохі змінених формах. На це вказує постійна поява в пресі статей, що захвалюють ідеологію т. зв. кирило-методієвців, на це вказує дальше роблення з Шевченка кирило-методієвця (і мало не ідеолога кирило-методієвців), на це вказує поява збірників присвячених М. Драгоманову,^{*}) на це вказує поява перекладу "Історії Русов". На вперту і послідовну працю в напрямі дальшого ширення й поглиблення помилок антинаукового і в істоті речі — антиукраїнського світогляду, що його ми умовно зовемо "драгоманівським", вказує рівно ж прищеплювання молоді помилкових поглядів на наше минуле шляхом видавання підручників історії, в яких свідомо замовчується всі факти, які свідчать про майже тисячолітню боротьбу українського народу з московським, в яких усупереч твердженням не тільки взагалі чужинецьких, але навіть і де-яких московських учених робиться московський нарід — народом слов'янським,^{*}) наших предків робиться частиною того вигаданого "східньо-слов'янського" племені, яка, мовляв, виділилася щойно в XIV віці, а патріотами лише тих гетьманів, які були московськими маріонетками і т. д. До таких публікацій, якими еміграція добровільно ширить погляди і вигадки то-тожні з ширеними окупантами, належать "Історія України" мітичного "І. Холмського", публікації Полонської-Василенко,

^{*}) Окупанти, розуміючи також, яку роль відіграли писання Драгоманова, улекшуючи їм підбій України, почали рівно ж видавати праці, в яких захвалюється його писання (напр. Заславський: "М. Драгоманов", 1964 р.).

^{*}) Див. "Додаток ч. 10."

Оглобліна, редагована фактично Шевельовим "Енци. Українознавства" і багато інших.

Під назвою "державницьких" ширяться публікації людей, які були справді "державниками", лише — "російськими", і так підступно шириться те ж москвофільство. Навіть у красному письменстві популяризується таких московських маріонеток, як хоч би К. Розумовський. І ні те, що Т. Шевченко з огидою згадував, "як Кирило з старшинами... у цариці, мов собаки, патинки лизали", ані те, що його нащадки, що працюють тепер в Австрії, подають себе за москалів, не спинило від ідеалізації його. На цю ж регенерацію москвофільства вказує й те, що — наче б то українська — "наукова" установа видає працю, в якій захвалюється як українських патріотів дрібніших кареровичів і зрадників, які творили московську культуру, витягаючи їхні прізвища з "Больш. Сов. Енциклопедії". На це ж бажання поглибити москвофільство навіть у комунофільській формі вказує пущення в обіг легенди про якийсь "ренесанс 20-их років" і про це ж свідчить не лише поява таких брошур як "Вивід прав України", тенденційно уложеної і фальшиво скомпонованої, а і "культурне єднання" з московськими приплентачами.

Не про що ж інше свідчить і свого роду "культ" тих "драгоманівців", що во ім'я його москвофільської доктрини по жертвували волею рідного народу.

На це ж вказує й інше явище. Ми вже в першому томі наводили слова одного з визначних братчиків, який пишучи про часи з перед першої світової війни, сказав про автономістів: "О, як вони ненавиділи нас!", цеб то — самостійників. Навіть автономісти ріжних соціально-політичних переконань при зустрічі з самостійником моментально творили "спільний фронт" проти нього.

Нині **формально** і автономісти подають себе за самостійників, але в дійсності, незважаючи на це, вони відразу пізнають один одного "нюхом", так як каже українська народня приказка: "чорт біса витягне й з ліса", а німці в такому випадку кажуть: "Zwei Seelen finden sich".

Той, хто уважно придивляється до політичного й культурного життя еміграції, не може не помітити, що старі автономісти чудово порозуміваються з новим типом автономіста, вихованим московськими большевиками, і спільними силами

створили (або захопили в свої руки вже існуючі) ряд організацій і використовують всі можливості, щоб не допустити самостійників до будь-якого впливу. Про діяльність самостійників у 1917-1918 році "історії" автономістів і "енциклопедичні" видання мовчать, а коли мовчати неможливо — ширять про них вигадки. До писань і праць самостійників на еміграції — стосується та ж тактика — замовчування. Може самостійник написати дві чи три наукові праці — але про них ані преса, ані журнали чи книжки автономістів — не згадають. Але вистарчить автономістові написати дві-три статті по 20-30 сторінок і в них переказати відомі давно речі — він зараз же потрапляє до преси і про нього вже пишуть як про "нашого відомого вченого".

Таке явище рівнож свідчить, що автономізм живе далі, хоча й не говориться про те голосно, а навіть де-коли заперечується. Та хто має очі, щоб бачити, — знає, що то "той же Савка — тільки в других санках".

Тут не зашкодить нагадати, що коли перший президент третьої французької республіки — Тьер запитав Бісмарка під час мирових переговорів, маючи на увазі, що уряд, якому оголосила Німеччина війну, вже не існувало, з ким властиво бореться Німеччина — почув відповідь: "з Людовиком XIV". Тимчасом, як знаємо, тоді вже минуло понад 156 років від смерти "короля-сонця".

Цю пригадку слід мати на увазі людям, які думають, що нині вже "автономістів" нема і тому, мовляв, розглядати ті справи "не на часі".

Може хтось подумає, прочитавши про звязок подій на Україні з теперішньою долею Європи, що то наївне перебільшення, коли ми робимо **також** і наших автономістів відповідальними за цілий ряд подій міжнародного масштабу, які прийшли по 1917 році, але ми мусимо нагадати, що для того, щоб важкий віз, що котився з гори, звернув з правильного шляху, може вистарчити не дуже вже великий камінь, що трапив під колесо.

Наслідки подій 1917 року (бодай для України) всім відомі і було досить часу, щоб проаналізувати ті події і знайти причину.

Чому ж того не зробили?

Тільки наслідком кольосальної інертності думки загалу,

який **волів бездумно**, не обтяжуючи працею свій мозок, хвалити далі тих, хто стояв у ті трагічні роки "на чолі", тих, що хвалили один одного, про кого писала і пише наша преса "з нагоди" і т. п., аніж завдавати собі труда і братися до "переоцінки".

А тим часом є **конечним її зробити**, бо ж без тої переоцінки все наново впливатимуть в ріжній формі думки про те, що може ж і нині "найреальнішим і найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією!"

При чому не слід забувати, що окупанти зробили й роблять усе можливе, щоб власне така думка стала органічною частиною свідомости всього наступного покоління на Україні, навіть того, яке має в глибині серця зненависть до окупантів.

Коли сучасний "хвильовист", чи взагалі "хворий на буржуазний націоналізм", "громадянин У.С.С.Р." думає, що все лихо в "большевицькому режимі", то він в істоті речі нічим не ріжниться від свого діда, який думав (навчений Драгомановим), що все лихо в "централізмі царського ладу" та "абсолютизмі".

Власне ця праця показує наочно, до яких жахливих наслідків доводить така безглузда думка. Такий погляд літами, систематично і пляново вщеплювався тепер нашому народові на рідних землях, де цензура окупантів унеможлиблює зясування помилокости такої думки за допомогою друкованого слова і тому його приймають за правильний. Але коли настане зміна і цензура зникне, чи є чим повалити всі вигадки?

Еміграція, знаючи це, повинна була б усі свої зусилля скерувати до того, щоб у ряді праць тут виданих зясувати всю помилковість власне цієї думки, щоб показати наочно в ряді солідних праць, що **вільний розвиток українського народу можливий лише по розірванню всякого звязку з московським народом і конечність зрвання того звязку незалежно від того, хто і як керуватиме московською державою.**

Тимчасом власне цього, що **єдине виправдувало б емігранта на чужину**, — еміграція не зробила!

Правдивий опис подій з 1917 року має на меті не лише виявлення справжніх причин катастрофічного закінчення визвольних змагань, не лише має **остерегти** перед іншими згубними ідеями ширеними поруч з основною згубною думкою нами вказаною, але й допомогти справедливо і правильно

оцінити, як вчинки тих, хто тим чи іншим способом, діставшись до офіційного "проводу", штовхав на манівці наш нарід, так і тих, хто не діставшись до нього, закликав йти правильним шляхом, сам ішов ним, не шкодуючи власного життя, і змусив тих "провідників", що йшли манівцями, наблизитися до того правильного шляху.

Звичайно, помилки робили як автономісти, так і самостійники, але треба розрізняти помилки, так би мовити, "тактичного характеру" і помилки засадничі, помилки, що всі зусилля зводять на нівець. До таких власне належать зацеплюване інтелігенції протягом 250 років москвофільство, віра в доцільність "співпраці" з пануючим народом, засадничий пацифізм і т. п.

Отже, так би мовити, "критика" дій наших діячів за часів У. Ц. Ради є свого роду творчою критикою, є спробою зясувати жахливі помилки, що могли б і в майбутньому спричинити анальогічні наслідки. Інакше кажучи, щоб історія справді могла вчити нащадків, вона мусить не лише показувати приклади гідні наслідування, але й небезпечні помилки, мусить **розповідати правду**, щоб розкрити наші очі, щоб вчинки попереднього покоління, звільнившись від дешевої позолоти, були показані такими, якими вони були, а тим самим були б зясовані причини успіхів і поразок.

Ми свідомі того, що досягнути це не легко, бо ми вже встигли звикнути до всіх вигадок, які ширилися від 1917 року почавши, власне автономістами, які не лише, використавши українську любов до "об'єднання", до єдності, підступно зліквідували першу У. Ц. Раду, а потім на партійному зїзді, якого оголосили "національним конгресом", захопили владу шляхом "перевиборів", але й одержали змогу вже на еміграції за державні греші "обробляти" громадську думку.

Один з чоловіків автономістів, говорючи у своїй статті про різні вигадки і наскрізь неправильну "аргументацію" прихильників ідеї "єднання рускаво народа", писав: "Всіма сими парадоксами й потягненнями, **повторюваними так довго, що їм справді почали вірити** ті, котрі їх повторювали, замазувано, масковано, заслонювано правду і її могли не добачати "засліплені й оглушені тими фальшивими, століттями повторюваними фразами". (М. Грушевський: "На порозі нової України", 1918 р., Київ.)

Вигадки й недокладності про визвольні змагання 1917-1918 року вправді **повторювані були** не "століттями", а тільки одне півстоліття, але й цього вистарчило, щоб їм **почали вірити**. Більшість не заглиблювалася в аналізу тверджень, не перевіряла їх правильности, але на різних академіях, підчас всіляких ювілеїв і т. п. чула ті твердження не раз і не два, знаходила їх у публікаціях Винниченка, Христюка, Ковалевського та інших осіб, які власне довели Україну до катастрофи і потім затирали "сліди", перекидаючи одночасно відповідальність за наслідки своєї діяльності на український нарід. І так та більшість несвідомо засвоїла те все, як правду.

Ті ж, що не були "при кермі" — не мали до диспозиції ні власних, ні державних грошей і тому не мали змоги видавати праці, в яких би публікувалася "немила" автономістам правда.

Нині, людей, що не охочі думати й доходити правди, ті ж прихильні автономістам кола переконують, що навіть коли те, в що почав загал вірити, є неправдою — то і тоді наче б то треба ті вигадки ширити далі з таких причин: 1) "з чим ми лишимося, коли будемо все самі валити?" і 2) "що будуть думати про наш нарід, коли довідаються, яких провідників він поставив на чолі визвольної боротьби?"

Обидва "переконуючі" аргументи знова ж обчислені на небажання завдати собі труда ані думанням, ані вивченням справи.

Коли до Різдва Христового старозавітні пророки й мученики відмовлялися поклонятися поганським богам і твердили, що то не є жодні боги, то і їм відповідали, що вони "не мають нічого святого", бо "валять" **всіх** "богів". Для тих, хто так казав, "богами" були лише ті "боги", яких вони знали і звикли шанувати.

Коли прийшов Ісус Христос, то хоча він не заперечував ані "Старого Заповіту", ані не вчив не шанувати пророків, — йому все пробували закинути "антирелігійну" діяльність, непошановання Бога і пророків. Такий спосіб поборювання **невигідної правди** є найлегший, вимагає найменшого труда і тому найкраще впливає на маси.

Але поставмо собі питання: Чому ми маємо шанувати як одного з творців української держави В. Винниченка, а не напр. Міхновського? Чому П. Христюка, а не хоч би О. Степаненка? Чому С. Петлюру маємо робити організатором війська, а не хоч би Болбочана? Чому маємо ставити на педестал

Ісаака Мазепу, чи М. Ковалевського, а не В. Білинського чи Луценка?*) Чому не віддається належного Донцову чи В. Отамановському?

Те, що Винниченко серед частини студіюючої молоді й автономістів здобув популярність як письменник, те, що П. Христюк належав до партії, що за допомогою демагогії захопила вплив, та що написав пізніше винятково тенденційну працю про "Українську Революцію", в якій пропагує помилкову ідею, — не дає їм жодного права на "славословія" за шкідливу діяльність підчас визвольної боротьби і не дає їм права на признання за створення тої держави, яка створилася без їх волі. Ісаак Мазепа і М. Ковалевський — були міністрами, але міністром був і В. Білинський! Ісаак Мазепа написав на еміграції кілька шкідливих книжок, а М. Ковалевський — далекі від правди спомини. В. Білинський не написав на еміграції нічого, бо замість іти на еміграцію, вирішив іти на ворога разом з тисячкою патріотів і вмерти смертю героя з воєнками тої армії, до якої і він належав.*)

С. Петлюра був добрим перекладачем ("Жиди" Чірікова, Байкова: "Підготовка народу та військ до захисту Батьківщини", Камянець Подільський, 1919 р.) і не поганим публіцистом — хоча пропагував помилкові речі, але це не дає йому найменших переваг перед Болбочаном в характері організатора армії та вождя.

Ми не хочемо відбирати М. Грушевському його заслуг в ділянці української історії та історії української літератури, бо незалежно від напрямку він виконав велику працю, нагромадивши і усистематизувавши величезну кількість матеріалу у своїй 10-томовій "Історії України - Руси" та в кількатомовій "Історії української літератури". Його дві "всесвітні історії" (одна — підручник для вищих початкових шкіл в двох частинах, а друга — праця обчислена на широке коло читачів у кількох книжках, з яких вийшло сім), популярна "Історія України" в одному томі і т. п., все те є вкладом в українську науку, але

*) Д-р Луценка — члена У. Ц. Ради, визначного самостійника, так ненавиділи наші автономісти, що йому, як пише С. Шелухин, довелося боротися за Україну як звичайному солдатіві і "в одному з боїв цю вже стару людину покслюли в груди й живіт, як решето."

*) Під Базаром.

Його публіцистична діяльність і його політична діяльність під час визвольних змагань — заслуговує все ж на осуд. Словом, ми є тої думки, що визвольні змагання висунули дуже багато визначних патріотів відданих справі, стільки діячів, які краще бачили, кудю йти, аніж ті, що хочуть з себе робити те, чим не були, і що во ім'я справедливості та во ім'я наукової правди належить їм та похвала, на яку вони заслужили. Пора перестати приписувати ряд осягнень тих людей, які то справді dokonали, людям, що лише намагалися знищити ті осягнення.

Нехай уважний читач подумає, чи взагалі б було створене будь-яке українське військо і чи взагалі була б висунута ідея самостійності України, коли б не фанатична, завзята боротьба жменьки "братчиків", які намагалися використати всі шляхи, всі можливості і нагоди для здійснення ідеї відновлення держави предків і для створення української армії? Вони не дбали про здобуття "популярності", вони всюди жертвували для ідеї не лише життя, а й своє добре ім'я (пригадаймо тих, що з наказу Б. С. зробилися "комуністами" (або "гетьманцями") і вони не плянували аж до початку 1918 року захопити владу (хоча це було їх помилкою).

Отже ця праця має допомогти нам також **віддати належне справжнім борцям за державність нашу**, яких велике число віддало своє життя за цю велику ідею. До них же слід зачислити і тих звичайних вояків, які не встані були критично ставитися до влади автономістів, а боролися і гинули таки за ідею самостійності України.

Чи ж не є нашим обов'язком віддати шану тому, кому вона по праву належить?

Другий же "аргумент" ще більш неузасаднений, бо по перше: всесвітня історія дає нам досить доказів, що немає народу, який в тій чи іншій хвилині свого життя не піддався б впливові спритних демагогів.

У першому томі цієї праці ми зясували, наслідком яких причин серед інтелігенції нашої мали числову перевагу автономісти, зясували їхній спосіб думання і до того лише слід додати, що за винятком малої жменьки **тодішніх** прихильників Скоропадського — вся решта наших автономістів була демократами і належачи ще до революції до ріжних демократичних чи соціалістичних організацій, вона мала вже вправу в опановуванню зборів, в захоплюванню впливу на перебіг виборів і т. п. Натомісць більшість самостійників належала до таємних,

добре законспірованих організацій, які не були і бути не могли по своєму устрою демократичними, а тому й не мали жодної практики в техніці опановування зборів і т. п.

Сказане улегшило автономістам захоплення в підступний спосіб спочатку впливів, а потім і влади, що й було описане нами в першому томі.

Таким чином той безперечний факт, що в критичну хвилину провід захопили люди, які не були сотворені для здійснення тих завдань, які перед нашим народом висунула історія, тільки були добрими кооператорами, просвітянами, сільськими вчителями, — не уймає чести українському народові, бо ж це сталося по 200 роках національної неволі.

Справдилось лише те, що писав Шевченко (обсервуючи все, що діялося довкола нього і прочуваючи появу в майбутньому всіляких "драгоманових"): "присплять лукаві"... і "лукаві" — "приспали". А тоді Україну "окрадену" зі справді **української** інтелігенції, з мозку народного, "збудив" грім чужої революції... Збудив, але не цілком. Україна, а властиво її автономістичний "провід", дрімав далі, снів рожеві сни про "федерацію", про "волю" загальнолюдську без власної державности, "вічний мир" без боротьби й армій, про альтруїзм московської "демократії", яка "дасть" усе, чого забажає "народ" і в магічну силу поданих голосів.

І ось власне ця праця показує, як український нарід, всупереч усім заходам тої "верхівки", всупереч її намаганням заколисувати далі нарід пісеньками про шляхетність московської демократії і народу і про "непоінформованість" москалів, як єдину причину "непорозуміння", — збагнув власне за допомогою самостійників істоту справи, почав домагатися проголошення державности, почав озброюватися і почав боротися за відновлення свого суверенітету.

Уважний читач мусів помітити, що ми ніде ані в одному з цих томів не робили жодних закидів українському народові, особливо його селянству, навпаки підкреслювали, що власне він, по 200-літній неволі, в умовах злиднів, браку освіти й гноблення національного і соціального, зберіг свою душу, зберіг вміння думати і зберіг любов до своєї землі й свого минулого, сполучену з почуттям гідности і національної гордості. Більше того! Ми звертали увагу, що власне наче б то його завзяті оборонці, що власне наші соціалісти й народники, по змарнованню неповторного моменту і втечі закордон — власне вони на-

магаються всю відповідальність за власні помилки перекинути на українські народні маси!*)

Нарешті, незважаючи на те, що ми можемо вказати також і самостійникам на доконані ними помилки (хоч би уперте намагання во ім'я "єдності" співпрацювати з колами, які треба було не вагаючися усунути), все ж коли пригадаємо собі ту самопосвяту, з якою вони боролися за відновлення нашої державности (тим більше, що коли б не вони — взагалі не була б висунена ідея відновлення нашої державности і взагалі б не було того війська, яке боролось за Україну), а пригадавши те все, мусимо схилити голову перед ними.

При всій відносній нечисленності організованих самостійників власне вони дали в жертву Батьківщині відсотково найбільше. З числа членів трьох лише відділів (Київського, Чернігівського і Полтавського) віддали життя своє або в бою за Україну, або були закатовані окупантами в їх заплілю — понад 55 відсотків!

Чи хоча одна з партій скерувала свого голову в 1917 році до військової школи, щоб міг боронити Україну, і той в рядах юнацької школи — бився під Крутами? Там же бився і вмер смертю хоробрих другий член центрального органу "Б. С." — Микола Лизогуб. Про В. Білинського — самостійника, що був в одному кабінеті — міністром морських справ, а в другому — внутрішніх і поліг під Базаром — ми вже згадували.

На еміграції опинилися лише ті члени Братства Самостійників, які були вислані для виконання якоїсь важливої функції і то вислані не в момент, коли українська влада готувалася до евакуації, а в ту пору, коли почувала себе більш-менш певною.

Такі ж розділи, як хоч би "Кримська епопея", сповнюють гордістю серце кожного сина України, а опису того походу не знайде читач ані у Винниченка, ані у Христюка, ані в Ісаака Мазепи та інших. Останнім залежить не на правді і не на майбутнім України, тільки на вибіленню самих себе та своїх партійних товаришів, а тому їм надто не вигідно писати про відвагу і військовий хист того, кого вони в партійному інтересі, вбили. Рівно ж не вигідно їм признатися, що від початку само-

*) Ми подавали причини, чому **широкі** маси не виявили своєчасної активності, тільки виявляли її у стихійних повстаннях. Звинили з тому не маси, тільки провід.

стійницькі кола й організації звертали їх увагу на помилковість засадничих їх кроків, тих кроків, яких помилковість нині всім очевидна.

Крім того в цій праці подано багато таких фактів (і то з доказами, що їх неможливо заперечити), про які ніде не було ані згадки. Про них "історія" писана автономістами, зі зрозумілих причин — "мовчала".

Подання цих фактів, врятовання їх від присипання порохом забуття, щоб з них могли скористатися майбутні історики України — було також одним із завдань автора.

Але й на тому не кінець. Автор цієї праці, **публікуючи в 1953 році свою "Історію українського народу"**, як з огляду на те, що "Українське Наук. В-во" не розпоряджало більшими коштами, так і з огляду на характер самої праці, не міг угрунтувати цитатами з документів, листів і часописів з часів визвольної боротьби своїх тверджень, і в багатьох випадках мусів обмежитися до самого їх написання. Тимчасом ці твердження часто дуже ріжнилися від поширених автономістами серед нашого загалу поглядів на ті події.

Отже ця праця **узаasadнює й подає докази слушности тверджень, висловлених в "Історії українського народу"** про період національного відродження і визвольних змагань аж до літа 1918 року.

Як-що хоча частину згаданих завдань пощастило авторові цієї праці здійснити, — автор є винагороджений за свою працю тим більше, що автор є свідомий того, що серед інтелігенції по обидва боки залізної заслони помічається зростання двох протилежних родів крайнього угодовства, яке знова котиться в бік обмеження аспірацій до... плекання "українства" (абсурдний вислів!) "для домашнево обіхода"... А до всього ще безнастанно поглиблюємо велику засадничу помилку: причину поразки бачимо не в національному гермафродитизмі нашої інтелігенції, тільки в тих чи інших соціально-політичних поглядах. Соціалісти і демократи вбачають все лихо в "куркулях з під стягу Шемета і Липинського", а ці останні ("гетьманці") в соціалістичних та демократичних доктринах. Державним же націям не шкодять ані одні ані другі погляди, бо синам тих націй, від комуністів почавши і на монархістах кінчаючи, навіть не спаде на думку, що можна поступитися суверенністю й самостійністю своєї нації.

Пропущене зі стор. 421 мало бути вміщене між рядком 24 і рядком 25. Це пропущене видрукуване на сторінках 473-477, перечитавши його треба вернутися на сторінку 421, де продовження починається словами: "Таким чином..."

Примітки ч. 1, ч. 2 і 3 мали бути вміщені щойно після "Після слова", перед Додатками".

Неведене не перешкодило, звичайно, Скоропадському, виконуючи директиви ген. Гренера, хоч би дати таке інтерв'ю кореспондентові "Berliner Tagesblatt"-у з нагоди дебати про події на Україні в берлінському Райхстагу (ми їх подавали). Отже, як подає згаданий часопис, сказав Скоропадський, що: "дехто уважає мене в Німеччині за реакціонера й певного прихильника федерації з Великоросією. І те й друге невірне. Я смію запевнити, що моя програма й демократичні вимоги цієї програми йдуть навіть далі ніж у панів Шайдеманів і Давідів. Я не думаю, щоб вони почали здійснювати й довели б до такої далекоїдучої земельної реформи,*) як я це хочу зробити та як це мені вдається. Я не бажаю тільки скасувати право власності на землю, як це зробив попередній Уряд в третім Універсалі, і тримаюся тієї думки, що кожна реформа мусить переходити в порядку та спокою. Моя Вітчизна не може стати ґрунтом для соціалістичних експериментів. Також неправдива думка, буцім то я хочу перетворити Україну знову в частину, бувшої російської держави." — Далі гетьман заявив, що, не будучи шовіністом, він являється Українцем по походженню і поглядах. Торкнувшись питання про мову, гетьман відзначив те, що широкі кола українського населення не говорять по-українськи. Тому українська мова не може бути єдиною мовою. Кожному з урядовців треба дати можливість на протязі кількох місяців вивчити українську мову. А тих, хто не використає цього терміну, усунеться.*)"

*) Донцов на стор. 42 своїх нотаток "Рік 1918, Київ", подає: "Аграрні закони плянує гетьман зробити досить ліберальні. Лишити поміщикам не більше 500 десятин", це б то понад 500 гектарів.

*) Щоб читач міг зорієнтуватися у ширості наведених слів, подаємо копію листа П. Скоропадського до Голови Ради Міністрів, Міністра Внутрішніх Справ Ф. Лизогуба з 13 червня 1918 р., надісланого разом з нотаткою: В справі записки гол. земства Київщини С. Петлюри. Ось текст того листа: "Многоуважаемий Фьодор Андреевич!

Можливе, --- сказав гетьман, — що в майбутньому буде тісніший економічний зв'язок з Росією, але це питання дальшого розвитку подій, яких ніхто передбачити не може. Але й тоді Україна не перестане бути цілком самостійною, вільною й незалежною одиницею. Гетьман признав договір з центральними державами, заявляючи, що він зробить все можливе для переведення договору в життя. Я маю — сказав гетьман, — зв'язок, хоч ще й неофіційний, з представниками центральних держав. При сучасних умовах я мушу цінити піддержку й присутність німецького війська, допомогою котрого, між іншим, користувалися й ті, хто був передо мною. Я думаю, що тепер ми скорійше зможемо зібрати в країні хліб, який належить Центральним державам. Непорозуміння, які існували досі, надалі зникнуть через те, що українська влада виявлятиме діяльність поруч з німецькою й австро-угорською владою. Поліпшиться також фінансовий стан країни. Гроші, що зібралися у селян, знову появляться на ринку після того, як селяне одержать можливість не тільки обробляти землю, але й купувати її на власність з поділених на участки на продаж державних земель і ланів земельних власників. Я, розуміється, не обдурюю себе — закінчив гетьман — щодо труднощів, які прийдеється нам перемогти. Але я беру на увагу співробітництво всіх елементів, які люблять порядок і бажають працювати. Туга за порядком та спокійною роботою в моїй бідній Вітчизні за час панування анархії зросла до нечуваних розмірів. ("Тризуб" ч. 32, 1927 р.).

Голова Ради міністрів Ф. Лизогуб в початку розмови відзначив ту легкість, з якою новому урядові вдалося взяти владу в свої руки. Одержані з різних місць відомості відмічають безболізність переміни влади. Нема лише відомостей з деяких

Я получил снова от Петлюры записку с указанием тех вопросов, по моему мнению, неотложных, которые вызывают необходимость назначения срока для земского собрания. Не будучи знаком в подробностях с этим земским делом, я, конечно, никакого ответа не дал, а сказал, что все направляю вам для выяснения как было между нами условлено на предыдущем вашем докладе. Уважающий Вас П. Скоропадский."

Виникає питання: скільки часу на вивчення української мови мав сам п. Скоропадський від моменту, коли почав "українізувати" корпус? Здається коло року! Отже чи не час було вже "усунути самого Скоропадського"?

повітів, недостає поки що відомостей з Харкова. Окремі несупокі, як напр. в Радомислі й інших малих пунктах, для припинення котрих закликано німецьке військо, виявилися спорадичними й незначними. Др. Ледерер висловив здивовання з причини того, що соціалістичний Уряд так швидко відмовився від опору. Це є наслідок того, — заявив п. Лизогуб, — що попередній Уряд в дійсності ніде не мав справжніх прихильників. Праві партії й партії центру обіцяли новому Урядові свою піддержку й премер має надію, що швидко завоюється й довіря соціалістичних кругів тому, що й в цих колах прагнуть спокою. Наше гасло — сказав премер — робота, а не політика. При цім ми не хочемо відбирати права народів самому визначити майбутню й остаточну форму правління. Справа національного зібрання, яке скличеться по виборах, вирішити, чи країна хоче лишитися при гетьмані або встановить якесь інше правління, чи бути Україні монархією або республікою? Ф. Лизогуб закінчив свою розмову заявою, що Уряд буде направляти шкоду, котра явилася наслідком війни й анархії. Потім видається закон про вибори й самій країні дадуть можливість рішити про свою дальшу долю. Своє право на існування новий Уряд доведе своєю працею.

В розмові з співробітниками "Голоса Києва" предсідатель міністрів Ф. Лизогуб сказав між іншим, що під теперішню хвилю йде в Раді міністрів напружена праця в усіх напрямках, які видвигнуло життя. Праця настільки напружена, що ми не в силі навіть давати подрібних звідомлень. Найближчим і головним завданням є утворення твердої влади, спокою і ладу в краю. — "Ми уважаємо себе за Тимчасовий Уряд, завданням якого є забезпечити життя і приватну власність населення та зблизити хвилю, в котрій населення мотиме свободним вибором заявити, якого устрою бажає собі в будуччині. Заявляю, що я уважаю Україну зовсім самостійною державою, не зважаючи на наближення з Німеччиною."

На питання, чи мається на увазі які шляхи для зближення до Росії, відповів Лизогуб, що поки що під теперішню хвилю Україна є на війсьній стопі з Великоросією; як відомо, навязано мирові переговори і в тій цілі вислав попередній Уряд окрему делегацію до Курська. Тепер цю делегацію відкликано, а на її місце мала прийти нова делегація в іншому складі, одначе несподівано приїхала до Києва російська мирова деле-

гація; з нею саме тепер провадить мирові переговори міністер заграничних справ.

В дальшій розмові заявив председатель міністрів, що державною мовою зістається українська мова, а міністерства національних меншостей зліквідується. Істнування їх уважається зайвим, бо ж всі національності є рівноправними громадянами держави; всі користуються однаковими правами й обмежень ніяких не може бути. Щодо земств і місцевих самоуправ — в недалекій будучині буде окрема нарада в справі перегляду законів про вибори та в справі реорганізації закону про земські й міські самоуправи. Що торкається власти в поодиноких місцевостях, уже назначено губернських і повітових старостів, що заступлять давніших комісарів. З давніших комісарів не назначено нікого.

В справі відносин Уряду до міліції заявив Лизогуб, що існуюча міліція завела; зреформування її є одним з чергових завдань, а що до Державного Союму — в найближчій будучині виробиться виборчий закон до нього. Розуміється, в давніших виборчих законах поробиться відповідні зміни і т. інш., піднесеться ценз віку й поробиться ще деякі поправки.

Думка Уряду про свободу преси така, що свобода преси мусить бути й буде, одначе не допуститься спроби викликати клясову боротьбу проти існуючого устрою. Винуватців потягнеться до судової відповідальности."

Увага до поданого тексту заяв гетьмана і голови ради міністрів про "завдання моменту".

До "інформацій" Лизогуба слід додати, що це є спиртно уложена балаканина, яка могла робити вражіння лише на людей, які цілковито не уявляли собі стану справи в Україні.

Ми знаємо добре, що **перед** переворотом були скеровані здобувати Крим найкращі випробувані в боях українські частини, вправді настроені не соціалістично, але й безсумніву далекі від будьяких симпатій до Скоропадського і тих, хто його висунув. Синьожупанники — були розброєні.

Вільні козакі Звенигородщини, яких організатором і зверхником усупереч правді (див. статті Юртика) почали **на еміграції** робити Скоропадського, були неприхильно настроені до У. Ц. Ради, але ще більш вороже ставилися до Скоропадського і московсько-малоросійських кол, що його висунули спільно

з німцями. І, як видно не лише зі споминів Юртика, а рівно ж з того, що німцям не легко було дати собі раду з повстанням, яке зараз же вибухло по перевероті Скоропадського. Вільні Козаки, не оглядаючися на всю безвиглядність боротьби проти німців — виступили збройно. Але вони мали зброю, яку **не здали**, як того домагалися німці і наші соціялісти, — отже мали з чим виступити. В Києві — були лише відносно нечисленні Січові Стрільці, яким порадили наші демократичні кола скласти зброю. Все ж Україна була в той час фактично в розумінню військовому опанована німецьким військом озброєним "до зубів".

Отже в **такій** ситуації покликатися на брак спротиву населення, як на доказ симпатій до узурпаторів — людина чесна не буде. Праві ж московські партії, які підтримували Скоропадського, — прихильників не мали (кілька відсотків населення не можна брати під увагу) і спиралися лише на німців.

Про "національне зібрання" є рівно ж порожня фраза і власне тому жодних кроків до його скликання не робив Скоропадський протягом цілого свого урядовання.

Інтерв'ю ж зі співробітником московського часопису "Голос Києва", витримане в дусі директив одержаних від ген. Гренера. Отже так треба розуміти "дипломатичну" відповідь на питання "зближення до Росії", бо ж самозрозуміло, що антибольшевицький московський часопис мав на увазі не большевицьку Московщину і ясно, що Лизогуб не смів відкривати плянів що-до підготовки пізніше проголошеного акту федерації. Решта заяви — були подібними до цієї. Заява про "піднесення цензу віку виборців" мала заспокоїти певні праві кола, які всі знали, що населення не співчуває Скоропадському та його поміщикам.

ПРИМІТКИ:

ПРИМІТКА Ч. 1

Тому, що зараз трапляється, що і "націоналісти" з числа колишніх співробітників видавництва "Молодий Більшовик" допомагають популяризаторам Винниченка, пишучи "слід розмежовувати Винниченка-письменника і Винниченка-політика", уважаємо кінцевим коротко доповнити сказане. Винниченко сам написав: "в літературних творах я пропагував ті ідеї, якими керувався в політиці". Згадані попередю пляни "переходу" до московської літератури обурили й Лесю Українку, яка не могла того забути і в листі до матері з 6. II. 1913 року, пишучи про нерозуміння її сучасниками її творів, підкреслила: "Я не буду загрожувати переходом у чужу літературу, як то роблять інші". Де які з його творів були писані мовою, що аж рябіла від москалізмів, а "Дизгармонія" була написана напів по московськи. Всі його писання просякнуті тими розкладовими ідеями, якими жила тодішня московська література, і тому один з його драматичних творів, перекладений на німецьку мову, був розцінений німецькою критикою, як твір типовий для московської літератури. А ось зразок ідей ним ширених: "Ну да, я животноє і ти животноє, і що з того? Думаєш, як люди нарobili собі всяких цяцюк, вроді філософії, машин і таке інше, так вже і перестали бути самими собою? Животні все одно. Да! і нічого в цьому нема, щоб ти знала" ("Щаблі життя").

У "Отвертій листі до клясово несвідомої інтелігенції", на стор. 14, Винниченко писав: "Я належу до російсько-українського табору". Важливіші етапи його політичної діяльності, поза описаними в цій лраці, такі: Коли Національний Союз вирішив почати підготовку повстання проти Скоропадського, то це Винниченко потайки від Н. С. увійшов у контакт з перебуваючою в Києві московською "мирною" делегацією (Раковським), яка стосувала ту ж тактику, що й теперішня делегація північно-в'єтнамська у Парижі. Він попередив ворожу делегацію про підготовку повстання і просив підтягнути війська до нашого кордону. Власне ці московські війська й почали потім просуватися в Україну. Коли ображена амбіція примусила його виступити з Директорії і він вирішив у цей критичний момент виїхати закордон (подібно як свого часу мав перейти до московської літератури), то українські соціал-демократи (Ісаак Мазепа, Панас Феденко, Б. Мартос), одержавши від нього обіцянку провадити закордоном пропаганду на користь УНР, видали йому на це велику суму грошей. Партія (у.с.д.) належала тоді до урядових і тому мала гроші.

Як подає М. Стахів у своїй семитомовій праці ("Україна в добу Директорії"), покликаючися на відповідні джерела, Винниченко одержав від партії пів мільйона "думських" рублів і пів мільйона кар-

бованців у німецьких марках та іншій закордонній валюті. Разом один мільйон, а у Відні мав одержати від видавництва "Дзвін" (соц. дем. видавництво) гонорар за 15-томове видання творів, само ж видавництво одержало на це видання від соціалістичного уряду "безтермінову позичку" — два мільйони гривень. Приїхавши до Відня, Винниченко, замість чесно виконати обідянку, — почав вести скажену пропаганду проти УНР, заснувавши "Закордонну Групу Української Комуністичної Партії" і комуністичне видавництво "Нова Доба", яке видавало журнал і брошурки такі, як напр. Хоменко "Хто такі комуністи і чого хочуть?", Піддубний "Комунізм і революція", Ленін "Третій інтернаціонал і його історичне значіння" і т. д. Далі Винниченко, як голова заснованої ним комуністичної організації, навіязав контакт з Москвою і за згодою Леніна приїхав до Москви. Подробиці і зміст його порозуміння з Леніном залишилися невідомі, але на підставі тої умови одержав Винниченко призначення на Заступника Голови Совнаркому України. Ця посада не давала йому жоднісенької "влади", але давала змогу вести пропаганду на користь окупаційної влади, очолюваної Раковським (румунський жид). Він одержав окремих потяг і в ньому мав обізидити Україну (більші міста). Він написав тоді довгого відкритого листа, якого назвав "Лист негідника", а в тому "творі" звав себе, УЦРаду, а в першу чергу Директорію негідниками, що зрадили свій нарід і підписали з Антантською таємною умову, та закликав українців актино підтримувати большевицьку владу й нищити її ворогів. Лист був підписаний: був. голова Директорії — негідник Володимир Винниченко. Коли б він сам не виступав прилюдно з промовами в тому ж дусі, — мало б хто повірив у автентичність того листа. Це був страшний удар по свідомості народніх мас. Коли він виконав цю зрадницьку роботу і був більше москалям непотрібний, — йому дали змогу виїхати закордон.

Подаємо уривки із "Заяви" Винниченка "До Центрального Комітету Комуністичної Партії (Більшовиків) України", опублікованої також закордоном з 6. IX. 1920 року, "члена закордонної групи Українських комуністів Володимира Кириловича Винниченка".

Починається вона так: "Коли весною біжучого року появились перші чутки про замір польської і української контр-революції напасти на робітничо-селянські Республіки Росії й України, закордонна група українських комуністів **зараз же розпочала проти цієї злочинної руйніницької авантури найенергічнішу кампанію.**

Одним із заходів цієї кампанії було відрядження мене на Вкраїну **для безпосередньої активної участі** в обороні Української Радянської Республіки. Але участь мою в цій великій справі довелося відкласти більш як на три місяці... я повинен був як слід зорієнтуватися в стані річей для того, щоб тим чи іншим не досить обгрунтованим рішенням **не пошкодити революції...**"

"Я три місяці уважно вивчав сучасний стан України... я намагався мати перед собою одну мету — інтереси революції, інтереси працюючих і пригноблених класів, не піддаючися тим чи іншим тимчасовим поверховим впливам. Беручи всю відповідальність за своє рішення не тільки перед самим собою, але й перед організацією... беручи відповідальність також і перед українськими робітниками, селянами та де-якими колами української інтелігенції... я змушений був з більшою обережністю обміркувати й прийняти остаточне певне рішення..."

"Але в результаті трьохмісячної напруженої, часами болісної, оцінки й перевірки свого аналізу, я можу нарешті твердо, добросовісно констатувати слідує: 1. Дійсно закінченого соціалістичного будівництва на Україні ще нема. Але тільки вбогі розумом, знанням і досвідом люди, або безсовісні демагоги, вороги працюючих, можуть обвинувачувати за це керуючу комуністичну партію або Радянську владу."

З наведених слів не "вбогого розумом" Винниченка випливає, що він взяв на себе "всю відповідальність" за жахливі наслідки вибілювання московської окупаційної влади і таким чином "узяв на себе всю відповідальність" за її вчинки, отже за розстріл під Базаром 359 борців-героїв, за голод 1921-1922 років, якого штучність і організований характер тепер пробують заперечувати не лише його організатори, але й їхні наймити та вихованці, за розстріли десятків тисяч українців (в тому й селян та робітників), за нищення української культури і затемнення національної свідомості, голод 1933 року і що найголовніше — за втрату протягом 50 років панування тої чужої влади українським народом 60 мільйонів нормального приросту.

Далі Винниченко за допомогою казуїстики пробує узасаднити своє розгрішення тої влади від будь-якої відповідальности за всі лиха і пише: "кожен, хто не живе з чужої праці, мусить визнати, що тільки комуністична партія гарантує працюючим повне і рішуче визволення з під клясового пригноблення...", далі десять рядків пропагандових фраз і на остатку запевнення, що лише вона, своєю колективізацією і т. п. веде до "переведення в життя поняття людського щастя". Поки-що ні "УВАН", ні ті діячі, які роблять усе можливе, щоб спопуляризувати Винниченка, не наважуються від свого імени ширити такі нісенітниці, і власне тому видають твори його, щоб спочатку в белетристичній формі (то ж, мовляв, "тільки красне письменство") привчити еміграцію ріжними "соняшними машинами" бути невразливими і не обурюватися, а потім уже його устами ширити такі "істини".

У пункті другому сконстатованих ним "істин" обороняє п. Винниченко окупаційну владу від будь-яких закидів у веденні анти-української політики і знова присягається, що він на підставі "най-

сумліннійшої перевірки" може "констатувати, що з боку керуючих центрів революції немає не тільки ніяких тенденцій до знищення української робітничо-селянської державности, — навпаки: є яскрава тенденція до створення і розвитку її" (розстрільна належить п. Винниченкові, а грубі черенки, якими далі подаємо закінчення речення, що цілковито міняє значіння поданих Винниченком розстрільною слів, застосував автор цієї праці, у Винниченка ж воно подане звичайними черенками, щоб на нього не надто звертали увагу); ось це закінчення: "в розумінні внутрішньої самостійности і зовнішньої тісної федерації в першу чергу з РСФРР." Далі читаємо: "...ідучи назустріч вимогам української революції, **комуністична партія України проявляє дійсну правдиву активність у поступовій, але твердій тенденції до створення українських внутрішньо-самостійних центрів: економічного, політичного, державного і т. д.**"

З наведеного випливає ясно не тільки питомий п. Винниченкові нахил до безвідповідальної злочинної демагогії та його політично-державний анальфабетизм, але й та ганебна роля найгіршого зрадника, який дістався за допомогою наших автономістів на становище голови Директорії та тому своєю зрадою наробив стільки необчислимої шкоди українському народові.

Ми не дивуємося Ленінові, що він охоче покористувався послугами зрадника заощаджуючи тим життя десяткам тисяч московських вояків, навіть не дивуємося безмежному хамелеонству "чесного з собою" Винниченка, але дивуємося сучасній еміграції. По що вона емігрувала, коли не реагує належно на провинниченківську акцію недобитків наших автономістів під проводом Леніно-Сталінських вихованців, які "за ненадобністю" по виконанню в 20-их роках завдань Москви, скеровані були "на еміграцію". Як може загал одночасно шанувати розстріляних героїв Базару, жертви голодів, засуджених у процесі СВУ і всіх тих, хто поліг у боротьбі з Московщиною, а одночасно толерувати пропаганду на користь такого злочинця, яким був Винниченко.

Але вертаємося до Винниченка. Закордоном, представивши свою поїздку як "помилку", у своїх творах і статтях далі пропагував він комунізм і журився долею СССР.

Він писав: "Дійсно, небезпека для паростків соціалізму, що вирощується там з такими стражданнями і такими нелюдськими жертвами, величезна і кожний мешканець землі, який щиро бажає миру і рівности, повинен хотіти... повстати в оборону нового суспільства, яке будується в СССР" ("Отвертий лист до Сталіна і членів політбюро ВКП, друкований в "Роб. Вістях" 1935, Торонто).

Стосунки його з окупантами були не найгірші, і в Києві йому друкують у 1928 році, маловартний під поглядом літературним, при-

годницький роман "Соняшна машина" (докладні негативні рецензії в Л.Н.В.). "Конфлікт" з окупантами, як і завжди у Винниченка, носив особистий характер: мали в Києві друкувати нове видання "Соняшно́ї машини", але не хотіли дати Винниченкові гонорара, кажучи, що згідно з московськими законами, автор одержує гонорар лише за перше видання. Винниченко наробив вереску, а на це відповіли в СРСР внесенням творів Винниченка до списку заборонених. Однак комуністичні ідеї пропагував він і далі.

Гонорар за "Соняшну машину" і інші твори, які перевидавати мало видавництво "Рух", був не маленький, бо незважаючи на низьку вартість московсько-советського "рубля", Винниченко міг не лише жити в Парижі, але й **вбудувати** там же власне ательє, а також купити ферму на півдні Франції, придбати щепи, запровадити виноградника і побудувати хату.

Для того, щоб ще ясніше було, що з себе уявляв Винниченко, наводимо далі важливіші уривки зі статті Винниченка, опублікованої в пам'ятному 1920 році у французькому часописі "Аванті", підкреслюючи важливіші вирази. Стаття в цілості (переклад) була по-дана в журналі "Правда" ч. 3-4 (15-16) за 1972 рік, на стор. 344-347.

22 травня 1920.

Сьогоднішній "Аванті" приніс під заголовком "Антантсько-українська комедія" довгого листа В. Винниченка.

"Товаришам комуністам і соціялістам-революціонерам Західньої Європи та Америки!

"Товариші!

"У різних країнах Європи та Америки перебувають тепер представники т. зв. "уряду Української Народної Республіки" (званого також просто "урядом Петлжори") в роді послів, місій тощо. Ці представники говорять урядам там, де вони перебувають, від імени українського народу і як представники єдино легального уряду України. У такій ролі вони вступають у переговори з урядами, партіями, приватними особами, укладають договори, перебирають зобов'язання іменем робітничих мас України.

"Як колишній голова найвищої влади колишньої Української Народної Республіки, Директорії, вважаю моїм обов'язком проголосити:

"1) Форма української держави, яку ці люди претендують представляти і яка називається "Українська Народна Республіка", **більше не існує.** Ані метра території не належить цій формі держави. **Дійсна форма теперішньої держави українських робітників та селян — це Соціялістична Республіка Рад України.**

"2) Ці люди, що претендують бути "урядом Української Народної Республіки", не мають на це ніякого права, ні юридичного, ні фактичного, і тому можуть бути визначені як узурпатори та ошуканці. Вища влада, від якої залежала Директорія, був Трудовий Конгрес

України. Але Директорія своєю декларацією Антанті з лютого 1919 року ліквідувала Трудовий Конгрес і цим самим позбавила себе єдиної легальної бази. Від лютого 1919 року Директорія Української Народної Республіки та уряд її — це **тільки узурпатори влади**, ні перед ким не відповідальні; це — групка безвідповідальних людей, які брутальною силою перебрали на себе право розпоряджатися матеріальними та моральними засобами української держави. Поки в руках цієї групи людей знаходилася маленька частина території і маленьке військо, вони, хоч і незаконно, могли називати себе фактичним урядом цього шматка української території. Але якщо тепер цей "уряд" не має ані метра території, ані відділу воєнків, якщо цей "уряд" не спирається ані на одну партію, що мала б якусь вагу, якщо він складається з групи людей, розкиданих по різних країнах Європи, які називають себе "членами Директорії" або "міністрами", то він не має найменшої тіні будьякого права називатися урядом.

"Єдиний дійсний уряд України — це уряд робітників і селян Соціалістичної Республіки Рад України, який посідає 7/8 української території і який підтримує робітничу та селянську демократію України; він відповідає перед найвищим виборним органом України — З'їздом рад робітничих та селянських депутатів.

.....

"Я був з самого початку української революції й відродження української держави на чолі всіх трьох демократичних, і навіть "соціалістичних", урядів України. На підставі мого особистого досвіду можу категорично твердити, що цієї т. зв. "демократії" ніколи не було ні під яким з цих урядів. В оточенні капіталістичного режиму вона служить лише підпертям і захистом для капіталізму.

.....

"З огляду на все вищесказане, звертаюся від імені й на доручення Закордонної групи української комуністичної партії і як її член до партійних товаришів в Європі й Америці з палким закликом — паралізувати всіма засобами шкідливу як для соціального, так і національного визволення українського трудового народу діяльність вищезгаданих осіб, що називають себе міністрами, послами, членами Директорії й агентами "уряду Української Народної Республіки."

.....

"З комуністичним привітом:

"В. Винниченко, експрезидент кабінету міністрів перших двох урядів Української Народної Республіки. Перший голова Директорії Української Республіки. Член Закордонної групи Української комуністичної партії."

Наведена стаття в'яжеться з "Отвертим листом до несвідомої інтелігенції", але є значно більш важким злочином, бо в ній він звер-

тається до чужинців і заохочує їх протидіяти усім спробам свого народу визволитися.

Щоб осягнути ліпші наслідки і допомогти Московщині, він з усім цинізмом підкреслює, що він сам очолював ті уряди, які він обкидає болотом, лише промовчує, що він дурив тоді свій нарід і що поносить велику частину відповідальности за те, що той нарід знова дістався в московське ярмо.

Як показують численні факти, подані в цій праці, Винниченко діяв на шкоду власному народові, Винниченко зрадив борців за самостійність України підчас т. зв. "Полуботківського перевороту". Здруге зрадив він свій нарід ведучи у вересні 1918 року таємні переговори з червоною Москвою, не маючи на те ні від кого жодного уповноваження. Але користуючись наївністю мас і підтримкою автономістів, проліз у склад Директорії. Вражена амбітність цього пройдисвіта спонукала його зректися становища в Директорії і виїхати закордон. Але перед виїздом цей багаторазовий зрадник, запевняючи, що буде провадити закордоном агітацію за визнання У.Н.Р. та її уряду, одержує величезні суми, які — вистарчає у нього підлоти — обернути замість агітації "за" на агітацію "проти". Це щось значно гірше за "розтрату" і навіть за "крадіж" народніх грошей. Він тими грішми підтримує ворога України, за них провадить злочинну пропаганду на його користь! Кожна нормальна нація за таку злочинну діяльність заплатила б шибеницею!

Проїшли літа і тепер кожному ясно, що діяльність таких злочинців як Винниченко коштувала українському народові десятків мільйонів жертв, з яких частина померла з голоду в жахливих муках.

Ясно кожному, що москалям на опанованій ними території такі типи, як Студинський, Винниченко, Крушельницький, Косач і т. п., — непотрібні, але закордоном вони можуть надаватися. Коли ж наївні емігранти втягли до еміграційної "Трої" деревляного коня, начиненого "пятиколонниками", тамті вирішили використати твори М. Куліша, Ю. Яновського, Хвильового і Винниченка, щоб розкласти еміграцію.

Для "реабілітації" стосується примітивний, випробуваний спосіб: на окупованій території влада "засуджує" того письменника, якого треба "пустити в обіг" серед еміграційної "інтелігенції" (цей же спосіб стосується з "захальною" літературою).

І ось вже в 1948 році появляється стаття в "Українських Вістях", в якій мотивується потребу перевидати твори Винниченка, бо — мовляв — його бойкотує Київ. Коли це не впливає, позторюють знова. І ось в "Українському Голосі", видаванім у Вінніпегу, появляється в 1971 р. (число 3) залик: "Збережім спадщину наших діячів культури". Починається він так: "Київська "Літературна Україна", від 4 серпня ц. р. заявила, що Винниченко "був і залишився до кінця

свого життя буржуазно-націоналістичним діячем, зятим ворогом радянської влади". Цю безглузду брехню, пущену цілево, урочисто приймається за правду і... з легковірних до ідіотизму людей збирається гроші на ширення московської зарази. Фірмує "У.В.А.Н."

Слід ще нагадати, що в 1948 році в Регенсбурзі вийшла брошурка Винниченка "Розлад і погодження", яка була спробою її автора ще раз "виплисти на поверхню".

Вона є дешевою демагогічною балаканиною, що нагадує саморекламні виступи агітаторів у 1917-1920 рр. У ній є все, починаючи від наклепів і вигадок і кінчаючи на самохвальній брехні. Заперечує там же навіть писання тих "Листів", які сам друкував у власних видавництвах. З огляду на такий характер тої "відповіді" нема потреби на ній спинятися.

ПРИМІТКА Ч. 2.

Д-р М. Стахів на стор. 160 тому другого своєї праці "Україна в добі Директорії УНР" подає такі відомості про Болбочана: "Петро Болбочан... виніс із родини українську національну свідомість... у кадетській (юнацькій) школі створив тайний український гурток... на початку першої світової війни мав рангу поручника. При кінці війни дійшло до ранги підполковника. З вибухом революції він відразу став на шлях боротьби за українську армію і у 5 корпусі організував український полк." Москалі "підняли проти нього і полку збройну боротьбу, перед якою Болбочан не ухилявся." Як подав полк. Серета в "Літопису Червона Калина" за 1930 рік, "брав участь в обороні Києва в січні 1918 року". Дальшу участь у боротьбі описано в цій праці, аж до повстання проти Скоропадського, а від того моменту подаємо короткі відомості за цитованою працею Стахова. Болбочан, яко самостійник, був звичайно проти Скоропадського і його заходів до відновлення московської імперії, а тому ще перед початком повстання проти Скоропадського, був одним із перших втаємничених і знав про нього вже в кінці жовтня 1918 року (Стахів, т. II, стор. 32 і 51). "Він своїм рішучим виступом спричинився до негайної перемоги на Лівобережжі" (там же, стор. 161).

"Ворожість до Болбочана", пише Стахів, "почалася з того, що він у прифронтовій смугі цілком правильно не допустив до т. зв. "з'їздів" і "зібрань", які з усією певністю обернулися б проти існуючої української влади — Директорії УНР... Коли зібрався всупереч забороні Болбочана в Харкові "робітничий зїзд", — він наказав його розігнати". (Там же, ст. 162). На іншому зїзді заарештовано агітатора, який мав фальшиві документи і 400.000 новеньких рублевих банкнотів (стор. 164).

Харків же довелося залишити Болбочану наслідком того, що

Антонову вдалося перетягти на большевицький бік цілий німецький корпус, який допоміг москалям зайняти Харків.

І в інших пунктах німці не були неутральні.

Арештовано було Болбочана (перший раз) без будь-якого наказу тодішньої української влади, то був "переворот" чи бунт на фронті підлеглого проти свого коменданта. То стамаан Волох, темна постать нашої історії, самочинно арештував Болбочана, захопив командування корпусом і **щойно тоді** повідомив телеграфічно Петлюру і просив про затвердження того всього. Привезеного до Києва Болбочана, без слідства і суду вивозять до Станиславова, де він перебуває до весни 1919 року. Весною зустрічається в Тернополі з Петлюрою і заявляє йому про своє бажання вернутися до армії. Але соціалістична кліка його боїться і пробує його позбутися, пропонуючи йому їхати в характері голови української військової місії до Італії. Болбочан на це погодився, але по нараді з самостійниками — відхилив цю пропозицію, однак, хоча він не був ані суджений, ані усунутий з армії, — його хотіли не допустити до неї. Найкраща частина Запорозців — полк чорношличників був за поворот Болбочана, якого вони шанували й любили. Вкінці першої третини червня Болбочан з наказу самостійників прибув до корпусу і отаман Осмоловський та сім полковників запорізького корпусу подають домагання передати Болбочанові командування корпусом. В цей час переходять до наступу московські війська і запорозці мусять відбивати напад ворога. Цим скористалася група соціалістів і вночі, схопивши Болбочана, спішно вивозять з району розташування запоріжців.

Комедія суду і слідства в стилі подібних большевицьких процесів, хоча не може нічого конкретно закинути Болбочанові, засуджує його на смерть. Тепер, по роках, вбивники пробують виправдатись, кажучи, що поскільки він хотів доконати перевороту, постільки те ганебне вбивство узаasadнене. Але це "ставка" на незнання "політичною" еміграцією навіть нашого недавнього минулого. Адже ж власне ті, хто "засудив" його, винні були доконання невдалого перевороту дня 22 березня 1919 року, коли вони на кілька годин захопили Камянець, фактично усунули Петлюру і уряд та пробували навіязати контакт з ворогом, з "урядом" Раковського. теж саме зробив 23 березня от. Волох. Обидва ці перевороти дали змогу московським військам стримати наступ нашої північної армії на Київ, а також привели до втрати величезної кількості військового майна при переході румунського кордону. Але тому, що Петлюра був сам соціалістом, ніхто з учасників цих переворотів не був покараний, більше того — їх було "покликано перебрати владу"!

Ми не маємо змоги займатися докладніше цією справою, а цілком відсилаємо до "Історії українського народу", видання друге, стор. 510-548.

ПРИМІТКА Ч. 3.

Революція 1917 року застала М. Білінського на становищі старшого лейтенанта Балтійської фльоти, в якій він командував канонеркою.

З початком революції прибув він до Києва, брав участь у Першому Українському Військовому Зізді, став членом Військового Клубу ім. гетьм. П. Полуботка і членом "Союзу Української Державности".

Брав участь у мирових переговорах у Берестю і вже тоді був членом партії Соціалістів-Самостійників, імовірно ще раніше належав до Б. С.

Перед переворотом Скоропадського працює в Морському Міністерстві. Належав до військового клубу "Батьківщина", заснованого братчиками. Цей Клуб організував за часів Скоропадського урочисту панахиду і величаву демонстрацію з метою вшанування пам'яті гетьмана Івана Мазепи. Після повалення Скоропадського партія Укр. Соц.-Самостійників висуває його на становище Міністра Морських Справ у кабінеті Чеховського. На цьому становищі виявляє великі адміністративні здібності і енергію, організує чорноморську флоту, сприяє розвитку портів у Одесі й Миколаїві та налагоджує справу будовання панцирника. На тому ж становищі лишається в кабінеті Остапенка.

Після невдалої спроби повстання проти Директорії й Петлюри організованого соц. рев. і соц. дем. у Кам'янці і наступившого потім передачею формування кабінета людям замішаним у змові (Каб. Мартоса) Білінський з наказу Б. С. проведеного через партію соц.-самостійників відмовляється від пропозиції залишитися на становищі міністра. Відмовившись, виїздить до Галичини де формує гучульські полки морської піхоти. Коли вертається до Кам'янця — його з наказу Мартоса хапають на вулиці і висилають до в'язниці, де він, незважаючи на протести, просидів без переслухання і слідства коло місяця і тільки евакуація Кам'янця перед наступаючими московськими полками дала йому змогу втікти з в'язниці. Після цього він повернувся до сформованих ним гучулів і з ними разом брав участь у кількох боях з москалями, але ослаб на тиф з якого ледве вийшов живим. По Варшавській умові, перед наступом на Київ, запропоновано було йому становище міністра внутрішніх справ, яке він прийняв з умовою, що негайно по зайняттю Києва він скличе Передпарламент і подасть на розгляд опрацьований ним проєкт конституції У.Н.Р. Воєнні події перекреслили ці плани.

У Тарнові Білінський очолив партію соц. самост. Підчас виправи Тютюника він пішов разом з військом, хоча ще влітку знав, що в штабі є московські агенти. Загинув у бої за Батьківщину, як гинули тисячі українських воєнків. Смерть його знайшла в бою недалеко Базару.

ДОДАТКИ:

Додаток ч. 1.

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ НА УКРАЇНІ

Приставаючи до справи, насамперед мусимо в'яснити, **які маємо земельні запаси?**

По даним статистики в 9 українських губерніях: 1) На Київщині, 2) Волині, 3) Поділлю, 4) Харківщині, 5) Полтавщині, 6) Чернігівщині, 7) Катеринославщині, 8) Херсонщині й 9) Таврії — 14 січня (н. ст.) 1914 р. було 32 мільйони людности (32,018,700 душ). З того числа хліборобської людности було 86 відсотків, або 27,5 мільйонів.

Пожиточної землі, по даним Центрального Статистичного Комітету на 1905 рік, в цих 9 губерніях було всього 44 мільйони десятин (44,106,000 десятин). З цього числа під лісом було 4 і три чверти мільйона десятин. (По даним статистичним "Єжегодніка" на 1914 р.). Ліс на Україні дуже цінна річ і його треба в інтересах усього краю зберігати. Без лісу застається 39 і чверть мільйона десятин всіх позиточних земель. **На одну** душу хліборобського населення припадає біля 1,5 десятин всіх позиточних земель, **а на кожне господарство до 7 десятин**, якщо в кожній хліборобській сім'ї будемо числити по 5 душ.

На Правобережній Україні (Київщина, Волинь, Поділля) на кожне хліборобське господарство припадатиме **не більше 6 дес.** На Лівобережній (Харківщина, Полтавщина, Чернігівщина) — припадатиме до 7-7,5 дес. на господарство і **на степовій Україні** (Катеринославщина, Херсонщина, Таврія) — **до 10 десятин**. Значить **на душу** хліборобського населення на Україні припадає від одної з чвертю до 2 десятин.

В інших державах, котрі продають хліб, напр. у Канаді й північно-американських Сполучених Державах, на одну душу хліборобського населення припадає 4-4,5 дес.

В державах, котрі **купують** хліб, напр. у Франції, Німеччині й Англії, на душу припадає землі стільки ж, як і на Україні, а в Англії навіть більше (2 і три чверти дес.). Заселена Україна не густійше ніж Німеччина, Франція або Англія, а землі на одну душу хліборобської людности через те так мало випадає, що у нас мало фабрик і заводів, через те що у нас багато хліборобського населення. В Англії напр. хліборобів припадає на кожних 100 душ людности тільки 10, в Німеччині — 30, а у нас на Україні — аж 86!

Коли у нас почне розвиватися промисловість, вся зайва робітнича сила з сіл буде пересуватися в міста й буде знаходити собі там добрий заробіток. Селянські господарства не будуть дрібнішати, не будуть убожіти, а багатий культурний український нарід і його край буде найкращим ринком для української промисловости.

З 39 з чвертю мільйонів десятин, як вище зназначено, по даним 1905 року, надільних і прикупних земель було в українських*) селян 25 і три чверти (25,766,000) мільйона десятин. Селянське землеволодіння переважно дрібне, трудове, **40 відсотків** селянських господарств на Україні, по статистичним даним 1905 року, **мало від 5 до 10 десятин. При найширшій земельній реформі** цій групі може припасти **до 7 десятин на господарство**, й землеволодіння її збільшиться незначно. Виходить, що зачіпати землі цієї групи господарств нема ніякої рації.

Але крім того, на самій Полтавщині **до 100 тисяч** господарств мають від 6 до 15 десятин. Якого самовідречення вимагаємо ми від цієї групи, коли кличемо її віддати свої 10-15 десятин та здобути натомісць 7? Звісно, як вони самі підуть на це, відпадають всякі сумніви, всякі побоювання. Але поклавши руку на серце скажемо, чи можемо сподіватися такої самопожертви, чи не натуральнійше сподіватися, що вони будуть змагатися проти такої реформи, яка відбере у них трудові, кровні землі і натомісць не дасть ніякої відплати?

Та група селянства, з боку якої можемо сподіватися ворожого опору проти селянської реформи в тім разі, коли всі

*) Автор тут зве так селян України, не беручи під увагу їх національности, що дає неправильну картину.

землі будуть відібрані без викупу, остільки поважна, що не можна її нехтувати. На Правобережній Україні маємо 11 відсотків селянських господарств, у котрих землі **більш 10 десятин**, або 137,250 (137,293 госп.). На Лівобережній Україні таких господарств 12 і три чверти відсотків, або 164,500 (164,816 госп.). На Степовій Україні таких господарств аж 42,5 відсотка або 326,250 (326,316 госп.).

На всій Україні таких господарств маємо 22 відсотка або **629.000**. Коли в кожному господарстві числити по 5 душ, виходить що 3 мільйони 150 тисяч людности не можуть зустріти такої земельної реформи приязно, яка відбере у них всю землю поверх 7 десят. без викупу.

Отже виходить: **що 40 відсотків селянських господарств нема рації зачіпати**, бо земельна реформа не дасть їм нічого, або дуже мало, **а 22 відсотка не можна зачіпати**, щоб не зробити їх ворогами й нового ладу й земельної реформи. Зважаючи на це, ці надільні та прикупні селянські землі **треба виключити з земельного запасу й зовсім їх не зачіпати**, коли хочемо провести земельну реформу й уникнути братовбивчої війни. Не годиться також зачіпати дрібних господарств усяких інших верств, як от міщан або дворян, коли вони наближаються до типу трудових селянських господарств. Всі ці господарства мають біля 1.5 мільйона десятин.

З земельного запасу треба також виключити 0.5 мільйона міських земель, бо не можуть міські трудові елементи обходитися без земель, на яких вони будують нові садиби або випасають худобу. Крім того, коли на Україні буде розвиватися й промисловість, наші міста будуть зростати й на міських землях будуть будувати нові заводи й фабрики, буде селитися трудящий люд.

Виключивши з вище згаданих 39 з чвертю міл. дес. 25 і три чверти надільних і прикуплених селянських земель, 1,5 мільйона дес. дрібних власників інших верств і 0.5 мільйона дес. міських земель, будемо мати остаточно **11,5 мільйонів дес.** В це число увійдуть 0.5 мільйонів нелісових земель державних удільних (княжих), монастирських і церковних і **10 мільйонів дес. землі приватних власників**. Отсе й є той земельний запас, який ми остаточно маємо, якщо будемо виходити з даних про розмір селянського землеволодіння в 1905 році. Цей земельний запас в дійсности може бути меншим, але ні в якому разі не

більшим, бо за 12 років частина земель приватних власників перейшла до рук селян.

Тепер постараємося в'яснити, скільки на Україні малоземельних і безземельних господарств, котрі потребують додаткового наділення землею.

В докладній записці до аграрного законопроекту соціал-демократичної партії в I-й Думі зазначено, що на Правобережній Україні 1 міль. селянських господарств з 4,5 міль. дес. мають менш 10 дес. землі на господарство. На Лівобережній Україні таких господарств 1 мільйон і мають вони 5 з чвертю міль. дес., на Степовій Україні можна числити таких господарств 0.5 мільйона, а землі вони мають не більше 3 мільйони дес. На жаль, точної цифри, що-до Степової України не маємо. По всій Україні таким чином маємо 2,5 мільйона господарств, котрі мали менше 10 дес. землі, у цих господарствах було 12 і три чверти міль. дес.

Коли поставимо задачею земельної реформи, збільшити наділ кожного з цих господарств до 10 дес., нам треба для того 25мільйонів дес. землі, а за виключенням тих 12 і три чверти міль. дес., котрі вони мали, — 12 з чвертю міль. десятин.

Але ж вище ми зазначили, що наш земельний запас виносить всього 11,5 мільйонів десятин. При десятидесятиннім наділі землі не вистарчить навіть для малоземельних. Треба зауважити, що 7-8 дес. можна приймати тільки як середню норму. В окремих районах України, в північній частині Волині та Київщини, доведеться збільшити цю норму до 10-11 дес., бо тут земля багато гірша.

Що-до Полтавщини, то маємо докладніші відомости на основі подвірного перепису 1910 року. Перепис зареєстрував по повітах (крім повітових міст) 442.750 селянських господарств (442,871). З цього числа 306,250 (306,333 госп.), або 69 відсотків, мали землі менш 6 дес. на кожне господарство, а всього у цієї групи було 650.000 (650.050 десят. землі). Найменшою нормою для селянського господарства на Полтавщині треба уважати 7 дес., бо з даних перепису видно, що для цієї групи господарств, котрі мають 6-9 десят. землі, хліборобство найголовніший заробіток (86 відсот. господарств цієї групи займаються виключно хліборобством).

"Щоб збільшити наділ вище згаданих 306.250 господарств треба всього коло 2 міль. дес. землі, а за виключенням тої, що

вони мають, 1 міл. 350.000 дес. землі. Для задоволення потреб цієї численної групи доведеться відібрати землю 3.660 селянських господарств і 1.560 господарств усіх інших верств, які мають більше 50 дес. на господарство. Ці господарства мають 1.012.566 дес., які здають в аренду, а всього у них 1 міл. 307.000 десятин.

"Як бачимо, дані, як для всієї України, так і для Полтавщини, показують, що земельний запас на Україні може вистарчити для того, щоб задовольнити потреби безземельного та малоземельного селянства. Більшої задачі собі не можемо ставити і в цих межах мусимо рішати земельну реформу.

(За брошурою Баєра: "Земельна реформа і основа земельної політики на Україні", Київ, 1917 р.).

Додаток ч. 2.

О. Шульгин: ПОЧАТКИ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ.

(Передруковуємо один з розділів його спогадів, виданих у 1935 р. французькою мовою в Парижі).

"Генеральний Секретаріат України встановлено 17 червня 1917 року, після проголошення І. Універсалу. Перший портфель міжнародних справ доручено Сергієві Єфремову, який відразу ж запропонував мені пост товариша секретаря. Було відомо, що Єфремов не займатиме цей пост довше, ніж до 1 липня. Після п'ятнадцяти днів, при першому переформуванні секретаріату (коли до нього введено представників національних меншостей), мене призначено генеральним секретарем, і на цьому посту я залишився до 14 січня 1918 р. ст. ст.

Коли організовано наш уряд, секретар міжнародних справ мав займатися тільки питанням міжнародних меншостей України і загально — справами взаємин з іншими народами імперії.

Тоді, принаймні офіційно, ще не було мови про **властиві закордонні справи**. Україна ще не була проголошена республікою, але чужі держави вже почали цікавитися питанням нашої країни, і тому треба було, щоб хтось займався також їхніми представниками і приймав делегації ріжних країн, які бажали

ближче ознайомитися з тим, що в нас відбувається. Під кінець 1917 р. справа зовнішніх взаємин ставала для України важливішою і складнішою. Їм мусів я присвятити весь свій час, починаючи з місяця листопада. До речі, вже тоді мене звичайно називали генеральним секретарем закордонних справ, а з початком січня, коли генеральний секретаріят переіменовано на міністерство, я став автоматично міністром закордонних справ...

Влітку 1917 р. до Києва приїжджало багато чужих дипломатів і журналістів з метою нас **інтервювати**. Найчастіше доводилося їх приймати мені, при чому я намагався їм по зможі доставляти більше інформацій.

Першим, хто з'явився на нашій горизонті, був французький журналіст Жан Пеліссє. Він мені сказав, що отримав півофіційне доручення опрацювати звіт про Україну. Я давав йому широкі з'ясування й представив його деяким українським політичним діячам. Пеліссє захоплювався нашою справою і виготовив низку звітів французькому амбасадорові в Петрограді, Нулянсові, а також своїм друзям у Парижі. Наприкінці серпня я мав поїхати до Петрограду. Я зустрів Пеліссє, який там мешкав і запропонував мені зустріч з Нулянсом. Амбасадор запросив мене на обід і цього дня відбувалася властиво перша поважна зустріч між представниками Франції і українським міністром.

Я вже тоді знав, що дипломатичні кола Петрограду втралили всякі ілюзії щодо вартости заходів уряду Керенського. Нулянс ставив мені запитання про стан на Україні, про що мав він цілком ясне уявлення (це я скоро зауважив), хоч намагався відмежуватися від того, ніби він має намір втручатися у **внутрішні справи Росії**. Я суперечив такій політиці, зрештою самозрозумілій, доводячи, що українська проблема вже не належить до внутрішніх питань Росії,*) і кажучи, що коли петроградський уряд не погодиться негайно на **федеративну перебудову імперії** (офіційна українська програма в цей час не йшла далі від вимоги федерації), то згодом буде запізно, бо Україна і так цілковито відірветься, а крім того, коли справи

*) Це свідомий чи несвідомий анахронізм, бо Шульгин навіть в січні 1918 року гаряче протестував проти проголошення самостійности.

підуть далі так, як ідуть телер, то невдовзі запанує повна анархія. Я додав, що коли Франція разом з її союзниками схоче нам допомогти утримати порядок і твердо зорганізувати нашу країну, то з цього скористає вся Європа. Очевидно, що я не міг очікувати якогось позитивного вислідку від цієї першої дипломатичної зустрічі, якій я все ж надавав великого значення. Я й досі зберігаю гарний спогад про цей обід в амбасадора і пані Нулянс.

Після повороту з Петрограду, я ледве встигав приймати численних журналістів та представників військових місій ріжних союзних урядів.

В той час я помітив зміну в ставленні до України з боку офіційних представників Франції. Тоді як у червні Альбер Томас, перебуваючи в Києві (під час своєї міністерської візити в Росії), не уважав за потрібне скласти візиту Центральній Раді та її голові, то у вересні генерал Ніссель, шеф французької місії в Росії, не занедбав підчас переїзду через Київ відвідати генеральний секретаріат у супроводі своїх головних штабних старшин.

Я добре пригадую цю візиту. Було пізно; майже всі вже розійшлися, коли мені зголошено ген. Нісселя і його почет. Розмова завязалася скоро. Ген. Ніссель часто зупинявся в дискусії, звертаючися до генерала свого штабу і доручаючи йому зайнятися тією чи іншою справою, про яку ми говорили. Це був тоді ще молодий, з динамічними очима ген. Табуї, придільений до штабу південнозахіднього фронту. З того часу він осів у Києві і ми мали з ним багато справ. Про це ще буде мова пізніше.

Після цієї розмови я був ще в Балаховського (почесного консула Франції в Києві), в якого зупинився ген. Ніссель. Також Винниченко був наступного дня в генерала і провів з ним дружню розмову. Пізніше я брав участь як керівник Генерального секретаріату на відкритті французького шпиталю.

В той же час розпочалися мої контакти з консульським корпусом у Києві. В невеликому палаці, де містився секретаріат міжнародних справ і який належав родині Терещенків, консули, або їхні агенти, з'являлися дедалі частійше. Крім деяких політичних інформацій вони полагоджували тут також справу опіки над громадянами своїх країн.

Ген. Табуї та його помічники бували тут часто і розмов-

дяли про стан на Україні і в Росії, про перспективи війни і миру. Його звичайно супроводив майор Фріцвільямс, старшина англійського штабу. Нас відвідували також представники і шефи інших військових місій — італійської, американської, сербської, румунської, японської; але головно з французами та англійцями склалися в нас найчастіші контакти.

Напередодні падіння уряду Керенського наші аргументи ставали дедалі переконливішими. Петроград настільки розчарував союзників, що вони були ладні вірити в нову, молоду і пристрастну силу відродженої України. Їх здобував потроху наш ентузіазм. І ось вони виробили плян, виключно військовий. **Вони хотіли переконати нас, щоб ми продовжували війну без анархічної Росії**, приєднуючи до українських збройних сил румунів, польські і чехословацькі легіони, донських козаків, кубанців та інших.

Ген. Табуї сильно настоював на здійсненні цього пляну, не зважаючи на мої застереження. В умовах загальної анархії я вважав за неможливе робити якунебудь військову спробу. Якби могли бути здійснені пляни Симона Петлюри*) і якби Україна мала власну організовану армію, тоді, мабуть, можна було про це говорити. Але в тих умовах, в яких ми були восени 1917 року, не було що робити. Україну вже облягли большевицькі російські банди, які, ідучи додому, скрізь по дорогах грабували. З другого боку, комуністи займалися завзятою пропагандою серед українських солдатів, обіцяючи їм, крім незалежності їх країни, ще й соціальний рай на землі...

Що могло зробити в такій ситуації кілька десятків тисяч польських, чеських та інших вояків? На яку допомогу ми могли рахувати? Може на румунську? Але в Румунії ситуація була така сама, як у нас, якщо навіть не гірша. Ні! В цей трагічний час війна була буквально неможлива.

А в тім, більшість російських військ уже залишила фронт, і в Бересті вже готувалися советсько-німецькі переговори. Большевики вже вислали делегацію, що спішно мала підписати пе-

*) Тут слід нагадати: 1) що 25 липня 1917 р. С. Петлюра на "вічучо-концерті" заявив: "нам треба не постійного війська, а... міліції", 2) у листопаді 1917 р. дав С. Петлюра наказ, в якому була мова про боротьбу проти німців, а в ньому говорилося: "Коли по військових умовах доведеться їхати на якийсь фронт, безумовно треба їхати, бо фронт — єдиний".

ремиря без участі України, яка — це я підкреслюю, — в цей час ще не мала своїх представників у Бересті. Україна не підписала перемиря; її поставив російський уряд перед доконаним фактом. Коли трохи пізнійше альянти обвинувачували Україну в тому, що вона першою підписала мир у Бересті, вони забули про той факт, що ми ніколи не підписували початкового і основного акту і що коли Україна кінець-кінцем і заключила мир у лютому 1918 року, **то це відбулося під тиском червоної армії**, яка тоді вже зайняла Київ.

Коли російський советський уряд заключив перемиря, ми мусли рахуватися з цим фактом. Я вислав тоді в імені нашого уряду ноту до всіх союзних держав. Вона мала на меті з'ясувати, що, **залишаючися вірними союзниками***) і прагнучи загального миру, ми все таки приневолені рахуватися з перемирям. Я доручив передати цю ноту через Петроград безпосередньо на руки всіх відповідних дипломатів; але вона ніколи не була опублікована. Хоч було ясно, що в даній ситуації нам не залишається робити нічого іншого, цей акт моментально перервав наші дружні взаємини з представниками альянтів.

Але незабаром вони знову з'явилися, і ми могли відновити наші колишні розмови. Ген. Табуї все ще плекав надію здійснити свій плян продовження війни.

Я намагався його переконати, що єдине, що ми можемо пробувати, це зволікати заключення миру та обминати сепаратний мир, що-до якого **Україна майже одностайно була наставлена неприхильно.*)** Але це не залежало виключно від нас; щоб затягнути мирові переговори в Бересті, нам треба було стримувати небезпеки, які приходили як ззовні, так і зсередини.

Нам була необхідна допомога Франції і її союзників. До того треба було думати про майбутнє; як-що Україна і не отримає допомоги від антанти, політичні і господарські впливи Німеччини заллють її скорше чи пізніше. Бож не треба забувати, що коли в той час перемога центральних держав і не

*) Чи Україна була в будь-якому союзі з Антантою? Чи її зобов'язував союз, укладений її ворогом? Але Шульгин, кажучи "ми", забував про Україну і говорив як "громадянин імперії".

*) Це — вигадка. І самостійники і народні маси були за сепаратний мир.

передбачалась, то принаймні не думалося, що їх поразка буде такою, як вона виявилася.

Ми хотіли встановити справжню незалежність України і вважали, що незалежна і сильна Україна є також в інтересі Франції, яка в наших очах мала авреолу традиційної захисниці поневолених народів.

Ген. Табуї, будучи шляхетним солдатом і одночасно людиною з енергією і серцем, щодалі мав більше розуміння до нещастя України. Одного дня він мене втішено повідомив, що сподівається позитивної відповіді від свого уряду, а невдовзі попросив авдієнції у голови нашого уряду, Винниченка.

Я взяв участь у цій авдієнції, що відбувалася 18 грудня 1917 року. Генерал в оточенні свого почоту і англійського майора, зформулював пропозиції технічної і фінансової допомоги. Він одночасно передав ноту, зрадаговану в дружньому тоні, яку я процитую тут повністю.

"Союзні держави ще не прийняли офіційного рішення щодо становища супроти України; але мене вже уповноважено передати панові Шульгинові вислів симпатії альянтів для намагання, що їх проводить український уряд з метою встановити порядок, відновити оборонну силу і залишитися вірним альянтам.

"Вважаю за свій обов'язок не очікувати офіційного повноваження і прохати Вас про розмову з Вами, щоб не втрачати дорогого часу і не бути заскоченим, якщо прийде пора діяти, і тому, щоб у висліді підготувати всі матеріали для еventуальної дискусії що-до технічної і фінансової допомоги, яку альянти можуть дати Україні, з метою сприяти великій справі її організації та відбудови.

"Я вдоволений, що виявив цю ініціативу, бо вчора ввечері я отримав доручення прохати Вас, у пляні технічної і фінансової допомоги, яку Франція може дати Україні, уточнити і негайно передати французькій амбасаді програму українського уряду і необхідні для її реалізації засоби.

"З цього крску, що я його чиню першим, Ви маєте змогу ствердити, що симпатії Франції супроти Вас є справжніми й ефективними."

Це був справді значний крок вперед. Я бажав якомога прискорити ці переговори, але існували труднощі, що їх треба було усунути. Треба було одночасно визначити наш міжнарод-

ній статус. Тому підчас наших розмов я настоював перед ген. Табуї та англійським представником на необхідності негайного визнання України їхніми урядами. Вони пообіцяли діяти телеграфічним шляхом.

Поки ми очікували, совети вже вислали свою делегацію до Берестя з метою розпочати мирові переговори. Ця делегація перемовнювала з центральними державами в імені усїєї російської імперії, в тому числі і України.

Питання миру було гостро дискутоване. Де-хто (але таких не було багато*) бажав миру, навіть сепаратного; інші противилися такому мирові. Але всі були згідні в тому, що не можна допустити, щоб советські представники говорили в нашому імені. Що б там не було, але принаймні треба було бути присутнім у Бересті. З другого боку, большевики вели жахливу кампанію проти нашого уряду і Центральної Ради. У всіх своїх проклямаціях, у промовах, що їх вони виголошували навіть у серці нашої країни, головно між українськими солдатами, вони безнастанно повторювали, що Центральна Рада є "буржуазна", що вона "запродалася капіталістам", що вона відмовляється від заключення миру, якого так бажає народ; врешті, вони поширювали думку, що наш уряд не хоче демократичного миру "без анексій і контрибуцій", що його проголосує російська революція... Ця пропаганда ставала необмеженою. Що більше, ми знаходилися під постійною загрозою подвійної навали — німецьких військ та червоних банд. Ми постановили вислати до Берестя делегацію і зясувати наші погляди в ноті, зверненій до всіх країн. Мені припало редагування цієї ноти. Але мій текст не мав щастя подобатись ліво настроєному крилу Генерального секретаріату. Довкола нього виникли сотні суперечок. Один із генеральних секретарів, Порш, зрадагував контрпроект, поважно змінивши мій. Порш був злим духом відродженої України: без всяких політичних поглядів, амбітний, здібний промовець і демагог, він не раз фатально прислужився країні.

Вкінці нота була ухвалена. В ній хотілось бити большевиків їхніми власними аргументами і через це зроблено максимум поступок їхнім ідеям, а головно їх фразеології. Мені все ж удалося зберегти істотні уступи мого тексту, і тому, хоч і без

*) Серед автономістів і представників меншин.

ентузіязму, я підписав ноту, застерігши собі право зайняти в цій справі своє становище на найближчій сесії Центральної Ради."

Щоб читачі могли бачити, що в наведеному уривкові споминів О. Шульгіна не все відповідає правді (приховано де-що москвофільство автора), подаємо далі замітку не з 1935 року, тільки з року 1918, з тих часів, коли О. Шульгин був Ген. Секретарем Міжнародних Справ, замітку, яку викликала поява книжки О. Шульгіна "Політика", виданої в 1918 ж році.

"ОЛЕКСАНДЕР ШУЛЬГІН.

(Посол Української Держави в Болгарії).

Цікаво ближче приглянутись до особи п. Шульгіна, з огляду на те становище, яке він займав досі в політичній життю України. Приходить нам на поміч в сім видана недавно у Києві книжка п. Шульгіна п. зв. "Політика", в якій уміщено ряд статей і промов на політичні теми та кілька дипломатичних документів з часу, коли п. Шульгин був міністром міжнародних справ.*)

Свої погляди на повстання Української Держави виловив п. Шульгин в статті "Fatum" історії", передрукованої нами в 31 числі нашого "Вістника". Коротко збираючи висловлені п. Шульгиним думки в цій справі, в цілій своїй збірці "Політика", можна сказати, що Українська Держава повстала не так наслідком свідомої державно-творчої волі українського народу, як наслідком сприяючих об'єктивних обставин, витворених війною й революцією. "Влада сама повалилася на плечі Центральної Ради", говорить в однім місці п. Шульгин. Всеж головним чинником в творенні української державности було "національне почуття народу..."

Куди ж се почуття направлялось провідниками народу? Відповідь на це знаходимо в статті "Третій Рим", в якій автор займається причинами державного упадку Росії. — До відновлення Росії, на основах федерації, ось в яким напрямку велася українська політика. Пояснює це п. Шульгин так: "Не через сантиментальність, не тільки через стародавні традиції висову-

*) Повний заголовок такий: Олександр Шульгин, Політика (державне будівництво України і міжнародні справи), статті, документи, промови. Київ, 1918 р., стор. 110, ціна 1 карб. 50 коп.

вали ми ідею федерації і до останньої можливості трималися її. Але більшість українського громадянства, рахуючися з труднощами державного будівництва й труднощами раптового переходу від деспотичного централізму до "абсолютної суверенності, яка вимагає не тільки організації внутрішнього ладу в державі, а ще й доброї військової сили, складного дипломатичного апарату, утворення окремих фінансів, — розуміючи, що утворити це відразу, та ще й при невимовно тяжких обставинах війни і революції, є справа більш ніж тяжка, українські партії і діячі щиро боролися з "самостійниками" і прагнули справжнього федералізму. "Але історія — признається п. Шульгин — пішла іншим шляхом, історія примусила нас стати на шлях цілковитої відокремленості від анархістичної Росії."

Так єсть, історія примусила "більшість українського громадянства" стати на шлях цілковитої самостійності України. Сумне це свідоцтво для тих українських партій і діячів, що не розуміли ходу історії, не вміли вловити розвойових тенденцій міжнароднього життя і вставляли палиці в колеса історії. А ще сумнійше, що урок історії не зістав як слід засвоєний "українськими партіями і діячами" й вони погодилися під примусом обставин на відокремлення України не взагалі від Росії, а тільки від "анархічної Росії". "Інша річ — говорить п. Шульгин — коли Росія прийме "образ человеческій", коли той величезний масив, який беться тепер в анархії, утворить цілу низку республік, котрі зеднаються в одну федерацію". Такій федеративній Росії п. Шульгин готов "простягнути руку", тільки тепер нема до сього ніяких підстав..." ("Вістник політики, літератури й життя" ч. 33, стор. 480, 1918 рік.)

Додаток ч. 3.

Дані про торговельний обмін з Центральними Державами:
ЩО ДАЛА УКРАЇНА ОСЕРЕДНІМ ДЕРЖАВАМ? "Neue Lemberger Zeitung" приносить кілька цікавих дат про торговельний рух між осередніми державами й Україною: Загальний обмінний рух товарів виносив до 2 червня 1918 р. 12,762 вагони. Звідси пропадають на вивіз з України 7034 вагонів або 55 відсотків загального руху й 5728 вагонів або 45 відсотків на ввіз. До Німеччини вивезено 2242 вагони або 32 відсотки, до Австро-Угорщини 4792 вагони або 68 відсотків, отже Ав-

стро-Угорщина одержала більш ніж подвійну кількість того, що взяла Німеччина. Але ці чисельні відносини стануть інші, маколи звернеться увагу на рід вивезених продуктів. А саме до Німеччини привезено 1850 вагонів засобів поживи або 29 відсотків загального вивозу тих артикулів, а в Австро-Угорщину 4459 вагонів або 71 відсоток тоді, коли з сирівців одержали німці 392 вагони або 54 відсотки, а Австро-Угорщина лиш 333 вагони — 46 відсот. З впроваджених в Німеччину 1850 вагонів поживи припадає на збіжжя 699 вагонів, а на інші харчі 1157 вагонів. До Австро-Угорщини привезено 1352 вагонів збіжжя та 3107 вагонів інших харчів.

Визів з України йшов трьома головними лініями: Львів, Бересть та Браїла. Головна точка перевозу веде через Львів. Ця лінія привезла 64.86 відсот., через Бересть прийшло 19.48 відсот., а через Браїлу 15.66 відсот. загального ввозу. Після родів і чисел вагонів упорядковано таку табелю: Ввіз через Львів 1179 вагонів збіжжя, 3046 вагонів інших харчів і 238 вагонів сирівця, через Бересть 180 вагонів збіжжя, 894 інших харчів і 296 сирівця. Товари вивезені через Львів, zostалися імовірно в австро-угорській монархії, лінії Бересть та Браїла обслуговували Німеччину. На Україну вислано вуголь і інші артикули, разом 5728 вагонів. Цікаві також числа з перевозу полонених: від 28 березня ц. р. перевезено 162.125 австро-угорських полонених, 15.198 німецьких і 161.311 москалів."

Німецька часопись "Welthandel" подає деякі цифри з німецького вивозу на Україну: До половини червня 1918 р. вислано 230 вагонів з рільничими машинами, 92 вагонів з всякими товарами, як ремісничі знаряди, вироби з солінгенської сталі, дротяні штифти, коси, сокири, молотки, емаліована посуда і т. інш. Вкоротці буде вислано знов 600 вагонів з господарськими машинами і 360 вагонів з всякими товарами, з яких частина є вже в дорозі. Вартість одного вагону оцінено пересічно на 30 тисяч марок, а ціна продажі 75 тисяч марок, так, що вартість висланих вагонів виносить 9 мільонів 600 тисяч марок, а ціна продажі — 24-30 мільонів. На рахунок замовлень український Уряд виплатив вже 10 мільон. карб."

"Русскій Голос" подає, що 26 липня відбулася нарада при участі предсідника міністрів Лизогуба і німецького посла барона Мумма, на якій обговорювано справу продовження торговельного договору про виміну товарів між Україною і Центральними державами".

"Frankfurter Zeitung" подає, що Німеччина задумує заснувати два більші синдикати для піддержування промислу в Україні. Перший з них був би уряджений на взір товариства з обмеженою порукою з капіталом 20 мільонів марок під проводом акційного товариства Круппа, більших підприємств залізного промислу, фабрик машин та електричних фірм. Другий синдикат великих німецьких банків з 5 мільоновим капіталом під проводом дисконтного товариства. Також плянують німці будувати залізницю в Україні."

Австрійські товари в Україні. "Нова Рада" доносить, що "Дніпросоюз" одержує через фірму "Ост" 25 вагонів емальованої посуду, а також має одержати вироби фірми "Солінген" та залізні вироби, яких незабаром прибуде п'ять вагонів. Уряд дав право "Дніпросоюзови" одержувати безпосередньо з заводів різні вироби з заліза. Заключено угоду з австрійськими фірмами на одержування сірників. За червень і липень одержано 700 вагонів соли, до 40.000 пудів тютюну, 5 вагонів сірників та багато римарщини. Дивним трохи видається експорт Австрією тютюну в Україну, коли у неї самої майже нема тютюну, а курці дістають на картки по 30 папіросок тижнево. Сповідують, що у Відні багато продається тканини з Лодзі, й навіть в Україну експортується. Чи не є те саме з тютюном? Чи не привезено його до Австрії як військовий "пріз" з півдня України, щоб звідси відправити його назад в Україну, як австрійський продукт? Оттак може доживемося до того, що Австрія буде постачати Україні крім тютюну хліб і цукор..."

Додаток ч. 4.

В "Голосі Києва" знаходимо дуже цікаве оповідання одного з адютантів гетьмана Скоропадського про пригоди і переживання гетьмана в часі большевицької революції. Це оповідання вносить де-які нові подробиці до генези політичного перевертута, для того містимо його, як документ, з де-якими скороченнями.

"Вже тоді, коли помітним стало, що Гучков і Керенській ведуть російську армію до розпаду, наша група" — оповідає один з адютантів гетьмана — "спираючись на традиціях ми-

нувшини, почала поширювати серед війська ідею давньої козащини.*)

"Розіслано меморіал про ціль вільного козацтва, відгукалися вільні козаки. Але ми все ще були під владою "товаришів", треба було поки-що викручуватися. Вкінці вдалося скликати зїзд на 3 падолиста в Чигирині.*) Явилося 1000 представників. Ми не надіялися такого числа. Протягом трьох днів вироблено програму діяльності. Вже тоді говорено про гетьмана. Одначе гетьман це політична влада, а для неї тоді не було ще відповідного опертя. Рішено вибрати лише отамана військового. Серед кандидатів на першій місці був П. Скоропадський, а на другій Полтавець-Острияниця. Вибрано Скоропадського.

"Ще літом 1917 року запропоновано Скоропадському зукраїнізувати 34 корпус, яким він проводив. Корпус названо І. українським. До цього корпусу почали стягати здорові елементи.

"Рішаючим моментом для Скоропадського була хвиля, в якій він не послухав Криленка. Будь що будь — начальна влада і це зробило велике вражіння. Большевики покидали фронт. Криленко збирав їх під назвою другого сполученого корпусу під Жмеринкою. Скоропадський був тоді даліше на сході. По внутрішній боротьбі вирушив не туди, куди наказував Криленко, лише в противнім напрямі, а напрямі Київва. Він розумів добре, що большевики будуть нищити все по дорозі, та що прийдеться боронити мешканців Київва. Однак рух війська генерала був незвичайно трудний. Доводилося вести переговори з кожним начальником станції. Вкінці генерал заняв потрібну лінію і розвинув корпус в напрямі Шепетівки, ослоняючи Київ, та рівночасно скомунікувався з Центральною Радою.

Коли "вільне козацтво" зорганізувалося, тоді ми перенесли генеральну козацьку Раду до Білої Церкви. Відносини між Київвом були напружені. Центральна Рада скликала саме тоді військовий зїзд. На зїзді говорено про це, що в Білій Церкві си-

*) Це — вигадки. Зорганізовано було Вільне Козацтво Звенигородщини "Брац. Самостійників" ще в березні і в липні 6 ешелонів вже брали участь у перевороті "полуботківців", а Скоропадський в липні навіть українізації корпусу не хотів переводити.

*) Цей зїзд скликав Кіш Звенигородського Вільного Козацтва, а не Скоропадський.

дить чоловік, який хоче роздавати булави. Центральна Рада уважала нас чорносотенною організацією. Названо нас державою в державі.

В падолисті вислано проти нас війська. Але ми розбили їх під Гребінкою. Потім лишено нас в спокою. Ми навязали зносини з Грушевським та писали йому кілька разів, що Рада веде руїницьку політику. Коли Рада буде ширити пропаганду не права, лише анархії, то Україна в короткім часі буде зруйнована. Ми звертали увагу Грушевського на те, що основи правління треба брати з історії, а не з брошур Маркса. Щоби вплинути на нього, ми вибрали його почесним військовим отаманом. Він став супроти нас ввічливійший. Дав нам трохи одягу, зброї та підтримував нас в Раді. Одначе щирим не був; політика його була дволична. Правдоподібно, під його впливом Рада визнала нас до цієї степені, що почала посилати нам де-які папери. Між ними одержали ми і третій універсал, в яким сказано, що — що твоє — це моє, а все моє — не твоє. Генерал звернув їм універсал і заявив, що анархістичних актів попірати не буде. "Вільним козакам" наказав не признавати універсалу і видав наказ: "Якщо кого зловлять на ділах дозволених універсалом, так його жде стародавня козацька кара". Про кару смерті не згадував, але кождей козак знав, які є стародавні козацькі звичаї і як козаки поступали з злодіями.

Наказ викликав в Раді велике занепокоєння. Центральна Рада зажадала, щоб генерал приїхав до Києва. Коли однак генерал заявив дипломатично, що він "захворів", тоді приїхали два делегати з просьбою про скасування наказу. Генерал відповів:

— Я не Центральна Рада; свої накази обдумую, а опісля не касую їх, лише вияснюю інструкціями. III. універсал уважаю заклик до розбою і нічого більше.

Вже тоді дозрівала думка про потребу нашого оружного виступу. Наш плян був менш-більш такий: большевики здавлять Київ і примусять Центральну Раду звернутися до нас про поміч. Ми виїхали з генералом у Київ. Нам не щастило. Ми переговорювались з Радою, з "самостійниками", з "Партією Молодої України", одначе без успіху. Большевики почали обстрілювати місто. Уряд виїхав автом. Втік до Житомира. З большевиками бився лише генерал Прісовський зі зменькою галицьких січовиків. Були вперті; добре билися. Ми ж не могли

зістатися в Києві. З припоручення генерала ми мали удатися на Кубань, думаючи, що там удасться zorganizувати вільне козацтво, а генерал мав продістатися до Житомира, а потім до Румунії.

Гетьман був тоді в безнастанній небезпеці. Перебраний, як робітник укритався на передмістях і ждав нагоди, щоб виїхати. Тимчасом большевики окружили дім, де він перебував. Відстрілюючись з револьвера, перескочив тин і пішки удався до Василькова. Це врятувало його. Прийшов до Василькова, а там большевики. Пішов до Білої Церкви, а звідти кіньми до Бердичова. Всюди большевики. На однім двірці цілий вечір перебував серед большевицьких кавалеристів та кінногвардійців, а саме їх комітети засудили його на смерть, бо розбрав два полки за рабунки. Гетьман був передягнений і мав фальшивий паспорт. Подавав себе за електротехніка.

З Козятина їхав у вагоні наладованім деревом. Хотів пересідати до другого вагона, коли обікрав його злодій; забрав три тисячі рублів та фальшивий паспорт. Пошукуючи за злодієм втратив своє місце у вагоні і їхав далше в будці. Холод проникав до костей. Большевики розложили на платформі кусок бляхи та запалили огонь. Хотів загітисся та боявся заступлення, тому сів собі не коло вогню, лише на край платформи. На однім закрутці платформа сильно підскочила, а сидячий побіч гетьмана салдат вхопив його за рамя і оба повалилися на землю. Гетьман втратив притомність, а коли прокинувся, не міг рухати рукою. В цей саме момент, як сам признає, гетьман попов в розпуку. Повезуть у Київ, покладуть зі зломаною рукою в шпиталь, розберуть... А в рукаві на рамени зашита обручка і хрест св. Юрія. Однак "товариші" здобулися на чемність. Задержали потяг, відшукали гетьмана і він почув з радістю, що може рушати пальцями хворої руки. Коли доїхав до Києва лікування було вже зайве.

В Києві випадково стрінув добрих людей. На двірці познайомився зі старшою жінкою, яка запросила його до хати. Чоловік її був евангелицьким християнином. Подали гетьманови чаю, перед спочинком читано спільно св. евангеліє, потім постелено йому на долівці. Господар говорив опісля, що одразу догадався, що його гість не є електротехніком, за якого подавався.

Гетьман переховувався в Києві, де скомунікувався з прия-

телями. Скоро стало ясно, що даліше правління тодішніх міністрів неможливе. Де-які з них були прямо людьми нечесними. Навязано відносини з "хліборобами". Гетьман не думав ще про повалення Ради. Хотів лише злагоджувати клясові противенства та зеднати всі українські партії у "всеукраїнській громаді". З усіх сторін зголошувалися до гетьмана офіцери. Їм дано гасло: "Бавтеся". Тимчасом готовився переворот, а решта відома.

Грамоту друковано десь в Святошині. В цирку зібралися "хлібороби". Не треба було їх запалювати. Самі почали домагатися гетьмана. Коли з'явився гетьман, козаки та хлібороби закричали: "Слава! Слава! Гетьман! Гетьман!"

Гетьман вийшов на підвищення, виголосив промову, а потім всі зібрані удалися на Софійську площу. Духовенство зрозуміло відразу, про що йде: повитало гетьмана хрестом. А війська було тоді не багато, але вистарчило, щоб довершити конечних арештовань. Приклонники Ради остовпіли з дива.

Пізно вечером гетьман зайняв дім генерал-губернатора і перетворив його в гетьманську палату. Поставлено варту. Гетьман мав до своєї розпорядимости лише п'ятох людей. Удався спокійно на спочинок. Ранком почали навідуватись до гетьмана делегації..."

**
*

Подане дослівне зреферовання статті з "Голоса Кієва", разом з увагою про значення її "як документа", передруковане з "Вістника політики, літератури і життя" ч. 33 за 1918 рік, ст. 477-478.

На нашу думку ця стаття заслуговує на увагу, як одне з "першоджерел" тих вигадок, якими й донині оперують прихильники П. Скоропадського. Рівно ж заслуговує на увагу, що адютант Скоропадського вмістив її за його пановання в московському, настроєному неприхильно до всього українського, пресовому органі.

Що-до дійсної ролі Скоропадського в організації "Вільного Козацтва", то вона висвітлена в першому томі цієї праці і там же в "Додатках" є дві статті Юртика, які вичерпуюче висвітлюють цю ролю. Коротко лише можна сказати: колискою "Вільного Козацтва" була Звенигородщина, організаторами його були самостійники пов'язані з "Б. С.", Скоропадський в тому

всьому не брав найменшої участі. В липні 1917 року "Вільне Козацтво" Звенигородщини і де-яких сусідніх районів **брало активну участь в повстанню, яке в Києві доручено було зробити "полуботківському" полку.**

Нижче подаємо уривок зі "Споминів" самого Скоропадського, з яких ясно, що Скоропадський, який приїхав у цілком інших справах, зараз же по тому повстанню, до Києва, не лише **не знав нічого** про нього, але й "вже по всьому" **не міг зорієнтуватися** в тому, хто і нащо виступав, та висував згоди про большевицькі настрої в полку. Тимчасом **Вільне Козацтво було поінформоване завчасу, виконало всі диспозиції керівництва, роззброїло московські частини та артилерію і шість ешелонів Вільного Козацтва підходило вже до Києва.** Коли б було правдою, що Скоропадський брав у тому рухові хоч найменшу участь, не писав би того, що написав у своїх "Споминах".

Тоді ж, коли "Вільне Козацтво" вже було зорганізованою силою і коли і соціялісти пробували використати його популярність у своїх цілях, це б то аж в листопаді, пробував, але безуспішно, і Скоропадський дістатися до його керівництва. Однак його дуже скоро розпізнали і зірвали з ним усякі звязки. Формоване ж пізніше в Києві інж. Ковенком "Вільне Козацтво" рівно ж не мало з ним нічого спільного.

Цю ідею поширювали не (як пише автор статті) "серед війська", тільки серед людей, що не мали бути у війську. Отже цей "організатор" не знає навіть, кого організовано і коли та як.

Та й що могло бути спільного між "малоросом" — Скоропадським, який в ті часи не був навіть автономістом, — і Вільним Козацтвом, яке стояло від часу свого засновання ще весною 1917 року на державницьких антимосковських позиціях? Аджеж напр. хоч би селяни с. Рожнівки борзенського повіту Чернигівщини так мотивували організацію в своєму селі гурту Вільного Козацтва в жовтні 1917 року: "пам'ятаючи, як славні предки наші боронили від ворогів рідний край, тому, що **настав рішучий час остаточно та назавжди увільнитися від московського панування...** заснували у себе Вільне Козацтво." В тому ж дусі промовляли на першому, другому і третьому військовому зїзді представники Вільного Козацтва.

Корпус був "українізований" Скоропадським лише після одержання **виразного** наказу московського командування і його

українізація не була заслугою Скоропадського. В районі Шепетівки 34 корпус опинився ще перед захопленням командування Криленком. Що ж до "бою", в якому мала б під Гребінкою (Полтавщина, а корпус був тоді на Поділлі і Волині) наче б то одержати перемогу над українським військом У. Ц. Ради якась частина корпусу керована Скоропадським — ніде не можна про те знайти жодних відомостей.

Інцидент з третім універсалом — вигаданий. Розмов жодних з самостійниками — не було, але самостійники мали дуже великий вплив на свідоміші елементи в корпусі і власне тому довелося Скоропадському покинути корпус і їхати до Києва. Те, що за Київ билися з москалями "лише ген. Прісовський з горсткою січовиків" — рівно ж фантазія. Те, що Скоропадський тікав з Києва, — правда, як правда і те, що він боявся показатися явно на теренах Вільного Козацтва, хоча воно на них не пустило московських большевиків. Про те, що було далі, — додано в тексті на належнім місці.

А тепер подаємо кілька уривків з власних "Споминів" Скоропадського, перекладених і процenzурованих його прихильниками, які їх опублікували в "Хліборобській Україні", збірник VII-VIII за 1923 рік: "Я вперше довідався з "Кієвскої Мислі" про українську демонстрацію і подумав в той час, що це робота ворогів з метою завести розбрат в нашому тилу. Памятаю, що з цього приводу мені довелося сперечатись зі своїм адютантом, який... довідавшись про українські демонстрації, надавав їм великого значіння. Адютант Черницький, як поляк, був таємним ворогом Росії і тому в цих питаннях я не мав до нього довіря."

"Начальник штабу армії граф Каменській... дуже хвилювався, лаючи страшенно **Гутора** за його думки про українізацію."

"Здається першого липня почалася моя автомобілева подорож з Мужилова до Києва з заїздом до головнокомандуючого в Федорові... **Духонін дуже просив** прискорити українізацію, вказуючи на те, що десь бачив українські частини і що вони на нього зробили добре вражіння... і що **необхідно, щоб я швидко українізував корпус**. Проти всіх висловлених мною сумнівів він відповів, що при бажанні можна всі труднощі перемогти і повів мене до головнокомандуючого... **Гутор... підкреслював, що питання про українізацію мною корпусу вирішене і вагатися вже нічого.**"

Листа Скоропадського з застереженнями, сказав, що "читав, але погляду свого не змінив."

У Києві був П. Скоропадський підчас виступу "полуботківців" і не міг зорієнтуватися в чому справа.

"Я одвідав Ратиля, Духоніна і пішов до Корнілова... Корнілов зустрів мене приязно і сказав: "Я од Вас вимагаю українізації Вашого корпусу..." ...Я Корнілову відповів, що.. в українській русі бракує серйозних людей і через це українізація частини армії буде дуже трудна... український корпус стане **серйозним фактором** в українській русі, з яким Росії прийдеться рахуватись... "На це Корнілов сказав: **все це пусте, головне — війна... Що ж до української Ради, то пізніше ми все це розберемо**".Тоді я сам не мав інших думок, як тільки продовження боротьби на полях битви."

18 липня вийшов наказ Корнілова про українізацію 34 корпусу. ("Хліборобська Україна", збірник VII-VIII. Уривок зі "Споминів" гетьмана Павла Скоропадського, стор. 3, 6, 7, 10, 11, 15).

З тих уривків випливає, що українізації корпусу **домагалося** від нього **московське** командування, яке хотіло використати в московському інтересі український патріотизм, а потім — розправитися з українцями.

Тому, що нині ставлять Скоропадському в заслугу його прихильники "українізацію" 34 корпусу, **конечним** було нагадати читачам, як про цю справу писав у своїх спогадах сам Скоропадський. При цій нагоді звертаємо ще раз увагу на те, що величезною помилкою є ототожнювати "українізацію" частин **московської** армії, якою підмінили автономісти ідею творення власної української армії, що була б призначена для боротьби за суверенність України, яку висунули самостійники. "Українізовані" корпуси мали боротися за перемогу в світовій війні нашого ворога — московської імперії. Тому в обороні України від московсько-більшевицьких військ ті корпуси не брали участі. Яку, напр. участь міг брати "українізований" 21 корпус на чолі якого стояв той самий ген. Бредов (обмосковлений німець, запеклий ворог українців), який командував тою частиною військ Денікіна, яка зайняла Київ у серпні 1919 року?

Додаток ч. 5.

Нині, по більше як 50 роках, починають появлюватися такі твердження про П. Скоропадського: "Він українізував I-ий Український Корпус війська і ніхто інший тільки той корпус в кінці 1917 року роззброїв війська збольшевиченого 2 гвардейського корпусу (моск. армії), що наступав на Київ під командою Євгенії Бош. Чи дійшло б було до проголошення 4-го Універсалу, якщо б не був роззброєний і відтранспортований на Московщину згаданий гвардійський корпус?"

Такі "міркування" нині особам слабо обізнаним з подіями того часу можуть видаватися переконуючими. Тимчасом справа стояла так: "Українізація" першого Українського Корпусу (про генезу якої говорилося в "Додатку" ч. 4) провадилася "механічно", шляхом заміни в ньому неукраїнців — українцями. Багато тих "українців" з командного складу були такими ж московськими патріотами, як і Скоропадський. То були часи революції, отже створити справді **українську** частину могли лише **українці-патріоти**, українці-самостійники. Тому, що ні сам Скоропадський, ні велика частина його помішників-старшин такими не були, — від початку почувався брак контакту між вояками й старшинами, а також брак "цементу", який би перетворив корпус у боеву одиницю.

Щоб більш, ніж об'єктивно, висвітлити стан справи, подаємо далі, що писав про це все Д. Дорошенко, прихильник Скоропадського, у своїй праці "Історія України" в 1917-1923 рр." т. I, стор. 376-378:

"Вище російське командування вважало за не дуже зручне, що I. Український Корпус стоїть близько від Києва, і наказало йому вирушити на фронт на зміну VI. корпусу, котрий мав українізуватися в II. Український корпус. Але в I. Укр. Корпусі вже помічалися ознаки загального розстрою й упадку дисципліни і ген. Скоропадський вважав, що краще було би вивести корпус на фронт, щоб зберегти його від деморалізуючого впливу запілля.

Та тимчасом стався большевицький переворот. Влада в Києві перейшла до українських рук, хоч на перших порах доводилось фактично ділити її з большевиками. Серед старшин і козаків I. Українського Корпусу почалося хвилювання і хитання — куди йти? Чи на фронт, чи на Київ? Генеральний Вій-

ськовий Секретаріат грав при тім якусь подвійну роллю, по-диктовану, треба думати, недовірям до особи команданта корпусу. Не вважаючи на протести ген. Скоропадського, на нараді Петлюри з головнокомандуючим Володченком було вирішено розеднати корпус: I. дивізію вислати на фронт разом з штабом корпусу, а II. вислати до Київа. Але I. дивізія, прибувши на ст. Деражню, звідки мала їхати потягами на фронт, не хотіла туди їхати. В той саме час надійшли відомості, що збільшевичений 2-й гвардейський корпус, покинувши фронт, іде на Київ, а большевицький головнокомандуючий прапорщик Криленко, який замінив собою замордованого в Ставці ген. Духоніна, наказував телеграмами Українському Корпусу йти на фронт.

Тоді ген. Скоропадський рішив узяти на себе діло оборони Київа та замість йти на фронт, обсадив частинами обох своїх дивізій залізничні лінії Жмеринька-Козятин і Шепетівка-Козятин-Христинівка-Вапнярка і роззброїв ешелони 2-ої гвардейської дивізії й деякі другі збільшевичені частини, які загрожували Київу й українському народові.

Частини I. Українського Корпусу побільшувалися сотнями Вільного Козацтва (?) і добровольцями, які охоче до нього вступали, як до українського національного війська. Корпус робився справжньою регулярною українською армією, яку належало б всіма силами піддержати й зберегти. Та Генеральне Військове Секретарство не тільки не доцінювало ваги корпусу, а ще й ставилося до нього з недовірям, особливо до його команданта ген. Скоропадського. Воно залишалося глухе до всіх його телеграм з проханням надіслати теплу зимову одіж, чоботи, залізні грубки — бо люде жили весь час в неопалених вагонах; навіть коли він вислав телеграми, щоб до частин корпусу було надіслано з Київа від українських національних організацій людей, які б могли паралізувати большевицьку акцію, то й на це не було ніякої відповіді. Коли ж ген. Скоропадський поїхав сам до Київа, то виніс вражіння, що "круги Ц. Ради не довіряють людям з вищого командного складу і думають опертись виключно на роботу в армії молодшого старшинства і отаманів-аматорів."

Що-до себе особисто, то він почував недовіря з боку цих кругів, хоч разом із тим і брак відваги усунути його від командування згори. Коли виникло питання про призначення головнокомандуючого всіма силами України проти большевиків,

то на цей відповідальний пост призначено було не генерала Кирея, талановитого гарматного інспектора, видатного бойового генерала — якого мали на увазі, і не ген. Скоропадського, а полковника Капкана, який вже й перед тим виявив не раз свою нездатність до скільки-небудь ширшої діяльності.

Помічаючи з боку українського політичного центру певного роду саботаж з огляду на свою особу, ген. Скоропадський рішив одійти від командування корпусом, щоб тим способом облегчити установаження більш нормальних відносин між українським політичним центром і тією збройною силою, на яку цей центр мав опертися в першій війні за українську державність. 6. січня 1918 р. він подався до димісії, передавши командування корпусом генералу Гандзюкові.

Штаб корпусу перебував тоді в Білій Церкві. Штаб I. дивізії (його начальником замість полк. Капустянського став підполк. Сологуб) стояв у Бердичеві, I-ша її бригада стояла в Києві, 2-га на залізниці Хвастів-Бердичів; II. дивізія стояла на лінії Винниця-Гнівань. Командантом I. дивізії, замість ген. Гандзюка став полковник Никонов, у II. дивізії залишався ген. Клименко.

Але дисципліна й боєздатність корпусу під впливом загального настрою й агітації падали з кожним днем. Коли большевики оголосили демобілізацію старої російської армії, то солдати корпусу примусили оголосити часткову демобілізацію і в себе. Як зауважує самовидець, це було викликане охотою солдатів поділити між собою військове майно, як тоді бувало звичайно при демобілізації. В корпусі настала анархія. Генерали Гандзюк і Сафонов поїхали за директивами від українського уряду до Києва, але прибули вже тоді, як Київ опинився в большевицьких руках. Вони попали в большевицький полон і були розстріляні. Їх переслухував сам начальних большевицької армії Муравйов, який запропонував обом перейти до його на службу, але вони відмовились і тим підписали собі смертний вирок. Вже літом 1918 р. тіла обох героїв були, з наказу гетьмана П. Скоропадського, розшукані і достойно поховані.

Корпус скоро перестав існувати. Козаки розбіглись, старшина позникала. Невеличкі рештки збереглися, переховалися і по приході німців прилучилися знову до українського війська, склавши кадри дивізії, на чолі якої поставлено було на-

чальника І. дивізії з І. Українського Корпуса полковника Ніконова.”

З наведеного видно, що ген. Скоропадський в організації цього корпусу заслуг властиво не має. До того слід додати, що тодішні корпуси наслідком революції далеко не відповідали своїм числовим складом — складові нормального корпусу. Часто їх склад не доходив навіть до яких 3-4 тисяч.

Другий Гвардійський корпус (що став большевицьким), якого штаб був стаціонаваний у Жмеринці — рівно ж не відповідав своїй назві числом вояків.

На свому місці (стор. 267) ми подавали за "Роб. Газетою" з дня 1. І. 1918 р. подробиці про сутички й роззброєння цих частин збільшовизованого корпусу і там же було про те, що те роззброєння було наслідком поширення серед вояків того корпусу заклик скористатися з наказу вертатися до дому. Москалі кидали частини, віддавали зброю і брали перепуски до дому. Це відбувалося в кінці грудня, а в середині січня 1918 р. вже не можна було говорити поважно про існування І. Українського Корпусу, бо і він розсипався.

Подане у Дорошенка — не годиться з поданим у Додатку ч. 4.

Додаток ч. 6.

Ще яскравіше зафіксоване ставлення до самостійности України Головним Комітетом Партії соціалістів-федералістів, до якої, як ми вже згадували, належали такі представники української інтелігенції, як С. Єфремов, А. Ніковський, Синявський, Л. Старицька-Черняхівська та інші. Ось ця постанова з дня 20 квітня 1918 року:

"На зборах головного комітету партії 20 квітня в звязку з майбутнім партійним зїздом, який призначено на 10-11 травня, обмірковувалося питання про самостійність і федералізм. Після обміну думок комітет постановив запропонувати зїздові резолюцію, в яку б увійшли такі головні думки: Партія підчас складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнішим і найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини, централістична

та своєкористна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму й нарешті большевицька авантюра — висунули ідею самостійної Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовами життя, партія соціалістів-федералістів **признала** державність України й весь час в своїй парламентарній та загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави. Але разом з тим партія розуміє, що ідея федералізму в політичній життю має таке саме загально-світове значіння, як в соціально-економічній життю — соціалізм, і тому ці ідеї мають залишитися провідними думками партії. Як соціалізм еднає всі трудящі маси всього світу, так федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути надійною запорукою проти імперіялізму й війни. Що ж до найближчих перспектив, рахуючися з реальними обставинами Великої Русії, **партія для даного моменту має виключити всяку можливість федеративного зв'язку з Велико-русиною**. Але разом з тим єднання з іншими сусідами, які утворюють нині свою державність, партія повинна ухвалити можливим і бажаним для інтересів України."

Додаток ч. 7.

"Вивід прав України". Матеріяли і документи до історії української політичної думки, В-во "Пролог" 1964. Нью Йорк.

Заголовок збірки є того роду, що в його рамках можна вмістити як "документи взлету", так і "документи занепаду" української політичної думки, і таке видання можна б уважати навіть корисним, як би не "вступна стаття" та "довідки Б. Кравціва".

Власне завдяки тій статті та "довідкам" видання стало шкідливим і його поява свідчить про черговий занепад нашої політичної думки і не служить науковими матеріялами, тільки викликає у читача цілковитий хаос в голові.

Пригляньмося спочатку "Передмові". Годимося з її автором, що загарбники-сусіди "намагались завжди фальшувати історію України", при тому додамо, що кожному ясно, з якою метою вони це роблять. Але ставимо питання: пощо і в чи-

йому інтересі намагається автор передмови і довідок також **фальшувати минуле** і ширити неправильні інформації й погляди?

Ми всі знаємо по досвіді 1917-20 і пізніших років, що твердження Драгоманова, немов би відповідальність за гноблення українського народу спадає не на москалів, тільки на царат, — є шкідливою вигадкою. По що ж витягає в "Передмові" п. Кравців цей "ідеологічний хлам", ширений нині окупантами, і пише: "Цілу схему обману про минуле України й придумали **царські поневолювачі**" (ст. 3)? Далі згадано ще нацистів і "московських комуністів" — так немов би то решта москалів (чи німців) є приятелями України!

Поминаючи твердження Б. Кравціва на ст. 5, що праці проф. М. Грушевського є в цілому "вірні з історичною правдою", бо зясування ненауковости цього твердження забрало б забагато місця, а обмежимося лише до пригадки, що зруйнування Києва в 1169 році проф. Грушевський представляв **лише** як епізод династичної боротьби між князями, у повстанню Богдана Хмельницького бачив **лише** рух соціально-релігійний, а говорячи про повстання Мазепи, пускав у обіг вигадку, немов причиною неспіху був брак підтримки з боку українського народу.

Цілковитою вигадкою Б. Кравціва є його запевнення, немов би "Запропонована М. Грушевським схема **була прийнята не тільки** українськими, але й теж видатними російськими і польськими дослідниками історії". (стор. 6). В дійсності ж, що-до українських істориків, то не може бути мови про те, що вони прийняли таку схему історії, бо ж Томашівський у своїй "Українській історії", виданій в році 1919, став на становищі, що українською державою можна звати лише державу Галицько-Волинську, а знова М. Кордуба, М. Чубатий і ще дехто в році 1930 на сторінках "ЛНВ" та "Діла" з запалом доводили професорам пражських українських високих шкіл, що український нарід виник щойно в XIV-XVI віках. Коли б вони справді прийняли схему проф. М. Грушевського, — то в жодному разі не виступали б з **такими** думками. Це — що до українських істориків.

Що ж до московських і польських, — то безперечно автор не зміг би назвати жодного (М. Чубатий називає Преснякова,

Покровського, Любавського і Пархоменка), але, треба думати, що він сам не читав їхніх праць!

Рівно ж не відповідає правді твердження М. Чубатого, що наче б то "саме за створення і пропагування цієї схеми акад. М. Грушевський був знищений московським режимом на Україні". Бо переслідували М. Грушевського не "режим", тільки взагалі москалі, і то не за "схему", тільки взагалі за все разом, в тому й за головування в У. Центральній Раді.

Невідомо, що Б. Кравців вважає "українським патріотизмом", коли зве "патріотичними" сторінки "Історії Русов", якої автор "Малую Росію" і "Великую Росію" вважає нерівними частками одного цілого і зве те ціле "росіянами" (див. "Додаток ч. 1" в томі I цієї праці на стор. 388-398).

Тут же Б. Кравців запевняє, що "Книги Битія Українського народу" були "Законом Божим" для... Шевченка, який зачислений ним до "К.-М. Братчиків".

Тимчасом сам автор тих "Книг Битія" й організатор "К.-М. Братства" ствердив, що власне той програм викликав у Шевченка "задиркуватість і крайню нетерпимість", яка була причиною їхніх численних суперечок, а слідчі органи усталили, що Шевченко ніколи до К.-М. Братства не належав.

Отже лише з метою плекання федералізму і надалі можна робити з Шевченка людину, для якої слова: "І одбилась Україна від Московщини і не знала бідна, куди прихилити голову. **Бо вона любила і поляків і москалів, як братів своїх, і не хотіла з ними розбрататися**", або "вона хотіла, щоб усі жили вкупі "поєднавшись . . . і було б три Речі Посполиті в однім союзі, **нерозділимо** і незмісимо по образу Тройці Божої" — були "Законом Божим"!"

Шевченко, на початку своєї творчости написав про москалів (а не про уряд) — "тяжко, батьку, жити з ворогами", а при кінці своєї творчости нап'ятував "дядьків" і "няньок" "отечества чужого" і стало ставився зі зненавистю до московського народу, на що звернув увагу не лише шеф жандармерії, але й Драгоманов!

Лише повним нерозумінням мови правничих документів, можна зясувати твердження Б. Кравціва, що наче б то ідея незалежності і суверенності України зафіксована в "Конституції" У.Р.С.Р. (ст. 9). Суверенна держава має згідно з розумінням державного права: територію, нарід і владу. Тимча-

сом, поскільки згідно з тою "Конституцією" земля з її надрами належить ССРСР, — території немає. Мешканців, які б склали "нарід" — рівно ж немає, бо всі вони є в першу чергу "громадянами ССРСР" і обов'язані для нього і жити і вмирати; що ж до влади — то всім відомо, що "влада" належить навіть теоретично "єдиній" комуністичній партії, що її централь в Москві і що складається в своїй більшості з москалів.

Нарешті, на великий наш жаль, є вигадкою п. Б. Кравціва, що наче б то "ідеал української самостійності горів протягом усіх цих трьох сторіч живим і яскравим вогнем".

Ціла ця праця дає безліч доказів того, що так не було і власне тому ми програли визвольну боротьбу, і коли на еміграції, 50 років пізніше появляються такі баламутні книжки, як "Вивід прав України", то є всі підстави боятися, що нас може спіткати така ж доля, коли матимем нову нагоду взятися за зброю. На це ж вказує і та **рабська** психічна залежність від того, що пропагують окупанти, хоч би і самого Б. Кравціва, який, як галичанин, не потребував **відзвичаюватися** від прищепленої нам по полтавській поразці московської звички "величать" кожного "по отчеству" і який добре знає, що ні сам І. Франко, ні його земляки **ніколи** не звали І. Франка "Іваном Яковичем", а проте він і його (на стор. 152) і інших українців так "величає"!

Наведених **більших** помилок і вигадок є аж за багато на шість малесеньких сторінок передмови!

"Довідки" Б. Кравціва є антинаукові й баламутні та можуть служити лише для розрекламування тих писань, які є у високій мірі шкідливі.

Прикладом може бути хоч би така "довідка" до **вигаданої** промови гетьмана І. Мазепи взятої з "Історії Русов", вміщена на стор. 85. Ця "довідка" має розрекламувати видану заходами проф. Оглобліна "Історію Русов" як **український** (а не "общерусський") патріотичний твір. З цією метою пише Б. Кравців, що наче б то "в українській історіографії визначено "Історію Русов", як Деклярацію прав української нації". Звідки Б. Кравців це взяв? Коли проф. О. Оглоблін, який "спеціалізувався" на Україні і на еміграції (див. "Українська Державна Думка", Чикаго, 1954 рік) у паплюженню гетьмана Мазепи та у вихвалюванню всіх прихильників і прислужників московських, так її назвав, — то це аж ніяк не є "українська історіографія", тільки п. О. Оглоблін!

Для п. Оглобліна, безперечно, було б бажано, щоб книжка, яка послідовно і уперто називає Україну "Малою Росією", яка уважає "смертним гріхом" не лише боротьбу з москалями, а навіть "убійство" хоч одного москаля на війні, і яка намагається довести виняткову, песю любов "малоросійскаво дворянства" до московської імперії — стала б "деклярацією прав української нації", але кожен не замотеличений до решти українців бачить в ній лише "деклярацію прав" "малоросійскаво дворянства" до одержання від московського царя нагород і признання за ним дворянських прав.

Очевидячки, для збільшення "атракційности" реклами додано в тій "довідці" про "проскрібовання" тої "Історії Русов" в УССР до 1955 року.

В дійсності, вона просто не була використовувана, бо не відповідала напрямкові (підкреслено "антипанському") пропаганди, а нині той наголос на "антипанському" моменті став малоактуальним, а натомість паплюження всіх **справді українських** патріотів, які боролися проти Московщини — цілком відповідає інтенціям окупантів і тому вони почали її згадувати.

Сфабрикована автором "Історії Русов" промова Мазепи мала дати змогу авторові запевняти, що ті, до кого звертався Мазепа, "і слухати її не хотіли", а навпаки, тут же ухвалили "зеднатися з полками велікоросійськими" та подати про все "до відома царя". Це й логічно, бо для автора "Історії Русов" існувала "вроджена прихильність" українців "до народу руського або московського", з яким мали наче б то за Київських князівських часів творити цілість і "лише наслідком війн за першість" виділилися князівства, а серед них і московське" (ст. 11 "Історії Русов").

В "довідці", доданій до "Виводу прав України" гетьмана Орлика, пише Б. Кравців ні більше, ні менше, тільки, що наче б то "своїми ідеями "Вивід прав України" в'яжуться тісно з "Історією Русів". (стор. 95).

За допомогою **таких** "довідок" роблять окупанти Шевченка учнем Чернишевського і навіть Некрасова та Кольцова, симпатиком москалів і т. п. і т. п.

Таким чином, брошурка "Вивід прав України", перемішавши зі собою, як документи взлету української політичної думки, так і документи цілковитого її занепаду, та поставивши в "до-

відках” між ними знак рівності, може вважатися лише новою спробою запаморочення української свідомости і пропагування москвофільських концепцій під маркою ”патріотичних”, українських.

Додаток ч. 8 до ”Післяслова”.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (1866-1934): ”ЗВИЧАЙНА СХЕМА ”РУССКОЇ” ІСТОРІЇ Й СПРАВА РАЦІОНАЛЬНОГО УКЛАДУ ІСТОРІЇ СХІДНОГО СЛОВ'ЯНСТВА”.

Поставлена організаційним зїздом російських фільольогів справа раціонального укладу історії Слов'янства в задуманій Слов'янській Енциклопедії*) дає мені нагоду порушити справу **східного** слов'янства. Я не раз порушував уже**) справу нерациональностей у звичайній схемі ”русскої історії”, тепер хотів би обговорити це питання трохи повнійше.

Звичайно прийнята схема русскої історії всім звісна. Вона починається з перед-історії Східної Європи, звичайно про неслов'янську колонізацію, потім іде мова про розселення слов'ян, про сформування Київської держави; історія її доводиться до другої половини XII в., потім переходить до великого князівства Володимирського, від нього в XIV в. до князівства Московського, слідиться історія Московської держави, потім Імперії, а з історії українсько-руських і білоруських **земель**, що лишилися поза границями Московської держави, часом беруться деякі важніші епізоди (як держава Данила, сформування Великого князівства Литовського і унія з Польщею, церковна унія, війни Хмельницького) часом не беруться зовсім, а в кож-

*) Писано з нагоди плану слов'янської історії, виробленого історичною підсекцією зїзду.

**) Напр. в ”Записках” Наукового Товариства ім. Шевченка т. XIII, XXXVII і XXXIX, бібліографія, оцінки праць Милюкова, Сторожева, Загоскіна, Владімірського-Буданова (завважу, що з моїх заміток до книги Милюкова, ”Очерки по історії русскої культури”, зробив ужиток проф. Філевич в своїй рецензії праці д. Милюкова, в час. ”Новое Время”, покликаючись на них на попертя своїх гадок, зовсім протиних тим, якими продиктовані були мої замітки). Так же в приготіванім ним до друку ”Очерку історії українського народу”.

нім разі з прилученням до російської держави ці землі перестають бути предметом цієї історії.

Схема ця стара, вона має свій початок в історіографічній схемі московських князів, і в основі її лежить ідея генеальогічна — генеальогія московської династії.

З початком наукової історіографії в Росії цю схему положено в основу історії "Російського государства". Потім, коли головна вага перенесена була на історію народу, суспільности, культури, і "русская історія" стала зближатися до того, щоб стати історією великоруського народу й його культурного життя, задержано ту ж схему в її головних моментах, тільки стали відлітати епізоди, що далі, то більше. Ту ж схему, в простійшій формі прийняла наука "історії русскаво права", складаючися з трьох відділів — права Київської держави, московського й імперського.

Через таку традиційність, через таке довге уживання, до цієї схеми привикли й її невігоди і нераціональність не вражають прикро, хоч вона повна таких нераціональностей, і то дуже великих. Я вкажу деякі, не маючи претенсії вичисляти їх усі.

Передовсім дуже нераціональне сполучування старої історії полудневих племен, Київської держави, з її суспільно-політичним укладом, правом і культурою, з Володимиро-московським князівством XIII-XIV вв., так наче це останнє було його продовженням. Це можна було московським книжникам, — для них досить було генеальогічного преемства, але сучасна наука шукає генетичної звязи і не має права звязувати "київський період" з "володимирським періодом", як їх невідповідно називають як стадії того самого політичного й культурного процесу. **Ми знаємо, що Київська держава, право, культура, були утвором одної народности, українсько-руської; Володимиро-московська — другої, великоруської.*)** Цю різницю хотіла

*) Ця свідомість починає потрохи проходити в науку. Досить ясно, напр. висловлює цю думку укладчик "Русской історії с древнейших времён", виданої московським кружком помічі самоосвіти (Москва, 1898 р.), д. Сторожев; він з натиском підносить, що "Русь, дніпровська Русь і Русь північносхідня два зовсім відмінні явища, історію їх творять неоднаково дві осібні часті русскої народности."

Ліпше сказати — дві народности, аби оминути баламуцтво, звязаних з теорією "єдинства русскої народности".

була затерти Погодінська теорія, населивши Подніпров'я X-XII вв. великоросами й казавши їм потім, у XIII-XIV вв. відси вимігрувати, але я сумніваюся, що хто-небудь схоче тепер боронити стару історичну схему цією ризиковною, всіма майже полишеною теорією. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XII віку. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені і відносини до неї Київської можна б скорше прирівняти, напр. до відносин Римської держави до її гальських провінцій, а не преемства двох періодів у політичній і культурній житті Франції. Київське правительство пересадило в великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, права, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на цій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності. **Етнографічна й історична близькість народності української до великоруської** не повинна служити причиною до їх перемішувань, — вони жили своїм життям поза своїми історичними стичностями і стрічами.

Тимчасом наслідком пришивання Київської держави на початок державного й культурного життя великоруського народу, що бачимо? Історія великоруської народності зістається властиво без початку. Історія сформування вел.*) народності слідити від середини XII в.***) і за київським початком цей свійський початок зовсім неясно представляється людям, що вчилися "руської історії". Не слідиться докладно за процесом рецепції й модифікації на великоруським ґрунті київських суспільно-політичних форм, права, культури; в таких формах, які мали вони в Києві, на Україні, їх попросту включають в інвентар великоруського народу "Русскаво государства". Фікція "київського періоду" не дає можливості відповідно представити історії великоруської народності.

Тому, що "київський період" прилучується до державної й культурної історії великоруського народу, зістається без початку й історія українсько-руської народності. Підтримується

*) Великоруської.

досі зістається невиясненою, через те, що її історію починають

**) Гарні початки, зроблені напр. книжкою Корсакова "Мєря і Ростовское княженіє", не були потім розвинені успішно.

старе представлення, що історія України, "малорусского народу", починається доперва з XIV-XV віком, а що перед тим — то історія "общерусская". Ця знов "общерусская історія" свідомо і несвідомо підмінється поняттям історії державної і культурної великоруського народу, і в результаті українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV-XVI віках якби щось нове, мов би її перед тим там не було, або вона історичного життя не мала.

Зрештою історія українсько-руської народности зісталася не тільки без початку; а і в виді якихось кавалків, не повязаних між собою, розділених прогалинами. Одинокий момент, що вирізняється й може лишитися ясно в пам'яті — це козаччина XVII віку, але дуже сумніваюся, щоб хтось, хто вчився "руської історії" по звичайній схемі, потрапив звязати її в своїм представленні з ранішими і пізнішими стадіями історії української народности, мислив би цю історію в її органічній цілості.

Ще гірше виходить на цій схемі народність білоруська — вона пропадає зовсім за історією держави Київської, Володимиро-московської, ба навіть і за Великим Князівством Литовським. Тим часом, хоч вона не виступає в історії ніде виразно як елемент творчий, але роля її немаловажна — вкажу хоч би на значення її в **сформованні великоруської народности**, або в історії Великого Князівства Литовського, де передовсім їй, з-поміж словянської людности цієї держави, належала культурна роля супроти далеко нижче розвинених литовських племен.

Заведенням до "руської історії" Великого Князівства Литовського хотіли поправити односторонність і неповноту традиційної її схеми. В історії, здається, перший цю гадку з натиском підніс Устрялов, а Іловайський, Бестужев-Рюмін і інш. пробували викладати паралельно історію "Руси западной", себто Великого Князівства Литовського, й "Руси восточной", себто Московської держави. В науці історії права потребу включення Великого Князівства Литовського пропагує школа проф. Владимирського-Буданова, хоч не дала ще ані загального курсу "історії руссаво права", де було б включене Велике Князівство Литовське, ані осібного курсу права цього останнього.

Це поправка, але вона сама потребує ріжних поправок. Велике Князівство Литовське було тілом дуже гетерогенним, неодностайним. В новішій науці легковажиться, навіть зовсім ігнорується значення литовської стихії. Слідження преемства права староруського з правом Великого Князівства Литовсько-

го, значення словянського елемента в процесі творення й розвою Великого Князівства Литовського привело сучасних дослідників внутрішнього устрою цієї держави до крайности, що вони зовсім ігнорують елемент литовський — навіть не ставлять питання про його впливи, хоч безперечно ми мусимо числитися з такими впливами в праві й устрою Великого Князівства Литовського (от хоч би вкажу лише на інститут "койминців"). Потім, лишаючи литовський, — сам словянський елемент Великого Князівства Литовського неоднотайний: маємо ту дві народності — українську-руську й білоруську. Українсько-руські землі, з виїмком Побужжя і Пинщини, були досить механічно звязані з Великим Князівством Литовським, стояли осторонь у нім, жили своїм місцевим життям і з Люблинською унією перейшли безпосередньо в склад Польщі. Навпаки, білоруські землі дуже тісно були звязані з Великим Князівством Литовським, мали на нього величезний вплив — в суспільно-політичній укладі, праві й культурі (як з другого боку самі підпали дуже сильному впливу суспільно-політичного й культурного процесу Великого Князівства Литовського, й зісталися в складі його до кінця). Таким чином історія Великого Князівства Литовського далеко тісніше звязана з історією білоруської народности, ніж українсько-руської, що чимало підпала впливу його історії, але дуже небагато мала на нього впливу (тільки посередньо, оскільки білоруська народність передавала право й культуру, насаджені Київською державою, але так само посередньо, через політику литовського правительства, українсько-руська народність приймала не одно, що йшло від білоруської — напр. білоруські елементи актової мови, прийнятої литовським правительством).

Отже включення історії Великого Князівства Литовського в "руську історію" не заступить прагматичного представлення історії народностей українсько-руської й білоруської. Для історичного представлення суспільного і культурного процесу українсько-руської народности вистане зазначення тих кількох моментів з історії Великого Князівства Литовського, що мали для неї безпосереднє значення.*) Більше з неї увійшло б в

*) В такім дусі старався я використати історію Великого Князівства Литовського в IV т. моєї "Історії України-Руси", що обіймає часи від половини XIV в. до 1569.

історію білоруської народності, але в цілості включати історію Великого Князівства Литовського в "руську історію" нема причини, коли це має бути не "історія Росії", себ то історія всього того, що коли-небудь діялося на території її, і всіх народностей і племен, що її залюднюють (так її програму, здається, тепер ніхто не ставить, хоч ставити також можна), а історія народностей руських, або східньо-словянських**) (уживаю часом цього терміну, аби оминати неясности й баламуцтва, які випливають з неоднакового уживання слова "руській").

Взагалі історія державних організацій грає все ще забагато ролі в представленні "руської історії", чи історії Східного Словянства. В теорії признається давно, що головна вага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільности... Політичне, державне життя, розуміється, чинник важливий, але поруч нього існують інші чинники — економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатися в тіні поза ним. З руських чи східньо-словянських племен держава найбільше значення мала, найтісніше повязана була з життям народу у народності великоруської (хоч і тут поза межами національної, володимиро-московської держави бачимо такі сильні явища, як вічеве життя новгородсько-псковське). Українсько-руська народність ряд століть живе без національної держави, під впливом різних державних організацій — ці впливи, на її національне життя повинні бути визначені, але політичний фактор сходить в її історії в цих бездержавних століттях на підрядну роллю при факторах економічних, культурних, національних. Те саме треба сказати про народність білоруську. Для цієї останньої великоруська національна держава стає історичним фактором властиво тільки від 1772 р. На істо-

**) Один із найвизначніших сучасних систематиків — проф. В. Буданов ставить задачку науки історії руського права "русского народа", не російської держави, тому виключає з неї національні права не-руських народностей Росії, а вважає інтегральною частиною право руських народностей, які не входили в склад Російської держави. Такий погляд бачимо і в інших дослідників, хоч він так само не переводиться консеквентно у них, як і у самого В. Буданова (диви мою рецензію його курсу в XXXIX т. Записок Наук. Тов. ім. Шевченка, бібл. с. 4)

рію України вона починає впливати століттям скорше, але тільки одним краєм. Те виїмкове, виключне значення, яке має історія великоруської держави в сучасній схемі "руської історії", має вона властиво наслідком підміни поняття історії "руського народу" (в значенню руських, східнослов'янських народностей) поняттям історії великоруського народу.

Взагалі в тім, що зветься "руською історією", я бачу комбінацію, чи властиво — конкуренцію кількох понять: історія Російської держави (сформування й розвою державної організації й її територія), історія Росії, себто того, що було на території її, історія "руських народностей", і нарешті — історія великоруського народу (його державного й культурного життя). Кожде з цих понять в консеквентнім переведенню, може бути вповні оправданим предметом наукового представлення, але при таких комбінуванні різних понять, повного представлення, консеквентного переведення не дістає ані одно з них. Найбільше входить у схему "руської історії" з понять історії Російської держави і великоруського народу. З розмірно невеликими переминами й купюрами вона може бути переминена на консеквентно і повно переведену історію **великоруського народу** (підкреслення М. Грушевського). "Честь і место" історії цієї **найбільшої з слов'янських народностей**, але поважання до її першенства й важкої історичної ролі не виключає потреби такого ж повного й консеквентного представлення історії інших **східно-слов'янських народностей** — українсько-руської й білоруської.

Історії Східного Слов'янства таки не заступить історія великоруського народу, його державного й культурного життя, і ніякі мотиви не дадуть права зігнорувати історію білоруської, і ще менше — українсько-руської народности, або заступити їх повириваними з них і попришиваними до історії великоруського народу клаптиками, як то практикується тепер. Зрештою як тільки "русская історія" буде щиро і консеквентно зреформована в історію великоруського народу, його державного й культурного життя, так історія українсько-руської і білоруської народностей, я певний, вийдуть самі собою на чергу й займуть відповідне місце побіч великоруської. Але для цього наперед треба попрацювати з фікцією, що "русска історія", підмінювана на кожнім кроці великоруською, то історія "общерусска".

Такий погляд сидить іще досить твердо, хоч на мій погляд він, оскільки не стоїть на услугах політики, являється пережитком старомосковської історіографічної схеми, — пережитком, дещо приладженим до новіших історіографічних вимог, але в основі своїй таки нераціональним. Історія великоруська (такою стається "руська історія" від XII-XIII вв.) з українсько-руським (київським) початком пришитим до неї, це тільки калікувата, неприродна комбінація, а не якась "общеруська" історія. Зрештою, "общеруської" історії й не може бути, як нема "общеруської" народности. **Може бути історія всіх "руських народностей", кому охота їх так називати, або історія Східного Словянства.** Вона й повинна стати на місце теперішньої "руської історії".

В деталях я не маю заміру викладати схему такої нової конструкції історії Східного Словянства.

Пятнадцять літ я спеціально працюю над історією українсько-руської народности й виробляю її схему як у загальних курсах, так і спеціальніших працях. По цій схемі укладаю я свою історію "України-Руси" і в такому ж виді представляю собі історію "руських" народностей. Не бачу труднощостей, аби була зроблена подібним способом історія білоруської народности, хоч би вона випала менше багато, ніж історія українсько-руська. Історія великоруської народности майже готова — треба тільки обробити її початок, замість пришитого до неї тепер київського початку, та вичистити від ріжних епізодів з історії України й Білоруси — це вже й так майже зроблене істориками великоруського народу й суспільности.

Найбільше раціональним здається мені представлення історії кожної народности зокрема, в її генетичнім преемстві від початків аж до нині. Це не виключає можливости представлення синхроністичного, подібно як укладаються історії всесвітні, в інтересах перегляду, з педагогічних, щоб так сказати, мотивів.

Це деталі й вони мене цікавлять мало. Головні принципи: треба б усунути теперішній еkleктичний характер "руської історії", зшивання до купи епізодів з історії ріжних народностей, консеквентно перевести історію східно-словянських народностей і поставити історію державного життя на відповідне місце з іншими історичними факторами. Думаю, що й прихильники нинішньої історичної схеми "руської історії" признають, що

вона не бездоганна, і що в своїх спостереженнях я виходив від правдивих її хиб. Чи сподобаються їм ті принципи, які я хотів би положити в основу її реконструкції, це вже інша справа." ("Вивід прав України", В-во "Пролог" 1964 р., стор. 11-24, Всі підкреслення належать автору цієї книжки).

УВАГИ ДО ПЕРЕДРУКОВАНОЇ СТАТТІ М. ГРУШЕВСЬКОГО "ЗВИЧАЙНА СХЕМА "РУССКОЇ" ІСТОРІЇ Й СПРАВА РАЦІОНАЛЬНОГО УКЛАДУ ІСТОРІЇ СХІДНЬОГО СЛОВ'ЯНСТВА".

Коли ми порівнюємо схему історії, пропоновану в цій статті проф. М. Грушевським, хоч би з гаряче захвалюваною автономістами (на рівні з "Історією Русів"), як твір "українського патріота", "Історією Малої Росії" Бантиш-Каменського, то, звичайно, мусимо оцінювати її як велетенський крок уперед! Адже ж Бантиш-Каменський уважав, що "початкова історія" України **"тесно** **связана с общей отечественной"**, лише потім наступило "отторженіє" (відірвання) "Малої Росії літовцями" і тому немає пощо починати історію України раніше, аніж з козацької доби! Він же на ст. 41 першого тому пише, що українські землі "отторжени от Російскаво достоянія і снова присоединялись к оному под названієм Малої Росії". Зрештою і Костомаров дав своїй великій монографії про Хмельницького таку назву: "Богдан Хмельницький і **возвращеніє** Южной Росії к Росії", що відповідає цілком тенденції тої праці. Отже, повторюємо, в порівнанню з працями згаданих істориків подана стаття проф. Грушевського є велетенським кроком вперед, але і в ній її автор не спромігся визволитися до решти від прищеплених московською школою поглядів.

Першим таким "данайським даром" ворогів слід уважати термін "східне слов'янство". Автор статті пропонує, щоб замість говорити про "схему "русской" історії" говорити про схему "історії східного слов'янства". Зі статті ясно, що автор **не має** на увазі, ані взагалі "народів Східної Європи" (означення географічне), ані народів, яких **мови** належать до групи східно-слов'янських, що повстала на ґрунті книжної старо-болгарської мови та пізнішого впливу українських лінгвістів і "культуртрегерів" у віках XVII-XVIII. Терміну "східні слов'яни" **живає** автор в розумінню **етнічному**. Тимчасом безсумнівним фактом є, що слов'яно-фіно-татарська мішанина, відома під

назвою "московського народу", в кожному разі **не може бути зараховувана до "словянських народів"**. Ми не стоїмо на ґрунті поглядів, що слов'яни є чимсь ліпшим або вищим від інших народів, отже виключення москалів з числа слов'ян не є жодним "уйманням чести", а тільки об'єктивним ствердженням факту, який не можуть заперечувати навіть такі визначні московські історики, як проф. **Ключевський** та проф. Покровський. Яких 15-20 відсотків "слов'янської крові" є причиною того, що й ряд антропологів не пробує москалів зачислити до слов'ян. Нині в розумінню етнічно-расовому москалі не можуть уважатися слов'янами.

Минуле (історія) рівно ж не дає підстав уважати москалів слов'янами. Тимчасом говорення про "східних слов'ян" зміцнює вигадану москалями в імперіялістичних цілях фікцію існування якихось "трьох руских народностей", яка штучно збільшує "зв'язки" в минулому. (Докладніше висвітлено це питання в праці "Стародавня і давня історія українського народу", 1964 р.).

Природним наслідком того було й речення: "Етнографічна й історична **близькість** народности української до **великоруської...**", яким проф. Грушевський зміцнив вигадку про якусь спеціальну "близькість" українців до москалів та вживаючи стало назву "великороси", вигадану москалями в тих же імперіялістичних цілях, яка вже сама інспірує існування "білорусів" та "малоросів", які мають складати разом єдиний "російський" нарід — тим рівнож підтримує московську концепцію.

Далі в цій же статті знаходимо вираз "**З руських чи східно-слов'янських племен**". . . отже це речення вже "пахне" "Історією Русів", що взагалі всіх слов'ян змушує бути синами "Словена, **нащадка Росса**". Слід до цього додати, що проф. М. Грушевський всюди в статті говорить про "народности", а не про "народи". Щоб зрозуміти ріжницю, яка існує між цими двома словами, звертаємося до прикладу: **можна** сказати "народности СРСР", але не можна сказати "народности Європи", лише "народи Європи", оскільки маємо на увазі французів, німців, англійців, еспанців, італійців і т. д.

Згадані помилки позбавили схему проф. М. Грушевського потрібної ясності і тому власне могла в 1930 році виникнути досить скандальна дискусія між українськими вченими про час появи українського народу.

Додаток ч. 9.

Слід зазначити, що Д. Донцов у своїх нотатках: "Рік 1918" помиляється що-до наставлення Скоропадського особисто до панахиди по Мазепі і бажання вшанувати його пам'ять. Як видно з тих записок, Донцов ще не мав тоді контакту ані з одною з політичних партій, не мав рівно ж серед своїх знайомих ані одного такого приятеля, якому б вірив і який його інформував би про все, чого він не знав докладно, перебуваючи стільки років закордоном. Скоропадський уважав його не лише за впливового серед "сепаратистів" українця, але й за особу пов'язану з австрійськими колами, і тому загравав з ним і вдавав перед ним "будівничого" української держави. Донцов, здебільшого чомусь вірив у щирість його слів і не пробував аналізувати його поступовання і ставитися до слів Скоропадського так критично, як ставився до слів інших, хоч би Шемета. Він пише: "Я не вірю Шемету, який каже, що Скоропадський також є заговорником". Шемет мав на увазі таємну співпрацю Скоропадського з "Юго-восточним союзом", який підготовляв відбудову московської монархії в попередніх межах. Тимчасом твердження Шемета відповідало правді.

Вірячи натомісь Скоропадському, він післав кубанську делегацію, яка хотіла приєднати до України Кубань, до Скоропадського, а Палтов у порозумінню зі Скоропадським зрадили ті пляни москалям (донській делегації) і та вжила заходів для позбавлення кубанських делегатів права говорити про те.

Про панахиду довідався Донцов (як і Скоропадський) щойно 9 липня вранці, коли військове товариство "Батьківщина" опублікувало свою відозву. Того ж дня відразу покликав Скоропадський Донцова до себе на розмову в цій справі, щоб цією дорогою дезорієнтувати оті "широкі круги", до яких належав цілий ряд українських діячів найрізніших переконань, які жили "чутками" і "інформаціями з певних джерел".

Донцов без жодних застережень передає запевнення Скоропадського, що наче б то він сам хотів зробити святкування пам'яті Мазепи "урочистим офіційним святом" та навіть "митроп. Антонія він змусив послати телеграму до московського митрополита Тіхона, щоб той зняв прокляття з Мазепи", та й він сам узяв би участь у панахиді, але тільки тоді, "коли б на ній було присутне ціле вище духовенство" (ст. 33).

Виникає питання: чи ж не спираючися на ті кола, які на спілку з німцями поставили Скоропадського, — могли "обрати" Антонія митрополитом київським? Чи ж не за згодою Скоропадського заборонено було міністрам брати будь-яку участь у панахиді, а урядовцям міністерств відходити з будинку міністерства? Чи ж не з відома Скоропадського не було заборонено міністрам брати участь у молебні за московського царя, а потім у панахиді?

Не помилився Донцов безумовно в тому, описуючи ту розмову зі Скоропадським, що не випадково лежала на столі у Скоропадського розгорнута "Історія України" Грушевського ("вже хтось встиг підсунути йому"), лише не здогадується, що то було з певністю зроблене на його бажання для того, щоб обдурити Донцова і провадити далі подвійну гру. На цій же сторінці пише Донцов, що наче б то "численні українські круги в Києві плянували урочисто відсвяткувати пам'ять гетьмана Мазепи", що звичайно не відповідає правді і відповідати не могло. Про які конкретно "круги" могла бути мова? Автономісти чогось подібного плянувати не могли. Ані Єфремов, ані Петлюра, ані Грушевський, ані Винниченко чи Христюк того з певністю не плянували. "Плянував" лише створений самостійниками "Союз Української Державности", який, як ми подавали, й виніс на зборах 19 червня відповідні постанови (опубліковані у "Самостійнику" і згадані у "Вістнику політики, літератури і життя" за 1918 рік). З відозвою, як ініціатор святкування, звернулося до населення військово товариство "Батьківщина", яке було під цілковитою контролею "Братства Самостійників", і сам той факт, що вічем проводив не хто інший, а В. Огамановський, свідчить переконуюче, що оті "широкі круги" не мали до того жодного відношення, бо вони б ні в якому разі не допустили до того, про це ж свідчить і те, що ані одна особа не репрезентувала на вічі й панахиді отих "широких кругів".

Донцов, звичайно, не знав про існування "Б. С.", яке, поділяючи його політичні погляди, ширило його писання ще до революції, але бачивши, що він цілковито не орієнтується в оточенні і людях — не пробувало ввійти з ним у контакт. Не знав Донцов і того, що секретар Генер. Управи Хліборобів-Демократів був "братчиком" і на доручення Б. С. зайняв це становище, і тому Донцов на стор. 70 дивується з негативної

оцінки, яку дав Міхновський у розмові з Д. підчас зустрічі в кінці вересня, партії Хліборобів Демократів, а на стор. 16 не здогадується, чому конференція з Міхновським і Шеметом відбувалася у клубі "Батьківщина".

Додаток ч. 10.

Антропологи стверджують, а серед них відомий вчений Хведір Вовк, що український нарід в основному повставав від змішування раси круглоголовців-арменоїдів з довгоголовцями-нордійцями, а московський нарід повстав від змішання раси японоїдів-круглоголовців з довгоголовцями. Це значить, що антропологи підкреслюють, що ще до створення української Київської імперії повстали з цілком різних первнів (елементів) два расово відмінні народи. Уже тому всякі спроби московських і москвофільських істориків призначити на "виділення" українського народу XIV-XV вік, — є просто смішні.

Природнім наслідком повстання цих народів з різних складників є та цілковита расова неподібність, яка є характеристична для москвина й українця, яка виключає їхнє "спільне походження".

Цікаво відмітити, що досліди суто антропологічні (поміри голови, довжини рук, ніг, будова носа, розміщення очей, колір волосся і т. п.) в новіших часах знайшли цілковите підтвердження в дослідах над складом крові.

Сучасна наука розрізняє кров відповідно до її прикмет расових, носіями котрих є т. зв. гени. Чим є в істоті речі гени, — вчені докладно не знають: одні вважають їх особливими ферментами, інші цілими системами, що їх виробляють ті ферменти, і т. д. Однак теорія генів пояснює дуже добре цілий ряд явищ спадковости. В залежності від того чи іншого роду генів (властиво їх комбінації) поділяють вчені кров на чотири групи: А, АВ, О, В.

Досліди довели, що, незалежно від повної зміни оточення, саме завдяки генам кров зберігає свої расові властивості. Кров'яний серум, це б то сукровиця крові, течиво жовтуватого коліру, в якому плавають кров'яні тілця, динарської раси — дає при аналізі гени "А", "АВ" і "О" та зникаючо мало генів "В".

В українців цей ген майже не зустрічається. Він зустрічається лише в московських кольтоністів.

Знова ж автор численних праць про походження басків д-р Рене Марсіяль у числі 172 журналу "Грір" з 1950 року, помилюково (як і багато західних учених) уважаючи москвинів за слов'ян, усе ж на підставі своїх дослідів над кров'яними групами, мусів дійти до таких висновків. "Гени групи "В", властиві азійським народам, творять у крові французів 11,2%, у німців — 12,38%, в українців — 15 до 20%, у поляків — від 15 до 21%, у москвинів же від 21 до 28%.

Одержані наслідки дуже здивували дослідника, бо не лишали сумніву в тому, що москалі не є слов'янами.

У 1969 році англійські патологоі, на підставі ряду дослідів, зроблених у західній Канаді серед українців, ствердили наявність в українців високого відсотку негативної групи крові — Rh, чим вони різняться від москалів.

Ми знаємо, що багато легше зденаціоналізувати нарід культурно, аніж змінити його расові прикмети. Така зміна (і то лише часткова) може статися тільки наслідком змішання.

Композитор і музичний критик Серов (москаль) підкреслив велику ріжницю в музиці між українською і московською народньою піснею. Для правильного запису української народньої пісні існуючих нотних знаків не вистарчає. А проф. Трубецкой у 1921 році прийшов до такого висновку: "Московські народні пісні в більшості складені в пятитонній або індокитайській гамі, з пропуском 4 і 7 ступенів (фа, сі). Ця гама фінських і тюркських племен сточища Волги і Ками, поширена у башкирів, у сибірських татар, у тюрків Туркестану і у всіх монголів."

Тому не дивним є, що навіть відомий московський історик проф. Ключевський мусів признати у своїй пятитомовій "Історії Росії", що москалі — не слов'яни. Знова ж моск. історик проф. Покровський написав: "Велікоросія создана на костях інородцев і в жілах современнаво велікороса течьот по крайней мере 80% фінской крові." Але наші еміграційні історики і "науковці", вивчені москалями, вперто роблять москалів — слов'янами, щоб можна було представляти грабіжників-окупантів "рідними братами", щоб віддавши їм київський період і галицько-волинський період нашої історії, "виділити" українців у XIV-XV віці в окрему "народность" і так тих "братів" зро-

бити "старшими братами". А звуть вони для більшого баламутства москалів — "росіянами" і так вчать нашу молодь і старших тому ж, що й більшовики.

А загал? Загал, навіть прочитавши десь правду про москалів і те вигадане споріднення, забуває прочитане за пару місяців і... (тут знова подаємо ту ж цитату з праці М. Грушевського): "Всіма парадоксами й потягненнями, **повторюваними так довго**, що їм справді почали вірити ті хто їх повторював, замазувано, масковано, заслонювано правду і її знова могли не добачати "засліплені й оглушені" тими фальшивими, століттями повторюваними фразами."

Уважне вивчення правди про наші визвольні змагання 1917-1918 і наступних років переконуюче свідчить, що **головною причиною** неуспіху отих змарнованих зусиль і крові наших героїв — були власне оті, "повторювані безнастанно" вигадки про близьку спорідненість нашу з москалями і т. д. і т. д. Вони показалися **найкращим забезпеченням для Московщини від втрати України** і тому її слуги й далі ті вигадки вперто вбивають всіма можливими способами в голови еміграції, щоб українці і в майбутньому "не мали ніякої прихильності до поляків... навпаки, вроджена прихильність до єдиновірців і однородців (в оригіналі — "єдіноплеменників") **робила їх завжди** приязними до народу руського або московського" і тому вони б **"одверто йому помагали"** ("Історія Русов", перекладена В. Давиденком, редактована О. Оглобліним і видана з метою ширення таких поглядів, стор. 62), додамо: у нищенню України.

Тепер же ті ж чинники, з тою ж метою, витягли за допомогою О. Прицака ("Свобода" за жовтень 1972 року) і Полонської Наталії ("Історія України") із забуття стару, давно розбиту і поховану навіть і москалями, антиукраїнську "теорію" московського історика Погодіна (сучасника Шевченка), яку пробував відновити московський мовознавець Соболев на початку ХХ віку, яка творців київської князівської держави пробувала "переселити" на... Волгу й зробити їх предками москалів, а Україну поволі заселявала різними етнічними елементами. У цьому розумінні українська еміграція (маємо на увазі ширення москвофільської пропаганди) перевершила навіть більшовицькі видання, бо хоча б в УРЕ (том II) виразно сказано, що ці теорії є цілком **помилкові**. І ці застарілі протиукраїнські вигадки має ще ширити в чужих мовах за власним підписом!

Додаток ч. 11.

М. Грушевський: "КІНЕЦЬ МОСКОВСЬКОЇ ОРІЄНТАЦІЇ"

Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, **"що згоріло в моїм кабінеті"**, — се наша **орієнтація на Московщину, на Росію**, накидувана нам довго й уперто силоміць, і кінцем, як то часто буває, справді **присвоєна** собі значною частиною українського громадянства.

Вона була підірвана російською революцією, що ослабила той московський примус, який тяжив за старого режиму над Україною. Але **тільки ослабила**, а не знищила. Навіть для лівих груп нашого громадянства, те, що було страчене в примусовості свого зв'язку, було до певної міри зрівноважене ідеями **"спільного революційного фронту"** українсько-російського, здобутками спільної революції і спільними інтересами революційної демократії. Провідники українського життя довго стояли **під властю** сих гасел і **я сам не відрікаюсь її**. Тільки коли російська керма, після угоди з Україною, перейшла до революційних соціалістичних кругів і вони в відносинах до України виявили себе твердоголовими централістами і об'єдинителями, нездібними чого небудь навчитися від революції, се сильно захитало такий пієтизм для спільної революції. Ну, а війна большевиків з Україною рішуче поставила хрест над сею ідеологією, розв'язала всякі моральні вузли, які ще могли в чіхнебудь очах зв'язувати українця з московським громадянством спеціально. Вона, так би сказати, зняла з Московщини **права "особо благопріятствуемой"** нації й дала почуття права кермуватися в своїх відносинах до неї **єдино добром українського народу**, а не якимсь інтересам спільної революції, **спільної культури, спільної отчини**, чи що.

Я вважаю таке визволення від **"песького обов'язку"** супроти Московщини **незвичайно важним і цінним**. Роздумуючи над сим моментом, я думаю, що **недаремно** пролилась кров тисяч розстріляних українських інтелігентів і молодіжі, коли вона принесла чи закріпила **духове визволення** нашого народу від найтяжчого й найшкідливішого ярма, яке може бути: **добровільно прийнятого духового чи морального закріпощення**. **Я скажу різко, але справжніми словами: се духове холопство, холоуйство раба**, котрого так довго били по лиці, що не тільки

забили в нім всяку гідність, але зробили прихильником неволі й холопства, його апологетом і панегіристом. Російські белетристи закріпили в художній формі тип такого холопа, і я ще раз вибачаюсь за грубе слово: таким холопством вважаю ту вірність, ту служебність не за страх, а за совість глибоку і непобориму, поколінням виховану, яку українське громадянство виявляло в одних частях менше, в інших більше — супроти державних, культурних і національних інтересів Росії й великоруського народу.

Початки її лежали в мотивах самих не ідеальних: користи й страху. Заходи коло московської милостині для церков і монастирів, царського "жалування" для козацького війська були першим початком. За сим, по з'єднанню України з Московією, пішли вислужування перед московським правительством для своєї приватної користи — для маєткових надань, для жалування. Ще далі — забігання коло урядів у козацькім війську, яким фактично стало розпоряджатись московське правительство, а потім, з заведенням московського урядування, вся та неуголима "охота до урядів, а особливо до жалування", яка всю українську інтелігенцію перетворила в одну масу кандидатів на царські посади, затопила Петербург хмарою землячків-поганців, описаних Шевченком у його "Сні", і покоління українського громадянства стала виховувати в переконанню, що зміст і завдання життя се "служба", "царська служба", щастя чоловіка — се **вислужитися**, найгірше нещастя — необачним учинком, нельояльністю "хахломанством" чи "українофільством" загородити собі дорогу до сього, зіпсувати свою службу кар'єру.

В тім же напрямі впливав інший невисокої моральної якості мотив — страх. Від перших своїх стріч з українською людністю московське правительство тероризувало її незвичайно. Карна система на Україні від початків історичного життя у всі часи не визначалась суворістю. Чужоземні карні кодекси, які містили в собі суворі кари на тілі, калічення, кару смерти в різних нелюдських формах, — візантійські, середньовічні німецькі — не приймались українським життям. Кара смерти практикувалась рідко, звичайно заступалась в'язницею або вигнанням, і такі кари московські, як "нещадне биття" батогами або палицями за найрізніші, зовсім несерйозні провини, калічення, засилання в Сибір з відібранням маєтку "на госу-

даря" — для української людности були чимсь жахливим невимовно. Можливість впасти в руки московської адміністрації й підпасти таким карам лякала українців незвичайно. А такі факти московської кари "за зраду" почались вживатись незвичайно широко і робили на українську людність враження незвичайно гнітюче.

Спомини "Історії Русів" про сі московські кари й езекуції на Україні в першій половині XVIII в. віддають сі почуття страху й огиди перед московським "таинством", яким було перейняте українське громадянство. З покоління в покоління виховуючися в панічнім страху перед сим терором, психологічно незрозумілим і органічно противним українській природі, українська людність тратила кінець кінцем усяку психічну відпорність перед ним і виявляла незвичайну податливість на вимоги московської політики, за котрими стояла ся система кар. І от поставлене перед вибором між московським катуванням і московським жалуванням, українське громадянство й виробляє в себе **сей ганебний тип "самовідреченого" служальця, хама московського**, який не тільки служить до самозабуття, готовий віддати всяку національну позицію, всякий національний інтерес московській політиці, але й підводить під се **ідеологічні підстави**.

Виступають українські ідеологи монархізму, від різних Шельменків до геніяльного Гоголя, одного з найяскравіших покажчиків — при всій геніяльній інтуїції — сеї громадсько-політичної деморалізації українського громадянства, "роздвоєння" його душі. У Гоголя воно веде свій початок ще з дитячих літ (як показує його листування) — з виховання в поняттях тодішньої служальської української старшини. Він і вмирає жертвою свого психологічного надлому. Але менш тонкі духові організми живуть, процвітають, плодяться і множаться, заповняють українську землю і володіють нею.

Інші розпинаються за єдинство русского народу і Російської держави, доводять, що всякі традиції української політичної окремішности давно пережились, і трудно відроджувати їх — се робота реакційна, не демократична, бо розвій демократизму і освіти, поступу взагалі веде Україну до європеїзму **через російську культуру, тільки через неї**, і всяке ухилення від неї є гріхом проти культури взагалі. Доказують, що російська культура так глибоко ввійшла в українське життя,

в українську плоть і кров, що Тургенев і Пушкін для українця є такими ж близькими, національними письменниками, як Шевченко, і російська літературна мова українцям ближча, ніж "видумана" українська, і т. д.*)

Всіми сими парадоксами й натяганнями, повторюваними так довго, що їм починали справді вірити ті, котрі їх повторювали, замазувано, масковано, заслонювано ту велику історичну, культурну, психологічну, всяку, яку хочете межу, яка від віків розділяла Україну від Московщини, український наріз від московського. Не добачати її могли тільки люди в шорах, засліплені й оглушені тими фальшивими, століттями повторюваними фразами. Реальні факти на кожнім кроці говорили про глибоку синтезу сих двох близьких по крові, а відмінних духом народів, і мабуть аж нинішнє "велике потрясення", сей кривавий напад большевиків на "хохлів" і огонь руїни знищить ті шори, ті пов'язки, котрі лежали на очах українських громадян і не давали їм орієнтуватися в реальних фактах.

Уваги до статті М. Грушевського "Кінець московської орієнтації"

Цю статтю написав і дав видрукувати у "Новій Раді" М. Грушевський в кінці березня 1918 року під безпосереднім вражінням від того, що він побачив по повороті українських і вступі німецьких військ до Київа. Величезне спустошення і терор, стосований москалями до українців, про який він довідався від киян, — зробили на нього величезне вражіння та, з певністю, не менше вражіння зробили особисті втрати: його власний семиповерховий дім (один із небагатьох тоді київських "хмародерів") — був зруйнований і згорів підчас бомбардування Київа москалями, а з ним разом згорів не лише кабінет М. Грушевського, що про нього він згадує на початку статті, але й його цінна бібліотека, численні призбирані матеріали, рокописи його власних праць та нотатки для майбутніх. Ця втрата була величезним ударом, який сколихнув його до глибини душі.

*) Це доводив М. Драгоманов. — Р. М.

Щоб правильно зрозуміти і саму статтю і наміри автора, слід звернути увагу на те, що сам М. Грушевський ріс і виховувався під впливом московської літератури і московських поглядів. Він безумовно не поділяв поглядів властивих московському типові "кающевого дворянина", типові вже тоді засудженому тою ж літературою, але безперечно, так як і московська література, уважав найвищим родом каяття — каяття "перед всем чесним народом" (сучасною формою такого каяття є популярна серед московських большевиків "самокритика").

Під впливом згаданих нами ударів і втрат, зазнав Грушевський величезного психічного струсу, почав думати над причинами того, що сталося, і... мусів прийти до висновку, що винними були в тому, що сталося, в першу чергу він сам і його однодумці-автономісти. Усвідомлення цієї правди він уважав таким величезним досягненням, що за те своє і своїх однодумців "прозріння" — на його думку — не шкода було "крови тисяч розстріляних українських інтелігентів і молоді". Але з другого боку він за ту кров ніс відповідальність моральну, уважав себе і їх винними і відчув пекучу потребу, як справжній московський інтелігент, щиро покаятися, не шкодуючи себе, "перед всем чесним народом". Цим "каяттям" і була стаття. Каяття було вичерпуюче. У ньому навіть вже не називається московський нарід ані "великорусами", ані "росіянами" — тільки "москалями", "Росія" — зветься "Московщиною".

Засуджена в ньому рішуче і орієнтація на "революцію" і признано "найшкідливішим ярмом — добровільне духове закріпачення", яке й назване властивим іменем — "холуйством" (раба, якому довго били пику.*) Це окреслення було свого роду "самобичуванням", яке було конечним для повноти каяття, і до нього ж слід віднести інше означення автономістів на чолі з автором статті, а саме "хамами московськими".

Відкидає тут, як помилкове, М. Грушевський не тільки твердження лівих "малоросів", але й свого "божка" — М. Драгоманова, який писав, що Пушкіна і Тургенева не можуть українці не признавати за "рідних" їм письменників.

*) Московське лайливе слово "халуй" або "холуй" — більш прикриле за наші вислови: "хамило", "лакуза", "хам", "плазун".

Та людині, яка побачила, що допустилася страшної, згубної помилки і після найбільшого струсу, легше покаятися, ані ж переродитися! І Грушевський, засудивши ті помилки автономістів, на які ми вказували у цій праці, помилки, які призвели їх до злочинів, не встані був у свої роки переродитися, не встані був звільнитися від тої **частини** московської псевдонауки, яку він уважав і далі за правдиву, з якою зрісся і яка відогравала при кожній нагоді ролю отих "шорів", про які він пише. Вже в цій статті він повторює, як аксіоматичну правду, жакливу своїми наслідками московську вигадку, немов москалі є слов'янами! Він пише в ній про **"два близьких по крові, а відмінні духом народи"**. Певно тому в одному місці вирвалася йому і звична для нього назва "великоруський народ".

Питання про вигадану "близькість по крові" українців і москалів та про існування в **далекому минулому** етнічної східньо-слов'янської групи племен і "східньо-слов'янської мови", виходять далеко за межі чисто "академічних" праць, мають величезне психологічне значіння і тому москалі та москвофіли, як у минулому так і в сучасному, цеб то тепер, уживають усіх вусиль, щоб впершу чергу українці твердо вірили, немов вони давно наукою вирішені так, як то москалям треба, і що навіть смішно не знати того, що москалі й українці — походять від "східніх слов'ян". Тимчасом віра в аксіоматичність цієї вигадки робить не лише Грушевського, але всіх взагалі, в тому й наших автономістів, людьми з "шорами", нездатними тому бачити того, що діється довкола. При цьому віра в аксіоматичність ко-нечна, бо власне вона заступає брак доказів і забезпечує від перевірки вигадки, осягається ж вона безнастанним повторенням та збуванням висловлюваної протилежної думки поблажливою усмішкою. А ця вигадка робить з неухильною конечністю українців людьми, які **національну** боротьбу починають уважати за "громадянську", внутрішню, боротьбу проти тих чи інших **переконань**. Вони, так би мовити, одержуючи удари, — скеровують свою увагу і зненависть на ту руку, яка бє, але ніколи проти того, хто бє, на виконавців московських національних завдань, але не, на — як їм здається, — "рідний" московський нарід. Найкраще це висвітлено (бо це — провідна ідея твору) в згаданій М. Грушевським у цій статті "Історії Русов", лише треба виправити твердження Грушевського, яке не відповідає тому, що написано в тому творі. Там справді

помітні "страх і огида перед московським "таїнством", яким було пройняте українське громадянство, але це у ньому торкалося лише осіб з адміністрації, особливо, як-що вони були не "дворянського" походження (Меншіков), але ніколи — "рідного" московського народу. Москалів трактує "Історія Русов" як наймилийший нам нарід. А тому читаємо там: "малоросійський народ, хоч як був покривджений воеводами... всіх сливе воевод, що не дісталися в руки Дорошенка, рятував і охороняв", а робив він то так тому, що мав "вроджену прихильність до єдиновірців і однородців, яка робила їх завжди приязними до народу руського, це б то московського". Це почуття вигаданої спорідненості мало бути таким міцним, що згідно з цим москвофільським твором, навіть змальований у ньому найчорнішими барвами гетьман Мазепа і той, наче б то не міг його перебороти, і тому, мовляв, "Мазепа уважав за смертний гріх пролити кров своїх земляків і одновірців і додержувався того в рішучою твердістю, не схиляючися на жодні переконування. А тому ніхто не докаже, щоб ті його війська причетні були бодай до одного вбивства вчиненого над росіянами." За те, хоча згідно з тим же твором, шведи не чинили жодного лиха селянам, — селяне, як лише хтось із шведів відставав від своїх — "забирали його в полон" і доставляли до москалів, за що "давали їм по чарке горелки с привітством: "Спасіба, хахльонюк!" Ось для плекання навіть серед еміграції такої песячої "вірності" і покірності перевидають подібні твори та ширять вигадку про оту "спорідненість" з москалями.

І самого Грушевського ці дві засадничі помилки, поєднані з цілим комплексом набутих у московських школах, скріплених "Книгами Битія" і писаннями Драгоманова і подібною літературою, поглядів, навіть після каяття штовхнули знова на старий шлях — він не зміг перебороти їх, не зміг переродитися і знова вернувся до попередніх думок, хоч і значно пізніше, і... вернувся на окуповану Україну (чого, як б. голова УЦРади, зробити не смів!) і потягнув за собою ряд інших, з яких більшість заплатила за його нову помилку своїм життям, або — волею.

Для того, щоб українці навіть на еміграції не звільнилися від глибокого впливу тих московських вигадок про свою спорідненість із "старшим братом", крім "історії Русов" уже двічі перевидано "Книги Битія", до яких додано твердження, що на-

че б то вони "і до наших часів зберегли свій характер Євангелії української національної правди." І таке твердження зрозуміле, бо ж у тих "Книгах" стоїть, що коли "одбилась Україна од Московщини", то "не знала бідна, куди прихилити голову, бо вона любила і поляків і москалів, як братів своїх...", а такі думки, москалі хочуть, щоб шанувалися, як слова Євангелії. Очевидячки і О. Оглоблін, не бажаючи лишитися "позаду", свою передмову до "Історії Русов" закінчив словами, що й ця московфільська пропаганда за право бути більшим за самих москалів патріотами "обеднаної Росії", має "залишатися вічною книгою України".

Але тому, що в наші надто реальні і конкретні часи того було б замало, і враховуючи те, що на еміграції не так легко журналістам, прелегентам, учителям чи студентам мати ті чи інші потрібні відомості, слуги і приплентачі "дбайливого старшого брата" на кошти самої еміграції видали "Енциклопедію Українознавства", декоративним редактором якої є В. Кубійович, яка, так як і на окупованій Україні, представляє московський нарід — народом "східньо-словянським", співтворцем київської князівської держави, а мовну групу, яка виникла як завершення довгого історичного процесу протягом останніх шости-семи віків, трактується як наслідок розпаду не існуювшої ніколи в давнину єдиної "східньо-словянської" мови.

Для тої ж мети видано для шкіл українознавства підручники, які роблять москалів — слов'янами і мало не нащадками українців, а московсько-українську війну роблять "війною громадянською", для цього ж перевидано уложену за "советською" схемою "Історію України" мітичного "Холмського", а коли хтось ще шукатиме чогось — то для нього власне при Гарвардському університеті, забезпеченому всім потрібним для обмосковлювання, засновано на кошти вбраної в шори еміграції, відповідно обсаджено "катедру українознавства". Згадати про все це було конечним не лише, щоб подивляти "дбайливість старшого брата", але й щоб зясувати велике значіння політичне тих двох питань.

Щоб не повторюватися і щоб читач сам міг переконатися у помилковості того засадничого погляду М. Грушевського ("два близьких по крові...") і побачити, що неправильність його довели учені не менш авторитетні за М. Грушевського — відсилаємо читача до "Додатку ч. 10".

Широко розглянуто це питання у нашій праці "Нариси із стародавньої та давньої історії українського народу".

Вигадка про тісне споріднення українців з москалями, які є на чотири-пятих фіно-монголами, для свого, бодай поверховного узаasadнення, **конче потребує** вигадки про істновання в давнину "східно-словянської" мови. Щоб усунути будь-які сумніви на окупованій Україні, просто "зліквідовано" те, що могло б її заперечувати. На еміграції для досягнення цієї ж мети, особу, яка "притиснута до муру", по 25 роках мусіла признатися, що її з високошкільних студій "випущено було передчасно з багатьма нескінченими курсами" при неповних трьох роках навчання, і що вона "опинившись на Заході, відчула себе неуком" ("Сучасність" ч. 6, стор. 49-50, рік 1971), оповіщено було визначним ученим мовознавцем. Цей "наш визначний", що не конче знає навіть українську літературну мову, подбав не тільки про відповідаюче московським інтересам зредаговання "Енцикл. Українознавства", якої був фактичним редактором, але й про те, щоб загал забув, або не помічав праць акад. С. Смаль-Стоцького про походження української мови безпосередньо від прасловянської.

Власне з огляду на таке виняткове значіння правильного висвітлення цього питання, подаємо далі, як "Додаток ч. 12", статтю С. Смаль-Стоцького "Питання про східнословянську прамову", в якій він коротко знайомить читачів із наслідками своїх дослідів.

Додаток ч. 12.

Д-р С. Смаль-Стоцький

ПИТАННЯ ПРО СХІДНОСЛОВЯНСЬКУ ПРАМОВУ

Питанням про східнословянську прамову або, як давніше це формулювали, про "праруську мову", мусів я займатися ціле своє життя не тільки принагідно, як новою цікавою теорією, але з обов'язку, як професор української мови, бо ця "праруська мова" стала для мене тяжкою колодою, яку все наново треба мені було усувати з дороги, щоб досягнути наукової

правди про становище української мови серед словянських мов. Інші славісти не мусіли так занадто морочити собі голову цим питанням. Корифеї славістики цю теорію поставили і їм це вистачало або могло вистачати. Вони не мали безпосередньої причини ані навіть можності усі аргументи тої теорії перевірити, вони ж вийшли вже, так сказати б, з тої нової школи.

Але я вийшов зі школи Міклосича, тому "праруська мова" була для мене, молодого тоді славіста, чимсь таким новим, що мене, як професора української мови, все наново і безперестанно силувала зайняти конечно супроти неї ясне становище тим більше, що мій незабутній учитель помер і не міг вже більше сказати свого важкого слова.

Висліди моїх довголітніх, як найсумлінніших студій і дослідів при помочі, так сказати б, під безперестанною контролею мого щирого приятеля, покійного професора романістики і фонетики на Черновецьким і Інсбруцьким університеті д-ра Теодора Гартнера, — зложені в нашій науковій граматиці української мови, що появилася в німецькій мові у Відні 1913 р. Там ми перші на основі добутків тих наших дослідів поставилися зовсім негативно до теорії про "праруську мову" і таке наше становище як найдокладніше обґрунтували.

Шахматов і Ягіч зробили мені за це в своїх критиках докір тенденційности, не пощадив мене Брікнер в переконанні, що у мене "тільки націоналістичні, сепаратистичні моменти пали на вагу", але в моїй праці "Розвиток поглядів про семю словянських мов і їх взаїмне споріднення", Прага, 1927, я показав, що коли можна говорити про тенденційність, то ніхто не в силі найти її по моїм боці. Бо коли Ягіч начислив аж 14 познак "праруської мови", то число їх нарешті стопилося на чотири (у Кульбакина, Лер-Сплавінського і Трубецького), а на три у Ляпунова: 1) повноголос, 2) tj, dj, kt' — ч, ж, 3) о-. Але і про цю решту "познак" вдалося мені, здається, вже в вище наведеній праці "Розвиток поглядів" перевести доказ, що це все вже прасловянські діалектичні явища та що властива г е н е з а того розвитку, властивий його розвиток лежить поза фіктивним звязком "праруської мови" в прасловянській мові, а в третій точці (о-) навіть аж в праїндоевропейській мові (пор. Г. Ильинскій: "Къ вопросу о чередованіи гласныхъ ряда о, е, въ началѣ словъ въ славянскихъ языкахъ", Slavia, II (1923);

Николай Дурново: "Спорные вопросы о сл. фонетики", *Slavia*, III, і відповідь Ільїнського *Slavia* IV). Ще докладніше перевів я цей доказ в своїй праці "Східні Слов'яни", Україна, 1928).

Тепер незвичайно приємно мені зазначити, що Тад. Мілевський в своїй дуже ґрунтовній праці *Rozwoj fonetyczny wyglosu praslowianskiego* (*Slavia*, 1932), підходячи до пояснення визвукового розвитку праслов'янського з становища праіндоевропейської мови, між іншими ясно доказав, що і явища повноголосу, а так само і паляталізації *tj*, *dj*, *k't'* є діалектичними і явищами праслов'янської мови. Крім того, займаючися фонетичними процесами праслов'янського визвуку взагалі, мав він нагоду спостерегти і показати неоднаковість і неоднотайність виявлення тих фонетичних процесів на цілій території праслов'янської мови, так що вже в самих початках і в дальшій розвитку треба зазначити в ній діалектичні різниці. І так, беручи на увагу ізоглоси описаних ним явищ, можна говорити то про різниці між північними і південними діалектами, то знов між південними і східнослов'янськими діалектами з одного боку, а західнослов'янськими діалектами з другого боку, то знов між південними, західними і східними діалектами, то знов "відділяють ті ізоглоси від себе мовних предків Ляхів, Лучижан, Чехів, Словаків і північних Великоросів від останніх Слов'ян" (§ 10-26, § 11).

З огляду на таку змінчивість розмежувань в кожному поодинокім випадку не випадало б, думаю, говорити про групи, бо ті діалекти зрештою, як показано докладно у Мілевського, нічим іншим не зв'язані зі собою тісніше в групу, а одної позначки за мало на те, щоб стати основою поділу на групи, тим менше, коли є більше позначок, які ту групу розбивають. Тому, хто, так як Тад. Мілевський, докладно аналізує і показує споріднення і різниці між поодинокими праслов'янськими діалектами, той, маючи фактичні мовні дані перед очима, повинен оминати досить в тім разі надуживаного слова група, щоб не викликати і далі фальшивих уяв.

Щоб ту мою нехить до слова група в тім разі виправдати, уважаю потрібним спинитися зосібна на "групи" східнослов'янських діалектів. Дві спільні цим діалектам позначки навів Мілевський: повноголос і паляталізацію *tj*, *dj*, та заразом і він вважає потрібним вказати на одну таку позначку, що вона вже в праслов'янській добі віддалювала діалект північних Велико-

русів від діалекту, з якого вийшла українська мова (tl, dl-l-kl, gl), на що я вже також вказав в моїй праці "Східні Слов'яни".

Але навіть і у тих позначках, що нібито спільні східнослов'янським діалектам, не все ще вповні вияснене, не все ще в порядку. В розвитку повноголосу знайдеться ще, здається, при докладнішому розслідуванні, в самому зародку деяка неоднаковість і неоднотайність між українською мовою, на що вказав вже Брікнер (*Erforschung der indogermanischen Sprachen*), а з другого боку Розов у своїй викладі на I з'їзді слов'янських філологів в Празі.

І паляталізація dj не дала властиво однакових результатів, бо в діалекті, з якого вийшла українська мова, маємо dj, а в діалекті, з якого вийшла російська мова — ж (порів. подібне явище між польським dz, а чеським z). Аж в історичній добі української мови помічаємо злегчення dj в ж.

А як маємо дивитися на новгородське ц замість ч, яке явище Брікнер констатує ще також в мові Полабів, Помор'ян у великопольських і мазовецьких говорах і у Латишів? Може це явище, що тягнеться довгою і досить широкою смугою на лобережжі Балтики, таки не зовсім випадкове і своїм зародком сягає в давнішу добу.

Крім того треба ще звернути увагу на неоднаковий розвиток передніх голосівок "e", "i", як це я вже показав в моїй праці "Мягкі і "тверді" голосівки" (*Slavia*, 1929). Процес пом'якшення шелестівок перед тими голосівками — з огляду на те, що він обіймає російську, білоруську, польську, лужицько-сербську і почати чеську мову (де тільки "i" пом'якчує, а "e" ні) — мусів вже розпочатися в належних діалектах праслов'янської мови під кінець праслов'янської доби. Розвиток тих діалектів, з яких вийшла російська і білоруська мова, пішов отже іншим спільним з західними діалектами шляхом, коли діалект, з якого вийшла українська мова, враз з південнослов'янськими діалектами, а почасти і чеським (чеське e не пом'якчує попередущих шелестівок) задержали і далі первісні тверді передні голосівки. Незвичайно характеристичне тут становище чеської мови.

Нарешті паде ще на вагу різниця зв'язана з розвитком норм, що відносяться до півголосівок ъ, ь. Зародок і розвиткова їх тенденція сягають безперечно ще в праслов'янську добу, бо ці півголосівки то зникають, то замінюються в повні

голосівки в усіх словянських мовах в засаді на однові однакових законів. Все ж таки в одній точці пішов той розвиток іншою дорогою в усіх словянських мовах, між ними і в українській мові, де із сполук $\text{ъ} + \text{и}$, $\text{ь} + \text{и}$ вийшло ый (слѣпый, людий — бий, мый), а іншою дорогою в одній тільки російській мові, де ці сполуки ($\text{ъ} + \text{и}$, $\text{ь} + \text{и}$) залишилися незмінені аж до переходу ъ в о , ь в е (слепой, людей, бей, мой).

Отак, думаю, ясно доказано, що вже в самім зародку української і російської мови, в належних їм прасловянських діалектах мусимо констатувати більше розвиткових ріжниць ніж спільних познак.

Ст. Шобер в своїй *Gramatyka języka polskiego* I т. зв. повноголос уважає діялектичним явищем прасловянської мови (§ 10, 24), а так само помягшення шелестівок: $k't'$, tj , dj за прадавні діялектичні відміни в прасловянській мові (порів. также § 23) та що взагалі всякі познаки, які можна б класти в основу класифікації, не обняті такими спільними межами, що себе взаємно виключали б, а перебігають поза ті межі і себе в різних напрямках перехрещують (§ 17). З таким зовсім правильним пізнанням та сконстатуванням правдивого стану розвитку діалектів прасловянської мови (порів. также § 25) не дасться ніяк погодити яканебудь теорія про групи словянських мов. Тому не "*nalezy przypuszczać*" того і в відношенні до діалектів східнословянських, бо і вони "*nie stanowią jakiejś bardziej zwartej calosci*".

Своїми знаменитими працями Тад. Мілевський і Ст. Шобер рішучо причинилися до того, що ми теорію східнословянської прамови або праруської мови можемо вже тепер спокійно потреби, вона мала лише служити виправданням нелінгвістичної потреби, вона мала лише служити виправданням нелінгвістичної тези, поставленої на самім чолі "Лекцій" Соболевського (1888) про єдність "руської" (велико-, мало- і білоруської) нації і мови як антропологічного і лінгвістичного аксіому. Але величезні зусилля корифеїв славістики Соболевського, Ягіча, Шахматова, Брікнера і деяких їхніх учеників були даремні. Правда таки виринула з лінгвістичної кінечности наверхи і нікому вже більше не вдасться її затемнити. Ніякої "праруської мови" ніколи не було, а всі живі словянські мови, між ними і українська, російська і білоруська розвинулися

прямо і безпосередно з діалектів прасловянської мови. Українська мова зараз таки на самому початку свого історичного, з давньої прасловянської спільноти вилученого життя в ХІ в. являється перед нами з окремою, тільки собі питомою звуковою і фонологічною системою, відмінною від системи російської мови, як це показано в моїй граматиці, а також в моїй праці "Українська мова", її початки, розвиток та характеристичні її прикмети.

("Життя і школа", ч. 1-2, за 1971 р., вида. д-р В. Луціва).

Додаток ч. 13.

ЛИСТИ В. ПАНЕЙКА

(заступника Голови Української Делегації на мирову конференцію в Парижі)

(узаasadнюють твердження праці Р. Млиновецького "Історія українського народу", видання 1953 року, стор. 555-558, 560-566 і 572).

Цей "Додаток" властиво стосується не цього тому моєї праці, тільки опублікованого в 1953 році другого видання "Історії українського народу". В короткому слові "До читачів" говориться про те, що ще перед війною автор працював над нею і тоді ж опрацьовував матеріяли й робив виписки з джерел, та що підчас війни затратилися де-які матеріяли, докладний показник цитат із сторінками і т. п.

На сторінках 557-577 розповідалося про трагічні своїми наслідками посунення команди У.Г.А. й Петрушевича, при чому там наводилося уривки з листів В. Панейка. На ст. 577 наводилися слова С. Петлюри, який звернувши увагу, як свідчить Іс. Мазепа, на нараді скликаній у звязку з переходом У.Г.А. під команду Денікіна, на підпис під умовою з Денікіним німця — майора Давіда Єрле, мав сказати "Так, нитки цієї справи ведуть до Парижу..."*)

*) С. Петлюра знав ще перед тим, як рушили від Козятина на Київ війська У.Г.А. про те, що майор Єрле прибув з Парижа від Панейка з завданням довести до угоди з Денікіним, але про це буде мова в моїх споминах, як-що такі встигну написати.

Серед іншого, що загинуло підчас війни, згинула і книжечка Панейка, в якій він сам опублікував ті листи. Підчас друку "Історії українського народу", автор, не зважаючи на всі свої зусилля, не міг дістати хоч би позичково тих листів і тому не міг подати їх в цілості. Щойно в 1965 році, завдяки ласкавій допомозі д-ра М. Стахова, якому висловлюю щирю подяку, вдалося авторові одержати змогу передрукувати їх.

Тому, що вони мають дуже велике значіння, а невідомо, чи майбутні дослідники тих часів матимуть їх під руками — дуже важливим є врятувати їх від забуття. Опублікувати їх слід би було в томі, яким закінчиться ця праця, але роки автора, стан здоров'я і невимовно важкі родинні обставини, а також трудність здобування потрібних матеріалів, позбавляють певности, чи той останній том вдасться написати й видрукувати. З огляду на сказане, враховуючи виняткову вагу справи, з якою ті листи пов'язані, автор вирішив видрукувати згадані листи В. Панейка як "Додатки" при цьому томі "Нарисів з історії українських визвольних змагань", хоча вони відносяться до значно пізнішого часу.

В тому часі, до якого належать згадані листи, в Парижі підготовлювалося державами Антанти укладення політичної мапи "повоєнної Європи", яку мала зафіксувати мирова конференція. України, як незалежної держави, Антанта всупереч пропагандовим тезам Вільсона, не визнала, але "позакулісові" розмови були можливі.

Директорія у різні країни вислала ряд дипломатичних місій, а в тому числі й до Парижу. Незважаючи на т. зв. "п'ятий універсал", це б то урочисте проголошення об'єднання всіх українських земель в одну державу, галицькі політичні кола намагалися вести окрему політику і тому вислали до Парижу своїх окремих делегатів, які формально однак належали до Української Дипломатичної Місії в Парижі, очолюваної самостійником — Григорієм Сидоренком (який свого часу був членом Укр. Центр. Ради) і який був Головою Української Делегації на Мирову Конференцію. Як ми вже згадували, він залишив дуже цікаві й важливі спомини, які по смерті мав його син, що був в Аргентині, а нині й слід по ньому загинув. Безперечно Сидоренко керувався лише добром Української Держави, думав про забезпечення її існування і самозрозуміло — її кордонів, що мали охоплювати всі етнографічні землі.

В. Панейко був членом згаданої Делегації, як представник З.У.Н.Р. і навіть заступником голови, але, як побачимо, був в першу чергу "патріотом тіснішої батьківщини" (якщо справді був патріотом) з дуже малим розумінням світової політики та єдності українських інтересів.

Московські й польські дипломати відразу зорієнтувалися в ситуації й постаралися, як побачимо з тексту листів, використати "загумінкові" тенденції В. Панейка та його однодумців на шкоду Україні й на користь своїм справам.

Тому, що В. Панейко під впливом московських політиків став завзятим москвофілом і ворогом ідеї самостійності України, він в 1922 році видав пропагандову книжечку під назвою "Зєдинені держави східньої Європи, Галичина й Україна супроти Польщі й Росії" (стор. 82, Відень, накладом автора).

Більша частина цієї брошури (47 стор.) — це є спроба довести неможливість відновлення української державности, безвиглядність боротьби за її самостійність і konieczність включення її в склад московської федеративної держави. Згадана частина не представляє найменшої вартости, бо є лише найвними "калькуляторськими" міркуваннями загумінкового "політика", які могли би займати час між двома гальбами пива.

Наступних 16 сторінок присвячені безуспішним нападам на книжку Донцова "Підстави нашої політики" і лише 25 сторінок уділено на опублікування самим автором тих його власних листів з 1919 року до "диктатора" Євгена Петрушевича і до представників З.У.Н.Р. у Відні й Берні — Сінгалевича і Василька. Сам факт опублікування тих листів автором їх в 1922 р., є вистарчаючим доказом його виняткової "наївности", бо вони компромітують в першу чергу самого В. Панейка.

Хоча перший опублікований лист має дату 6 липня 1919 р., але, як видно з нього і дальших, певні кроки в тому шкідливому напрямці роблені були ним значно раніше і "контакти" самого Панейка з досвідченими московськими політиками ще царських часів мали також давнішу дату. Але акція московська, якої відгомоном є ті листи, дала свої перші овочі 30 серпня 1919 р., це б то зараз же по здобуттю Києва, і є безпосередньо повязана з тодішніми подіями.

Далі подаємо передрук тих листів В. Панейка.

ЛИСТИ ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА

члена Української Делегації на мирову конференцію в Парижі (1919) від З.У.Н.Р. до диктатора Е. Петрушевича та до представників уряду З.У.Н.Р. в Австрії та Швейцарії пп. Сінгалевича й Василька, опубліковані ним самим у 1922 році в книжечці "Зеднані Держави Східньої Європи Галичина й Україна супроти Польщі й Росії" (Відень. Накладом автора, стор. 82).

I.

(До през. д-ра Петрушевича).

Париж, 6. липня 1919 року.

Високоповажаний Пане Президент!

Маю підставу сподіватися в найближчих днях приїхати до Вас, В. П. Пане Президент, і Вам, як і Членам Національної Ради і Державного Секретаріату, предложити потрібне звідомлення про політичне положення. Перед нашою національною політикою стоять дуже важні питання і рішення, яких не можна трактувати без особистого порозуміння з міродатними чинниками.

Прошу прийняти слова глибокого поважання і сердечного привіту.

До швидкого побачення!

Василь Панейко, в. р.

II.

(До през. д-ра Петрушевича)

Відень, 8. серпня 1919 р.

Високоповажаний Пане Президент!

Вибрався я їхати до Вас, В. П. Пане Президент, щоб особисто порозумітися з нашим правительством про цілий ряд важних питань, одначе у Відні я так знесилився і ослаб, що далі їхати не могу — хіба-би літаком, одначе від сього мене рішучо відводять знайомі. Тож бодай листом спробую ско-

мунікуватись. Тому, що літак має відїхати в короткім часі, мушу обмежитися до листа як найкоротшого. Прошу мені простити, що моя фізична недиспозиція не дозволить мені дати сьому листові таку форму і такий зміст, як сього справа вимагає і як сього я собі бажав-би. Найблизшим воздушним післанцем пішлю Вам, В. П. Президент, як доповнення свого листа, дослівний витяг з моїх щоденних політичних записок, зміст яких ілюструє розвиток галицько-українського питання в Парижі в усіх його стадіях.

Витяг сей прошу вважати строго довірочним і радше знищити його, ніж допустити, щоби попався в руки Поляків; я обовязаний до дискреції перед людьми, котрі зі мною в чотири очи нераз говорили річи, яких публично не вільно повторити...

Українська справа — в значінню української державної самостійности і зєднання всіх українських земель — нині стоїть в Парижі зле. Зрештою вона тут і ніколи добре не стояла, в кождім разі в місяці січні й лютім ще сьак-так числилися тут в тодішнім представником України; потім значіння наше тут стрімголов падало в низ: "час" працював і працює не в користь нашу, а в некористь. Мусимо глянути правді в очі.

Ріжні причини зложилися на те, що держави антанти, а передовсім Англія, після деякого вагання рішилася дати можливо як найбільшу поміч Кольчакови і Денікінови, в котрих бачать єдині в Росії сили організації й державного порядку. Явні й тайні емісарі, котрих висилано на Україну, заняту військами Директорії, майже однозгідно впевняли антанту, що режим Директорії виявляє собою з погляду державного змісту, порядку, пошани перед людською одиницею, її правами і майном щось ще гірше від режиму большевицького, на кождий випадок щось позбавлене практичного, реального змісту, не-обхідного задля творення й удержування новітньої держави. Постанова будувати Велику Росію є висновком з сього погляду на здатність українського елемента будувати свою державність. Мілітарна слабкість Директорії супроти походу большевиків dokonala діла: переконала навіть ті антантські круги, яким не всміхалася перспектива Великої Росії, що з України — бодай на теперішній стадії й розвитку — органічно нічого бути не може, тай що єдиний ратунок перед большевизмом і анархією — будувати демократичну Росію. Яке становище

мала-б Україна одержати в сій Росії? На се ріжно відповідають. Одні кажуть, що з України зовсім доволі мати загальні горожанські права з волею слова і друку; інші думають, що Україна — може! — вже здібна до автономії, а тільки наші найбільші "приятелі" припускають, що Україна, отверезившись від свого пайдократичного радикалізму, могла-б бути рівнорядним членом російської федерації. Про Україну як самостійну державу думають тільки дуже нечисленні круги, тай то як про державу грубо обкроену на річ Польщі і Румунії, тай під свого рода опікою польською.

Що-до Галичини, то антанта дуже швидко стала на становищі (з початком марта), що її неможна прилучувати ні до України ні до Росії — так довго бодай, поки там не настане кінець большевизмови й анархії. Англіїці заступали плян неутралізації Східної Галичини, як окремої держави, на час провізорії, поки Україна (чи Росія) не сконсолідується. Плян сей закинено з початком червня: Галичиною заплачено Полякам за те, що Англія переперла коштом Поляків уступки для Німців у Шлезьку. Тоді найвисша Рада Антанти постановила прилучити Східну Галичину провізорично до Польщі, як автономну територію, поставлену під суверенність ліги народів; про оконечну приналежність Галичини мав-би рішити плебісцит, переведений тоді, коли відносини на Сході Європи усталаються. До співучасті в нарадах над статусом сеї автономії Сх. Галичини запрошено представників місцевої людности: східно-галицьких Поляків, Жидів, д-ра Маркова і нас. Пішли всі і предкладали й мотивували свої домагання; ми відмовились піти,*) тож комісія працює над статутом — без нас. Коли одначе люде нам прихильні, а бодай не вороги (Американці, Англіїці, Італійці, а навіть Французи) напірали на мене, щоби конче прийти, бо самим поясненням справи можна-би не-одну корисну нам постанову вставити, а некорисну усунути, відповів я, що не могу без порозуміння з Нац. Радою і правительством ніяк висловлюватись до статута — нехай мені зроблять можливою комунікацію з правительством, то аж порозумівшись

*) Таке було рішення загально-української делегації, такі були й категоричні інструкції уповноважених обох українських урядів, пп. Бурчинського й Темницького.

з ним, дам відповідь — негативну чи позитивну. Результатом сього є моя теперішня подорож.

Подробиці переговорів і розмов знайдете, В. П. п. Президент, у моїм записнику, який одержите в найблизшій часі.

В українських політичних кругах у Парижі, Швейцарії й Відні піднімаються супроти такого стану річей різні концепції ратунку чи діяльності. Не говорячи про плян злуки з большевиками, можна сі концепції сформулювати ось так:

1. "Твердо стояти далі на позиції самостійности і битися за неї до кінця з усіма її ворогами — хто б вони не були: большевики, Поляки, Румуни чи Антанта." Се досі офіційльне становище нашої*) парижської делегації, а тільки в останніх днях воно розпочалося модифікуватись ось-якою другою концепцією (за якою стоїть і п. Василько):

2. Дати Полякам усе, чого вони хочять (з Галичини, з Холмщини, Волині, навіть Поділля), таксамо дати все Румунії (Буковина, Бесарабія) і за те зискати поміч сих двох держав — мілітарну і дипломатичну. Мілітарну на те, щоби побити большевиків, Кольчака і Денікіна, — дипломатичну, щоби зрівноважити політичний вплив Англії — з її постановою будувати залежну від неї одну Росію. Противники сього пляну висувають між иншим такі заміти:

а) мілітарно Румунія і Польща за слабі для такої задачі;

б) дипломатично вони мають в антанті вплив дуже мізерний — в кождім разі не їх сила рівноважити або модифікувати постанови Англії;

в) дати Галичину Полякам на власність навіть без тих гарантій провізоричности, які їй хоче дати антанта, було-б з морального погляду "актом Каїна";

г) Полякам хотілось-би союзу з Україною не так проти Росії, як проти Німеччини;

д) певність ворожнечі з боку Московщини без найменшої певности, що приязнь з Поляками буде справді щира і видержить пробу прим. війни.

3. Рішитися говорити з Англією й Америкою (котрі нас до сього устами своїх найвизначніших політиків намовляють),

*) Загально-української.

про федерацію з Московщиною, як рівний з рівним, і про військову кооперацію з Кольчаком і Денікіном проти большевиків.

а) або з наміром справді увійти у федерацію і серед умовленого правно-політичного ладу працювати над виробленням в українському громадянстві потрібного засобу людей, здатних на ділі (а не тільки на словах) до практичної державної праці в усіх її областях, тай уможливити Галичині плебісцитом приєднатись до сеї федерації; або

б) увійти в переговори про федерацію і військову конвенцію на те, щоби одержати від антант поміч в матеріялі воєнім, грошак (без сього ніякої помочи Україна абсолютно не дістане), а потім, коли армія зреорганізується і Україна освободиться від большевиків, домагатися від антант признання самостійности.

Такі в головному думки, якими живуть наші земляки за границею. Реферую їх, не висказуючи своєї думки. Вас, ВП. Пане Президент, смію просити, щоби при першій нагоді передати до Відня свій міродатний погляд на всі справи, з порученням, аби Відень через кур'єра чеського переслав мені Ваше письмо до Парижа. Одно смію сказати: **що з нашої політичної неактивности треба нарешті вже раз вийти.** Бо ждати, щоби час далі "працював" на нас — самовбивство. Треба рішитися на **активність, бо опинимось поза скобками політики.** Війни з цілим світом вести не можемо. А коли большевикам удасться побити Кольчака і Денікіна, то вони звернуть свої справді добрі сили проти Директорії... Коли ж би рішення випало на користь переговорів про федерацію, то й з сим треба **спішитися**, бо инакше з нами про се говоритимуть, коли в нас є ще трохи війська, а инакше коли большевики, Поляки, чи хто инший **знищать нашу армію**, позбавлену всякої помочи матеріяльної.

(9 серпня рано). Кінчу листа, бо зараз їду до Карльсбаду, куди мене кличуть Темницький і тов. Буду в дорозі два дні; по повороті вишлю Вам, Вп. П. Президент, другий лист — може вже й конкретнійший — тай згадані висше матеріяли, які поручаю пильній увазі.

Прошу Вас, ВП. Пане Президент, прийняти запевнення про найвисшу для Вас пошану — до Вас, Вашої мужеської рішучости, Вашої самопосвяти, Вашого політичного розуму. І про-

шу Вас передати мій глибокий поклін, мої сердечні поздоровлення Симонові Петлюрі, котрого смію назвати своїм старим другом. Так само з почуттям зворушення і глибокої поваги думаю й згадую пп. Голубовича, Макуха, Назарука, Витвицького і всіх панів товаришів, котрі видержали на місці і своє життя і здоровля виснажують на працю над будовою храму нашої національної будучности. Всім їм, як і Вам, Дорогий Пане Президент, стискаю руку найсердечнійше.

Панейко в. р.

III.

(До посла Сінгалевича)

Париж, 28 серпня 1919 р.

Високоповажаний, Дорогий Пане Посол!

Приїхав нині сюди Джонсон і привіз кілька слів від вас; дякую Вам за них дуже. Особливо ж дякую Вам за довіря і за заохоту до дальшої роботи. Серед того морального пригноблення, в яким тут приходиться жити і працювати, великим добродійством є навіть два-три прихильні слова. З Джонсоном я умовився про спільну вечерю, завтра, а нині попросив його піти до референта українських справ в американській делегації проф. Льорда і розказати йому свої вражіння з Галичини.

За той час, від коли ми розпрощалися у Відні, призбиралось у мене чимало — і немаловажних звісток — якими хочу поділитися з Вами ВП. П. Посол.

Передовсім справа **Галичини**.

Того ж самого дня, коли я приїхав до Парижа, я (а властиво моя служниця, в моїй неприсутности) одержав аж два телефономати від генер. секретаріату мирової конференції з запитом, чи схочу явитися у суботу 23. VIII. попол. на повній комісії в справі галицького статута. Порадившись з англійським членом сеї комісії Бурдільоном, я з д-ром Томашівським пішли на засідання комісії під проводом Жіля Камбона і — зложивши дуже рішучу заяву-протест (залучаю його окремо), **я і д-р Томашівський викладали і мотивували становище української сторони до поодиноких точок галицького статута**. Хоча ся

історія тривала кілька годин, то вийшов я з комісії **невдово- лений**. Я мав вражіння, що проект статута вже готовий та що ми відбули тільки зайву формальність, являючись на засідан- ня. Щоб упевнитись, пішов я на другий день до поодиноких членів комісії (Lord, Le Rond, Della Toretta) і — не завиваючи мойого негодування в бавовну — сказав їм що думаю про таку тактику комісії. Відповіді, які одержав, тільки по части potwierдили мої побоювання, по части одначе їх і розсіяли. **Проект статута був уже справді готовий**, бо Найвища Рада поставила комісії категоричне домагання предложити статут до кількох днів — все ж таки запевнив мене Президент підко- місії торжественно, що комісія ще в останній хвилині, під впливом наших пояснень, поправила деякі суцні точки про- екту в змислі, який ми заступали. Одначе прошу таки не ду- мати, що вплив наш на проект обмежувався самою тільки по- явою на комісії. Як я Вам уже розказував особисто, не міг я — **мимо заборони** з боку пп. Бурачинського і Темницького й **мимо принципіяльної постанови делегації бойкотування** комі- сії — перенести на своїй совісти такий "бойкот", і — як по части можете бачити з мойого записника — я особисто в ці- лім ряді конференцій з усіми членами субкомісії **докладно об- говорив і умотивував засади статуту з українського станови- ща**, а крім того д-р Томашівський, в порозумінню зі мною, нібито на власну руку, приватно, **виробив і умотивував доклад- ний проект на письмі**, який — рівночасно з польським проек- том — був субстратом проекту комісійного. Як се звичайно в таких випадках буває, проект комісії є компромісом між обома становищами. Хоча приватною дорогою маю й деякі ві- домости про зміст проекту, то — не маючи тексту перед со- бою, не хочу доносити Вам звісток не зовсім певних — тим менше, що Рада 4-ох може проект закинути або змінити. Як на тепер, то маю з дружного мені жерела запевнення, що проект викличе в польських кругах ще більше невдоволення, ніж в українських... Розрада невелика; до оптимізму причини немає, але в песимізм не можна попадати.

Одначе справа галицького статута сим далеко не полага- джена, (як покаже Вам залучена вирізка "Journal-a"), роб- лять усе можливе, щоби проект, а властиво саму ідею **прові- зоричного** статута, бодай в останній хвилі розбити, а пома-

гають їм у сім — се річ страшенно болюча — наші **закордонні** брати.

Се давна і дуже сумна історія. Можу розказати її Вам дуже коротко, при чім застерігаюсь, що розказую не чутки, а зовсім певні факти — хоч як вони неймовірні.

Як знаєте — місяць май був часом релятивно найліпшої конюнктури політичної Галичини, галицької армії і галицького державно-творчого елементу на ринку парижської мирової конференції. Рада 4-ох стояла на становищі, що Західну Україну з її політично виробленим елементом треба удержати перед польським розгромом і що треба її використати в праці над реорганізацією Східньої Европи. Висловом сего оцінювання Галичини було прийняття нас Радою 4-ох і Клемансом (коло 20-го мая) та й проект завішення оружя, вироблений комісією ген. Боти. Очевидно, що Поляки хопились усіх можливих заходів, аби сю концентрацію розбити. В сім змислі першорядну поміч дав їм прелімінарний договір, заключений якраз 26 мая (і підписаний) між Падеревським і **уповноваженим** представником українського міністерства заграничних справ Курдиновським;*) договір сей означив лінію Збруч-Стир як границю

*) Курдиновський до революції не мав нічого спільного з українським рухом і щойно за Скоропадського став урядовцем по рекомендації Палтова. Завдяки наївній легковірности (якою, на жаль, до нині відзначаються всі "українські політики", і яка є причиною того, що сучасна еміграція дала змогу москвофілам, москалям і тайним агентам типу Петрова не тільки опанувати найважливіші установи і більшу частину преси, але й дала змогу власне москалеві і комуністові Лозовягину, репрезентувати і очоловати тих, хто мав би не годитися з панованням над Україною москалів і комуністів) Мацієвича, який коротко був міністром закордонних справ, був ним призначений уповноваженим вести переговори з поляками у Варшаві. Від Мацієвича, який у цьому випадкові діяв на власну руку без порозуміння з урядом, він одержав дуже неясно зредеговане уповноваження, яке і в тому вигляді все ж не давало йому права підписувати які б то не було умови з Польщею. Курдиновський, підбадьорений у Варшаві особами, що по упадку Скоропадського туди емігрували, склав угоду, якої важність не признавали навіть і самі поляки, але уважали її добрим засобом для дурення політиків Антанти і для провокування таких "дипломатів" як Панейко, до безглузких, але користних для себе кроків і одночасно надзвичайно шкідливих

між Польщею і Україною. Падеревський запредентував договір сей — прошу уважати, в яку критичну хвилю його підписано! — Раді 4-ох, тай не довго треба було ждати хвилі, коли рада 4-ох (не обовязана в галицько-українській справі бути більше українофільською ніж самі ж Українці) дозволила окупувати Полякам С. Галичину аж до лінії означеної п. Курдиновським іменем правительства Директорії...

Курдиновський тепер приїхав у Париж і розказав усе висше наведене на засіданню Делегації... Одначе на сім не конець.

Дні, які саме тепер переживаємо, се знов критичні дні для будуччини Галичини. Поляки роблять усе можливе, щоби розбити **провізоричність** галицької конституції і заступити її дефінітивністю. Ну, і якраз сі критичні дні вибрали представники уряду Директорії у Варшаві, щоби підписати договір про "повну **незаінтересованість**" України в справі Галичини.

А тимчасом точка провізоричности в прилученню Галичини до Польщі оперта між ин. на засаді, що в Сх. Галичині "заінтересовані" Україна чи Росія і що в своїм часі вони свої інтереси будуть могли зголосити і провірити шляхом плебісциту.

Можете, Дорогий Пане После, уявити собі, в стані якого духового пригноблення я — щоби бодай в части паралізувати сей польсько-український удар — нотифікував мировій конференції факт, що на підставі договору про злуку*) єдино і виключно тільки західньо-українське правительство має право рішати про польсько-український спір у Галичині, тай звер-

для України взагалі, а Галичини з окрема. Ані вони, ані Курдиновський **не пробували** познайомити з нею уряд УНР, хоч би для ратифікації. Коли значно пізнійше (в початку червня) делегації УНР, очоленій ген. Дельвігом, спробували поляки представити спровадженого до Львова з Варшави Курдиновського, як "делегата", — то українська делегація заперечила його право репрезентувати Україну і відкинула жадання брати участь у засіданнях делегації. Звичайно ні поляки ні він не важилися й згадувати про будь яку "умову". Але москвофільство, провінційний патріотизм, і брак здатности критично думати, сполучені з нахилом до дрібного інтриганства, — були чудовим ґрунтом для того, щоб між українцями викликати розбрат і взаємне недовір'я, яке й привело до катастрофи, до злочинної задачі Денікіну Київа і фактичної ліквідації УГА.

*) Галичини з цілою Україною.

нувся особисто до Маклакова з проханням, аби бодай Росія зголосила безпроволочно свою "заінтересованість" у Галичині, коли Україна — "незаінтересована".

При сій нагоді зауважую, що як у Парижі, так і поза Парижем, велися ще тому кілька днів — незалежно від варшавських — переговори про здачу Галичини Полякам у цілості або в більшій часті. Переговори ці велися у великій тайні переді мною. А вели їх ті самі люде, котрі мене оклеветували "сепаратистом" і ворогом єднання з Україною тому тільки, що я стояв на засаді галицького самоозначення супроти Поляків, загарантованого нам згаданим договором Секретаріату з Директорією. Людям сим треба було конче довести перед світом, що Галичина, мовляв, провінція України, — на те, щоб Україна могла ту "провінцію" відступити Польщі. Яку сумну роль відіграв у сім деградуванню Галичини до ролі провінції — плачений за се Сидоренком Лозинський, публікуючи відповідну заяву в "Temps" (і даючи своїми "повноваженнями" Сидоренкови бажаний претекст ігнорувати мій і п. Бурачинського мандат у справі Галичини, — се теж одна з дуже сумних сторінок з історії нашого інтригантства.

Одначе про се — може й непотрібно — мимоходом. Перейду до інших річей.

В справі польських жорстокостей зложив я дуже рішучий протест на комісії польській, а крім того інтервенював у сій справі у Італійців (Della Toretta), Французів (Le Rond) і Американців (Lord). В обох останніх з особливим натиском. У відповідь сказав Le Rond (генерал головної квартири), що жорстокости ці творяться місцевими польськими органами без відома і проти волі Пілсудського і Падеревського; як єдиний спосіб для припинення назвав інтервенцію у Падеревського і піднявся її особисто. Знов-же Lord заявив, що всі предложені мною матеріали післав американському послови у Варшаві, котрий вислав для провірення їх двох Американців. На жаль (або на щастя) офіцери ці сконстатували, що яких 80 відсотків поданих мною "фактів" — неправдиві. Прим. з трьох сіл, про котрі я впевняв, що вони спалені Поляками до тла — а їх людиність вирізана в "пень", — два села показали, при автопсії зовсім нетиканими, а з третього було спалених пять хат, котрі до того, й стояли на лінії битви. Все-ж таки заявив мені Lord, що всякі дальші матеріали будуть так само старанно

на місці провірюватись американськими офіцерами, без контролю польських органів. Довшу розмову про сю справу мав я теж з віцепрезидентом Міжнародного Червоного Хреста Ферієром: він виявився добре освідомленим про справу (заслуга головнo Фріка) і обговорив зі мною дальші заходи для помочи галицькій українській людности. За посередництвом Lord-a мав я таку конференцію з провідником американської місії Червоного Хреста, яка вибирається на Україну і матиме в Камінці Под. нагоду помогти також нещасливим галицьким утікачам.

Пишете мені, що робите заходи, щоби вислати Барана й Жука до Камінця. Прошу мені **зателеграфувати**, чи поїхали вони нарешті справді. Післязавтра їде туди через Букарешт Сидоренко, і я дуже боюся, щоб він своєю методою самопевної бляги не підвів там наших людей до безпідставних ілюзій і побудованих на них безнадійних політичних концепцій. Робіть, п. Посол, усе можливе, щоб Жук і Баран **зараз** туди виїхали.

На італійського посла до Відня приїде на місце кн. Боргези маркіз Della Toretta — людина, з котрою я тут *summa summa-rum* відбув бодай з 10 годин всесторонніх конференцій про галицьку й українську справу. Він був 11 літ атташе в Росії і не є нашим ворогом. Я йому обіцяв його у Відні відвідати, а Ви — коли б до нього пішли — не забудьте йому від мене поклонитися.

Коли уважно прочитаєте залучений рапорт англійського агента про українські справи, зрозумієте, як мені було неприємно йти тут до Італійців, котрі теж той рапорт читали. Зрозумійте також зимне відношення генерала Segre до наших представників у Відні. Рапорт сей нас тут дуже скомпромітував. Написаний (а властиво присланий) він сюди (по німецьки!!!) відомим Вам з назвища — і ще з дечого иншого Weissmann-ом із Берна. Мав він в англійській делегації ефект зовсім противний тому, якого надіялися його автор і інспіратор. Англійці — річ безпримірна — відбили з нього багато копій і переслали їх усім делегаціям, очевидно також італійській. Дали й нам одну копію. Не хочу про сю справу багато говорити; одно тільки скажу: що "методи", які може й добрі були в австрійськiм Polizeistaat-i і при системі Штірка й Блейлебеко викликають не що инше, як тільки сміх, погорду й скан-

дал, коли їх прикладається на міжнародній області. Перед Вайсманом остерігав я Берн дуже серйозно ще в марті, проте таки сталося те, що Самі знаєте, а результат — компромітація. Вірте мені, що мені соромно тепер говорити не тільки з Італійцями, котрі сей рапорт читали і котрі знають, що він походить з такого видатного в українськiм світі місця. Єдиним наслідком мого остереження перед Вайсманом було помітне похолодіння посла Василька до мене — похолодіння, яке перейшло в явну неприхильність, коли я висказував 9. с. м. Василькови свій погляд на пропаговану ним ідею польсько-румунсько-українського союзу коштом Галичини і інших цінних зречень (неділя 30 серпня). Маклаков (тутешній російський посол) сказав учора, що Поляки впевняли його, що **звістка про договір їх з Петлюрою неправдива.***) Натомість дуже високо поставлена особа в головній французькій квартирі **запевняла мене**, що звістка про договір **зовсім** безсумнівна, тай рада мені виводити відповідні політичні висновки якраз із факту сього договору. Між инш. пропонувала мені посередничити стрічі моїй з Падеревським у Парижі.

Якби з сього мало що вийти, то Вам довірно, як і про все инше, що тут діється, напишу. Одно тільки прошу мати на увазі: що я в сих справах надзвичайно обережний і — **запевняю Вас** — ні себе, ні тим менше нашої справи в ніякі кабали не дам втягнути.

А тепер — на скільки се можливе — в рамках короткого листа: до справи нашої "великої політики"!

Всі позначки вказують на те, що велико-українська політика увійшла тепер під польсько-румунську орієнтацію. Як на сю орієнтацію глядять міродатні круги хочби Франції, про котру дехто каже, що вона буцім-то дуже рада сій орієнтації, про це нехай свідчить факт, що дня 26 с. м., керманіч **російського** департаменту у французькiм міністерстві заграничних справ сказав мені в присутности другого високого французького урядовця дослівно таке:

"Не могу ніяк зрозуміти сеї вашої української політики. Вяжетеся з таки другорядними державами, як Польща й Ру-

*) Тоді справді жадного такого "договору" не було, а особа, що в цьому впевняла — діяла на користь Польщі.

мунія, і платите їм безцінними провінціями — Галичиною, Холмщиною, Волинню, Буковиною, Бесарабією; коли тимчасом, **входячи в федерацію з Росіянами**, ви всі ті провінції можете при собі задержати.”

Те саме повторено двічі п. Марголінови — з тим додатком, що ціле французьке міністерство, не виключаючи Клемансо, так само думає. За польську орієнтацію є хіба тільки деякі католицькі круги тай така "дрібнота" — "ipsissima verba" дотичного французького урядовця загр. справ — як П.. (котрий є тепер жерелом політичних інспірацій одної части нашої делегації). Позволю собі коротко представити Вам свою думку про сю орієнтацію — головне я реферував уже у Відні тай в листі до п. Президента Петрушевича.

Вважаю орієнтацію сю за безвиглядну і шкідливу. **В найліпшій** разі може вона дати нам малу правобережну Україну (без Галичини, Холмщини, зах. Волині, Буковини й Бесарабії), засуджену на ласку й протекцію польську й на вічну ненависть Росії, яка між ин. також наслідком такого укладу політичного мусіла б чим скорше порозумітись з Німеччиною. Натомість Україна — Бог зна, чому мусіла б у хвості Поляків, увійти рівночасно в комбінацію протинімецьку й протиросійську. Таке в тім самім часі, коли навіть Англія, Франція й Чехія стараються приготувити сяк-так можливі відносини до Росії й Німеччини.

Галичину позбавляє комбінація ся тої охорони, яку може їй дати контроля Ліги народів, а віддає її на пожертя Полякам. Коли "хитрі малороси" думають, що сотворивши з польською поміччю Україну, зуміють потім відобрати Галичину Полякам силою, то се діточа помилка: так створена Україна, в страху перед 100-мільоновою Росією, буде вічно залежна від Польщі і нічого від неї не дістане.

Серед такого укладу міжнародніх відносин і при існуючим стані внутрішнього розвитку українського громадянства остається українському народови, а зосібна нам, Галичанам, одно раціональне стремління: **будувати** на спілку з демократичними елементами великоруськими велику російську федерацію, яка єднала-б у собі всі українські землі, в сім числі і Галичину, як одну з держав сеї федерації, звязану тіснійшим узлом з рештою українських земель. Федерація така дала-б українському елементові становище в світовій політиці подібне, як

мала Угорщина в австро-угорській федерації, зберегла-б Україні не тільки Галичину, а й українські кольонії в Азії, тай дозволила-б українському племені мирно розвивати свої занедбані внутрішні сили. Ті українські круги, які тепер буфонують (інакше сього, що бачу в Берні і Парижі, назвати не можу) на своїх "міністерських" становищах, мусіли-би, правда, зрестися сеї буфонади; але для нормального розвитку українського народу се вийшло б тільки на користь.

Не треба одначе робити собі ілюзій, що переведення сеї, на мою думку, єдино здорової концепції — річ легка. Як з українського, так з московського боку прийдеться побороти дуже великі труднощі, упередження, завзятість, злу волю, непорозуміння. Все-ж таки **треба за се боротися** і не можна знеохочуватися перешкодами.

Опираючись на листі **п. президента Петрушевича** до Вас, де **говориться про потребу порозуміння з Кольчаком**, та й на підставі розмов з Вами й іншими нашими діячами у Відні і Карльсбаді, **я розпочав активність** у сім напрямі в тутешніх урядових і відповідальних **російських** кругах (з правого крила і центра: з Маклаковим, **котрий сими днями зведе мене з Са-зоновим**, тай з соціалістичного круга: з Чайковським і Савінковим). **Практичною основою порозуміння повинна бути ко-операція галицької армії з російськими арміями проти большевиків.** Прошу і жду в сій справі інструкції і відомостей від п. президента Петрушевича.

Слід робити дистинкцію між нашим відношенням до Румунів і відношенням до Поляків. Не тільки тому, що Румунія нам конче потрібна, як країна, через котру маємо комунікацію зі світом, а й тому, що румунські претенсії до частей Бессарабії й Буковини **в дуже високій мірі оправдані** етнографічними мотивами. **Се — знаю се позитивно — признають також деякі російські круги.** З Румунами можна і треба порозумітись, в обостороннім інтересі, на тепер і на будуче.

Кінчу листа. Ждучи інструкцій від п. Президента, прошу Вас, Вп. Пане После, переслати як найскорше, літаком, копію сього листа п. Президентови Петрушевичеви. Покищо **буду тут осторожно продовжати звязок з Росіянами** і союзниками — звязок, який (надіюсь) ніколи нам не пошкодить.

Прошу ласкаво передати п. Президентови Петрушевичеви

і всім його співробітникам — таким мені дорогим пл. Голубовичеві, Макухові, Витвицькому, Назарукові — мій глибокий поклін, мій сердечний привіт.

Стискаю Вашу, Вп. После, руку з високим поважанням

Панейко в. р .

IV.

Париж, дня 17 жовтня 1919 р.

(До посла Сінгалевича)

Дякую Вам за телеграму. Ситуація недобра. Як щодо Галичини так і Соборної України.

Що до Галичини: Поляки, котрі **виросли на велику мілітарну** силу, абсолютно зі своєї сторони противляться провізорії і статутіві. А що союзники з одної сторони їх потребують, а з другої вже ізза самого сорому не хочять компромітуватися очевидним нездійсненням нашого права самоозначення — то усунули покищо галицьку справу зовсім з порядку, лишаючи її в завішенню. Очевидно, що користь з того Полякам, котрі є "beati possidentes".

Що до Соборної України: видача війни Денікінови викликала тут в союзних кругах, особливо (а се найнебезпечніше) в англійських кругах просто **обурення**. Англійці, котрі тепер взялись добре по своєму до політики в Росії, побачивши, що в нас нема з ким говорити, увійшли в тісну конвенцію з Денікіном і дали йому **вільну руку** також в справі України. Передчора я сконстатував те в цілогодинній конференції з компетентним референтом англійської делегації. Заявив він мені, що Англія нині абсолютно не може впливати на Денікіна, не то в напрямі федерації, а **навіть в напрямі автсномії** (про самостійність і не гсворять).

Були часи, коли Англія домагалася від Українців проекту федерації, яка була-б накинута тоді слабому ще Денікінові. Петлюра був-би дістав зброю і поміч, — тепер се виключене — хіба що Денікін в переговорах з Петлюрою сам на се згодиться.

З газет, які привезено свіжо з Камінця, виходить, що там живуть в рожевім оптимізмі що-до міжнародного становища.

Поляки грають подвійну гру: підюджують Петлюру на Денікіна, а Денікінови пропонують союз проти українського сепаратизму. А наші — як діти йдуть на тім польськiм шнурочку. Боюся, що ліквідація прийде скорше ніж хто і думає. Стискаю Вашу руку.

Панейко в. р.

V.

Париж, 20 жовтня 1919 р.

Одержав нині дві телеграми від Вас (від посла Сінгалевича). Дуже дякую. В справі ліквідації пішлю ноту і буду особисто інтервенювати, одначе маю дуже мало надії на успіх. Наслідком засліпленої політики Камінця Подільського (делікатно вона називається польсько-румунською орієнтацією) — становище українства перед Антантою стається що раз гіршим. А добрим воно ніколи не було. Божевільний помисл, аби Румунією і Польщею шахувати політику Англії в російській справі, дає вже свої овочі. В останній картці писав я Вам висліди своєї конференції в Англіїців у справі Соборної України. Нині доповнюю сі вістки донесенням, що Румунія і Польща одержали довірочний зазив від Антанти (Англія), щоби Україну Петлюри бойкотувати на рівні з Росією большевицькою. Прошу передумати собі, що таке рішення означає. Не можу Вам, дорогий пане После, сказати, як мене серце болить, що **Петрушевич** не знайшов в собі рішучости доволі, щоби здержати Петлюру від авантуристичних підшептів. Тоді, як я писав йому, ще був час **останній**, нині вже пізно. Щоби бодай тепер ще замість утікати до Румунії на безвиглядну еміграцію (до сього мусить прийти), **порозумівся з Денікіном** і зискав вплив у нього! Одначе не маю надії, що так станеться. Фрази мають у нас більше значіння, а кров не коштує нічого. Відси з Парижа робиться де-що, щоби знеутралізувати в окруженню Денікіна вплив реакціонерів і націоналістів. Поїхав туди з **тим наміром** Маклаков, навіть Крамарж буде в тім дусі працювати. **Петрушевич** міг-би багато помогти, якби знав, як стоїть справа і мав цивільну відвагу. А так...

Стискаю Вашу руку

Панейко в. р.

Коментар до листів В. Панейка.

В листі з 6 липня немає взагалі нічого річового і є підстави припускати, що він був даний комусь (може — майору Єрле) з єдиною метою — підкреслити, що подавець його заслуговує на довіря.

В листі з 8 серпня звертає увагу факт, що п. В. Панейко, в той час, коли вояки ставлять на карту своє життя, як слабенька жінка прикриває брак відваги приїхати до Камянця, нараженого на небезпеку з боку московських большевицьких військ, тим, що він короткою подорожжю з Парижа до Відня "так знесилився і ослаб", що не може далі їхати, а літаком "знайомі" "рішуче відраджують!" Це говорить ясно, чим є сам В. Панейко. Тим більше, що те "знесення" не перешкодило йому вже наступного дня їхати люксовим вагоном, за гроші держави, яку зраджував, до Карльсбаду.

Далі заслуговує на увагу, як те, що він має реферувати не про стан "українського питання" в Парижі, — тільки про стан "галицько-українського питання", яке в свідомості В. Панейка є цілком окремим питанням, і тому він боїться, щоб його нотатки "не попалися в руки поляків". Інших ворогів він не знає! З того ж речення випливає, що люди, які щось "говорили в чотири очі", знали, куди скерована **вся** увага цього "дипломата".

Вони ж, у своїх власних цілях переконали В. Панейка, що "Українська справа — в значінню української державної самостійності і зеднання всіх українських земель стоїть нині зле".

З дальшого випливає, що Панейко, в формі передачі думок керуючих кол Антанти, старається спопуляризувати думку, що немає чого вязати "галицьку" справу з Україною, лише треба сторгуватися з кимось з її ворогів, виторгувавши в них за те якісь "полегкості", а про Україну й говорити не варто.

Слухаючися не ухвали своєї делегації, якої був членом, не "інструкцій упоєноважених обох українських урядів", тільки осіб, які на думку Панейка були "людьми нам прихильними, а бодай не ворогами" і які, на думку цього "дипломата", з самих ідеальних мотивів "напирали на нього, щоб він узяв участь, як представник місцевої української людности" в нарадах "над виробленням статута автономії сх. Галичини" в... межах Польщі — вирішив В. Панейко їхати до Петрушевича,

щоб намовити останнього до уділення згоди на участь галицьких представників в обговоренню статута автономії Галичини. Цей "політик" не здатний був навіть здогадатися, що ті "бодай не вороги" узгіднили перед тим справу Галичини з представниками невольницької Московщини та з представниками Польщі, які поділилися українськими землями і тепер потребували створити ілюзію, що то все зроблене **за цілковитою згодою** "представників місцевої людности". Отже і він мав служити частиною тої "декорації", яка мала створювати ту ілюзію. І це в той час, коли п. Панейко був висланий, щоб обстоювати незалежність тої землі!

Той "щоденник" і "записник", якого мав переслати Петрушевичу цей "отаманчик від політики", стверджує наш здогад, що "обробляли" п. Панейка ще перед 6 липня і вже тоді робилися різні відповідні кроки для осягнення в майбутньому зліквідування і галицької і української справи.

З листа Сінгалевичу, датованого 28 серпня, довідуємося, що як твердить сам Панейко, його обходить **тільки** доля Галичини, і що він (очевидячки наслідком питомого таким людям почуття меншевартости) слухався не української делегації, навіть не галицького уряду — тільки "порад" члена комісії для обговорення статута автономії для Галичини, англійця Бурдільйона, який чудово розумів мету тої бутафорії і пощо потрібні "представники української місцевої людности" Галичини. І ось пп. Панейко і Томашівський, не звертаючи уваги **на заборону** голови делегації Сидоренка, йти обговорювати той статут і **тим самим давати згоду на віддання полякам цілої Галичини**, — йдуть грати жалюгідну ролю на тій Комісії.

З того листа бачимо, що пп. Томашівський і Панейко, на радість полякам і Антанті, часто "забирали голос" і "викладали та мотивували становище української сторони до **поодиноких точок** галицького статута".

Отже в ту пору, коли українські війська, а в першу чергу галицька армія посувається з боями в бік Києва, в той самий час ці панове: 1) встигли **погодитися з ліквідацією** галицького уряду і державности та **включення** Галичини в склад Польщі й обговорювали окремі пункти статута автономних **воєвідств** Польщі, які ту Галичину обхоплювали; 2) встигли провести зрадницьку роботу, **яка мала привести до переходу** цілої У.Г.А. в склад тої московської армії, яка йшла підбивати Укра-

їну і 3) встигли підготувати задачу москалям (добровольцям) ще не здобутого від большевиків Києва.

Безперечно обмеженість п. В. Панейка відогравала в тому певну роль, бо він і по нараді не встані був зрозуміти, яку підлу і ідіотичну роль він відіграв, бо писав, що він лише "мав вражіння" що "проект статута вже готовий, та що ми (Панейко і Томашівський) відбули тільки зайву формальність, з'являючися на засідання".

Це б то, сказавши просто: "пошились у дурні". Але і цей проблиск свідомості не допоміг В. Панейкові і він вже другого дня побіг допитуватися у чужинців — членів комісії, чи справді їх "пошили у дурні".

Природно, ті члени не могли "попсувати гри" і тому "запевнили торжественно", що "в останній хвилині" під впливом виступів Панейка "поправили де-які суцні точки проекту". Самозрозуміло, ні ми, ні навіть Панейко, не знає, які саме "точки" змінено. Можливо за ціну зречення цих українських земель на користь Польщі була... збільшена кількість годин української мови в сільських школах, де такі взагалі будуть, або — замінена в окремих випадках назва "русин" на "українець". Далі п. Панейко так запевняє нас в тому, що його "совість" не дала йому змоги послухатися ані заборони своїх зверхників, ані "принципіальної постанови делегації" бойкотувати комісію, що несамохіть крадається припущення, що в гру входило щось більш матеріальне аніж "совість" п. В. Панейка.

З цього ж листа довідуємося, що тоді, коли ціла делегація і уряд У.Н.Р. стояли на становищі, що Галичина — є **невідривна** частина України, тоді удержувані за її гроші політичні "отаманчики", керуючися "совістю" (?), ідуть обговорювати права її мешканців у складі ворожої держави, а д-р Томашівський **"виробляє на папері докладний проект"** устрою Галичини, **як польської провінції** в складі Польщі.

За таку річ українська держава, коли б їй вдалося вдержатися, — повинна була б цих людей з такою "совістю" покарати, як зрадників держави і народу, і покарати вдесятеро суворійше з огляду на їх докторати, ніж якогось малоосвіченого повстанчого отамана за якусь тимчасову "умову" з большевиками. Те, що цього "політика" потішали тим, що, мовляв, проект автономії "викличе в польських кругах ще більше не-

вдоволення, ніж в українських” — показує що ті ”дружні джерела” знали, з ким мають до діла!

Зясовувати цілу справу підписання договору з Падеревським наддніпрянським ”Панейком” — п. Курдиновським не будемо, бо ця справа є **документально** висвітлена у виданій ”Червоною Калиною” у Львові праці Доценка ”Літопис української революції”, яка не лишає сумніву, що Курдиновський ”підписував” **на власну руку** і Падеревський знав те, але йому для замилювання очей і той папірець був добрий. Ціла та історія, як видно з листа, була використана агентами Антанти і московськими правими колами, щоб далі гратися наївним Панейком, використовуючи його всебічно. Вони ж намовили п. Панейка звернутися до Маклакова (московського посла) з проханням зголосити ”заінтересованість” Галичиною московської держави (”Росії”).

Що **переговори** з поляками урядом У.Н.Р. (у **цілковитій**, хоча неофіційній, **згоді з урядом ЗУНР**) велися **весь час** (але від ”переговорів” до справи підписання будь-якої умови — може бути дуже довгий шлях) — це відома річ; більше того! Коли б не ті ”переговори”, то польська армія **відразу перейшла б Збруча** слідом за УГА і не було б тоді ні походу на Київ, ні дальших подій. Отже ці **переговори** були **конечними**, але під умовою, щоб ”отаманчики” і самозванці не вели за вказівками й ”порадами” наших ворогів самостійної політики. А власне для цього ті вороги й ”інформували” п. Панейка про наче б то в ”таємниці” від нього роблені умови і підштовхували його інтригувати проти Сидоренка.

Далі видно, що Панейко, замість керуватися інструкціями українськими, і далі керується тим, що почує від когось з чужинців, перед якими має беззастережну пошану. Так для нього величезне значіння має, **як** на щось дивляться хоч би ”міродатні круги Франції”, які він ототожнює з особою... ”керманича російського департаменту у французькому міністерстві закордонних справ”. Панейко явно симпатизує москалям і прийнявши за непохитну істину погляд, що самостійна Україна неможлива, йде за вказівками москалів і промосковських кол, діючи як сліпе знаряддя в їхніх руках на шкоду Україні і на користь ідеї ”будування на спілку з демократичними елементами великоруськими (як і у всіх москвофілів, зараз же випливає і в нього ця назва) велику російську федерацію”.

Далі з листа випливає, що коли офіційно Сидоренко і уряд Директорії обстоюють ідею самостійності України, то деякі вислані тим урядом посли (Марголін) і приділені до місії представники такі, як Панейко, **на власну руку конспіруються з москалями**, підготовлюючи ліквідацію держави, яка їх вислала.

Листи Панейка, діяльність Єрле та подібних, як видно з цього листа, вже дають наслідки і Петрушевич на власну руку, в той час, як ведеться з Московщиною війна, навязує за **плечима** української влади звязки з Колчаком, а Панейко входить у тісніші зносини з московськими політиками: послом Маклаковим, бувш. послом Сазоновим, Савінковим та іншими. Тут висувається ясно ідея співпраці з москалями У.Г.А. Слід звернути увагу, що ніде не було мови про тиф, чи неспроможність УГА провадити далі боротьбу, отже **не ця причина** довела до ганебної умови з Денікіним.

Очевидячки під впливом розмов з промосковськими чинниками, Панейко, забувши про те, що на попередній сторінці захвалював залежність від Москви, як таку, що дає змогу зберегти всі українські землі разом, вже згоджується заздалегідь віддати Румунії Бесарабію й Буковину!

Лист до Сінгалевича з 17 жовтня вже трактує Польщу, як "велику мілітарну силу" і Панейко навіть не помічає, які смішні в звязку з тим стають його слова про Польщу і Румунію разом у попередньому листі.

Далі ця дрібненька бездарна людина вже робить істерику з приводу того, що "англійці просто обурюються" тим, що українці бороняться від своїх запеклих ворогів і вже певний, що мовляв, коли "англійці взялися добре по своєму до політики в Росії", то перемога Денікіну є цілковито забезпечена.

Доводиться, читаючи це, лише дивуватися, як не соромно було йому в році 1922 публікувати такі свої "пророцтва". Писав далі Панейко про "непоборність" і "могутність" Денікіна, якого, мовляв, навіть Англія мусить шанувати, дня 17 жовтня 1919 року, хоча большевики ще 10 жовтня перейшли до наступу, кубанці покинули фронт, а місяць пізніше розбиті Денікінські банди мусіли покинути Київ під натиском таких же банд, лише червоних.

Лист з 20 жовтня є впрост смішний своєю наївністю і тому не заслуговує навіть на коментар.

Але вся "діяльність" автора листів, завдяки ряду причин, які йому улегшили його чорне діло, привела до фатального закінчення того етапу визвольних змагань і штовхнула **командування** УГА на вчинок надто далекий від понять лицарськості, а потім довела до знищення цієї поважної частини української армії.

Це стільки про публіковані самим Панейком листи, але для повноти картини слід нагадати, що Ст. Шухевич, відомий український діяч, писав у томі III. своїх "Споминів" на ст. 85-92 про спільну нараду військових і політичних зверхників обох армій на чолі з їх урядами, в якій він особисто брав участь, і стверджує, що коли коменданти груп Дієвої Армії "подавали тільки стан своїх частин", то "відпоручники Гал. Армії крім того висували певні внески, які кінчалися конечністю почати переговори з Денікіним" (ст. 86). "Від Штабу Гол. Отамана промовив підп. Долежалъ і він навів ряд прикладів, коли армії різних народів перебували в гіршому ще стані і виходили цілими, з окрема подав недавній приклад з большевиками, "які літом 1919 року під Одесою були в далеко гірших умовах, та якось перебились". Але і відпоручники УГА мусли ствердити, що "наслідком хворіб і боїв стан упав до смішно малого числа", але "моральний стан частин був добрий."

Петлюра закликав ще трохи витримати, кажучи, що є "зовсім певні відомости, що большевики зломали сили Денікіна на Лівобережжі, куди він перекидає свої сили з нашого фронту. Витримаймо трохи, а побачите, як Добрармія розлетиться" (там же, ст. 88). В цій нараді брав участь і майор Давід Єрле, який був присланий москвофілами, що працювали разом з Панейком. Власне його Начальна Команда УГА, яка "зраджувала велике поденервання, що хвилини покликувала до "Юза" то от. Єрлього то чет. Палієва". Треба думати, що Єрле не лише інформував, але й "дораджував", а коли він уважав, що справа може не кінчитися ухвалою переговорів з Денікіном, то ним було інспіроване те, що описує С. Шухевич далі: "чет. Паліїв подав мені карточку, на котрій було написано, що з огляду на лихий стан обох армій, жадаємо, аби зібрані вирішили про конечну потребу переговорів з командою Добрармії, бо в противнім випадку Начальна Команда поступить самочинно". На це мав Шухевич відповісти: "Я цього не відчитаю, коли хочете, то читайте самі" (ст. 89-90). "По хвилині Начальна

Команда покликала знов от. Єрлього" і після цього Паліїв до-
ручив Петрушевичеві "ультиматум того ж змісту" (ст. 90).
О год. 4 Петрушевич, як свідчить С. Шухевич, покликав усіх
відпоручників Гал. Армії і сказав:

**"Пан Тарнавський сміє в так скрутній хвилині ставити мене
в важке положення і посилає мені погрози — говорив він. —
Я витягну як найдалше ідучі консеквенції. Я вже від часу
неудачі в Києві завважив, що Начальна Команда не виповнює
приказів, що як треба було зпід Бердичева перекинути сили,
то замість робити це відразу, виконувано частками, аби Доб-
рармія змогла вбивати наші частини в малих відділах. І бо-
гато інших прикладів. Тепер пан Тарнавський телеграфує, що
стрільці жадають переходу до Денікіна. Я знаю дуже добре,
як виглядає та воля стрільцтва. Її фабрикується в Начальній
Команді і по командах корпусів так, як захоче пан Тарнав-
ський. Так саме не відповідає правді, аби армія ще не могла
видержати один або й два тижні"** (там же, стор. 91).

І тоді "відпоручники ствердили, що в дійсности армія може
протриматися два тижні, а що до настроїв стрільцтва... то
властиво між стрільцями нема тенденції для переходу до
Добрармії" (там же, ст. 92).

Наведені слова вказують, що під назвою "переговорів" кри-
лося рішення перейти на бік ворога, підпорядкуватися Денікі-
нові.

А щоб діяльність Панейка стала ще більш ясною, то мусимо
нагадати, що він був заступником голови української "собор-
ної делегації" і як такий одержав з Наддніпрянської Скарбниці
в Швайцарській місії 80.000 швайцарських франків, а потім в
Парижі був аванс в 62.000 шв. франків і одержував сам платню
від уряду У.Н.Р. — 5.000 шв. франків місячно. І цей осібняк
без чести і сумління організував таємне "галицьке" бюро для
співпраці з москалями й користувався для розсилки "нот"
власної фабрикації печатками вкраденими з шафи секретаря
(Дідушка). Цю зрадницьку роботу викрили, приїхавши до Па-
рижу, Вітовський та Лозинський, і тоді ж уневажнили владену
печатку. За це все ухвалено було 31 жовтня 1919 року усунути
з посад Панейка і Томашівського, а цього останнього полк.
Вітовський кинувся навіть бити.

Вони обидва, підступом, пробували ще 1 грудня одержати

за свою юдину роботу платню. Вони написали таємно 87 нот чужим представникам.

Згадуваного в "листах" проекта статуту автономії Галичини в межах Польщі подав Панейко до Високої Ради ще в червні 1919 року.

Тому, що певні кола й зараз, замість того, щоб рішуче засудити злочинну діяльність Панейка, його посланця — майора Єрле та "угоду" підписану проводом УГА з Денікіном, з винятковим запалом накидаються лише на "Варшавську умову", даючи підстави побоюватися, що і в майбутньому зможуть прийти "Сазонові" використати так підтримувані настрої для чогось подібного, — наводимо тут засадничі "пункти" обох умов. Це тим більше, що обидві (а не одна!) умови були неухильним наслідком злочинної діяльності Панейка, про яку знав тоді диктатор ЗУНР.

Пошесть тифу, якою пробують виправдувати умову з Денікіном, не можемо брати на увагу, поскільки вона панувала і в наддніпрянській і в надністрирській армії. Рівно ж не входить в гру "мілітарна перевага" Денікіна з поданих далі причин.

Акція про перехід до Денікіна, як бачимо з листів, була ведена ще до здобуття Києва, а його втрата була заздалегідь підготована штабом УГА. Штаб УГА, інспірований з Парижа, не хотів і чути про можливість поразки Денікіна і то навіть тоді, коли він втратив Орел (Арьол був втрачений 20-X-1919 року) і його війська відкочувалися на південь. Умова з москалями (білими) була підписана майже місяць по поразці під Орлом. Ось найважливіші пункти цієї умови:

Пункт 1. Галицька Армія переходить у повнім складі враз з етапними установами, складами і движимим залізнодорожнім матеріалом на сторону російської Добровольчої Армії і входить у повне розпорядження головнокомандуючого збройними силами Південної Росії, тепер через командуючого військами Новоросійської Области."

Пункт 5. Політичних питань відносно взаїмних відношень Галицького Правительства до Правительства Добр. Армії, як також майбутньої судьби Галичини не розбирається і полишається для політичних переговорів.

Пункт 6. Галицька Армія не буде воювати проти Армії отамана Петлюри, яка находиться на фронті." Підписано 17 листо-

пада 1919 року. (Г. Кох. Договір з Денікіном. Вид. "Червоної Калини", Львів, 1930, ст. 52-53).

Ті, хто підписував, були певні, що Денікін переможе. Вони добре знали, що Добрармія стоїть на становищі "неподільності Росії", відбудовання якої є її головною метою — отже формально і явно не визнає існування українського народу, Україну зве "Південною Росією", степову ж частину України — "Новоросійської Областю" (в цитованих пунктах "угоди" ми підкреслили ці вирази і інші, рівно ж важливі). Як видно з тексту, УГА не тільки погодилася не звати себе "українською" і не згадувати взагалі про Україну, тільки про Галичину, але й формально погоджувалася боротися за відновлення "Єдиної Росії", бо ж неможливо, виконуючи розпорядження московського командування, тим самим не боротися за здійснення головної мети його. Визнаючи ж назву "Новоросія", тим самим визнає й Україну частиною тої "Росії". Так УГА формально **"переходила" на бік запеклого ворога українського народу у його "повне розпорядження"**.

Пункт 5 — був лише "фіговим листочком", який прикривав фактичну зраду й Галичини, бо й дитині ясно, що "Галицьке Правительство", по переході його армії в **цілковите** розпорядження запеклого ворога України, не маючи ні армії, ні території, не могло й мріяти про якісь "політичні переговори" з Денікіном, який, вразі перемоги, займав би ще більш безкомпромисове становище.

Пункт 6 був конечним, бо штабовці знали, що українських вояків наддністрянської армії не змусять жодні розпорядження "головнокомандуючого" битися з наддніпрянцями, а натомість штабовці, згідно з волею отого "головнокомандуючого" збройними силами "Юга Росії", вже забули про існування **Української** Дієвої Армії і вже, як і їхні нові пани, знають лише "Армію отамана Петлюри", ставлячи її на одному рівні з "армією от. Григорієва" чи "армією батька Махна".

Мілітарно — ця угода ліквідувала взагалі українську армію, ставлячи її в безвихідне становище: ціла північно-східня частина фронту раптово перестала існувати, даючи змогу москалям атакувати ззаду по цілій лівій. Цей крок потягнув за собою формальну ліквідацію армії УНР ("Любарська катастрофа"). Коли б переміг Денікін, УГА чекало б, десь може за Уралом, розформування і поворот в характері "репатріантів" до...

"Польщі", з якою певно сторгувалися б москалі, признаючи їй Галичину за зворот Волині, Полісся, Підлясся, а може й Холмщини.

Становище уряду УНР (а властиво — С. Петлюри) підчас підписування Варшавської угоди, в наслідок тої "угоди" було таке: він не мав цілком власної території і не мав властиво нормальної армії. Що-до Галичини, то не мав формально підстав про неї говорити, поскільки представники ЗУНР у Парижі дня 23. VIII, 1919 року взяли участь у засіданню, на якому обговорювали окремі пункти статуту для неї в рямцях польської держави (нехай і провізорично), подали на письмі проект такого статуту, а крім того просили москалів зголосити претенсії до Галичини, тим самим признаючи цілу Україну частиною "Росії". Звернувся Панейко до Маклакова з тим проханням 28. VIII, 1919 року, а перехід УГА на бік Денікіна скріплював важність того прохання. Це все сталося за кілька місяців до квітня 1920 року і легальний уряд ЗУНР не протестував проти тих кроків.

За таких обставин була підписана 22. IV. 1920 року "Політична Конвенція" з Польщею. Ось важливіші пункти цієї угоди:

1. Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Республіки на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за Верховну Владу УНР.

2. Кордон між УНР і РПП встановлюється слідующий: на північ від річки Дністер вздовж річки Збруча, а далі вздовж бувш. кордону між Австро-Угорщиною та Росією до Вишегородка, а далі на північ через узгір'я Кременецьке, далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж адміністративного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж адміністративного кордону бувш. губернії Мінської до схрещення його в Припяттю, а потім Припяттю до її устя. Що-до повітів Рівенського, Дубенського і частини Кременецького, які зараз відходять до РПП, — то пізніше має наступити стисліше порозуміння.

3. Уряд польський признає Україні територію на схід від кордону зазначеного в арт. 2 цієї угоди, до кордонів Польщі з 1772 року (передрозборових), які Польща вже посідає, або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним."

Обидва уряди пунктами 4 і 5 (яких ми не наводимо) зобов'язалися не заключати жодних міжнародних умов скерованих проти одної із сторін і забезпечити в польській державі українцям ті ж права, які матимуть поляки в українській державі.

Пункт 7. "Заключається Військова Конвенція, що становить інтегральну частину цієї умови."

Пункт 8. зобов'язував обидві сторони держати в цілковитій таємниці всю умову крім пункта першого. (Доценко: "Матер. до історії укр. революції", том IV, кн. 5).

Слід звернути увагу не лише на те, що московська влада в Ризі, незважаючи на в багато разів кращу ситуацію, ніж та, в якій був Петлюра при складанні умови, погодилася на більш користні для Польщі кордони і що справа приналежності трьох повітів до Польщі не мала переглядатися ще раз, але заслуговує на увагу в першу чергу існування тайної Військової Конвенції, яка була "інтегральною частиною" цілої умови і яка накладала на поляків певні зобов'язання.

Навіть побіжне порівняння умови підписаної УГА і Варшавської виходить на користь другої. **Це не значить, що ми її похваляємо, лише значить, що ми вважаємо її меншим злом та що вона була неухильним наслідком угоди УГА з Денікіном.** Але мусимо при тому пам'ятати, що й ця остання була **наслідком злочинної діяльності В. Панейка** і нездатності Петрушевича. Занотовані Ісааком Мазепою слова Петлюри: "Так, нитки цієї справи ведуть до Парижа" говорять ясно, хто властиво є відповідальним і за одну умову і за другу і за всі їх наслідки.

Об'єктивний дослідник, розглянувши цілість справи, безсумніву зробить висновок, який перекреслить те, що ширять серед загалу чинники, яким залежить на підтримуванні отого розбрату і недовіря, що служать "клином", яким вороги пробують розколоти на дві частини єдиний український нарід. Такі книжки, як Назарука "Рік на Великій Україні", невгаваючий галас з приводу Варшавської умови при одночасній глухій мовчанці про шкідницьку діяльність В. Панейка та спробах цілковитого вибілювання ініціаторів "угоди" з Денікіном, дають поважні підстави припускати, що всім тим диригує невидима ворожа рука, яка не від того, щоб вразі потреби використати підтримувані пропагандою ремінісценції.

СПИСОК ПРИЗВИЩ ЗГАДАНИХ У ТЕКСТІ

- Айхгорн** — 337, 338, 339, 350, 359, 364, 366, 387, 389, 396
Айстрова — 439
Алексей Михайлович — 171
Александров — 144
Акименко — 212
Андро — 384
Антонович — 36, 212, 442
Антонов — 113, 148, 163, 178, 182, 183, 184, 186, 230, 243, 270, 271, 345
Антоній (єпископ) — 418, 420, 446, 529, 530
Андрієвський В. — 355
Андрух — 210
Апостол — 369
Арманд І. — 103
Асаєв — 303
Ауссем — 141, 272, 278
Гагрянний — 126, 130
Багге — 237
Баєр — 83, 492
Бакінський — 66, 210
Балабанов — 263
Бачинський — 228
Берзін — 230
Білінський М. — 44, 212, 468, 471, 487
Бойко Ю. — 130
Бойчук — 433
Болбочан — 288, 290, 296, 299, 300, 301, 302, 305, 306, 310, 313, 314, 347, 364, 367, 485, 486
Бондарчук — 439
Борисоглібська — 437
Бочаров — 273
Бочковський — 273
Бош — 141, 182, 185, 272
Богуцький — 327
Боярський — 351
Бравн — 392
Бубнов — 107
Бурачек — 433, 442
Бутенко — 417
Бучинський — 435
Буше — 391, 393
Брюховецький — 171, 370
Вагнер — 417
Барварів К. — 90
Василенко-Полонська — 462
Васильченко — 436
Василенко — 376, 387, 384, 453, 455
Ватуля — 439
Вацетіс — 182
Вьеденський В. — 66
Величко — 133, 134
Вернадський — 453
Веселовський — 434
Виговський — 369
Винниченко — 35, 40, 41, 60, 61, 87, 88, 105, 121, 131, 146, 152, 153, 156, 171, 172, 173, 181, 213, 214, 216, 217, 221, 222, 227, 248, 249, 252, 288, 361, 368, 467, 471, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 494, 497, 530
Вільгельм — 307
Вовк — 531
Володимир (Мон.) — 279
Володченко — 72
Волох — 486
Еорошілов — 182
Врангель — 384
Галіп Т. — 90
Гальперін — 141
Гамарнік Я. — 52, 66, 141
Ганіцький — 432, 434
Гандзюк — 512

- Гемпель — 307
 Гертлінг — 335
 Гітлер — 95, 332
 Гоголь — 536
 Голіцинський Є. — 90
 Гольдельман — 50
 Голубович — 241, 246, 281, 282,
 316, 333, 336, 356, 359, 364
 Гайдамака — 436
 Горовіц — 141 185
 Гофман (ген.) — 280, 284
 Гребінка — 125
 Гриневич — 141
 Грушевський М. — 45, 75, 76, 80,
 86, 135, 153, 174, 189, 228, 246,
 247, 248, 249, 252, 282, 291, 321,
 334, 353, 356, 370, 390, 426, 466,
 468, 504, 515, 516, 519,, 527, 528,
 530, 532, 534, 537, 538, 540, 541
 Грущенко — 439
 Горбачов — 139
 Граве — 434
 Гренер — 336, 337, 362, 371
 Гусев — 101
 Гутор — 373, 508
 Гутнік — 376, 417
 Данилович — 439
 Денікін — 108, 109, 112, 379
 Дзюба — 95, 122, 123, 125, 126, 160
 Дітман — 327
 Добрий — 361, 362
 Добровольська — 439
 Доманицький — 426
 Донцов — 40, 99, 353, 359, 473, 529,
 530, 531
 Дорошенко П. — 369
 Дорошенко Д. — 58, 75, 327, 328,
 354, 355, 359, 420, 421, 459, 513
 Дутов — 154
 Духонін — 150, 153, 159
 Дурдুকівський — 426
 Драгоманов — 49, 80, 88, 93, 102,
 132, 147, 156, 208, 209, 210, 219,
 220, 221, 275, 329, 425, 427, 462,
 465, 538, 540
 Дрелінг — 50, 51
 Жук — 433
 Жуківський — 314, 348, 350
 Зарніцин М. — 52, 66
 Затонський — 50, 66, 170, 183, 185,
 277
 Затиркевич-Карпинська — 436
 Зелінський — 295, 309
 Зеров — 442
 Зільберфарб — 50
 Зіновев — 141
 Зінківський — 434, 443
 Еланський — 169
 Ерліхман — 139
 Ерибергер — 391, 395
 Єгоров — 230, 303
 Єремів — 251, 371
 Єфімовський — 316
 Єфремов — 426, 442, 492, 513, 530
 Іванов — 182, 185, 269
 Ізкін Д. — 66
 Каледін — 73, 150, 151, 165, 178,
 220
 Картвелашвілі — 66
 Касьяненко — 50
 Кашкар'єв — 418
 Кашинський — 456, 457
 Качурінер — 66
 Кедровський — 70, 92, 93, 133, 134,
 135, 136
 Келлер — 379
 Керенський — 35, 39, 41, 46, 89, 133,
 137, 146, 147, 152, 156, 183, 376,
 493, 504
 Кирієнко — 52
 Кірхбах — 322
 Кіяніцин — 380
 Ключевський — 528, 532
 Ковалевський М. — 50, 53, 59, 341,
 356, 372, 468
 Коваленко — 437, 442
 Ковенко — 210, 228, 507
 Козуб — 439
 Колесник — 301
 Колокольцев — 380

- Колчак** — 112
Колярд — 193, 194, 195
Колясна — 95, 126, 127, 128, 129, 130, 160
Кокешкін — 102
Коновенко — 251
Коновалець Є. — 210, 291
Константинович — 434
Коморний — 318
Кордуба М. — 515
Королів-Старий — 191
Корнілов — 46, 132, 373, 509
Корнієнко І. — 351
Котик — 328
Корш — 301
Кеш — 307, 308, 310, 313, 314
Кошці — 437
Коцюбинський М. — 171, 183, 272
Кравців Б. — 514, 515, 516, 517, 518
Крайсберг І. — 52, 56
Краснов — 147, 384
Криленко — 153, 156, 158, 159, 160, 164, 271, 503, 508
Кричевський В. — 433
Кричевський Х. — 433
Кубійович — 457
Кудінський — 230
Кудик І. — 52, 66, 141
Куніцький — 428
Курбас Л. — 438, 439
Кучабський Д. — 210
Лапчинський — 141
Лаціс — 187
Левитська — 281, 282
Левицький — 437
Левченко — 439, 442
Лейхтенбергський — 293
Лебедєв Н. — 52, 66
Ледерер — 475
Лєнін — 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 125, 126, 127, 129, 130, 132, 141, 166, 170, 171, 183, 184, 185, 186, 187, 200, 271, 331, 345
Лизогуб М. — 471
Лизогуб Ф. — 473, 474, 475, 501
Ликов — 158, 159, 160
Липинський В. — 359, 371, 384, 425, 459, 472
Лісовський — 439
Лігнав — 417
Лотоцький — 426
Лубяницький — 306
Луганський — 185
Лучицький В. — 434, 437
Лукомський — 279
Лукаєнко — 434
Луценко — 468
Луцька — 439
Луцький — 439
Любинський — 280, 281, 368, 390, 417
Любченко — 232
Любинський — 516
Люксембург — 141
Лященко — 301
Магомєт — 91
Маєвський — 169
Мазєпа Ів. — 43, 419, 420, 427, 487, 517, 529, 540
Мазєпа Іс. — 121, 468, 478
Макаренко — 58
Макаренко М. — 351
Манєвич — 433
Малахов — 384
Маятович — 41
Мануйлович — 439
Маргос Б. — 131, 367, 478, 487
Матушевський — 50, 426
Межлаук — 116
Мельник А. — 210
Мельгунов — 384
Мєдвєдєв — 271
Мирний І. — 146
Микола II — 418
Михайлець В. — 33

- Михайличенко — 228
 Міхновський — 190, 194, 196, 197, 467
 Монкевич — 302, 304
 Мулен — 90
 Мумм — 299, 336, 361, 389, 393
 Муна — 66, 501
 Муравйов — 33,, 184, 186, 187, 230, 249, 274, 303, 512
 Мурашко — 433
 Назарій — 420
 Наполеон — 91
 Нарбут — 433
 Натів — 305, 313, 314
 Неронович — 22, 50, 57, 228
 Ніковський А. — 50, 513
 Ніновський — 437, 442
 Ніссель — 494
 Нулянс — 493, 494
 Оберучев — 152, 156
 Огієнко — 435
 Оглоблін — 126, 136, 517, 533, 541
 Олексійв — 418
 Орджонікідзе — 182, 186, 345
 Орлик — 369, 370, 420
 Орлов — 418
 Остапенко — 44
 Отамановський — 61, 241, 419, 420, 421, 456, 468
 Павленко — 138, 217, 218
 Павлуцький — 432
 Паср — 386, 396
 Пархоменко — 516
 Левниці — 267
 Пеліссьє — 493
 Перльє — 236
 Петлюра С. — 50, 72, 131, 150, 154, 171, 211, 212, 216, 217, 288, 291, 356, 410, 414, 421, 467, 468, 486, 495
 Петрицький — 439
 Петров В. — 130, 188, 273, 297, 311
 Петровський — 96, 98
 Письменний — 67
 Пісоцький — 50
 Погорілко — 442
 Погодін — 521, 533
 Подвойський — 113
 Покровський — 528, 532
 Полос — 134, 228, 281
 Псономарьов — 182
 Перш М. — 50, 66, 70, 133, 149, 221, 227, 263, 366, 392, 498
 Принцінг — 336, 337, 362
 Прімаков — 182
 Прицак — 533
 Прокопович — 426
 Прохоренко — 439
 Пугач — 279
 Пчілка О. — 436
 Пятаков — 50, 52, 139, 141, 227
 Райхенберг — 395
 Раковський — 116, 486
 Рафес — 50, 51, 227, 263, 320, 321, 364
 Ржепецький — 376, 417
 Ремньов — 378
 Рклицький — 83
 Розумовський — 369, 463
 Ршаль — 141
 Руднєв — 182
 Рухімович — 182
 Рябцов — 226
 Сабініна — 436
 Садовський В. — 399
 Садовський М. — 436, 442
 Саксаганський — 436
 Самійленко В. — 436
 Саратовський — 437
 Сараджев — 50
 Сафонов — 512
 Севрюк — 280, 281, 282
 Селецький Ф. — 215
 Семиренко — 219
 Сергєєв — 182
 Серов — 532
 Сидоренко — 246
 Синицький — 191, 192

- Синявський — 513
 Сич — 301
 Северо-Одесвський — 228
 Скловський — 263
 Скоропис-Йолтуховський — 40
 Скоропадський І. — 369
 Скоропадський П. — 206, 232, 337,
 354, 358, 362, 372, 373, 377, 380,
 382, 390, 391, 393, 397, 418, 419,
 420, 421, 422, 423, 428, 446, 448,
 453, 454, 455, 469, 473, 476, 478,
 485, 487, 503, 506, 507, 508, 509,
 513, 529
 Скрипник — 125, 183, 185
 Скрипчинський — 373
 Смаль-Стоцький С. — 542
 Смерека — 439, 442
 Смолч Ю. — 122
 Стадник — 442
 Сталін — 123, 124, 125
 Старицька — 442, 513
 Стасюк — 170
 Стахів М. — 485
 Степаненко О. — 467
 Степаненко А. — 173
 Степанюк В. — 99, 129
 Страшкевич — 426
 Сулькевич — 418
 Султан-Галієв — 125
 Сухових — 252
 Табуї — 236, 237, 238, 494, 495, 496,
 497
 Тележинський — 50
 Тер-Арутюнанц — 113, 186
 Терещенко — 219, 439
 Тьєр — 464
 Ткаченко — 50, 52, 173, 227, 319,
 320, 361
 Троцький — 270, 281, 283
 Троцький М. — 83
 Трембіга — 439
 Туган-Барановський — 83, 432
 Тургенєв — 104
 Тучапський — 99
 Тютюнник — 232
 Харламов — 157
 Харченко — 439
 Хвильовий — 126
 Хижняков — 89
 Хмельницький — 34, 428
 Холмський — 462, 541
 Ходжасєв — 125
 Христюк — 65, 105, 106, 121, 222,
 226, 327, 329, 330, 333, 337, 350,
 366, 467
 Файзул — 125
 Феденко П. — 478
 Флейшман — 336
 Форгач — 294, 336
 Фрумін — 51
 Цицович — 236
 Черкасенко — 456
 Черкін — 280, 281, 282, 283, 284
 Черник — 273
 Чернуха — 439
 Черняхівський — 434
 Чеховський — 44
 Чернінов — 384
 Чернов В. — 41, 146, 147, 150, 152,
 156
 Черячунін — 147
 Чигрин В. — 351
 Чикаленко — 171, 192, 196, 197, 219
 Чижевський Д. — 251
 Чмола — 273
 Черновол — 95
 Чубатий — 515, 516
 Чхеїдзе — 133, 134
 Чженкелі — 135
 Шаповал — 284, 297
 Шаповал М. — 50, 121
 Шайдєман — 391, 398, 473
 Шахрай — 141, 170, 183, 185, 332
 Шевченко Т. — 74, 95, 103, 136,
 194, 331, 470, 516, 518, 595
 Шевченко А. — 439
 Швець — 436

Шемет — 301, 353, 355, 357, 358, 421, 425, 472, 529
Шемет С. — 351
Шерех — 125, 130
Шинкар — 138, 212
Шкляр В. — 351
Шліхтер — 120
Шрамченко — 212
Штольценберг — 349
Штреземан — 394
Шульгин О. — 90, 492, 496, 499, 500
Шумський — 50
Юра Гнат — 439
Юрневич Л. — 99, 100
Юртик — 476, 506
Ярослав Мудрий — 419
Яновська Л. — 436

ПОМІЧЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ:

Стор. 35, рядок 14 (згори)	має бути на місця
Стор. 47, рядок 13 (здолини)	має бути замість
Стор. 50, рядок 14 (згори)	має бути М. Ковалевський (укр. с-р)
Стор. 65, рядок останній	має бути До чехословаків
Стор. 82, рядок 8 (згори)	має бути самогубчу
Стор. 82, рядок 8 (згори)	має бути "самоотверженого"
Стор. 83, рядок 12 (згори)	має бути замість
Стор. 113, рядок 11 (згори)	має бути екстренних
Стор. 114, рядок 25 (згори)	має бути на тому
Стор. 121, рядок 7 (згори)	має бути продовжувати
Стор. 160, рядок 21 (згори)	має бути освіченого
Стор. 175, рядок 8 (згори)	має бути братогубчу
Стор. 176, рядок 4 (згори)	має бути діяльності
Стор. 176, рядок 8 (згори)	має бути братогубчій
Стор. 236, рядок 5 (згори)	має бути Петлюри
Стор. 468, рядок 1 (згори)	має бути М. Білинського
Стор. 671, рядок 22 (згори)	має бути М. Білинського

ВІД АВТОРА

Уважаю своїм найприємнішим обов'язком, який поєднується зі щирим почуттям глибокої вдячності, скласти подяку всім, хто спричинився до появи цього видання.

В першу чергу складаю подяку моїй дружині — Надії, яка своєю працею уможливила появу першого (цикльостилевого) видання цих "Нарисів".

Появу другого видання другого тому уможливили названі особи:

З їх числа, як і при виданню першого тому, належить моя найщиріша подяка і признання п. Володимирові Макару, який мені стало допомагав, а в цьому випадкові він, обтяжений сам хмарою обов'язків, знайшов час ще й для безкоштовного коректування цілого другого тому. А це, враховуючи відмінний правопис, була не легка праця.

Далі заслуговує на винятково щирю подяку і признання п. Марійка Письменна, яка, працюючи згідно зі своїм фахом понад 8 годин на утримання родини й обтяжена обов'язками матері й господині, свідомо ваги цієї праці, знайшла час і можливість виконати для неї понад двісті фотокопій безкоштовно і на додаток із свого дуже скромного зарібку скласти на це видання пожертву у висоті 200.00 долярів.

Подаючи далі список жертводавців, підкреслюю, що, на жаль, тепер серед української еміграції, яка в своїй масі перестала читати і самостійно думати, не легко знайти охочих підтримати фінансово видання книжки, якої поява не в інтересі як певних політичних течій, так і осіб, що мають, як писав Л. Мосендз, душу на "ов" і претендують на незаслужені лаври. Отже щоб підтримати таке видання, треба не лише бути **українським** патріотом, але й відзначатися громадською мужністю.

З огляду на сказане названим далі особам належить тим більша подяка.

СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ:

Бескид Іван	500.00
Бжеська Надія	50.00
Брилко Степан	10.00
Д. П.	100.00
Макогін Юрій	20.00
Малиновський Стефан	50.00
Нагайло Василь	5.00
Ніновський Михайло	20.00
Панчак Іван	30.00
Палій (Письменна) Марія	200.00
Прокопович Володимир	100.00
Рогатинський Петро	50.00
Сироватка Василь	10.00
Трачук Аркадій	50.00
о. Чавс Петро	50.00
Чавс Надія	50.00
Чайківський Ілля	25.00

З М І С Т :

Передмова до першого видання	7
Передмова до другого видання	18
I. Большевицький переворот на Московщині та його відгомін на Україні	23
II. Третій Український Військовий З'їзд та його вплив на перебіг подій у Києві. Третій Універсал. Політика московських большевиків що-до України та загострення відносин	54
III. Національна політика московських большевиків у теорії й практиці	94
IV. Розумові та чуттєві чинники в політиці. "Непогрішимий народ-богоносець"	132
V. Перша по революції українсько-московська війна	137
VI. Дальший розвиток подій. Організаційна діяльність самостійників. Створення нової партії під грім гармат	176
VII. Спізнені зусилля автономістів зорганізувати військо, організувати адміністративний апарат, фінанси і взагалі спроби зорганізування держави.	209
VIII. Дальший розвиток військових операцій. Перші кроки на полі міжнародних зносин. Переговори в Бересті з Центральними Державами	229
IX. Проголошення самостійности України. Вої за Київ	243
X. Берестейський мир і військова умова з німцями. Поворот до Києва. Звільнення України від московських військ	279
XI. Кримська епопея	305
XII. Відношення до України москалів - небольшевиків і самогубча політика Української Центральної Ради	317
XIII. Припинення московсько-української війни. Останні дні Української Центральної Ради і переворот доконаний генералом Скоропадським	343
XIV. Що ж сталося? Чи лише "зміна режиму"? Німецьке урядове наświetлення подій підчас дебат у райхстагу	373
XV. Відродження українського культурного і церковного життя за часів Української Центральної Ради	422
Післяслово	460

Примітки:

Примітка ч. 1	478
Примітка ч. 2	485
Примітка ч. 3	487

Додатки:

Додаток ч. 1. "Земельні відносини на Україні"	488
Додаток ч. 2. Початки діяльності Міністерства Закордонних Справ України	492
Додаток ч. 2а. Олександр Шувльгин	499
Додаток ч. 3. "Що дала Україна Осереднім Державам?"	500
Додаток ч. 4. Оповідання ад'ютанта про пригоди Скоропад- ського	502
Додаток ч. 5. "Українізація Першого Українського Корпуса"	510
Додаток ч. 6. Відношення до проклямованої самостійности України Гол. Комітету партії Соціалістів- федералістів	513
Додаток ч. 7. Вступна стаття до видання "Вивід прав України"	514
Додаток ч. 8. М. Грушевський, "Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східнього словянства"	519
Додаток ч. 9. Справа панахиди по гетьманові І. Мазепі	529
Додаток ч. 10. Українці й москалі в світлі антропологічних даних	531
Додаток ч. 11. М. Грушевський, "Кінець московської орієнтації"	534
Додаток ч. 12. Д-р Степан Смаль-Стоцький, "Питання про східньо-словянську прамову"	542
Додаток ч. 13. Листи В. Панейка	547
Додаток ч. 14. Коментарі до листів В. Панейка	566
"Недзвичайний додаток"	577
Показчик прізвищ	657
Пропущено стор. 577-654, які не торкаються змісту праці.	
Помічені друкарські помилки	662
Бід Автора:	663

**ДЕ-ЯКІ З ПРАЦЬ ТОГО Ж АВТОРА,
опублікованих під різними псевдами і голоси критиків про них.**

Р. Задеснянський: **Еволюція світогляду Лесі Українки**, Стор. 110, 1945.

"Перед нами дуже змістовно і річево написана праця, автор її крок за кроком розкриває і освітлює той не легкий та довгий шлях, яким простувала Леся Українка... Автор старанно стежить за розвитком ідей творів Л. Українки, тримаючися послідовности в часі.

("Вежі" ч. 1, 1947 рік)

"Даючи докладний огляд усієї творчости Л. Українки, наведено багато прикладів з її лірики, поем і драм... і висловлюючи чимало сміливих думок автор приходиться до висновку, що Л. Українка доходить "до апотеози влади як природнього закінчення мужнього світогляду великий націй..." Написана з вичерпним знанням багатого матеріалу."

("Пу-Гу" ч. 37, 1947).

"Коли уважно слідкуємо як Р. Задеснянський, рік за роком і крок за кроком аналізує творчість її, вибирає з неї найістотніше, і порівнюючи зазначає ступені еволюції — перед нашими очима повстає вся незрівнянна велич Л. Українки... Ціла праця — це винятково цінна поява".

("Орлик" ч. 9, 1947).

Р. Задеснянський: **"Україна"** т. I і т. II. Накладом С.У.М Канада.

"Це курс українознавства для гуртків молоді і самоосвіти. Цей, як і всі твори Задеснянського, відзначаються оригінальним підходом і цікавою та відважною оцінкою усього, що входить у коло дотичної праці автора."

("Овид" ч. 10, 1953 рік.)

Р. Задеснянський: **"Що нам дав Хвильовий?"**. Стор. 110, 1955 рік.

"Ця книжка правильно розцінює шкідливість писань М. Хвильового для української ідеї... моральну гниль такої творчости. Нею велику прислугу віддав автор українській суспільности".

("Америка" ч. 142, за 1955 рік).

"У висліді дуже сумлінної аналізи літературних творів і статей М. Хвильового, автор вказує, що все те, що на початку сказав Хвильовий — було раніше дебатоване на партійних з'їздах... автор до-

казусе як зручно підхоплював Хвильовий тематику, вибрану з московських ідеологічних проблемів... Автор дуже гостро розправляєтсья з прихильниками т зв. "хвильовизму". Дуже поважним закидом є закид пофальшовання "хвильовистами" творів Хвильового."

("Овид" ч. 8-9, 1958).

Задеснянський: "Що нам дав Хвильовий?" Вид. 2, доповнене, стор. 227.

"З ваших писань, особливо праці "Що нам дав М. Хвильовий?" мені стало ясно, що в Вашій особі ми маємо тонкого знатока тих часів та майже безпомилкового критика творчости письменників доби "Розстріляного Відродження" за досить невірним окресленням Дивнича."

(Оксана Керч)

"Книжка цікава і розглядає такі моменти, яких ніхто з попередніх критиків не бере на увагу."

Д-р М. Стахів

"Написана вона ґрунтовно і з абсолютною об'єктивністю, навіть з перебільшеною об'єктивністю. Та може це й краще..." (Г. Ващенко)

Р. Паклен: "Біла Книга", стор. 220, 1948 рік.

"Перечитавши її можна тільки жаліти, що видана вона так пізно! Адже ж написано її п'ять років тому... Висвітлення теми зроблено спокійно, обґрунтовано детально. Автор увесь час переконує читача не так своїми власними міркуваннями, як мовою фактів та офіційних документів."

("Самостійна Україна" ч. 2, 1949 р.)

"Ця книжка виявлює, що автор добре зорієнтований в українській та російській літературі та джерельних матеріалах, що він добре знає внутрішні советські відносини, що так само він добре обізнаний з українським громадським і культурним життям, а частково і з культурним життям інших народів СРСР. Очевидно він жив в УРСР і був уважним спостерігачем всього того, що там робилося від початку наших визвольних змагань в 1917 році."

("Українські Вісті" ч. 5, Ульм, 1948).

Р. Паклен: "Загадка сфінкса", стор. 176, 1952. Аргентина.

Два розділи з цієї праці передрукував у цілості "Гомін України", а один — "Українські Вісті".

Р. Млиновецький: "Історія українського народу", стор. 640, вид. 2.

"Автор, один із найкращих знавців минулого, бажає очистити нашу історію від баясту московських і польських шкіл... З успіхом розправляєтсья автор з такими численними підходами."

("Овид" ч. 1-2, 1954 рік).

"Автор своєю "Історією" зробив великий вклад в сучасну історичну літературу, яка досі не мала так живо, так виразно написаної праці... Прочитавши книгу приходимо до висновку: "Оттакої історії нам досі бракувало." ("Український Голос" ч. 16, 1954).

Р. Млиновецький: **"Гетьман Мазепа в світлі фактів і дзеркалі "історій"**. Друге доповнене видання. Стор. 280, 1959 рік.

"Перед нами незвичайно корисна і потрібна книга, яка на основі історичних документів із тієї доби піддає речевій ревізії нав'язані довголітньою московською пропагандою погляди, ніби Мазепа не мав підтримки українського народу... Майстерно розбираючися у лабіринті історичних матеріалів, Млиновецький дає правдиве освітлення тактики Мазепи... Дбайлива критична аналіза поглядів на Мазепу наших хроністів та істориків, написана тут першорядним знавцем тогочасної доби та історичних джерел, дає читачеві можливість розібратися у повені частих помилок та недокладностей..."

("Овид" ч. 3, 1962).

Рецензія, з якої наведено уривки, була в цілості передрукована в "Українському Слові" ч. 1.235 за 1965 рік.

Р. Млиновецький: **"Нариси з стародавньої та давньої історії українського народу"**, стор. 222, вид. 1964 року.

"Ця праця на підставі дбайливо зібраного наукового матеріалу, текстів першоджерел і документальних даних позбавляє московських предків будь-яких претенсій і прав до "київського" періоду нашої історії. Це надзвичайно цінна наукова праця, яку слід перекласти на англійську мову." ("Українське Слово", 1.143, 1964).

Р. Млиновецький: **"Нариси з історії українських визвольних змагань" 1917-1918 рр.** Том I, друге видання. Стор. 568. 1970.

"За основу перегляду подій 1917 року автор взяв тогочасну пресу... Це дає запоруку об'єктивності при передачі подій та настроїв цієї бурхливої доби. У кількох ґрунтовних вступних розділах автор широко змальовує обставини, в яких довелося розвиватися революційним подіям 1917 року... До основного тексту праці, виложеного в 12 розділах, долучено ще коло 200 сторінок "Додатків" — документів та публікацій... Зайво додавати, що ці "Додатки" ще більше підносять гартість цієї дбайливої історичної праці..."

("Українське Слово" ч. 1.601, 1972).

"Перу автора — Р. Млиновецького належить багато цінних історичних та українознавчих творів... У праці багато вартісних, незна-

них загалові матеріалів. Ці матеріали подані на підставі автентичних документів, або звідомлень преси даного часу."

("Гомін України ч. 25, за 1971 рік).

Р. Задеснянський: Творчість Лесі Українки", стор. 178, вид. 1970 р. Два нариси з числа поданих у цій праці були передруковані в журналі "Визвольний Шлях" ч. 2 за 1971 р. і ч. 3.

Р. Задеснянський: Апостол української національної революції", вид. четверте, стор. 394, 1969 р.

Слід привітати появу цієї праці друком... Годі в короткій часописній нотатці належно оцінити цей визначний твір, досі одинокий, що стоїть на належній для вимог сучасности історичній височині. Для пізнання справжнього, а не підробленого поета України, автор подав у цій книзі дуже багато для того конче потрібних текстів та піддав сумлінній і докладній критиці силу-силенну байок та легенд поширюваних протягом десятиліть... Ця праця незаступна для наукового вивчення доби Шевченка, і як такої їй належить місце в університетських та семінарійних книгозбірнях."

("Українське Слово", 1969, Париж).